

Majjhimaṇṇāsaṭṭhakathāya Atthavaṇṇanābhūtā

Bhadantācariyadhammapālattherena katā

Majjhimaṇṇāsaṭṭikā

Tathā—

Upariṇṇāsaṭṭhakathāya Atthavaṇṇanābhūtā

Upariṇṇāsaṭṭikā

Romanized from Myanmar version published in 1961

© Buddhasāsana Society

Ṭikā Series 15

First published in 2008 by Ministry of Religious Affairs

Yangon, Myanmar

THE PĀLI ALPHABET IN BURMESE AND ROMAN CHARACTERS

VOWELS

အ a အာ ā ဣ i ဤ ī ဥ u ဦ ū ဧ e ဩ o

CONSONANTS WITH VOWEL "A"

က ka ခ kha ဂ ga ဃ gha င ṇa
 ဇ ca ဆ cha ဇ ja ဈ jha ဠ ña
 တ ta ဌ tha ဒ da ဝ dha ဏ ṇa
 ပ pa ဖ pha ဗ ba ဘ bha မ ma
 ယ ya ရ ra လ la ဝ va သ sa ဟ ha ဠ la ၊ ṁ

VOWELS IN COMBINATION

ာ = ā ဲ = i ဳ = ī ဣ = u ဵ = ū ြ = e ွ = o
 က ka ကာ kā ကိ ki ကိ kī ကု ku ကု kū ကေ ke ကေ ko
 ခ kha ခါ khā ခိ khi ခိ khī ခု khu ခု khū ခေ khe ခေါ kho ...

CONJUNCT-CONSONANTS

ကက kka	ယ န္ဂha	က န္ဓha	ဈ dhya	ဠ pla	လ္လ lla
ကွ kkha	ဇ cca	က န္ဓa	ဇ dhva	ဥ pba	လျ lya
ကျ kya	ဆ ccha	က န္ဓa	ဇ nta	ဠ bbha	လှ lha
ကြ kri	ဇ jja	က န္ဓa	န ntva	ဈ bya	ဝှ vha
ကလ kla	ဇ jja	က တta	ဇ ntha	ဠ bra	ကွ sta
ကွ kva	ည ñña	က တtha	န nda	ဥ mpa	ကြ strā
ဈ khya	ပ ñha	က တva	န ndra	ဥ mpha	သွ sna
ဇ khva	ပ ñca	က တtya	န ndha	ဥ mba	သျ sya
ဇ ဂga	ဆ ñcha	ကြ tra	န nna	ဠ mbha	သ ssa
ဠ ဂgha	ည ñja	န dda	ဈ nya	ဥ mma	သွ sma
ဈ ဂya	ည ñjha	န ddha	န nha	ဈ mya	သွ sva
ဠ ဂra	ဇ တta	ဈ dya	ဥ ppa	ဥ mha	ကွ hma
က န္ကa	ဇ တtha	ဠ dra	ဥ ppha	လျ yya	ကွ hva
န န္ကha	ည တda	န dva	ဈ pya	လျ yha	ဠ lha
န န္ဂa					

၁ ၂ ၃ ၄ ၅ ၆ ၇ ၈ ၉ ၁၀
 1 2 3 4 5 6 7 8 9 0

Majjhimapaṇṇāsaṭṭikā

Mātikā

Piṭṭhaṅka

1. Gahapati-vagga

1. Kandarakasuttavaṇṇanā	...	...	1
2. Aṭṭhakanāgarasuttavaṇṇanā	...	...	7
3. Sekhasuttavaṇṇanā	...	...	9
4. Potaliyasuttavaṇṇanā	...	...	20
Kāmādinavakathāvaṇṇanā	...	...	23
5. Jivakasuttavaṇṇanā	...	...	24
6. Upālisuttavaṇṇanā	...	...	27
7. Kukkuravātikasuttavaṇṇanā	...	...	43
8. Abhayarājakumārasuttavaṇṇanā	...	...	47
9. Bahuvedanīyasuttavaṇṇanā	...	...	50
10. Apaṇṇakasuttavaṇṇanā	...	...	51

2. Bhikkhu-vagga

1. Ambalaṭṭhikarāhulovādasuttavaṇṇanā	...	...	59
2. Mahārāhulovādasuttavaṇṇanā	...	...	61
3. Cūḷamālukyasuttavaṇṇanā	...	...	64
4. Mahāmālukyasuttavaṇṇanā	...	...	66
5. Bhaddālisuttavaṇṇanā	...	...	70
6. Laṭṭhikopamasuttavaṇṇanā	...	...	74
7. Cātumasuttavaṇṇanā	...	...	78
8. Naḷakapānasuttavaṇṇanā	...	...	81
9. Goliyānisuttavaṇṇanā	...	...	82
10. Kīṭāgirisuttavaṇṇanā	...	...	83

Mātikā

Piṭṭhaṅka

3. Paribbājakavagga

1. Tevijjavacchasuttavaṇṇanā	...	...	91
2. Aggivacchasuttavaṇṇanā	...	...	92
3. Mahāvacchasuttavaṇṇanā	...	...	94
4. Dīghanakhasuttavaṇṇanā	...	...	97
5. Māgaṇḍiyasuttavaṇṇanā	...	...	103
6. Sandakasuttavaṇṇanā	...	...	107
7. Mahāsakuludāyisuttavaṇṇanā	...	...	112
8. Samaṇamuṇḍikāputtasuttavaṇṇanā	...	...	127
9. Cūḷasakuludāyisuttavaṇṇanā	...	...	130
10. Vekhanasasuttavaṇṇanā	...	...	133

4. Rājavagga

1. Ghaṭikārasuttavaṇṇanā	...	...	135
2. Raṭṭhapālasuttavaṇṇanā	...	...	139
3. Maghadevasuttavaṇṇanā	...	...	147
4. Madhurasuttavaṇṇanā	...	...	151
5. Bodhirājakumārasuttavaṇṇanā	...	...	152
6. Aṅgulimālasuttavaṇṇanā	...	...	154
7. Piyaṇṭikāsuttavaṇṇanā	...	...	160
8. Bāhitikasuttavaṇṇanā	...	...	161
9. Dhammacetiyasuttavaṇṇanā	...	...	162
10. Kaṇṇakatthalasuttavaṇṇanā	...	...	163

5. Brāhmaṇavagga

1. Brahmāyusuttavaṇṇanā	...	...	166
2. Selasuttavaṇṇanā	...	...	181
3. Assalāyanasuttavaṇṇanā	...	...	185

Mātikā		Piṭṭhaṅka	
4. Ghoṭamukhasuttavaṇṇanā	...	...	188
5. Caṅkīsuttaṇṇanā	...	...	189
6. Esukārīsuttavaṇṇanā	...	...	195
7. Dhanañjānisuttavaṇṇanā	...	...	196
8. Vāseṭṭhasuttavaṇṇanā	...	...	198
9. Subhasuttavaṇṇanā	...	...	204
10. Saṅgāravasuttavaṇṇanā	...	...	208

Majjhimaṇṇāsaṭṭikāya mātikā niṭṭhitā.

Uparipañṇāsāṭṭikā

Mātikā

Piṭṭhaṅka

1. Devadahavagga

1. Devadahasuttavaṇṇanā	...	...	211
2. Pañcattayasuttavaṇṇanā	...	...	218
3. Kintisuttavaṇṇanā	...	...	238
4. Sāmagāmasuttavaṇṇanā	...	...	240
5. Sunakkhattasuttavaṇṇanā	...	...	247
6. Āneñjasappāyasuttavaṇṇanā	...	...	251
7. Gaṇakamoggallānasuttavaṇṇanā	...	...	259
8. Gopakamoggallānasuttavaṇṇanā	...	...	260
9. Mahāpuṇṇamasuttavaṇṇanā	...	...	262
10. Cūlapuṇṇamasuttavaṇṇanā	...	...	267

2. Anupadavagga

1. Anupadasuttavaṇṇanā	...	...	270
2. Chabbisodhanasuttavaṇṇanā	...	...	281
3. Sappurisdhammasuttavaṇṇanā	...	...	286
4. Sevitabbāsevitabbasuttavaṇṇanā	...	...	287
5. Bahudhātukasuttavaṇṇanā	...	...	288
6. Isigilisuttavaṇṇanā	...	...	303
7. Mahācattārīsakasuttavaṇṇanā	...	...	305
8. Ānāpānassatisuttavaṇṇanā	...	...	311
9. Kāyagatāsatisuttavaṇṇanā	...	...	315
10. Saṅkhārupapattisuttavaṇṇanā	...	...	317

Mātikā

Piṭṭhaṅka

3. Suññatavagga

1. Cūḷasuññatasuttavaṇṇanā	...	...	321
2. Mahāsuññatasuttavaṇṇanā	...	...	324
3. Acchariyabbhutasuttavaṇṇanā	...	...	330
4. Bākulasuttavaṇṇanā	...	...	343
5. Dantabhūmisuttavaṇṇanā	...	...	345
6. Bhūmijasuttavaṇṇanā	...	...	346
7. Anuruddhasuttavaṇṇanā	...	...	347
8. Upakkilesasuttavaṇṇanā	...	...	349
9. Bālaṇḍitasuttavaṇṇanā	...	...	352
Cakkaratanavaṇṇanā	...	...	355
Hatthiratanavaṇṇanā	...	...	357
Assaratanavaṇṇanā	...	...	357
Maṇiratanavaṇṇanā	...	...	357
Itthiratanavaṇṇanā	...	...	358
Gahapatiratanavaṇṇanā	...	...	359
Pariṇāyakaratanavaṇṇanā	...	...	359
10. Devadūtasuttavaṇṇanā	...	...	359

4. Vibhaṅgavagga

1. Bhaddekarattasuttavaṇṇanā	...	...	366
2. Ānandabhaddekarattasuttavaṇṇanā	...	...	368
3. Mahākaccānabhaddekarattasuttavaṇṇanā	...	...	369
4. Lomasakakaṅgiyabhaddekarattasuttavaṇṇanā	...	...	370
5. Cūḷakammavibhaṅgasuttavaṇṇanā	...	...	371
6. Mahākammavibhaṅgasuttavaṇṇanā	...	...	376
7. Saḷāyatana vibhaṅgasuttavaṇṇanā	...	...	381
8. Uddesavibhaṅgasuttavaṇṇanā	...	...	388

Mātikā		Piṭṭhaṅka	
9. Araṇavibhaṅgasuttavaṇṇanā	...	...	390
10. Dhātuvibhaṅgasuttavaṇṇanā	...	...	393
11. Saccavibhaṅgasuttavaṇṇanā	...	...	405
12. Dakkhiṇāvibhaṅgasuttavaṇṇanā	...	...	406

5. Saḷāyatanavagga

1. Anāthapiṇḍikovādasuttavaṇṇanā	...	...	417
2. Channovādasuttavaṇṇanā	...	...	420
3. Puṇṇovādasuttavaṇṇanā	...	...	422
4. Nandakovādasuttavaṇṇanā	...	...	424
5. Rāhulovādasuttavaṇṇanā	...	...	427
6. Chachakkasuttavaṇṇanā		...	430
7. Mahāsaḷāyatanikasuttavaṇṇanā	...	...	433
8. Nagaravindeyyasuttavaṇṇanā	...	...	435
9. Piṇḍapātapārisuddhisuttavaṇṇanā	...	...	437
10. Indriyabhāvanāsuttavaṇṇanā	...	...	439

Uparipaṇṇāsaṭikāya mātikā niṭṭhitā.

Majjhimanikāya

Majjhimaṇṇāsaṭṭikā

Namo tassa Bhagavato Arahato Sammāsambuddhassa.

1. Gahapativagga

1. Kandarakasuttavaṇṇanā

1. Āramapokkharanī-ādīsūti āramapokkharanī-uyyānacetiyaṭṭhānādisu. Ussannāti bahulā. Asokakaṇikāarakoviḷārakumbhīrājarukkhehi sammissatāya taṃ campakavanam nīlādipaṇcavaṇṇakusumapaṭimaṇḍitanti daṭṭhabbam, na campakarukkhānamyeva nīlādipaṇcavaṇṇakusumatāyāti vadanti. **Bhagavā kusumagandhasugandhe campakavane viharatīti** iminā na māpanakāle eva tasmiṃ nagare campakarukkhā ussannā, atha kho aparabhāgepīti dasseti. “Pañcasatamattehi aḍḍhateḷasehī”ti evam **adassitaparicchedenā**. Hatthino cāreti sikkhāpetīti hatthācariyo, hatthīnam sikkhāpako, tassa puttoti āha “**hatthācariyassa putto**”ti. Tadā bhagavā tesam pasādajananattham attano buddhānubhāvam aniguhitvāva nisinnoti dassento “**chabbavaṇṇanam ghanabuddharasmīnam**”ti-ādīmāha. **Bhagavato ceva gāravenāti** bhagavato garubhāvena, bhagavati gāravenāti vā paṭho.

Niccam na hotīti abhiñham na hoti, kadācideva hotīti attho. Abhiñhaniccatā hi idha adhippetā, na kūṭaṭṭhaniccatā. Loke kiñci vimhayāvaham disvā hatthavikārampi karonti, aṅgulim vā phoṭayanti, tam sandhāya

vuttaṃ “**accharaṃ paharituṃ yuttan**”ti. **Abhūtapubbaṃ bhūtaṃ** ayaṃ niruttinayo yebhuyyena upādāya ruḥhīvasena vuttoti veditabbo. Tathā hi pāḷiyaṃ “yepi te bho gotama ahesuṃ atītamaddhānaṃ”ti-ādi vuttaṃ, kiñci akattabbampi kariyamānaṃ dukkarabhāvena vimhayāvaharaṃ hoti, tathā kiñci kattabbam, purimaṃ garahacchariyaṃ, pacchimaṃ pasamsacchariyaṃ, tadubhayaṃ suttapadaso dassetuṃ “**tatthā**”ti-ādi vuttaṃ.

Sammā paṭipāditoti sammāpaṭipadāyaṃ ṭhapito. Esā paṭipadā paramāti **etaparamaṃ**, bhāvanapūṃsakaniddeso yaṃ yathā “visamaṃ candimasūriyā parivattanti”ti¹. Ayaṃ hettha attho—bhagavā bhikkhusaṃgho paṭipadāya tumhehi paṭipādito, atītepi kāle buddhā etaparamaṃyeva bhikkhusaṃghaṃ sammā paṭipādesuṃ, anāgatepi kāle etaparamaṃyeva bhikkhusaṃghaṃ sammāpaṭipādessanti paribbājako nayaggāhena diṭṭhena adiṭṭhaṃ anuminanto sabbesampi buddhānaṃ sāsane saṃghasuppaṭipattiṃ majjhe bhinnasuvaṇṇaṃ viya samasamaṃ katvā dasseti, evaṃ dassento ca tesāṃ sudhammataṅca tathā dasseti evāti veditabbo, buddhasubuddhatā pana nesaṃ sarūpeneva dassitāti. **Na ito bhiyyoti** iminā pāḷiyaṃ etaparamaṃyevāti avadhāraṇena nivattitaṃ dasseti⁰ sīlapadaṭṭhānattā samādhissa, samādhipadaṭṭhānattā ca paññāya, sīlepi ca abhisamācārikapubbakattā ādibrahmacariyakassa vuttaṃ “**ābhisamācārikavattaṃ ādiṃ katvā**”ti.

2. Pucchānusandhi-ādīsu anantogadhattā “**pāṭi-ekko anusandhī**”ti vatvā tamevatthaṃ pākaṭaṃ kātuṃ “**bhagavā kirā**”ti-ādi vuttaṃ.

Upasantakāraṇanti upasantabhāvakāraṇaṃ. Taṃ hi ariyānaṃyeva visayo, tatthāpi ca buddhānaṃ eva anavasesato visayoti imamatthaṃ byatirekato anvayato ca dassetuṃ “**na hi tvaṇ**”ti-ādi vuttaṃ. Tattha nātattahacariyā kākajātakādivasena veditabbā, lokattahacariyā taṃtampāramipūraṇavasena, buddhattacariyā mahābodhiajātakādivasena. **Acchariyaṃ bho gotamāti**-ādinā kandarakena kataṃ pasādapavedanaṃ dasseti.

Yepi teti-ādinā tena vuttamatthaṃ paccanubhāsantena bhagavatā sampañcchitanti caritattā āha “**santi hi kandarakāti ayampi pāṭi-ekko**

1. Am 1. 386 piṭṭhe.

anusandhī”ti. Yo hi kandarakena bhikkhusaṃghassa upasantabhāvo kittito, taṃ vibhajitvā dassentopi tena apucchitoyeva attano ajjhāsayena bhagavā **“santi hī**”ti-ādinā desanaṃ ārabhi. Tenāha **“bhagavato kira etadahosī**”ti-ādi. **Kappetvā**ti aññathā santameva attānaṃ aññathā vidhāya. **Pakappetvā**ti sanidassanavasena gahetvā. Tenāha **“kuhakabhāvenā**”ti-ādi. **Paṭipadaṃ pūrayamānā**ti kāmaṃ avisesena sekkhā vuccanti, te pana adhigatamaggavasena **“pūrayamānā**”ti na vattabbā kiccassa niṭṭhitattā. Maggo hi ekacittakkhaṇikoti āha **“uparimaggassa vipassanāya upasantā**”ti. **Ito muttā**ti maggenāgatūpasamato muttā. Kalyāṇaputhujjane sandhāya vadati. Tenāha **“catūhi satipaṭṭhānehi upasantā**”ti.

Satatasīlāti avicchinnasīlā. Sātisayo hi etesaṃ sīlassa akhaṇḍādibhāvo. Suparisuddhasīlatāvasena santatā vutti etesanti **santata**vuttinoti āha **“tasseva vevacanan**”ti. Evaṃ sīlavuttivasena **“santata**vuttino”ti padassa atthaṃ vatvā idāni jīvitavuttivasena dassento **“santatajīvikāvāti0 attho**”ti āha. Sāsanassa jīvitavutti sīlasannissitā evāti āha **“tasmin**”ti-ādi.

Nipayati visoseti rāgādisaṃkilesaṃ, tato vā attānaṃ nipātīti **nipako**¹, paññavā. Tenāha **“paññavanto**”ti. **Paññāya thatvā jīvikākappanaṃ** nāma buddhapaṭikuṭṭhamicchājīvaṃ pahāya sammājīvena jīvananti taṃ dassento **“yathā ekacco**”ti-ādimāha. Tattha yaṃ vattabbaṃ, taṃ **Visuddhimagge**² **taṃsaṃvaṇṇanāyañca**³ vuttanayeneva veditabbaṃ. **Rathavinītapapaṭipadā**dayo tesu tesu suttesu vuttanayena veditabbā. Ito aññattha mahāgopālakasuttādīsu⁴ lokuttarasatipaṭṭhānā kathitāti āha **“idha pana lokiya**lokuttaramissakā **satipaṭṭhānā kathitā**”ti, satipaṭṭhānasuttepi⁵ vomissakāva kathitāti. **Ettakenā**ti ettakāya desanāya.

1. Nipāyati saṃkilesadhamme visoseti nikkhāmetīti nipako (Saṃ-Ṭī 2. 488 piṭṭhe.)

2. Visuddhi 1. 17 piṭṭhe.

3. Visuddhi-Ṭī 1. 41 piṭṭhe.

4. Ma 1. 281 piṭṭhe.

5. Dī 2. 231; Ma 1. 70 piṭṭhesu.

3.

Kārakabhāvanti paṭipattiyāṃ paṭipajjanakabhāvaṃ. Mayampi nāma gihī bahukiccā samānā kālena kālaṃ satipaṭṭhānesu suppatiṭṭhitacittā viharāma, kimaṅgaṃ pana vivekavāsinoti attano kārakabhāvaṃ pavedento evaṃ **bhikkhusaṃghaṇṇa ukkhipati**. Tenāha “**ayaṇhettha adhippāyo**”ti-ādi. Nānārammaṇesu aparāparaṃ uppajjamānānaṃ rāgādikilesānaṃ ghanajaṭṭitasāṅkhātākārena pavatti kilesagahanena gahanatā. Tenāha “anto jaṭā bahi jaṭā, jaṭāya jaṭitā pajā”ti¹. Manussānaṃ ajjhāsayaḡahanena sāṭṭheyyampīti dassento āha “**kaṣaṭasāṭṭheyyesupi eseṇa nayo**”ti. Yathā sappimadhuphāṇitādīsu kacavarabhāvo, so kaṣaṭoti vuccati, evaṃ santāne aparisuddho saṃkilesabhāvo kaṣaṭanti āha “**aparisuddhaṭṭhena kaṣaṭatā**”ti. Attani asantaḡuṇasambhāvaṇaṃ **kerāṭiyaṭṭho**. **Jānāti** “idaṃ ahitaṃ na sevitaḡbaṃ, idaṃ hitaṃ sevitaḡbaṃ”ti vicāreti deseti. Vicāraṇatthopi hi hoti jānāti-saddo yathā “āyasmā jānāti”ti. **Sabbāpi -pa- adhippetā** “pasupālakā”ti-ādīsu viya. Idha antara-saddo “vijjantarikāyā”ti-ādīsu² viya khaṇatthoti āha “**yattakena khaṇeṇa**”ti. **Tenāti** hatthina. **Tānāti** sāṭṭheyyādīni.

Atthato kāyacittujukatāpaṭipakkhabhūtāva lobhasahagatacittuppādassa pavatti-ākāravisesāti tāni pavatti-ākārena dassetuṃ “**tatthā**”ti-ādi vuttaṃ. Tattha **yassāti** pāṇabhūtassa assassa vā hatthino vā. **Ṭhassāmīti** tattheva sappatibhaye ṭhāne gantvā ṭhassāmīti na hoti. Imassa sāṭṭheyyatāya pākaṭakaraṇaṃ vaṇcanādhippāyabhāvato. Tathā hi catūsu ṭhānesu “**vaṇcetiṇvā**” icceva vuttaṃ, niguhanto pana tattheva gantvā tiṭṭheyya. Esa nayo sesesupi. **Paṭimaggāṃ ārohitukāmassāti** āgatamaggameva nivattitvā gantukāmassa. Leṇḡavissajjanādīsu kālantarāpekkhabhāvaṃ “**tathā**”ti iminā upasaṃharati.

Antojātakāti attano dāsiyā kucchimhi jātā. **Dhanakkītāti** dhanāṃ datvā dāsabhāvena gahitā. **Karamarānītāti** dāsabhāvena karamaraggāhagahitā. **Dāsabyanti** dāsabhāvaṃ. **Pessāti** adāsā eva hutvā veyyāvaccakarā. **Imaṃ vissajjetvāti** imaṃ attano hatthagataṃ vissajjetvā.

1. Saṃ 1. 13, 167 piṭṭhesu.

2. Ma 2. 112 piṭṭhe.

Imaṃ gaṇhantāti imaṃ tassa hatthagataṃ gaṇhantā. Sammukhato aññathā parammukhakāle kāyavācāsamudācārādassaneneva cittassa nesaṃ aññathā thitabhāvo niddiṭṭhoti veditabbā.

4. **Ayampi pāṭiyekko anusandhī**ti etthāpi anantare vuttanayeneva anusandhiyojanā veditabbā. Tenevāha **“ayañhī”**ti-ādi. Catuttho hitapaṭipadaṃ paṭipannoti yojanā. Puggalasīsenā puggalapaṭipattiṃ dassento **“puggale pahāyā”**ti āha. Paṭipatti hi idha pahātabbā, na puggalā. Yathā assaddhādipuggalaparivajjanena saddhindriyādibhāvanā ijjhanti, evaṃ micchāpaṭipannapuggalaparivajjanena micchāpaṭipadā vajjitabbāti āha **“purime tayo puggale pahāyā”**ti. **Catutthapuggalassā**ti imasmiṃ catukke vuttacatutthapuggalassa **hitapaṭipattiyaṃ**eva **paṭipādemī** pavattemīti **dassento**. **Santā**ti samaṃ vināsaṃ nirodhaṃ pattāti ayamettha atthoti āha **“niruddhā santāti vuttā”**ti. Puna **santā**ti bhāvanāvasena kilesapariḷāhavigamato santāti ayamettha atthoti āha **“nibbutā”**ti. Santāti ānetvā yojanā. **Santo have**ti ettha samabhāvakarena sādhubhāvassa visesapaccayabhūtena paṇḍiccena samannāgatā ariyā **“santo”**ti vuttāti āha **“santo have -pa- paṇḍhitā”**ti.

Āhito ahaṃmāno etthāti attā¹, attabhāvo, idha pana yo paro na hoti, so attā, taṃ **attānaṃ**. **Paranti** attato aññaṃ. **Chātāṃ vuccati taṇhā** jighacchāhetutāya. **Anto tāpanakilesānanti** attano santāne attapariḷāhajanasantappanakilesānaṃ. **Cittāṃ ārādheti**ti cittāṃ pasādeti, sampahamsetīti attho. Yasmā pana tathābhūto cittāṃ sampādeto ajjhāsayāṃ gaṇhanto nāma hoti, tasmā vuttaṃ **“cittāṃ sampādeti”**ti-ādi.

5. Dukkhaṃ paṭikkūlaṃ jegucchaṃ etassāti dukkhapaṭikkūlo, taṃ **dukkhapaṭikkūlaṃ**. Visesanavisesitabbatā hi kāmācārā. Aṭṭhakathāyaṃ pana dukkhassa visesitabbatāṃ sandhāya bāhiratthasamāsaṃ anādiyitvā **“dukkhassa paṭikkūlan”**ti attho vutto. Yena hi bhāgena purisassa dukkhaṃ paṭikkūlaṃ, tena dukkhassa purisopīti. Tenāha **“paccanīkasaṇṭhitan”**ti.

1. Am-Ṭī 2. 369 piṭṭhādisupi passitabbari.

6. **Catūhi kārāṇehi**ti dhātukusalatādīhi catūhi kārāṇehi. **Kammaṃ karotīti** yogakammaṃ karoti. Yasmā sambuddhā paresaṃ maggaphalādhigamāya ussāhajātā, tattha nirantaraṃ yuttappayuttā eva honti, te paṭicca tesāṃ antarāyo na hotiyevāti āha “**na pana buddhe paṭicca**”ti. **Kiriya-parihāniyā** desakassa tasseva vā puggalassa tajjapayogābhāvato. “Desakassa vā”ti¹ idaṃ sāvakaṇaṃ vasena daṭṭhabbaṃ. **Mahatā atthenāti** ettha **attha**-saddo ānisaṃsapariyāyoti āha “**dvīhi ānisaṃsehī**”ti. **Pasādaṃ paṭilabhati** “arahanto”ti-ādinā saṃghasuppaṭipattiyā sutattā. **Abhinavo nayo udapādi** santatasīlatādivasena anattantapatādivasena, sopi taṃ sutvā dāsādīsu savisesaṃ lajjī dayāpanno hitānukampī hutvā sekkhapaṭipadaṃ sīlaṃ sādiento anukkamena satipaṭṭhānabhāvanāṃ paribrūheti. Tenāha bhagavā “**mahatā atthena saṃyutto**”ti.

8. Paresaṃ hananaghātanādinā rodāpanato **luddo**, tathā vighātakabhāvena kāyacittānaṃ vidāraṇato **dāruṇo**, viruddhavādatāya **kakkhaḷo**, bandhanāgāre niyutto **bandhanāgāriko**.

9. **Khattiyābhisekenāti** khattiyānaṃ kattabba-abhisekena. **Santhāgāranti** santhāravasena² kataṃ agāraṃ yaññāvāṭaṃ³. **Sappitelenāti** sappimayena⁴ telena. Yamakasinehena hi tadā kāyaṃ abbhañjati. Vacchabhāvaṃ taritvā ṭhito vacchataro. **Parikkhepanatthāyāti** vanamālāhi⁵ saddhiṃ dabbheti⁶ vediyā parikkhepanatthāya. **Yaññabhūmiyanti** avasesayaññaṭṭhāne. Yaṃ panettha atthato avibhattaṃ, taṃ suviññeyyameva.

Kandarakasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

1. Desakassa vā puggalassāti (Ka)

3. Yaññāgāraṃ (Am-Ṭī 2. 370 piṭṭhe.)

5. Vanamālāti navamālāhi (Ka)

2. Sandhāgāranti sandhānavasena (Ka)

4. Sappimissena (Am-Ṭī 2. 370 piṭṭhe.)

6. Dabbehi (Ka)

2. Aṭṭhakanāgarasuttavaṇṇanā

17. **Avidūreti** iminā pāliyaṃ “vesāliyaṃ”ti idaṃ samīpe bhumma vacananti dasseti. **Sārappattakulagaṇanāyā**¹ mahāsāramahappattakulagaṇanāya. **Dasame** tñāneti aññe aññeti dasagaṇanaṭṭhāne. Aṭṭhakanagare jāto bhavo **aṭṭhakanāgaro**. **Kukkuṭārāmoti** Pāṭaliputte Kukkuṭārāmo, na kosambiyaṃ.

18. Pakatattaniddeso ta-saddoti tassa “bhagavatā”ti-ādīhi padehi samānādhikaraṇabhāvena vuttassa yena abhisambuddhabhāvena bhagavā pakato adhigato supākaṭo ca, taṃ abhisambuddhabhāvaṃ saddhiṃ āgamaṇīyapaṭipadāya atthabhāvena dasseto “**yo so -pa- abhisambuddho**”ti āha. Satipi ñāṇadassana-saddānaṃ idha paññāvevacanabhāve tena tena visesena tasāṃ visaya visese pavattidassanattamaṃ asādhāraṇaṇāṇavisesavasena vijjāttayavasena vijjā-abhiññānāvaraṇaṇāṇavasena sabbaññutāññāṇamaṃsacakkhuvasena paṭivedhadesanāṇāṇavasena ca tadattamaṃ yojetvā dasseto “**tesaṃ tesaṃ**”ti-ādimāha. Tattha **āsayānusayaṃ jānatā** āsayānusayañāṇena. **Sabbaṃ ñeyyadhammaṃ passatā** sabbaññutānāvaraṇaṇāṇehi. **Pubbenivāsādīhīti** pubbenivāsāsavakkhayañāṇehi. **Paṭivedhapaññāyāti** apiyamaggapaññāya. **Desanāpaññāya passatāti** desetabbadhammānaṃ desetabbappakāraṃ bodhaneyyapuggalānaṃ āsayānusayacaritādhimutti-ādibhedanāṃ dhammadeśanāpaññāya yāthāvato passatā. **Arīnanti** kilesārīnaṃ, pañcavidhamārānaṃ vā, sāsanassa vā paccatthikānaṃ aññatitthiyaṇaṃ. Tesaṃ pana hananaṃ pāṭihāriyehi abhibhavanaṃ appaṭibhānatākaraṇaṃ, ajjhupekkhanaṃ vā, **kesivinayasuttaṃ**² cettha nidassanaṃ.

Tathā tñāṇaṭṭhānādivibhāgaṃ **jānatā**, yathākammūpagasatte **passatā**, savāsanānaṃ āsavānaṃ khīṇattā **arahatā**, abhiññeyyādibhede dhamme abhiññeyyādito aviparītāvabodhato **sammāsambuddhena**. Atha vā tīsu kālesu appaṭihatañāṇatāya **jānatā**, kāyakammādivasena tiṇṇaṃ kammānaṃ ñāṇanuparivattito nisammakāritāya **passatā**, davādīnaṃ

1. Am-Ṭī 3. 361 piṭṭhādīsūpi passitabbaṃ.

2. Am-Ṭī 1. 427 piṭṭhe.

abhāvasādhikāya pahānasampadāya **arahatā**, chandādīnaṃ ahānietubhūtāya akkhayapaṭibhānasādhikāya sabbaññutāya **sammāsambuddhenāti** evaṃ dasabala-aṭṭhārasa-āveṇikabuddhadhammavasenapi yojanā katabbā.

19. **Abhisāṅkhatanti** attano paccayehi abhisammukhabbhāvena samecca sambhuyya kataṃ. Svassa katabhāvo uppādanena veditabbo, na uppannassa paṭisaṅkharāṇenāti āha “**uppāditan**”ti. Te cassa paccayā cetanāpadhānāti dassetuṃ pāḷiyāṃ “abhisāṅkhatam abhisāñcetaṃ”ti vuttanti “**cetayitam pakappitan**”ti atthamāha. **Abhisāṅkhatam abhisāñcetaṃ** ca jhānassa pātubhāvadassanamukhena viddhamsanabhāvaṃ ulliṅgeti. Yaṃ hi ahutvā sambhavati, taṃ hutvā paṭiveti. Tenāha pāḷiyāṃ “abhisāṅkhatan”ti-ādi. **Samathavipassanādhamme** **ṭhitoti** samathadhamme **ṭhitattā** samāhito vipassanaṃ paṭhapetvā aniccānupassanādihi niccasaññādayo pajahanto anukkamena taṃ anulomaññaṃ pāpetā hutvā vipassanādhamme **ṭhito**. Samathavipassanāsāṅkhātesu dhammesu rañjanaṭṭhena **rāgo**, nandanaṭṭhena **nandīti**. Tattha sukhumaṃ apekkhā vuttā, yā “nikantī”ti vuccati.

Evaṃ santeti evaṃ yathārutavasena ca imassa suttapadassa atthe gahetabbe sati. **samathavipassanāsu chandarāgo kattabboti** anāgāmiphalaṃ nibbattetvā tadatthāya samathavipassanāpi anibbattetvā kevalaṃ tattha chandarāgo kattabbo bhavissati. Kasmā? Tesu samathavipassanāsāṅkhātesu dhammesu chandarāgamattena anāgāminā laddhabbassa aladdhānāgāmiphalaṃ laddhabbattā. Tathā sati tena anāgāmiphalaṃ laddhabbameva nāma hoti. Tenāha “**anāgāmiphalaṃ paṭividdham bhavissati**”ti. Sabhāvato rasitabbattā aviparīto attho eva **attharaso**. **Aññāpi kāci sugatīyoti** vinipātike sandhāyāha. **Aññāpi kāci duggatīyoti** asurakāyamāha.

Samathadhurameva dhuraṃ samathayānikassa vasena desanāya āgatattā. Mahāmālukyovāde “vivicca akusalehi dhammehi savitakkaṃ savicāraṃ”ti pādaakajjhānaṃ katvā “so yadeva tattha hoti rūpagataṃ vedanāgataṃ”ti-ādinā vipassanaṃ vitthāretvā “so tattha **ṭhito** āsavānaṃ

khayaṃ pāpuṇāti”¹ti āgatattā “**mahāmālukyovāde vipassanāva dhuraṇ**”ti āha. **Mahāsatiṭṭhānasutte**² sabbatthakameva tikkhatarāya vipassanāya āgatattā vuttam “**vipassanuttaram kathitaṇ**”ti. **Kāyagatāsatisutte**³ ānāpānājjhānādivasena savisesaṃ samathavipassanāya āgatattā vuttam “**samathuttaram kathitaṇ**”ti.

Appaṃ yācena bahum dentena ulārapurisaṇa viya **ekaṃ dhammaṃ** pucchitena “**ayampi ekadhammo**”ti kathitattā **ekādasapi dhammā** pucchāvasena **ekadhammo nāma jāto** paccekaṃ vākyaparisaṃpanāyena. **Ekavīsati pabbāni** tehi bodhiyamānāya paṭipadāya ekarūpattā **paṭipadāvasena ekadhammo nāma jātoti**. **Idha** imasmiṃ aṭṭhakanāgarasutte. Nevasaṇṇānāsaṇṇāyatanadhammānaṃ saṅkhārāvasesaṃ sukhumabhāvappattatāya tattha sāvakaṇaṃ dukkaranti na catutthārūppavasenettha desanā āgatāti catunnaṃ brahmavihārānaṃ, heṭṭhimānaṃ tiṇṇaṃ āruppānaṃ vasaṇa **ekādasā**. **Pucchāvasenāti** “atthi nu kho bhante Ānanda tena -pa- sammāsambuddhena ekadhammo akkhāto”⁴ti evaṃ pavattapucchāvasena. **Amatuppattiyatthenāti** amatabhāvassa uppattihetutāya, sabbāni kammaṭṭhānāni ekarasampi amatādhigamaṃ paṭipattiyāti attho. Evamettha aggaphalabhūmi anāgāmiṃ phalabhūmi dveva bhūmiyo sarūpato āgatā, nānantariyatāya pana heṭṭhimāpi dve bhūmiyo atthato āgatā evāti daṭṭhabbā.

21. Pañca satāni aggho etassāti **pañcasataṃ**. Sesaṃ uttānameva.

Aṭṭhakanāgarasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

3. Sekhasuttavaṇṇanā

22. **Santhāgāranti**⁵ atthānusāsanāgāraṃ. Tenāha “**uyyogakālādīsū**”ti-ādi. **Ādi**-saddena maṅgalamahādīnaṃ saṅgaho daṭṭhabbo. **Santhambhantīti** vissamanti, paṛissamaṃ vinodentīti attho. **Sahāti**

1. Ma 2. 99, 100 piṭṭhesu.

2. Di 2. 31; Ma 1. 70 piṭṭhesu.

3. Ma 3. 131 piṭṭhe.

4. Ma 2. 12, 13 piṭṭhesu.

5. Sandhāgāranti (Ka) Saṃ-Ṭi 2. 334 piṭṭhādīsūpi passitabbam.

sannivesavasena ekajjham. **Saha atthānusāsanaṃ agāraṇti** etasmim atthe ttha-kārassa ntha-kāraṃ¹ katvā santhāgāraṇti² vuttanti daṭṭhabbam.

Santharaṇtī³ sammantanavasena tiṭṭhanti.

Tepiṭakaṃ buddhavacanaṃ āgata meva bhavissatīti buddhavacanassa āgamanasīsena ariyaphaladhammānampi āgamaṇaṃ vuttameva, tiyāmarattiṃ tattha vasantānaṃ phalasamāpattivaḷaṇṇaṃ hotīti. Tasmiṇca bhikkhusaṃghe kalyāṇaputhujjanā vipassanaṃ ussukkāpentā hontīti ce? Ariyamaggadhammānaṃ tattha āgamaṇaṃ hotiyeva.

Allagomayenāti acchena allagomayarasena. **Opuñchāpetvāti** vilimpitvā. **Catujjātiyagandhehi** tagarakunkumayavanapupphatamālapattāni pisitvā katagandhehi. **Nānāvaṇṇeti** nīlādivasena nānāvaṇṇe, na bhittivisesavasena. Bhittivisesavasena pana nānāsaṇṭhānarūpameva. **Mahāpiṭṭhikako javaketi** hatthipiṭṭhīsu attharitabbatāya mahāpiṭṭhikāti laddhasamaññe kojaveti vadanti. Kuttake pana sandhāyetaṃ vuttaṃ. **Hatthatharaṇā** hatthirūpavicittā. **Assattharakasīhattharakā** dayopi assasīharūpādivicittā eva attharakā. **Cittattharakam** nānārūpehi ceva nānāvidhamālākammādīhi ca vicittam attharakam.

Upadhānanti apassayanaṃ. **Upadahitvāti** apassayayoggabhāvena ṭhapetvā. Gandhehi katamālā **gandhadāmaṃ**, tamālapattādīhi kataṃ **pattadāmaṃ**. Ādi-saddena hiṅgulatakkolajātīphalajātīpupphādīhi katadāmaṃ saṅgaṇhāti. Pallaṅkākārena katapīṭhaṃ **pallaṅkapīṭhaṃ**, tīsu passesu, ekapasse eva vā sa-upassayaṃ **apassayapīṭhaṃ**, anapassayaṃ **muṇḍapīṭhaṃ**. **Yojanāvaṭṭeti** yojanaparikkhepe.

Samvidhāyāti antaravāsakassa koṇapadesaṇca⁴ itarapadesaṇca samaṃ katvā vidhāya. Tenāha “**kattariyā padumaṃ kantanto viyā**”ti. **Timaṇḍalaṃ paṭicchādentoti** ettha ca yasmā buddhānaṃ rūpasampadā viya ākappasampadāpi paramukkaṃsagatā, tasmā tadā bhagavā evaṃ sobhatīti dassento “**suvaṇṇapāmaṇṇaṃ**”ti-ādimāha. Tattha **asamena**

1. Ndha-kāraṃ (Ka)

2. Sandhāgāraṇti (Ka) Saṃ-Tī 2. 334 piṭṭhādīsipi passitabbam.

3. Sandharantīti (Ka)

4. Kocchakapadesaṇca (Ka)

buddhavesenāti-ādinā tadā bhagavā buddhānubhāvassa niguhane kārāṇabhāvato tattha sannipatitadevamanussanāgayakkhagandhabbādīnaṃ pasādajananatthaṃ attano sabhāvapakatikiriyaeva kapilavatthum pāvisīti dasseti. Buddhānaṃ kāyappabhā nāma pakatiyā asītihatthamattameva padesaṃ pharātīti āha “**asītihatthaṭṭhānaṃ aggahe**”ti. Nīlapītalohitodātamañjiṭṭhapabhassarānaṃ vasena **chabbaṇṇā buddharasmiyo**.

Sabbapāliphulloti mūlato paṭṭhāya yāva aggā¹ phullo vikasi. **Paṭipāṭiyā ṭhapitānanti**-ādi parikappūpamā. **Yathā taṃ -pa- alaṅkataṃ** añño virocati, evaṃ virocittha, samatimsāya pāramitāhi abhisāṅkhatattā evaṃ virocitthāti vuttaṃ hoti. **Pañcavīsatiyā nadīnanti** gaṅgādīnaṃ candabhāgāpariyosānānaṃ pañcavīsatiyā mahānadīnaṃ. **Sambhijjāti** sambhedaṃ missībhāvaṃ patvā. **Mukhadvāreti** samuddaṃ pavitṭhatṭhāne.

Devamanussanāgasupaṇṇagandhabbayakkhādīnaṃ akkhīnīti cetam parikappanavasena vuttaṃ. **Sahassenāti** padasahassena, bhāṇavārappamāṇena ganthenāti attho.

Kampayanto vasundharanti attano guṇavisesehi pathavīkampaṃ uppādentō, evambhūtopi **ahetṭhayanto pāṇāni**. Sabbadakkhiṇattā buddhānaṃ **dakkhiṇaṃ paṭhamaṃ pādaṃ uddharanto**. **Samaṃ samphusate bhūmiṃ** suppatiṭṭhitapādatāya. Yadi pi bhūmiṃ samaṃ phusati, **rajasānupalippati** sukhumattā chaviyā. **Ninnaṭṭhānaṃ unnamatīti**-ādi buddhānaṃ suppatiṭṭhitapādasāṅkhātassa mahāpurisalakkhaṇapaṭilābhassa nissandaphalaṃ. **Nātidūre uddharatīti** atidūre ṭhapetuṃ na uddharati. **Naccāsanne ca nikkhipanti** accāsanne ca ṭhāne anikkhipanto niyyāti. **Hāsayanto sadevake** loke tosayanto. Catūhi pādehi caratīti **catucārī**.

Buddhānubhāvassa pakāsanavasena gatattā **vaṇṇākālo nāma kiresa**². Sarīraṇaṇṇe vā guṇaṇaṇṇe vā kathiyamāne **dukkathitanti na vattabbaṃ**. Kasmā? **Aparimāṇavaṇṇā hi buddhā** bhagavanto, buddhaguṇasaṃvaṇṇanā jānantassa yathādhamaṃsaṃvaṇṇanaṃ³ anupavisaṭīti.

1. Sākhaggā (Saṃ-Ṭī 2. 336 piṭṭhe.)

2. Nāma hi ayaṃ (Ka)

3. Yathāraddhasaṃvaṇṇanaṃ³ (Saṃ-Ṭī 2. 337 piṭṭhe.)

Dukūlacumbatakenāti ganthitvā gahitadukūlavatthena.
Nāgavikkantacaraṇoti hatthināgasadisapadanikkhepo. **Satapūññalakkhaṇoti**
 anekasatapūññanimmitamahāpurisalakkhaṇo. **Maṇiverocano yathāti** ativiya
 virocamaṇo maṇi viya. Verocano nāma eko maṇivisesoti keci. **Mahāsālovāti**
 mahanto sālarukkho viya, koviḷārādimahārukkho viya vā. **Padumo**
kokanado yathāti kokanadasaṅkhātāṃ mahāpadumaṃ viya,
 vikasaṃānapadumaṃ viya vā.

Ākāsagaṇaṃ otārento viyāti-ādi tassā pakīṇṇakakathāya aññesaṃ
 dukkarabhāvadassanañceva suṇantānaṃ accantasukhāvahabhāvadassanañca.
Pathavojam ākaḍḍhento viyāti nāliyaṇtaṃ yojetvā mahāpathaviyā
 heṭṭhimatale pappātaḷaṃ uddhaṇṇamukhaṃ katvā ākaḍḍhento viya.
Yojanikanti yojanappamaṇaṃ. **Madhubhaṇḍanti** madhupaṭaḷaṃ.

Mahantanti ulāraṃ. **Sabbadānaṃ dinnameva hotīti** sabbameva
 paccayaajātaṃ āvāsadāyakena dinnameva hoti. Tathā hi dve tayo gāme
 piṇḍāya caritvā kiñci aladdhā āgatassapi chāyūdakasampannaṃ ārāmaṃ
 pavisitvā nhāyitvā paṭissaye muhuttaṃ nipajjitvā uttāya nisinnassa kāye
 balam āharitvā pakkhittaṃ viya hoti, bahi vicarantassa ca kāye vaṇṇadhātu
 vātātapehi kilamati, paṭissayaṃ pavisitvā dvāraṃ pidhāya muhuttaṃ
 nisinnassa visabhāgantati vūpasammati, sabhāgasantati patiṭṭhāti,
 vaṇṇadhātu āharitvā pakkhittā viya hoti, bahi vicarantassa ca pāde kaṇṭako
 vijjhati, khāṇu paharati, sarīsapāḍiparissayo ceva corabhayañca uppajjati,
 paṭissayaṃ pavisitvā dvāraṃ pidhāya nipannassa pana sabbe parissayā na
 honti, ajjhayaṇtassa dhammapātisukhaṃ, kammaṭṭhānaṃ manasikarontassa
 upasamasukhaṃ uppajjati bahiddhā vikkhepābhāvato, bahi vicarantassa ca
 kāye sedā muccanti, akkhīni phandanti, senāsanaṃ pavisanakkhaṇe
 mañcapīṭhādīni na paññāyanti, muhuttaṃ nisinnassa pana akkhipasādo
 āharitvā pakkhitto viya hoti, dvāravātapānamañcapīṭhādīni paññāyanti,
 etasmimpi ca āvāse vasantaṃ disvā manussā catūhi paccayehi sakkaccaṃ
 upaṭṭhahanti. Tena vuttaṃ “**āvāsadānaṃsmiṃ dinne sabbaṃ dānaṃ**
dinnameva hotī”ti. **Bhūmaṭṭhaka -pa- na sakkāti** ayamattho
 mahāsudassanavattunā¹ dīpetabbo.

1. Dī 2. 139 piṭṭhe.

Sītanti¹ ajjhataḍḍhātukkabhavasena vā bahiddha-utu vipariṇāmasena vā uppajjanakasītaṃ. **Uṇhanti** aggisantāpaṃ. Tassa pana davadāhādīsu sambhavo daṭṭhabbo. **Paṭihantīti** paṭibāhati. Yathā tadubhayavasena kāyacittānaṃ bādhanaṃ na honti, evaṃ karoti. Sītiṇhabbhāhate hi sarīre vikkhattacitto bhikkhu yoniso padahitum na sakkoti. **Vālamigānīti** sīhabyagghādivālamige. Guttasenāsanāṃ hi pavasitvā dvāraṃ pidhāya nisinnassa te parissayā na honti. **Sarīsapeti** ye keci sarantā gacchante dīghajāṭike. **Makaseti** nidassanametaṃ, ḍaṃsādīnaṃ eteneva saṅgaho daṭṭhabbo. **Sisireti** sītakālavasena sattāhavaddalikādivasena ca uppanne sisirasamphasse. **Vuṭṭhiyoti** yadā tadā uppannā vassavuṭṭhiyo paṭihanatīti yojanā.

Vātātapo ghoroti rukkhagacchādīnaṃ ummūlabhañjanavasena pavattiyā ghero saraja-arajādibhedo vāto ceva gimhapariḷāhasamayesu uppattiyā ghero sūriyātapo ca. **Paṭihaññatīti** paṭibāhiyati. **Leṇatthanti** nānārammaṇato cittaṃ nivattetvā paṭisallānārāmatthaṃ. **Sukhatthanti** vuttaparissayābhāvena phāsuviḥaratthaṃ. **Jhāyitunti** aṭṭhatimsārammaṇesu yattha katthaci cittaṃ upanijjhāyitum. **Vipassitunti** aniccādito sabbasaṅkhāre sammāsītum.

Vihāreti paṭissaye. **Kārayeti** kāraṇeṇ. **Rammeti** manorame nivāsasukhe. **Vāsayettha** bahussuteti kāretvā pana ettha vihāresu bahussute sīlavante kalyāṇadhamme nivāseyya. Te nivāsento pana **tesaṃ** bahussutānaṃ yathā paccayehi kilamatho na hoti, evaṃ **annañca pānañca vatthasenāsanāni ca dadeyya ujubhūtesu** ajjhāsayasampannesu kammaphalānaṃ ratanattayaguṇānañca saddahanena **vippasannena cetasā**.

Idāni gahaṭṭhapabbajitānaṃ aññamaññūpakārataṃ dassetuṃ “**te tassā**”ti gāthamāha. Tattha **teti** bahussutā. **Tassāti** upāsakassa. **Dhammaṃ desentīti** sakalavaṭṭadukkhapanudanaṃ dhammaṃ desenti. **Yaṃ so dhammaṃ idhaññāyāti** so puggalo yaṃ saddhammaṃ imasmiṃ sāsane sammāpaṭipajjana jānitvā aggamaggādhigamena anāsavo hutvā parinibbāyati.

1. Sārattha-Ṭī 3. 393; Saṃ-Ṭī 2. 338 piṭṭhādīsupi passitabbaṃ.

Pūjāsakkāravaseneva paṭhamayāmo khepito, bhagavato desanāya appāvaseso majjhimayāmo gatoti pāḷiyam “bahudeva rattin”ti vuttanti āha “**atirekataram diyaḍḍhayāman**”ti. **Sandassesī**¹ ānisaṃsaṃ dassesi, āvāsadānapaṭisaṃyuttaṃ dhammiṃ katham sutvā tato param “mahārāja itipi sīlam, itipi samādhi, itipi paññā”ti sīlādiguṇe tesam sammā dassesi, hatthena gahetvā viya paccakkhato pakāsesi. **Samādapesī**ti “evam sīlam samādātabbam, sīle patiṭṭhitena evam samādhi, evam paññā bhāvetabbā”ti yathā te sīlādiguṇe ādiyanti, tathā gaṇhāpesi. **Samuttejesī**ti yathāsamādinnaṃ sīlam suvisuddham hoti, samathavipassanā ca bhāviyamānā yathā suṭṭhu visodhitā uparivisesāvahā honti, evam cittaṃ samuttejesi nisāmanavasena vodāpesi. **Sampahamsesi**ti yathānusiṭṭhaṃ ṭhitasīlādiguṇehi sampati laddhaguṇānisaṃsehi ceva upari laddhabbaphalavisesehi ca uparicittaṃ sammā pahamsesi, laddhassāsavasena suṭṭhu tosesi. Evametesam padānam attho veditabbo.

Samudāyavacanopi asītimahāthera-saddo tadekadesepe niruḷhoti āha “**asītimahātheresu vijjamānesū**”ti. Ānandattheropi hi antogadho evāti. **Sākiyamaṇḍaleti** Sākiyarājasamūhe.

Paṭipadāya niyuttattā **pāṭipado**. Tenāha “**paṭipannako**”ti. Sikkhanasīlabhādina **sekho**, odhiso samitapāpatāya **samaṇo**. Sekho pāṭipado paṭipajjanapuggalādhīṭṭhānena paṭipadādesanaṃ niyamento paṭipadāya puggalaṃ niyameti nāmāti “**paṭipadāya puggalaṃ niyametvā dasseti**”ti. Sekhappaṭipadā sāsane **maṅgalapaṭipadā** sammadeva asevitabbaparivajjanena sevitabbasamādānena ukkaṃsavatthūsu ca bhāvato asekhadhammapāripūriyā āvahattā ca **vaḍḍhamānakapaṭipadā**. **Akilamantāva sallakkhessanti**ti idaṃ tadā tesam asekhabhūmi-adhigamāya ayogyatāya vuttaṃ. **Akilamantāvāti** iminā paṭisambhidāppattassapi anadhigatamaggasaññāpanā bhāriyāti dasseti. **Osāṭāti** anuppaviṭṭhā. **Sakalam vinayapiṭakam kathitameva hoti** tassa sīlakathābhāhullato. Sesadvayepi eseva nayo. **Tiṇi piṭakehī**ti karaṇatthe karaṇavacanam. Tena taṃtaṃpiṭakānam tassā tassā sikkhāya sādakatamabhāvaṃ dasseti.

1. Sandassetvāti (Pāḷiyam)

Piṭṭhivāto uppajjati upādinnaḥkaṣārīraṣṣa tathārūpattā, saṅkhārāṇaṇca aniccatāya dukkhānubandhattā. **Akāraṇaṃ vā etanti** yenādhippāyena vuttaṃ, tameva adhippāyaṃ vivaritaṃ **“pahotī”**ti-ādi vuttaṃ. **Catūhi iriyāpathehi paribhuñjitukāmo ahosi** Sakyaṛājūnaṃ ajjhāsayavasena. Tathā hi vakkhati “satthāpi tadeva sandhāya tattha saṅghātiṃ paññāpetvā nipajji”ti. Yaḍi evaṃ “piṭṭhi me āgilāyati”ti idaṃ kathanti āha **“upādinnaḥkaṣārīraṇca nāmā”**ti-ādi.

23. “Iminā pātimokkhasaṃvarena -pa- sampanno”ti-ādīsu¹ samannāgatattho sampanna-saddo, idha pana pāripūri-atthoti dassetuṃ **“paripuṇṇasīloti attho”**ti vuttaṃ. Yo pana sampannasīloyeva, so paripuṇṇasīlo. Parisuddhaṃ hi sīlaṃ “paripuṇṇaṃ”ti vuccati, na sabalaṃ, kammāsaṃ vā. **Sundaradhammehīti** sobhanadhammehi. Yaṣmiṃ santāne uppannā, tassa sobhanabhāvato. Tehi sappurisabhāvasāḍhanato **sappurisānaṃ dhammehi**.

24. **Iminā ettakena ṭhānenāti** “idha māhānāma ariyasāvako”ti ārabhitvā yāva “akasiralābhī”ti padaṃ iminā ettakena uddesapadena mātikaṃ ṭhapetvā. **Paṭipāṭiyāti** uddesapaṭipāṭiyā. **Evamāhāti** “evaṃ kathaṇca mahānāmā”ti-ādinā idāni vuccamānena dassitākārena āha.

25. **Hiriyatīti** lajjīyati pīḷiyati². Yaṣmā hirī pāpajigucchanalakkaṇā, tasmā **“jigucchatīti attho”**ti vuttaṃ. **Ottappatīti** uttappati. Pāputrāsalaḥkaṇaṃ hi ottappaṃ. **Paggahitavīriyoti** saṅkocaṃ anāpannavīriyo. Tenāha **“anosakkitamānaso”**ti. **Pahānatthāyāti** samucchindanatthāya. Kusalānaṃ dhammānaṃ upasampadā nāma adhigamo evāti āha **“paṭilābhatthāyā”**ti. **Satinepakkenāti** satiyā nepakkena tikkhavisadasūrabhāvena. Aṭṭhakathāyaṃ pana nepakkaṃ nāma paññāti adhippāyena **“satiyā ca nipakabhāvena cā”**ti attho vutto, evaṃ sati añño niddiṭṭho nāma hoti. **Satimāti** ca imināva viṣeṣā sati gahitā, parato

1. Abhi 2. 255 piṭṭhe.

2. Bīḷiyati (Ka)

“cirakatampi cirabhāsītampi saritā anussaritā”ti satikiccameva niddiṭṭham,
na paññākiccam, tasmā **satinepakkenā**ti satiyā nepakkabhāvenāti sakkā
viññātum. Teneva hi paccayavisesavasena aññadhammanirapekkho satiyā
balavabhāvo. Tathā hi ñāṇavippayuttacittenapi ajjhāyanasammasanāni
sambhavanti.

Cetiyaṅgaṇavattādīti ādi-saddena bodhiyaṅgaṇavattādīni saṅgaṇhāti.
Asītimahāvattapaṭipattipūraṇanti ettha asītivattapaṭipattipūraṇam
mahāvattapaṭipattipūraṇanti vattapaṭipattipūraṇa-saddo paccekam yojetabbo.
Tattha **mahāvattāni**¹ nāma vattakhandhake² vuttāni āgantukavattam
āvāsikam gamikam anumodanam bhattaggaṃ piṇḍacārikam āraññikam
senāsanaṃ jantāgharaṃ vaccakuṭi upajjhāyaṃ saddhivihārikam ācariyaṃ
antevāsikavattanti cuddasa. Tato aññāni pana kadāci
tajjanīyakammakatādīkāle pārivāsikādīkāle ca caritabbāni asīti
khuddakavattāni sabbāsu avatthāsu na caritabbāni, tasmā mahāvattesu
aggahitāni. Tattha “pārivāsikānaṃ bhikkhūnaṃ vattam paññapessāmī”ti
ārabhitvā “na upasampādetabbaṃ -pa- na chamāyaṃ caṅkamante caṅkame
caṅkamitabbaṃ”ti³ vuttāni pakatatte caritabbavattāvasānāni chasatthi, tato
param “na bhikkhave pārivāsikena bhikkhunā pārivāsikavuḍḍhatarena
bhikkhunā saddhim mūlāyapaṭikassanārahena mānattārahena
mānattacārikena abbhānārahena bhikkhunā saddhim ekacchanne āvāse
vattabbaṃ”ti-ādīni⁴ pakatatte caritabbhehi anaññattā visum visum agaṇetvā
pārivāsikavuḍḍhatarādīsu puggalantaresu caritabbattā tesam vasena
sampiṇḍetvā ekekaṃ katvā gaṇitabbāni pañcāti ekasattativattāni,
ukkhepaniyakammakatavattesu vattapaññāpanavasena vuttam “na
pakatattassa bhikkhuno abhivādanam paccuṭṭhānam -pa- nhāne
piṭṭhiparikammaṃ sādītābbaṃ”ti⁵ idam abhivādanādīnam asādiyanam ekaṃ,
“na pakatatto bhikkhu sīlavipattiyā anuddhamsitabbo”ti-ādīni⁵ ca dasāti
evametāni dvāsīti. Etesveva pana kānici tajjanīyakammādivattāni, kānici
pārivāsikādivattānīti aggahitaggahaṇena dvāsīti, evam appakaṃ pana
ūnamadhikaṃ vā gaṇanupagaṃ na hotīti idha “asīti”ccheva vuttam. Aññattha
pana aṭṭhakathāpadese “dvāsīti khandhakavattāni”ti vuccati.

1. Mūlaṭi 2. 163 piṭṭhādīsupi passitabbaṃ.

3. Vi 4. 83, 86 piṭṭhādīsu.

5. Vi 4. 52 piṭṭhe.

2. Vi 4. 373 piṭṭhādīsu.

4. Vi 4. 86 piṭṭhe.

Sakkaccaṃ uddisaṇaṃ sakkaccaṃ uddisāpananti paccekāṃ sakkaccaṃ-saddo yojetabbo. **Uddisaṇaṃ** uddesaggahaṇaṃ. **Dhammosāraṇaṃ** dhammassa uccāraṇaṃ. **Dhammadesanā**—

“Ādimhi sīlaṃ deseyya, majjhe jhānaṃ vipassanaṃ.
Pariyosāne ca nibbānaṃ, esā kathikasaṇṭhiti”¹—

evaṃ kathitalakkhaṇā dhammakathā. Upagantvā nisinnassa yassa kassaci gahaṭṭhassa, pabbajitassa vā taṅkhaṇānurūpā dhammī kathā **upanisinnakathā**. Bhattānumodanakathā **anumodaniyā**. **Saritāti** ettha na kevalaṃ cirakatacirabhāsitaṇaṃ saraṇamanussaraṇamattaṃ adhippetāṃ, atha kho tathāpavattarūpārūpadhammānaṃ pariggahamukhena pavattavipassanācāre satisambojjhaṅgasamuṭṭhāpananti dassetuṃ “**tasmim̐ kāyena cirakate**”^{ti}-ādi vuttaṃ. **Sakimpī saraṇenāti** ekavāraṃ saraṇena. **Punappunaṃ saraṇenāti** anu anu saraṇena. Satisambojjhaṅgampi vivekanissitaṃ virāganissitaṃ nirodhanissitaṃ vosaggapariṇāmiṇca katvā saranto tattha tattha javanavāre saraṇajavanavāre parittajavanavasena **anussaritāti veditabbā**.

Gati-atthā dhātusaddā buddhi-atthā hontīti āha “**udayañca vayañca paṭivijjhituṃ samatthāyā**”^{ti}. Missakanayenāyaṃ desanā āgatāti āha “**vikkhambhanavasena ca samucchedavasena cā**”^{ti}. Tenāha “**vipassanāpaññāya cevā**”^{ti}-ādi. Vipassanāpaññāya nibbedhikapariyāyato. Sā ca kho padesikāti nippadesikaṃ katvā dassetuṃ “**maggapaññāya paṭilābhasaṃvattanato cā**”^{ti} vuttaṃ. Dukkhaḥkhayaḡāminibhāvepi eseṇa nayo. **Sammāti** yāthāvato. Akuppadhammatāya hi maggapaññā khepitakhepanāya na puna kiccaṃ atthīti upāyena ñāyena yā pavatti, sā evāti āha “**hetunā nāyena**”^{ti}.

26. Adhikaṃ ceto abhiceto, mahaggatacittaṃ, tassa pana adhikatā kāmaccchandādiṭṭhapaḥkhavigamena viṣiṭṭhabhāvappatti, tannissitāni **ābhicetasikāni**. Tenāha “**abhicittaṃ seṭṭhacittaṃ sitānaṃ**”^{ti}. **Diṭṭhadhammasukhavihārānanti** imasmiṃyeṇa attabhāve phāsuvihārabhūtānaṃ.

1. Dī-Ṭṭha 1. 159; Saṃ-Ṭṭha 3. 109 piṭṭhesupi passitabbaṃ.

tehi pana samaṅgitakkhaṇe yasmā vivekajaṃ pītisukhaṃ samādhijaṃ pītisukhaṃ apītiyaṃ satipārisuddhiñāṇasukhañca paṭilabhati vindati, tasmā āha “**appitappitakkhaṇe sukhapaṭilābhahetūnaṃ**”ti. **icchiticchitakkhaṇe samāpajjitāti** iminā tesu jhānesu samāpajjanavasābhāvamāha, “**nikāmalābhī**”ti pana vacanato āvajjanādhiṭṭhānā paccavekkhaṇavasiyo ca vuttā evāti veditabbā. **Nidukkhalābhīti** iminā tesam jhānānaṃ sukhapaṭipadākhippābhīññataṃ dasseti, **vipulalābhīti** iminā paṇaṇaṃ tappamaṇadassitabhāvadīpanato. Tenāha “**paṇaṇabhāvenā**”ti-ādi. **Samāpajjitum sakkoti** samāpajjanavasābhāvatāya sādhitattā. **Samādhīpāripanthikadhammeti** vasābhāvassa paccanīkadhamme. Jhānādhigamassa pana paccanīkadhammā pageva vikkhambhitā, aññathā jhānādhigamo eva na siyā. **Akilamanto vikkhambhetum na sakkotīti** kicchena vikkhambheti visodheti, kāmādīnavapaccavekkhaṇādīhi kāmaccchandādīnaṃ aññesaṃ samādhīpāripanthikānaṃ dūrasamussāraṇaṃ idha vikkhambhanaṃ visodhananti veditabbam.

27. Vipassanāhitāya uparūparivisesāvaḥattā vaḍḍhamānāya pubbabhāgasīlādīpaṭipadāya. Sā eva pubbabhāgapāṭipadā yathābhāvitātāya avassambhāvināṃ viśesaṃ pariggahitattā aṇḍaṃ viyati aṇḍaṃ kilesehi adūsitātāya apūti aṇḍaṃ etassāti apuccaṇḍo vipassanaṃ ussukkaṇḍaṃ ṭhitapuggalo, tassa bhāvo **apuccaṇḍatā**. **Vipassanādiñāṇappabhedāyāti** pubbenivāsañāṇādiñāṇapabhedāya. **Tatthāti** Cetokhilaṣutte¹ “sa kho so bhikkhave evaṃ ussoḥhipannarasaṅgasamannāgato bhikkhu bhabbo abhinibbidāyā”ti āgatattā **ussoḥhipannarasehi aṅgehi samannāgatabhāvoti evaṃ yaṃ opammasaṃsandanaṃ āgataṃ, taṃ opammasaṃsandanaṃ idha** imasmiṃ sekhasutte yojetvā veditabbanti sambandho.

28. Mahaggatādībhāvena heṭṭhimānaṃ jhānānaṃ anurūpampi attano viśesena te uttaritvā atikkamitvāna ṭhitanti **anuttaraṃ**. Tenāha “**paṭhamādiḥḥānehi asadisāṃ uttamaṃ**”ti. **Dutiyādisupi** abhinibbidāsu. Pubbe nivāsañāṇaṃ uppajjamānaṃ yathā attano viśayapaṭicchādakaṃ kilesandhakāraṃ

1. Ma 1. 149 piṭṭhe.

vidhamantameva uppajjati, evaṃ attano visaye kañci visesaṃ karontameva uppajjatīti āha “**pubbenivāsaññānena paṭhamam jāyati**”ti. Sesaññadvayepi eseva nayo.

29. **Caraṇasminti** paccatte bhumavacananti āha “**caraṇam nāma hotīti attho**”ti. **Tenā**ti karaṇatthe karaṇavacanam agatapubbadisāgamane tesam sādhakatamabhāvato.

Aṭṭha ñāṇānīti idha āgatāni ca anāgatāni ca **ambatṭhasuttā**dīsu¹ āgatāni gahetvā vadati. **Vinivijjhivā**ti pubbenivāsaapaṭicchādakādikilesatamam bhinditvā padāletvā.

30. **Sanaṅkumārenā**ti sanantanakumārena. Tadeva hi tassa sanantanakumārataṃ dassetuṃ “**cirakālato paṭṭhāyā**”ti vuttaṃ. **So attabhāvoti** yena attabhāvena manussapathe jhānam nibbatesi, so kumārattabhāvo, tasmā brahmabhūtopi tādisena kumārattabhāvena carati.

Janitasmim-saddo eva i-kārassa e-kāram katvā “**janetasmin**”ti vutto, **janitasminti** ca janasminti attho veditabbo. **Janitasminti** sāmāññaggahaṇepi yattha catuvaṇṇasamaññā, tattheva manussaloke. **Khattiyo seṭṭhoti** lokasamaññāpi manussalokeyeva, na devakāye brahmakāye vāti dassetuṃ “**ye gottapaṭisārino**”ti vuttaṃ. **Paṭisaranti**ti “aham gotamo, aham kassapo”ti pati pati attano gottam anusaranti paṭijānanti vāti attho.

Ettāvatāti “sādhū sādhū ānandā”ti ettakena sādhu-kāradānena. **Jinabhāsitaṃ nāma jātanti**-ādito paṭṭhāya yāva pariyoṣanā therabhāsitaṃ buddhabhāsitaṃ nāma jātaṃ. “Kimpanidaṃ suttaṃ sathudesanānuvidhānato jinabhāsitaṃ, udāhu sādhu-kāradānamattenā”ti evarūpā codanā idha anokāsā therassa desanāya bhagavato desanānuvidhānahetukattā sādhu-kāradānassāti. Yaṃ panettha atthato avibhattaṃ, taṃ suviññeyyameva.

Sekhasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

4. Potaliyasuttavaṇṇanā

31. Aṅgā nāma janapadino rājakumārā, tesaṃ nivāso ekopi janapado ruḥhivasena aṅgātveva vuccatīti āha “**aṅgāyeva so janapado**”ti. **Mahiyā panassa uttarena yā āpoti** mahiyā nadiyā yā āpo tassa janapadassa uttarena honti. **Tāsaṃ avidūrattā** so janapado **uttarāpoti vuccati**. Sā pana mahī katthaci katthaci bhijjitvā gatāti āha “**kataramahiyā uttarena yā āpo**”ti. **Tatthāti** tassā mahiyā āgamanato paṭṭhāya **ayaṃ āvibhāvakathā**. Yasmā¹ lokiyā jambudīpo himavā tattha patiṭṭhitasamuddadahapabbatanadiyoti etesu yaṃ yaṃ na manussagocaraṃ, tattha sayāṃ sammūḷhā aññepi sammohayanti, tattha tattha sammohavidhamanattāṃ “**ayaṃ kira jambudīpo**”ti-ādi māraddhaṃ. **Dasasahassayojanaparimāṇo** āyāmato ca vitthārato cāti adhippāyo. Tenāha “**tatthā**”ti-ādi. **Udakena ajjhotthaṇo** tadupabhogisattānaṃ puññakkheyena.

Sundaradassanaṃ kūṭanti **sudassanakūṭaṃ**, yaṃ loke “hemakūṭaṃ”ti² vuccati **mūlagandho** kāḷānusāriyādi. **Sāragandho** candanādi. **Pheggugandho** salalādi. **Tacagandho** lavaṅgādi. **Papaṭikagandho** kabitthādi. **Rasagandho** sajjādi³. **Pattagandho** tamālahiriverādi. **Pupphagandho** nāgakuṅkumādi **phalagandho** jātiphalādi. **Gandhagandho** sabbesaṃ gandhānaṃ gandho. Yassa hi rukkhassa sabbesampi mūlādīnaṃ gandho atthi, so idha gandho nāma. Tassa gandhassa gandho gandhagandho. Sabbāni puthulato paññāsayojanāni āyāmato pana ubbedhato viya dviyojanasatānevāti vadanti.

Manoharasilātalānīti otaṇṇatthāya⁴ manuññasopānasilātalāni. **Supaṭiyattānī**ti tadupabhogisattānaṃ sādharmaṇakammānubhāvena suṭṭhu paṭiyattāni suppavattitāni honti. Macchakacchapādayo udakaṃ malinaṃ karonti, tadabhāvato **phalikasadisanimmaludakāni**. Tiriyato dīghaṃ uggatakūṭanti “**tiracchānapabbatan**”ti⁵ āha.

1. Am-Ṭi 3. 228 piṭṭhādīsupi passitabbaṃ. 2. Makuṭanti (Ka)

3. Sajjulasādi (Am-Ṭi 3. 228 piṭṭhe)

4. Ratanamayattā (Am-Ṭi 3. 228 piṭṭhe.)

5. Pabbatakūṭanti (Ka)

Āpaṇāni eva vohārassa mukhabhūtānīti āha “**āpaṇamukhasahassāni**”ti. **Vibhattānī**ti vavatthitāni aññamaññāsambhinnāni. **Vasanaṭṭhānanti** attano yathāphāsukaṃ vasitabbaṭṭhānaṃ. Āsati etthāti **āsanam**, nisīditabbaṭṭhānāni.

Asāruppaṃ paṭicca uppajjanakassa chādanato channaṃ **anucchavikaṃ**, tadeva ajjhāsayasampattiṃ patirūpeti pakāsetīti **patirūpaṃ**. Tenāha “**nappatirūpan**”ti. **Kāraṇavevacanānī**ti nāpakakāraṇavevacanāni. Nāpakaṃ hi kāraṇaṃ adhippetam. Atthaṃ ākaroti pakāsetīti **ākāro**, tameva līnaṃ gulhaṃ atthaṃ gametīti **liṅgaṃ**, so tena nimīyatīti **nimittanti** vuccati. Idāni tamevatthaṃ vivariturū **“dīghadasavattha -pa- nimittāti vuttā”**ti āha. **Teti** ākāradayo. **Tathā hi pana** meti-ādinā potalito gahapati “paribbājakaniyāmena ahaṃ jīvāmi, tasmā gahapati na homī”ti vadati. **Ovadantoti** anusāsanto. **Upavadantoti** paribhāsanto.

32. **Gedhabhūto lobhoti** giḍḍhanasabhāvo lobho, agiḍḍhanalakkhaṇo na lobho. **Anindābhūtaṃ aghaṭṭananti** nindāya paṭipakkhabhūtaṃ paresaṃ aghaṭṭanaṃ. **Nindāghaṭṭanā**ti nindāvasena paresaṃ ghaṭṭanā akkosanā. **Byavahāravohāropī**ti kayavikkayaḷakkhaṇo sabyohāropi dānaggahaṇaṃ vohāro. “Datto tisso”ti-ādinā voharaṇaṃ paññāpananti **paññatti vohāro**. Yathādhippetassa atthassa voharaṇaṃ kathanam bodhananti **vacanaṃ vohāro**. Yāthāvato ayāthāvato ca voharati etenāti **vohāro, cetanā**. **Ayamidhādhippetoti** ayaṃ cetanāḷakkhaṇo vohāro idha imasmiṃ atthe adhippeto, so ca kho sāvajjova samucchadassa icchitattā. Idāni catubbisepi vohārassa idha sambhavaṃ dasseturū **“yasmā vā”**ti-ādi vuttaṃ. **Gihīti cetanā natthī**ti ahaṃ gihīti cetanāpavatti natthi. **Gihīti vacanaṃ natthī**ti gihīti attano paresaṃ vacanappavatti natthi. **Gihīti paṇṇatti natthī**ti gihīti samaññā natthi. **Gihīti byavahāro natthī**ti samudācāro natthi.

33. **Pāṇātipātova saṃyojanaṃ**. Kasmā? Bandhanabhāvena pavattanato nissariturū appadānato. Pāṇātipātassa atthitāya so

puggalo “pāṇātipātī”ti vuccatīti āha “**pāṇātipātassa -pa- hotī**”ti. Yaṃ hi yassa atthi, tena so apadissatīti. **Bahutāyāti** acakkhukādhedena bahubhāvato. Pāṇātipātassa paṭipakkho **apāṇātipāto**. So pana atthato kāyadvāriko sīlasaṃvaroti āha “**kāyikasīlasaṃvarenā**”ti. Attāpi maṃ **upavadeyyāti**-ādi pāṇātipāte ādīnavadassanaṃ. Ādīnavadassino hi tato oramaṇaṃ. **Desanāvasenāti** aññattha sutte abhidhamme ca dasasu saṃyojanesu pañcasu nīvaraṇesu desanāvasena apariyāpannampi **saṃyojanantipi nīvaraṇantipi** idha vuttaṃ. Kasmā? Tadatthasambhavato. Tenāha “**vattabandhanaṭṭhena hitappaṭicchādanaṭṭhena cā**”ti. Pāṇātipāto hi apāṇātipātapaccayaṃ hitaṃ paṭicchādentova uppajjatīti. **Eko avijjāsavoti** idaṃ sahaṇātasena vuttaṃ, upanissayavasena pana itaresampi āsavānaṃ yathārahaṃ sambhavo veditabbo. Pāṇātipātī hi puggalo “tappaccayaṃ atthaṃ karissāmi”ti kāme pattheti, diṭṭhiṃ gaṇhāti, bhavavisesaṃ paccāsīsatī. Tattha uppannaṃ vihanati bādhatīti **vighāto**, dukkhaṃ, paṭiḷāhanaṃ anattahuppādasena upatāpanaṃ **pariḷāho**, ayametesāṃ viseso. **Sabbatthāti** sabbesu vāresu. **Iminā upāyenāti** atidesena pariggahito attho parato āgamissatīti.

34-40. **Imasmim padeti** etena sattasupi vāresu tathā āgataṃ padaṃ sāmāññaḥ gahitaṃ. Tenāha “**iminā**”ti-ādi. Rosanaṃ kāyikaṃ vācasikañcāti tappaṭipakkho arosopi tathā duvidhoti āha “**kāyikavācasikaṃvarenā**”ti. Yathā abhiṇṇhā lobho, anabhiṇṇhā alobho, evaṃ **akodhūpāyāso** abyāpādo, saṃvare sukhanti **saṃvaroti** daṭṭhabbo, anatilobho pana satisaṃvare, anatiṃāno nāṇasaṃvare saṅgahaṃ gacchatīti daṭṭhabbaṃ. Imesu pana padesu evaṃ sabbavāresu yojanā kātābbaṃ sambandho.

Evaṃ āsavuppatti veditābbaṃ ettha vuttassapi ekajjhaṃ vuccamānattā “**puna ayaṃ saṅkhepavinichayo**”ti vuttaṃ. **Asammohatthaṃ** ārammaṇassa. **Purimesu tāva catūsu** vāresu **viramitum na sakkomīti vattabbaṃ**, “attāpi maṃ upavadeyyā”ti etassa padassa atthavaṇṇanāyaṃ “**na sakkomī**”ti “anuvijjāpi maṃ viññū garaheyyūn”ti etassa padassa atthavaṇṇanāyaṃ “**na**

sakkoti”ti vattabbaṃ, iminā nayena pacchimesupi catūsu yathārahaṃ yojanā veditabbā. **Atimāne bhavāsava-avijjāsavā**ti vuttaṃ mānena saha diṭṭhiyā anuppajjanato, atimāno pana kāmarāgenapi uppajjatevāti “atimāne kāmāsava-avijjāsavā”ti vattabbaṃ siyā, svāyaṃ nayo vuttanayattā suviññeyyoti na dassito. **Pātimokkhasaṃvarasīlaṃ kathitaṃ** ādito catūhi chaṭṭhena vāti pañcahi vārehi, sesehi tīhi **pātimokkhasaṃvarasīle ṭhitassa bhikkhuno paṭisaṅkhāpahānaṃ**, sabbehipi pana bhikkhubhāve ṭhitassa **gihivohārasamucchodo kathito**. Tattha sabbattha vattaṃ “idañcidañca mayhaṃ kātuṃ nappatirūpan”ti paṭisaṅkhānavasena akaraṇaṃ pajahanañca paṭisaṅkhāpahānaṃ.

Kāmādīnavakathāvaṇṇanā

42. **Upasumbheyyā**ti ettha **upa**-saddo samīpattho, sumbhaṇaṃ vikkhepanaṃ. Teneva **tamenanti** bhummatthe upayogavacananti āha “**tassa samīpe khippeyyā**”ti, tassa kukkurassa samīpe aṭṭhikaṅkalāṃ khippeyyāti attho. **Nimmaṃsattā kaṅkalanti vuccatī**ti iminā vigatamaṃsāya aṭṭhikaṅkalikāya uratṭhimhi vā piṭṭhikaṇṭake vā sīsattṭhimhi vā kaṅkala-saddo niruḷhoti dasseti. **Sunikkantanti** nillikhitaṃ katvāva nibbisesaṃ likhitaṃ.

Ekattupaṭṭhānassa ajjupekkhanavasena pavattiyā **ekattā**. Tenāha “**catutthajhānupekkhā**”ti. Yasmā panassa ārammaṇampi ekasabhāvameva, tasmā āha “**sā hī**”ti-ādi. **Lokāmisasaṅkhātā**ti apariññātavatthunā lokena āmasitabbato, loka vā āmisoti saṅkhaṃ gatāya vasena kāmaguṇānaṃ kāmabhāvo ca āmisabhāvo ca, so eva nippariyāyato āmisanti vattabbaṃ arahati. **Kāmaguṇāmisāti** kāmaguṇe chandarāgā. **Gahaṇatṭhena** bhusaṃ ādānatṭhena.

43. **Ḍayanaṃ ākāse**na gamananti āha “**uppativā gaccheyyā**”ti. Gijjhādīnaṃ vāsipharasu na hotīti āha “**mukhatuṇḍakena ḍasantā taccheyyun**”ti. **Vissajjeyyunti** ettha “vissajjanan”ti ākaḍḍhanaṃ adhippetam anekatthattā dhātūnaṃ, ākaḍḍhanañca anubandhitvā pātananti āha “**maṃsapesiṃ nakhehi kaḍḍhitvā pāteyyun**”ti.

47. Purisassa ārohanayogyam **poriseyyam**.

48. Sampannam sundaram phalamassāti **sampannaphalam**.
Phalūpapannanti phalehi upetanti āha “**bahuphalan**”ti.

50. **Suvidūravidūreti** ariyassa vinaye vohārasamucchedato suṭṭhu vidūrabhūte eva vidūre **aham** ṭhito. Kassaci nāma atthassapi ajānanato na ajānantīti **anājānīyāti** kattusādhanamassa dassento **ajānanaketi** ajānantabhojanasīsena tesam dātabbapaccaye vadati sesam suviññeyyameva.

Potaliyasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

5. Jīvakasuttavaṇṇanā

51. Kumārena bhato posāpitoti kumārabhato, kumārabhato eva **komārabhacco** yathā “bhisakkameva bhesajjan”ti.

Ārabhantīti ettha **ārabha**-saddo kāmam kāmāyūhanayaññuṭṭhāpana-āpatti-āpajjanaviññāpanādīsupi āgato, idha pana himsane icchitabboti āha “**ārabhantīti ghātentī**”ti. Uddisitvā **katanti**¹ attānam uddisitvā māraṇavasena katham nibbattitam. **Paṭiccakammanti** ettha **kamma**-saddo kamma-sādhano atītakālikoti āha “**attānam paṭicca katan**”ti. **Nimittakammassetam adhvacanam** “paṭicca kammam phusatī”ti-ādīsu² viya. **Nimittakammassāti** nimittabhāvena laddhabbakammassa, na karaṇakārāpanavasena. **Paṭiccakammam ettha atthīti maṁsam paṭiccakammam** yathā “buddham etassa atthīti buddho”ti. **Tesa** nigaṇṭhānam. Aññepi brāhmaṇādayo tamladdhikā attheva.

Kāraṇanti ettha yutti adhippetā, sā eva ca dhammato anapetattā “dhammo”ti vuttāti āha “**kāraṇam nāma tikoṭiparisuddhamaccha maṁsaparibhogo**”ti. **Anukāraṇam nāma mahājanassa tathā byākaraṇam** yuttiyā dhammassa anurūpabhāvato maṁsam paribhuñjitabbanti anuññātām tattheva kathananti katvā. **Tanti** “jānam uddissakatham maṁsam paribhuñjati”ti evam vuttam paribhuñjanam **neva**

1. Am-Ṭī 3. 225; Sārattha-Ṭī 3. 327 piṭṭhesupi passitabbam.

2. Khu 5. 102 piṭṭhe Jātake.

kāraṇaṃhoti sabbena sabbaṃ abhāvato sati ca ayuttiyaṃ adhammoti katvā. **Tathā byākaraṇanti** “jānaṃ uddissakataṃ maṃsaṃ paribhuñjati”ti kathanāṃ yuttiyā dhammassa ananurūpabhāvato **na anukāraṇaṃ hoti. Parehi vuttakāraṇena sakāraṇo hutvāti** pare titthiyā “jānaṃ”ti-ādinā dhammaṃ kathenti vadanti, tena kāraṇabhūtena sakāraṇo hutvā. Tehi tathā vattabbo eva **hutvā tumhākaṃ vādo vā anuvādo vā** “maṃsaṃ paribhuñjitabban”ti pavattā tumhākaṃ kathā vā parato parehi tathā pavattitā tassā anukathā vā. **Viññūhi garahitabbakāraṇanti** titthiyā tāva tiṭṭhantu, tato aññehi paṇḍitehi garahitabbakāraṇaṃ. **Koci na āgacchatīti** garahitabbataṃ na āpajjatīti attho. **Abhibhavitvā ācikkhantīti** abhibhuyya madditvā kathenti, abhibhūtena akkosantīti attho.

52. **Kāraṇehīti** paribhogacittassa avisuddhatāhetūhi. Bhikkhū uddissakataṃ diṭṭhaṃ. Tādisamaṃsaṃ hi paribhogānārahattā citta-avisuddhiyā kāraṇaṃ cittasaṃkilesāvahato. Idāni diṭṭhasutapariśaṅkitāni sarūpato dassetuṃ “**diṭṭhādīsū**”ti-ādi vuttaṃ. Tattha **tadubhayavimuttapariśaṅkitanti** “diṭṭhaṃ sutan”ti imaṃ ubhayaṃ anissāya “kiṃ nu kho imaṃ bhikkhuṃ uddissa vadhitvā sampāditan”ti kevalameva pariśaṅkitam. **Sabbasaṅgāhakoti** sabbesaṃ tiṇṇaṃ pariśaṅkitānaṃ saṅgaṇhanako.

Maṅgalādīnanti ādi-saddena āhunapāhunādikaṃ saṅgaṇhāti. **Nibbematikā hontīti** sabbena sabbaṃ pariśaṅkitābhāvamāha. **Itaresanti** ājanantānaṃ **vattati**, jānato evettha āpatti hoti. **Teyevāti** ye uddissa kataṃ, teyeva.

Uddissakatamaṃsaparibhogato akappiyamaṃsaparibhogassa visesaṃ dassetuṃ “**akappiyamaṃsaṃ panā**”ti-ādi vuttaṃ. Purimasmiṃ sacittakā āpatti, itarasmīṃ acittakā. Tenāha “**akappiyamaṃsaṃ ajānitvā bhuttassapi āpattiyevā**”ti. **Paribhoganti** paribhuñjitabbanti vadāmīti attho.

53. **Tādisassāti** tikoṭiparisuddhassa macchamaṃsassa paribhoge. **Mettāvihārinopīti** api-saddena amettāvihārinopī. Mettāvihāriṇo paribhoge sikhāpattā anavajjatāti dassetuṃ “**idha jīvaka**

bhikkhū”ti-ādi vuttam. **Aniyametvā**ti avisesetvā sāmāññato. Yasmā bhagavatā “yato kho vaccha bhikkhuno taṇhā pahīnā hotī”ti-ādinā mahāvacchagottasutte¹ attā aniyametvā vutto. Tathā hi vacchagotto “tiṭṭhatu bhavaṃ gotamo, atthi pana bhoto gotamassa ekabhikkhupi sāvako āsavānaṃ khayā -pa- upasampajja viharatī”ti āha, “idha Bhāradvāja bhikkhu aññatarāṃ gāmaṃ vā nigamaṃ vā upanissāya viharatī”ti-ādinā caṅkīsutte² attā aniyametvā vutto. Tathā hi tattha parato “yaṃ kho pana ayamāyasmā dhammaṃ deseti, gambhīro so dhammo duddaso duranubodho santo paṇīto atakkovacaro nipuṇo paṇḍitavedanīyo, na so dhammo sudesanīyo luddenā”ti-ādinā desanā āgatā, tasmā vuttam **“bhagavatā hi Mahāvacchagottasutte, Caṅkīsutte, imasmiṃ sutteti tīsu ṭhānesu attānaṃyeva sandhāya desanā katā”**ti. **Maṃsūpasecanova adhippeto** macchamaṃsasahitassa āhārassa paribhogabhāvato, macchamaṃsassa ca idha adhippetattā.

Agathito appaṭibaddho. **Taṇhāmucchanāyāti** taṇhāyanavasena mucchāpattiyā. **Anajjhopanno** taṇhāya abhibhavitvā na ajjhotthaṭo, gilitvā pariniṭṭhapetvā na saṇṭhitoti attho. Tenāha **“sabbaṃ ālīmpitvā”**ti-ādi. Idha ādīnavo āhārassa paṭikūlabhāvoti āha **“ekarattivāsenā”**ti-ādi. Ayametho āhāraparibhogoti atthasaṃyojanaparicchedikā “yāvadeva imassa kāyassa ṭhitiyā”ti-ādinā³ pavattā āhārapaṭibaddhachandarāganissaraṇabhūtā paññāssa atthīti **nissaraṇapañño**. **Idamatthanti** etamatthāya. **Evaṃ santeti** “brahmāti ca mettāvihārino sāmāñña”ti avatvā ye dhammā mettāvihārassa paṭipakkhabhūtā, tattha sāvasesaṃ pahāsi brahmā, anavasesaṃ pahāsi bhagavāti sace te idaṃ sandhāya bhāsitaṃ, evaṃ sante tava idaṃ yathāvuttavacanaṃ anujānāmi, na mettāvihāritāsāmāññaṃmattatoti attho.

1. Ma 2. 157 piṭṭhe.

2. Ma 2. 383 piṭṭhe.

3. Dī 3. 107; Ma 1. 12; Ma 2. 18, 341; Ma 3. 54; Saṃ 2. 323 piṭṭhādīsu.

55. “**Pāṭi-ekko anusandhī**”ti vatvā visum anusandhibhāvaṃ dassetuṃ “**imasmim hī**”ti-ādi vuttaṃ. **Dvāraṃ thaketī**ti macchamaṃ sapaṛibhogānuññāya aññesaṃ vacanadvāraṃ pidahati, codanāpathaṃ nirundhati. Kathaṃ **sattānuddayaṃ dasseti**? Sattānuddayamukhena bāhirakāṇaṃ macchamaṃsapaṛibhogapaṭikkhepo tayidaṃ micchā, tikoṭiparisuddhasseva macchamaṃsassa paṛibhogo bhagavatā anuññāto. Tathā hi vuttaṃ “tīhi kho ahaṃ jīvaka ṭhānehi maṃsaṃ paṛibhoganti vadāmi”ti-ādi¹. **Vinayepi**² vuttaṃ “tikoṭiparisuddhaṃ Devadatta macchamaṃsaṃ mayā anuññātan”ti. Tikoṭiparisuddhañca bhuñjantānaṃ sattesu anuddayā niccalā. “**Sattānuddayaṃ dasseti**”ti saṅkhepato vuttamatthaṃ vivaranto “**sace hī**”ti-ādimāha.

Paṭhamena kāraṇenāti desanāvasenapi payogavasenapi paṭhamena parūpaghātahetunā. **Kaḍḍhito** so pāṇo. **Galena pavedhentenā**ti yottagalena kāraṇena asayhamānena. **Bahupuññameva hoti** āsādanāpekkhāya abhāvato, hitajjhāsayaṭṭā vāti adhippāyo. **Esāhaṃ bhanteti**-ādi kasmā vuttaṃ, saraṇagamanavaseneva gahitasaraṇoti codanaṃ sandhāyāha “**ayan**”ti-ādi. **Ogāhantoti**-ādito paṭṭhāya yāva pariyoṣānā suttaṃ anussaranto atthaṃ upadhārento. Sesaṃ suviññeyyameva.

Jīvakasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

6. Upālisuttavaṇṇanā

56. Pāvāraṃ pārupatīti pāvāriko, idaṃ tassa kulasamudāgataṃ nāmaṃ, so pana mahaddhano mahābhogo nagare seṭṭhiṭṭhāne ṭhito. Tenāha “**dussapāvārikasetṭhino**”ti. **Dīghattā** dīghatamattā. So kira pamāṇato upavacchayato diyaḍḍharatanaṃ atikkamma ṭhito. **Evamladdhanāmoti** “dīghatapassī”ti laddhasamañño. **Bāhirayataneti** titthiyasamaye **piṇḍapātoti** **vohāro natthi**, tasmā sāsanavohārena “**piṇḍapātappaṭikkanto**”ti vuttanti adhippāyo.

1. Ma 2. 32 piṭṭhe.

2. Vi 1. 264; Vi 4. 359 piṭṭhesu.

Dassetīti deseti. **Ṭhapetīti** aññamaññasaṅkarato vavattḥapeti. **Kiriyāyāti** karaṇena. **Pavattiyāti** pavattanena. **Daṇḍāni paññāpetīti** ettha kasmā bhagavatā āditova tathā na pucchitanti? Yasmā sā tasmim atthe sabhāvanirutti na hoti, sāsane loke samayantaresu ca tādiso samudācāro natthi, kevalam pana tasseva nigaṇṭhassāyam koṭṭhālakasadisō samudācāroti imamattham dassetuṃ “**kammāni paññāpeti**” iccevāha. **Acittakanti** cittarahitam, cittena asamuṭṭhāpitanti attho. Katham pana tadubhayassa cittena vinā sambhavoti codanam sandhāya tattha nidassanamāha “**yathā kirā**”ti-ādi. **Paṭivibhattānanti** atthato bhinnānam. **Paṭivisiṭṭhānanti** visesanapadavasena saddatopi bhinnānam. **Vacanam patiṭṭhapetukāmoti** dīghatapassino yathāvuttavacanam patiṭṭhapetukāmo. Tasmiñhi patiṭṭhāpīte tenappasaṅgena āgato upāli gahapati tasmim padese dhammam disvā sāsane abhippasīdissati.

Kathā eva upari vādāropanassa vatthubhāvato **kathāvatthu**. **Kathāyam patiṭṭhapesīti** kathāvatthusmim, tadatthe vā patiṭṭhapesi. Yathā tam vādāropanabhayena na avajānāti, evam tassam kathāyam, tasmim vā atthe dīghatapassim yāvatatiyam vāde patiṭṭhapesi. **Vādanti** dosam.

57. Idāni cetanāsampayuttadhammampi gahetvā kāyakammādivasena saṅgahetvā dassetuṃ “**apicā**”ti-ādi vuttam. Tattha **tividham kāyaduccaritam kāyakammarūpam nāmāti**-ādi “kammassa kiriyāyā”ti pāḷiyam akusalakammassa kadhigatattā vuttam, pubbe pana **aṭṭhakāmāvacarakusalacetanā**ti-ādi sāvajjam anavajjaṇca sāmāññato ekajjham katvā dassitam. Kasmā panettha cetanā na gahitāti āha “**imasim sutte kammarūpam dhuraṇ**”ti. Kāyakammādivhedam kammameva **dhuraṇ** jeṭṭhakam pubbaṅgamaṃ, na cetanāmatameva. **Evamāgatepīti** kammānīti evam nāmena āgatepi cetanā dhuraṇ, tattha cetanam jeṭṭhakam pubbaṅgamaṃ katvā vuttanti adhippāyo. Katham pana tattha kammanti vā kammānīti vā āgate tesam cetanāya dhurabhāvoti āha “**yattha katthaci -pa- labhati**”ti. Tattha **yattha katthacīti** yasmim kismiñci dvāre. **Sā vuttāvāti** sā cetanā vuttāva, yā kāyasaṅkhārādipariyāyena (yassa kassaci kammassa kāyadvārādīsu pavattāpanacetanā)¹

1. (Vuttā yattha katthaci kāyadvārādīsu pavattā, yadaggena cetanā.) (?)

sampayuttadhammāpi tadaggena lokiyāpi lokuttarāpi kammameva, abhiññhādayo pana cetanāpakkhikāti dāṭṭhabbāni.

Mahantanti kaṭukaphalaṃ. **Na kilamati** sappāṭihāriyattā paṭiññāya. Idāni tesāṃ sappāṭihāriyatanāṃ dassetuṃ “**tathā hi**”ti-ādi vuttaṃ. Yadi akusalaṃ patvā kāyakammaṃ vacīkammaṃ mahantanti vadanto na kilamati, atha kasmā bhagavā idha akusalaṃ manokammaṃ mahāsāvajjaṃ kathesīti āha “**imasmim̐ pana tñhāne**”ti-ādi. Yāvattiyāṃ paṭiṭṭhāpanamattena **gatamaggaṃ paṭipajjanto**. Tenāha “**kiñci atthanipphattiṃ apassantopi**”ti.

58. Nivāsattñhānabhūto bālako etissā atthīti **balakini**. Satthupaṭiññātāya nigaṇṭhānaṃ mahāti sambhāvitattā **mahānigaṇṭho**.

60. Āvaṭṭeti purimākārato nivatteti attano vasevatteti etāyāti **āvaṭṭani**, māyā. Tenāha “**āvaṭṭetvā gahaṇamāya**”ti. Satthupaṭiññānaṃ buddhadassane cittameva na uppajjati, ayamettha dhammatā. Sace pana so taṃ paṭiññāṃ appahāya buddhānaṃ sammukhībhāvaṃ upagaccheyya, sattadhā muddhā phaleyya, tasmā bhagavā “mā ayaṃ bālo vinassī”ti-āditova yathā sammukhībhāvaṃ na labhati, tathā karoti. Svāyamattho **pāthikaputtasamāgamena** dīpetabbo. Dassanasampattiniyāmaṃ āha “**tathāgataṃ hi**”ti-ādi. **Āgamā nu kho** idha tumhākaṃ santikaṃ.

61. **Vacīsacce paṭiṭṭhahitvāti** yathāpaṭiññātāya paṭiññāya tñatvā.

62. Sītodake amatā pāṇā pānakāle pana maranti, tepi tena sītodakaparibhogena mārītā honti, tasmā tapassinā nāma sabbena sabbāṃ sītodakaṃ na paribhuñjitabbanti tesāṃ laddhi. Pākatikaṃ vā udakaṃ sattoti purātanaṃ nigaṇṭhānaṃ laddhi. Tenāha “**sattasaññāya sītodakaṃ paṭikkhipanti**”ti. Tesāṃ taṃ adhunātananigaṇṭhānaṃ vādena virujjhati. Te hi pathavī-ādinavapadatthato aññameva jīvitāṃ paṭijānanti. Cittena sītodakaṃ pātukāmo paribhuñjitukāmo hoti roge tñatvāpi sattānaṃ cittassa tathā na vitatātā. Tenāha “**tenassa manodaṇḍo tattheva bhijjati**”ti. **Tenāti** sītodakaṃ pātuṃ paribhuñjituṃ icchanena. **Assāti** yathāvuttassa nigaṇṭhassa. **Tatthevāti** tathācittuppādane eva. **Bhijjati** saṃvarassa vikopitattā. Tathābhūto so nigaṇṭho

sītodakam ce labheyya, katipayam kalam jiveyya, alābhena pana parisussamānakaṇṭhoṭṭhatālujuvā-ādiko sabbaso paridāhābhībūto mareyya. Tenāha “**sītodakam alabhamāno kalam kareyyā**”ti. Kasmā? Yasmā sītodakam pivāya sannissitacittassa¹ maraṇam hoti, tasmā vuttam “**manodaṇḍo pana bhinnopi cutimpi ākaḍḍhati**”ti. Yasmā pana tathābhūtacittassa nigaṇṭhassa manosattesu nāma devesu upapatti hotīti titthiyānam laddhi, tasmā vuttam “**manodaṇḍo pana bhinnopi paṭisandhimpi ākaḍḍhati**”ti. Itīti evam “idhassa nigaṇṭho”ti-ādi ākārena. Nanti upālim gahapatim. **Mahantoti vadāpesi** “manopaṭibaddho kalam karotī”ti vadantoti adhippāyo.

Upāsakassāti upālissa gahapatissa. **Mucchāvasenāti**-ādinā anvayato byatirekato ca manodaṇḍassa mahantatam vibhāveti. **Cittasantatippavattimattenevāti** vinā kāyadaṇḍena vacīdaṇḍena ca kevalam cittasantatippavattimattena. **Bhijjivāpīti** ettha **pi**-saddena abhijjivāpi. **Aniyyānikāti** appāṭihirā, ayuttāti attho. **Sallakkhesi** upāsakoti vibhattim vipariṇāmetvā yojanā. **Pañhapaṭibhānānīti** ñātum icchite atthe uppajjanakapaṭibhānāni.

“Manopaṭibaddho kalam karotī”ti vadantena atthato manodaṇḍassa taduttarabhāvo paṭiññāto hotīti āha “**idāni manodaṇḍo mahantoti idaṃ vacanan**”ti. Tathā ceva vuttam “manodaṇḍhova balavā mahantoti vadāpesi”ti.

63. Pāṇātipātādito yamanam yāmo, catubbidho yāmo catuyāmo, catuyāmasaṅkhātena saṁvarena saṁvuto **cātuyāmasaṁvarasaṁvuto**. Atṭhakathāyam pana yāma-saddo koṭṭhāsapariyāyoti “**iminā catukoṭṭhāsenā**”ti vuttam. Piyajātikam rūpādi-ārammaṇam rāgavasena bālehi bhāvanīyattā “bhāvitam”ti vuccatīti āha “**bhāvīti pañca kāmagaṇā**”ti.

Yo sabbam pāpam āsavañca vāretīti sabbavārī, tassa navasu padatthesu sattamo padattho, tena sabbavārinā pāpam vāritvā ṭhitoti

1. Sītodakapipāsasannissitacittassa (?)

sabbavārivārito. Tenāha “**sabbena pāpavāraṇena vāritapāpo**”ti. Tato eva sabbassa vāritabbassa āsavassa dhunanato **sabbavāridhuto.** Vāritabbassa nivāraṇavasena sabbavārino phuṭo phusitoti **sabbavāriphuṭo. Saṅghātanti** sahasā hananaṃ, asaṅcetanikavadhanti attho. **Katarasmim koṭṭhāseti** tīsu daṇḍakoṭṭhāsesu katarakoṭṭhāse.

64. Khaliyati samādiyatīti **khalaṃ,** rāsīti āha “**ekaṃ maṃsakhālanti ekaṃ maṃsarāsin**”ti. Vijjādhara-iddhiyā **iddhimā.** Sā pana iddhi yasmā ānubhāvasampannasewa ijjhati, na yassa kassaci, tasmā āha “**ānubhāvasampanno**”ti. Vijjānubhāvavaseneva **ānubhāvasampanno. Citte** **vasībhāvappatto** ānubhāvāya eva vijjāya paguṇabhāvāpādanena. Etena vasībhāvaṃ lokiyasamaññavasena bhagavā upāliṃ gahapatiṃ paññāpetukāmo evamāha. Lokikā hi “**bhāvanāmaya-iddhiyā iddhimā** cetovasībhāvappatto parūpaghātaṃ karotī”ti maññanti. Tathā hi te isayo paresaṃ saṃvaṇṇenti, isīnaṃ ānubhāvaṃ kittenti. Yaṃ panettha vattabbaṃ, taṃ parato āgamissatīti.

65. **Araññameva hutvā**ti sabbaso araññameva hutvā araññabhāvena **araññaṃ jātaraṃ,** na nāmamattena. **Isīnaṃ atthāyāti** isīnaṃ āsādanatthāya.

Godhāvarītīrato nātidūre. **Usūyamānoti** “na maṃ esa jano parivāreti”ti usūyaṃ karonto. **Kiliṭṭho vatāti** paṅkadantarajasiratādīhi kiliṭṭhasarīro. **Anañjitamaṇḍitoti** anañjitakkhiko, sabbena sabbaṃ amaṇḍito ca. Tasmim kāle “**kālasseva akkhīnaṃ añjanaṃ maṅgalaṃ**”ti manussānaṃ laddhi, tasmā anañjanaṃ visuṃ gahitaṃ.

Rājā tassa vacanaṃ gahetvāti “vedesu īdisaṃ āgataṃ bhavissatīti evaṃ bhante”ti rājā tassa purohitassa vacanaṃ gahetvā. **Usumajātahadayoti** uttattahadayo. Nāsikānaṃ appahonte **mukhena assasanto.**

Vijitajayehi āgantvā nakkhattayuttaṃ āgamentehi nisīditabbaṭṭhānaṃ **jayakhandhāvāraṭṭhānaṃ.** Udakavuṭṭhipātanādi tasmim pāpakamme asamaṅgibhūtānampi

samanuññatāya antokaraṇattham kataṃ. **Katabhaṇḍavuṭṭhīti** ābharaṇavassam. Mahājano samanuñño jātoti yojanā. **Mātuposakarāmoti** mātari sammāpaṭipanno rāmo nāma eko puriso. **Asamaṅgibhūtānanti** asamanuññānaṃ.

Avakiriyāti asussūsataṃ paṭicca. **Phuliṅgānīti** aggikaṇāni. **Patanti kāyeti** kāye ito cito nipatanti. Ete kira nirayaṃ vivaritvā mahājanassa dassenti.

Yathāphāsukaṭṭhānanti mayaṃ kañcipi desaṃ uddissa na gacchāma, yattha pana vasantassa pabbajitassa phāsu hoti, taṃ yathāphāsukaṭṭhānaṃ gacchāmāti adhippāyo. **Samghāti** samhatā. **Gaṇāti** tamtamseṇibhāvena gaṇitabbatāya gaṇā. **Gaṇībhūtāti** ekajjhāsaya hutvā rāsibhūtā. **Adinnādānanti** ādisupi niraye paccitvā manussalokaṃ āgatassa vipākāvesesenāti ānetvā yojetabbaṃ.

Paggaṇhissāmīti sambhāvanaṃ uppādessāmi. **Nesaṃ kattabbanti** cintesīti yojanā. Kiṃ cintesi? Āghātaṃ uppādetvā anattakaraṇūpāyaṃ. Tenāha “so dhammakathāpariyosāne”ti-ādi. **Nāgabalapicchillādīnanti** nāgabalasāsapa-aṅkolatelakaniyāsādīnaṃ cikkhallanaṃ. **Vihetṭhayimsu** nirayādikathāhi ghaṭṭentā. **Chadvārārammaṇeti** cakkhādīnaṃ channaṃ dvārānaṃ ārammaṇabhūte rūpādivisaye.

Nava vuṭṭhiyoti udakavuṭṭhi sumanapupphavuṭṭhi māsakavuṭṭhi kahāpaṇavuṭṭhi ābharaṇavuṭṭhi āvudhavuṭṭhi aṅgaravuṭṭhi pāsāṇavuṭṭhi vālikāvuṭṭhīti imā nava vuṭṭhiyo. **Avañcayīti** sakkāraṃ karonto viya hutvā asakkāraṃ karonto anattacaraṇena vañcayī. **Adūsaketi** anaparādhe.

“Diṭṭhamaṅgalikā brāhmaṇakaññā”ti jātaṇṭhakathādīsu¹ āgataṃ, idha pana “seṭṭhidhīta”ti. **Vāreyyatthāyāti** āvāhatthāya. **Assāti** pesitapuggalassa. Tādisena nīcakulasamvattaniyena kammunā laddhokāsena **caṇḍālayoniyam nibbatto**.

1. Jātaka-Ṭīṭha 4. 377 piṭṭhe.

Cammageheti cammena chādite gehe. **Mātaṅgotvevassa nāmaṃ ahosi** jātisamudāgataṃ. **Tanti** ghaṇṭaṃ. **Vādentō** tālanena saddaṃ karonto. **Mahāpathaṃ paṭipajji** diṭṭhamaṅgalikāya gehadvārasamīpena.

Tassā veyyāvaccakarā ceva **upaṭṭhākamanussā** paṭibaddhā ca **surāsonḍādayo** jāṇukapparādīhi sukottitaṃ koṭṭitabhāvena mucchaṃ āpannattā **matoti saññāya chaḍḍesum**.

Atha bodhisatto āyu-avasesassa atthitāya mandamande vāte vāyante cirena saññaṃ paṭilabhati. Tenāha “**mahāpuriso**”ti-ādi. **Gehaṅgaṇeti** gehassa mahādvārato bahi vivaṇṇaṅgaṇe. **Patitoti** pātaṃ katvā icchitattthanipphattiṃ antaraṃ katvā anuppavesena nipanno. **Diṭṭhamaṅgalikāyāti** diṭṭhamaṅgalikākāraṇena.

Yasanti vibhavaṃ kittisaddaṇca. **Candanti** candamaṇḍalaṃ, candavimānanti attho. **Ucchiṭṭhageheti** parehi paribhuttagehe. **Maṇḍapeti** nagaramajjhe mahāmaṇḍape.

Khīramaṇimūlanti khīramūlaṃ, pādesu baddhamaṇimūlaṇca. **Yāvata vācuggaṭā pariyattīti** yattako manussavacīdvārato uggato nikkhanto pavatto, yaṃkiñci vacīmayanti attho. **ākāsaṅgaṇeti** vivaṇṇaṅgaṇe.

Dummavāsīti¹ dhūmo dhūsaro, anañjitāmaṇḍitoti adhippāyo. **Okallakoti**² nihīnājjhāsayo, appānubhāvoti attho. **Paṭimuṇḍa kaṇṭheti** yāva galavāṭakā pārupitvā. **Ko re tuvanti** are ko nāma tvaṃ.

Pakatanti paṭiyattaṃ nānappakārato abhisankhataṃ. **Uttiṭṭhapiṇḍanti** antaragharaṃ upagamma ṭhatvā laddhabbapiṇḍaṃ, bhikkhāhāraṇti attho. **Labhatanti** lacchatu. **Sapākoti** mahāsatto jātivasena yathābhūtaṃ attānaṃ āvikaroti.

Atthattthitaṃ saddahatoti samparāyikassa atthassa atthibhāvaṃ saddahantassa. **Apehīti** apagaccha. **Ettoti** imasmā ṭhānā. **Jammāti** lāmaka.

1. Duppavāsīti (Ka) Jātaka-Ṭīha 4. 380 piṭṭhādīsūpi passitabbaṃ.

2. Okallakoti (Ka)

Anūpakhetteti ajaṅgale udakasampanne khette phalavisesaṃ paccāsīsantā. **Etāya saddhāya dadāhi dānanti** ninnam thalañca pūrento meggho viya guṇavante niggaṇe ca dānaṃ dehi, evaṃ dento ca **appeva ārādhaye dakkhiṇeyyeti. Dakkhiṇeyyeti** sīlādiguṇasamannāgate.

Tānīti te brāhmaṇā. **Veṇupadarenāti** veḷuvilīvena.

Giriṃ nakhena khaṇasīti pabbataṃ attano nakhena khaṇanto viya ahosi. **Ayoti** kālaloḥaṃ. **Padahasīti** abhibhavasi, attano sarīrena abhibhavanto viya ahosi.

Āvedhitanti calitaṃ viparivattetvā ṭhitaṃ. **Piṭṭhitoti** piṭṭhipassena. **Bāhuṃ pasāreti akammaneyyanti** akammakkhamam bāhudvayaṃ thaddham sukkhadaṇḍakaṃ viya kevalaṃ pasāreti, na samīṇjeti, **setāni akkhīni** parivattanena kaṇhamaṇḍalassa adissanato.

Jīvitanti jīvanaṃ.

Vehāyasanti ākāse. **Pathaddhunoti** pathabhūtaḍḍhuno viya.

Saññampi na karotīti “ime kulappasutā”ti saññāmatampi na karoti. **Dantakaṭṭhakucchiṭṭhakanti** khāditadantakaṭṭhattā vuttaṃ. **Etasseva upari patissati** appaduṭṭhapadosabhāvato, mahāsattassa tadā ukkaṃsagatakhettabhāvato. **Iddhivisayo nāma acinteyyo**, tasmā kathaṃ sūriyassa uggantaṃ nādāsīti na cintetabbaṃ. **Aruṇuggaṃ na paññāyatīti** tasmim padese aruṇapabhā na paññāyati, andhakāro eva hoti.

Yakkhāvaṭṭo nu kho ayaṃ kālavipariyāyo. **Mahāpaññanti** mahantānaṃ paññanaṃ adhiṭṭhānabhūtaṃ. **Janapadassa mukhaṃ passathāti** imassa janapadavāsino janassa upaddavena maṅkubhūtaṃ mukhaṃ passatha.

Etassa kathā etasseva patissatīti yāhi tena pāramitāparibhāvanasamiddhāhi nānāsamāpattivihāraparipūritāhi sīladiṭṭhisampadāhi susaṅkhatasantāne mahākaruṇādhivāse mahāsatte ariyūpavādakamma-abhisapasāṅkhātā pharusavācā pavattitā, sā abhisapi tassa khetavisesabhāvato tassa ca ajjhāsaya pharusatāya diṭṭhadhammavedaniyakammaṃ

hutvā sace so mahāsattaṃ na khamāpeti, sattame divase vipaccanasabhāvaṃ jātamaṃ, khamāpīte pana mahāsatte payogasampattiṇṇāhitattā avipākadhammatāṃ āpajjati ahoṣikkamabhāvato. Ayaṃ hi ariyūpavādapāpassa dīṭṭhadhammavedaniyassa dhammatā. Tena vuttaṃ “etassa kathā etasseva upari patissati”ti-ādi¹. Mahāsatto pana taṃ tassa upari patitumaṃ na adāsi, upāyena mocesi. Tena vuttaṃ **cariyāpiṭake**²—

“Yaṃ so tadā maṃ abhisapi, kupito duṭṭhamānaso.
Tasseva matthake nipati, yogena taṃ pamocayin”ti.

Yaṃ hi tattha sattame divase bodhisattena sūriyuggamananivāraṇaṃ kataṃ, ayamettha yogoti adhippeto. Yogena hi ubbalhā sarājikā parisā nagaravāsino negamā ceva jānapadā ca bodhisattassa santikaṃ tāpasam ānetvā khamāpesum. So ca bodhisattassa guṇe jānitvā tasmaṃ cittaṃ pasādesi. Yaṃ panassa matthake mattikāpiṇḍassa ṭhapanam, tassa ca sattadhā phālanam kataṃ, taṃ manussānam cittaṇurakkhaṇattham. Aññathā hi “ime pabbajitā samānā cittaṃ vase vattanti, na pana cittaṃ attano vase vattāpentī”ti mahāsattampi tena sadisaṃ katvā gaṇheyyum, tadassa tesam dīgharattaṃ ahitāya dukkhāyāti. Tenāha **“athassā”**ti-ādi.

Lohakūṭavassanti ayagūlavassam. Tadā hi ratanamattāni diyaḍḍharatanamattānīpi tikhiṇamsāni ayagūlamaṇḍalāni ito cito ca nipatantā manussānam sarīrāni khaṇḍakhaṇḍakāni akaṃsu. **Kalalavassanti** tanukakaddamapaṭalakaddamaṃ. **Upahaccāti** āghāṭetvā. **Tadeva** majjhāraññaṃ.

67. **Anuviccekāraṇti** anuviccekaraṇam. Kāraṇehi dvīhi aniyyānikasāsane ṭhitānam attano sāvakattaṃ upagate paggahaniggahāni dassetum **“kasmā”**ti-ādi vuttaṃ.

69. **Anupubbimkathanti**³ anupubbiyā anupubbaṃ kathetabbakathaṃ, kā pana sā? Dānādikathā. **Dānakathā** tāva pacurajanesupi pavattiyā sabbasādhāraṇattā sukarattā sīle patīṭṭhānassa upāyabhāvato ca āditova

1. Ma-Ṭṭha 3. 61 piṭṭhe.

2. Khu 4. 404 piṭṭhe.

3. Dī-Ṭṭi 2. 66; Am-Ṭṭi 3. 221 piṭṭhādīsupi passitabbaṃ.

kathitā. Pariccāgasīlo hi puggalo pariggahavatthūsu nissaṅgabhāvato sukheneva sīlāni samādiyati, tattha ca suppatiṭṭhito hoti. Sīlena dāyakapaṭiggahaṇavisuddhito parānuggaḥaṃ vatvā parapīḷānivattivacanato, kiriyadhammaṃ vatvā akiriyadhammavacanato, bhogayasasampattihetuṃ vatvā bhavasampattihetuvacanato ca dānakathāntaraṃ **sīlakathā** kathitā. Tañca sīlaṃ vaṭṭanissitaṃ, ayaṃ bhavasampatti tassa phalanti dassanattamaṃ, imehi ca dānasīlamayehi paṇītacariyabhedabhinnehi puñṇakiriyavatthūhi etā cātumahārājikādīsu paṇītarādibhedabhinna aparimeyyā bhogabhavasampattiyoti dassanattamaṃ tadanantaraṃ **saggakathā**. Svāyaṃ saggo rāgādīhi upakkiliṭṭho, sabbadā anupakkiliṭṭho ariyamaggoti dassanattamaṃ saggānantaraṃ **maggo**, maggañca kathentena tadadhigamūpāyasandassanattamaṃ saggapariyāpannāpi pageva itare sabbepi kāmā nāma bahvādīnavā aniccā addhuvā vipariṇāmadhammāti kāmānaṃ **ādīnavo**, hīnā gammā pothujjanikā anariyā anattasañhitāti tesam **okāro** lāmakabhāvo, sabbepi bhavā kilesānaṃ vatthubhūtāti tattha **samkilesa**, sabbaso kilesavippamuttaṃ nibbānanti **nekkhamme ānisaṃso** ca kathetabboti ayamatto **maggantī** ettha **īti**-saddena dassitoti veditabbaṃ.

Sukhānaṃ nidānanti diṭṭhadhammikānaṃ samparāyikānaṃ nibbānasañhitānañcāti sabbesampi sukhānaṃ kāraṇaṃ. Yañhi kiñci loke bhogasukhaṃ nāma, taṃ sabbaṃ dānanidānanti pākaṭo ayamatto. Yaṃ pana jhānavipassanāmaggaḥalanibbānapaṭisaṃyuttaṃ sukhaṃ, tassapi dānaṃ upanissayapaccayo hotiyeva. **Sampattīnaṃ mūlanti** yā imā loke padesarajjasirissariyasattaratanasamujjalacakkavattisampadāti evaṃpabhedā mānusikā sampattiyo, yā ca cārimahārājādigatā dibbā sampattiyo, yā vā panaññāpi sampattiyo, tāsaṃ sabbāsaṃ idaṃ mūlakāraṇaṃ. **Bhogānanti** bhuñjitabbaṭṭhena “bhogo”ti laddhanāmānaṃ manāpiyarūpādīnaṃ, tannissayānaṃ vā upabhogasukhānaṃ **patiṭṭhā** niccalādhiṭṭhānatāya. **Visamagatassāti** byasanappattassa. **Tānanti** rakkhā tato paripālanato. **Leṇanti** byasanehi paripāṭiyamānassa¹ oliyanapadeso. **Gatīti** gantabbaṭṭhānaṃ. **Parāyaṇanti** paṭisaraṇaṃ. **Avassayoti** vinipatitūṃ adento nissayo. **Ārammaṇanti** olubbhārammaṇaṃ.

1. Paripāciyamānassa (Dī-Ṭī 2. 67 piṭṭhe.)

Ratanamayāsīhāsanasadisanti

sabbaratanamayasattaṅgamahāsīhāsanasadisaṃ mahagghaṃ hutvā sabbaso vinipatitum appadānato. **Mahāpathavisadisaraṃ** gatagataṭṭhāne patiṭṭhāsambhavato¹. Yathā dubbalassa purisassa ālambanarajju uttiṭṭhato tiṭṭhato ca upatthambho, evaṃ dānaṃ sattānaṃ sampattibhave upapattiyā ṭhitiyā ca paccayo hotīti āha “**ālambanaṭṭhena ālambanarajjusadisaraṃ**”ti.

Dukkhanittharaṇaṭṭhenati duggatidukkhanittharaṇaṭṭhena.

Samassāsaṇaṭṭhenati lobhamacchariyā dipatiṣattupaddavato sammadeva assāsaṇaṭṭhena. **Bhayaparittāṇaṭṭhena**ti dāliddiyabhayaṃ paripālanaṭṭhena.

Maccheramalādīhiti maccheralobhadosa-

issāmicchaditṭhivicikekchādicitamalehi. **Anupalittaṭṭhena**ti

anupakkiliṭṭhatāya. **Tesanti** maccheramalādīnaṃ. Etesaṃ eva

durāsadaṭṭhena. **Asantāsaṇaṭṭhena**ti asantāsaṇaṭṭhena. Yo hi dāyako

dānapati, so sampatipi na kutoci santasati, pakeva āyatim. **Balavantaṭṭhena**ti

mahābalavatāya. Dāyako hi dānapati sampati pakkhabalena balavā hoti,

āyatim pana kāyabalādīhi. **Abhimaṅgalasammataṭṭhena**ti “vuḍḍhikāraṇaṃ”ti

abhisammatabhāvena. Vipattito sampattiyā nayanam

khemantabhūmisampāpanam.

Idāni mahābodhicariyabhāvenapi dānaguṇaṃ dassetum “**dānaṃ nāmetan**”ti-ādi vuttaṃ. Tattha **attānaṃ niyyādentena**ti etena dānaphalaṃ sammadeva passantā mahāpurisā attano jīvitampi pariccajanti, tasmā ko nāma viññūjātika bāhire vatthumhi saṅgaṃ kareyyāti ovādaṃ deti. Idāni yā lokiyā lokuttarā ca ukkaṃsagatā sampattiyo, tā sabbā dānatoyeva pavattantīti dassento “**dānañhi**”ti-ādimāha. Tattha

sakkamārabrahmasampattiyo attahitāya eva, cakkavattisampatti pana attahitāya ca parahitāya cāti dassetum sā tāsāṃ parato vuttā. Etā lokiyā, imā pana lokuttarāti dassetum “**sāvakaṇāmaññānaṃ**”ti-ādi vuttaṃ. Tāsupi ukkaṭṭhukkaṭṭhatarukkaṭṭhatamameva dassetum kamena ñāṇattayaṃ vuttaṃ. Tesāṃ pana dānassa paccayabhāvo heṭṭhā vuttoyeva. Eteneva tassa brahmasampattiyaṃ paccayabhāvo dipitoti veditabbo.

Dānañca nāma hitajjhāsayena, pūjāvasena vā attano santakassa paresaṃ pariccajanaṃ, tasmā dāyako purisapuggalo paresaṃ santakaṃ

1. Patiṭṭhāya labhāpanato (Dī-Ṭī 2. 68 piṭṭhe), patiṭṭhānassa labbhāpanato (Aṃ-Ṭī 3. 222 piṭṭhe.)

harissatīti aṭṭhānametanti āha “**dānaṃ dadanto sīlaṃ samādātuṃ sakkotī**”ti.

Sīlālaṅkārasadiso alaṅkāro natthi sobhāvisesāvahattā sīlassa.

Sīlapupphasadisam pupphaṃ natthīti etthāpi eseva nayo. **Sīlagandhasadiso gandho natthīti** ettha “candanaṃ tagaraṃ vāpī”ti-ādikā¹ gāthā, “gandho isīnaṃ ciradikkhitānaṃ, kāyā cuto gacchati mālutenā”ti-ādikā² jātakagāthāyo ca āharitvā vattabbā. Sīlaṃ hi sattānaṃ ābharaṇaṇceva alaṅkāro ca gandhavilepanaṇca dassanīyabhāvāvahaṇca. Tenāha “**sīlālaṅkārena hī**”ti-ādi.

Ayaṃ saggo labbhatīti idaṃ majjhimehi chandādihi samādānasīlaṃ sandhāyāha. Tenāha sakko devarājā—

“Hīnena brahmacariyena, khattiye upapajjati.

Majjhimena ca devattaṃ, uttamaṇa visujjhatī”ti³.

Itthoti sukho. Kantoti kamaṇīyo. Manāpoti manavaḍḍhanako taṃ pana tassa itthādhībhāvaṃ dassetuṃ “**niccamettha kīḷā**”ti-ādi vuttaṃ.

Dosoti aniccatādinā appassādādinā ca dūsitabhāvo yato te viññūnaṃ cittaṃ nārādhenti. Atha vā ādīnaṃ vāti pavattetīti **ādīnavo**, paramakapaṇatā. Tathā ca kāmā yathābhūtaṃ paccavekkhantānaṃ paccupatiṭṭhanti.

Lāmakabhāvoti aseṭṭhehi sevitabbo, seṭṭhehi sevitabbo nihīnabhāvo.

Saṃkilissananti vibādhakatā upatāpatā ca.

Nekkhamme ānisaṃsanti ettha yattakā kāmesu ādīnavā, tappaṭipakkhato tattakā nekkhamme ānisaṃsā. Apica “nekkhammaṃ nāmetaṃ asambadhaṃ asaṃkiliṭṭhaṃ nikkhantaṃ kāmehi, nikkhantaṃ kāmasaññāya, nikkhantaṃ kāmavitakkehi, nikkhantaṃ kāmāpariḷāhehi, nikkhantaṃ byāpādasaññāyā”ti-ādinā⁴ nayena **nekkhamme ānisaṃse pakāsesi**, pabbajjāya jhānādīsu ca guṇe vibhāvesi vaṇṇesi. **Kallacittanti** heṭṭhā pavattitadesanāya assaddhiyādīnaṃ cittadosānaṃ vigatattā uparidesanāya bhājanabhāvūpagamanena kammakkhamacittaṃ. Aṭṭhakathāyaṃ⁵ pana yasmā assaddhiyādayo cittassa

1. Khu 1. 21; Khu 11. 317 piṭṭhesu.

3. Khu 5. 183; Khu 6. 185 piṭṭhesu.

5. Ma-Ṭṭha 3. 65 piṭṭhe.

2. Khu 6. 6 piṭṭhe sarabhaṅgajātake.

4. Sārattha-Ṭṭi 3. 194; Dī-Ṭṭi 2. 69 piṭṭhesupi.

rogabhūtā, tadā te vigatā, tasmā āha “**arogacittan**”ti.

Diṭṭhimānādikilesavigamena **muducittan**. Kāmacchandādivigamena **vinīvaraṇacittan**. Sammāpaṭipattiyaṃ uḷārapītipāmojjayogena **udaggacittan**. Tattha saddhāsampattiyaṃ **pasannacittan**. Yadā bhagavā aññāsīti sambandho. Atha vā **kallacittanti** kāmacchandavigamena arogacittan. **Muducittanti** byāpādavigamena mettāvasena akathinacittan. **Vinīvaraṇacittanti** uddhaccakukkuccavigamena vikkhepassa vigatattā tena apihitacittan. **Udaggacittanti** thinamiddhavigamena sampaggahitavasena alīnacittan. **Pasannacittanti** vicikicchavigamena sammāpaṭipattiyaṃ adhimuttacittanti evamettha sesapadānaṃ attho veditabbo.

Seyyathāpīti—ādinā upamāvasena upālissa saṃkilesappahānaṃ ariyamaggaṇipphādanañca dasseti. **Apagatakālakanti** vigatakālakaṃ. **Sammadevāti** suṭṭhu eva. **Rajananti** nīlapītādiraṅgajātāṃ. **Paṭiggaṇheyyāti** gaṇheyya pabhassaraṃ bhaveyya. **Tasmiṃyeva āsaneti** tissaṃ eva nisajjāyaṃ. Etenassa lahuvipassakatā tikkhapaññatā sukhapaṭipadākhippābhiññatā ca dassitā hoti. **Virajanti** apāyagamaniyarāgarajādīnaṃ vigamena virajaṃ. Anavaśesadiṭṭhivicikicchāmalāpagamena **vītamalaṃ**. **Tiṇṇaṃ maggānanti** heṭṭhimānaṃ tiṇṇaṃ maggānaṃ. **Tassa uppatti-ākāradassananti** kasmā vuttaṃ, nanu maggañāṇaṃ asaṅkhatadhammārammaṇanti codanaṃ sandhāyāha “**taṃ hī**”ti-ādi. Tattha **paṭivijjhantanti** asammohapaṭivedhavasena paṭivijjhantaṃ. Tenāha “**kiccavasena**”ti.

Tatridaṃ upamāsaṃsandanaṃ—vatthaṃ viya cittaṃ, vatthassa āgantukamalehi kiliṭṭhabhāvo viya cittassa rāgādimalēhi saṃkiliṭṭhabhāvo, dhovanasilā viya anupubbikathā, udakaṃ viya saddhā, udake temetvā ūsagomayachārikābharehi kālakapadese sammadditvā vatthassa dhovanapayogo viya saddhāsinehena temetvā satisamādhipaññāhi dose sithile katvā sutādividhinā cittassa sodhane vīriyārambho, tena payogena vatthe kālakāpagamo viya vīriyārambhena kilesavikkhambhanaṃ, raṅgajātāṃ viya ariyamaggo, tena suddhassa vatthassa pabhassarabhāvo viya vikkhambhitakilesassa citassa maggena pariyodapananti.

“**Diṭṭhadhammo**”ti vatvā dassanaṃ nāma ñāṇadassanato aññampi atthīti tannivattanatthaṃ “**pattadhammo**”ti vuttaṃ. Patti ca ñāṇasampattito aññāpi

vijjatīti tato visesanattham **“viditadhammo”**ti vuttaṃ. Sā panesā viditadhammatā dhammesu ekadesanāpi hotīti nippadesato viditabhāvaṃ dassetuṃ **“pariyogālhaddhammo”**ti vuttaṃ. Tenassa saccābhisambodhamyeva dīpeti. Maggaññānaṃ hi ekābhisamayavasena pariññādikiccaṃ sādheṇtaṃ nippadesena catusaccadhammaṃ samantato ogāhantaṃ nāma hoti. Tenāha **“diṭṭho ariyasaccadhammo etenāti diṭṭhadhammo”**ti. **Tiṇṇā vicikicchāti** sappatibhayakantārasadisā soḷasavattthukā atthavattthukā ca tiṇṇā vicikicchā **tiṇṇavicikicchā**. **Vigata**kathamkathoti pavatti-ādīsu “evaṃ nu kho, kiṃ nu kho”ti evaṃ pavattikā **vigatā** samucchinnā **kathamkathā**. Sārajjakarānaṃ pāpadhammaṇaṃ pahīnattā tappaṭipakkhesu sīlādiguṇesu suppatiṭṭhitattā **vesārajjam** visāradabhāvaṃ veyyattiyam **patto**. Attanā eva paccakkhato diṭṭhattā na tassa paro paccetabbo atthīti **aparappaccayo**.

71. **Paṇḍitoti** paññavā.

72. **Tena hi sammāti** dovārikena saddhim sallapatiyeva **“etthevā”**ti tena vuttavacanaṃ sutvāpi tassa attham sallakkhento. Kasmā? Paridevatāya. Tenāha **“balavasokena abhibhūto”**ti.

73. **Tenevāti** yena uttarāsaṅgena āsanaṃ sammajjati, **teneva udare parikkhipanto** “māhaṃ satthāraṃ mama sarīrena phusin”ti antaraṃ karonto uttarāsaṅgena taṃ udare parikkhipanto pariggahetvā. “Dattapaññattan”ti-ādīsu¹ viya datta-saddo ettha bālapariyāyoti āha **“jaḷosi jāto”**ti. **Upaṭṭhākassa aññathābhāvenāti** pubbe attano upaṭṭhākassa idāni anupaṭṭhākabhāvena.

75. **Aviññānaṃ** dārusākhādimaṃ. **Bahalabahalaṃ pītāvalepanaṃ raṅgajātanti** ativiya bahalaṃ pītavaṇṇamañjiṭṭha-ādi-avalepanarajanaṃ. **Ghaṭṭetvā uppāditacchaviṃ**, yā **raṅgaṃ pivati**. Nillomatanti punappunaṃ anulimpanena. **Khaṇḍakhaṇḍitanti** khaṇḍakhaṇḍitabhāvaṃ. **Raṅgakkhamo** rajaniyo. Tenāha **“rāgamattaṃ janeti”**ti. **Anuyoganti** codanaṃ. **Vīmaṃsanti** vicāraṇaṃ. **Thusekoṭṭetvā taṇḍulapariyesanaṃ viya kadaliyaṃ sārāpariyesanaṃ viya ca** nigaṇṭhavāde

1. Dī 1. 52 piṭṭhe.

sāravīmaṁsanāṁ. Tato eva ca taṁ vīmaṁsanto **rittako tucchakova hotīti**. Sabbampi buddhavacanaṁ catusaccavinimuttaṁ natthi, taṁca vīmaṁsiyamānaṁ viññūnaṁ pītisomanassameva janeti, atappakaṁca asecanābhāvenāti āha “**catusaccakathāhī**”ti-ādi. **Yathā yathāti** yadi khandhamukhena yadi dhātāyatanādīsu aññataramukhena buddhavacanaṁ ogāhissati, tathā tathā gambhīraññāṇaṁyeva gocarabhāvato gambhīrameva hoti. Yo cettha paṇḍito nipuṇo kataparappavādo paṇidhāya sabbathāmena codanaṁ ārambhati, tassa codanā kesaggaṁattampi cāletuṁ na sakkoti. Puna sucirampi kālaṁ vicārentesupi vimaddakkhamato, evaṁ tathāgatavādo svākhyātabhāvatoti āha “**anuyogakkhamo ca vimajjanakkhamo cā**”ti.

76. Visayapariññāṇena dahati paṭipakkhe sodhetīti **dhīro**, svāyamaṁsa dhīrabhāvo sabbaso sammohaviddhamaṁsanatāyāti āha “**yā paññā -pa- tena samannāgatassā**”ti. **Pabhinnakhīlassāti** samucchinnasabbacetokhīlassa. Kilesamaccumāravijayeneva abhisankhārakhandhamārā jītāva hontīti tesāṁ dvinnāṁ idha aggahaṇaṁ. Īgha-saddo dukkhapariyāyoti āha “**niddukkhassā**”ti. Tattha sa-upādisesanibbānappattiyā kilesena niddukkhata, anupādisesanibbānappattiyā vipākadukkhena niddukkhata. Rajjanadussanamuyhanādivasena vividhaṁ īsanato vīsaṁ, vīsameva vesam, rāgādīti āha “**vesantarassāti rāgādivīsaṁ¹ taritvā vitaritvā ʘhitassā**”ti.

Tusitassāti karuṇāyanavasena tusiyā itassa saṁvattassa. Evaṁ sati “**muditassā**”ti idaṁ punaruttameva hoti. **Manujassāti** paṭhamāya jātiyā bhagavā manussajātiyo hutvā vuttānaṁ vakkhamānānaṁca vasena sadevakam abhibhavitvā ʘhito acchariyo bhagavāti dasseti. Sadevakam lokaṁ saṁsārato nibbānasukhaṁ narati neti pāpetīti naro, nāyakoti attho, tassa **narassa**. Tenāha “**punaruttan**”ti. “Manujassā”ti vatvā “narassā”ti punaruttaṁ padaṁ. Atthavasena **aññathā vuccamāne ekekaḡāthāya dasaḡuṇā nappahonti**, na pūrentīti attho.

Vinetīti vinayo, vinayo eva veneyikoti āha “**sattānaṁ vīnāyakassā**”ti. Viññūnaṁ ruciṁ rāti, īretīti vā **ruciro**, svāyamaṁsa

1. Vesamantarassāti rāgādivīsaṁ (Aṭṭhakathāyaṁ)

rucirabhāvo kusalatāyāti āha “**sucidhammassā**”ti. **Pabhāsakassāti** ñāṇālokena pabhassarabhāvakarassa. **Nissaṅgassāti**¹ aṭṭhasupi parisāsu, sadeve vā sabbasmim loke aggaṇhāpanapariccāgena nissaṭṭassa.

Gambhīraguṇassāti paresaṃ ñāṇena appaṭiṭṭhabhāvā gambhīraguṇassa. Tenāha bhagavā “atthi bhikkhave aññevadhammā gambhīrā”ti-ādi². Ariyāya vā tuṇhībhāvena **monappattassa**. **Dhamme ṭhitassāti** dhammakāye suppaṭiṭṭhitassa. **Samvutattassāti** arakkhiyakāyasamācārādītāya samvutasabhāvassa.

Āgum na karotīti-ādīhi **catūhi kārāṇehi**, **pantasenāsanassāti** vivittasenāsanassa. **Paṭimantanapaññāyāti** sabbaparappavādānaṃ viparāvattamantanapaññāya. **Monam vuccati ñāṇam** sabbato kilesānaṃ nidhunanato.

Isisattamassāti sabba-isīsu jeṭṭhassa sādhutamassa. **Seṭṭhappattassāti** seṭṭhaṃ uttamaṃ sammāsambodhiṃ pattassa. **Akkharādīnīti** akkharapada byañjanākāra nirutti niddesa saṃkāsaṇa pakāsaṇa vivaraṇa vibhajanuttānikaraṇānīti byañjanatthapadāni **samodhānetvā** vineyyajjhāsayānurūpaṃ pakāsanato kathanato padakassa. Puri-saddo “pubbe”ti iminā samānatthoti āha “**purindadassāti sabbapaṭhamam dhammadānadāyakassā**”ti. Bhagavā asayhaṃ sahitum samatthoti āha “**samatthassā**”ti. Tenāha “tathāgataṃ buddhamasayhasāhinan”ti³. **Te pattassāti** te guṇe anavasesato pattassa. Vitthāretvā saṃkilesavodānadhammaṃ byākarotīti byākaraṇo byākaraṇo eva **veyyākaraṇo**. **Tantipadanti** tantim āropetvā ṭhipitaṃ padaṃ.

Taṇhābandhanena, sabbena vā kilesabandhanena **abaddhassa**. **Mahāpaññāyāti** mahānubhāvāya paññāya, mahāvisayāya vā paññāya. Sabbā hi bhagavato paññā mahānubhāvā, yathāsakaṃ visaye mahāvisayā ca ekādivasena anavasesato mahāvisayā nāma sabbaññutāva. **Ānubhāvadassanaṭṭhenāti** acchariyācinteyyāparimeyyassa attano ānubhāvassa lokassa dassanaṭṭhena. **Yakkhassāti** vā lokena

1. Pāliyaṃ Aṭṭhakathāyaṇca “nisabhassā”ti dissati.

2. Dī 1. 11 piṭṭhe.

3. Khu 1. 217 piṭṭhe Itivuttake.

pūjanīyassa. Ayaṃ upāsako khujjuttarā viya upāsikā
sekha paṭisambhidāppattoti āha “so tāpattimaggeneva paṭisambhidā-āgatā”ti.
Kilesappahānavaṇṇaṃ kathentoti kilesappahānaṃ visayaṃ nimittaṃ katvā
vaṇṇaṃ kathento.

77. **Sampiṇḍitā**ti sannicitā¹, ganthitāti attho. **Ime sattā**ti yaṃ yadeva
paribbhamantā sattā. **Attanova cintayanti**ti avītataṇhatāya sakāmyeva
payojanaṃ cintenti. Tathā hi mate ñātake anusocantāpi tehi sādhetabbassa
attano payojanasseva vasena anusocanti. **Uṇhaṃ ahosī**ti balavatā cittassa
santāpena santattaṃ abbhantaraṃ hadayaṭṭhānaṃ khadiraṅgārasantāpitaṃ
viya uṇhaṃ ahosi. Tenāha “**lohitaṃ vilīyitthā**”ti. **Pattamattanti**
ekapattapūramattaṃ. Abhisamayasādhikāya catusaccadesanāya
saṅkhepeneva desitattā āha “**ugghaṭṭitaññupuggalassa vasena dhammadesanā
pariniṭṭhitā**”ti.

Upālisuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

7. Kukkuravatikasuttavaṇṇanā

78. **Koliyesūti** bahuvacanavasenāyaṃ pāli āgatā. **Evamnāmake
janapadeti** atthavacanaṃ kasmā vuttanti āha “so hī”ti-ādi. **Na niyāmitoti**
“asukamhi nāma vihāre”ti na niyāmetvā vutto. **Senāsanevāti** āvāseyyeva,
na rukkhāmūlādike. Vesakiriyāghāsaggahaṇādinā samādātabbaṭṭhena
govataṃ, tasmim̐ niyutto **govatiko**. Tenāha “**samādinnavato**”ti. Yaṃ
sandhāyāhu vedavedino “gacchaṃ bhakkheti, tiṭṭhaṃ mutteti, upāhā udakaṃ
dhūpeti, tiṇāni chindati”ti-ādi. **Ayaṃ aceloti** acelakapabbajjāvasena **acelo**,
purimo pana govatiko. **Kukkuravatiko**ti ettha vuttanayānusārena attho
vattabbo. **Palikuṇṭhitvā**² ubho hatthe ubho pāde ca samīñjitvā. “Ukkuṭiko
hutvā”tipi vadanti. Gamaṇaṃ nipphajjanaṃ gatīti āha

1. Sannimmitā (Ka)

2. Palikuṇṭhitvā (Pāliyaṃ Aṭṭhakathāyaṇca.)

“**kā gatīti kā nipphattī**”ti. Nipphattipariyosānā hi vipākadhammappavatti. Katūpacitakammavasena abhisampareti etthāti **abhisamparāyo**, paraloko. Tatthassa ca nipphattiṃ pucchati āha “**abhisamparāyamhi kattha nibbattī**”ti. **Kukkuravatasamādānanti** kukkurabhāvasamādānaṃ, “ajja paṭṭhāya ahaṃ kukkuro”ti kukkurabhāvādhiṭṭhānaṃ.

79. **Paripuṇṇanti** yattakā kukkuravikārā, tehi paripuṇṇaṃ. Tenāha “**anūna**”ti. **Abbokiṇṇanti** tehi avomissaṃ. **Kukkurācāranti** kukkurānaṃ gamanākāroti-ādi-ācārena kukkurabhāvādhiṭṭhānacittamāha. Tatha tathā ākappetabbato **ākappo**, pavatti-ākāro. So panettha gamanādikoti āha “**kukkurānaṃ gamanākāro**”ti-ādi. **Ācārenāti** kukkurasilācārena. **Vatasamādānenāti** kukkuravatādhiṭṭhānena. Kukkuracariyādiyeve **dukkaratapacaraṇaṃ**. Tena gativipariyesākārena pavattā laddhi. **Assa** kukkuravatikassa **aññā gatinatthī**ti itaragatiṃ paṭikkhipati, itarāsaṃ pana sambhavo eva natthīti. **Nipajjamānanti** vatasīlādīnaṃ saṃgopanasena sijjhamānaṃ. Yathā sakammakadhātusaddā atthavisesavasena akammakā honti “vibuddho puriso vibuddho kamalasaṇḍo”ti, evaṃ atthavisesavasena akammakāpi sakammakā hontīti dassento “**na paridevāmi na anutthunāmī**”ti-ādimāha. **Anutthunasaddo** ca sakammakavasena payujjati “purāṇāni anutthunan”ti-ādīsu. **Ayaṃ cettha payogoti** iminā gāthāyañca anutthunanarodanaṃ adhippetanti dasseti.

80. **Vuttanayenevāti** iminā **govatanti** govatasamādānaṃ. **Gosīlanti** gavācāraṃ. **Gocittanti** “ajja paṭṭhāya gohi kātabbaṃ karissāmī”ti uppannacittanti imamattaṃ atidisati. Gvākappe pana vattabbaṃ avasiṭṭhaṃ “**kukkurākappe vuttasadisamevā**”ti imināva atidiṭṭhaṃ, visiṭṭhañca **yathā pana tatthāti**-ādinā vuttameva. Yaṃ panettha vattabbaṃ, taṃ kukkuravatādīsu vuttanayameva.

81. **Ekaccakammakiriyāvasenāti** ekaccassa akusalakammassa kusalakammassa karaṇappasaṅgena. **Imesanti** govatikakukkuravatikānaṃ. **Kiriyāti** govatabhāvanādivasena pavattā kiriyā. **Pākaṭā bhavissatī** “imasmim kammacatukke idaṃ nāma kammaṃ bhajati”ti pākaṭā bhavissati.

Kāḷakanti¹ malinaṃ, cittassa apabhassarabhāvakaraṇanti attho. Taṃ panettha kammāpathasampattameva adhippetanti āha “**dasa-akusalakammāpatha**”ti. **Kaṇhanti** kaṇhābhijātihetuto vā kaṇhaṃ. Tenāha “**kaṇhavipāka**”ti. apāyūpapatti manussesu ca dobhaggiyaṃ kaṇhavipāko, yathā tamabhāvo vutto, ekattaniddesena pana “**apāye nibbattanato**”ti vuttaṃ, nibbattāpanatoti attho. **Sukkanti** odātaṃ, cittassa pabhassarabhāvakaraṇanti attho, sukkābhijātihetuto vā sukkaṃ. Tenāha “**sukkavipāka**”ti. Saggūpapatti manussaloke sobhaggiyaṃ ca sukkavipāko, yathā ca jotibhāvo vutto, ekattaniddesena pana “**sagge nibbattanato**”ti vuttaṃ, nibbattāpanatoti attho. **Vomissakakammanti** kālena kaṇhaṃ, kālena sukkanti evaṃ missakavasena katakammaṃ. “**Sukhadukkhavipāka**”ti vatvā sukhadukkhānaṃ pavatti-ākāraṃ dassetuṃ “**missakakammaṃhi**”ti-ādi vuttaṃ. Kammassa kaṇhasukkasamaññā kaṇhasukkābhijātihetutāyāti apaccayagāmitāya tadubhayavinimuttassa kammakkhayakarakammassa idha sukkapariyāyopi² na icchitoti āha “**ubhaya -pa- asukkanti vutta**”ti. Tattha **ubhayavipākassāti** yathādhigatassa vipākassa. Sampattibhavapariyāpanno hi vipāko idha “**sukkavipāko**”ti adhippeto, na accantaparisuddho.

Sadukkanti attanā uppādetabbena dukkhena sadukkhaṃ, dukkhasaṃvattanikanti attho. “Imasmiṃ sutte cetanā dhuraṃ, upālisutte³ kamman”ti heṭṭhā vuttampi atthaṃ idha sādhayati vijānanatthaṃ. **Abhisankharitvāti** āyūhitvā. Taṃ pana paccayasamavāyasiddhito saṃkaḍḍhanaṃ piṇḍanaṃ viya hotīti āha “**saṃkaḍḍhitvā, piṇḍaṃ katvāti attho**”ti. **Sadukkhaṃlokanti** apāyalokamāha. **Vipākaphassātu** phassasīsena tattha vipākavattamāha. **Bhūtakammato**ti nibbattakammato attanā katūpacitakammato. **Yathābhūtaṃ**ti yādisaṃ. **Kammasabhāgavasenāti** kammasarikkhakavasena. **Upapatti hotīti** apadādibhedā upapatti. **Kammena viya vuttāti** yaṃ karoti, tena upapajjati ekakammeneva jāyamānā viya vuttā apadādibhedā. **Upapatti ca nāma vipākena hoti** vipāke sambhavante ekaṃsena te upapattisesā sambhavanti. Yadi evaṃ kasmā “tena upapajjati”ti upapattikammahetukā vuttāti āha “**yasmā panā**”ti-ādi. **Yena kammavipākena**

1. Am-Ṭi 2. 387 piṭṭhepi passitabbaṃ.

2. Sukkavipākassapi (Ka)

3. Ma 2. 35 piṭṭhe.

nibbattoti yena kammavipākena vipaccamānena ayaṃ satto nibbattoti vuccati. **Taṃkammavipākaphassā**ti tassa tassa kammassa vipākabhūtā phassā. Kammena dātabbāṃ dāyaṃ tabbipākaṃ ādiyaṃtīti **kammadāyādā**, phassā¹. Kammassa dāyajjatā kammaphalassa dāyajjaṃ, tasmā vuttaṃ “**kammadāyajjā**”ti. Tenāha “**kammameva nesaṃ dāyajjaṃ santakan**”ti.

Tisso ca hetṭhimajjhānacetanāti idaṃ abyābajjhavedanaṃ vediyana-ekantasukhuppattiyā hetubhāvasādhanaṃ. Yadi evaṃ yathāvuttā **jhānacetanā tāva hotu** ekantasukhuppattihetubhāvato, **kāmāvacarā kintīti** kāmāvacarā pana kusalacetanā taṃsabhāvābhāvato kinti kena pakārena **abyābajjhamanosaṅkhāro nāma jātoti** codeti, itaro pana na sabbā kāmāvacarakusalacetanā tathā gahitā, atha kho ekacca jhānacetanānukūlāti dassento”**kasiṇasajjanakāle kasiṇāsevanakāle labbhantī**”ti āha. Tattha kasiṇāsevanacetanā gahetabbā, sā upacārajjhānassa sādhikā. Tena **kāmāvacaracetanā paṭhamajjhānacetanāya ghaṭitāti** kasiṇasajjanacetanāpi kadāci tādisā hotīti gahitā. Parikammādivasena hi pavattā bhāvanāmayā kāmāvacarakusalacetanā paṭhamajjhānassa āsannatāya vuttā. **Catutthajjhānacetanā tatiyajjhānacetanāya ghaṭitāti** idaṃ ekattakāya-ekattasaññīsattāvāsavatāya taṃsarikkhakā upekkhāpi īdisesu ṭhānesu sukhasarikkhatā, evaṃ santasabhāvatā ñāṇasahitatā ca. Keci pana catutthajjhānacetanānugūṇāti nidassentā kasiṇasajjanakāle kasiṇajjhānakāle kasiṇāsevanakāle labbhatīti tatiyajjhānacetanāya āsannaghaṭitatā vuttāti vadanti, taṃ tesāṃ matimattaṃ, vuttanayeneva tāsāṃ ghaṭitatā veditabbā. **Ubhayamissakavasena**ti ubhayesaṃ kusalākusalasaṅkhārānaṃ sukhadukkhānaṃca missakabhāvasena. **Vemānikapetanā**nti idaṃ bāhullato vuttaṃ, itaresampi vinipātikānaṃ kālena dukkhaṃ hotiyeva.

Tassa pahānāyāti tassa yathāvuttassa kammassa anuppattidhammatā pādanāya. **Yā cetanāti** yā apacayagāminicetanā. **Kammaṃ patvāti** sukhakammanti vuccamāne **maggacetanāya añño paṇḍarataro dhammo nāma**

natthi accantapārisuddhibhāvato. **Akaṇhā asukkāti āgatāti** ettha sukkabhāvapaṭikkhepakāraṇaṃ heṭṭhā vuttanayameva. Tenāha “**idaṃ pana kammacatukkaṃ patvā**”ti-ādi.

82. **Aniyyānikapakkheti** aceḷakapabbajjāya kukkuravate ca. **Yogeti** ñāyadhammapaṭipattiyanti attho. **Yonenāti** yo titthiyaparivāso tena bhagavatā **paññatto**. **Yaṃ** titthiyaparivāsaṃ samādiyivāti ayamettha yojanā. **Ghaṃsitvā** suvaṇṇaṃ viya nighaṃsoppale. **Koṭṭetvā** hatthena viya kulālabhājanaṃ.

Vūpakatṭhoti vivitto ekībhūto. **Pesitattoti** nibbānaṃ pati pesitatto. Kāmaṃ **tadanuttaraṃ brahmacariyapariyosānaṃ -pa- vihāsīti** imināva arahattanikūṭena desanā niṭṭhāpitā hoti, āyasmato pana seniyassa paṭipattikittanaparametaṃ ujukaṃ āpanna-arahattabhāvadīpanaṃ¹, yadidaṃ “aññataro kho panā”ti-ādivacananti āha “**arahattanikūṭenevā**”ti. Arahattādhigamoyeva tassa tesaṃ **abbhantaratā**. Sesaṃ sabbhaṃ suviññeyyameva.

Kukkuravatikasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

8. Abhayarājakumārasuttavaṇṇanā

83. Jātiyā asamāno nihīnācariyo paradattūpajjivikāya mātuyā kucchiyaṃ jāto pādasikaputto. Nindāvasena vadati etenāti vādo, aguṇoti āha “**vādaṃ āropehīti dosaṃ āropehī**”ti. Nibbattavasena nirayaṃ arahati, nirayasaṃvattaniyena vā kammaṇa niraye niyutto **nerayiko**. **Āpāyikoti** etthāpi eseva nayo. Avīcimhi uppajjitvā tattha āyukappasaññitaṃ antarakappaṃ tiṭṭhatīti **kappaṭṭho**. Nirayūpapattipariharaṇavasena tikicchitum sakkuṇeyyoti tekiccho, na tekiccho **atekiccho**. **Dve ante mocetvāti** pharusāṃ vā appiyaṃ vā kappeyyāti dve koṭṭhāse

1. Āpanna-arahattānametaṃ (Ka)

muñcivā te anāmasitvā pucchitaṃ atthaṃ tato bahi karonto uggilati nāma. Taṃ pana evaṃ kātuṃ na sakkotīti āha **“uggilituṃ bahi nīharituṃ na sakkhīti”**ti. Evamevāyaṃ pucchā na gahetabbā, ayamettha dosoti taṃ apucchāṃ karonto apanayanto ogilati nāma, tathā pana asakkonto patiṭṭhāpento na ogilati nāma, bhagavā pana tamatthaṃ okāsampi akaronto ubhayathāpi asakkhīti veditabbo. Kathaṃ? Bhagavā hi **“na khvettha rājakumāra ekaṃsenā”**ti vadanto nigaṇṭhassa adhippāyaṃ viparivatteti, ubho ante mocetvā pañhaṃ vissajjesi, evaṃ tāva uggilituṃ asakkhī. “Na tatra rājakumāra ekaṃsenā”ti vadanto eva ca “nāyaṃ pucchā evaṃ avibhāgena pucchitabbā, vibhajitvā pana pucchitabbā”ti pucchāya dosaṃ dīpento taṃ hārento ogilitumpi sakkhatīti.

Uṭṭhātuṃ na sakkhissati cittassa aññathā pavattiyā. Abhayo dve magge kataparicayo cheko nipuṇo vādasīlo ca hutvā vicarati. Tenāha **“so vādajjhāsayatāya tassa vacanaṃ sampañicchanto ‘evaṃ bhante’ti āhā”**ti.

85. **Evarūpanti** yā paresaṃ appiyā amanāpā duruttavācā, evarūpā vācā, na pana pharusavācā. Pharusavācāya hi setughāto tathāgatānaṃ. Cetanāpharusatāya hi pharusavācā icchitā, na paresaṃ appiyatāmattena. **Naṭṭhā nigaṇṭhā** ogilikādisammatassa pañhassa ekavacanena viddhaṃsitattā.

86. Dārakassa aṅke nisīdanassa kāraṇaṃ dassetuṃ **“lesavādino”**ti-ādi vuttaṃ. Tattha **lesavādinoti** chalavādino, vādamagge vā aparipuṇṇatāya lesamatteneva vādasīlā. **Osāṭasaṅgāmoti** anekavāraṃ paravādamaddanavasena¹ otiṇṇavādasasaṅgāmo. **Vijjhitvāti** nakhena vijjhitvā. **Imamevāti** yvāyaṃ dārako attano vādabhaṅgapariharaṇatthaṃ iminā aṅke nisīdāpito, imeva **assa dārakaṃ** upamaṃ nissayaṃ katvā **vādaṃ bhindissāmi**. “Assa vādaṃ appaṭihatāya upamāya bhañjissāmi”ti **cintetvā**.

1. Paravādamathanavasena (Ka)

Apaneyyaṃ assa ahanti assa dāraḥassa mukhato ahaṃ taṃ apaneyyaṃ. Abhūtatthova abhūtaṃ uttarapadalopenāti āha “**abhūtanti abhūtatthan**”ti. Atacchanti tasseva vevacananti āha “**atacchanti na tacchan**”ti. **Abhūtanti** vā asantaṃ avijjamānaṃ. **Atacchanti** atathākāraṃ. **Anatthasamhitanti** diṭṭhadhammikenā, samparāyikenā vā anathena samhitaṃ, anathe vā samhitaṃ, na atthoti vā anatto, atthassa paṭipakkho sabhāvo, tena samhitanti **anatthasamhitaṃ**, pisuṇavācam samphappalāpaṇcāti attho. Evamettha catubbidhassapi vacīduccaritassa gahitā daṭṭhabbā.

Duppayuttoti duppapaṇṇaṇno. **Na taṃ tathāgato bhāsati** abhūtātādidosaḍḍhattā. **Tampi tathāgato na bhāsati** bhūtathepi anatthasamhitātādidosaḍḍhattā.

Ṭhānaṃ kāraṇaṃ etissā atthīti ṭhāniyā ka-kāraṇa ya-kāraṇa katvā, na ṭhāniyāti aṭṭhāniyā, nikkāraṇā ayuttiyuttā, sā eva kathāti **aṭṭhāniyakathā**. **Attapaccakkhakathaṃ kathamāti** attanā eva paccakkhaṃ katvā pavattiyamānaṃ chalakathaṃ kathema.

Gāmikamahallako “ime maṃ vaṇcetukāmā, ahameva dāni ime ṇcessāmī”ti cintetvā “**evaṃ bhavissati**”ti-ādimāha. “**Na mayaṃ dāsā**”tipi **vattum nāsakkhimsu** pubbe tathākatikāya katattā.

Tatiyaṃ tatiyamevāti dvīsopi pakkhesu tatiyaṃ tatiyameva vācam. **Bhāsitabbakālaṃ anatikkamitvāti** yassa yadā yathā bhāsitabbaṃ, tassa tadā tatheva ca bhāsanato bhāsitabbaṃ kāraṇaṃ bhāsitabbakālaṇca anatikkamitvāva bhāsati.

87. **Ṭhānuppattikañāṇenāti** ṭhāne eva uppajjanakañāṇena. Tasmim tasmim kāraṇe tassa taṃtaṃavattthāya uppajjanakañāṇena, dhammānaṃ yathāsabhāvato avabujjhanasabhāvoti **dhammasabhāvo**. Dhamme sabhāvadhamme, anavasese vā yāthāvato upadhāretīti **dhammadhātu**, sabbaññūtā. Tenāha “**sabbaññutaññāṇassetam adhivacanan**”ti. **Suppaṭividdhanti** sabbaṃ ñeyyadhammaṃ suṭṭhu paṭivijjanavasena, suṭṭhu paṭividdhanti attho. Tenāha “**hatthagataṃ bhagavato**”ti. **Neyyapuggalavasena pariniṭṭhitāti** kathāparivibhāgena

ayameva desanā cattāri ariyasaccāni dassento arahattaṃ paccakkhāsīti.

Abhayarājakumārasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsānā samattā.

9. Bahuvedanīyasuttavaṇṇanā

88. **Pañcakaṅgoti** vaḍḍhakikiccasādhane vāsi-ādipañcakaṃ aṅgaṃ saṃdhanam etasminti pañcakaṅgo. Thambhādivatthūnaṃ thapanaṭṭhena **thapati. Paṇḍita-udāyitthero**, na Kāḷudāyī thero¹.

89. Pariyāyati attano phalaṃ vattetīti **pariyāyo**, kāraṇaṃ. Vedanāsannissito ca kāyikacetāsikabhāvo **kāraṇaṃ**. Tenāha “**kāyikacetāsikavasena dve veditabbā**”ti. Tattha pasādakāya sannissitā kāyikā, cetosannissitā cetāsikā. **Sukhādivasena tissoti** ettha sukhanadukkhanupekkhanāni sukhādivedanāya kāraṇaṃ. Tāni hi pavattinimittāni katvā tattha sukhādisaddappavatti, iminā nayena sesesupi yathārahaṃ kāraṇaṃ niddhāretvā vattabbaṃ. **Upavicāravasenāti** ārammaṇaṃ upecca savisesapavattivasena. Yasmiñhi ārammaṇe somanassavedanā pavattati, ārammaṇatāya taṃ upagantvā itaravedanāhi visiṭṭhatāya savisesaṃ tattha pavatti. Tenāha “**somanassatṭhāniyaṃ rūpaṃ upavicaratī**”ti. Esa nayo sesavedanāsu. **Gehassitānīti** gehanissitāni.

90. **Pariyāyenāti** “idamettha dukkhasminti vādāmī”ti vuttaṭṭhānaṃ sandhāya vadati. **Taṃ dassentoti** kāmañcettha sutte “dvepānanda vedanā vuttā”ti dve ādīṃ katvā vedanā dassitā, ekāpi pana dassitā evāti dassento. **Upatthambhetunti** ekāpi vedanā vuttā mayā pariyāyena, evaṃ sati dvepi vattabbāti evaṃ tassa vādaṃ upatthambhetuṃ. Kathaṃ pana ekā vedanā vuttāti? Yaṃ kiñci vedayitaṃ sukhaṃ vā dukkhaṃ vā adukkhamasukhaṃ vā, idamettha dukkhasminti vadāmīti. Yaṃ panettha vattabbaṃ, taṃ **itivuttakavaṇṇanāyaṃ**² paramatthadīpaniyaṃ vuttanayena veditabbaṃ.

1. Na lāḷudāyitthero (Saṃ-Ṭī 2. 359 piṭṭhe.)

2. Itivuttaka-Ṭīha 175 piṭṭhādīsu.

Kathaṃ panettha rūpāvacaracattutthe arūpesu saññāvedayitanirodhe sukhāṃ uddhatanti āha “**ettha cā**”ti-ādi. **Santaṭṭhenāti** paṭipakkhadhammānaṃ vūpasantabhāvena. **Paṇītaṭṭhenāti** bhāvanāvisesavisiṭṭhena atappakabhāveneva seṭṭhabhāvena ca, paccayavisesena padhānabhāvaṃ nītantipi paṇītaṃ. **Vedayitasukhaṃ** nāma vedanābhūtaṃ sukhanti katvā. **Avedayitasukhaṃ** nāma yāvatā niddukkhatā, tāvatā sukhanti vuccatīti. Atha vā **nirodho** suṭṭhu khādati khanati kāyikacetasikābādhanā vattabbataṃ arahati sattāhampi tattha dukkhassa nirujjhanato. Tenāha “**niddukkhabhāvasaṅkhātena sukhaṭṭhenā**”ti.

91. **Yasmiṃ yasmiṃ** bhava, cittuppāde, avatthāya vā niddukkhabhāvo, dukkhassa paṭipakkhatā, anupalabbhanena dukkhavivittaṃ, taṃ sukhasmiṃyeva paññāpeti. Sesāṃ suviññeyyameva.

Bahuvedanīyasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

10. Apanṇakasuttavaṇṇanā

93. **Nānāvidhā**ti nānāvidhadiṭṭhikā. **Samaṇabrāhmaṇā**ti pabbajjāmattena samaṇā, jātimattena brāhmaṇā ca. **Dassananti** diṭṭhi. **Gahitanti** abhinivissa gahitaṃ. Iti te attano dassanaṃ gahetukāmā pucchanti. **Vinā dassanena loka na niyyātī**ti vimokkhabhāvanāya ekena dassanena vinā loka saṃsāradukkhato na nigacchati. **Ekadiṭṭhiyampi paṭiṭṭhāturaṃ nāsakkhimsu** saddhākārābhāvato. Tathā hi te imāya desanāya saraṇesu paṭiṭṭhahimsu. Yasmā aviparīte saddheyyavattusmiṃ uppannasaddhā “ākāravatī”ti adhippetā, tasmā yo loka aviparītadhammadesano, ayamevesāti pavattā maggasādhanaḡatāya saddhāya kāraṇabhāvato tannissayā saddhā, sā **ākāravatī**ti vuttā. Avattusmiṃ hi saddhā ayuttakāraṇatāya na ākāravatī. **Ākāravatī**ti ettha **vatī**-saddo na kevalaṃ atthitāmattadīpako, atha kho atisayatthadīpako, pāsāmsatthadīpako vā daṭṭhabbo, tena **ākāravatī**ti saddheyyavattuvasena atisayakāraṇavatīti vā pāsāmsakāraṇavatīti

vā ayamettha attho. **Apaṇṇakoti** ettha yathā kañci atthaṃ sādhetuṃ āraddhassa payogo viraddho, tattha ākārako viya hoti punapi ārabhitabbatāya. **Aviraddho** pana atthassa sādhanato apaṇṇako, evaṃ ayampi dhammo abhibhavitvā pavattanato ekaṃsato “apaṇṇako”ti vutto. Tenāha “**aviraddho advejjhāgāmī ekaṃsagāhiko**”ti.

94. **Tabbipaccanīkabhūtā**ti tassā micchādiṭṭhiyā paccanīkabhūtā.

95. **Nesanti** kusalānaṃ dhammānaṃ. **Akusalato nikkhantabhāveti** asaṃkiliṭṭhabhāve. **Ānisaṃsoti** suddhavipākatā. **Visuddhipakkhoti** visuddhibhāvo pariyoḍātātā. Abhūtadhammassa diṭṭhibhāvassa saññāpanā ācikkhanā **abhūtadhammasaññāpanā**. Sāvajjesu paramavajje micchādassane paggaḥaṇanti kuto susīlyassa paggaḥoti āha “**micchādassanaṃ gaṇha ntasseva susīlyaṃ pahīnaṃ hoti**”ti. **Micchādiṭṭhi-ādayoti** ettha micchāsaṅkappoparalokābhāvacintā, micchāvācā paralokābhāvavādabhūto musāvādo, ariyānaṃ paccanīkatādayo. **Aparāparaṃ uppajjanavasenā**ti punappunaṃ citte uppajjanavasena. **Pāpakā akusalā dhammā**ti paccavekkhaṇasaññāpanādikāle uppajjanakā¹ tathāpavattā akusalakhandhā.

Kaliggahoti anattapariggaho. So pana yasmā diṭṭheva dhamme abhisamparāyaṇa parājayo hotīti āha “**parājayaggāho**”ti. **Dussamattoti** ettha **du-saddo** “samādinno”ti etthāpi ānetvā yojetabboti āha “**dupparāmaṭṭho**”ti. Yathā dupparāmaṭṭho hoti, evaṃ samādinno dussamatto dusamādinno vutto. **Sakavādameva pharitvā**ti attano natthikavādameva “idameva saccaṃ moghamaññaṃ”ti² avadhārento aññaassa okāsa-adānavasena pharitvā. Tenāha “**adhimuccitvā**”ti. “Sambuddho”ti-ādi adhimuccanākāradassanaṃ. **Riñcatī**ti viveceti apaneti. Tenāha “**vajjeti**”ti.

96. **Kaṭaggahoti** kataṃ sabbaso siddhimeva katvā gahaṇaṃ. So pana jayalābho hotīti vuttaṃ “**jayaggāho**”ti. **Suggahitoti** suṭṭhukaraṇavasena gahito. **Suparāmaṭṭhoti** suṭṭhu parāparaṃ āsevanavasena

1. Uppajjanato (Ka)

2. Ma 2. 150; Ma 3. 22, 23 piṭṭhesu.

āmaṭṭho. Ubhayenapi tassa kammassa katūpacitabhāvaṃ dasseti,
sotthibhāvāvahattañca saggupapattisaṃvattanato pāpasabhāvapahānato ca.

97. **Sahatthā karontassāti**¹ sahattheneva karontassa.

Nissaggiyathāvarādayopi idha sahatthakaraṇeneva saṅgahitā. **Pacanaṃ**
dahanam vibādhananti āha “**daṇḍena pīlentassā**”ti. **Sokaṃ sayam**
karontassāti parassa sokakāraṇam sayam karontassa, sokaṃ vā
uppadentassa. **Parehi** attano vacanakarehi. **Sayampi phandatoti** parassa
vibādhanapayogena sayampi phandato. **Atipātayatoti** padaṃ suddhakattu-
atthe hetukattu-atthe ca vattatīti āha “**hanantassapi hanāpentassāpi**”ti.

Gharassa titti anto bahi ca sandhitā hutvā ṭhitā **gharasandhi**. Kiñci pi
asesetvā niravasesameva lopoti **nillopo**. Ekāgāre niyutto vilopo **ekāgāriko**.
Parito sabbaso panthe hananam **paripantho**. **Pāpaṃ na karīyati** pubbe asato
uppadetum asakkuṇeyyattā, tasmā **natthi pāpaṃ**. Yadi evaṃ katham sattā
pāpaṃ paṭipajjantīti āha “**sattā pana karomāti evaṃsaññino hontī**”ti. Evaṃ
kirassa hoti “imesañhi sattānaṃ himsādikiriyaṃ na attānaṃ phusati tassa
niccatāya nibbikāratā, sarīraṃ pana acetanaṃ kaṭṭhakaliṅgarūpamaṃ,
tasmim vikopitepi na kiñci pāpan”ti. **Khuranemināti**
nisitakhuramayanaṃ. Gaṅgāya dakkhiṇadisā appatirūpadeso, uttaradisā
patirūpadesoti adhippāyena “dakkhiṇaṇce”ti-ādi vuttanti “**dakkhiṇatīre**
manussā kakkhālā”ti-ādimāha.

Mahāyāganti mahāvijitayaññasadisam mahāyāgaṃ. **Sīlasamīyamenāti**
kāyikavācasikasamvarena. **Saccavacanenāti**² saccavācāya. Tassa visuṃ
vacanaṃ loke garutarapuññasammatabhāvato. Yathā hi pāpadhammesu
musāvādo garu, evaṃ puññadhammesu saccavācā. Tenāha bhagavā “ekaṃ
dhammatītassā”ti-ādi³. **Vuttanayenevāti** kaṇhapakkhe vuttanayena. Tattha
hi “natthi pāpaṃ, natthi pāpassa āgamo”ti āgataṃ, idha “atthi puññaṃ, atthi
puññaṃ āgamo”ti āgataṃ, ayameva viseso. **Sesaṃ**

1. Dī-Ṭī 1. 221; Saṃ-Ṭī 2. 226 piṭṭhādīsopi Passitabbam.

2. Saccavācenāti (Ka)

3. Khu 1. 39 piṭṭhe Dhammapade.

vuttasadisamevāti “tesametaṃ pāṭikaṅkhan”ti evamādiṃ sandhāya vadati, taṃ heṭṭhā purimavārasadisam.

100. **Ubhayenāti** hetupaccayapaṭisedhavadanena. **Samkilesapaccayanti** saṃsāre paribbhamanena kilinnassa¹ malinabhāvassa kāraṇaṃ. Vuttavipariyāyena **visuddhipaccayanti** saddattho veditabbo. **Balanti**-ādīsu sattānaṃ saṃkilesāvahaṃ vodānāvahaṃca ussāhasaṅkhātāṃ **balam vā** sūravīrabhāvasaṅkhātāṃ **vīriyam vā** purisena kattabbo **purisathāmo vā** so eva paraṃ paraṃ ṭhānaṃ akkamanappattiyā **purisaparakkamo vā natthi na** upalabbhati.

Satvayogato, rūpādīsu sattavisattatāya ca **sattā**. Pāṇanato assāsapassāsavasena pavattiyā **pāṇā**. Te pana so ekindriyādivasena vibhajitvā vadatīti āha “**ekindriyo**”ti-ādi. Aṇḍakosādīsu bhavanato **bhūtāti** vuccantīti āha “**aṇḍakosa -pa- vadantī**”ti. Jīvanato pāṇaṃ dhārento viya vaḍḍhanato **jīvāti** evaṃ sattapāṇabhūtajīvesu saddattho veditabbo. Natthi etesaṃ saṃkilesavisuddhīsu vasoti **avasā**. Natthi nesaṃ balaṃ vīriyañcāti **abalā avīriyā**. **Niyatatāti** acchejjasuttāvutābhejjamaṇi viya niyatapavattanatāya gatijātibandhapajahavasena² niyāmo. **Tattha tattha gamananti** channaṃ abhijātīnaṃ tāsū tāsū gatīsu upagamaṇaṃ samavāyena samāgamo. **Sabhāvoyevāti** yathā kaṇṭakassa tikkhatā, kabiṭṭhaphalānaṃ parimaṇḍalatā, migapakkhīnaṃ vicittākārātā, evaṃ sabbassapi lokassa hetupaccayena vinā tathā tathā pariṇāmo, ayaṃ sabhāvoyeva³ akittimoyeva. Tenāha “**yena hī**”ti-ādi.

Sakuṇe hanatīti **sākuṇiko**, tathā **sūkariko**. **Lūddhoti** aññopi yo koci māgaviko nesādo. Pāpakammaapasutatāya **kaṇhābhijāti nāma**. **Bhikkhūti** Sākiyā bhikkhū macchamaṃsakhādanato **nīlābhijātīti vadanti**. Ñāyaladdhepi paccaye bhuñjamānā ājīvakasamayassa vilomagāhitāya “**paccayesu kaṇṭake pakkhipitvā khādanti**”ti vadanti. **Eke pabbajitā**, ye savisesaṃ attakilamathānuyogamanuyuttā.

1. Saṃkilissanassa (Dī-Ṭī 1. 222; Saṃ-Ṭī 2. 268 piṭṭhesu.)

2. Gatijātibandhāpavaggavasena (Dī-Ṭī 1. 223; Saṃ-Ṭī 2. 268 piṭṭhesu.)

3. Sayasabhāvoyeva (Dī-Ṭī 1. 223 piṭṭhe.)

tathā hi te kaṇṭake vattentā viya hontīti **kaṇṭakavuttikā**ti vuttā. Tathvā bhuñjanadānapaṭikkhepādivatasamāyogena¹ **paṇḍaratarā. Acelakasāvaka**ti ājīvakasāvake vadati. **Te kira** ājīvakaladdhiyā visuddhacittatāya nigaṇṭhehipi **paṇḍaratarā**. Nandādayo hi tathārūpāya paṭipattiyā pattaḃbā, tasmā nandādayo nigaṇṭhehi ājīvakasāvakehi ca paṇḍaratarāti vuttā “**sukkābhijātī**”ti.

Ayametesam laddhīti sākuṇikādibhāvūpagamanena kaṇḥābhijātī-ādīsu dukkhaṃ sukhaṃ ca paṭisaṃvedentā anukkamena mahākappānaṃ cullāsītisahassāni khepetvā ājīvakabhāvūpagamanena paramasukkābhijātiyaṃ tathvā saṃsārato sujjhantīti ayaṃ tesam niyati ājīvakānaṃ laddhi.

“Natthi dinnan”ti vadanto natthiko dānassa phalaṃ paṭikkhipatīti āha “**natthikadiṭṭhi vipākam paṭibāhati**”ti. Tathā ceva heṭṭhā saṃvaṇṇitaṃ “natthikadiṭṭhi hi natthitamāhā”ti. **Ahetukadiṭṭhi ubhayanti** kammaṃ vipākāṇca ubhayaṃ. So hi “ahetū apaccayā sattā saṃkilissanti visujjhantī”ti vadanto kammaṃ viya vipākassapi saṃkilesa visuddhīnaṃ paccayattābhāvavacanato tadubhayaṃ paṭibāhati nāma. **Vipāko paṭibāhito hoti** asati kamme vipākābhāvato. **Kammaṃ paṭibāhitaṃ hoti** asati vipāke kammaṃ niratthakabhāvāpattito. **Atthatoti** sarūpena. **Ubhayapaṭibāhakāti** visum visum taṃtaṃdiṭṭhitā vuttāpi sabbe te natthikādayo natthikadiṭṭhi-ādivasena paccekam tividhadiṭṭhikā eva ubhayapaṭibāhakattā. “Ubhayapaṭibāhakā”ti hi hetuvacanāṃ. **Ahetukavādā cāti**-ādi paṭiññāvacanāṃ. Yo hi vipākapaṭibāhanena natthikadiṭṭhiko, so atthato kammaapaṭibāhanena akiriyadiṭṭhiko, ubhayapaṭibāhanena ahetukadiṭṭhiko ca hoti. Sesadvayepi eseṃ nayo.

Sajjhāyantīti taṃ diṭṭhidīpakam ganthaṃ uggahetvā paṭhanti. **Vīmaṃsantīti** tassa atthaṃ vicārenti. **Tesanti**-ādi vīmaṃsanākāradassanaṃ. **Tasmim ārammaṇeti** yathāparikappitakammaphalābhāvādīpake “natthi dinnan”ti-ādinayappavattāya laddhiyā ārammaṇe. **Micchāsati santiṭṭhatīti** “natthi

1. Bhuñjananahāna... (Dī-Ṭī 1. 224; Saṃ-Ṭī 2. 270 piṭṭhesu.)

dinnan”ti-ādivasena anussavūpaladdhe atthe tadākāraparivitakkanehi saviggahe viya sarūpato cittassa paccupatthite cirakālaparicayena “evametan”ti nijjhānakkhamabhāvūpagamanena nijjhānakkhantiyā tathā gahite punappunam tatheva āsevantassa bahulīkarontassa micchāvitakkena samādiyamānā micchāvāyāmupatthambhitā atamsabhāvaṃ “taṃsabhāvan”ti gaṇhantī micchāsati laddhanāmā taṃladdhisahagatā taṇhā santiṭṭhati.

Cittam ekaggaṃ hotīti yathāvuttavitakkādipaccayalābhena tasmiṃ ārammaṇe avaṭṭhitatāya anekaggaṃ pahāya ekaggaṃ appitam viya hoti. Micchāsamādhipi hi paccayavisesehi laddhabhāvanābalehi kadāci samādhānapatirūpakiccakaro hotiyeva vālavijjhanādīsu viyāti daṭṭhabbam. **Javanāni javantīti** anekakkhattuṃ tenākārena pubbabhāgiyesu javanavāresu pavattesu sabbapacchime javanavāre satta javanāni javanti. **Paṭhamajavane pana satekicchā honti, tathā dutiyādīsūti** dhammasabhāvadassanametaṃ, na pana tasmiṃ khaṇe tesam¹ satekicchabhāvāpādanam kenaci sakkā kātuṃ.

Tatthāti tesu tīsu micchādassanesu. **Koci ekaṃ dassanam okkamati** ti yassa ekasmimyeva abhiniveso āsevanā ca pavattā, so ekaṃyeva dassanam okkamati. Yassa pana dvīsu, tīsupi vā abhinivesanā pavattā, so **dve tīpi okkamati**. Etana yā pubbe ubhayapaṭibāhanatāmukhena vuttā atthasiddhā sabbadiṭṭhikatā, sā pubbabhāgiyā. Yā pana micchattaniyāmokkantibhūtā, sā yathāsakaṃ paccayasamudāgasiddhito bhinnārammaṇānam viya vīsesādhigamānam aññamaññaṃ ekajjhaṃ anuppattiyā asamkiṇṇā evāti dasseti. **Ekasmim okkantepīti**-ādinā tissannampi diṭṭhīnam samānabalataṃ samānaphalatañca dasseti, tasmā tissopi cetā ekassa uppannā aññamaññaṃ abbokiṇṇā eva, ekāya vipāke dinne itarā anubalappadāyikā honti.

Vaṭṭakhāṇu nāmāti idaṃ vacanam neyyattam, na nītatthanti taṃ vivaritvā dassetuṃ “**kiṃ panesā**”ti-ādi vuttam. Akusalam nāmetaṃ abalam dubbalam, na kusalam viya mahābalanti āha “**ekasmim yeva attabhāve niyato**”ti. Aññathā sammattaniyāmo viya micchattaniyāmopi accantiko siyā. Yadi evam vaṭṭakhāṇukajotanā kathanti āha “**āsevanavasena panā**”ti-ādi, tasmā yathā “sakim

nimuggo nimuggova hotī”¹ti vuttaṃ, evaṃ vaṭṭakhāṇukajotanā. Yādise hi paccaye paṭicca ayaṃ taṃtaṃdassanaṃ okkanto puna kadāci tappaṭipakkhe paccaye paṭicca tato sīsukkhipanamassa na hotīti na vattabbaṃ. Tena vuttaṃ “yebhuyyenā”²ti.

Tasmāti yasmā evaṃ saṃsārakhāṇubhāvassapi paccayo akalyāṇajano, tasmā. **Bhūtikā**moti diṭṭhadhammikasamparāyikaparamatthānaṃ vasena attano guṇehi vaḍḍhikāmo. Yaṃ panettha keci vadanti “yathā cirakālabhāvanāya paripākūpagamaladdhabalattā upanissayakusalā akusale sabbaso samucchindanti, evaṃ akusaladhammā tatopi cirakālabhāvanāsambhavato laddhabalā hutvā kadāci kusaladhammepi samucchindanti. Evañca katvā daḷhamicchābhīnivesassa micchādiṭṭhikassa vaṭṭakhāṇukabhāvajotanāpi samatthitā hotī”³ti yathā taṃ “vassabhaññānaṃ diṭṭhī”⁴ti, taṃ na, micchattaniyatadhammānaṃ cirakālabhāvanāmattena na paṭipakkhassa pajahanasamatthatā, atha kho dhammatāsiddhena paccayavisesāhitasāmatthiyena attano pahāyakasabhāvena pahāyakabhāvo bhāvanākusalānaṃyeva vutto, akusalānaṃyeva ca pahātabbabhāvo “dassanena pahātabbā”⁵ti-ādinā nayena, akusalānaṃyeva dubbalabhāvo “abalānaṃ balīyanti”⁶ti-ādinā⁷ (yuttināpi nāmato vā adhigamaniyo āloko ālokabhāvato bāhirāraṇekā viya na cettha paṭiññatte bhāvesatā sotuno āsaṃkitabbā visesavassa sādhetabbato sāmāññassa ca sotubhāvena adhippetattā veda-saddassa lopo dīpe sabhāve sādthane yathā taṃ saddayabhāvassa nāpi visuddhaka-anumānādivirodhasambhāvato. Na hi sakkā antarālokassa bāhirālokassa viya rūpakāyaṃ upādāya rūpatā cakkhuviññeyyattādi ke paṭiṭṭhāpetuṃ sakkāti vuttaṃ, nanupi antarāloko aviggahattā vedanā viyāti saddheva ñāṇālokassa avijjandhakārā viya vidhamaniyabhāve sabbesampi kusaladhammānaṃ kenacipi akusaladhammena samucchindanīyatā siddhāva hoti.)⁸ Vaṭṭakhāṇukacodanāya yaṃ vattabbaṃ, taṃ heṭṭhā vuttamevāti tiṭṭhatesā bāla janavikatthanā.

1. Am 2. 403 piṭṭhe.

2. Khu 1. 399; Khu 7. 9, 14 piṭṭhesu.

3 () Etthantare pāṭhā khalitāti maññe.

103. **Jhānacittamayā**ti rūpāvacarajjhānacittena nibbattā. Tathā hi tesam viśesena jhānāmanassa nibbattattā “manomayā”ti vuttā, avisesena pana abhisāṅkhāramanasā sabbepi sattā manomayā eva. **Saññāmayā**ti etthāpi eseṇa nayo. Tenāha “**arūpajjhānasaññāyā**”ti. **Ayanti** rūpibhābhāvapaṭipajjanakapuggalo. **Appaṭiladdhajjhānoti** anadhigatarūpajjhāno. **Tassapīti** takkinopi. **Rūpajjhāne kaṅkhā natthi** anussavavasena laddhavinicchayattā.

104. **Sārāgāyā**ti sarāgabhāvāya. **Santiketi** samīpe, na thāmagatā diṭṭhinātidūrattā sarāgā, na sampayuttattā. Sā hi na thāmagatā vaṭṭapariyāpannesu dhammesu rajjatīti viññāyatīti āha “**rāgavasena vaṭṭe rajjanassā**”ti. Sabbepi saṃyojanā taṇhāvaseneva sambhavantīti āha “**taṇhāvasena saṃyojanatthāyā**”ti. **Āruppe panassa kaṅkhā natthīti** anussavavasena laddhanicchayaṃ sandhāya vuttaṃ. Kāmaṃ duggatidukkhānaṃ ekantasamvattanena natthikadiṭṭhi-ādīnaṃ apaṇṇakatā pākaṭā eva, nippariyāyena pana anavajjassa atthassa ekantasādhakaṃ apaṇṇakanti katvā codanā, sāvajjassapi atthassa sādhanā ekamsikabhāvaṃ gahetvā parihāro. Tenāha “**gahaṇavasenā**”ti-ādi. Tena ruḥhīvasena “natthi dinnan”ti-ādīni apaṇṇakaṅgāni jātānīti dasseti.

105. **Heṭṭhā tayo puggalāva hontīti** attantapo parantapoti imasmiṃ catukke heṭṭhā tayo puggalā honti. Yathāvuttā pañcapi puggalā duppaṭipannāva, tato **atthikavādādayo pañca** puggalā sammāpaṭipannatāya imasmiṃ catukke **eko etutthapuggalova hoti**. **Etamatthaṃ dassetunti** idha heṭṭhā vuttapuggalapañcakadvayaṃ imasmiṃ catukke eva saṅgahaṃ gacchatīti vibhāgena duppaṭipattisuppaṭipattiyo dassetuṃ **bhagavā imaṃ desanaṃ ārabhīti**. Yaṃ panettha atthato avibhattaṃ, taṃ suviññeyyameva.

Apaṇṇakasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

Niṭṭhitā ca gahapativaggavaṇṇanā.

2. Bhikkhuvagga

1. Ambalaṭṭhikarāhulovādasuttavaṇṇanā

107. **Ambalaṭṭhikā**yanti ettha ambalaṭṭhikā vuccati sujāto taruṇambarukkho, tassa pana avidūre kato pāsādo idha “Ambalaṭṭhikā”ti adhippeto. Tenāha “**Veḷuvanavihārassā**”ti-ādi. **Padhānagharasaṅkhepeti** bhāvanāgehappakāre, yogīnaṃ geheti attho. **Tikhiṇova hoti**, na tassa tikhiṇabhāvo kenaci kātabbo sabhāvasiddhattā. **Evameva** attano vimutti-paripācanakammunā tikkhavisadabhāvappattiyā **ayampi āyasmā -pa-tattha vihāsi**. **Pakatipaṇṇattamevā**ti pakatiyā paṇṇattaṃ buddhānaṃ upagamanato puretameva cārittasena paṇṇattaṃ.

108. Udaṇaṃ anena dhīyati, ṭhapīyati vā etthāti **udakādhānaṃ**. **Udaṇaṭṭhānanti** ca khuddakabhājanāṃ. “**Ovādadānatthaṃ āmantesi**”ti vatvā taṃ panassa ovādadānaṃ na idheva, atha kho bahūsu ṭhānesu bahukkhattunā pavattitanti tāni tāni saṅkhepato dassetvā idha saṃvaṇṇanatthaṃ “**bhagavatāhi**”ti-ādi vuttaṃ.

Tattha **sabbabuddhehi avijahitanti** iminā sabbesaṃ buddhānaṃ sāsane kumārapaṇhā nāma hotīti dasseti. Ekakato paṭṭhāya yāva dasakā pavattā dasa pucchā etassāti **dasapucchāṃ**, ekakato paṭṭhāya yāva dasakā ekuttaravasena pavattaṃ vissajjanatthāya **pañcapaṇṇāsavissajjanaṃ** sāmaṇerapaṇhanti sambandho. Yaṃ panettha vattabbaṃ, taṃ paramatthajotikāyaṃ **khuddakaṭṭhakathāyaṃ**¹ vuttanayeneva veditabbaṃ. Anādinavadassitāya abhiṇhaṃ musā samudācaraṇato “**piyamusāvādā**”ti vuttaṃ. Udaṇāvasesachaddana-udakādhānanikujjanakkujjanadassanasaññitā **catasso udakādhānūpamāyo**. Sabbassa yuddhakammasa akaraṇakaraṇavasena dassitā **dve hatthi-upamāyo**.

Tattha **rāhulasuttanti** Suttanipāte āgataṃ Rāhulasuttaṃ². **Abhiṇhovādavasena vuttanti** iminā antaranāraṇā taṃ suttāṃ kathetvā bhagavā therāṃ ovadatīti dasseti. **Idaṇca panāti** idaṃ yathāvuttaṃ bhagavato taṃtaṃkālanurūpaṃ attano ovādadānaṃ sandhāya. **Bījanti aṇḍhaṃ**. **Passasi**

1. Khuddakapāṭha-Ṭṭha 62 piṭṭhe.

2. Khu 1. 328 piṭṭhe.

nūti nu-saddo anujānane, nanu passasīti attho. Saccadhammaṃ laṅghitvā
 ʈhitassa kiñcīpi akattabbaṃ nāma pāpaṃ natthīti āha “**sampajānamusāvāde**
saṃvararahitassa opammadassanatthaṃ vuttā”ti. Tathā hi—

“Ekaṃ dhammatītassa, musāvādissa jantuno.
 Vitiṇṇaparalokassa, natthi pāpamakāriyaṃ”ti¹.

Urulhavāti urulho hutvā ussito. So pana damavasena abhiruyha
 vaḍḍhito ārohanayogyo ca hotīti āha “**abhivaḍḍhito ārohasampanno**”ti.
Āgatāgateti attano योग्यपadesaṃ āgatāgate. **Paṭisenāya**
phalakakoṭṭhakamuṇḍapākārādayoti paṭisenāya attano ārakkhatthāya ʈhapite
 phalakakoṭṭhake ceva uddhacchadapākārādike ca. **Etam padesanti** etam
 parasenāpadesaṃ. **Ettakenāti** olokanamattena, tassa
 olokanākāradasaneneva. **Satampi sahasampi senānikam dvedhā bhijjati**,
 tīrapātikam madditam hutvā padātā hutvā dvedhā hutvā palāyanti. **Kaṇṇehi**
paharivāti pageva sarānaṃ āgamanasaddam upadhāretvā yathā vogo na
 hoti, evaṃ samuṭṭhāpetvā tehi paharivā **pātanam**. **Paṭihatthipaṭi-assāti**-ādinā
 paccemaṃ pati-saddo yojetabboti. **Dīghāsilatṭhiyāti** dīghalatāya asilatṭhiyā.

Karaṇeti kammakaraṇe. **Maññati** hatthāroho. **Ayamuggaranti** tādise
 kāle gahitamuggaram. **Oloketvāti** ñāṇacakkhunā disvā, abhiṇham
 sampajaññaṃ upatṭhapetvāti attho.

109. **Sasakkanti**² passitum yuttam katvā ussāham janetvā **na karaṇīyam**,
 tādisaṃ niyamato akattabbaṃ hotīti āha “**ekamseneva na kātabban**”ti.
Paṭisamhareyyāsīti karaṇato saṅkocaṃ āpajjeyyāsi. Yathābhūto asanto
 nivatto akaronto nāma hotīti āha “**nivatteyyāsi mā kareyyāsi**”ti.
Anupadeyyasīti anubalappadāyī bhaveyyāsi. Tenāha “**upatthambheyyāsi**”ti.
 Tam pana anubalappadānam upatthambhanam punappunam karaṇamevāti
 āha “**punappunam**

1. Khu 1. 93 piṭṭhe Dhammapade.

2. Samsakkanti (Ka)

kareyyāsi”ti. **Sikkhamānoti** taṃyeva adhisīlasikkhaṃ tannissayaṇca sikkhādvayaṃ sikkhanto sampādentō.

111. **Kittake pana ṭhāneti** kittake ṭhāne pavattāni. Avidūre eva pavattānīti dassento “**ekasmim purebhatteyeva sodhetabbāni**”ti āha. Evaṃ hi tāni susodhitāni honti suparisuddhāni. **Paresaṃ appiyaṃ** garuṃ gārayhaṃ, yathāvuttaṭṭhānato pana aññaṃ vā kammaṭṭhānamanasikāreneva kāyakammādīni parisodhitāni hontīti na gahitaṃ. **Paṭighaṃ vāti** ettha vā-saddena asamapekkhaṇe mohassa saṅgaho daṭṭhabbo.

112. Vuttanayena kāyakammādiparisodhanaṃ nāma idheva, na ito bahiddhāti āha “**buddhā -pa- sāvakā vā**”ti. Te hi atthato samaṇabrāhmaṇa vāti. **Tasmāti** yasmā sabbabuddhapaccekabuddhasāvakehi āruḷhamaggo rāhula mayā tuyhaṃ ācikkhito tasmā. Tena anusikkhantena tayā evaṃ sikkhitabbanti ovādaṃ adāsi. Sesaṃ vuttanayattā suviññeyyameva.

Ambalaṭṭhikarāhulovādasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

2. Mahārāhulovādasuttavaṇṇanā

113. **Iriyāpathānubandhanenāti** iriyāpathagamanānubandhanena, na paṭipattigamanānubandhanena. Aññaṃeva hi buddhānaṃ paṭipattigamaṇaṃ aññaṃ sāvakānaṃ. **Vilāsitagamanenāti** “dūre pādaṃ na uddharati, na accāsanne pādaṃ nikkhipati, nātisīghaṃ gacchati nātisaṇikan”ti-ādinā¹ vuttena sabhāvasīlena buddhānaṃ cāturiyagamanena. Tadeva hi sandhāya “**pade pādaṃ nikkhipanto**”ti vuttaṃ. **Padānupadikoti** rāhulattherassapi lakkhaṇapāripūriyā tādisameva gamananti yattakaṃ padesaṃ antaraṃ adatvā bhagavato piṭṭhito gantuṃ āraddho, sabbattha tameva gamanapadānupadaṃ gacchatīti padānupadiko.

1. Ma-Ṭṭha 3. 17; Saṃ-Ṭṭha 3. 91; Udāna-Ṭṭha 373; Sārattha-Ṭṭha 3. 311 piṭṭhesu.

Vaṇṇanābhūmi cāyaṃ tattha bhagavantaṃ therāṇa anekarūpāhi upamāhi vaṇṇento “**tattha bhagavā**”ti-ādimāha. **Nikkhantagajapotako viya** virocitthāti padaṃ ānetvā yojanā. Evaṃ taṃ **kesarasīho viyā**ti-ādīsupi ānetvā yojetabbaṃ. **Tārakarājā** nāma cando. **Dvinnaṃ candamaṇḍalānanti-** ādi parikkappavacanaṃ, buddhāveṇikasantaṃ viya buddhānaṃ ākappasotā ahosi, aho sirīsampattīti¹ yojanā.

Ādiyamānāti gaṇhanti. “Pacchā jānissāmā”ti **na ajupekkhitabbo, idaṃ na kattabbanti vutte**ti idaṃ pāṇatipātanaṃ na kattabbanti vutte idaṃ daṇḍhena vā leḍḍunā vā viheṭhanaṃ na kattabbanti, idaṃ pāṇinā daṇḍhakadānaṇca antamaso kujjhitvā olokanamattampi na kattabbamevāti nayasatenapi nayasahassenapi paṭivijjhati, tathā idha tāva sammajjanaṃ kattabbanti vuttepi tattha paribhaṇḍhakaraṇaṃ vihāraṅgaṇasammajjanaṃ kacavarachaḍḍanaṃ vālikāsamakiraṇanti evamādinā nayasatena nayasahassena paṭivijjhati. Tenāha “**idaṃ kattabbanti vuttepi ese va nayo**”ti. **Paribhāsanti** tajjanaṃ. **Labhāmī**ti paccāsīti.

Sabbametanti sabbam etaṃ mayi labbhamānaṃ sikkhākāmataṃ. **Abhiññāyā**ti jānitvā. **Sahāyoti** raṭṭhapālattheraṃ sandhāyāha. So hi bhagavatā saddhāpabbajitabhāve etadagge ṭhapito. **Dhammārakkhoti** satthu saddhammaratanānupālako dhammabhaṇḍāgāriko. **Pettiyoti** cūlapitā. **Sabbam me jinasāsananti** sabbampi buddhasāsaṇaṃ mayhameva.

Chandarāgaṃ ñatvāti chandarāgaṃ mama citte uppannaṃ ñatvā. **Aññatarasmim rūkkhamū**leti vihārapariyante aññatarasmim rūkkhamūlaṭṭhāne anucchavike.

Tadāti aggasāvakehi pasādāpanakāle aññakammaṭṭhānāni caṅkamaṇa- iriyāpathepi piṭṭhipasāraṇakālepi samijjhanti, na evamidanti āha “**idamassa etissā nisajjāya kammaṭṭhānaṃ anucchavikan**”ti. **Ānāpānassatinti** ānāpānassatikammaṭṭhānaṃ.

Samasīsī hotīti sace samasīsī hutvā na parinibbāyati. **Pacceka bodhiṃ sacchikaroti**, no ce paccekabodhiṃ sacchikaroti. **Khippābhiññoti** khippaṃ lahuṃyeva pattabbachālabhiñño.

1. Sarīrasampattīti (Ka)

Paripunṇāti soḷasasu ākāresu kassacipi atāpanena sabbaso punṇā.
Subhāvitāti samathabhāvanāya vipassanābhāvanāya ca
 anupubbasaṃpādanena subhāvitā. Gaṇanāvidhānānupubbiyā āsevitattā
 anupubbarāṃ paricitā.

Omānaṃ vāti avajānanāṃ uññātanti evaṃvidhaṃ mānaṃ vā. **Atimānaṃ**
 vāti “kiṃ imehi, mameva ānubhāvena jīvissāmi”ti evaṃ atimānaṃ vā kuto
 janessatīti.

114. **Visaṅkharitvā**ti visaṃyutte katvā, yathā saṅgākārena gahaṇaṃ na
 gacchati, evaṃ vinibhuñjītvāti attho. Mahābhūtāni tāva vitthāretu
 sammasanūpagattā, asammusanūpagaṃ ākāsadhātum atha kasmā vitthāresīti
 āha “**upādārūpadassanattā**”ti. Āpodhātu sukhumarūpaṃ, itarāsu
 oḷārikasukhumatāpi labbhatīti āha “**upādārūpadassanattā**”ti. **Heṭṭhā cattāri**
mahābhūtāneva kathitāni, na upādārūpanti tassa panettha
 lakkhaṇahāranayena ākāsadassanena dassitatā veditabbā. Tenāha “**iminā**
mukhena taṃ dassetu”ti. Na kevalaṃ upādārūpaggaṇadassanattameva
 ākāsadhātu vitthāritā, atha kho pariggahasukhatāyapīti dassento “**apicā**”ti-
 ādimāha. Tattha paricchinditabbassa rūpassa niravasesapariyādānatthaṃ
 “**ajjhattikenā**”ti visesanamāha. Ākāsenāti ākāsadhātuyā gahitāya.
Paricchinnarūpanti tāya pariccinditakalāpagatampi pākaṭaṃ hoti, vibhūtaṃ
 hutvā upaṭṭhāti.

Idāni vuttamevatthaṃ sukhaggahaṇatthaṃ gāthāya dasseti. **Tassā**ti
 upādāyarūpassa. **Evaṃ āvibhāvatthanti** evaṃ paricchinnatāya ākāssa
 vasena vibhūtabhāvatthaṃ. **Tanti** ākāsadhātum.

118. **Ākāsa**bhāvaṃ **gatanti** catūhi mahābhūtehi asamphuṭṭhānaṃ tesāṃ
 paricchedakabhāvena ākāsaṃti gahetabbatāṃ gatāṃ, ākāsameva vā
 ākāsaḡatāṃ yathā “**diṭṭhigatā**”¹, **atthaṅgatan**”² ca. **Ādinnanti** imanti
 taṇhādiṭṭhīhi ādinnāṃ. Tenāha “**gahitaṃ parāmaṭṭhan**”ti. Aññattha
 kammajaṃ “**upādinnan**”ti vuccati, na tathā idhāti āha “**sarīraṭṭhakanti**
attho”ti.

1. Abhi 1. 93; Khu 7. 37 piṭṭhesu.

2. Am-Ṭṭha 1. 72 piṭṭhe.

pathavīdhātu-ādisu vuttanayenevāti mahāhatthipadopame¹
vuttanayadassanaṃ sandhāya vadati.

119. **Tādibhāvo** nāma niṭṭhitakiccassa hoti, ayañca vipassanaṃ
anuyuñjati, atha kimatthaṃ tādibhāvatā vuttāti?
Pathavīsamatādilakkhaṇācikkhaṇāhi vipassanāya sukhappavatti-atthaṃ.
Tenāha “**iṭṭhāniṭṭhesū**”ti-ādi. **Gahetvāti** kusalappavattiyā okāsadānavasena
pariggahetvā. **Na patiṭṭhitoti** na nissito na laggo.

120. Brahmavihārabhāvanā asubhabhāvanā ānāpānassatibhāvanā ca
upacāraṃ vā appanaṃ vā pāpento vipassanāya pāḍakabhāvāya
aniccādisaññāya vipassanābhāvena ussakitvā maggaṇipāṇiyā
arahattādhigamāya hotīti “**mettādibhāvanāya pana hotī**”ti vuttaṃ. **Yattha**
katthaci sattesu saṅkhāresu ca paṭiḥāṇānakilesoti āghātabhāvameva vadati
ññāyabhāvato aññesampi. **Asmimānoti** rūpāḍike paccekāṃ ekajjhaṃ
gahetvā “ayamahamasmiṃ”ti evaṃ pavattamāno.

121. **Idaṃ kammaṭṭhānanti** ettha gaṇanādivasena āseviyamānā
assāsapassāsā yogakammasa patiṭṭhānatāya kammaṭṭhānaṃ. Tattha pana
tathāpavatto manasikāro bhāvanā. Ettha ca tasseva therassa bhagavatā
bahūnaṃ kammaṭṭhānānaṃ desitattā caritaṃ anādiyitvā kammaṭṭhānāni
sabbesaṃ puggalānaṃ sappāyānīti ayamatto siddho, atisappāyavasena pana
kammaṭṭhānesu vibhāgakathā kathitāti veditabbā.

Mahārāhulovādasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

3. Cūḷamālukyāsuttavaṇṇanā

122. **Evaṃ ṭhapitānīti** “sassato loko”ti-ādinayappavattāni diṭṭhigatāni
aniyyānikatāya na byākātabbāni na kathetabbāni, evaṃ ṭhapanīyapakkhe
ṭhapitāni ceva niyyānikasāsane chaḍḍanīyatāya **paṭikkhittānīca**, apicettha
atthato paṭikkhepo eva byākātabbato. Yathā

1. Ma 1. 242 piṭṭhe.

eko kammakilesavasena itthattaṃ āgato, tathā aparopi aparopīti satto tathāgato vuccatīti āha “**tathāgatoti satto**”ti. **Taṃ abyākaraṇaṃ mayhaṃ na ruccatīti** yadi sassato loko, sassato lokoti, asassato loko, asassato lokoti, jānāmāti byākātabbameva, yaṃ pana ubhayathā abyākaraṇaṃ, taṃ me cittaṃ na ārādheti ajānanahetukattā abyākaraṇassa. Tenāha “ajānato kho pana apassato etadeva ujukaṃ, yadidaṃ na jānāmi na passāmi”ti. **Sassatoti-**ādīsu **sassatoti** sabbakālīko, nicco dhuvo avipariṇāmadhammoti attho. So hi diṭṭhigatikehi lokīyanti ettha puññapāpatabbipākā, sayam vā tabbipākākarādibhāvena aviyuttehi lokīyatīti **lokoti** adhippeto. Etena cattāropi sassatavādā dassitā honti. **Asassatoti** na sassato, anicco addhuvo bhedanadhammoti attho, asassatoti ca sassatābhāvapaṭikkhepena ucchedo dīpitoti sattapi ucchedavādā dassitā honti. **Antavāti** parivaṭumo paricchinnaparimāṇo, asabbagatoti attho. Tena “sarīraparimāṇo, aṅguḷḥaparimāṇo, yavaparimāṇo, paramāṇuparimāṇo attā”ti¹ evamādivādā dassitā honti.

Tathāgato paraṃ maraṇāti tathāgato jīvo attā maraṇato imassa kāyassa bhedato paraṃ uddhaṃ hoti atthi saṃvijjatīti attho. Etena sassatābhāvamukhena soḷasa saññīvādā, aṭṭha asaññīvādā, aṭṭha ca nevasaññīnāsaññīvādā dassitā honti. **Na hotīti** natthi na upalabbhati. Etena ucchedavādo dassito hoti. Apica **hoti ca na ca hotīti** atthi natthi cāti. Etena ekaccasassatavādo dassito. **Neva hoti na na hotīti** pana iminā amarāvikkhepavādo dassitoti veditabbaṃ. Bhagavatā pana aniyyānikattā anattasaṃhitāni imāni dassanānīti tāni na byākatāni, taṃ abyākaraṇaṃ sandhāyāha ayaṃ thero “taṃ me na ruccatī”ti. **Sikkhaṃ paṭikkhipitvā** yathāsamādinnaṃ sikkhaṃ pahāya.

1. Udāna-Ṭīha 308; Dī-Ṭī 1. 172 piṭṭhesupi.

125. **Tvaṃ neva yācakoti** ahaṃ bhante bhagavati brahmacariyaṃ carissāmīti-ādinā. **Na yācitakoti** tvaṃ mālukeyaputta mayi brahmacariyaṃ carāti-ādinā.

126. **Parasenāya ʔhitena** purisena. **Bahalalepanenā**ti bahalavilepanena. Mahāsupiyādi sabbo muduhidako veṇuviseso **saṇho**. **Maruvā**ti makaci. **Khīrapaṇṇinoti** khīrapaṇṇiyā, yassā chindanamatte paṇṇe khīraṃ paggharati. **Gacchanti** gacchato jātaṃ, sayamjātagumbato gahitanti adhippāyo. **Sithilahanu** nāma dattā kaṇṇo pataṅgo. **Etāya diṭṭhiyā sati na hoti**ti “sassato loko”ti etāya diṭṭhiyā sati maggabrahmacariyavāso na hoti, taṃ pahāya eva pattabbato.

127. **Attheva jā**ti-ādinā etā diṭṭhiyo paccekampi saṃsāraparibrūhanā kaṭasivaddhanā nibbānavibandhanāti dasseti.

128. **Tasmā**ti hāti idaṃ aṭṭhāne uddhaṭaṃ, ʔhāneyeva pana “vuttapaṭipakkhanayena vedītabban”ti imassa parato katvā saṃvaṇṇetabbaṃ. Attano phalena araṇīyato anugantabbato kāraṇampi “attho”ti vuccatīti āha “kāraṇanissitan”ti. Tenāha “brahmacariyassa ādimattampi”ti. **Pubbapadaṭṭhānanti** paṭhamārambho. Sesam suviññeyyameva.

Cūḷamālukyasuttavaṇṇanāya linatthappakāsanā samattā.

4. Mahāmālukyasuttavaṇṇanā

129. Oraṃ vuccati kāmādhātu, tattha pavattiyā saṃvattanato oraṃ bhajantīti **orambhāgiyāni**, heṭṭhimamaggavajjhatāya orambhāge heṭṭhakoṭṭhāse bhajantīti **orambhāgiyāni** ka-kārassa ya-kāraṃ katvā. Tenāha “heṭṭhakoṭṭhāsikāni”ti-ādi. Kammunā hi vaṭṭena ca dukkhaṃ saṃyojenti **saṃyojanāni**, orambhāgiyasaññitāni saṃyojanāni yassa appahīnāni, tasseva vaṭṭadukkhaṃ. Yassa pana tāni pahīnāni, tassa taṃ natthīti. **Appahīnatāya anuseti**ti ariyamaggena asamucchinnatāya

kāraṇalābhe sati uppajjati, appahīnabhāvena anuseti. **Anusayamāno saṃyojanam nāma hotīti** anusayattam pharitvā pavattamāno pāpadhammo yathāvuttenatthena saṃyojanam nāma hoti. Etena yadi pana anusayato saṃyojanam pavattam, tathāpi ye te kāmarāgādayo “anusayā”ti vuccanti, teyeva bandhanatthena saṃyojanānīti dasseti.

Evam santepīti yadeva orambhāgiyasamyojanam bhagavatā pucchitam, tadeva therenapi vissajjitam, tathāpi ayam¹ laddhi sannissayā, tattha dosāropanāti dassetum “**tassa vāde**”ti-ādi vuttam. **Samudācārakkhaṇeyevāti** pavattikkhaṇe eva. Na hi sabbe vattamānā kilesā saṃyojanattham pharantīti adhippāyo. **Tenāti** tena kāraṇena, tathāladdhikattāti attho. Cintesi “dhammam desessāmī”ti yojanā. **Attano dhammatāyevāti** ajjhantāsayeneva. **Visamvāditāti** satthu cittassa anārādhanaena vivecitā. **Evamakāsi** evam dhammam desāpesi.

130. **Sakkāyaditṭhipariyutṭhitenāti**

pariyutṭhānasamattasakkāyaditṭhikena. Tathābhūtaṇca cittam tāya diṭṭhiyā vigayhitam ajjhotthaṇca nāma hotīti āha “**gahitena abhibhūtenā**”ti.

Diṭṭhinissaraṇam nāma dassanamaggo tena samucchinditabbato, so pana nibbānam āgamma tam samucchindati, tasmā vuttam “**diṭṭhinissaraṇam nibbānan**”ti. **Avinoditā anīhaṭāti** padadvayenapi samucchedavasena appahīnattamyeva vadati. **Aññam saṃyojanam añño anusayoti vadanti**, sahabhāvo nāma aññena hoti. Na hi tadeva tena sahāti vuccatīti tesam adhippāyo. **Aññenāti** atthato aññena. Avatthāmatto yadipi avayavavinimutto samudāyo natthi, avayavo pana samudāyo na hotīti so samudāyato añño evāti sakkā vattunti yathāvuttassa parihārassa appāṭihīrakatam āsaṅkiṃtvā pakkhantaram āsallitam “**athāpi siyā**”ti-ādinā. Pakkhantarehi parihārā hontīti yathāvuttañāyenapi añño puriso athāpi siyā, ayam panettha añño dosoti āha “**yadi tadevā**”ti-ādi. Athāpi siyā tuyham yadi parivitakko īdiso yadi tadeva saṃyojananti-ādi. **Imamattham sandhāyāti** paramatthato so

eva kilesa saṃyojanamanusayo ca, bandhanattha-appahīnatthānaṃ pana attheva bhedoti imamatthaṃ sandhāya.

132. **Tacacchedo viya samāpatti** kilesānaṃ samāpattivikkhambhanassa sāraccchedassa anusayassa dūrabhāvato. **Pheggucchedo viya vipassanā** tassa āsannabhāvato. **Evarūpā puggalā**ti abhāvitasaddhādibalatāya dubbalanāmakāyā puggalā, yesaṃ sakkāyanirodhāya -pa- nādhimuccati. **Evam daṭṭhabbā**ti yathā so dubbalako puriso, evaṃ daṭṭhabbo so puriso gaṅgāpāraṃ viya sakkāyapāraṃ gantum asamatthattā. Vuttavipariyāyena sukkapakkhassa attho veditabbo.

133. **Upadhivivekenā**ti iminā **upadhivivekā**ti karaṇe nissakkananti dasseti, **upadhivivekā**ti vā hetumhi nissakkavacanassa **upadhivivekenā**ti hetumhi karaṇavacanena pañcakāmaguṇaviveko kathito. Kāmaguṇāpi hi upadhīyati ettha dukkhanti upadhīti vuccantīti. Thinamiddhapaccayā kāyaviṇṇambhitādibhedam **kāyālasīyam**. **Tatthā**ti antosamāpattiyaṃ samāpatti-abbhantare jātaṃ. Taṃ pana samāpattipariyāpannampi apariyāpannampīti tadubhayaṃ dassetuṃ “**antosamāpattikkhaṇeyevā**”ti-ādi vuttaṃ **rūpādayo dhammeti** rūpavedanādike pañcakkhandhadhamme. **Na niccatoti** iminā niccapaṭikkhepato tesaṃ aniccatamāha, tato eva udayavayantato vipariṇāmato tāvakālikato ca te aniccāti jotitaṃ hoti. Yaṃ hi niccam na hoti, taṃ udayabbayapariṇāmanā jarāya maraṇena cāti dvedhā vipariṇātaṃ ittarakhaṇameva ca hoti. **Na sukkhatoti** iminā sukkapaṭikkhepato tesaṃ dukkhatamāha, ato eva abhiṇhaṃ paṭipīḷanato dukkhavatthuto ca te dukkhāti jotitaṃ hoti. Udayabbayavantatāha hi te abhiṇhaṃ paṭipīḷanato nīrantaradukkhatāya dukkhasseva ca adhiṭṭhānabhūtāti. Paccayāpanīyatāya rogamūlatāya ca **rogato**. Dukkhatāsūlayogitāya¹ kilesāsucipaggharaṇato uppādayarābhāṅgehi uddhumātapakkabhiṇṇanato ca **gaṇḍato**. Pīḷājananato antotudanato dunnīharaṇato ca avaddhi-āvahato aghavatthuto ca aserībhāvato ābādhapadaṭṭhānatāya ca **ābādhato**. Avasavattanato avidheyyatāya

1. Dukkhatāmūlarogato (Ka) Visuddhi 2. 247 piṭṭhe passitabbaṃ.

parato. Byādhijarāmarañehi palujjanīyatāya **palokato.**

Sāmīnivāsīkārakavedakadhiṭṭhāyakavirahato **suññato.** Attapaṭikkhepaṭṭhena **anattato,** rūpādīdhammāpi na ettha attā hontīti anattā, evaṃ ayampi na attā hotīti anattā. Tena abyāpārato nirīhato tucchato anattāti dīpitaṃ hoti. Lakkhaṇattayameva avabodhatthaṃ ekādasahi padehi vibhajitvā gahitanti dassetuṃ “**tatthā**”ti-ādi vuttaṃ.

Antosamāpattiyaṃ samāpattīnaṃ sahaajātatāya samāpattīnaṃ abbhantare. **Cittaṃ paṭisaṃharatīti** tappaṭibaddha chandarāgādi upakkilesa vikkhambhanaena vipassanācittaṃ paṭisaṃharati. Tenāha “**mocetī**”ti.

Savanavasenāti “sabbasaṅkhārasamatho”ti-ādinā savanavasena.

Thutivasenāti tatheva thomaṇavasena guṇato saṃkittanavasena.

Pariyattivasenāti tassa dhammassa pariyāpuṇanavasena. **Paññattivasenāti**

tadatthassa paññāpanavasena. **Ārammaṇakaraṇavaseneva** upasaṃharati maggacittaṃ. **Etaṃ santanti-**ādi pana avadhāraṇanivattitattadassanaṃ.

Yathā vipassanā “etaṃ santaṃ etaṃ paṇītan”ti-ādinā asaṅkhatāya dhātuyā cittaṃ upasaṃharati, evaṃ maggo nibbānaṃ sacchikiriyābhisamayavasena abhisamento tattha labbhamāne sabbe visese asammohato **paṭivijānanto tattha cittaṃ upasaṃharati.** Tenāha “**iminā pana ākārenā**”ti-ādi. **So tattha ṭhitoti** so adandhavipassano yogī tattha tāya

aniccādīlakkhaṇattayārammaṇāya vipassanāya ṭhito. **Sabbasoti** tassa maggassa adhigamāya nibbattitasamathavipassanāsu. **Asakkonto anāgāmī hotīti** heṭṭhimamaggavahāsu eva samathavipassanāsu chandarāgaṃ pahāya aggamaggavahāsu tāsu nikantiṃ pariyādātuṃ asakkonto anāgāmitāyameva saṇṭhāti.

Samatikkantattāti samathavasena vipassanāvasena cāti sabbathāpi rūpassa atikkantattā. Tenāha “**ayaṃ hī**”ti-ādi. **Anenāti** yoginā. **Taṃ atikkammāti** idaṃ yo vā paṭhamāṃ pañcavokārabhavapariyāpanne dhamme sammadeva sammasitvā te vivajjetvā tato arūpasamāpattiṃ samāpajjitvā arūpadhamme sammasati, taṃ sandhāya vuttaṃ. Tenāha “**idāni arūpaṃ sammasatī**”ti.

Samathavasena gacchatoti samathappadhānaṃ pubbabhāgapaṭipadaṃ anuyuñjantassa. **Cittekaggatā dhuraṃ hotīti** tassa vipassanābhāvanāya tathā pubbe pavattattā vuṭṭhānagāminivipassanā samādhippaddhānā hoti, maggepi cittekaggatā dhuraṃ hoti, samādhindriyaṃ pubbaṅgamaṃ balavaṃ hoti. **So cetovimutto nāma**ti so ariyo cetovimutto nāma hoti. **Vipassanāvasena gacchatoti** “samathavasena gacchato”ti ettha vuttanayānusārena attho veditabbo. Ayañca puggalavibhāgo suttantanayena idhābhīhito pariyāyo nāma, abhidhammanayena parato kīṭāgirisuttavaṇṇanāyaṃ dassayissāma. **Ayaṃ sabhāvadhammoyevāti** pubbabhāgapaṭipadā samathappadhānā ce samādhī dhuraṃ, vipassanāpaddhānā ce paññā dhuranti ayaṃ dhammasabhāvoyeva, ettha kiñci na āsaṅkitabbaṃ.

Indriyaparopariyattaṃ **indriyavemattatā**. Tenāha “**indriyanānattaṃ vadāmi**”ti. Indriya **nānattatā kāraṇanti** idaṃ dasseti—aniccādivasena vipassanābhiniveso viya samathavasena vipassanāvasena ca yaṃ pubbabhāgagamaṇaṃ, taṃ appamāṇaṃ taṃ vuṭṭhānagāminivipassānaṃ, yassa samādhī dhuraṃ pubbaṅgamaṃ balavaṃ hoti, **so** ariyo **cetovimutti nāma hoti**. Yassa paññā dhuraṃ pubbaṅgamaṃ balavaṃ hoti, **so** ariyo **aññāvimutto nāma hoti**. Idāni tamatthaṃ buddhivisiṭṭhena nidassanena dassento “**dve aggasāvaka**”ti-ādimāha, taṃ suviññeyyameva.

Māhāmālukyassuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

5. Bhaddālisuttavaṇṇanā

134. Asiyatīti asanaṃ, bhuñjanaṃ bhojanaṃ, asanassa bhojanaṃ asanabhojanaṃ, āhāraparibhogo, ekasmim kāle asanabhojanaṃ **ekāsanabhojanaṃ**. So pana kālo sabbabuddhānaṃ sabbapaccekaḥbuddhānaṃ āciñṇasamāciñṇavasena pubbaṅho eva idhādhippetoti āha “**ekasmim purebhatte asanabhojanan**”ti. **Vipattiṣārakukkuccanti** “ayuttaṃ vata mayā kataṃ, yo attano sarīrapakatim ajānanto ekāsanabhojanaṃ bhuñji, yena me idaṃ sarīraṃ kisaṃ jātaṃ brahmacariyānuggaho nāhosi”ti

evaṃ vipphaṇṇasāraṇakukkuccaṃ bhavēyya. **Etam sandhāya satthā āha**, na bhaddālimeva tādisaṃ kiriyaṃ anujānanto. **Itarathāti** yadi ekaṃyeva bhattaṃ dvidhā katvā tato ekassa bhāgassa bhuñjanaṃ ekadesabhuñjanaṃ adhippetam. **Ko sakkotīti** ko evaṃ yāpetum sakkoti. Atīta-jātiparicayaopi nāma imesaṃ sattānaṃyeva anubandhatīti āha “**atīte**”ti-ādi. **Viravantassevāti** anādare sāmivacanaṃ. **Tam madditvāti** “ayaṃ sikkhā sabbesampi buddhānaṃ sāsane āciṇṇaṃ, ayaṃca bhikkhu imaṃ sikkhatevā”ti vatvā tam bhaddāliṃ tassa vā anussāhapavedanaṃ abhibhavitvā. Bhikkhācāragamanatthaṃ **na vitakkamāḷakaṃ** agamāsi, vihāracārikaṃ caranto **tassa vasanaṭṭhānaṃ bhagavā gacchati**.

135. Dūsayanti garahanti etenāti doso, aparādhō, so eva kucchitabhāvena **dosako**. Garahāya pavattiṭṭhānato **okāso**. Tenāha “**etam okāsaṃ etam aparādhan**”ti. **Dukkarataranti** patikāravasena atisayena dukkaraṃ. Aparādhō hi na khamāpentaṃ yathāpaccayaṃ vitthārito hutvā duppatikāro hoti. Tenāha “**vassaṃ hī**”ti-ādi.

Alaggitvāti imampi nāma apanītaṃ akāsīti evaṃ avinetvā, tam tam tassa hitapaṭipattiṃ nivāraṇaṃ katvāti attho. Nāyapaṭipattiṃ aticca eti pavattatīti **accayo**, aparādhō, purisena madditvā pavattito aparādhō atthato purisaṃ aticca abhibhavitvā pavatto nāma hoti. Tenāha “**accayo maṃ bhante accagama**”ti. Avasesapaccayānaṃ samāgame eti phalaṃ etasmā uppajjati pavattati cāti **samayo**, hetu yathā “samudāyo”ti āha “**ekam kāraṇaṃ**”ti. Yaṃ panettha bhaddālittherassa aparipūrakāritāya bhikkhu-ādināṃ jānaṃ, tampi kāraṇaṃ katvā “ahaṃ kho bhante na ussahāmi”ti-ādinā vattabbanti dasseti.

136. **Ekacittakkhaṇikāti** paṭhamamaggacittakkhaṇena ekacittakkhaṇikā. **Evaṃ āṇāpetum na yuttanti** saṅkamatthāya āṇāpetum na yuttaṃ payo-jaṇabhāvato. Anāciṇṇaṃ cetaṃ buddhānaṃ, yadidaṃ padasā akkamaṇaṃ. Tathā hi—

“Akkamitvāna maṃ buddho, saha sissehi gacchatu.
Mā naṃ kalalaṃ akkamittha, hitāya me bhavissatī”ti¹.

1. Khu 4. 310 piṭṭhe buddhavaṃse.

Sumedhapaṇḍitena paccāsīsitam na katarim. Yathāha—

“Dīpaṅkaro lokavidū, āhutinam paṭiggaho.

Ussīsake mam thatvāna, idam vacanamabravī”ti¹.

bhagavatā āpatte sati tesampi evam kātuṃ na yuttanti etthāpi eveda nayo. **Etesam paṭibāhitum yuttanti** idam atthānaparikappanavaseneva vuttam. Na hi buddhānam kātuṃ āradham nāma kiccaṃ kehici paṭibāhitum yuttam nāma atthi paṭibāhitumyeva akaraṇato. Sammattaniyāmassa anokkantattā vuttam “**bāhirato**”ti.

137. **Na kammaṭṭhānam allīyatīti** cittam kammaṭṭhānam na otarati.

140. **Punappunam kārentīti** daṇḍakammaṇāmanādikāraṇam punappunam kārenti. **Sammāvattamhi na vattatīti** tassā tassā āpattiya vuṭṭhānattham bhagavatā paññattasammāvattamhi na vattati. **Anulomavatte na vattatīti** yena yena vattena saṃgho anulomiko hoti, tasmim tasmim anuloma vatte na vattati. **Vilomameva gaṇhāti**, paṭilomena hoti. **Nitthāraṇakavattamhīti** yena vattena saṃgho anulomiko hoti, sāpattikabhāvato nitthiṇṇo hoti, tamhi nitthāraṇavattasmim na vattati. Tenāha “**āpatti**”ti-ādi. **Dubbacakaraṇeti** dubbacassa bhikkhuno karaṇe.

144. **Yāpetīti** vattati, sāsane tiṭṭhatīti attho. **Abhiññāpattāti** “asuko asuko ca thero sīlavā kalyāṇadhammo bahussuto”ti-ādinā abhiññātabhāvaṃ pattā adhigata-abhiññātā.

145. **Sattesu hāyamānesūti** kilesabahulatāya paṭipajjanakasattesu parihāyantesu paṭipathesu jāyamānesu. **Antaradhāyati nāma** tadādhāratāya. **Diṭṭhedhammikā** parūpavādādayo. **Samparāyikā** apāyadukkhavisesā. **Āsavanti** tena tena paccayena pavattantīti **āsavā**, **nesanti** parūpavādādi-āsavānam. **Teti** vītikkamadhammā.

Akālam dassetvāti sikkhāpadapaññattiyā akālam dassetvā. **Uppattinti** āsavaṭṭhāniyānam dhammānamuppattim. Sikkhāpadapaññattiyā **kālam**,

1. Khu 4. 311 piṭṭhe buddhavaṃse.

tāva senāsanāni pahonti, tena āvāsamacchariyādi hetunā sāsane ekacce āsavatṭhāniyā dhammā na uppajjanti. **Iminā nāyena**ti iminā pana hetunā padasodhammasikkhāpadānaṃ saṅgaho daṭṭhabbo.

Yasanti kittisaddaṃ parivāraṇca. Sāgatattherassa nāgadamanakittiyasādivasena surāpānasaṅkhāto āsavatṭhāniyo dhammo uppajji.

Rasena rasaṃ saṃsandetvāti upādinnakaphassarasena anupādinnakaphassarasam saṃsandetvā.

146. Na kho bhaddāli eseva hetu, atha kho aññampi atthīti dassento bhagavā **“apicā”**ti-ādimāha. Tena dhammassa sakkaccasavane theram niyojeti.

147. **Visevanācāranti** adantakiriyaṃ. **Parinibbāyati**ti vūpasammati. Tattha adantakiriyaṃ pahāya danto hoti. **Yugassāti** rathadhurassa.

Anukkameti anurūpaparigame. Tadavatthānurūpaṃ pādānaṃ **ukkipane nikkhipane** ca. Tenāha **“cattāro pāde”**ti-ādi. **Rajjubandhanavidhānenā**ti pādato bhūmiyā mocanavidhānena. **Evaṃ karaṇatthanti** yathā asse nisinnasseva bhūmiṃ gahetuṃ sakkā, evaṃ cattāro pāde tathā katvā attano niccalabhāvakaraṇattham. **Maṇḍaleti** maṇḍaladhāvīkāyaṃ. **Pathavīkamaneti** pathaviṃ phuṭṭhamattena gamane. Tenāha **“aggaggakhurehi”**ti.

Okkantakaraṇasminti okkantetvā parasenāsammaddana-okkantakaraṇe. **Ekasmiṃ ṭhāneti** catūsu pādesu yattha katthaci ekasmiṃ ṭhāne gamanaṃ codentīti attho, so panettha sīghatara adhippeto. **Davatteti** mariyādākopanehi nānappayojane, parasenāya pavattamahānādapaharaṇehi attho. Tenāha **“yuddhakālasmin”**ti-ādi.

Raññā jānitabbaguṇeti yathā rājā assassa guṇe jānāti, evaṃ bhena jānitabbaguṇakāraṇaṃ kāreti. **Assarājavarṇaseti** dussahaṃ dukkhaṃ patvāpi yathā ayaṃ rājavarṇasānurūpakiriyaṃ na jahissati, evaṃ sikkhāpane. Sikkhāpanameva hi sandhāya sabbattha **“kāraṇaṃ kāreti”**ti vuttaṃ tassa karaṇakārāpanapariyāyattā.

Yathā uttamajavo hotīti javadassanaṭṭhāne yathā hayo uttamajavaṃ na hāpesi, evaṃ sikkhāpeti. **Uttamahayabhāve, yathā uttamahayo hotīti** kammakaraṇakāle attano uttamasabhāvaṃ aniguhitvā avajjetvā yathā atthasiddhi hoti, evaṃ paramajavena sikkhāpeti. Yathā kiriyā vinā dabbampi vinā kiriyaṃ na bhavati, evaṃ daṭṭhabbanti dassetuṃ “**tattha pakatiyā**”ti-ādi vuttaṃ.

Tatrāti tasmim̐ pakatiyā uttamahayasseva uttamahayakāraṇārahattā uttamajavapaṭipajjane. **Māsakhādakaghotakānanti** māsaṃ khāditvā yathā tathā viguṇakhaluṅgakānaṃ. **Valañjakadaṇḍanti** raññā gahetabbasuvaṇṇadaṇḍaṃ. **Dhātupatthaddhoti** attanāva samuppāditadhātuyā upatthambhito hutvā.

Uttame sākhalyeti paramasakhilabhāve sakhilavācāya eva dametabbatāya. Tenāha “**muduvācāya hī**”ti-ādi.

Arahattaphalasammādiṭṭhiyāti phalasamāpattikāle pavattasammāññaṃ. **Sammā ññaṃ pubbe vuttasammādiṭṭhiyevāti** pana idaṃ phalasammādiṭṭhibhāvasāmaññaṃ vuttaṃ. Keci pana “paccavekkhaṇaṇaṃ”ti vadanti, taṃ na yujjati “asekkhenā”ti visesitattā. Tampi asekkhaṇaṇanti ce? Evampi nippariyāyasekkhaggahaṇe pariyāyasekkhaggahaṇaṃ na yuttameva, kiccabhedena vā vuttanti daṭṭhabbaṃ. Ekā eva hi sā paññā nibbānassa paccakkhakiriyāya sammādasanakkiccam̐ upādāya “sammādiṭṭhi”ti vuttā, sammājānanakkiccam̐ upādāya “sammāññaṇaṃ”ti. Aññātāvindriyavasena vā **sammādiṭṭhi**, paññindriyavasena **sammāññaṇanti** evamettha attho daṭṭhabbo. Maggaphalāvahāya desanāya saṅkhepatova āgatattā vuttaṃ “**ugghaṭṭitaññupuggalassa vasenā**”ti.

Bhaddālisuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanaṃ samattā.

6. Laṭukikopamasuttavaṇṇanā

148. **Mahā-udāyittheroti** kāludāyi lāludāyittherehi añño mahādehatāya mahā-udāyīti sāsane paññāto therō. Apahari apaharati apaharissatīti **apahattā**. Tekāliko hi

ayaṃ saddo. **Upahattā**ti etthāpi eseva nayo. **Apahārakoti** upanetā.
Upahārakoti upanetā.

149. **Yanti** bhummatthe paccattavacanāṃ, tena ca
 anantaraniddiṭṭhasamayo paccāmaṭṭhoti āha “**yasmim̐ samaye**”ti. **Na**
bhagavantaṃ paṭiccāti na bhagavantaṃ ārammaṇaṃ katvā.

Kammanipphannatthanti attanā āyāciyamānakammasiddhi-atthaṃ.
 Bhavatīti bhū, na bhūti **abhū**, bhayavasena pana sā itthi “abhum̐”ti āha. **Ātu**
mātūti ettha yathā—

“Aṅgā aṅgā sambhavasi, hadayā adhi jāyase.

Atthā ve putta nāmāsi, sa jīva saradosatan”ti—

ādīsu¹ putto “attā”ti vuccati kulavasena santāne pavattanato, evaṃ pitāpi
 “puttassa attā”ti vuccati, yasmā “bhikkhussa atthā mātā”ti vattukāmā
 bhayavasena “**ātu mātū**”ti āha. Tenāha “**ātūti pitā**”ti-ādi.

150. **Evamevanti** idaṃ garahatthajotananipātapadanti vuttaṃ “**garahanto**
āhā”ti. Tathā hi naṃ vācakasaddeneva dassento “**idhekacce moghapurisā**”ti
 āha. **Āhamsū**ti tesaṃ tathā vacanassa avicchedena pavattidīpananti āha
 “**vantī**”ti, **kiṃpanimassa appamattakassā**ti pahātabbavatthum
 avamaññamānehi vuttaṃ. Tenāha “**kiṃ panā**”ti. Tenāha “**appamattakassa**
hetū”ti. Nanu apassantena viya asuṇantena viya bhavitabbanti? Satthārā
 nāma appamattakesu dosesu apassantena viya ca asuṇantena viya ca
 bhavitabbanti tesaṃ dhippāyena vivaraṇaṃ. **Tesu cāti** sikkhākāmesu ca
 appaccayaṃ upaṭṭhāpentīti ānetvā sambandhitabbanti dasseti. **Tesantiye**
 “moghapurisā”ti vuttā puggalā, tesaṃ. **Gale baddhaṃ mahākaṭṭhanti** gale
 olambetvā baddhaṃ rukkhadaṇḍamāha. **Pūtilatāyā**ti galociyā. **Pārājikavatthu**
viya duppajahaṃ hotīti chandakappahānavasena taṃ pajahitum na sakkoti.

1. Kosītakī brāhmaṇa-upanisaganthe 2 ajjhāye 11 mante.

151. **Anussukkā**ti tassa pahātabbassa pahāne ussukkarahitā.
Apaccāsīsanapakkhēti tāya paradattavuttitāya kassaci paccayassa kutoci
 apaccāsīsakapakkhe ʃhitā hutvā suppajamaṃ hoti, na tassa pahāne bhāriyaṃ
 atthi.

152. **Daliddo** duggato. **Assakoti** asāpateyyo. **Gehayatṭhiyoti**
 gehachadanassa ādhārā, tā ujukaṃ tiriyaṃ ʃhapetabbadaṇḍā. Samantato
 bhittipādesu ʃhapetabbadaṇḍā **maṇḍalā**. **Kākātidāyinti** ito cito kākehi
 atipātavasena uḍḍetabbam. Tenāya “**yattha kiñcidevā**”ti-ādi. **Sūrakākāti**
 kākānaṃ uḍḍepanākāramāha. **Naparamarūpanti** hīnarūpaṃ.
Vilivamañcakoti tālavettakādihi vītamañcako. Sā panassa santānānaṃ
 chinnabhinnatāya oluggaviluggatā, tathā sati sā visamarūpā hotīti āha
 “**oṇātā**”ti-ādi. So puggalo lūkhabhojī¹ hotīti āha “**dhaññaṃ nāma**
kudrūsako”ti. Samakālaṃ vapitabbatāya **samavāpakam**, yathā-utu
 vapitabbabījaṃ. **Jāyikāti** kucchitā bhariyā, sabbattha garahāyaṃ ka-saddo.
So vatāhaṃ pabbajeyyanti sohaṃ kesamassuṃ ohāretvā pabbajeyyaṃ,
 yohaṃ puriso nāma assaṃ vatāti pabbajjāvasena attano purisaṃ bodheyya.
 Taṃsabhāve ʃhitassa bodhā na tu dukkarā, sā **khaṭṭopikā**. Sā kumbhī.
 Meṇḍhakasetṭhino **aḍḍhatelāsāni koṭṭhāgārasatāni viya**.

153. **Suvaṇṇanikkhasatānanti** anekesaṃ suvaṇṇanikkhasatānaṃ. **Cayoti**
 santānehi nicayo avīci niccappabandhanicayo. Tenāya “**santānato**
katasannicayo”ti.

154. Heṭṭhā kiñcāpi appajahanakā paṭhamam dassitā, pajahanakā
 padhānā, tesaṇca vasenettha puggalacatukkaṃ dassitaṃ. **Te tañceva**
pajahantīti pajahanakā paṭhāmaṃ gahitā. **Rāsivasenāti** “idhudāyi ekacco
 puggalo”ti-ādinā catukke āgatavibhāgaṃ anāmasitvā “te te”ti pacuravasena
 vuttaṃ. Tenāha “**na pāṭiyekkaṃ vibhattā**”ti. Avibhāgena gahitavatthūsu
 vibhāgato gahaṇaṃ lokasiddhametanti dassetuṃ “**yathā**”

1. Sākabhojī (Ka)

nāmā”ti-ādi vuttaṃ. **Pajahanakapuggalā**ti “te tañceva pajahantī”ti evaṃ pajahanakapuggalā eva.

Upadhi-anudhāvanakāti upadhīsu anu-anudhāvanakā upadhiyo ārabbhavattanakā. **Vitakkāyevā**ti kāmasaṅkappādivitakkāyeva. **Indriyanānattatā**ti vimuttiparipācakanāṃ indriyānaṃ paropariyattaṃ. Tassa hi vaseneva te cattāro puggalā jātā. Aggamaggatthāya vipassanaṃ ussukkāpetvā yāva na taṃ maggena samugghātentī, tāva nappajahanti nāma. Iti heṭṭhimā tayopi ariyā appahīnassa kilesassa vasena “nappajahantī”ti vuttā, pageva puthujjanā. Vuttanayena pana vipassanaṃ maggena ghaṭentā te cattāro janā aggamaggakkhaṇe pajahanti nāma, te eva tattha sīghakārino khippaṃ pajahanti nāma. Tenāha “**tatthā**”ti-ādi.

Samvegaṃ katvā aggiṃ akkantapuriso viya. **Maggenā**ti anukkamāgatena aggamaggena. **Mahāhatthipadopameti** mahāhatthipadopamasutte¹. Tattha hi “tassa dhātārammaṇameva cittaṃ pakkhandati paṣīdati santiṭṭhati adhimuccatī”ti² ettha atitikkhanātitikkhanātimanda-atimandapuggalavasena aṭṭhakathāyaṃ³ tayo vārā uddhaṭā, tattha majjhimavaseneva pañho kathito. **Indriyabhāvaneti** indriyabhāvanāsutte, tatthāpi majjhimanayeneva pañho kathito. Tenāha “**imesū**”ti-ādi.

Tanti “upadhī”ti vuttaṃ khandhapañcakaṃ. **Dukkhassa mūlanti** sabbassapi vaṭṭadukkhassa kāraṇaṃ. **Niggahaṇoti** nirupādāno. Tenāha “**nittañho**”ti.

155. **Ye pajahantī**ti “te tañceva pajahantī”ti evaṃ vuttapuggalā. **Te ime nāma ettake kilese pajahantī**ti ye te puthujjanā lābhino ca pañca kāmagaṇe ettake taṃtaṃjhānādivatthuke ca taṃtaṃmaggavajjhatāya paricchinnattā ettake kilese pajahanti. **Ye nappajahantī**ti ettha vuttanayānusārena attho veditabbo. **Asucisukhaṃ** kāyāsucisannissitattā. **Anariyehī**ti aparisuddhehi. **Paṭilābhato bhāyitabbaṃ** kilesadukkhagatikattā. **Vipākato bhāyitabbaṃ** apāyadukkhagati kattā. **Gaṇatopi kilesatopi vivittasukhanti** gaṇasaṅgaṇikato ca

1. Ma 1. 242 piṭṭhe.

2. Ma 1. 243 piṭṭhe.

3. Ma-Ṭṭha 2. 129 piṭṭhe.

kilesasaṅgaṇikato ca vivittasukhaṃ. **Rāgādivūpasamatthāyāti** rāgādivūpasamāvaham sukham. **Na bhāyitabbaṃ** sampati āyatiñca ekantahitabhāvato.

156. **Iñjitasminti** paccatte bhumavacananti āha “**iñjanan**”ti-ādi. Iñjati tenāti **iñjitaṃ**, tassa tassa jhānassa khobhakaram oḷārikam jhānaṅgam. **Catutthajjhānaṃ aniñjanaṃ** sannisinnābhāvato. Tathā hi vuttaṃ “**ṭhite āneñjappatte**”ti¹.

Alaṃ-saddo yuttatthopi hoti “alameva nibbinditum, alaṃ vimuccitum”ti-ādīsu², tasmā **analaṃ** anusaṅgaṃ³ kātum ayuttanti attho. Tenāha “**akattabba-ālayanti vadāmi**”ti. **Sanniṭṭhānanti** sammāpaṭipattiyaṃ alaṃ ettāvatāti ussāhapaṭippassambhanavasena sanniṭṭhānaṃ na kātābanti yojanā. Uddhambhāgiyasaññitaṃ **aṇuṃ vā** orambhāgiyasaññitaṃ **thūlaṃ vā**, rūparāgoti evarūpaṃ **aṇuṃ vā** kāmāsavo paṭighanti evarūpaṃ **thūlaṃ vā**, mudunā pavatti-ākāravisesena **appasāvajjaṃ**, kammabandhanaṭṭhena vā **appasāvajjaṃ**, tabbipariyāyato **mahāsāvajjaṃ** veditabbaṃ. Nātitikkhapaññassa vasena desanāya pavattattā “**neyyapuggalassa vasenā**”ti vuttaṃ. Sabbaso hi pariyādinnaṇikantikassa ariyapuggalassa vasena saññāvedayitanirodhassa āgatattā “**arahattanikūṭeneva niṭṭhāpitā**”ti vuttaṃ. Yaṃ panettha atthato na vibhattaṃ, taṃ suviññeyyameva.

Laṭukikopamasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

7. Cātumasuttavaṇṇanā

157. **Yathā-upanissayenāti** yo yo upanissayo yathā upanissayo, tena yathā-upanissayena sammāpayogena. **Paṭiṭṭhahissanti** sāsane paṭiṭṭhaṃ paṭilabhissanti. **Vasanaṭṭhānānī**ti vassaggādivasena vasanaṭṭhānāni. **Sanṭhāpayamānāti** suvibhattabhāvena ṭhapentā.

Avinibbhogasaddanti vinibhuñjitvā gahetum asakkuṇeyyasaddam. Vacīghosopi hi bahūhi ekaccaṃ pavattito ṭhānato ca dūrataro kevalaṃ

1. Dī 1. 76, 77; Ma 1. 314, 315, 346, 347; Vi 1. 5 piṭṭhesu.

2. Dī 2. 161; Saṃ 1. 387, 390, 393, 397, 398 piṭṭhesu.

3. Anusaṅgāya (Ka)

mahānigghoso eva hutvā sotapathamāgacchati. **Macchavilopeti** macche vilumpitvā viya gahaṇe, macchānaṃ vā nayane.

158. **Vavassaggattheti** nicchayatthe, idaṃ tāva amhehi vuccamānavacanāṃ ekantasotabbaṃ, pacchā tumhehi kātabbaṃ karoṭhāti adhippāyo. **Vacanaparihāro**ti tehi Sakyaarājūhi vuttavacanassa parihāro. **Lesakappanti** kappiyalesaṃ. **Dhuravahāti** dhuravāhino, dhorayhāti attho. **Pādamūlanti** upacāraṃ vadati. **Vigacchassatīti** hāyissati. **Paṭippharitoti** na bhagavato sammukhāva, Sakyaarājūnaṃ puratopi vippharitova hoti.

159. **Abhinandatūti** abhimukho hutvā pamodatu. **Abhivadatūti** abhirūpavasena vadatu. **pasādaññathattanti** appasādassa vipariṇāmo hīnāyāvattanasāṅkhātāṃ parivattanaṃ. Tenāha “**vibbhamantānaṃ. Vipariṇāmaññatattan**”ti. Kāraṇupacārena sassesu bījapariyāyoti āha “**bījānaṃ taruṇānanti taruṇasassāna**”ti. Taruṇabhāveneva tassa bhāvino phalassa abhāvena **vipariṇāmo**.

160. Kattabbassa saraseneva karaṇaṃ cittaruciyaṃ, na tathā parassa ussādanenāti āha “**pakkosiyamānānaṃ gamanaṃ nāma na phāsukan**”ti. **Mayampi** bhagavā viya **diṭṭhadhammasukhavihāre**neva viharissāmāti dīpeti. Pakatiyā vivekajjhāsayaabhāvato viraddho āgatassa bhārassa avahanatoyeva. Tenāha “**attano bhārabhāvaṃ na aññāsī**”ti.

161. **Kasmā ārabhīti?** Sappāyato. Pañcasatā hi bhikkhū abhinavā, tasmā tesāṃ ovādadānatthaṃ bhagavā imaṃ desanaṃ ārabhīti.

162. **Kodhupāyāsassāti** ettha kujjhanaṭṭhena kodho, sveva cittassa kāyassa ca atippamaddanamathanuppādanehi daḥhaṃ āyāsattṭhena upāyāso. Anekavāraṃ pavattitvā attanā samavetaṃ sattaṃ ajjhottharitvā sīsaṃ ukkhipituṃ adatvā anayabyasanapāpanena kodhupāyāsassa ūmisadisatā daṭṭhabbā. Tenāha “**kodhupāyāse**”ti-ādi.

163. **Odarikattena khāditoti** odarikabhāvena āmisagedhena micchājīvena jīvikākappanena nāsitasīlādiguṇatāya khāditadhammasarīro.

164. **Pañcakāmaguṇāvaṭṭe nimujjivāti** ettha kāmarāgābhibhūte satte ito ca etto, etto ca itoti evaṃ manāpiyarūpādivisayasāṅkhāte āvaṭṭe attānaṃ saṃsāretvā yathā tato bahibhūte nekkhamme cittampi na uppādeti, evaṃ āvaṭṭetvā byasanāpādanena kāmaguṇānaṃ āvaṭṭasadisatā daṭṭhabbā. Tenāha “**yathā hī**”ti-ādi.

165. **Rāgānuddhamṣitenāti** rāgena anuddhamṣitena. **Caṇḍhamaccharaṃ āgammāti** susukādicāṇḍhamaccharaṃ āgama. **Mātugāmaṃ āgammāti** mātugāmo hi yonisomanasikārarahitaṃ adhīrapurisaṃ itthikuttabhūtehi attano hāvabhāvavilāsehi abhibhuyya gahetvā dhīrajātiyampi attano rūpādīhi palobhanavasena anavasesaṃ attano upakāradhamme sīlādike sampādetuṃ asamaṭṭhaṃ karonto anayabyasanaṃ pāpeti. Tenāha “**mātugāmaṃ āgama uppannakāmarāgo vibbhamatī**”ti.

Bhayaṃ nāma yattha bhāyitabbavatthu, tattha otarantasseva hoti, na anotarantassa, taṃ otarivā bhayaṃ vinodetvā tattha kiccaṃ sādhetabbaṃ, itarathā catthasiddhi na hotīti imamaṭṭhaṃ upamopamitabbasarūpavasena dassetuṃ “**yathā**”ti-ādi vuttaṃ. Tattha **udakaṃ nissāya ānisaṃso** pipāsavinayanaṃ sarīrasuddhi pariḷāhūpasamo kāya-utuggāhāpananti evamādi. **Sāsaṇaṃ nissāya ānisaṃso** pana saṅkhepato vaṭṭadukkhūpasamo, vitthārato pana sīlānisaṃsādivasena anekavidho, so **Visuddhimagge**¹ vuttanayena veditabbo. **Vuttappakāro ānisaṃso hoti** tāni bhayāni abhibhuyya pavattassāti adhippāyo. **Imāni abhāyivāti** imāni kodhūpāyāsādibhayāni abhibhuyya pavattitvā abhāyivā. Kodhūpāyāsādayo hi bhāyati etasmāti bhayanti vuttā. **Theroti** mahādhammarakkhitatthero. Kāmaṃ pahānābhisamayakālo eva sacchikiriyābhisamayo, sammādiṭṭhiyā pana saṃkilesavodānadhammesu kiccaṃ asaṃkiṇṇaṃ katvā dassetuṃ samānakālikampi asamānakālikaṃ viya vuttaṃ “**taṇhāsotaṃ chinditvā nibbānapāraṃ daṭṭhuṃ na sakkotī**”ti. Sesā suviññeyyameva.

Cātumasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

1. Visuddhi 1. 9 piṭṭhe.

8. Naḷakapānasuttavaṇṇanā

166. Yattha bodhisattapamukho vānaro naḷakena pānīyaṃ pivi, sā pokkharaṇī, tassāmanto bhūmippadeso, tattha nivīṭṭhagāmo ca “naḷakapānan”teva paññāyittha, idha pana gāmo adhippetoti āha **“naḷaka pāneti evaṇṇāmake gāme”**ti. Idāni tamatthaṃ āgamanato paṭṭhāya dassetuṃ “pubbe kirā”ti-āraddhaṃ. **Paññavāti** itikattabbatāya paññāya paññavā.

Thūladīghabahulabhāvena mahatīhi dāṭhikāhi¹ samannāgatattā **mahādāṭhiko**. “Udakarakkhaso ahan”ti vatvā vānarānaṃ kañci amuñcitvā “sabbe tumhe mama hatthagatā”ti dassento **“tumhe pana sabbe khādissāmī”**ti āha. **Dhami -pa- pivimsūti** bodhisattena gahitanaḷo anavaseso abbhantare sabbasandhīnaṃ nibbādhe² ekacchiddo ahosi. **Neva maṇi tvaṃ vadhissasīti** udakarakkhasa tvaṃ vadhitukāmopi mama purisathāmena na vadhissasi.

Evaṃ pana vatvā mahāsatto “ayaṃ pāpo ettha pānīyaṃ pivante aññepi satte mā bādhayitthā”ti karuṇāyamāno “ettha jāyantā naḷā sabbe apabbabandhā ekacchiddāva hontū”ti adhiṭṭhāya gato. Tenāha **“tato paṭṭhāyā”**ti-ādi.

167. Anuruddhappamukhā bhikkhū bhagavatā “kacci tumhe anuruddhā”ti pucchitāti thero **“taggha mayaṃ bhante”**ti-āha.

Sace pabbajati, jīvitaṃ labhissati, no aññathāti raññā pabbajjāya abhinītāti **rājābhinitā**. **Corābhinitāti** etthāpi ese³va nayo. **Corānaṃ mūlaṃ chindanto** “kaṇṭakasodhanaṃ karissāmī”ti. **Ājivikāyāti** ājivena jīvitavuttiyā. **Imesu pana** Anuruddhattherādīsu.

Vivekanti pubbakālikakiriyappadhānaṃ “abyāpajjaṃ upetan”ti-ādīsu viyāti āha **“viviccā”**ti, viviccitvā vivitto hutvā vinā hutvāti attho. **Pabbajitakiccanti** pabbajitassa sārūpakiccaṃ. **Samaṇakiccanti** samaṇabhāvakaraṇakiccaṃ. Yadaggena hi pabbajitakiccaṃ kātuṃ na sakkoti, tadaggena samaṇabhāvakarampi kiccaṃ kātuṃ na sakkoti. Tenāha **“soyevā”**ti-ādi.

1. Dāṭhāhi (?)

2. Abhāvena (Ka)

168. **Appaṭṭisandhike** tāva byākaronto pavattīsu ṭhānaṃ atītoti katvā upapattīsu byākaroti nāma tattha paṭisandhiyā abhāvakkittanato.

Mahantatuṭṭhinoti vipulapamodā.

169. **Imassāti** “assā”ti padassa atthavacanāṃ. Imassa ṭhitassa āyasmato sāmāṃ diṭṭho vā hoti anussavasuto vāti yojanā. **Samādhipakkhikā dhammā dhammāti adhippetā**, samādhi pana **evaṃvihārīti** ettha vihārasaddena gahito, **evaṃvimuttāti** ettha pana vimuttisaddena phalavimutti gahitā. **Caratopīti** samathavipassanācārena caratopi viharantassapi. Upāsaka-upāsikāṭhānesu labbamānampi¹ arahattaṃ appakabhāvato² pāḷiyaṃ anuddhaṭanti daṭṭhabbāṃ. Sesāṃ suviññeyyameva.

Naḷakapānasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

9. Goliyānisuttavaṇṇanā

173. **Padasamācāro**ti taṃtaṃpaccayabhedadassanāya vigatattā pakārehi daliddasamācāro, sithilasamācāroti attho. Yasmā pana tādiso samācāro thiro dalho nāma na hoti, tasmā vuttaṃ “**dubbalasamācāro**”ti. “**Sākhasamācāro**”ti vā pāṭho, tattha tattha lagganatṭhena sākhāsadisassiloti attho. Tenāha “**oḷārikācāro**”ti **paccayesu sāpekkhoti** paccayesu sāpekkhatāya eva hissa oḷārikācāratā veditabbā. Garunā kismiñci vutte gāravavasena patissavanaṃ patisso, patissavacanabhūtaṃ taṃsabhāgañca yaṃ kiñci gāravanti attho. Saha patissenāti **sappatissena**, sappatissavena ovādasampañchanena. Patissīyatīti vā patisso, garukātabbo, tena saha patissenāti sabbaṃ pubbe viya. Tenāha “**sajetṭhakenā**”ti. **Serivihāro** nāma attappadhānavāso. Tenāha “**niraṅkusavihārenā**”ti.

Anupakhajjāti anupakaḍḍhitvā, garuṭṭhāniyānaṃ antaraṃ anāpucchā anupavisitvāti imamatthaṃ dassetuṃ “**tattha yo**”ti-ādi vuttaṃ.

1. Labhantampi (Ka)

2. Appattabhāvato (Ka)

Ābhisamācārikanti abhisamācāre bhavaṃ. Kiṃ pana tanti āha “**vattapaṭipattimattampī**”ti. Nātikālasseva saṃghassa purato pavisitabbaṃ, na pacchā paṭikkamitabbanti adhippāyena atikāle ca gāmappaveso atidivā paṭikkamanañca nivāritaṃ, taṃ dassetuṃ “**na atipāto**”ti-ādi vuttaṃ. **Uddhaccapakatikoti** vibbhantacitto. **Avacāpalyenāti** dalhavātāpahatapallavasadisena lolabhāvena.

Paññavatāti iminā bhikkhusārappesu itikattabbesu upāyapaññā adhippetā, na sutamayapaññā. **Abhidhamme abhivinaye yogoti** iminā bhāvanāpaññā-uttarimanussadhamme yogo pakāsito. **Yogoti** ca paricayo uggaṇhavasena.

Āruppāti iminā catassopi arūpasamāpattiyo gahitā, tā pana catūhi rūpasamāpattihi vinā na sampajjantīti āha “**āruppāti ettāvatā aṭṭhapi samāpattiyo vuttā hontī**”ti. **Kasiṇeti** dasavidhe kasiṇe. **Ekam** **parikkammakammaṭṭhānanti** yaṃ kiñci ekabhāvanāparikkammadīpanaṃ khandhakammaṭṭhānaṃ. Tenāha “**paguṇaṃ katvā**”ti. Kasiṇaparikkammaṃ pana taggaḥṇeneva gahitaṃ hoti, lokiyā uttarimanussadhammā heṭṭhā gahitāti āha “**uttarimanussadhammeti iminā sabbepi lokuttaradhamme dasseti**”ti. **Neyyapuggalassa vasenāti** jānitvā vitthāretvā nātābbapuggalassa vasenāti.

Goliyānisuttavaṇṇanāya līnatthapakāsanā samattā.

10. Kīṭāgirisuttavaṇṇanā

174. **Pañca ānisaṃseti** appābādhatādike pañca guṇe. Tattha akkhirogakucchirogādināṃ abhāvo **appābādhatā**. Sarīre tesaṃ kuppanadukkhassa abhāvo **appātaṅkaṃ**. Sarīrassa uṭṭhānasukhatā **lahuṭṭhānaṃ**. **Balaṃ** nāma kāyabalaṃ. **Phāsuvihāro** iriyāpathasukhatā. **Anupakkhandānīti** duccajanavasena sattānaṃ anupaviṭṭhāni. **Sañjānissathāti** ettha itī-saddo ādi-attho, tasmā itī evaṃ ānisaṃsanti attho.

175. Āvāse niyuttāti **āvāsikā** tassa anativattanato. Tenāha “**nibaddhavāsino**”ti, niyatavāsinoti attho.

Tannibandhāti nibandham vuccati byāpāro, tattha bandhā pasutā ussukāti tannibandhā. Katham te tattha nibandhāti āha “**akataṃ senāsanam**”ti-ādi. Uppajjanakena kālena pattabbam **kālikam**. So pana kālo anāgato eva hotīti āha “**anāgate kāle pattabban**”ti.

178. **Ettakā vedanā sevittabbā**ti aṭṭhārasapi nekkhammanissitā vedanā sevittabbā, gehassitā **na sevittabbā**.

181. **Tam kataṃ** soḷasavidhassapi kiccassa niṭṭhitattā. **Anulomikānī**ti utusukhabhāvena anurūpāni. Tenāha “**kammaṭṭhānasappāyānī**”ti. **Samānam kurumānā**ti omattataṃ adhimattatañca pahāya samakiccataṃ sampādentā.

182. **Te dve hontīti** te ādito vuttā dve.

Ubhato¹ ubhayathā ubho hi bhāgehi vimuttoti **ubhatobhāgavimutto** ekadesasarūpekasesanayena. Tathā hi vuttaṃ **abhidhammaṭṭhakathāyam**² “dvīhi bhāgehi dve vāre vimuttoti ubhatobhāgavimutto”ti. Tattha keci tāva therā “samāpattiyā vikkhambhanavimokkhena, maggena samucchadavimokkhena vimuttoti ubhatobhāgavimutto”ti vadanti. Aññe therā “ayaṃ ubhatobhāgavimutto rūpato muccitvā nāmaṃ nissāya ṭhito puna tato muccanato nāmanissitako”ti vatvā tassa ca sādhamam—

“Accī yathā vātavegena khittā, (Upasivāti bhagavā,)

Attham paleti na upeti saṅkham.

Evaṃ muni nāmakāyā vimutto,

Attham paleti na upeti saṅkham”ti³—

imaṃ suttapadam vatvā “nāmakāyato ca rūpakāyato ca suvimuttattā ubhatobhāgavimutto”ti vadanti. Sutte hi ākiñcaññāyatanaḷbhino upasivabrāhmaṇassa bhagavatā nāmakāyā vimuttoti ubhatobhāgavimuttoti akkhātoti. Apare pana “samāpattiyā

1. Am-Ṭī 3. 149 piṭṭhādīsopi passitabbam.

2. Abhi-Ṭīha 3. 41 piṭṭhe.

3. Khu 1. 440; Khu 8. 12, 108, 110 piṭṭhesu.

vikkhambhanavimokkhena ekavāraṃ vimutto, maggena samucchedavimokkhena ekavāraṃ vimuttoti evaṃ ubhatobhāgavimutto”ti vadanti. Ettha paṭhamavāde dvīhi bhāgehi vimuttoti ubhatobhāgavimutto. Dutiyavāde ubhatobhāgato vimuttoti ubhatobhāgavimutto. Tatiyavāde pana dvīhi bhāgehi dve vāre vimuttoti ayametesāṃ viseso. Kilesehi vimutto, kilesā vā vikkhambhanasamucchedehi kāyadvayato vimuttā assāti ayamatto daṭṭhabbo. Tenāha “**dvīhi bhāgeti**”ti-ādi.

Soti ubhatobhāgavimutto. Kāmañcetha rūpāvacaracattutthajjhānampi arūpāvacarajjhānaṃ viya duvaṅgikaṃ āneñjappattanti vuccati, taṃ pana padaṭṭhānaṃ katvā arahattaṃ patto ubhatobhāgavimutto nāma na hoti rūpakāyato avimuttattā. Taṃ hi kilesakāyato va vimuttaṃ, na rūpakāyato, tasmā kato vuṭṭhāya arahattaṃ patto ubhatobhāgavimutto na hotīti āha “**catunnaṃ arūpa -pa- pañcavidho hoti**”ti. “Rūpī rūpāni passatī”ti-ādike nirodhasamāpatti-ante aṭṭha vimokkhe vatvā¹ “yato ca kho Ānanda bhikkhu ime aṭṭha vimokkhe kāyena phusitvā viharati, paññāya cassa disvā āsavā parikkhīṇā honti, ayaṃ vuccati Ānanda bhikkhu ubhatobhāgavimutto”ti yadipi **mahānidāne**² vuttaṃ, taṃ pana ubhatobhāgavimuttaseṭṭhavasena vuttanti idha sabba-ubhatobhāgavimuttasaṅgahaṇatthaṃ “**pañcavidho hoti**”ti vatvā “**pāli panettha -pa- abhidhamme aṭṭhavimokkhalābhino vasena āgatā**”ti āha. Idhāpi hi kīṭāgirisutte “idha bhikkhave ekacco puggalo -pa- ubhatobhāgavimutto”ti arūpasamāpattivāsena cattāro ubhatobhāgavimuttā, seṭṭho ca vutto vuttalakkaṇūpapattito. Yathāvuttesu hi pañcasu purimā cattāro nirodhaṃ na samāpajjantīti pariyāyena ubhatobhāgavimuttā nāma. Aṭṭhasamāpattilābhī anāgāmī taṃ samāpajjitvā tato vuṭṭhāya vipassanaṃ vadḍhetvā arahattaṃ pattoti nippariyāyena ubhatobhāgavimuttaseṭṭho nāma.

Katamo ca puggaloti-ādīsu katamoti pucchāvacaṇaṃ, **puggaloti** asādhāraṇato pucchitabbavacaṇaṃ. **Idhāti** imasmiṃ sāsane. **Ekaccoti**

1. Patvā (Ka) Mūlaṭī 3. 34 piṭṭhe pana passitabbaṃ.

2. Dī 2. 60 piṭṭhe.

eko. **Aṭṭha vimokkhe kāyena phusitvā viharatī**ti aṭṭha samāpattiyo sahaajātanāmakāyena paṭilabhitvā viharati. **Paññāya cassa disvā āsavā parikkhīṇā hontī**ti vipassanāpaññāya saṅkhāragataṃ, maggapaññāya cattāri saccāni passitvā cattāropi āsavā parikkhīṇā hontīti evamattho daṭṭhabbo.

Paññāvimuttoti visesato paññāya eva vimutto, na tassā¹ paṭiṭṭhānabhūtena aṭṭhavimokkhasaṅkhātena sātisayena samādhināti paññāvimutto. Yo ariyo anadhigata-aṭṭhavimokkhena sabbaso āsavehi vimutto, tassetam adhivacanam. Adhigatepi hi rūpajjhānavimokkhe na so sātisayasamādhinissitoti na tassa vasena ubhatobhāgavimutto hotīti vuttovāyamatto. Arūpajjhānesu pana ekasmimpi sati ubhatobhāgavimuttotoyeva nāma hoti. Tena hi aṭṭhavimokkhekadesena taṇnāmadānasamatthena aṭṭhavimokkhalābhīveva vuccati. Samudāye hi pavatto vohāro avayavepi dissati yathā “sattisayo”ti. **Pālī**ti abhidhammapālī. **Etthā**ti etissam paññāvimuttikathāyaṃ. **Aṭṭhavimokkhapaṭikkhepavasenevā**ti avadhāraṇena idhāpi paṭikkhepavaseneva āgatabhāvaṃ dasseti. Tenāha “kāyena phusitvā viharatī”ti.

Phuṭṭhantaṃ sacchikarotīti phuṭṭhānaṃ anto phuṭṭhanto, phuṭṭhānaṃ arūpajjhānānaṃ anantaro kāloti adhippāyo. Accantasamyoge cetam upayogavacanam, phuṭṭhānantarakārameva sacchikaroti sacchikātabbopāyenāti vuttaṃ hoti. Bhāvanapumsakam vā etaṃ “ekamantaṃ nisīdī”ti-ādīsu² viya. Yo hi arūpajjhānena rūpakāyato nāmakāyekadesato ca vikkhambhanavimokkhena vimutto, tena nirodhasaṅkhāto vimokkho ālocito pakāsito viya hoti, na pana kāyena sacchikato, nirodham pana ārammaṇam katvā ekaccesu āsavesu khepitesu tena so sacchikato hoti, tasmā so sacchikātabbam nirodham yathā-ālocitam nāmakāyena sacchikarotīti “**kāyasakkhī**”ti vuccati, na tu “vimutto”ti ekaccānaṃ āsavānaṃ aparikkhīṇattā.

1. Na tassa (Am-Ṭī 3. 151 piṭṭhe.)

2. Vi 1. 1 piṭṭhe.

Tenāha “**jhānaphassaṃ paṭhamam phusati, pacchā nirodham nibbānam sacchikaroti**”ti. Ayaṃ catunnam arūpasamāpattīnam ekekato vuṭṭhāya saṅkhāre sammasitvā kāyasakkhibhāvaṃ pattānam catunnam, nirodhā vuṭṭhāya aggamaggappatta-anāgāmino ca vasena ubhatobhāgavimutto viya pañcavidho nāma hoti. Tena vuttam **abhidhammaṭīkāyaṃ**¹ “kāyasakkhimhipi eseṇa nayo”ti.

Diṭṭhantaṃ patthoti dassanasāṅkhātassa sotāpattimaggañāṇassa anantaram pattoti vuttam hoti. “**Diṭṭhattā patto**”tipi pāṭho. Etena catusaccadassanasāṅkhātāya diṭṭhiyā nirodhassa pattatam dīpeti. Tenāha “**dukkhā saṅkhārā, sukho nirodhoti ñātaṃ hoti**”ti. Tattha **paññāyāti** maggapaññāya. Paṭhamaphalaṭṭhato yāva aggamaggatṭhā, tāva **diṭṭhippatto**. Tenāha “**sopi kāyasakkhi viya chabbidho hoti**”ti. Yathā pana paññāvimutto pañcavidho vutto, evaṃ ayampi sukkhavipassako, catūhi rūpajjhānehi vuṭṭhāya diṭṭhippattabhāvappattā cattāro cāti pañcavidho hotīti vedītabbo. Saddhāvimuttepi eseṇa nayo. **Idam dukkhanti** ettakam dukkham na ito uddham dukkhanti. **Yathābhūtaṃ pajānāti** tīṭhetvā taṇham upādānakkhandhapañcakam dukkhasaccanti yathāvato pajānāti. Yasmā pana taṇhā dukkham janeti nibbatteti, tato tam dukkham samudeti tasmā nam “**ayaṃ dukkhasamudayo**”ti **yathābhūtaṃ pajānāti**. Yasmā pana idam dukkham samudayo ca nibbānam patvā nirujjhati appavattiṃ gacchati, tasmā “**ayaṃ dukkhanirodho**”ti **yathābhūtaṃ pajānāti**. Ariyo pana aṭṭhaṅgiko maggo tam dukkhanirodham gacchati, tena “**ayaṃ dukkhanirodhagāminipaṭipadā**”ti **yathābhūtaṃ pajānāti**. Ettāvata nānakkhaṇe saccavavatthānam dassitam. Idāni tam ekakkhaṇe dassetuṃ “**tathāgatappaveditā**”ti-ādi vuttam, tassattho āgamissati.

Saddhāya vimuttoti etena sabbathā avimuttassapi saddhāmattena vimuttabhāvo dīpito hoti. **Saddhāvimuttoti** vā saddhāya adhimuttoti attho. **Vuttanayenevāti** “sotāpattiphalan”ti-ādinā vuttanayena. **Saddahantassāti** “ekamsato ayaṃ paṭipadā kilesakkhayaṃ āvahati sammāsambuddhena bhāsitatthā”ti evaṃ saddahantassa. Yasmā panassa

1. Mūlaṭī 3. 35 piṭṭhe.

aniccānupassanādīhi niccasaññāpahānavasena bhāvanāya pubbenāparam
visesam passato tattha tattha pacakkhatāpi atthi, tasmā vuttam
“saddahantassa viyā”ti. Sesapadadvayam tasseva vevacanam. Ettha ca
pubbabhāgamaggabhāvanāti vacanena āgamanīyapaṭipadānānattena
saddhāvimuttadiṭṭhippattānam paññānānattam hotīti dassitam.

Abhidhammaṭṭhakathāyampi¹ “nesam kilesappahāne nānattam natthi,
paññāya nānattam atthiyevā”ti vatvā “āgamanīyanānatteneva saddhāvimutto
diṭṭhippattam na pāpuṇātīti sanniṭṭhānam katan”ti vuttam.

Paññāsankhātam dhammam adhimattatāya pubbaṅgamaṃ hutvā
pavattam anussaratīti **dhammānusārī**. Tenāha “**dhammo**”ti-ādi. Saddham
anussarati saddhāpubbaṅgamaṃ maggaṃ bhāvetīti imamattham “**eseva
nayo**”ti atidisati. Paññam vāhetīti **paññāvāhī**, paññam sātisayaṃ pavattetīti
attho. Tenāha “**paññāpubbaṅgamaṃ ariyamaggaṃ bhāveti**”ti. **Saddhāvāhinti**
ettha vuttanayena attho veditabbo. **Ubhatobhāgavimuttādikathāti**
ubhatobhāgavimuttādīsu āgamanato paṭṭhāya vattabbakathā. **Etesanti**
yathāvuttānam ubhatobhāgavimuttādīnam. **Idhāti** imasmim kīṭāgirisutte.
Nanu ca aṭṭhasamāpattilābhivasena ubhatobhāgavimutto kāyasakkhī-ādayo
ca abhidhamme² āgatā, kathamidha arūpajjhānalābhivaseneva uddhaṭāti
codanam sandhāyāha “**yasmā**”ti-ādi.

Phusitvā patvā. **Paññāya cassa disvā āsavā parikkhīṇā hentīti** na āsavā
paññāya passīyanti³, dassanakāraṇā paññāya parikkhīṇā “disvā paññāya
parikkhīṇā”ti vuttā. Dassanāyattaparikkhayattā eva hi dassanam āsavānam
khayassa purimakiriyā hotīti. **Tathāgatena paveditāti** Bodhimaṇḍe nisīditvā
tathāgatena paṭividdhā viditā pacchā paresam pākāṭikatā.

“**Catusaccadhammā**”ti vatvā tadantogadhattā sīlādīnam “**imasmim ṭhāne
sīlam kathitan**”ti-ādi vuttam. **Atthenāti** avippaṭisārādipayojanena tasmiṃ
tasmiṃ pīti-ādikena⁴ atthena. **Kāraṇenāti** sappurisūpanissayādīnā kāraṇena
tasmiṃ tasmiṃ

1. Abhi-Ṭṭha 3. 43 piṭṭhe.

3. Passanti (Mūlaṭi 3. 35 piṭṭhe.)

2. Abhi 3. 117 piṭṭhe.

4. Sīlādikena (Ka)

samādhī-ādipadaṭṭhānatāya sīlādikāraṇe. **Ciṇṇacaritattāti** saddhāciṇṇabhāvena sambodhāvahabhāve. Tattha tattha **vicarītā** visesena carītā, tesu tena paññā suṭṭhu carāpitāti attho. **Paṭiṭṭhitā** hoti maggena āgatattā. **Mattāya** parittappamāṇena. **Olokanam khamanti**, paññāya gahetabbataṃ upenti.

Tayoti kāyasakkhidiṭṭhippattasaddhāvimuttā. **Yathāṭṭhitova pāli-attho**, na tattha kiñci niddhāretvā vattabbaṃ atthīti suttantapariyāyena avuttaṃ vadati. **Tassa maggassāti** sotāpattimaggassa yaṃ katabbaṃ, tassa adhigatattā. **Upaṇi pana tiṇṇaṃ maggānaṃ atthāya sevamānā** anulomasenāsanam, **bhajamānā** kalyāṇamitte, **samannāyamaṇā** indriyāni **anupubbena** bhāvanāmaggaṇipāṭiyā **arahattaṃ pāpuṇissanti** maggassa anekacittakkhaṇikatāyāti ayamettha suttapadese pāṭiyā attho.

Imameva pāliṃ gahetvāti “katamo ca puggalo saddhānusārī”ti maggaṭṭhe puggale vatvā “imassa kho ahaṃ bhikkhave”ti-ādinā tesam vasena anulomasenāsanasevanādinam vuttattā imameva yathāvuttaṃ pāṭipadesam gahetvā “**lokuttaradhammo bahucittakkhaṇiko**”ti vadati. **So vattabboti** so vitaṇḍavādī evaṃ vattabbo. Yadi maggaṭṭhapuggale vatvā anulomikasenāsanasevanādi pāṭiyam vuttanti maggasamaṅgino eva hutvā te tathā paṭipajjanti, evaṃ sante senāsanapaṭisaṃyuttarūpādivipassanaggahaṇasmim tava matena maggasamaṅgino eva āpajjeyyūṃ, na cetam evaṃ hoti, tasmā suttaṃ me laddhanti yaṃ kiñci mā kathehīti vāretabbo. Tenāha “**yadi aññena cittenā**”ti-ādi. Tattha **evaṃ santeti** nānācitteneva senāsanapaṭisevanādi ke sati. Tattha pāṭiyam yadi lokuttaradhammasamaṅgino eva pañcaviññāṇasamaṅgikālepi lokuttarasamaṅgitaṃ **sace sampaṭicchasi, satthārā saddhim paṭivirujjhasi** suttavirodhadīpanato. Tenāha “**satthārā hī**”ti-ādi. Dhammavicāraṇā nāma tuyhaṃ avisayo, tasmā **yāguṃ pivāhīti uyyojetabbo**.

183. **Ādikenevāti** paṭhameneva. **Anupubbasikkhāti** anupubbeneva pavattasikkhāya. Tenāha “**karaṇatthe paccattavacanan**”ti. Saddhā jātā etassāti **saddhājāto**, agyāhitātīpakkepena jāta-saddassa

pacchāvacanaṃ. Evametanti adhimuccanaṃ **okappaniyasaddhā**. **Santike nisīdati** upaṭṭhānavasena. **Sādhukaṃ katvā dhāretīti** yathāsutaṃ dhammaṃ vācuggatakaṇavasena taṃ paṇaṃ katvā sāravasena dhāreti. **Chando jāyatīti** dhammesu nijjhānakkhamesu ime dhamme bhāvanāpaññāya paccakkhato ñassāmīti kattukamyatākusalacchando jāyati. **Ussahatīti** chando uppādamatte aṭṭhatvā tato bhāvanārambhavasena ussahati. **Tulayati** sammasanavasena saṅkhāre. **Tīraṇavipassanāya tulayantoti** tīraṇapariññāya jānitvā upari pahānapariññāya vasena paritulayanto paṭijānanto. **Maggapadhānaṃ padahatīti** maggalakkhaṇaṃ padhānikaṃ maggaṃ padahati. **Pesitacittoti** nibbānaṃ pati pesitacitto. **Nāmakāyenāti** maggappaṭipāṭiyā taṃtaṃmaggasampayuttanāmakāyena. **Na pana kiñci āhāti** dūratāya samānaṃ na kiñci vacanaṃ bhagavā āha te daḥhataṃ niggāḥituṃ.

184. Paṇena vohārena byākaraṇaṃ **paṇaviyā**, paṇaviyā abhāvena **opaṇaviyā**. **Na upetīti** na yujjati. Tanti idaṃ idha adhippetam **paṇopaṇaviyam dassetuṃ**. Tayidaṃ sabbaṃ bhagavā “mayam kho āvuso sāyañceva bhuñjāmā”ti assajipunabbasukehi vuttaṃ sikkhāya avattanabhāvadīpanavacanaṃ sandhāya vadati.

Ukkhipitvāti sīsena gahetvā viya samādāya. **Anudhammoti** anurūpo sabhāvo, sāvakabhāvassa anucchavikā paṭipatti. **Rohanīyanti** virulhihāvaṃ. Siniyhati ettha, etena vāti sineho, kāraṇaṃ. Taṃ ettha atthīti **sinehavantam**, pāḍakanti attho. **Taco ekaṃ aṅganti** taco vīrapakkhabhāve ekamaṅgaṃ. Padhānaṃ anuyuñjantassa hi tace palujjamānēpi taṃ nimittaṃ avosānaṃ anāpajjanakasseva vīriyassa ekaṃ aṅgaṃ ekaṃ kāraṇaṃ. Evaṃ sesesu vattabam. Tenāha “**arahattaṃ appatvā na vuṭṭhahissāmīti evaṃ paṭipajjati**”ti. Sesam suviññeyyameva.

Kīṭāgirisuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

Niṭṭhitā ca bhikkhuvaggavaṇṇanā.

3. Paribbājakavagga

1. Tevijjavacchasuttavaṇṇanā

185. **Tatthāti** ekapuṇḍarīkasaññite paribbājakārāme. Anāgatapubbo lokiyasamudāhāravasena **“cirassam kho bhante”**ti-ādinā vuccati, ayaṃ panettha āgatapubbataṃ upādāya tathā vutto. Bhagavā hi kesañci vimuttijanatthaṃ, kesañci indriyaparipākattaṃ, kesañci visesādhigamatthaṃ kadāci tiṭṭhiyārāmaṃ upagacchati. **Ananuññāya thatvāti** ananujānitabbe thatvā. **Anujānitabbaṃ siyā** anaññātassa ñeyyassa abhāvato. Yāvatakaṃ hi ñeyyaṃ, tāvatakaṃ bhagavato ñāṇaṃ, yāvatakañca bhagavato ñāṇaṃ, tāvatakaṃ ñeyyaṃ. Tenevāha “na tassa adiṭṭhamidhatthi kiñci, atho aviññātamajānitabbaṃ”ti-ādi¹. **Sabbaññutaññāṇena hi** bhagavā **āvajjetvā pajānāti**. Vuttaṃ hetam **“āvajjanapaṭibaddhaṃ buddhassa bhagavato ñāṇaṃ”**ti². Yadi evaṃ **“caraṃ samāhito nāgo, tiṭṭhaṃ nāgo samāhito”**ti³ idaṃ suttapadaṃ kathanti? Vikkhepābhavadīpanapadametaṃ, na anāvajjanenapi ñāṇaṇaṃ pavattiparidīpanaṃ. Yaṃ panettha vattabbaṃ, taṃ heṭṭhā vitthārato vuttameva.

186. **Yāvadevāti** idaṃ yathāruci pavatti viya aparāparuppattipi icchitabbāti tadabhāvaṃ dassento āha **“sakiṃ khīṇānaṃ āsavānaṃ puna khettabbābhāvā”**ti. **Paccuppannañānanaguṇanti** idaṃ dibbacakkhuññāssa paribhaṇḍañāṇaṃ anāgataṃsaññāṇaṃ anādiyivā vuttaṃ, tassa pana vasena anāgataṃsaññāṇaguṇaṃ dassetīti vattabbaṃ siyā.

Gihiparikkhāresūti vatthābharaṇādidhanadhaññādigihiparikkhāresu. Gihiliṅgaṃ pana appamāṇaṃ, tasmā ghibandhanaṃ chinditvā dukkhassantakarā hontiyeva. Sati pana dukkhassantakiriyāya gihiliṅge te na tiṭṭhantiyevāti dassento **“yepi”**ti-ādimāha. **Sukkhāpetvā** samucchinditvā. Arahattaṃ pattadivaseyeva pabbajanaṃ vā parinibbānaṃ vāti ayaṃ nayo na sabbasādhāraṇoti āha **“bhūmadevatā pana tiṭṭhanti”**ti. Tattha

1. Khu 7. 280; Khu 8. 93; Khu 9. 127 piṭṭhesu.

2. Khu 11. 109 piṭṭhe.

3. Am 2. 304 piṭṭhe.

kāraṇavacanāṃ “**niliyanokāsassa atthitāyā**”ti.

Araññapabbatādipavivekaṭṭhānaṃ **niliyanokāso**. **Sesakāmabhaveti** kāmaloke.

Laḷitajanassāti ābharaṇālaṅkāranaccagītādivasena vilāsayuttajanassa.

Sopīti “so aññatra ekenā”ti vutto sopi. Karato na karīyati pāpanti evaṃ **na kiriyaṃ paṭibāhati**. Yadi attānaṃyeva gahetvā katheti, atha kasmā mahāsatto tadā ājīvakaḥpabbajjāṃ upagacchīti āha “**tadā kirā**”ti-ādi. **Tassapī**ti na kevalaṃ aññesaṃ eva pāsaṇḍānaṃ, tassapi. **Vīriyaṃ na hāpesī**ti tapojigucchavādaṃ samādiyitvā ṭhito virāgatthāya taṃ samādiṇṇavattaṃ na pariccaji, satthusāsaṇaṃ na chaḍḍesi. Tenāha “**kiriyaṃvādī hutvā sagge nibbattati**”ti.

Tevijjavacchasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

2. Aggivacchasuttavaṇṇanā

187. Lokassa sassatatāpavattipaṭikkhepavasena pavatto vādo ucchedavādo eva hotīti sassataggāhābhāve ucchedaggāhābhāvato puna paribbājakena “asassato loko”ti vadantena ucchedaggāho pucchito, bhagavatāpi so eva paṭikkhittoti āha “**dutiye nāhaṃ ucchedadiṭṭhiko**”ti. **Antānantikādivasenā**ti ettha **antānantikaggaḥ**ena antavā loko anantavā lokoti imaṃ vādadvayamāha. **Ādi**-saddena “taṃ jīvaṃ taṃ sarīraṃ”ti-ādi vādacatukkaṃ saṅgaṇhāti, itaraṃ pana dvayaṃ sarūpeneva gahitanti. **Paṭikkhepo veditabboti** “tatiye nāhaṃ antavādiṭṭhiko, catutthe nāhaṃ anantavādiṭṭhiko”ti evamādinā paṭikkhepo veditabbo. “Hoti tathāgato paraṃ maraṇā”ti ayampi sassatavādo, so ca kho aparantakappokavasena, “sassato loko”ti pana pubbantakappikavasenāti ayametesāṃ viseso. “Na hoti tathāgato paraṃ maraṇā”ti ayampi ucchedavādo, so ca kho sattavasena, “asassato loko”ti pana sattasaṅkhāravasenāti vadanti.

189. Sappatibhayaṃ uppajjanato saha dukkhenāti **sadukkhāṃ**. Tenāha “**kilesadukkhena**”ti-ādi. **Tesaṃyevā**ti kilesadukkhavipākadukkhānaṃyeva. **Sa-upaghātakanti** sabādhamaṃ. **Sa-upāyāsanti** sapariissamaṃ sa-upatāpaṃ sapīlaṃ. **Saparīlāhanti** sadarathaṃ.

Kiñci diṭṭhigatanti imā tāva aṭṭha diṭṭhiyo mā hontu, atthi pana bho gotama yaṃ kiñci diṭṭhigataṃ gahitaṃ. Na hi tāya diṭṭhiyā vinā kañci samayaṃ pavattetuṃ yujjati adhippāyena pucchati. **Apaviddhanti** samucchadappahānavasena chaḍḍitaṃ. **Paññāya diṭṭhanti** vipassanāpaññāsahitāya maggapaññāya bhagavatā paṭividdham. Yattha uppajjanti, taṃ sattaṃ mathenti sammaddantīti **mathitāti** āha “**mathitānanti tesaṃyeva vevacanan**”ti. **Kañci dhammanti** rūpadhammaṃ, arūpadhammaṃ vā. **Anupādiyivā**ti aggahetvā.

190. **Na upeti**ti saṅkhaṃ na gacchatīti atthoti āha “**na yujjati**”ti. **Anujānitabbaṃ siyā** anupādāvimuttassa kañcīpi¹ uppattiyā abhāvato. “Evaṃ vimuttacitto na upapajjati”ti kāmāñcetaṃ sabhāvapavedanaṃ parinibbānaṃ, eke pana ucchedavādino “mayampi ‘satto āyatiṃ na upapajjati’ti vadāma, samaṇo gotamopi tathā vadati”ti ucchedabhāveyyeva paṭiṭṭhahissanti, tasmā bhagavā “na upapajjati kho vaccha na upeti”ti āha. “Upapajjati”ti pana vutte sassatameva gaṇheyyāti yojanā. Sesadvayepi eseṇa nayo. **Appatiṭṭhoti** ucchedavādādivasena paṭiṭṭhārahito. **Anālambo**ti tesaṃyeva vādānaṃ olambārammaṇassa abhāvena anālambo. **Sukhapavesanaṭṭhānanti** tesaññeva vādānaṃ sukhapavesanokāsaṃ **mā labhatūti**. **Ananuññāya ṭhatvāti** “na upapajjati”ti-ādinā anujānitabbāya paṭiññāya ṭhānāhetu. **Anuññāmpīti** anujānitabbampi dutiyapañhaṃ **paṭikkhipi**. Pariyatto pana dhammo atthato paccayākāro evāti āha “**dhammoti paccayākāraddhammo**”ti. **Aññattha payogenāti** imamhā niyyānikasāsanaṃ aññasmim micchāsamaye pavattappayogena, aniyyānikaṃ vividhaṃ micchāpaṭipattiṃ paṭipajjantenāti attho. “Aññavādiyakenā”tipi pāṭho, paccayākārato aññākārādīpaka-ācariyavādaṃ paggayha tiṭṭhantenāti attho.

191. **Appaccayoti** anupādāno, nirindhanoti attho.

192. **Yena rūpenāti** yena bhūtupādādibhedena rūpadhammena. **Tam rūpaṃ** tappaṭibaddhasaṃyojanappahānena khīṇāsavatathāgatassa **pahīnaṃ** anuppattidhammataṃ āpannaṃ. Tena vuttaṃ pāliyaṃ “anuppādadhamman”ti-ādi. Aññesaṃ jānaṇāya abhāvaguṇatāya **guṇagambhīro**. “Ettakā guṇā”ti **pamāṇaṃ gaṇhituṃ na sakkuṇeyyo**. “Īdisā etassa guṇā”ti pariyogāhituṃ asakkuṇeyyatāya **duppariyogālhoti**. **Dujjānoti** agādhatāya gambhīro “ettakāni udakaḷhakasatāni”ti-ādinā pametuṃ na sakkāti appameyyo, tato eva dujjāno. **Evamevāti** yathā mahāsamuddo gambhīro appameyyo dujjāno, evameva khīṇāsavopi guṇavasena tasmā ayaṃ rūpādiṃ gahetvā rūpīti-ādivohāro bhaveyya, parinibbutassa pana tadabhāvā tathā paññāpetuṃ na sakkā, tato taṃ ārabba upapajjatīti-ādi na yujjeyya. Yathā pana vijjāmāno eva jātavedo byattena purisena nīyamāno puratthimādidisaṃ gatoti vucceyya, na nibbuto, evaṃ khīṇāsavopīti dassento “**evamevā**”ti-ādimāha.

Aniccatāti ettha aniccatāgahaṇaṃ asāranidassanaṃ. Tena yathā so sālārukkho sākāpālāsādi-asārāpagamena suddho sāre patiṭṭhito, evamayaṃ dhammavinayo sāsavaśaṅkhāta-asāravigamena lokuttaradhammasāre patiṭṭhitoti dasseti. Sesam suviññeyyameva.

Aggivacchasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

3. Mahāvacchasuttavaṇṇanā

193. Saha kathā etassa atthīti **sahakathī**, “mayam pucchāvasena tumhe vissajjanavasena”ti evam sahapavattakathoti attho. **Etasseva kathitāni**, tattha paṭhame vijjāttayaṃ desitaṃ, dutiye agginā dassitanti tevijjavacchasuttaṃ aggivacchasuttanti nāmaṃ visesetvā vuttaṃ. **Sīghaṃ laddhiṃ na vissajjenti**, yasmā saṅkhārānaṃ niyatoyaṃ vināso anaññasamuppādo, hetusamuppannāpin ne¹ cirena nijjhānaṃ khamanti, na lahuṃ. Tenāha

1. Hetusamuppannānampi nesaṃ (Ka)

“**vasātela -pa- sujjhantī**”ti. **Pacchimagamanam** ñāṇassa paripākam gatattā. Yaṭṭhim ālambitvā udakam taritum otaranto puriso “**yaṭṭhim otaritvā udake patamāno**”ti vutto. **Kammappathavasena vitthāradesananti** saṁkhittadesanam upādāya vuttam. Tenāha “**mūlavasena cetthā**”ti-ādi. **Vitthārasadisāti** kammappathavasena idha desitadesanāva mūlavasena desitadesanam upādāya vitthārasadisā. **Vitthāradesanā nāma natthī**ti na kevalam ayameva, atha kho sabbāpi buddhānam nippariyāyena ujukena niravasesato vitthāradesanā nāma natthi desanāññāṇassa mahāvisayatāya karaṇasampattiya ca tājāya mahānubhāvattā sabbaññūtaññāṇassa. Sabbaññūtaññāṇasamaṅgitāya hi avasesapaṭisambhidānubhāvitāya aparimitakālasambhataññāṇasambhārasamudāgatāya kadācīpi parikkhayānarahāya anaññasādhāraṇāya paṭibhānapaṭisambhidāya pahūtajivhāditadanurūparūpakāyasampattisampadāya vitthāriyamānā bhagavato desanā katham parimitā paricchinnā bhaveyya, mahākāruṇikatāya pana bhagavā veneyyajjhāsayanurūpam tattha tattha parimitam paricchinnam katvā niṭṭhapeti. Ayañca attho **mahāsīhanādasuttena**¹ dīpetabbo. **Sabbam saṁkhittameva** attajjhāsaya vasena akathetvā bodhaneyyapuggalajjhāsaya vasena desanāya niṭṭhāpitattā. Na cettha dhammasāsanavirodho pariyāyam anissāya yathādhammam dhammānam bodhitattā sabbalahuttā cāti.

194. **Satta dhammā kāmāvacarā** sampattasamādānaviratīnam idhādhippetattā.

Aniyametvāti “sammāsambuddho, sāvako”ti vā niyaman visesena akatvā. **Attānameva -pa- veditabbam**, tathā hi paribbājako “tiṭṭhatu bhavam gotamo”ti āha.

195. **Satthāva arahā hoti** paṭipattiyā pāripūribhāvato. **Tasmim byākateti** tasmim “ekabhikkhupi sāvako”ti-ādinā suṭṭhu pañhe kathite.

196. **Sampādakoti** paṭipattisampādako.

1. Ma 1. 97 piṭṭhe.

197. **Sekhāya vijjāyāti** sekhalakkhaṇappattāya maggapaññāya sātisaṃsaṃ katvā karaṇavasena vuttā, phalapaññā pana tāya pattaḥkammabhāvena vuttā. Tenāha **“heṭṭhimaphalattayaṃ pattaḥkammam”**ti. Imaṃ panettha aviparītamattaṃ pālito eva viññāyamānaṃ appaṭivijjhanato vitaṇḍavādī “yāvatakaṃ sekkena pattaḥkammam, anuppattaṃ taṃ mayā”ti vacanalesam gahetvā “arahattamaggopi anena pattaḥkammam”ti vadati. **Evanti** idāni vuccamānāya gāthāya.

Kilesāni pahāya pañcāti pañcorambhāgiyasamyojanasaṅkhāte saṃkilese pahāya pajahitvā, pahānahetu vā. **Paripunṇasekhoti** sabbaso vaḍḍhitasikkhadhammo. **Aparihānadhammoti** aparihānasabhāvo. Na hi yassa phātigatehi sīlādidhammehi parihāni atthi, samādhimhi paripūrakāritāya **cetovasippatto**. Tenāha **“samāhitindriyo”**ti. **Aparihānadhammatāva tthitatto**.

Anāgāminā hi asekkhabhāvavahā dhammā paripūreṭabbā, na sekhabhāvavahāti so ekantaparipunṇe sekho vutto. **Etam na buddhavacananti** “maggo bahucittakkhaṇiko”ti etaṃ vacanaṃ na buddhavacanaṃ anantarekantavipākādānato, bahukkhatturī payoḥjanābhāvato ca lokuttarakusalassa, “samādhimānantarikaññamāhu¹, na pāraṃ diguṇaṃ yanti”ti² evamādinī suttapadāni etassatthasādhakāni. Orambhāgiyasamyojanappahānena sekkhadhammaparipūribhāvassa vuttatāya **attho** tava vacanena **virujjhatīti**. **Assa** āyasmato Vacchassa.

198. **Abhiññā vā karaṇanti** yaṃ hi taṃ tatra tatra sakkhibhabbatāsaṅkhātā iddhiḥvidhapaccanubhavanādi, tassa abhiññā karaṇaṃ. Atha iddhiḥvidhapaccanubhavanādi abhi-aññā, evaṃ sati **abhiññāpādakajjhānaṃ karaṇaṃ**. **Avasāne** chaṭṭhābhiññāya **pana arahattaṃ**. Ettha ca yasmā paṭhamasutte āsavakkhaya adhippeto, āsavā khīṇā eva, na puna khepetabbā, tasmā tattha “yāvadevā”ti na vuttaṃ, idha phalasamāpatti adhippetā, sā ca punappunaṃ samāpajjīyati, tasmā “yāvadevā”ti vuttaṃ. Tato eva hi **“arahattaṃ vā karaṇaṃ”**ti vuttaṃ. Taṃ hi “kudāssu nāmāhaṃ tadāyatanā upasampajja

1. Khu 1. 5, 312 piṭṭhesu.

2. Khu 1. 390 piṭṭhe Suttanipāte.

viharissāmi, yadarihā etarahi upasampajja viharantī”¹ti¹ anuttaresu vimokkhesu piham upaṭṭhapetvā abhiññā² nibbattentassa kāraṇam, tayidaṁ sabbasādhāraṇam na hotīti sādharmaṇavasena naṁ dassento **“arahattassa vipassanā vā”**ti āha.

200. **Paricaranti nāma** vippakatabrahmacariyavāsattā. **Paricīṇṇo** hotisāvakena nāma satthu dhamme kattabbā paricariyā sammadeva niṭṭhāpitattā. Tenāha **“iti -pa-thero evamāhā”**ti. **Tesaṁ guṇānanti** tesaṁ asekkhaguṇānaṁ. Sesaṁ suviññeyyameva.

Mahāvaccasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

4. Dīghanakhasuttavaṇṇanā

201. Khananaṁ khataṁ, sūkarassa khataṁ ettha atthīti sūkarakhatā, sūkarassa vā imasmim buddhuppāde paṭhamam khataṁ upādāya **sūkarakhatā**, tāya. **Evamñāmaketi** evam itthilīṅgavasena laddhanāmake. **Paṁsudhoteti**³ dhotapaṁsuke. **Otaritvā abhiruhitabbanti** pakatibhūmito anekehi sopānaphalakehi otaritvā puna leṇadvāraṁ katipayehi abhiruhitabbam.

Ṭhitakovāti mātulassa ṭhitattā tattha sagāravasapatissavasena ṭhitakova. Kiñcāpi sabba-saddo avisesato anavasesapariyādāyako, vatthu-adhippāyānurodhī pana saddappayogoti tamattham sandhāya paribbājako **“sabbarṁ me nakkhamatī”**ti āha. Yā loke manussa-upapattiyoti-ādikā upapattiyo, tā anattasamudāgatā tattha tattheva sattānaṁ ucchijjanato, tasmā samayavādīhi vuccamānā sabbā āyatim uppajjana-upapatti na hoti. Jalabubbulaṅkā viya hi ime sattā tattha tattha samaye uppajjitvā bhijjanti, tesaṁ tattha paṭisandhi natthīti assa adhippāyo. Tenāha **“paṭisandhiyo”**ti-ādi. **Assa adhippāyam muñcitvāti** yenādhippāyena paribbājako **“sabbarṁ me nakkhamatī”**ti āha, tam tassa adhippāyam jānantopi ajānanto viya hutvā tassa **akkhare tāva dosam**

1. Ma 1. 378; Ma 3. 261 piṭṭhesu.

2. Chaṭṭhābhiññam (?)

3. Paṁsudhoto (Aṭṭhakathāyam.)

dassentoti padesasabbaṃ sandhāya tena vuttaṃ, sabbasabbavisayaṃ katvā tattha dosaṃ gaṇhanto. Yathā loke kenaci “sabbaṃ vuttaṃ, taṃ musā”ti vutte tassa vacanassa sabbantogadhattā musābhāvo āpajjeyya, evaṃ imassapi “sabbaṃ me nakkhamatī”ti vadato tathā pavattā diṭṭhipi nakkhamatīti atthato āpannameva hoti. Tenāha bhagavā “esāpi te diṭṭhi nakkhamatī”ti. Yathā pana kenaci “sabbaṃ vuttaṃ musā”ti vutte adhippāyānurodhinī saddappavatti, tassa vacanaṃ muñcitvā tadaññesameva musābhāvo ñāyāgato, evamidhāpi “sabbaṃ me nakkhamatī”ti vacanato yassā diṭṭhiyā vasena “sabbaṃ me nakkhamatī”ti tena vuttaṃ, taṃ diṭṭhiṃ muñcitvā tadaññameva yathādhippetaṃ sabbaṃ nakkhamatīti ayamatttho ñāyāgato, bhagavā pana vādivaro sukhumāya āṇiyā thūlaṃ āṇiṃ nīharanto viya upāyena tassa diṭṭhigataṃ nīharitum tassa adhippāyena avatvā saddavasena tāva labbhamānaṃ dosaṃ dassento “**yāpi kho te**”ti-ādimāha. Tena vuttaṃ “assa adhippāyaṃ muñcitvā akkhare tāva dosaṃ dassento”ti.

Paribbājako pana yaṃ sandhāya “sabbaṃ me nakkhamatī”ti mayā vuttaṃ, “ayaṃ so”ti yathāvuttadosapariharaṇatthaṃ tasmim atthe vuccamāne esa doso sabbo na hoti, evampi samaṇo gotamo mama vāde dosameva āropeyyāti attano ajjhāsayāṃ niguhitvā yathāvuttadosaṃ pariharitukāmo “**esā me**”ti-ādimāha. Tattha **tampassa tādīsamevāti** yaṃ “sabbaṃ me nakkhamatī”ti gahitaṃ vatthu, tampi tādīsameva bhaveyyāti. Ayañca sabbantogadhaditṭhi mayhampi diṭṭhivatthu, taṃ me kameyyavāti. Yasmā pana “esāpi diṭṭhi tuyhaṃ nakkhamatī”ti yāpi diṭṭhi vuttā bhavatā gotamena, sāpi mayhaṃ nakkhamati, tasmā sabbaṃ me nakkhamatevāti paribbājakassa adhippāyo. Tenāha “**taṃ pariharāmīti saññāya vadatī**”ti. Tathā ca vakkhati “**tasmāpi ucchedaditṭhi mayhaṃ nakkhamatī**”ti. “Esā me diṭṭhi”ti yā ṭhitibhūtā diṭṭhi, tāya “sabbaṃ me nakkhamatī”ti panettha sabbaggahaṇena gahitattā āha “**atthato panassa esādiṭṭhi na me khamatīti āpajjati**”ti. Ayaṃ dosoti dassento āha “**yassa panā**”ti-ādi. **Esāti diṭṭhi- Rucitanti diṭṭhidassanena abhinivisitvā rocetvā gahitaṃ. Tena hi diṭṭhi- akkhamena arucitena bhavitabbanti** sati diṭṭhiyā akkhamabhāve tato tāya gahitāya kameyya ruceyya yathā, evaṃ sabbassa

akkhamabhāveti aparabhāge **sabbaṃ khamati ruccatīti āpajjati. Na panaesa taṃ sampaṭicchati**ti esa “sabbaṃ me nakkhamatī”ti evaṃ vadanto ucchedavādī taṃ vuttanayena sabbassa khamanaṃ ruccanaṃ na sampaṭicchati. Ñāyena vuttamatthaṃ kathaṃ na sampaṭicchati āha “**kevalaṃ tassāpi ucchedadiṭṭhiyā ucchedameva gaṇhātī**”ti. Sabbesaṃ hi dhammānaṃ āyatinaṃ uppādaṃ aruccitvā taṃ sandhāya ayaṃ “sabbaṃ me nakkhamatī”ti vadati, ucchedadiṭṭhikesu ca ucchinnesu kuto ucchedadiṭṭhisabhāvoti.

Tenāti tena kāraṇena, yasmā idhekacce sattā īdisaṃ diṭṭhiṃ paggayha tiṭṭhanti, tasmāti vuttaṃ hoti. Pajahanakena vā cittena ekajjhaṃ gahetvā pajahanakehi appajahanake niddhāretuṃ bhagavā “**ato -pa- bahutarā**”ti avocāti āha “**pajahanakesu nissakkaṃ**”ti yathā “pañcasīlehi pabhāvanā paññavantatarā”ti. “**Bahū**”ti vatvā na kevalaṃ bahū, atha kho ativiya bahūti dassento “**bahutarā**”ti āha. **Bahū hī**ti nayidaṃ nissakkavacanaṃ, atha kho paccattavacanaṃ. Kathaṃ hi-saddoti āha “**hi-kāro nipātamattan**”ti. Anissakkavacanaṃ tāva tassa pajahanakānaṃ bahubhāvato tepi parato “bahutarā”ti vucciyanti. **Mūladassananti** ye tādisaṃ dassanaṃ paṭhamam upādiyanti, tajjātikameva pacchā gahitadassanaṃ. Vijātiyaṃ hi paṭhamam gahitadassanaṃ appahāya vijātiyassa gahaṇaṃ na sambhavati viruddhassa abhinivesassa saha anavaṭṭhānato. Aviruddhaṃ pana mūladassanaṃ avissajjitvā visayādibhedabhinnaṃ aparadassanaṃ gahetuṃ labbhati. Tenāha “**ettha cā**”ti-ādi.

Tattha kiñcāpi ekaccasassatavādo sassatucchedābhinivesānaṃ vasena yathākkamaṃ sassatucchedaggāhanajātiko, ucchedaggāhena pana sassatābhinivesassa taṃgāhena ca asassatābhinivesassa virujhanato ubhayatthapi “**ekaccasassataṃ vā gahetuṃ na sakkā**”ti vuttaṃ, tathā “**sassataṃ, vā ucchedaṃ vā na sakkā gahetun**”ti ca. Mūlasassataṃ hi paṭhamam gahitaṃ. **Āyatanesupi yojetabbanti** paṭhamam cakkhāyatanaṃ sassatanti gahetvā aparabhāge na kevalaṃ cakkhāyatanaṃ eva sassataṃ, sotāyatanampi sassataṃ, ghānāyatanādipi sassatanti gaṇhātīti-ādinā yojetabbaṃ. **Āyatanesupīti pi**-saddena dhātūnaṃ indriyānampi gāho daṭṭhabbo. **Idam**

sandhāyāti “mūle sassatan”ti-ādinā vuttapaṭhamaggāhassa samānājātiyaṃ aparaggāhaṃ sandhāya.

Dutiyavāre paṭhamavāre vuttasadiṣaṃ vuttanayeneva veditabbaṃ. **Tattha ādinavaṃ disvāti** “yadi rūpaṃ sassataṃ siyā, nayidaṃ ābādhāya samvatteyya. Yasmā ca kho idaṃ rūpaṃ asassataṃ, tasmā abhiṇhapaṭipīḷanaṭṭhena udayavayavantatāya rūpaṃ aniccaṃ saṅkhataṃ paṭiccasamuppannaṃ, sassatābhiniveso micchā”ti-ādinā tattha sassatavāde ādinavaṃ dosaṃ disvā. **Oḷārikanti** tasmā paṭipīḷanaṭṭhena ayāthāvaggāhatāya rūpaṃ na saṇhaṃ oḷārikameva. Vedanādinampi aniccādi bhāvadassanaṃ rūpavedanā-ādināṃ samānayogakkhamatthā. **Vissajjetīti** pajahati.

Tisso laddhiyoti sassatuccheda-ekaccasassatadiṭṭhiyo. Yasmā sassatadiṭṭhikā vaṭṭe rajjanassa āsannā. Tathā hi te oliyantīti vuccanti, bhavābhavadiṭṭhinaṃ vasena imesaṃ sattānaṃ saṃsārato sīsukkipanaṃ natthīti etāva tisso visesato gahetabbā.

Idhalokaṃ paralokaṃ atthīti jānātīti ettāvataṃ sassatadassanassa appasāvajjatakāraṇamāha, **vaṭṭamassādeti, abhinandatīti** iminā dandhavirāgatāya. tenāha “**tasmā**”ti-ādi. **Idhalokaṃ paralokaṃ atthīti jānātīti** iminā tāsu tāsu gatīsu sattānaṃ saṃsaraṇaṃ paṭikkhipatīti dasseti, **sukatadukkaṭānaṃ kammānaṃ phalaṃ atthīti jānātīti** iminā kammaphalaṃ. **Kusalaṃ na karotīti** iminā kammaṃ, **akusalaṃ karonto na bhāyatīti** iminā puññāpuññāni sabhāvato jāyantīti dasseti. **Vaṭṭam assādeti abhinandati** tanninnabhāvato. **Sīghaṃ laddhiṃ jahitum na sakkoti** vaṭṭupacchedassa aruccanato. Ucchedavādī hi tasmim bhava ucchedaṃ maññati. Tato paraṃ **idhalokaṃ paralokaṃ atthīti jānāti** sukatadukkaṭānaṃ phalaṃ atthīti jānāti kammaphalavādī bhāvato. Yebhuyyena hi ucchedavādī sabhāvanīyatīyadicchābhinivesesu aññatrābhiniveso hoti. **Sīghaṃ dassanaṃ pajahati** vaṭṭābhīratīyā abhāvato. **Pāramiyo pūretum sakkonto paccekabuddho**¹ **hutvā**, lokavohāramatteneva so sammāsambuddho hutvā parinibbāyatīti yojanā. **Asakkontoti** buddho hotum asakkonto.

1. Buddho (Aṭṭhakathāyaṃ.)

Abhinīhāraṃ katvā aggasāvakaḍibhāvassa abhinīhāraṃ sampādetvā. **Sāvako hutvāti** aggasāvako mahāsāvako hutvā, tatthāpi tevijjo chaḷabhiñño paṭisambhidāppatto vā sukkhavipassako eva vā buddhasāvako hutvā parinibbāyati. Sabbamidaṃ ucchedavāḍino kalyāṇamittanissayena sammattaniyāmokkamane khippavirāgatāḍassanattamaṃ āgataṃ. Tenāha “**tasmā**”ti-āḍi.

202. **Kaṇḍiyyenevāti** āraṇālena, kaṇḍiyyasadisena ucchedaḍassanena. **Pūritoti** paripuṇṇajjhāsayo. **Soti** paribbājako. **Appahāyāti** abhinditvā. **Viggahoti kalaho** idameva saccaṃ, moghamaññanti aññaṃaññaṃ viruddhaggāhoti katvā. **Vivāḍanti** viruddhavāḍaṃ. **Vighātanti** virodhahetukaṃ cittavighātaṃ. **Vihesanti** viggahavivāḍanimittaṃ kāyikaṃ cetasikaṃ kilamathaṃ. **Āḍīnavaṃ disvāti** etāsaṃ diṭṭhīnaṃ evarūpo āḍīnavo, aniyyānikabhāvatāya pana sampati āyatiṃca mahāḍīnavoti evaṃ āḍīnavaṃ disvā.

205. “Esohamasmi, eso me attā”ti-āḍīnā¹ kāyaṃ anvetīti kāyanvayo, soyeva, tassa vā samūho **kāyanvayatā**, kāyapaṭibaddho kilesa. Tenāha “**kāyaṃ -pa- attho**”ti.

Asammissabhāvanti asaṅkarato vavatthitabhāvaṃ. Tena tāsāṃ yathāsakaṃ paccayānaṃ uppajjitvā vigamaṃ dasseti. Evaṃ hi tāsāṃ kadāci paṅkaro natthi. Tenāha “**tatrāyaṃ saṅkhepattho**”ti-āḍi. Sarūpaṃ aggaḍetvā “aṇṇā vedanā”ti aniyamena vuttattā tameva vigamaṃ dassento “**anuppannāva honti antarahitā vā**”ti āha, sarūpato niyamevā vuccamaṇe kāci anuppannā vā hoti, kāci antarahitā vāti.

Cuṇṇavicuṇṇabhāvaḍassanattanti khaṇe khaṇe bhijjamāṇabhāvaḍassanattamaṃ.

Na kenaci samvadaṭīti kenaci puggalena saddhiṃ diṭṭhirāḍavasena saṅkiliṭṭhacitto na vadaṭi. Tenāha “**sassataṃ gaḍetvā**”ti-āḍi. **Na vivadaṭīti** viruddhabhāvo hutvā na vivadaṭi. **Parivattetvāti** ucchedaṃ gaḍetvā ekaccasassataṃ gaḍetvā evaṃ vuttanayena tayopi vāḍa parivattetvā

1. Ma 1. 188; Saṃ 2. 16 piṭṭhesu.

yojetabbā. **Tena voharatīti** tena lokavohārena lokasamaññaṃ anatidhāvanto satto puriso puggaloti-ādinā voharati, na pana ito bāhirakā viya abhinivisati. Tenāha “**aparāmasanto**”ti. **Kañci dhammanti** rūpādīsu ekaṃ dhammampi. **Parāmāsaggāhena aggaṇhantoti** “niccan”ti-ādinā, “etaṃ mamā”ti-ādinā ca dhammasabhāvaṃ atikkamitvā parato āmasitvā gahaṇena aggaṇhanto.

Katāvīti katakicco. **So vedeyyāti** khīṇāsavo bhikkhu ahaṅkāramamaṅkāresu sabbaso samucchinnesupi ahaṃ vadāmīti vadeyya. Tattha **ahanti** niyakajjhattasantāne. **Mamanti** tassa santakabhūte vatthusmiṃ lokanirulhe. **Samaññanti** tattha sukusalatāya loke samañña kusalo veditvā. **Vohāramattenāti** kevalaṃ paccekabuddho hutvā mahābodhipāramiyo pūretuṃ asakkonto sāvako hutvā desavohāramattena na appahīnataṇho viya andhaputhujjano abhinivesanavasena.

206. **Sassatādīsūti** sassatābhinivesādīsu. **Tesaṃ tesaṃ dhammānanti** niddhāraṇe sāmivacanāṃ. **Sassataṃ abhiññāyāti** sassatadiṭṭhiṃ samudayato atthaṅgamato assādato nissaraṇato abhivisiṭṭhāya paññāya paṭivijjhitvā. **Pahānanti** accantappahānaṃ samucchedaṃ. **Rūpassa pahānanti** rūpassa tappaṭibaddhasaññojanappahānena pahānaṃ. **Anuppādanirodhena niruddhehi āsavehi aggahetvāva cittaṃ vimucci**, “āsavehi cittaṃ vimucci”ti ettha kiñcipi aggahetvā asesetvā. **Soḷasa paññāti** mahāpaññādikā soḷasa paññā. **Caturaṅgasamannāgatoti** puṇṇa-uposathadivasatā, kenaci anāmantitameva anekasatānaṃyeva anekasahassānaṃ vā bhikkhunaṃ sannipatitatā, sabbesaṃ ehibhikkhubhāvena upasampannatā, chaḷabhiññatā cāti. Tenāha “**tatrimāni aṅgāni**”ti-ādi. Yaṃ panettha atthato avibhattaṃ, taṃ suviññeyyameva.

Dīghanakhasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

5. Māgaṇḍiyasuttavaṇṇanā

207. **Dve māgaṇḍiyāti** dve māgaṇḍiyanāmakā. **Devagabbhasadisanti** devānaṃ vasana-ovarakasadisāṃ. **Etam vuttanti** “Bhāradvājagottassa brāhmaṇassa agyāgāre tiṇasanthārake”ti etam vuttam. **Na kevalam taṃ divasamevāti** yaṃ divasaṃ māgaṇḍiyo paribbājako tiṇasanthārakaṃ paññattam, na kevalam taṃ divasameva bhagavā yenaññataro vanasaṇḍo, tenapasāṅkamīti yojanā. **Gāmūpacāreti** gāmasamīpe. **Saññānaṃ katvāti** saññānaṃ katvā viya. Na hi bhagavato tassa saññāṇakaraṇe payojanaṃ atthi.

Samaṇaseyyānurūpanti samaṇassa anucchavikā seyyā. Pāsāmsattho hi ayaṃ rūpa-saddo. Tenāha “**imaṃ tiṇasanthārakan**”ti-ādi. **Anākiṇṇoti** viluḷito aghaṭṭito. Hatthapādasāsehi tattha tattha pahaṭṭena na calito **abhinno**, acalibhattā eva abhinnaṃ attharaṇaṃ. **Paricchinditvā paññatto viyāti** ayaṃ chekena cittakārena cintetvā tulikāya paricchinnalekhāya paricchinditvā likhitā cittakata-seyyā viya. Bhūnaṃ vuccati vaḍḍhitam, taṃ hantīti **bhūnahuno**. Tenāha “**hatavaḍḍhino**”ti. Taṃ panāyaṃ cakkhādīsu saṃvaravidhānaṃ vaḍḍhihananaṃ maññati. Tenāha “**mariyādakāraṇakassā**”ti. **Brūhetabbanti** ulāra-visayūpahārena vaḍḍhetabbaṃ piṇetabbaṃ. Taṃ pana ananubhūtanubhavanena hotīti āha “**adiṭṭhaṃ dakkhitabban**”ti. Anubhūtaṃ pana apaṇītaṃ hotīti vuttam “**diṭṭhaṃ samatikkamitabban**”ti. Sesavāresupi eseva nayo. Paramadiṭṭhadhammanibbānavādī kiresa paribbājako, tasmā **evam chasu dvāresu vaḍḍhiṃ paññapeti**. Yasmā yaṃ channampi cakkhādīnaṃ yathāsakaṃ visayaggahaṇaṃ paṭikkhipanto lokassa avaḍḍhitam vināsameva paññapeti, **tasmā so sayampi vaḍḍhihato hatavaḍḍhito**.

Saṃkilesato ārakattā **ariyo**. Niyyānikadhammabhāvato **ñāyo dhammo**. Vajjalesassapi abhāvato **kusalo**. Tenāha “**parisuddhe kāraṇadhamme anavajje**”ti. **Uggatassāti** uccakulīnatādinā ulārassa. **Mukhe ārakkhaṃ ṭhapetvāti** mukhena saṃyato hutvā. **Ambajambū-ādīni gahetvā viya apūrayamānoti** ambajambū-ādīni aññamaññavisadisāni viya pūraṇakathānayena yaṃ kiñci akathetvā. Tenāha “**mayā kathitaniyāmenā**”ti.

208. **Phalasaṃpattiyā vuṭṭhitoti** divāvihārato vuṭṭhitoti attho. Divāvihāropi hi “paṭisallānan”ti vuccati “rabhogatassa paṭisallīnassa evaṃ cetaso parivitakko udapādi”ti-ādīsu¹. Bhagavā hi phalasaṃpattito vuṭṭhānuttarakālaṃ tesaṃ kathāsallāpaṃ sutvā divāvihārato vuṭṭhāya tattha gato. Saṃvego nāma sahottappañāṇaṃ, taṃ nibbindanavasenapi hoti, saṃveganissitaṃ sandhāyāha “**pītisaṃvegena saṃviggo**”ti. So pana yasmā purimāvattthāya calanaṃ hoti cittassa, tasmā āha “**calito kampito**”ti. **Tikhiṇasotena purisenāti** bhagavantaṃ sandhāyāha.

209. **Dhammadesanaṃ ārabhi** yathā vineyyadamanakusalo. **Vasanaṭṭhānaṭṭhenāti** idaṃ āramitabbabhāvassa bhāvalakkhaṇavacanāṃ. Āramati etthāti āraṃ, rūpaṃ āraṃ etassāti **rūpārāmaṃ**, tato eva tanninnabhāvena **rūpe ratanti rūparataṃ**, tena sammoduppattiyā rūpena sammuditanti **rūpasammuditaṃ**, tadetaṃ tadabhihatajavanakiccaṃ tattha āropetvā vuttaṃ. **Dantanti**-ādīsupi eseva nayo. **Dantaṃ** damitaṃ. **Nibbisevananti** vigatavisukāyikaṃ. **Guttanti** satiyā guttaṃ. **Rakkhanti** tasseva vevacanaṃ. **Saṃvutanti** apanītaṃ pavesanivāraṇena. Tenāha “**pihitaṃ**”ti.

210. **Uppajjanapariḷāhanti** uppajjanakilesapariḷāhaṃ. **Kim vacanaṃ vattabbaṃ assāti** rūpārammaṇaṃ anubhavitvā samudayādīpahānaṃ pariggaṇhitvā parinibbinditvā virajjitvā yo vimutto, tattha kiṃ vuddhihatapariyāyo avassaṃ labhati na labhatīti pucchati. Paribbājako tādise sārabbaddhvimuttike² vuddhihatoti na vadeyyāti āha “**na kiñci bho gotamā**”ti.

211. **Teti tayā, ayameva vā pāṭho. Vassaṃ vāso vassaṃ** uttarapadalopena, vassitum arahatīti **vassiko**, vassakāle nivāsānucchavikoti attho.

Nāti-ucco hoti nātinīcoti gimhiko viya ucco, hemantiko viya nīco na hoti, atha kho tadubhayavemajjhalakkhaṇatāya nāti-ucco hoti nātinīco. **Nātitanūnīti** hemantikassa viya na khuddakāni.

1. Vi 1. 8 piṭṭhe.

2. Saṃsārabandhanavimuttike (?)

Nātibahūnīti gimhikassa viya na atibahūni. **Missakānevā**ti hemantikagimhikesu vuttalakḥhaṇavomissakāni. **Uṇhapavesanattāyā**ti niyūhesu purebhattaṃ pacchābhattaṇca patitasūriyobbhāsavasena uṇhassa abbhantarapavesanattāya. **Bhittiniyūhāni nīharīyanti**ti dakkhiṇapasse bhittisu niyūhāni nīharitvā karīyanti. **Vipulajālānī**ti puthulachiddāni. **Udakayantānī**ti udakavāhakayantāni.

Nīluppalagacchake katvāti vikasitehi nīluppalehi gacchake naḷinike katvā. **Gandhakalalanti** gandhamissakakaddamaṃ. **Yamakabhittī**ti yugaḷabhitti, tassā antare nāḷi, yato udakaṃ abhiruhati. **Lohanāḷinti** lohamayayantanāḷiṃ. **Jālanti** tambalohamayaṃ jālaṃ. **Heṭṭhā yantaṃ parivattenti**ti heṭṭhābhāge udakayantaṃ gamenti. Udakaphusite temente vivaṇṇatā māhosīti **nīlapataṃ nivāseti**. **Divākāleti** divasavelāya. **Ajjhattaṃ vūpasantacitto viharāmi**ti etena attano phalasamāpattivihāro bhagavatā dassitoti āha “**tāya ratiyā ramamānoti idaṃ catutthajjhānikaphalasamāpattiratiṃ sandhāya vuttaṃ**”ti.

212. **Mahā ca nesaṃ papañcoti** nesaṃ rājūnaṃ mahāpapañco rājiddhivasena sabbadā sampattivisayo ca, anubhavitum na labhanti adhippāyo. **Mante gavesantā vicaranti**, na bhogasukhaṃ. **Gaṇanā** nāma acchinnagaṇanā, na vigaṇagaṇanā na paṇagaṇanā¹. **Āvaṭṭoti** yathādhigate dibbe kāme pahāya kāmahetu āvaṭṭo nivatto parivattito **bhaveyya**. **Evaṃ mānusakā kāmā**ti yathā koci kusaggena udakaṃ gahetvā mahāsamudde udakaṃ mineyya, tattha mahāsamudde udakameva mahantaṃ vipulaṃ paṇītaṇca, evaṃ dibbānaṃ kāmānaṃ samīpe upanidhāya mānusakā kāmā appamattakā oramattakā nihīnā, dibbāva kāmā mahantā vipulā uḷārā paṇītā. **Samadhigayhāti** sammā adhigamanavasena niggayha dibbampi sukhaṃ hīnaṃ katvā **tiṭṭhati**.

213. **Ārogyahetukaṃ sukhaṃ assa atthīti sukhī**, taṃ panassa rogavigamatovāti āha “**paṭhamaṃ dukkhito pacchā sukhito**”ti. Serī nāma attādhīnavuttīti āha “**serī ekako bhaveyyā**”ti. Attano

1. Vigaṇhigaṇanā saṇhigaṇanā (Ka)

vaso sayamvaso, so etassa atthīti **sayamvasī**. **Aṅgārakapallam viya** kāmavatthupariḷāhahetuto. **Tacchetvāti** ghaṭṭetvā, kaṇḍuyitvāti attho.

214. Yena kāyo madhurakajāto hoti, taṃ kira kuṭṭham chaviṃ vināseti, cammaṃ chiddajātaṃ viya hoti. Tenevāha “**upahatakāyappasādo**”ti. **Paccalatthāti** paṭilabhi. Avijjābhībhūtatāya virodhipaccayasamāyogena **paññindriyassa upahatattā**. Āyatim dukkhaphalatāya etarahi ca kilesadukkhahulatāya kāmānaṃ **dukkhasamphassatā**, tadubhayasaṃyuttesu tesu ca taṃ asallakkhitvā ekantasukkhābhīniveso viparītasaññāya, na kevalāya sukhavedanāya sukhāti pavattasāññī.

215. **Tānīti** kuṭṭhasarīre vaṇamukhāni. **Asucīnīti** asubhāni. **Duggandhānīti** vissagandhāni. **Pūtīnīti** kuṇapabhūtāni. **Idānīti** etarahi. Nakhehi vippatacchana-aggi-paritāpanchi atinippīlanakāle **pāṇakā -pa-paggharanti**, tena vedanā tanukā hoti. **Evanti** vuttanayena vedanāya tanukabhāvato.

Ārogyabhāve dhanalābhādīlābhupattito, asati ca ārogye lābhassa nīratthakabhāvato, diṭṭhadhammikādisabbasampattīnaṃ lābhassa nimittabhāvato ca **ārogyaparamā lābhā**. Nibbāne sukhupattito, asati ca nibbānādhigame tādisassa sukhassa anupalabbhanato, sabbasaṅkhatavivittattā ca sabbaso ca saṃsāradukkhābhāvato, adhigate ca tasmim sakalavaṭṭadukkhābhāvato ca **nibbānaṃ paramaṃ sukhaṃ**. **Pubbabhāgamaggānanti** kāyānupassanādibhedabhinnānaṃ ariyamaggassa pubbabhāgiyānaṃ maggānaṃ. Tesaṅca amatagāmitā nāma tanninnatāvaseneva sacchikiriyāvasenāti āha “**pubbabhāgagamaneneva amatagāminan**”ti. **Aṭṭhaṅgiko** ariyamaggo **khemo** sabbaparissayasamugghātanena anupaddutattā, taṃsamaṅgīnaṃ sabbaso anupaddutattā, taṃsamaṅgīnaṃ sabbaso anupaddavahetuto ca. **Laddhivasena gahitāti** sassatavādādihi kevalaṃ tesaṃ laddhivasena tathā gahitā. **Khema-amatagāminanti** iminā hi “khemaṃ amatagāminan”ti vibhatti-alopena niddeso, attho pana vibhattilopena daṭṭhabboti dasseti.

216. **Anomajjati**ti anu anu omajjati. Aparāparam hattham **heṭṭhā** otārento majjati.

217. **Chekanti** ghanabhāvena vītaṃ. Ghanamaṭṭhabhāvena sundaraṃ¹ hotīti āha “**sampannan**”ti. Sādhūhi paramappicchasantuṭṭhehi lāto gahitoti **sāhuḷi**. **Sanṅkāracoḷakaṃ** niccakāḷakaṃ.

218. Tattha tattha rujanaṭṭhena vibādhanatṭhena **rogova bhūto**. Vipassanāñāṇenapi sikhāppattena ārogyaṃ ekadesena passati, nibbānañca vaṭṭapaṭipakkhatoti āha “**vipassanāñāṇaṇceva**”ti.

219. **Antarāti** paṭhamuppatti jarāmarañānaṃ vemajjhe. **Upahatoti** pittasemhādidosahi dūsitabhāvena kathito. Pittādidose pana bhesajjasevanāya nivattento upahataṃ paṭipākatikaṃ karonto **cakkhūni uppādeti nāma**. **Vinatṭhānīti** anuppattidhammataṃ āpannāni.

220. **Pubbe vutte** sāhuḷiyacīre. **Vaṭṭe anugatacittena**ti anamatagge saṃsāra²vaṭṭe anādīnavadassitāya anugāmicittena.

221. **Dhammassāti** nibbānassa. **Anudhammanti** anurūpaṃ niyyānadhammaṃ. Tenāha “**anucchavikaṃ paṭipadan**”ti. **Pañcakkhandheti** pañcupādānakkhandhe dasseti. Dīgharattaṃ vata bho”ti-ādinā pāḷiyaṃ vivatṭaṃ dassitaṃ. Tenāha “**upādānanirodhāti vivatṭaṃ dassento**”ti. Sesaṃ suviññeyyameva.

Māgaṇḍīyasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

6. Sandakasuttavaṇṇanā

223. Devena vassena kato sobbho devakatasobbho. Tenāha “**vasso -parahado**”ti. **Guhāti** paṃsuguḥā pāsānaguḥā missakaguḥāti tisso guḥā. Tattha **paṃsuguḥā** udakamuttatṭhāne ahosi, ninnatṭhānaṃ pana udakena ajjhotthataṃ. **Umaṅgaṃ katvāti** heṭṭhā suduggaṃ katvā.

1. Paṇḍaraṃ (Ka)

anamataaggiyaṃ paccavekkhitvā “na kho so sattāvāso sulabharūpo, yo iminā dīghena addhunā anāvutthapubbo”¹ ti-ādinā¹ idañca taḷākam mayā vutthapubbam bhavissati, tampi ṭhānam so ca attabhāvo apaññattikabhāvaṃ gatoti evaṃ anamataaggiyaṃ paccavekkhitvā tādisaṃ ṭhānam gantum vaṭṭati. Iminā nayena samuddapabbatadassanādīsupi paccavekkhaṇāvidhi veditabbo.

Uccarṇ nadamānāyāti uccarṇ katvā saddaṃ karontiyā.

Kāmassādabhavassādādi vatthunti “ayañca ayañca kāmo iṭṭho kanto manāpo, asuko bhavo iṭṭho kanto mānāpo, evamayaṃ loko piyehi piyataro”² ti evaṃ kāmassādabhavassādālokassādādisaṅkhātāṃ vatthum. Duggatito saṃsārato ca niyyāti etenāti niyyānaṃ, saggamaggo mokkhamaggo ca, taṃ niyyānaṃ arahati, niyyāne vā niyuttāti niyyānikā, niyyānaṃ vā phalaṃ etissā atthāti niyyānikā, vacīduccaritādisaṃkilesato niyyātīti vā niyyāniyā, ī-kārassa rassattaṃ, ya-kārassa ca ka-kāraṃ katvā niyyānikā, cetanāya saddhiṃ samphappalāpā veramaṇi. Tappaṭipakkhato aniyyānikā, tassā bhāvo aniyyānikattaṃ, tasmā **aniyyānikattā**.

Tiracchānabhūtāti tirokaraṇabhūtā. **Gehassitakathāti**

kāmapaṭisaṃyuttakathā. **Kammaṭṭhānabhāveti** aniccatāpaṭisaṃyuttacatusaccakammaṭṭhānabhāve. Saha atthenāti **sāttakam**, hitapaṭisaṃyuttanti attho. **Visikhāti** gharasanniveso, visikhāgahaṇena ca tannivāsino gahitā “gāmo āgato”² ti-ādīsu² viya. Tenevāha “**sūrā samatthā**”² ti, “**saddhā pasannā**”² ti ca. Kumbhaṭṭhānappadesena kumbhadāsiyo vuttāti āha “**kumbhadāsikathā vā**”² ti.

228. Vohāro viya tesam tathā vohāramattaṃ gahetvā vuttaṃ “**brahmacariyavāse**”² ti. **Akatāti** samena, visamena vā kenaci hetunā na katā na vihitā. Katavidho karaṇavidhi natthi etesanti **akatavidhā**. Padadvayenapi loke kenaci hetupaccayena nesaṃ anibbattataṃ dasseti. **Iddhiyāpi na nimmitāti** kassaci iddhimato cetovasippattassa devassa, issarādino vā iddhiyāpi na nimmitā. **Animmātāti** kassaci animmāpitā. **Rūpādijanakabhāvanti** rūpasaddādīnaṃ paccayabhāvaṃ, rūpādayopi

1. Ma 1. 116 piṭṭhe.

2. Sārattha-Ṭī 1. 174 piṭṭhepi.

pathaviyādīhi appaṭibaddhavuttikāti tassa adhippāyo. Yathā pabbatakūṭaṃ kenaci anibbattitaṃ, kassaci ca anibbattanakaṃ, evametepīti āha “**pabbatakūṭā viya ṭhitāti kūṭaṭṭhā**”ti. Yamidaṃ bijato aṅkurādi jāyatīti vuccati, taṃ vijjamānameva tato nikkhamati, nāvijjamānaṃ, aññathā aññatopi aññassa upaladdhi siyāti adhippāyo. **Evam ṭhitāti** evaṃ nibbikārā ṭhitā. **Ubhayenapīti** atthadvayenapīti vadanti. Kūṭaṭṭhā esikaṭṭhāyiṭṭhitā”ti padadvayenapī. **Tesaṃ** sattannaṃ kāyānaṃ. **Ṭhitattāti** nibbikārābhāvena ṭhitattā. **Na calantīti** vikāraṃ nāpajjanti. Vikārābhāvato hi tesaṃ sattannaṃ kāyānaṃ esikaṭṭhāyiṭṭhitatā. Aniñjanañca atthato pakatiyā avaṭṭhānamevāti dassetuṃ “**na vipariṇāmentī**”ti vuttaṃ. Tathā avipariṇāmadhammattā eva te **aññamaññaṃ na byābādhenti**¹. Sati hi vikāraṃ āpādetabbatāya byābādhakatāpi² siyā, tathā anuggahetabbatāya anuggāhakatāti tadabhāvaṃ dassetuṃ pāliyaṃ “nālan”ti-ādi vuttaṃ.

Pathavī eva kāyekadesattā **pathavīkāyo**. **Hantuṃ vā ghātetuṃ vā samatto nāma natthi** jīvasattamānaṃ kāyānaṃ niccatāya nibbikārābhāvato, eteneva nesamahantabbatā aghātetabbatā atthato vuttāyevāti daṭṭhabbā. Tathā hi vuttaṃ “**sattannaṃ tveva kāyānaṃ**”ti-ādi. **Sotuṃ vā sāvetuṃ vā samatto nāma natthīti** paccekaṃ nesaṃ savanesu asamatthattā tadekadesādīsupi asamatthataṃ dīpeti. Yadi koci hantā natthi, kathaṃ satthappahāroti āha “**yathā muggarāsi-ādīsū**”ti-ādi. **Kevalaṃ saññāmattameva hoti**, hananaghātanādi pana paramatthato nattheva kāyānaṃ avikopanīyabhāvatoti adhippāyo. **Kevalaṃ takkamattena niratthakaṃ diṭṭhiṃ dīpetīti** etena yasmā takkikā niraṅkusatāya parikkappanassa yaṃ kiñci attanā parikkappitaṃ sārato maññaṃ mānā tattheva abhinivissa takkadiṭṭhiggāhaṃ gaṇhanti, tasmā na tesaṃ diṭṭhivatthusmim viññūhi vicāraṇā kattabbāti dasseti. **Kecīti** sārasmāsācariyā. **Pañcendriyavasenāti** pañcarūpindriyavasena. **Kammanti laddhi** kammabhāvena supākaṭattā. Avaṅkakathātāraṇādikā **dvāsaṭṭhi paṭipadā**. **Ekasmim kappeti** ekasmim mahākappe.

1. Byāpādentī (Ka)

2. Byāpādakatāpi (Ka)

Purisabhūmiyoti padhānapuggalena niddeso, itthīnampetā bhūmiyo icchanteva. **Bhikkhu ca pannakoti-**ādi tesaṃ pāḷiyeva. Tattha **pannakoti** bhikkhāya vicaranakoti vadanti, tesaṃ vā paṭipattim paṭipannako. **Jinoti** jīṇṇo, jarāvasena nihīnadhātukoti vadanti, attano vā paṭipattiyā paṭipakkhaṃ jinitvā ṭhito. So kira tathābhūto kassacipi dhammaṃ na katheti. Tenāha “**na kiñci āhā**”ti. **Alābhinti** “so na kumbhimukhā paṭiggaṇhatī”ti-ādinā¹ nayena vutta-alābhahetusamāyogena alābhiṃ. Tato eva jighacchādubbaparetatāya sayanaparāyaṇaṃ **samaṇaṃ pannabhūmīti vadati**.

Ājīvavuttisatānīti sattānaṃ ājīvabhūtāni jīvikāvuttisatāni. Pasuggahaṇena eḷakajāti gahitā, migaggahaṇena rurugavayādisabbamigajāti. **Bahū devāti** cātumahārājikādibrahmakāyikādivasena nesaṃ antarabhedavasena bahū devā. Tattha cātumahārājikānaṃ ekacco antarabhedo **mahāsamayasuttena**² dīpetabbo. **Mānusāpi anantāti** dīpadesakulavaṃsājīvādivibhāgavasena mānusāpi anantabhedā. Pisācā eva **pesācā**, te aparapetādayo **mahantā** veditabbā.

Chaddantadahamandākiniyo **kuḷīramucalindanāmena** vadati. **Gaṇṭhikāti** pabbagaṇṭhikā. **Paṇḍitopi -pa- uddhaṃ na gacchati**, kasmā? Sattānaṃ saṃsaraṇakālassa niyatabhāvato.

Aparipakkaṃ saṃsaraṇanimittaṃ sīlādinā **paripāceti nāma** sīghaṃyeva visuddhippattiyā. **Paripakkaṃ phussa phussa** patvā patvā paripakkabhāvāpādanena **byantiṃ karoti nāma**. **Suttaḡuḷeti** suttavattīyaṃ. **Nibbēṭhiyamānameva paletīti** upamāya sattānaṃ saṃsāro anukkamena khīyateva, na tassa vaddhīti dasseti paricchinnarūpattā.

229. **Niyativāde pakkhipantoti** sabbaññutaṃ paṭijānitvāpi padesaññutāya asampāyamāno tattha attano aññāṇakiriyaṃ pariharitum asakkonto ca “evamesā niyatī”ti niyativāde pakkhipanto.

1. Dī 1. 157 piṭṭhe.

2. Dī 2. 203 piṭṭhe.

230. Dhammakathāya apassayabhūto anussavo etassa atthīti **anussavī**, tenevassa apassayavādaṃ dassetuṃ “**anussavanissito**”ti āha. **Savanam saccatoti** yaṃ kiñci anussavam, taṃ savanam saccanti gahetvā ṭhito. **Piṭakasampadāyāti** ganthasampādanena, tādisaṃ gantham paguṇam vācuggataṃ katvā taṃ nissāya dhammaṃ katheti. Tenāha “**vaggapaṇṇāsakāyā**”ti-ādi.

232. **Mandapaññoti** parittapañño. **Momūhoti** sammuyhako. “Evantipi me no”ti-ādinā vividho nānappākāro khepo vācāya paravādānaṃ khīpanaṃ vācāvikkhepo, taṃ **vācāvikkhepaṃ**, na marati na pacchijjati yathāvutto vādavikkhepo etāyāti amarā, tattha pavattā diṭṭhi amarāvikkhepo, taṃ **amarāvikkhepaṃ**. **Apariyantavikkhepanti** “evampi me no”ti-ādinā pucchitassa apariyosāpanavasena vikkhepaṃ. **Ito cito ca sandhāvati** ekasmiṃ sabhāve anavaṭṭhānato. **Gāhaṃ na upagacchatīti** micchāgāhatāya uttaravidhānāya purimapakkaṃ ṭhapetvā gāhaṃ na upagacchati. Amarāsadisāya amarāya vikkhepoti **amarāvikkhepo**.

Idaṃ kusalanti ettha **iti**-saddo pakārattho, iminā pakārenāti attho. Amarāvikkhepiko yathā kusale, evaṃ aññasmiṃ yaṃ kiñci kenaci pucchitaṃ atthaṃ attano aruccanatāya “evantipi me no”ti-ādinā tattha tattha vikkhepaññeva āpajjati, tasmā “evantipi me no”ti-ādi tattha tattha pucchitākārapaṭisedhanavasena vikkhipanākāradassanaṃ. Nanu cettha vikkhepavādino vikkhepapakkhassa ananujānanaṃ vikkhepapakkhe avaṭṭhānaṃ yuttanti? Na, tatthāpi tassa sammūlhasa paṭikkhepavaseneva vikkhepavādassa pavattanato. Tena vuttaṃ “**no**”ti. Tathā hi sañcayo belatṭhaputto raññā ajātasattunā sandiṭṭhikaṃ sāmāññaphalaṃ puṭṭho paralokattikādīnaṃ¹ paṭisedhanamukhena vikkhepaṃ byākāsi.

Etthāha “nanu cāyaṃ sabbopi amarāvikkhepiko kusalādayo dhamme paralokattikādīni ca yathābhūtaṃ anavabujjhamāno tattha tattha pañhaṃ puṭṭho samāno pucchāya vikkhepamattaṃ āpajjati, tassa kathaṃ diṭṭhigatabhāvo. Na hi avattukāmassa viya pucchitamattaṃ ajānantassa

1. Paralokaṭṭhitādīnaṃ (Ka)

vikkhepakaraṇamattena tassa diṭṭhigatikatā yuttā”ti? Vuccate—na heva kho pucchāya vikkhepakaraṇamattena tassa diṭṭhigatikatā, atha kho micchābhinivesavasena. Sassatābhinivesena micchābhiniviṭṭhoyeva hi puggalo mandabuddhitāya kusalādidhamme paralokattikādīni ca yāthāvato appaṭipajjamāno attanā aviññātassa atthassa param viññāpetum asakkuṇeyyatāya musāvādabhayena ca vikkhepaṃ āpajjatīti. Atha vā puññapāpānaṃ tabbipākānañca anavabodhena asaddahanena ca tabbisayāya pucchāya vikkhepakaraṇamyeva sundaranti khantiṃ ruciṃ uppādetvā abhinivisantassa uppannā vusumyeva sā ekā diṭṭhi sattabhaṅgadiṭṭhi viyāti daṭṭhabbā, indriyabaddhato ca tatiyaṭṭhānabhāve dassito.

234. **Sannidhikāraṇaṃ kāmēti** ettha anindriyabaddhāni adhippetānīti tilataṇḍulādiggahaṇaṃ, tassa lokassa appasādaparihāratthaṃ kadāci taṇḍulanāli-ādisaṅgahaṇakaraṇaṃ sandhāya vuttaṃ “**tilataṇḍulādayo paññāyanti**”ti.

236. **Ājivakā matā nāmāti** ime ājivakā sabbaso sammāpaṭipattirahitā micchā eva ca paṭipajjamānā adhisīlasaṅkhātassa sīlajīvitassa abhāvena matā nāma. **Puttamātāti** mataputtā. **Samane gotame brahmacariyavāso atthīti** samaṇaṃ eva gotamaṃ parisuddho suparipuṇṇo takkarassa sammā dukkhakkhayāvaho brahmacariyavāso atthi. Etenettha dhammasudhammatādidīpanena buddhasubuddhatañca dīpeti, **aññattha natthīti** iminā bāhirakesu tassa abhāvaṃ. Sesam suviññeyyameva.

Sandakasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

7. Mahāsakuludāyisuttavaṇṇanā

237. **Abhiññātāti** ediso ediso cāti abhilakkhaṇavasena ñātā. Appasaddassa vinīto, appasaddatāya mandabhāṇitāya vinītoti ca **appasaddavinītoti** vuccamāne aññena vinītabhāvo dīpito hoti, bhagavā pana sayambhuñāṇena sayameva vinīto. Tasmā pāḷiyaṃ “**appasaddavinīto**”ti na vuttaṃ. Tenāha “**na hi bhagavā aññena vinīto**”ti.

238. **Hiyyodivasam upādāya** tato āsannāni katipayāni divasāni **purimāni nāma honti, purimānīti** ca pubbakāni, atītānīti attho. **Tato paranti** yathāvutta-atītadivasato anantaram param purimataram atisayena purimattā. Iti imesu dvīsu pavattito yathākkamam purimapurimatarabhāvo, evam santepe yadettha “purimataran”ti vuttam, tato pabhuti yam yam oram, tam tam param, yam yam param, tam tam “purimataran”ti vuttam hoti. Kutūhalayuttā salā **kutūhalasālā** yathā “ājaññaratho”ti. **Ime** dassanādayo.

Ayathābhūtaguṇehīti ayathābhūtam micchādīpita-atthamatteneva ugghositaguṇehi **samuggato** ghosito. Taranti atikkamanti etenāti tittham, aggamaggo. Diṭṭhigatikamaggo pana ayathābhūtopi tesam tathā vitaranam¹ upādāya titthanti voharīyatīti tam karontā **titthakarā**. **Osaratīti** pavisati.

239. **Sahitanti** pubbāparāvīruddham. **Na kiñci jātanti** paṭiññādosā hetudosa udāharaṇadosa duṭṭhadosatāya na kiñci jātam. Tenāha “**āropito te vādo**”ti. Vadanti tena paribhāsantīti **vādo**, doso. **Sabhāvakkosenāti** sabhāvato pavattakoṭṭhāsenā.

240. **Pīleyyāti** madhubhaṇḍena saha bhajane pīletvā dadeyya. **Sabrahmacārīhi sampayojetvāti** sahadhammikehi viheṭhanapayogam katvā. Tenāha “**vivādam katvā**”ti.

241. **Itarītareṇāti** paṇītato itarena. Tenāha “**lāmakalāmakenā**”ti.

242. **Bhattakosakenāti** kosakabhattena, khuddakasarāvabhattakenāti attho. **Beluvamattabhattāhārāti** billapamāṇabhattabhojanā. **Oṭṭhāvattiyāti** mukhavattiyā. **Sabbākārenevāti** sabbappakāreneva. **Anappāhāroti na vattabbo** kadāci appāhāroti katvā. Tattha ativiya aññehi avisayham appāhāratam bhagavato dassetuṃ “**padhānabhūmiyan**”ti-ādi vuttam. **Mayāti** nissakkavacanam. **Visesatarāti** tena dhammena visesavantatarā.

1. Vigamanam (Ka)

Vatasamādānavaseneva paṃsukūlaṃ dhārentīti **paṃsukūlikā**ti āha “**samādinna paṃsukūlikaṅga**”ti, saddattho pana **Visuddhimagge**¹ vuttanayena veditabbo. **Piṇḍapātikā sapadānacārinoti**-ādisupi ese va nayo. Tattha tattha satthena chinditattā **satthalūkhāni**. Yaṃ yaṃ sappāyaṃ, tasseva gahaṇaṃ **uccinanti** āha “**uccinitvā -pa- thiraṭṭhānameva gahetvā**”ti. **Alābulomasānī**ti alābulomāni viya sukhumatarāni cīvarasuttaṃsūni etesaṃ santīti alābulomasāni. **Pātitaśāṇapaṃsukūlanti** kaḷevarena saddhiṃ chaḍḍitaśāṇamayaṃ paṃsukūlaṃ, yaṃ tumbamatte puḷave odhunitvā satthā gaṇhi.

“Yathāpi bhamaro pupphan”ti-ādinā² vuttaṃ madhukarabhikkhācāravataṃ “piṇḍiyālopabhojanaṃ nissāya pabbajjā”ti³ vacanato bhikkhūnaṃ pakatibhūtaṃ vatanti vuttaṃ “**uñchāsake vate ratā**”ti. Vata-saddo cettha pakativatasāṅkhātaṃ sakavataṃ vadati. Tenāha “**uñchācariyasaṅkhāte bhikkhūnaṃ pakativate**”ti. **Uccanīcagharadvāraṭṭhāyino**ti mahantakhuddakagehānaṃ bahidvārakoṭṭhakaṭṭhāyino. **Kabaramissakaṃ bhattaṃ saṃharitvāti** kaṇḍajakamissakaṃ bhattaṃ sampiṇḍitvā. **Ummārato paṭṭhāyāti** gharummārato paṭṭhāya.

Cīvarānuggahatthanti cīvarānurakkhaṇatthaṃ. Ettha ca yasmā buddhā nāma sadevake loke anuttaraṃ puñṇakkhettaṃ, sā cassa puñṇakkhattatā paramukkamsagatā, tasmā sattānaṃ tādisaṃ upakāraṃ ācikkhitvā te ca anuggaṇhantā gahapaticīvaraṃ sādīyanti, catupaccayasantose pana ne paramukkamsagatā evāti daṭṭhabbaṃ.

244. **Sappaccayanti** sahetukaṃ sakāraṇaṃ hutvā dhammaṃ desetīti ayamettha attho. Codako pana adhippāyaṃ ajānanto “**kiṃ panā**”ti-ādimāha. Itaro “**no na desetī**”ti-ādinā adhippāyaṃ vivarati. **Nidānanti** cettha ñāpakaṃ uppattikāraṇaṃ adhippetam, taṅca tassa tassa anuppattiyuttassa atthassa paṭipakkhaharaṇato “**sappāṭihāriyaṃ**”ti vuccatīti āha “**purimassevetaṃ vevacanan**”ti. Rāgādīnaṃ vā paṭiharaṇaṃ paṭihāriyaṃ, tadeva pāṭihāriyaṃ, saha pāṭihāriyenāti **sappāṭihāriyaṃ**. Rāgādipaṭisedhavaseneva hi satthā dhammaṃ deseti.

1. Visuddhi 1. 59, 60 piṭṭhādīsu.

2. Khu 1. 20 piṭṭhe Dhammapade.

3. Vi 3. 73, 133 piṭṭhesu.

245. **Tassa tassa pañhassāti** yaṃ yaṃ pañhaṃ paro abhisankharitvā bhagavantaṃ upasaṅkamitvā pucchati, tassa tassa pañhassa. **Upaṇi āgamanavādapathanti** vissajjane kate tato upaṇi āgacchanakaṃ vādamaggaṃ. **Visesetvā vadantoti** vattati “bho gotama vattumarahatī”ti attano vādabhedanatthaṃ āhataṃ kāraṇaṃ attano māraṇatthaṃ āvudhaṃ nidassento viya visesetvā vadanto pahārakena vacanena. **Antarantareti** mayā vuccamānakathāpabandhassa antarantare. **Dadeyya** vadeyya. **Evarūpesu ṭhānesūti** paravādihi saddhiṃ vādapaṭivādaṭṭhānesu. Te niggahetuṃ mayā desitaṃ suttapadaṃ ānetvā **mamayeva anusāsaniṃ ovādaṃ paccāsīsanti.**

246. **Sampādemīti** manorathaṃ sampādemi. **Paripūremīti** ajjhāsayaṃ paripūremi. **Adhisīleti** adhike uttamasīle. Sāvakaśīlato ca paccekabuddhasīlato ca buddhānaṃ sīlaṃ **adhikaṃ** ukkaṭṭhaṃ paramukkamsato anaññasādhāraṇabhāvato. Tenāha “**buddhasīlaṃ nāma kathitaṃ**”ti. **Ṭhānuppattikapaññāti** tattha tattha ṭhānaso uppannapaññā. Tenāha “**tattā**”ti-ādi. **Avasesā paññāti** idha paḷiyaṃ āgatā anāgatā ca yathāvuttañāṇadvayavinimuttā paññā.

247. **Visesādhigamānanti** satipaṭṭhānādīnaṃ adhigandhabbavisesānaṃ. Abhiññā nāma cha abhiññā, tāsū ukkaṭṭhaniddesena chaḷabhiññārahato¹ aggamaggapaññā idha abhiññāti adhippetā, tassa vosānaṃ pariyośanaṃ pārami paramukkamsāti avakamsāti ca aggaḥphalaṃ vuccatīti āha “**abhiññā -pa- arahattaṃ pattā**”ti.

Upāyapadhāneti ariyaphalādhigamanassa upāyabhūte padhāne “anuppannapāpakānuppādādi-atthā”ti gahitā tattheva honti, taṃ atthaṃ sādheṭṭhiyevāti etassa atthassa dīpako sammā-saddoti yāthā-adhippetatthassa anuppannapāpakānuppādādino upāyabhūte, padhāna-upāyabhūtetī attho. Sammā-saddassa vā yoniso atthadīpakataṃ sandhāya “yoniso padhāne”ti vuttaṃ. **Chandaṃ janetīti** kattukamyatākusalacchandaṃ uppādeti pavatteti vā. **Vāyamatīti** payogaparakkamaṃ karoti. **Vīriyaṃ ārabhatīti** kāyikacetasikavīriyaṃ karoti. **Cittaṃ**

1. Chaḷabhiññārahattāpi (Ka)

ukkhīpatiti teneva saha-jāta-vīriyena kosajjapakkhato cittaṃ ukkhīpati.
Paḍahatīti sammappadhānabhūtaṃ vīriyaṃ pavatteti. Paṭipāṭiyā panetāni
cattāri padāni āsevanābhāvanābahulīkamma-sātaccakiriyāhi yojetabbāni.
“Paḍahatī”ti vā iminā āsevanādīhi saddhiṃ sikhāpattaṃ usseḥhivīriyaṃ
yojetabbaṃ. **Vaḍḍhiyā paripūraṇatthanti** yāvata bhāvanāpāripūriyā
paripūraṇatthaṃ. **Yā tthitī**ti yā kusalānaṃ dhammānaṃ paṭipakkhavigamena
avaṭṭhiti. **So asammosoti** so avināso. **Yaṃ vepullanti** yo sabbaso
vipulabhāvo mahantatā. **Bhāvanāpāripūriti** bhāvanāya paripūritā. **Atthotipi**
veditabbaṃ purimacchimapaḍānaṃ samānatthabhāvato.

Pubbabhāga-paṭipadā kathitā taṃtaṃvise-sādhigamassa
paṭipadāvibhāvanāya āradhattā. Akusalānaṃ dhammānaṃ anuppajjanena
anattābhāvatā nāma natthīti vuttaṃ “**uppajjamānā**”ti vacanaṃ uppannānaṃ
rāsantarabhāvena gahitattā. Tathā kusalānaṃ dhammānaṃ uppajjanenāti
vuttaṃ “**anuppajjamānā**”ti vacanaṃ uppannānaṃ rāsantarabhāvena
gahitattā. **Nirujjhamānāti** paṭipakkhasamāyogena vinassamānā, na
khaṇanirodhavasena¹ nirujjhamānā.

Lobhādayo veditabbā, ye āradhavipassakānaṃ uppajjanārahā. **Sakim**
uppajjitvāti sabhāvakathanamattametaṃ. Ekavārameva hi maggo uppajjati.
Nirujjhamānoti saraseneva² nirujjhamāno. Na hi tassa paṭipakkhasamāyogo
nāma atthi. **Phalassāti** anantarakāleva uppajjanakaphalassa. **Paccayaṃ**
datvāva nirujjhatīti iminā maggo sampatti āyatiṇca ekanteneva attābhāvoti
dasseti. **Purimasmimpīti** “anuppannā me kusalā dhammā anuppajjamānā
anattāya samvatteyyūn”ti etasmiṃ tatiyavārepi. “**Samathavipassanāva**
gahetabbā”ti vuttaṃ aṭṭhakathāyaṃ, **taṃ pana** maggassa anuppannatāya
sabbhāvato,³ anuppajjamāne ca tasmiṃ vaṭṭānatthasabbhāvatoti⁴ maggassapi
sādhāraṇabhāvato⁵ **na yuttanti** paṭikkhipati. Yadi samathavipassanānampi
anuppatti anattābhāvā, maggassa anuppattiyā vattabbaṃ natthīti.

1. Vinassamānā khaṇanirodhavasena (Ka)

2. Parameneva (Ka)

3. Abhāvato (Ka), bhāvato (Mūlaṭi 2. 162 piṭṭhe.)

4. Vaṭṭānivattasambhavato (Ka), vaṭṭānatthasamvattanato (Mūlaṭi 2. 162 piṭṭhe.)

5. Asādhāraṇakāraṇabhāvato (Ka)

Mahantaṃ gāraṇaṃ hoti, tasmā “saṃghagāraṇena yathārucci vanditum na labhāmi”ti saṃghena saha na nikkhami. **Ettakaṃ dhātūnaṃ nidhānaṃ nāma aññaṭṭha natthi**, mahādhātunidhānato hi nīharitvā katipayā dhātuyo tattha tattha cetiye upanīṭā, idha pana rāmagāmathūpe vīnaṭṭhe nāgabhavanaṃ pavīṭṭhā doṇamattā dhātuyo upanīṭā. **Atimandāni notī** nanu ativiya mandāni.

Samvijjivāti “kathaṃ hi nāma mādiso īdisaṃ anattaṃ pāpuṇissatī”ti saṃvegaṃ janetvā. īdisaṃ nāma mādisaṃ ārabba vattabbanti **kiṃ vadatīti** taṃ vacanaṃ anādiyanto.

Santasamāpattito aññaṃ santhambhanakāraṇaṃ balavaṃ natthīti tato parihīno sammāpaṭipattiyaṃ paṭiṭṭhā kathaṃ bhavissatīti āha “**santhāya -pa-na sakkoti**”ti. Na hi mahārajjuṃ chinnāya suttatantū santhambhetum sakkontīti. Samathe dassetvā tena samānagatikā imasmiṃ visaye vipassanāpīti iminā adhippāyena āha “**evaṃ uppunnā samathavipassanā -pa-samvattanti**”ti.

Kāsāvanti kāsāvavattaṃ. **Kacchaṃ pīletvā nivatthanti** pacchimaṃ ovaṭṭikaṃ pīlento viya dāhaṃ katvā nivattaṃ addasaṃsūti yojanā. ()¹

Vuttanayenāti² “kāma nāmete aniccā dukkhā vipariṇāmadhammā”ti-ādinā vatthukāmakilesakāmesu ādinavaddassanapubbakanekkhammaṃ paṭipattiyaṃ chandarāgaṃ vikkhambhayato samucchindantassa ca “anuppanno ca kāmāsavo na uppajjati”ti-ādinā heṭṭhā sabbāsavasuttavaṇṇanādīsu³ vuttanayena. **Ārammaṇarasam anubhavitvā niruddhavipākoti** tadārammaṇamāha. Anubhavitvā bhavitvā ca vigataṃ **bhūtavigataṃ**. Anubhūtabhūtā hi bhūtatāsāmaññaṇa bhūta-saddena vuttā. Sāmaññaṇameva hi upasaggena visesīyatīti. Anubhūtasaddo ca kammavacanicchāya abhāvato anubhavakavācako dāṭṭhabbo. Vipāko ārammaṇe uppajjivā niruddho bhutvāvigatoti vattabbataṃ arahati, vikappagāhavasena rāgādīhi tabbipakkhehi ca akusalaṃ kusalaṃ kammaṃ ārammaṇarasam anubhavitvā vigatanti vattabbataṃ

1. (Upaḍḍhajjhāyamānānaṃ dārūnaṃ kalāpaṃ. Imesaṃ ye va pādānaṃ pādakathalikam katvā) (Ka)

2. Am-Ṭī 1. 240 piṭṭhādīsu passitabbam.

3. Ma 1. 9; Ma-Ṭīha 1. 69 piṭṭhesu.

arahati. Yathāvutto pana vipāko kevalaṃ ārammaṇarasānubhavanavaseneva pavattatīti anubhavitvā vigatattā nippariyāyeneva¹ vutto, tassa ca tathā vuttattā kammaṃ bhavitvā vigatapariyāyena, yaṃ “uppannānaṃ akusalānaṃ dhammānaṃ pahānāya, uppannānaṃ kusalānaṃ dhammānaṃ ʘhitiyā”ti ettha “uppanna”ti gahetvā taṃsadisānaṃ pahānaṃ, vucchi ca vuttā. Vipacchitum okāsakaraṇavasena uppatitaṃ atītakammañca tato uppajjitum āraddho anāgato vipāko ca “okāsakatuppanno”ti vutto. Yaṃ uppannasaddena vināpi viññāyamānaṃ uppannaṃ sandhāya “nāhaṃ bhikkhave sañcetanikānaṃ”ti-ādi² vuttaṃ.

Tesūti vipassanāya bhūmibhūtesu khandhesu. **Anusayitakilesāti** anusayavasena pavattā appahīnā maggena pahātabbā kilesā adhippetā. Tenāha “**atītā -pa- na vattabbā**”ti. Tesāṃ hi ambarukkhopamāya vattamānādītā na vattabbā maggena pahātabbānaṃ tādissassa vibhāgassa anuppajjanato. **Appahīnāva** **hontīti** iminā appahīnaṭṭhena anusayaṭṭhoti dasseti. **Idaṃ bhūmiladdhuppannaṃ nāmāti** idaṃ tesu khandhesu uppattirahakilesajātaṃ tāya eva uppattirahatāya bhūmiladdhuppannaṃ nāma, tebhūmakabhūmiladdhā nāma hotīti attho. **Tāsu tāsu bhūmīsūti** manussadevādi-atabhāvasaṅkhātesu upādānakkhandhesu. Tasmim tasmim santāne anuppatti-anāpāditatāya **asamugghātītā**. Ettha ca laddhabhūmikaṃ **bhūmiladdhanti** vuttaṃ aggi-āhito viya.

Okāsakatuppanna-saddepi ca okāso kato etenāti, okāso kato etassāti ca atthadvayepi kata-saddassa paranipāto daṭṭhabbo. Āhatakhīrarukkho viya nimittaggāhavasena adhiggahitaṃ ārammaṇaṃ, anāhatakhīrarukkho viya avikkhambhitatāya antogadhakilesaṃ ārammaṇaṃ. Nimittaggāhakāvikkhambhitakilesā vā puggalā āhatānāhatakhīrarukkhasadisā. **Purimanayenevāti** avikkhambhituppanne viya “imasmiṃ nāma ʘhāne nuppajjissantīti na vattabbā, kasmā? **Asamugghātītattā**”ti yojetvā vitthāretabbaṃ.

Vuttaṃ paṭisambhidāmagge. Tattha ca maggena pahīnakilesānameva tidhā navattabbataṃ apākaṭaṃ supākaṭaṃ kātuṃ **ajātaphalarukkho** upamābhāvena

1. Nissayeneva (Ka)

2. Am 3. 497, 503 piṭṭhesu.

āgato. Atītādīnaṃ appahīnatādassanattampi “**jātaphalarukkheṇa dīpetabban**”ti vuttaṃ. Tattha yathā acchinne rukkhe nibbattārahāni phalāni chinne anuppajjamānāni na kadāci sasabhāvāni ahesuṃ honti bhavissanti cāti tāna atītādibhāvena na vattabbāni, evaṃ maggena pahīnakilesā ca datṭhabbā. Yathā chede asati phalāni uppajjissanti, sati ca nuppajjissantīti chedassa sātthakatā, evaṃ maggabhāvanāya ca sātthakatā yojetabbā.

Tepi pajahatiyeva kilesappahāneneva tesampi anuppattidhammatāpādanato. **Abhisankhāravīññāṇassāti** paṭisandhivīññāṇassa. **Upādinna-anupādinna**toti upādinna-khandhato ceva kilesato ca. Upapattivaseṇa vuṭṭhāna dassetumāha “**bhavavasena panā**”ti-ādi. Ye sotāpannassa satta bhavā appahīnā, tato pañca ṭhapetvā itare dve “**sugatibhavekadesā**”ti adhippetā. **Sugatikāmabhavatoti** sugatibhavekadesabhūtakāmabhavato. **Arahattamaggo rūpārūpabhavato vuṭṭhāti** uddhambhāgiyasamyojanasamugghātabhāvato. Yadi arahattamaggo eva ariyamaggo siyā, so eva sabbakilese pajaheyya, sabbabhavehipi vuṭṭhaheyya. Yasmā pana odhisova kilesā pahīyanti, tasmā heṭṭhimahēṭṭhimamaggehi pahīnāvasese kilese so pajahati, iti imaṃ sāmattiyaṃ sandhāya “**sabbabhavehi vuṭṭhātiyevātipi vadantī**”ti vuttaṃ. Tathā hi so eva “vajirūpamo”ti vutto.

Hotu tāva vuttanayena anuppannānaṃ akusalānaṃ anuppādāya, uppannānaṃ uppannasadisānaṃ pahānāya anuppattidhammatāpādanāya maggabhāvanā, **atha maggakkhaṇe kathaṃ anuppannānaṃ** kusalānaṃ **uppādāya uppannānaṃ**ca ṭhitiyā bhāvanā hoti ekacittakkhaṇikattā tassāti codeti, itaro “**maggappavattiyāyevā**”ti parihāramāha. Maggo hi kāmāñcekacittakkhaṇiko, tathārūpo panassa pavattiviseso, yaṃ anuppannā kusalā dhammā sātisayaṃ uppajjanti, uppannā ca savisesaṃ pāripūriṃ pāpuṇanti. Tenāha “**maggo hī**”ti-ādi. Kiñcāpi ariyamaggo vattamānakkhaṇe anuppanno nāma na hoti, anuppannapubbataṃ¹ upādāya upacāravaseṇa tathā vuccatīti dassetum “**anāgatapubbaṃ hī**”ti-ādi vuttaṃ. **Ayamevāti** ayaṃ maggassa

1. Anuppannapubbavacanāṃ (Ka)

yathāpaccayapavatti eva **thiti nāmāti**, maggasamaṅgī puggalo maggampi bhāvento eva tassa **thitiyā bhāvetīti vattum vaṭṭati**.

Upasamamānaṃ **gacchatīti** vikkhambhanavasena samucchadavasena kilese upasamentarī vattati. Pubbabhāgindriyāni eva vā adhippetāni. Tenevāha **“kilesūpasamatthaṃ vā gacchatī”**ti.

248. **Adhimuccanattthenāti**¹ adhikaṃ savisesaṃ muccanattthena, tenāha **“suṭṭhu muccanatttho”**ti. Etena satipi sabbassapi rūpāvacarajjhānassa vikkhambhanavasena paṭipakkhato vimuttabhāve yena bhāvanāvisesena taṃ jhānaṃ sātisaṃ paṭipakkhato vimuccitvā pavattati, so bhāvanāviseso dīpito. Bhavati hi samānajātiyuttopi bhāvanāvisesena pavatti-ākāraviseso. Yathā taṃ saddhāvimuttato dīṭhippattassa, tathā paccanīkadhammehi suṭṭhu vimuttatāya eva aniggahitabhāvena nirāsaṅkatāya abhirativasena suṭṭhu adhimuccanattthenapi vimokkho. Tenāha **“ārammaṇe cā”**ti-ādi. **Ayaṃ panatthoti** ayaṃ adhimuccanatttho **pacchimavimokkhe** nirodhe **natthi**. Kevalo vimuttattho eva tattha labbhati, taṃ sayameva parato vakkhati.

Rūpīti yenāyaṃ sasantatipariyāpannena rūpena samannāgato, taṃ yassa jhānassa hetubhāvena viṣiṭṭhaṃ rūpaṃ hoti. Yena viṣiṭṭhena rūpena **“rūpī”**ti vucceyya rūpī-saddassa atisaṃvattadīpanato, tadeva sasantatipariyāpannarūpanimittaṃ jhānamiva² paramatthato rūpībhāvasādhakanti daṭṭhabbaṃ. Tenāha **“ajjhattan”**ti-ādi. **Rūpajjhānaṃ rūpaṃ** uttarapadalopena. **Rūpānīti** panettha purimapadalopo daṭṭhabbo. Tena vuttaṃ **“nīlakaṣiṇādīni rūpānī”**ti.

Anto-appanāyaṃ subhanti ābhogo natthīti iminā pubbābhogavasena adhimutti siyāti dasseti. Evaṃ hettha tathāvattabbatā patticodanā anavakāsā hoti. Yasmā suvisuddhesu nīlādīsu vaṇṇakaṣiṇesu tattha katādhikārānaṃ abhirativasena suṭṭhu adhimutti siyā, tasmā aṭṭhakathāyaṃ tathā tatiyo vimokkho saṃvaṇṇito. Yasmā pana mettādivasena pavattamānā bhāvanā satte appaṭikūlato

1. Dī-Ṭī 2. 118; Am-Ṭī 3. 249 piṭṭhādīsupi passitabbaṃ.

2. Sasantatipariyāpannarūpassa vasena paṭiladdhajjhānaṃ idha (Dī-Ṭī 2. 118; Am-Ṭī 3. 249 piṭṭhesu.)

dahati, te subhato adhimuccitvāva pavattati, tasmā paṭisambhidāmagge¹ brahmavihārabhāvanā “subhavamokkho”ti vuttā, tayidaṃ ubhayampi tena tena pariyaena vuttattā na virujjhatīti daṭṭhabbam.

Sabbasoti anavasesato. Na hi catunnaṃ arūpakkhandhānaṃ ekadesopi tattha avasiṭṭhoti. **Vissatṭhattāti** yathāparicchinne kāle nirodhitattā. **Uttamo vimokkho nāma** ariyeveva samāpajjitabbato, ariyaphalapariyāsānattā diṭṭheva dhamme nibbānapattibhāvato ca.

249. Abhibhavatīti abhibhu², parikammaṃ, ñāṇaṃ vā. Abhibhu āyatanam etassāti **abhibhāyatanam**, jhānam. Abhibhavitabbaṃ vā ārammaṇasaṅkhātāṃ āyatanam etassāti **abhibhāyatanam**, jhānam. Ārammaṇābhibhavanato abhibhu ca taṃ āyatanaṃca yogino sukhavisesānaṃ adhiṭṭhānabhāvato manāyatanadhammāyatanabhāvato cātipi sasampayuttaṃ jhānam **abhibhāyatanam**. Tenāha “**abhibhavanakāraṇāni**”ti-ādi. **Tānīti** abhibhāyatanasaññitāni jhānāni. Samāpattito viṭṭhitassa ābhogo pubbabhāgabhāvanāvasena jhānakkhaṇe pavattaṃ abhibhavanākāraṃ gahetvā pavattoti daṭṭhabbo. **Parikammavasena ajjhattaṃ rūpasāññī**, na appanāvasena. Na hi paṭibhāganimitārammaṇā appanā ajjhattavisayā sambhavati. **Tam pana** ajjhattaparikammavasena laddhaṃ kaṣiṇanimittaṃ **asuvisuddhameva hoti**, na bahiddhāparikammavasena laddhaṃ viya visuddhaṃ.

Parittānīti yathāladdhāni suppasarāvamattāni. Tenāha “**avaḍḍhitāni**”ti. **Parittavasenevāti** vaṇṇavasena ābhoge vijjamānepi parittavaseneva **idamabhibhāyatanam vuttaṃ**. Parittatā hettha abhibhavanassa kāraṇaṃ. Vaṇṇābhoge satipi asatipi abhibhāyatanabhāvanā nāma tikkhapaññasveva sambhavati, na itarassāti “**ñānuttariko puggalo**”ti. **Abhibhavitvā samāpajjati**ti ettha abhibhavanam samāpajjanaṃca upacārajjhānādhiḡamasamanantameva appanājhānāppādananti āha “**saha nimittuppādenevettha appanam pāpeti**”ti. **Saha nimittuppādenāti** ca appanāparivāsābhāvassa lakkhaṇavacanametam. Yo “khippābhiñño”ti

1. Khu 9. 235 piṭṭhe.

2. Dī-Ṭī 2. 159; Am-Ṭī 3. 245 piṭṭhādīsupi passitabbaṃ.

vuccati, tatopi ñāṇuttarasseva abhibhāyatanabhāvanā. **Etthā**ti etasmim nimitte. **Appanam pāpeti**ti bhāvanā appanam neti.

Ettha ca keci “uppanne upacārajjhāne taṃ ārabha ye heṭṭhimantena dve tayo javanavārā pavattanti, te upacārajjhānapakkhikā eva, tadanantaraṇca bhavaṅgaparivāseṇa upacārāsevanāya ca vinā appanā hoti, saha nimittuppādeneva appanam pāpeti”ti vadanti, taṃ tesam matimattaṃ. Na hi pārivāsikaparikammena appanāvāro icchito, nāpi mahaggatappamañajjhānesu viya upacārajjhāne ekantato paccavekkhaṇā icchitabbā, tasmā upacārajjhānādhigamato param katipayabhavaṅgacittāvasāṇe appanam pāpuṇanto “saha nimittuppādenevettha appanam pāpeti”ti vutto. “Saha nimittuppādenā”ti ca adhippāyikamidam vacanam, na nītattham, adhippāyo vuttanayeneva veditabbo.

Na antosamāpattiyam tadā tathārūpassa ābhogassa asambhavato, samāpattito vuṭṭhitassa ābhogo pubbabhāgabhāvanāvasena jhānakkhaṇe pavattaṃ abhibhavanākāraṃ gahetvā pavattoti daṭṭhabbam.

Abhidhammatṭhakathāyam¹ pana “iminā panassa pubbabhāgo² kathito”ti vuttaṃ. Antosamāpattiyam tathā ābhogābhāve kasmā “jhānasaññāyapī”ti vuttanti āha “**abhibhava -pa- atthi**”ti.

Vaḍḍhitappamāṇānīti vipulappamāṇānīti attho, na ekaṅguladvaṅgulādi vasena vaḍḍhitappamāṇānī³ tathā vaḍḍhanassevettha asambhavato. Tenāha “**mahantānī**”ti.

Rūpe saññā rūpasaññā, sā assa atthīti rūpasaññī, na rūpasaññī **arūpasaññī**. Saññāsīseṇa jhānam vadati. Rūpasaññāya anuppādanamevettha **alābhitā**. **Bahiddhāva uppannanti** bahiddhāvatthusmimyeva uppannam.

Abhidhamme pana “ajjhattaṃ arūpasaññī bahiddhā rūpāni passati parittāni suvaṇṇadubbaṇṇāni, appamāṇāni suvaṇṇadubbaṇṇānī”ti evaṃ catunnam abhibhāyatanānam āgatattā **abhidhammatṭhakathāyam**⁴ “kasmā pana yathā suddhante ‘ajjhattaṃ rūpasaññī eko bahiddhā rūpāni passati parittānī’ti-ādi vuttaṃ, evaṃ avatvā idha catūsupi abhibhāyatanesu

1. Abhi-Ṭṭha 1. 233 piṭṭhe.

2. Pubbābhogo (Ka)

3. Vaḍḍhim pāpitānīti (Dī-Ṭṭi 2. 161; Am-Ṭṭi 3. 247 piṭṭhesu.)

4. Abhi-Ṭṭha 1. 234 piṭṭhe.

ajjhattaṃ arūpasaññitāva vuttā”ti codanaṃ katvā “ajjhatarūpānaṃ anabhibhavanīyato”ti kāraṇaṃ vatvā “tattha vā hi idha vā bahiddhārūpāneva abhibhavitabbāni, tasmā tāni niyamato vattabbānīti tatrāpi idhāpi vuttāni. ‘Ajjhattaṃ arūpasaññī’ti idaṃ pana satthu desanāvilāsamattamevā”ti vuttaṃ.

Ettha ca vaṇṇābhogarahitāni sahitaṇi ca sabbāni “parittāni suvaṇṇadubbaṇṇāni”ti vuttāni, tathā “appamāṇāni”ti daṭṭhabbāni. Atthi hi eso pariyāyo “parittāni abhibhuyya tāni ce kadāci vaṇṇavasena ābhujitāni honti suvaṇṇadubbaṇṇāni abhibhuyyā”ti. Pariyāyakathā hi suttantadesanāti. Abhidhamme¹pana nippariyāyadesanattā vaṇṇābhogarahitāni visuṃ vuttāni, tathā sahitaṇi. Atthi hi ubhayattha abhibhavanapariyāyoti “ajjhattaṃ rūpasaññī”ti-ādinaṃ paṭhamadutiya-abhibhāyatanesu paṭhamavimokkho, tatiyacatutthābhābhāyatanesu dutiyavimokkho, vaṇṇābhābhāyatanesu tatiyavimokkho ca abhibhavanappavattito saṅgahito, abhidhamme¹pana nippariyāyadesanattā vimokkhābhābhāyatanaṇi asaṅkarato dassetuṃ vimokkhe vajjetvā abhibhāyatanaṇi kathitāni, sabbāni ca vimokkhakiccāni jhānāni vimokkhadesanāyaṃ vuttāni. Tadetam “ajjhattaṃ rūpasaññī”ti āgatassa abhibhāyatanaḍvayassa abhidhamme abhibhāyatanesu avacanato, “rūpī rūpāni passaṭi”ti-ādīnaṅca sabbavimokkhakiccasādhāraṇavacanabhāvato vavatthānaṃ katanti viññāyati.

“Ajjhattarūpānaṃ anabhibhavanīyato”ti idaṃ abhidhamme katthacipi “ajjhattaṃ rūpāni passaṭi”ti avatvā sabbattha yaṃ vuttaṃ “bahiddhārūpāni passaṭi”ti, tassa kāraṇāvacanaṃ. Tena yaṃ aññahetukaṃ, taṃ tena hetunā vuttaṃ, yaṃ pana desanāvilāsaḍhetukaṃ ajjhattaṃ arūpasaññitāya eva abhidhamme vacanaṃ, na tassa aññaṃ kāraṇaṃ maggitabbanti dasseti. Ajjhattarūpānaṃ anatibhavanīyatā ca tesaṃ bahiddhārūpānaṃ viya avibhūtattā, desanāvilāso ca yathāvuttavavatthānavasena veditabbo vencyyajjhāsayaḍasena vijjamānapariyāyakathanabhāvato. “Suvaṇṇadubbaṇṇāni”ti eteneva siddhattā nīlādi-abhibhāyatanaṇi na vattabbānīti ce? Na,

1. Abhi 1. 55 piṭṭhe.

nīlādīsu katādhikārānaṃ nīlādibhāvasseva abhibhavanakāraṇattā. Na hi tesam parisuddhāparisuddhavaṇṇānaṃ parittatā, tadappamāṇatā vā abhibhavanakāraṇaṃ, atha kho nīlādibhāvo evāti. Etesu ca parittādikasiṇarūpesu yaṃ caritassa imāni abhibhāyatanāni ijjhanti, taṃ dassetuṃ “**imesu panā**”ti-ādi vuttaṃ.

Sabbasaṅgāhikavasenāti sakalanīlavaṇṇanīdassananīlanibhāsānaṃ sādharāṇavasena. **Vaṇṇavasenāti** sabhāvavaṇṇavasena. **Nidassanavasenāti** passitabbatāvasena. **Obhāsavasenāti** sappabhāsatāya avabhāsanavasena. **Umāpupphanti** atasipupphaṃ. **Nīlameva hoti** vaṇṇasaṅkarābhāvato. **Bārāṇasiyaṃ bhavanti** bārāṇasiyaṃ samuṭṭhitaṃ.

Te dhammeti te satipaṭṭhānādiddhamme ceva aṭṭhavimokkhadhamme ca. **Ciṇṇavasībhāvāyeva** tattha abhivisiṭṭhāya paññāya pariyosānuttaraṃ satam¹gatā **abhiññāvosānapāramippattā**.

250. **Sakalatṭhenāti**² sakalabhāvena, asubhanimuttādīsu viya ekadese aṭṭhatvā anavasesato gahetabbatṭhenāti attho. Yathā khettaṃ sassānaṃ uppattiṭṭhānaṃ vaḍḍhiṭṭhānaṃ, evameva taṃtaṃsampayuttadhammānanti āha “**khettaṭṭhānā**”ti. **Paricchinditvāti** idaṃ uddhaṃ adho tiriyaṃti yojetabbaṃ. Paricchinditvā eva hi sabbattha kasiṇaṃ vaḍḍhetabbaṃ. **Tena tena kāraṇenāti** upari-ādīsu tena tena kasiṇena. Yathā kinti āha “**ālokaṃiva rūpadassanakāmo**”ti, yathā dibbacakkhunā uddhaṃ ce rūpaṃ daṭṭhukāmo, uddhaṃ ālokaṃ pasāreti, adho ce, adho, samantato ce rūpaṃ daṭṭhukāmo, samantato ālokaṃ pasāreti, evaṃ sabbakasiṇanti attho. **Ekassāti** pathavīkasiṇādīsu ekekassa. **Aññabhāvānupagamanatṭhanti** aññakasiṇabhāvānupagamanadīpanatṭhaṃ, aññassa vā kasiṇabhāvānupagamanadīpanatṭhaṃ³. Na hi aññena pasāritakasiṇaṃ tato aññena pasāritakasiṇabhāvaṃ upagacchati, evampi nesaṃ aññakasiṇasambhedābhāvo veditabbo. **Na aññaṃ** pathavī-ādi. Na hi udakenaṭṭhitatṭhāne sasambhārapathavī atthi. **Aññakasiṇasambhedoti** āpokasiṇādinaṃ

1. Pariyosānaṃ katakiccatanti bhavitabbaṃ.

2. Dī-Ṭī 3. 267; Am-Ṭī 3. 320 piṭṭhādīsupi passitabbaṃ.

3. Kasiṇabhāvānupagamanatṭhaṃ (Ka)

saṅkaro. **Sabbatthā**ti sabbesu sesakasīṇesu. Ekadese aṭṭhatvā anavasesapharaṇaṃ pamāṇassa aggahaṇato **appamāṇaṃ**. Teneva hi nesaṃ kasiṇasamaññā. Tathā hi “**tañhi**”ti-ādimāha. Tattha **cetasā pharantoti** bhāvanācittena ārammaṇaṃ karonto. Bhāvanācittaṃ hi kasiṇaṃ parittaṃ vā vipulaṃ vā sakalameva manasi karoti.

Kasiṇugghāṭimākāse pavattaṃ viññāṇaṃ pharaṇa-appamāṇavasena “viññāṇakasiṇaṃ”ti vuttaṃ. Tathā hi taṃ “viññāṇaṃ”ti vuccati.

Kasiṇavasenāti ugghāṭitakasiṇavasena kasiṇugghāṭimākāse uddhamadhotiriyatā veditabbā. Yattakaṃ hi ṭhānaṃ kasiṇaṃ pasāritaṃ, tattakaṃ ākāśabhāvanāvasena ākāsaṃ hotīti. Evaṃ yattakaṃ ṭhānaṃ ākāsaṃ hutvā upaṭṭhitaṃ, tattakaṃ ākāsameva hutvā viññāṇassa pavattanato āgamanavasena viññāṇakasiṇepi uddhamadhotiriyatā vuttāti “**kasiṇugghāṭimākāśavasena tattha pavattaviññāṇe uddhamadhotiriyatā veditabbā**”ti āha.

252. **Vuttoye**va vammikasutte. **Nissitañca** chavatthunissitattā vipassanāñāṇassa. **Paṭibaddhañca** tena vinā appavattanato kāyasaññitānaṃ rūpadhammānaṃ ārammaṇakaraṇato ca. Suṭṭhu bhāti obhāsātīti vā **subho**. Kuruvindajāti-ādi-jātivisesopi maṇi ākarapārisuddhimūlako evāti āha “**suparisuddha-ākarasamuṭṭhito**”ti. Dosanīharaṇavasena parikamma-nipphattīti āha “**suṭṭhu kataparikammo apanītapāsāṇasakkharo**”ti. **Dhovanavedhanādīhi**ti catūsu pāsāṇesu dhovanena ceva kālakādi-apaharaṇatthāya suttana āvunanatthāya ca vijjhanena, tāpasaṇhakarāṇādīnaṃ saṅgaho ādi-saddena. **Vaṇṇasampattinti** suttassa vaṇṇasampattiṃ.

Maṇi viya karajakāyo paccavekkhitabbato. **Āvutasuttaṃ viya vipassanāñāṇaṃ** anupavisitvā ṭhitattā. **Cakkhumā puriso viya vipassanālābhī bhikkhu** sammadeva tassa dassanato. **Tadārammaṇānanti** rūpadhammārammaṇānaṃ. **Phassapañcamakacittacetasi**kaggahaṇena gahitadhammāpi vipassanācittuppadapariyāpannā evāti veditabbaṃ. Evaṃ hi tesam vipassanāñāṇagatikattā “**āvutasuttaṃ viya vipassanāñāṇaṃ**”ti vacanaṃ avirodhitam hoti.

Ñānassāti paccavekkhaṇāñāṇassa. Yadi evaṃ ñāṇassa vasena vattabbaṃ, na puggalassāti āha “**tassa panā**”ti-ādi. **Maggassa anantaram**, tasmā lokiyābhiññānaṃ parato chaṭṭhābhiññāya purato vattabbaṃ vipassanāñāṇaṃ. **Evaṃ santepīti** yadipāyaṃ ñāṇanupubbaṭṭhiti, evaṃ santepi. **Etassa antarā vāro natthīti** pañcasu lokiyābhiññāsu kathitāsu **ākāṅkheyyasuttā**¹viya chaṭṭhābhiññā kathetabbāti etassa anabhiññālakkhaṇassa vipassanāñāṇassa tasmaṃ antarā vāro na hoti, tasmā tattha avasarābhāvato idheva rūpāvacaracatutthajjhānānantameva dassitaṃ vipassanāñāṇaṃ. **Yasmā cāti ca-saddo** samuccayatto. Tena na kevalaṃ tadeva, atha kho idampi kāraṇaṃ vipassanāñāṇassa idheva dassaneti imamatthaṃ dīpeti. **Dibbena cakkhunā bheravarūpaṃ passatoti** ettha iddhividhañāṇena bheravaṃ rūpaṃ nimminivā cakkhunā passatoti vattabbaṃ, evampi abhiññālābhino apariññāṇavattthukassa bhayasantāso uppajjati uccavālikavāsīmahanāgattherassa viya. **Idhāpīti** imasmim vipassanāñāṇepi, na satipaṭṭhānādīsu evāti adhippāyo.

253. Manomayiddhiyaṃ ciṇṇavasitāya abhiññāvosānapāramippattatā veditabbāti yojanā. **Manena nibbattanti** abhiññāmanena nibbattitaṃ. **Tamsadisabhāvadassanattamevāti** saṇṭhānatopi vaṇṇatopi avayavavisesatopi sadisabhāvadassanattameva. **Sajātiyaṃ ʈhito**, na nāgiddhiyā aññajātirūpo. **Suparikammakatamattikādayo viya iddhividhañāṇaṃ** vikubbanakiriyāya nissayabhāvato.

255. **Appakasirenevāti** akiccheneva.

256. Mando uttānaseyyakadārakopi “**daharo**”ti vuccatīti tato visesanatthaṃ “**yuvā**”ti vuttaṃ. Yuvāpi koci anicchanato amaṇḍanasīlo hotīti tato visesanatthaṃ “**maṇḍanakajātiko**”ti vuttaṃ. Tena vuttaṃ “**yuvāpī**”ti-ādi. Kāḷatilappamāṇā bindavo **kāḷatilakāni**. Nātikammāsatilappamāṇā bindavo **tilakāni**. **Vaṅkaṃ** nāma piyaṅgaṃ. Yobbanapīlakādayo **mukhadūsipīlakā**. Mukhagato doso **mukhadoso**, lakkhaṇavacanañcetaṃ mukhe adosassapi pākaṭabhāvassa

1. Ma 1. 39 piṭṭhe.

adhippetattā. Yathā vā mukhe doso, evaṃ mukhe adosopi mukhadoso saralopena, mukhadoso ca mukhadoso ca mukhadosoti ekasesanayenapettha attho daṭṭhabbo. Evaṃ hi **paresaṃ soḷasavidhaṃ cittaṃ pākāṭaṃ hotīti** vacanaṃ samatthitaṃ hoti.

259. **Paṭipadāvasenāti** yathārahaṃ samathavipassanāmaggaṭipadāvasena. **Aṭṭhasu koṭṭhāsesūti** satipaṭṭhānādīsu bodhipakkhiyadhammakotṭhāsesu, vimokkhakotṭhāsesu vāti imesu aṭṭhasu koṭṭhāsesu. **Sesesūti** vuttāvasesesu abhibhāyatanakotṭhāsādīsu. Sesaṃ suviññeyyameva.

Mahāsakuludāyisuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

8. Samaṇamuṇḍikāputtasuttavaṇṇanā

260. **Uggahitunti** sikkhituṃ. **Uggāhetunti** sikkhāpetuṃ, pāṭhato attanā yathā-uggahitamattamaṃ tabbimbhāvanatthāya uccāraṇavasena paresaṃ gāhetunti attho. **Samayanti** diṭṭhiṃ. Sā hi saṃyojanabhāvato sameti sambandhā eti pavattati, daḥaggahaṇabhāvato vā saṃyuttā ayanti pavattanti sattā yathābhīnivesaṃ etenāti **samayoti** vuccati. Diṭṭhisamyojanena hi sattā ativiya bajjhantīti. Sūriyassa uggamanato atthaṅgamā ayaṃ ettako kālo rattandhakāraḍidhamanato divā nāma, tassa pana majjhimaṇṇasāññito kālo samujjalitapabhātejadahanabhāvena divānāma. Tenāha “**divasassapi divābhūte**”ti. **Paṭisaṃharitvāti** nivattetvā. Evaṃ cittaṃsa paṭisaṃharaṇaṃ nāma gocarakkhetta ṭhapananti āha “**jānaratisevanavasena ekībhāvaṃ gato**”ti. Etena kāyavivekapubbakaṃ cittavivekamāha. Sīlādiguṇavisesayogato manasā sambhāvanīyā, te pana yasmā attano sīlādiguṇehi viññūnaṃ manāpā honti (kilesa-aniggahassa pañcapasādāyattattā),¹ tasmā āha “**manavaḍḍhanakānan**”ti-ādi. Tattha **unnamatīti** udaggaṃ hoti. **Vaḍḍhatīti** saddhāvasena vaḍḍhatī. Tenāha bhagavā “anussaraṇampahaṃ bhikkhave tesāṃ bhikkhūnaṃ bahūpakāraṃ vadāmi”ti².

1. () Ayaṃ pāṭho adhiko viya dissati.

2. Khu 1. 267; Saṃ 3. 61 piṭṭhesu.

261. **Paññapemī**ti pajānanabhāvena ñāpemi tathā vavatthapemi. Tenāha “**dassemi thapemī**”ti. **Paripuṇṇakusalanti** sabbaso puṇṇakusaladhammaṃ. **Uttamakusalanti** uttamabhāvaṃ seṭṭhabhāvaṃ pattakusaladhammaṃ. **Ayojjhanti** vādayuddhena ayodhanīyaṃ, vādayuddhaṃ hotu, tena parājayo na hotīti dasseti. Tenāha “**vādayuddhenā**”ti-ādi. **Samvarappahānanti** pañcasu samvaresu yena kenaci samvarena samvaralakkhaṇaṃ pahānaṃ. **Paṭisevanappahānaṃ vāti vā**-saddena parivajjanappahānādiṃ saṅgaṇhāti. **Sesapadesūti** “na bhāsati”ti-ādīsu padesu. **Eseva nayoti** iminā “abhāsanamattameva vadatī”ti evamādiṃ atidisati.

Nābhinandīti na sampaṭicchi. Sāsane tiṇṇaṃ duccharitānaṃ micchājīvaṃsa vivajjanaṃ vaṇṇiyati, ayañca evaṃ katheti, tasmā **sāsanassa anulomaṃ viya vadati**, vadanto ca sammāsambuddhe dhamme cassa appasādaṃ na dasseti, tasmā **pasannakārampi vadatīti maññaṃāno** tassa vādaṃ **na paṭisedheti**.

262. **Yathā tassa vacanaṃ, evaṃ santeti** yathā tassa paribbājakassa vacanaṃ, evaṃ samaṇabhāve sante labbhamāne. **Mayaṃ pana evaṃ navadāmāti** etena samaṇabhāvo nāma evaṃ na hotīti dasseti. Yo hi dhammo yādiso, tatheva taṃ buddhā dīpenti. **Visesaññaṇaṃ na hotīti** kāyavisesavisayaññaṇaṃ tassa tadā natthi, yato parakāye upakkamaṃ kareyyāti dasseti, tassa pana tattha visesaññaṇampi natthevāti. Yasmā kāyapaṭibaddhaṃ kāyakammaṃ, tasmā taṃ nivattento āha “**aññaṭṭra phanditamattā**”ti. **Kilesasahagatacittenevāti** dukkhasamphassassa asahananimittena domanassasahagatacitteneva. Dutiyavārepi eseva nayo. Jighacchāpipāsadukkhassa asahananimittena domanasseneva. **Vikūjitamattāti** ettha virūpaṃ kūjitaṃ vikūjitaṃ pubbenivāsasannissayaṃ upayaṃ, taṃ panettha rodanahasanasamuṭṭhāpakacittasahagatanti dosasahagataṃ lobhasahagatañcāti daṭṭhābbaṃ. **Cittanti** kusalacittaṃ. Akusalacittaṃ pana atītārammaṇaṃ pavattatīti vattabbameva natthi. **Saritvāti** yāva na satisaṇṭhāpanā dhammā uppajjanti, tāva supinante anubhūtaṃ viya dukkhaṃ saritvā rodanti. **Hasantīti** etthāpi eseva nayo. Ayañca nayo ye laddhasukhārammaṇā hutvā gahitapaṭisandhikā mātukucchitopi sukheveva nikkhamanti, tesaṃ vasena vuttoti daṭṭhabbo. **Pāyantiyāti** attano

janapadadesarūpena pāyantiyā. **Ayampīti** ājīvopi mātu aññavihitakāle ca lokassādavasena **kilesasahagatacitteneva hoti.**

263. **Samadhigayhāti** sammā adhigatabhāvena gahetvā abhibhavitvā visesetvā visiṭṭho hutvā. **Khīṇāsavaṃ sandhāyāti** byatirekavasena khīṇāsavaṃ sandhāya. Ayaṃ hettha attho—khīṇāsavampi sotāpannakusalaṃ paññāpeti sekkhabhūmiyaṃ ṭhitattā. Sesapadesupi eseva nayo.

Tīṇi padāni nissāyāti na kāyena pāpakaṃ kammaṃ karoti, na pāpakaṃ vācaṃ bhāsati, na pāpakaṃ ājīvaṃ ājīvātīti imāni tīṇi padāni nissāya kusalasīlamūlakā ca akusalasīlamūlakā cāti **dve paṭhamacatukkā ṭhapitā. Ekaṃ padaṃ nissāyāti** na pāpakaṃ saṅkappaṃ saṅkappetīti imaṃ ekapadaṃ nissāya kusalasāṅkappamūlakā akusalasāṅkappamūlakā cāti ime **dve pacchimacatukkā ṭhapitā.**

264. **Vicikicchuddhaccasahagatacittadvayampi vaṭṭati** balavatā mohena samannāgatattā. Tathā hi tāni “momūhacittāni”ti vuccanti.

Kuhinti kiṃnimittāṃ. **Kataraṃ ṭhānaṃ pāpuṇitvāti** kiṃ kāraṇaṃ āgamma. **Ettheteti etthāti** kāyavacīmanosucaritabhāvanāsājīvanipphattiyaṃ. Sā pana heṭṭhimakoṭiyā sotāpattiphalena dīpetabbāti āha “**sotāpattiphale bhumman**”ti. Yasmā ājīvaṭṭhamakaṃ avasiṭṭhañca sīlaṃ pātimokkhasaṃvarasīlassa ca pārisuddhipātimokkhādhigamena sotāpattiphalappattiyā siddho hotīti āha “**pātimokkha -pa- nirujjhatī**”ti. “Sukhasīlo dukkhasīlo”ti-ādīsu viya pakati-atthasīlasaddaṃ¹ gahetvā vuttaṃ “**akusalasīlan**”ti-ādi.

265. **Kāmāvacarakusalacittameva vuttaṃ** sampattasamādānaviratipubbakassa sīlassa adhippetattā. Tenāha “**etena hi kusalasīlaṃ samuṭṭhātī**”ti.

Sīlavāti ettha **vā-saddo** pāsāmsatthova veditabboti āha “**sīlasampanno hotī**”ti. Yo sīlamatte patiṭṭhito, na samādhipaññāsu,

1. Sakkati-atthasīlasaddaṃ. Tassīla-atthasīlasaddaṃ (Ka)

so sīlamayadhammapūritatāya **sīlamayo**. Tenāha “**alamettāvata**”ti-ādi. **Yatthāti** yassaṃ cetovimuttiyaṃ paññāvimuttiyaṃ. Tadubhayaṃ yasmā arahattaphale saṅgahitaṃ, tasmā vuttaṃ “**arahattaphale bhumman**”ti. **Asesaṃ nirujjhati** sukhavipākabhāvassa sabbaso paṭippassambhanato.

266. Kāmapaṭisaṃyuttā saññā **kāmasaññā**. Sesesupi eseva nayo. **Itarā dveti** byāpādavihimsāsāññā.

Anāgāmiphalapaṭhamajjhānanti anāgāmiphalasahagataṃ paṭhamajjhānaṃ. **Etthāti** yathāvutte paṭhamajjhāne. Ettha ca ujuvipaccanīkena paṭipakkhappahānaṃ sātisaṃyanti paṭhamajjhānaggahaṇaṃ. Tenāha “**aparisesā nirujjhanti**”ti. Nekkhammasaññānaṃ kāmāvacaracittasahagatā, tassa sīlassa samuṭṭhānatā ca sampayuttanayena veditabbā.

267. Kusalasaṅkappanirodhadutiyaajjhānika-arahattaphala-akusalasaṅkappanirodhapaṭhamajjhānika-anāgāmiphalaggahaṇena samaṇo dassito¹. Sesaṃ suviññeyyameva.

Samaṇamuṇḍikāputtasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

9. Cūḷasakuludāyisuttavaṇṇanā

271. **Pañhoti** ñātuṃ icchito attho, tadeva dhammadesanā nimittabhāvato **kāraṇaṃ**. **Upaṭṭhātūti** ñāṇassa gocarabhāvaṃ upagacchatu. **Yena kāraṇenāti** yena tuyhaṃ upaṭṭhitena kāraṇena dhammadesanā upaṭṭhaheyya, taṃ pana paribbājakassa ajjhāsayavasena tathā vuttaṃ. Tenāha “**etena hi -pa-dīpeti**”ti. **Ekaṅgaṇānīti** pidhānābhāvena ekaṅgaṇasadisāni. Tenāha “**pākaṭānī**”ti.

Jānantoti attano tathābhāvaṃ sayāṃ jānanto. **Sakkaccaṃ sussūsatīti** “tathābhūtaṃ yeva maṃ tathā avocā”ti sādaraṃ sussūsatī **tasmāti** dibbacakkhulābhino anāgataṃ saññalābhato. **Evamāhāti**

1. Saṃvaṇṇitaṃ (Ka)

“yo kho udāyi dibbena cakkhunā”ti ārabhitvā “so vā maṃ aparantaṃ ārabha pañhaṃ puccheyyā”ti evaṃ avoca.

Itaranti avasiṭṭhaṃ imasmim̐ ṭhāne vattabbaṃ. **Vuttanayamevāti** “yo hi lābhi”ti-ādinā vuttanayameva. **Atīteti** pubbenivāsānussatiñāṇassa visayabhūte atthe. **Anāgateti** anāgataṃsañāṇassa visayabhūte anāgate atthe.

Paṃsupadese nibbattanato paṃsusamokiṇṇasarīratāya **paṃsupisācakaṃ**. **Ekam̐ mūlam̐ gahetvāti** dīghaso heṭṭhimantena caturaṅgulaṃ, uparimantena vidatthikaṃ rukkhagacchalatādīsu yassa kassaci ekam̐ mūlam̐ gahetvā aññajātikānaṃ **adissamānakāyo hoti**. Ayaṃ kira nesaṃ jātisiddhā dhammatā. **Tatrāti** tassa mūlavasena adissamānakatāya. **Na dissati** ñāṇena na passati.

272. **Na ca atthaṃ dīpeyyāti** adhippetamatthaṃ sā vācā sarūpato na ca dīpeyya, kevalaṃ vācāmatamevāti adhippāyo. Paṭiharitabbaṭṭhena parasantāne netabbaṭṭhena paṭihāriya-saddadvārena viññātabbo bhāvattho, sova pāṭihīrako niruttinayena, natthi etassa pāṭihīrakanti **appāṭihīrakataṃ**, ta-saddena padaṃ vaḍḍhetvā tathā vuttaṃ, aniyyānaṃ. Tenāha “**niratthakaṃ sampajjati**”ti. **Subhakiṇṇhadevaloke khandhā viya jotetīti** iminā “dibbo rūpī manomayo sabbaṅgapaccaṅgī ahīnindriyo attā”ti imamatthaṃ dasseti.

273. Sa-upasaggapadassa attho upasaggena vināpi viññāyatīti āha “**viddheti ubbiddhe**”ti. Sā cassa ubbiddhatā upakkilesavigamena sucibhāvena upaṭṭhānanti āha “**meghavigamena dūrībhūte**”ti. Indanīlamaṇi viya dibbati jotetīti **devo, ākāso**. “**Aḍḍharattasamaye**”ti vattabbe bhummatthe vihitavacanānaṃ accantasamīyogābhāvā upayogavacanānaṃ veditabbaṃ. Puṇṇamāsiyaṃ hi gamanamajjhassa purato vā pacchato vā ante ṭhite aḍḍharatte samayo bhinno nāma hoti, majjhe eva pana ṭhito abhinno nāma. Tenāha “**abhinne aḍḍharattasamaye**”ti.

Ye anubhontīti ye devā candimasūriyānaṃ ābhā anubhonti vinibhuñjanti vaḷaṇjanti ca, **tehi** devehi **bahū ceva bahutarā ca** candimasūriyānaṃ

ābhā ananubhonto. Tenāha “**attano sarīrobhāseneva ālokaṃ pharitvā viharanti**”ti.

274. **Pucchāmūlho pana jāto** “ayaṃ paramo vaṇṇo”ti gahitapadassa vidhamanena. **Acelakapālīnti** “acelako hoti muttācāro”ti-ādinayappavattam¹ acelakapaṭipattidīpakagantham, ganthasīdeneva tena pakāsītavādāni vadati. Surāmerayapānamanuyuttapuggalassa surāpānato² virati tassa kāyaṃ cittaṃcā tāpentī saṃvattakīti surāpānavirati (tapo, soyeva guṇo. Tenāha “surāpānaviratīti attho”ti.)³

275. Ekantaṃ accantameva sukhaṃ assāti **ekantasukhaṃ. Pañcasu dhammesūti** “pāṇātipātā paṭivirati”ti-ādīsu pañcasu silācāradhammesu. **Na jāniṃsūti** sammosenā anupaṭṭhahanti tadattham na bujjhanti. Buddhuppādena kira vihatatejāni mahānubhāvāni mantapadāni viya bāhirakānaṃ yogāvacaraganthena saddhiṃ yogāvacarapaṭipadā nassati. **Uggaṇhiṃsūti** “pañca pubbabhāgadhamme”ti-ādivacanamattaṃ uggaṇhiṃsu. **Tatiyajjhānatoti** kāraṇopacārena phalaṃ vadati, phalabhūtato tatiyajjhānato.

276. Ekantasukhassa lokassa paṭilābhena pattiyaṃ tattha nibbatti **paṭilābhasacchikiriyaṃ**. Ekantasukhe loka anabhinibbattitvā eva iddhiyaṃ tattha gantvā tassa sattalokassa bhājanalokassa ca paccakkhato dassanaṃ **paccakkhasacchikiriyaṃ**. Tenāha “**tatthā**”ti-ādi.

277. **Udañcanikoti** udañcano. Viñjhapabbatapassee gāmānaṃ anivṛṭṭhattā tiṃsayojanamattaṃ ṭhānaṃ aṭavī nāma, tattha senāsam, tasmim **aṭavisenāsane**⁴. Padhānakammikānaṃ bhikkhūnaṃ bahūnaṃ tattha nivāsena **ekaṃ padhānagharaṃ ahosi**.

Cūḷasakula-udāyisuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

1. Dī 1. 157 piṭṭhe.

2. Surāmerayapānamanuyuttapuggalo surāpānaṃ, tato (Ka)

3. (Theroti mahādharmmarakkhitatthero āha.) (Ka)

4. Vatthanisenāsane (Aṭṭhakathāyaṃ.)

10. vekhanasasuttavaṇṇanā

280. Saha vatthukāmena kilesakāmo garu garukātabbo etassāti **kāmagaru**. Tesveva kāmesu ninnapoṇapabbhārajjhāsayoti **kāmādhimutto**. Pabbajjāpaṭhamajjhānādikaṃ nekkhammaṃ garu garukātabbaṃ etassāti **nekkhammagaru**. Tattha ninnapoṇapabbhārajjhāsayo **nekkhammādhimutto**. Svāyamattho yathā ekacce gahaṭṭhe labbhati, evaṃ ekacce anagārepīti āha “**pabbajitopi**”ti-ādi. **Ayaṃ pana** vekhanaso paribbājako. So hi vekhanasatāpasapabbajjaṃ upagantvā vekhanasena iminā diṭṭhimādāya samādiyivā ṭhitattā “vekhanaso”ti vuccati. Yathā loko sayam ekādasahi aggīhi ādittopi samāno paccakkhato anubhaviyamānaṃ sālākikaṃ aggisantāpaṃ viya anādikālānugatasammākavacarasantāpaṃ ādittatāya na sallakkheti, sammāsambuddhena pana mahākaruṇāsamussāhitamānasena “sabbam bhikkhave ādittan”ti **ādittapariyāye**¹ desiyamāne sallakkheti, evaṃ ayampi anādikālaparibhāvitam āta-ajjhāsaye avaṭṭhitam kāmādhimuttaṃ sarasena anupadhārento satthārā “pañca kho ime kaccāna kāmaguṇā”ti-ādinā kāmaguṇesu kāmasukhe bhāsiyamāne “kāmādhimuttaṃ vata pabbajitassa cittan”ti upadhāressatīti āha “**imāya kathāya kathiyamānāya attano kāmādhimuttataṃ sallakkhessati**”ti. **Kāmaggasukhanti** kāmatabbavatthūhi aggabhūtaṃ sukhaṃ. Sabbe hi tebhūmakadhammā kāmāniyaṭṭhena kāmā, te paṭicca uppajjanasukhato nibbānasukhameva aggabhūtaṃ sukhaṃ. Yathāha “yāvata bhikkhave dhammā saṅkhatā vā saṅkhatā vā, virāgo tesam aggamakkhāyati”ti², “nibbānaṃ paramaṃ sukhaṃ”ti³ ca. Tena vuttaṃ “**nibbānaṃ adhippetan**”ti.

281. Pubbenivāsāññalābhino pubbantaṃ ārabha vuccamānakathā anucchavikā tadatthassa paccakkhabhāvato, tadabhāvato vekhanasassa ananucchavikāti āha “**yasmā -pa- natthi**”ti. **Anāgatakathāya -pa- natthi**ti etthāpi eseva nayo. **Ārakkhatthāyati** devatāhi mantapadehi saha

1. Saṃ 2. 251; Vi 3. 44 piṭṭhesu.

2. Khu 1. 254; Aṃ 1. 343 piṭṭhesu.

3. Ma 2. 176, 177; Khu 1. 43 piṭṭhesu.

ṭhitā tattha ārakkhatthāya. **Avijjāyāti** idaṃ lakkhaṇavacanaṃ, taṃmūlakattā
vā sabbakilesadhammānaṃ avijjāva gahitā. **Jānanaṃ**
pahīnakilesapaccavekkhaṇāññena. Sesāṃ suviññeyyameva.

Vekhanasasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

Niṭṭhitā ca paribbājakavaggavaṇṇanā.

4. Rājavagga

1. Ghaṭikārasuttavaṇṇanā

282. **Cariyanti** bodhicariyaṃ, bodhisambhārasambharaṇavasena pavattitaṃ bodhisattapaṭipattinti attho. **Sukāraṇanti** bodhiparipācanassa ekantikaṃ sundaraṃ kāraṇaṃ, kassapassa bhagavato payirupāsanādiṃ sandhāya vadati. Taṃ hi tena saddhiṃ mayā idha katanti vattabbataṃ labhati. **Mandahasitanti** īsakaṃ hasitaṃ. **Kuhaṃ kuhanti** hāsa-saddassa anukaraṇametaṃ. **Haṭṭhapahaṭṭhākāramattanti** haṭṭhapahaṭṭhamattaṃ. Yathā gahitasāṅketā “pahaṭṭho bhagavā”ti sañjānanti, evaṃ ākāradassanamattaṃ.

Idāni iminā pasaṅgena tāsaṃ samuṭṭhānaṃ vibhāgato dassetuṃ “**hasitañca nāmetan**”ti-ādi āraddhaṃ. Tattha ajjuhekkhanavasesanapi hāso na sambhavati, pageva domanassavasesanāti āha “**terasahi somanassasahagatacittēhī**”ti. Nanu ca keci kodhavasenapi hasantīti? Na, tesampi yaṃ taṃ kodhavatthu, tassa mayaṃ dāni yathākāmakāritaṃ āpajjissāmāti duviññeyyantarena somanassacitteneva hāsassa uppajjanato. **Tesūti** pañcasu somanassasahatagatacittesu. **Balavārammaṇeti** ulāra-ārammaṇe yamakamahāpāṭihāriyasadise. **Dubbalārammaṇeti** anulāre ārammaṇe. **Imasmiṃ pana thāne -pa- uppādesīti** idaṃ porāṇaṭṭhakathāyaṃ tathā āgatattā vuttaṃ, na ahetukasomanassasahagatacittena bhagavato sitaṃ hotīti dassanattham.

Abhidhammaṭṭikāyaṃ¹ pana “atītaṃsādīsu appaṭihataṃ ṇāṇaṃ vatvā ‘imehi tīhi dhammehi samannāgatassa buddhassa bhagavato sabbaṃ kāyakammaṃ ṇāṇapubbaṅgamaṃ ṇāṇānuparivattan’ti-ādivacanato² ‘bhagavato idaṃ cittaṃ uppajjati’ti vuttavacanāṃ vicāretabban”ti vuttaṃ. Tattha iminā hasituppādacittena pavattiyamānampi bhagavato sitakaraṇaṃ pubbenivāsa-anāgataṃsasabbaññūtaññāṇaṃ anuvattakattā ṇāṇānuparivattiyevāti, evaṃ pana ṇāṇānuparivattibhāvesati na koci pāṭi-aṭṭhakathānaṃ virodho. Tathā hi **abhidhammaṭṭhakathāyaṃ**³

1. Mūlaṭī 1. 137 piṭṭhe.

2. Khu 7. 139, 278; Khu 8. 175; Khu 9. 376; Khu 10. 16; Dī-Ṭṭha 3. 176; Mūlaṭī 2. 2; Dī-Ṭṭī 3. 54, 198 piṭṭhesu.

3. Abhi-Ṭṭha 1. 333 piṭṭhe.

“tesaṃ ñāṇānaṃ ciṇṇapariyante idaṃ cittaṃ uppajjati”ti vuttaṃ. Avassaṇca etaṃ evaṃ icchitabbaṃ, aññathā āvajjanassapi bagavato pavatti tathārūpe kāle na saṃyujjeyya. Tassapi hi viññattisamuṭṭhāpakabhāvassa icchitattā. Tathā hi vuttaṃ “evaṇca katvā manodvārāvajjanassapi viññattisamuṭṭhāpakattaṃ upapannaṃ hoti”ti. Na ca viññattisamuṭṭhāpakatte taṃsamuṭṭhitāya viññattiyā kāyakammādibhāvaṃ āpajjanabhāvo vibandhatīti tameva sandhāya vadati. Tenāha **“evaṃ appamattakampī”**ti. Sateritā vijjulatā nāma **sateratāvijjulatā**. Sā hi itaravijjulatā viya khaṇaṭṭhitikā sīghanirodhā ca na hoti, apica kho dandhanirodhā, taṇca sabbakālaṃ catudīpikamahāmeghatova niccharati. Tenāha **“cātuddīpikamahāmeghamukhato”**ti. Ayaṃ kira tāsāṃ rasmivaṭṭīnaṃ dhammatā, yadidaṃ tikkhattum siravaraṃ padakkhiṇaṃ katvā dāṭhaggesuveya antaradhānaṃ.

283. Yadipi cattāri asaṅkhyeyyāni kappānaṃ satasahassaṇca paññāpāramitā pāribhāvitā, tathāpi idāni taṃ buddhantaram tassā paṭipādetabbattā vuttaṃ **“aparipakkaññattā”**ti. Kāmaṇcassa ñāṇāya idānapi paṭipādetabbatā atthi, evaṃ santepe nanu sammāsambuddhesu pasādena sambhāvanāya bhavitabbaṃ tathā cirakālaṃ pāribhāvitattā, kathaṃ tattha hīḷanāti āha **“brāhmaṇakule”**ti-ādi. Cirakālaparicitāpi hi guṇabhāvanā appakenapi akalyāṇamittasaṃsaggena viparivattati aññathattaṃ gacchati. Tena mahāsattopi jātisiddhāyaṃ laddhiyaṃ ṭhatvā jātisiddhena mānena evamāha **“kim pana tena muṇḍhakena samaṇakena diṭṭhena”**ti. Tathā hi vuttaṃ **aṭṭhakathāyaṃ**—

“Tasmā akalyāṇajanaṃ, āsīvisamivoragaṃ.

Ārakā parivajjeyya, bhūtikāmo vicakkhaṇo”ti¹.

Nhānacuṇṇena suttana katā **sotti**, kuruvindaguḷikā, sā eva sināyanti kāyaṃ visodhenti etāyāti **sinānaṃ**. Tenāha **“sottisinānati”² sinānatthāya katasottin”**ti.

284. **Ariyaparihārenā**ti ariyānaṃ parihārena, anāgāmīnaṃ nhānakāle attano kāyassa parihāranīyāmenāti attho.

1. Dī-Ṭṭha 1. 150; Ma-Ṭṭha 3. 85 piṭṭhesu.

2. Sottisinānīṃ (Aṭṭhakathāyaṃ.)

attano ñāṇasampattiya vibhavasampattiya **pasannakāraṃ kātuṃ sakkhissati.** **Etadatthanti** “ahitanivāraṇaṃ, hite niyyojanaṃ, byasane parivajjanaṃ”ti yadidaṃ, etadatthaṃ mittā nāma honti. Keci “yāvettha ahupī”ti paṭhanti, tesam yāva ettha kesaggagahaṇaṃ, tāva ayaṃ nibandho ahupīti attho.

285. **Satipaṭilābhatthāyā**ti bodhiyā mahābhinihāraṃ katvā bodhisambhārapaṭipadāya pūraṇabhāve satiyā paṭilābhatthāya. Idāni tassa satuppādanīyakathāya pavattitākāraṃ saṅkhepeneva dassetuṃ “**tassa hi**”ti-ādi vuttaṃ. Tattha **na lāmakatṭhānaṃ otiṇṇasattoti** iminā mahāsattassa paṇītādhimuttataṃ dassetvā evaṃ paṇītādhimuttikassa pamādakiriyaṃ na yuttāti dassento “**tādisassa nāma pamādavihāro na yutto**”ti āha. Tada bodhisattassa nekkhammajjhāsaya telappadīpo viya visesato nibbatti, taṃ disvā bagavā tadanurūpaṃ dhammakathaṃ karonto “**tādisassa -pa-kathesi**”ti. **Parasamuḍḍavāsī therā aññathā vadanti. Aṭṭhakathāyaṃ** pana nāyaṃ buddhānaṃ bhāro, yadidaṃ pūritapāramīnaṃ bodhisattānaṃ tathā dhammadesanā tesam mahābhinihārasamanantarampi bodhisambhāraṃ sayambhuñāpeneva paṭividitattā, tasmā bodhisattabhāvapavedanameva tassa bhāgavā akāsīti dassetuṃ “**satipaṭilābhatthāyā**”ti-ādi vuttaṃ. **Satipaṭilābhatthāyā**ti sammāpaṭipattiyaṃ ujjalane pākāṭakarasatipaṭilābhāya.

286. **Ñāṇaṃ** hi kilesadhammavidālanapadānanehi siṅgaṃ viyāti **siṅgaṃ.** Tañhi paṭipattiyaṃ upatthambhitaṃ ussitaṃ hoti, tadabhāve **patitaṃ** nāma. Keci pana vīriyaṃ siṅganti vadanti. Kasmim sammappadhānavasena pavatte bāhirapabbajjaṃ upagatāpi mahāsattā visuddhāsaya appicchatādiguṇasamaṅgino yathārahaṃ ganthadhuraṃ vāsadhuraṇcaparibhūhayantā viharanti, pageva buddhasāsane appicchatādīhīti āha “**catupārisuddhisīle panā**”ti-ādi. Vipassanaṃ brūhenta sikhāpattavipassanā hontīti vuttaṃ “**yāva anulomañāṇaṃ āhacca tiṭṭhanti**”ti, anulomañāṇato orameva vipassanaṃ ṭhapentīti attho. **Maggaphalatthaṃ vāyamaṃ na karonti** paññāpāramitāya sabbaññutaññāṇagabbhassa aparipuṇṇattā aparipakkattā ca.

287. **Therehīti** vuddhatarehi. **Nivāse satīti** yasmim̐ thāne pabbajito, tattheva nivāse. **Vappakālatoti** sassānaṃ vappakālato. Pubbe viya tato paraṃ tikhiṇena sūriyasantāpena payojanaṃ natthīti vuttaṃ “**vappakāle vitānaṃ viya upari vatthakilaṇjaṃ bandhitvā**”ti. **Putaketi** kalāpe.

288. Paccayasāmaggihetukattā dhammappattiyā padesato pariññāvattukāpi ariyā upaṭṭhite cittavighātapaccaye yadetaṃ nātisāvajjaṃ, tadevaṃ gaṇhantīti ayamettha dhammatāti āha “**alābhaṃ ārabha cittaññathattan**”ti-ādi. **Soti** kiki kāsirājā. **Brāhmaṇabhaddoti** brāhmaṇesu bhatto. **Deveti** brāhmaṇe sandhāyāha. **Bhūmidevāti** tesāṃ samaññā, tadā brāhmaṇagaruko loko. Tadā hi kassapopi bagavā brāhmaṇakule nibbatti. **Dhītu avaṇṇaṃ vatvāti** “mahārāja tava dhītā brāhmaṇasamayaṃ pahāya muṇḍapāsaṇḍikasamayaṃ gaṇhī”ti-ādinā rājaputtiyā aguṇaṃ vatvā. **Varaṃ gaṇhiṃsu** ñātakā. **Rajjaṃ niyyātesi** “mā me vacanaṃ musā ahosi, aṭṭhame divase niggaṇhissāmi”ti.

Pāvana-asmanayanavasena sammā pāvīkatattā **parisuddhataṇḍulāni**. Pāliyaṃ **taṇḍulapaṭibhastānīti** taṇḍulakhaṇḍāni¹. **Muggapaṭibhastakaḷāyapaṭibhastesupī** eseva nayo.

289. **Ko nu khoti** bhummatthe paccattavacananti āha “**kuhiṃ nu kho**”ti. Pāripūriṃ yojīyanti byañjanabhojanāni etthāti pariyogo, tato **pariyogā**. Tenāha “**sūpabhājanato**”ti. **Saññaṃ datvāti** vuttaṃ sabbaṃ ācikkhitvā tumhākaṃ atthāya sampādetvā nikkhitto upaṭṭhākotī bagavato ārocethāti saññaṃ datvā. **Ativissatthoti** ativiya vissattho. **Pañcavaṇṇāti** khuddikādivasena pañcappakārā.

290. **Kinti** nissakke paccattavacanaṃ, kasmāti attho. **Dhammikoti** iminā āgamanasuddhiṃ dasseti. **Bhikkhūnaṃ patte bhattasadisoti** iminā upāsakena satthu pariccattabhāvaṃ, tattha satthuno ca aparisaṅkataṃ

1. Taṇḍulakhinnāni taṇḍulavinnāni (Ka)

dasseti. **Sikkhāpadavelā nāma natthīti** dhammassāmibhāvato sikkhāpadamariyādā nāma natthi paṇṇattivajje, pakativajje pana setughāto eva.

291. Chadanaṭṭhāne yadākāsaṃ, tadeva tassa gehassa chadananti **ākāsacchadanam. Pakatiyā utupharaṇamevāti** chādite yādisaṃ utu, chadane uttiṇabhāvepi tamhi gehe tādiseva utupharaṇam ahosi. **Tesaṃyevāti** tesaṃ ghaṭikārassa mātāpitūnaṃ eva.

292. “Catasso muṭṭhiyo eko kuḍuvo, cattāro kuḍuvā eko pattho, cattāro patthā eko ālhako, cattāro ālhakā ekaṃ doṇaṃ, cattāri doṇāni ekā mānikā, catasso mānikā ekā khārī, vīsati khārikā eko vāhoti tadeva ekasakaṭaṇ”ti **suttanipātaṭṭhakathādīsu**¹ vuttaṃ, idha pana “**dve sakatāni eko vāho**”ti vuttaṃ. **Telaphāṇitādinti ādi-**saddena sappi-ādiṃ maricādikaṭukabhaṇḍaṇca saṅgaṇhāti. **Nāhaṃ raññā diṭṭhapubbo**, kuto parippassoti adhippāyo. **Naccitvāti** naccaṃ datvā.

Ghaṭikārasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

2. Raṭṭhapālasuttavaṇṇanā

293. Thūlameva thullaṃ, thullā vipulā mahantā koṭṭhā jātā imassāti **thullakoṭṭhikanti** odanapūpapahūtavasena laddhanāmo nigamo. Aṭṭhakathāyaṃ pana “**thullakoṭṭhan**”ti attho vutto. Tena pāḷiyaṃ ika-saddena padavaḍḍhanaṃ katanti dasseti.

294. **Raṭṭhapālō**ti idaṃ tassa kulaputtassa nāmaṃ. Paveṇivasena āgatakulavaṃsānugatanti samudāgamato paṭṭhāya dassetuṃ “**kasmā raṭṭhapālo**”ti-ādi vuttaṃ. **Sandhāretunti** vināsanato pubbe yādisaṃ, tatheva sammadeva dhāretuṃ samattho. **Saddhāti** kammaphalasaddhāya sampannā. **Sāmaṇeraṃ disvāti** sikkhākāmatāya etadagge ṭhapiyamānaṃ disvā.

1. Suttanipāta-Ṭṭha 2. 197 piṭṭhe.

Saha raññāti **sarājikam**, raññā saddhim rājaparisam. **Cātuvaṇṇanti** brāhmaṇādicātuvaṇṇasamudāyam. **Posetunti** vaddhetum, dānādīhi saṅgahavatthūhi saṅgaṇhitum. **Yam** kulam. **Payossatīti** sakkhissati.

Tena¹ tena me upaparikkhatoti “kāma nāmete aniccā dukkhā vipariṇāmadhammā, aṭṭhikaṅkalūpamā”ti² ca ādinā yena yena ākārena kāmesu ādīnavam okāram saṅkilesam, tabbipariyāyato nekkhamme ānisaṃsam guṇam pakāsentam bagavatā dhammam desitam ājānāmi, tena tena pakārena upaparikkhato vīmaṃsantassa mayham **evam hoti** evam upaṭṭhāti. **Sikkhattayabrahmacariyanti** adhisīlādisikkhattayasāṅgham seṭṭhacariyam. Akhaṇḍādibhāvāpādanena **akhaṇḍam**. Lakkhaṇavacanam hetam. Kañcīpi sikkhekadesam asesetvā ekanteneva paripūretabbatāya **ekantaparipunṇam**. Cittuppādamattampi saṅkilesamalam anuppādetvā accantameva visuddham katvā pariharitabbatāya **ekantaparisuddham**. Tato eva saṅkham viya likhitanti **saṅkhalikhitam**. Tenāha **“likhitasāṅkhasadisan”**ti. Dāṭhikāpi massuggahaṇeneva gahetvā **“massu”**tveva vuttam, uttarādharamassunti attho. Kasāyena rattāni **kāsāyāni**. **Ananuññātam puttam na pabbājeti** “mātāpitūnam lokiyamahājanassa cittaññathattam mā hotū”ti. Tathā hi suddhodanamahārājassa tathā varo dinno.

295. Piyāyitabbato **piyoti āha “pītijanako”**ti. Manassa appāyanato **manāpoti āha “manavaḍḍhanako”**ti. **Sukhedhito** taruṇadārakakāle. Tato parañca sappikhīrādisādurasamanuññabhojanādi-āhārasampattiyā **sukhaparibhato**³. Atha vā dalhabhattikadhātijanādiparijanasampattiyā ceva paricchadasampattiyā ca ulārapaṇītasukhapaccayūpahārehi ca **sukhedhito**, akiccheneva dukkhappaccayavinodanena **sukhaparibhato**. Ajjhattikaṅgasampattiyā vā **sukhedhito**, bāhiraṅgasampattiyā **sukhaparibhato**. **Kassacīti** upayogathe sāmivacanam, kiñcīti vuttam hoti, ayameva vā pāṭho. Tathā hi **“appamattakampi kalabhāgam dukkhassa na jānāsī”**ti attho vutto. **Evam santeti** nanu mayam raṭṭhapāla maraṇādīsu kenaci upāyena appatīkārena maraṇenapi tayā

1. Sārattha-Ṭī 2. 3 piṭṭhādīsūpi passitabbam.

2. Ma 1. 182; Vi 2. 175; Khu 7. 5, 15 piṭṭhesu.

3. Sukhaparihato (Sārattha-Ṭī 2. 4 piṭṭhe.)

akāmakāpi vinā bhavissāma, evaṃ sati. **Yenāti** yena kāraṇena. **Kim panāti** ettha **kinti** kāraṇatthe paccattavacananti dassento āha “**kena pana kāraṇenā**”ti.

296. **Paricārehīti** parito tattha tattha yathāsakaṃ visayesu cārehi. Tenāha “**ito cito ca upanehi**”ti. **Paricārehīti** vā sukhūpakaraṇehi attānaṃ paricārehi, attano paricaraṇaṃ kārehi. Tathābhūto ca yasmā laḷanto kīlanto nāma hoti, tasmā “**laḷā**”ti-ādi vuttaṃ. Niccadānaṃ **dānaṃ** nāma, uposathadivasādīsu dātabbaṃ atirekadānaṃ **padānaṃ** nāma. Paveṇīrakkhaṇavasena vā dīyamānaṃ **dānaṃ** nāma, attanāva paṭṭhapetvā dīyamānaṃ **padānaṃ** nāma. Pacurajanasādhāraṇaṃ vā nāti-ulāraṃ **dānaṃ** nāma, anaññasādhāraṇaṃ ati-ulāraṃ **padānaṃ** nāma. **Uddassetabbāti uddham dassetabbā**. Kuto uddham te dassetabbā? Pabbajitato uddham attānaṃ mātāpitāro dassetabbā. Tenāha “**yathā**”ti-ādi.

299. **Balaṃ gahetvāti** ettha balaggahaṇaṃ nāma kāyabalassa uppādanamevāti āha “**kāyabalaṃ janetvā**”ti. **Evaṃ viharantoti** yathā pāliyaṃ vuttaṃ, evaṃ eko vūpakaṭṭho appamatto viharanto. **Tasmāti** yasmā neyyo, na ugghaṭṭitaññū, na ca vipaṇcitaññū, tasmā. Cirena pabbajito **dvādasame vasse arahattaṃ pāpuṇi**. Yaṃ pana vuttaṃ pāliyaṃ “na cirassevā”ti, taṃ saṭṭhi vassāni, tato adhikampi vipassanāparivāsaṃ vasante upādāya vuttaṃ.

Sattadvāraakoṭṭhakassāti sattaḡabbhantaradvāraakoṭṭhakasīsena ḡabbhantarāni vadati. **Pakarāpetīti** vayovuḡḡḡhānurūpaṃ kappāpanādinā alaṅkārapeti. Antojātatāya ñātisadisī dāsī **ñātidāsī**. Pūtibhāveneva lakkhitabbo doso vā abhidoso, sova **ābhidosiko**, abhidosaṃ vā paccūsakālaṃ gato patto atikkantoti **ābhidosiko**. Tenāha “**ekarattātikkantassā**”ti-ādi. **Aparibhogoraho** pūtibhūtabhāvena. **Ariyavohārenāti** ariyasamudācārena. Ariyā hi mātugāmaṃ bhaginivādena samudācaranti. **Nissatṭhapariggahanti** pariccattālayaṃ. **Vattuṃ vaḡḡḡatīti** nirapekkhabhāvato vuttaṃ, idha pana visesato aparibhogārahattāva vatthuno. Nimīyati saññāyatīti **nimittaṃ**, tathāsallakkhito ākāroti āha “**ākāraṃ aggahehi**”ti.

300. **Gharaṃ pavisitvā** gehasāminiyā nisīditabbaṭṭhānabhūtaṃ antogehaṃ pavisitvā. **Ālapaneti** dāsijanassa ālapane. **Bahi nikkhamantāti** yathāvutta-antogehato bahi nikkhamantiyo. **Gharesu sālāhontī** gharesu ekamante bhojanasālā honti pākāraparikkhittā susaṃvihitadvārabandhā susammatṭhavālikaṅgaṇā.

Anokappanaṃ asaddahanaṃ. **Amarisanaṃ** asahanaṃ. **Anāgatavacanaṃ** anāgatasaddappayogo, attho pana vattamānakālikova. Tenāha “**paccakkhampi**”ti. **Ariyiddhiyanti** “paṭikūle apaṭikūlasaṇṇī viharatī”ti¹ evaṃ vutta-ariyiddhiyaṃ.

Pūtikummāso chaḍḍanīyadhammo tassa gehato laddhopi na dātabbayuttako dāsijanena dinnoti āha “**deyyadhammavasena neva dānaṃ alatthamhā**”ti. “Imehi muṇḍakehī”ti-ādinā nitthunana vacanena paccakkhānaṃ atthato laddhameva, tassa pana ujukaphāsusamācāravasena aladdhattā vuttaṃ “**na paccakkhānaṃ**”ti. Tenāha “**paṭisanthāravasena paccakkhānampi na alatthamhā**”ti. “Neva dānaṃ”ti-ādi paccāsīsāya akkhantiyā ca vuttaṃ viya pacurajano maññeyyāti tannivattanatthaṃ adhippāyamassa vivarituṃ “**kasmā panā**”ti-ādi vuttaṃ. **Suttikāpaṭicchannanti** sippikāchadāhi channaṃ.

Ukkaṭṭha-ekāsanikatāyāti idaṃ bhūtakathanamatthaṃ therassa tathābhāvadīpanato. Mudukassapi hi ekāsanikassa yāya nisajjāya kiñcimattaṃ bhojanaṃ bhuttaṃ, vattasīsenapi tato vuṭṭhitassa puna bhiñjitum na vaṭṭati. Tenāha tipīṭakacūḷābhayaṭṭhero “āsaṇaṃ vā rakkheyya bhojanaṃ vā”ti. **Ukkaṭṭhasapadānacārikoti** purato pacchato ca āhaṭabhikkhampi aggahetvā bahidvāre ṭhatvā pattavissajjanaṃ eva karoti. Eteneva therassa ukkaṭṭhapiṇḍhapātikabhāvo dīpito. Tenāha “**svātanāya bhikkhaṃ nāma nādhivāsetī**”ti. Atha kasmā adhivāsesīti āha “**mātu anuggahenā**”ti-ādi. Paṇḍitā hi mātāpitūnaṃ ācariyupajjhāyānaṃ vā kātappaṃ anuggahaṃ ajjupekkhitvā dhutaṅgasuddhikā na bhavanti.

301. **Payuttanti** vaddhivasena payojitaṃ, taddhitalopaṃ katvā vuttanti veditabbaṃ yathā aññatthāpi “pitāmahaṃ dhanam laddhā, sukhaṃ jīvati

1. Am 2. 150 piṭṭhe.

sañcayo”ti. **Jeṭṭhakittthiyoti** padhānitthiyo. **Itoti** imasmim kule anubhavitabbavibhavasampattito. **Aññatoti** imassa dinnattā aññasmim kule anubhavitabbasampattito.

302. **Cittavicittanti** kappanāya ceva araharūpena alaṅkāradinā ca cittitañceva vicittitañca. **Vaṇakāyanti** vaṇabhūtaṃ kāyaṃ. **Samantato ussistanti** heṭṭhimakāyavasena heṭṭhā upari ca sannissitaṃ. **Niccāturanti** abhiṇhappaṭipīlitaṃ, sadā dukkhitaṃ vā. **Bahusaṅkappanti** rāgavatthubhāvena abhijanehi hāvabhāvavilāsavasena, āmisavasena ca soṇasiṅgālādīhi bahūhi saṅkappetabbaṃ. **Ṭhitīti** avatṭhānaṃ avipariṇāmo natthi. Tenāha “**bhijjanadhammatāva niyatā**”ti, parissavabhāvāpatti ceva vināsapatti ca ekantikāti attho.

Cittakatampīti gandhādīhi cittakatampi. **Rūpanti** sarīraṃ.

Alattakakatāti piṇḍi-alattakena suvaṇṇakatā. Tenāha “**alattakena rañjitā**”ti. **Cuṇṇakamakkhitanti** dosanīharaṇehi tāpadahanādīhi katābhisaṅkhāramukhaṃ gorocanādīhi obhāsanakacuṇṇehi makkhitaṃ. Tenāha “**sāsapakakkenā**”ti-ādi.

Rasodakenāti saralaniyyāsarasamissena¹ udakena. **Āvattanaparivatte katvāti** āvattanaparivattanavasena nate katvā. **Aṭṭhapadakaracanāyāti** bhittikūṭaddhacandādivibhāgāya aṭṭhapadakaracanāya.

Viravamāneti “ayaṃ palāyati, gaṇha gaṇhā”ti viravamāne. Hiraññasuvaṇṇa-orodheti vattabbaṃ.

303. **Ussitāya ussitāyāti** kulavibhavabāhusaccapaññāsampattiyā uggatāya uggatāya. **Abhilakkhito** ulārabhāvena.

304. **Parijuṇṇānīti** parihānāni. Ye byādhinā abhibhūtā sattā jiṇṇakappā vayohānisattā viya honti, tato nivattento “**jarājiṇṇo**”ti āha. **Vayovuḍḍho**, na sīlādivuḍḍho. Mahattaṃ lāti gaṇhātīti mahallako, jātiyā mahallako, na vibhavādināti

1. Chadikaniyyāsarasamissena (Ka)

jātimahallako. Dvattirājaparivattasaṅkhātāṃ saddhānaṃ kālāṃ gato vītivattoti **addhagato.** Tathā ca paṭhamavayaṃ majjhimavayaṃca atīto hotīti āha “**addhānaṃ atikkanto**”ti. Jīṇṇādi-apadehi paṭhamavayamajjhimavayassa bodhitattā anuppattatāvisiṭṭho vaya-saddo osānavayavisayoti āha “**pacchimavayaṃ anuppatto**”ti.

“Appiccho, appaḍaṃsamakasavātātapaṇisapasaṃphasso”ti¹ evamādīsu viya appa-saddo abhāvattoti adhippāyenāha “**appābādhoti arogo, appātāṅkoti niddukkho**”ti. Appattho vā idha, tatthāpi appa-saddo daṭṭhabbo. Evaṃ hi “yo hi gahapati imaṃ pūtikāyaṃ pariharanto muhuttampi ārogyaṃ paṭijāneyya kimaññatra bālyā”ti² suttapadaṃ samatthitaṃ hoti. Vipaccanaṃ vipāko, so eva vepāko, samo vepāko etissā atthīti **samavepākinī**, tāya. Tenevasamavepākinibhāvena sabbampi sammadeva gaṇhāti dhāretīti **gahaṇī**. Gahaṇisampattiyā hi yathābhutta-āhāro sammadeva jīranto sarīre tiṭṭhati, no aññathā. **Bhuttabhutto āhāro jīrati** gahaṇiyā tikkhabhāvena. **Tatheva tiṭṭhatīti** bhuttākāreneva tiṭṭhati gahaṇiyā mandabhāvato. **Bhattachando uppajjateva** bhutta-āhārassa sammā pariṇāmaṃ gatattā. **Tenevāti** samavepākinibhāneva. Pattānaṃ bhogānaṃ parikkhiyamānaṃ na sahasā ekajjhaṃyeva parikkhayaṃ gacchanti, atha kho anukkamena, tathā nātayopīti āha “**anupubbenā**”ti. **Chātakabhayādināti ādi-saddena** byādhibhayādim saṅgaṇhāti.

305. Uddesaṇisena niddeso gahitoti āha “**dhammaniddesā uddiṭṭhā**”ti. Yasmā vā ye dhammā uddisetabbaṭṭhena “uddesā”ti vuccanti, teva dhammā niddisitaṭṭhena niddesāti “**dhammaniddesā uddiṭṭhā**”ti attho vutto atha vā ye dhammā aniccatādivibhāvanavasena uddhaṃ uddhaṃ desessanti, te dhammā tatheva nissesato desessantīti evaṃ uddesaṇiddeśapadānaṃ anattahantarātā veditabbā. **Tatthāti** jarāmaṇasantike. **Addhuvoti** niddhuvo, na thiro aniccoti attho. Tenāha “**dhuvattṭhānavirahito**”ti, ajātābhūtasaṅkhatadhuvabhāvakāraṇavivittoti attho. **Upaniyyatīti**

1. Am 3. 268 piṭṭhe.

2. Sam 2. 1 piṭṭhe.

vā jarāmarañena loko sammā nīyati, tasmā addhuvoti evamettha attho daṭṭhabbo. **Tāyitunti** jāti-ādibyaśanato rakkhituṃ **samatthena** issarena attanā **virahitoti**. “Imaṃ lokaṃ ito vaṭṭadukkhato mocessāmi, jarābyādhimaraṇānaṃ¹ taṃ adhibhavituṃ na dassāmi”ti evaṃ abhisaratīti abhissaraṇaṃ, lokassa sukhassa dātā hitassa vidhātā koci issaro, tadabhāvato āha “**anabhissaroti asaraṇo**”ti. **Nissako** mamāyitabbavatthu-abhāvato. Tenāha “**sakabhaṇḍavirahito**”ti-ādi. Taṇhāya vase jāto taṇhāya vijitoti² katvā “**taṇhāya dāso**”ti vuttaṃ.

306. Hatthivisayattā, hatthisannissittā vā hatthisipparā “hatthī”ti gahitanti āha “**hatthisminti hatthisippe**”ti. Sesapadesupi eseṇa nayo. Sāṭisayaṃ ūrubalaṃ etassa atthīti **ūrubalīti** āha “**ūrubalasampanno**”ti. Tamevatthaṃ pākaṭaṃ katvā dassetuṃ “**yassa hī**”ti-ādi vuttaṃ. **Abhinnaṃ** parasenaṃ **bhindato bhinnaṃ** sakasenaṃ sandhārayato upatthambhayato. **Bāhubalīti** etthāpi “yassa hi phalakaṇḍa āvudhaṇḍa gahetvā”ti-ādinā attho vattabbo, idha pana parahatthagataṃ rajjaṃ āharituṃ bāhubalanti yojanā. Yathā hi “ūrubalī”ti etthāpi bāhubalaṃ anāmasitvā attho, evaṃ “bāhubalī”ti ettha ūrubalaṃ anāmasitvā attho veditabbo. Āhito ahaṃmāno etthāti attā, attabhāvo. Alaṃ samattho attā etassāti alamattoti āha “**samattha-attabhāvo**”ti.

Pariyodhāyāti vā parito ārakkhaṃ odahitvā. “Saṃvijjante kho bho raṭṭhapāla imasmiṃ rājakule hatthikāyāpi -pa- vattissanti”ti **idampi so rājā upari dhammuddesassa kāraṇaṃ āharanto āha**.

Vuttasseva anu pacchā gāyanaśasena kathaṇaṃ **anugīti**. Tā pana gāthā dhammuddesānaṃ deśanānupubbīṃ anādiyitvāti yathārahaṃ saṅgaṇḥanaśasena anugītāti āha “**catunnaṃ dhammuddesānaṃ anugītiṃ**”ti.

307. **Ekanti** ekajātiyaṃ. Vatthukāmakilesakāmā viśayaśhedena bhinditvā tathā vuttāti daṭṭhabbo.

1. Jarābyādhimaraṇaṃ taṃ (Ka)

2. Vivasoti (Ka)

Sāgarantenāti sāgarapariyantena.

Aho vatāti socane nipāto “aho vata pāpaṃ kataṃ mayā”ti-ādīsu viya. **Amarā**ti-ādīsu **āhū**ti kathenti. Mataṃ uddissa “amhan”ti vattabbe sokavasena “amaran”ti vuccati.

Vosānanti niṭṭham, pariyosānanti attho. **Sāvā**ti paññā eva. **Netoti** sabbadhanato. **Uttamatarā** seṭṭho. Tenevāha “paññājīviṃ jīvitamāhu seṭṭhun”ti¹.

Tesu pāpaṃ karontesu sattesu. Niddhāraṇe cetāṃ bhumavacanaṃ. **Paramparāyā**ti attabhāvaparamparāya. **Saṃsāraṃ āpajjitvā**ti bhavadīsu saṃsāraṃ āpajjanahetuṃ āpajjanto paralokaṃ upeti, paralokaṃ upentova bahuviddhadukkhasaṅkhātāṃ gabbhaṇca upeti. **Tādisassā**ti tathārūpassa gabbhavāsadukkhādīnaṃ adhiṭṭhānabhūtaṃ **appapaññaṃ añaño appapañña** ca **abhisaddahanto** hitasukhāvahanti pattiyaṃto.

“Pāpadhammo”ti vuttattā tādisassa paraloko nāma duggati evāti āha “**paramhi apāyaloke**”ti.

Vividharūpenāti rūpasaddādivasena tatthapi pañītatarādivasena bahuviddharūpena.

Sāmaññamevāti samaṇabhāvo eva seyyo. Ettha ca ādito dvīhi gāthāhi catuttho dhammuddeso anugīto, catutthagāthāya tatiyo, pañcamagāthāya dutiyo, chaṭṭhagāthāya dutiyatatiyā, sattamagāthāya paṭhamo dhammuddeso anugīto, aṭṭhamādīhi pavattinivattīsu kāmesu nekkhamme ca yathārahaṃ ādīnavānisaṃsaṃ vibhāvetvā attano pabbajjakāraṇaṃ paramato dassento yathāvuttadhammuddesaṃ nigameti. Tena vuttaṃ “tā pana gāthā dhammuddesaṃ desanānupubbīṃ anādiyitvāpi yathārahaṃ saṅgaṇhanavasena anugītā”ti. Sesāṃ suviññeyyameva.

Raṭṭhapālasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

1. Saṃ 1. 216; Khu 1. 306 piṭṭhesu.

3. Maghadevasuttavaṇṇanā

308. **Pubbe maghadevo nāma rājāti** atītakāle imasmiṃ yeva kappe anekavassasahassāyukena manussesu paṭipāṭiyā uppannānaṃ caturāsītisahassānaṃ cakkavattirājūnaṃ ādipuriso maghadevoti evaṃnāmo rājā.

Dhammoti rājadhammoti lokikā vadanti.

Mahābodhinidhānapāramitāsāṅkhāto pana dhammo atthīti **dhammiko**.

Dhammenāti ṇāyena. Tadā brahmavihārādibhāvanādhammassa rañño anadhigatattā tassapi vā anabhijjhādīhi samāyogakkhamattā vuttaṃ “**dasakusalakammapathe ṭhito**”ti. **Dhammanti** dhammato anapetaṃ. Tathā hi ca so pakkhapātābhāvato “samo”ti vuccatīti āha “**samaṃ caratī**”ti.

Pakatiniyāmenevāti paveṇiyā āgataniyāmena. Yasmā nigamajanapadesu yebhuyyena gahapatīnaṃ saṅgaho, tasmā aṭṭhakathāyaṃ

“**gahapatikānan**”tveva vuttaṃ. Pāliyaṃ pana aññameva nāgaracārittaṃ, aññaṃ negamajanapadacārittanti te visuṃ gahitā “negamesu ceva

janapadesu cā”ti. Paccuggamananiggamanavasena uposathassa paṭiharaṇaṃ pāṭihāriyo, so eva **pāṭihāriko, pakkho**. **Ime divasāti** ime cattāro divasā.

309. **Devoti maccu** abhibhavanaṭṭhena. Yathā hi devo pakatisatte abhibhavati, evaṃ maccu satte abhibhavati. “Ahaṃ asukaṃ maddituṃ āgamissāmi, tvaṃ tassa kese gahetvā mā vissajjehī”ti maccudevassa āṇākarā dūtā viyāti **dūtāti vuccanti**. **Alaṅkatapaṭiyattāyāti** idaṃ attano dībbānubhāvaṃ āvikatvā ṭhitāyāti dassetuṃ vuttaṃ.

Devatābyākaraṇasadisameva hoti na cireneva maraṇasambhavato.

Visuddhidevānanti khīṇāsavabrahmānaṃ. Te hi carimabhava bhodhisattānaṃ jīṇṇādi ke dassenti.

Dukhitaṇca byādhitanti byādhibhāvena sañjātadukkhanti attho.

Antimabhavikabodhisattānaṃ visuddhidevehi upaṭṭhāpitabhāvaṃ upādāya tadanñesaṃ tehi anupaṭṭhāpitānampi paṇḍitānaṃ tathā voharitabbatā pariyāyasiddhāti āha “**iminā pariyāyena**”ti.

Disampatīti vibhatti-alopena niddeso, disāsīsena desā vuttāti desānaṃ adhipatirājāti attho. Uttamaṅge sirasi ruhaṇtīti **uttamaṅgaruhā**, kesā. Te panettha yasmā palitattā avisesato sabbapacchimavayasandassakā honti, tasmā **“vayoharā”**ti vuttā.

Purisayugo yasmā tasmiṃ vaṃse sañjātapurisaṭṭhitiyā paricchinno, tasmā āha **“vaṃsasambhave purise”**ti. **Rājāgehato āhaṭabhikkhāya yāpentoti** iminā kumārakapabbajjāya upagatabhāvaṃ dasseti.

Parihariyamānovāti aññena aññena parihariyamāno viya velāya velāya tena mahatā parijanena upaṭṭhiyamāno kumārakīlaṃ kīlīti attho. Keci pana **“parihariyamāno evā”**ti avadhāraṇavasena atthaṃ vadanti, tathā sati caturāsītivassasahassāni thaṇṇapāyī taruṇadārako ahoṣīti āpajjati tadayuttaṃ. Kumārakālaṃ vatvā tadanantaraṃ oparajjavacanato viruddhaṃ cetāṃ. (**Pañcamaṅgalavacanena unnaṅgalamaṅgala** ukkantanamaṅgalakammahāyamaṅgaladussamaṅgalāni samupagatāni eva ahesunti daṭṭhabbā)¹.

311. Savaṃsavasena āgatā puttānattu-ādayo putto ca paputtā ca etissāti **puttapaputtakā**, paramparā. **Nihatanti** nihitaṃ ṭhapitaṃ, pavattitanti attho. **Nihatanti** vā satataṃ patiṭṭhitabhāvena vaḷaṇṇitanti attho. Tenāha **“kalyāṇavattan”**ti. **Atirekatarā dve guṇāti** mahāsattassa maghadevakālato atirekatarā dve guṇā itararājūhi pana atirekatarā anekasatasahassappabhedā eva guṇā ahesunti.

312. Tettiṃsa sahapuñṇakārino ettha nibbāttāti taṃsahacaritaṭṭhānaṃ tettiṃsaṃ, tadeva tāvatiṃsaṃ, taṃnivāso etesanti **tāvatiṃsā**. Nivāsabhāvo ca tesāṃ tattha nibbattanapubbakoti āha **“devānaṃ tāvatiṃsānanti tāvatiṃsabhavane nibbattadevānaṃ”**ti. **Raṇṇoti** nimimahārājassa. **Ovāde ṭhatvāti** “sīlaṃ arakkhanto mama santikaṃ mā āgacchatū”ti niggaṇhanavasenapi, “ekantato mama vijite vasantena sīlaṃ rakkhitabbaṃ”ti evaṃ pavattita-ovādavasenapi ovāde ṭhatvā.

1. () Idam ṭhānaṃ atīva byākulaṃ, tasmā suṭṭhu vicāretabbaṃ.

Atha nanti mahājutikaṃ mahāvippahāraṃ mahānubhāvaṃ nimirājānaṃ.
 “Sakkohamasmi devindo, tava santikamāgato”ti attano sakkabhāvaṃ
 pavedetvā **“kaṅkhaṃ te paṭivinodessāmi”**ti-āha. Tenāha
“sabbabhūtānamissarā”ti-ādi.

Sīlaṃ upādāya omakatāya **“kin”**ti hīlento vadati. **Guṇavisitṭhatāyā**ti
 lābhayasādīnañceva piyamanāpatādīnañca āsavakkhayapariyosānānaṃ
 nimittabhāvena uttamaguṇatāya. Tadā sakko anuruddhatthero, so attano
 purimajātiyaṃ paccakkhasiddhaṃva dānato sīlaṃ mahantaṃ vibhāvento
“ahañhi”ti-ādimāha. Tattha attanā vasiyamānaṃ kāmāvacaradevalokaṃ
 sandhāya **“pettivisayato”**ti vuttaṃ. Tassa hi kappasatasahassaṃ
 vivaṭṭajjhāsayaṃ pūritapāramissa devaloko petaloko viya upaṭṭhāsi.
 Tenevāha **“accharāgaṇasaṃghuṭṭhaṃ, pisācagaṇasevitaṃ”**ti¹.

Khattiyeti khattiyajātiyaṃ. **Visujjhatīti** brahmalokūpapattiṃ sandhāya
 vadati kāmasaṃkilesavisujjhanato. **Kāyāti** ca brahmakāyamāha.

Imassa mama adiṭṭhapubbarūpaṃ disvā **“ahudeva bhayan”**ti cintetvā
 āha **“avikampamāno”**ti. Bhāyanto hi cittassa aññathattena kāyassa ca
 chambhitattena vikampati nāma. Tenāha **“abhāyamāno”**ti. **Sukhaṃ kathetuṃ**
hotīti puññaphalaṃ kathetuṃ sukhaṃ hoti.

313. **Manam āgama yuttāyeva hontīti** mātālissa sakkasseva cittaṃ
 jānitvā yuttā viya honti, rathe yutta-ājānīyakiccaṃ karonti devaputtā. Evaṃ
 tādise kāle tathā paṭipajjanti, yathā erāvaṇo devaputto hatthikiccaṃ.
Naddhito paṭṭhāyāti rathapañjarapariyantena akkhassa sambandhaṭṭhānaṃ
 naddhiṃ, tato paṭṭhāya. Akkho bajjhati etthāti **akkhabaddho**, akkhena
 rathassa baddhaṭṭhānaṃ. Yathā devalokato yāva candamaṇḍalassa
 gamanavīthi, tāva attano ānubhāvena heṭṭhāmukhameva rathaṃ pesesi, evaṃ
 candamaṇḍalassa gamanavīthito yāva rañño pāsādo, tāva tatheva pesesi.
Dve magge dassetvāti patodalaṭṭhiyā ākāsaṃ vilikhanto viya attano
 ānubhāvena nirayagāmī devalokagāmī cāti dve

1. Saṃ 1. 30 piṭṭhe.

magge dassetvā. **Katamenā**ti-ādi desanāmatam, yathā tena rathena gacchantassa nirayo devaloko ca pakaṭṭhā honti, tathā karaṇam adhippetam.

Vuttakāraṇameva sandhāyāha mahāsatto “**ubhayeneva maṃ mātali nehi**”ti. **Dugganti** duggamaṃ. **Vettaraṇinti** evaṃnāmakam nirayaṃ. **Kuthitanti** pakkuthitam nipakkatelasadisajalam. **Khārasamyuttanti** khārodakasadisam.

Ratham nivattetvāti nirayābhimukhato nivattetvā. **Biraṇidevadhītāyā**ti “biraṇi”ti evaṃnāmikāya accharāya. **Soṇadinnadeva puttassā**ti “soṇadinno”ti evaṃnāmakassa devaputtassa. **Gaṇadevaputtānanti** gaṇavasena puñṇam katvā gaṇavaseneva nibbattadevaputtānam.

Pattakāleti upakaṭṭhāya velāya. **Atithinti** paccekasambuddham. Kassapassa bagavato sāsane ekaṃ khīṇāsavatttherantipi vadanti. **Mātāva puttaṃ sakimābhinandī**ti yathā pavāsato āgataṃ puttaṃ mātā sakim ekavāram āgatakele abhinandati, tathā niccakāle abhinandi sakkaccam parivisi. **Samyamā samvibhāgā**ti sīlasamyamā samvibhāgasīlā. **Jātake**ti nimijātake¹.

Cittakūṭanti devanagarassa dakkhiṇadisāya dvārakoṭṭahakam. **Sakko cittaṃ sandhāretuṃ asakkontoti** mahāsatte pavattaṃ devatānam sakkārasammānam paṭicca uppannam attano usūyacittaṃ bahi anāvikatvā abbhantareyeva ca nam ṭhapetuṃ asakkonto. **Aññesaṃ puñṇena vasāhī**ti sakkassa mahāsattam rosetukāmatāya ārādhanaṃ nidasseti. Purāṇasakko dīghāyuko, tam upādāya jarājīṇṇam viya katvā “**jarasakko**”ti vuttaṃ.

315. **Sesaṃ sabbanti** pabbajjupagamanā sesaṃ attano vaṃse porāṇarājūnam rājacārittam. **Pākatikanti** puna sabhāvattameva gato ahosi, apabbajitabhāvavacanenevassa brahmavihārabhāvanādīnam pabbajjāguṇānam abhāvo dīpito hoti.

316. **Vīriyam akaronto samucchindati**, na tāva samucchinnaṃ, kalyāṇamittasamsaggādipaccayasamavāye sati silavataṃ kalyāṇavattam pavattetuṃ

1. Khu 6. 187 piṭṭhe.

sakkoti. **Dussīlena samucchinnam nāma hoti** tassa tatha nirāsabhāvena paṭipattiyā eva asambhavato. **Satta sekhā pavattenti** kalyāṇavattassa apariniṭṭhitakiccattā. **Khīṇāsavena pavattitam nāma** pariniṭṭhitakiccattā. Sesam suviññeyyameva.

Maghadevasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

4. Madhurasuttavaṇṇanā

317. **Madhurāyanti** uttaramadhurāyaṇ. **Gundāvaneti** kālasippalivane. Atimuttakavaneti ca vadanti. Catūsu vaṇṇesu **brāhmaṇova seṭṭho vaṇṇo**. **Paṇḍaroti** parisuddho. **Kālakoti** aparisuddho. **Jātigottādipaññāpanatṭhānesūti** jātigottādivasena suddhacintāyaṇ brāhmaṇā eva suddhajātikā, na itareti adhippāyo. Saṁsārato vā suddhacintāyaṇ brāhmaṇāva sujjhanti vedavihitassa suddhavidhino aññesaṇ avisayattāti adhippāyo. Tam panetaṇ tesam virujjhati khattiyavessānampi mantajjhenassa anuññātattā, mantajjhenavidhinā ca saṁsārasuddhiyābhāvato. Puttā nāma anorasāpi honti, na tathā imeti āha “**orasā**”ti. Ure saṁvaḍḍhitaputtopi “**orasan**”ti vuccati, ime pana mukhato niggato hutvā ure saṁvaḍḍhāti dassetuṇ “**orasā mukhato jātā**”ti vuttaṇ. Tato eva brahmato jātāti **brahmajā**, brahmasambhūtāpi “**brahmajā**”ti vuccanti, na tathā ime, ime pana paccakkhato brahmunā nimmitāti **brahmanimmitā**, tato eva brahmato laddhabbavijjādīdāyajjādāyādāti **brahmadāyādāti** sabbametaṇ brāhmaṇānaṇ katthanāpalāpasadisam¹ viññūnaṇ appamāṇaṇ avimaddakkhamaṇ vācāvattumattaṇ brahmakuttasseva² abhāvato. Yaṇ panettha vattabbaṇ, taṇ **visuddhimaggavaṇṇanāyaṇ**³ vuttameva. Tenāha “**ghosoyevā**”ti-ādi. **Vohāramattamevetanti** etaṇ “brāhmaṇova seṭṭho vaṇṇo”ti-ādi vacanamattameva, na tassa attho tehi adhippetabbakāro atthi.

318. **Samijjheyāti** diṭṭhidīpanavasena attano ajjhāsayo nipphajjeyya. Tenāha “**manoratho pūreyyā**”ti. **Khattiyopīti**

1. Attanoṭṭhālātasadisam (Ka)

2. Brahmagottasseva (Ka)

3. Visuddhi-Ṭī 2. 121 piṭṭhe.

parakhattiyopi. **Assāti** samiddhadhanādiṃ pattassa. Tenāha “**issariyasampattassā**”ti. **Nesanti** etesaṃ catunnaṃ vaṇṇānaṃ ettha pubbuṭṭhāyibhāvādinā itarehi upacaritabbatāya na kiñci nānākaraṇanti yojanā.

322. Ahaṃ cīvarādīhi upaṭṭhāko, tumhākaṃ icchiticchitakkhaṇe vadeyyātha yenatthoti yojanā. Corādi-upaddavanisedhanena **rakkhāgutti**, dānādinimitta-upaddavanisedhanena **āvaraṇagutti**. Paccuppannānatthanisedhanena vā **rakkhāgutti**, āgāmi-anatthanisedhanena **āvaraṇagutti**. Ettha ca khattiyādīsu yo yo issaro, tass itarena anuvattetabbabhāve, kusalākusalakaraṇena nesaṃ vasena laddhabba-abhisamparāye, pabbajitehi laddhabbasāmīcikiriyāya ca aṇumattopi viseso natthi tasmā so visesābhāvo pāḷiyaṃ tattha tattha vāre “**evaṃ sante**”ti-ādinā vibhāvito. Sesaṃ suviññeyyameva.

Madhurasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

5. Bodhirājakumārasuttavaṇṇanā

324. **Olokanakapadumanti** līlā-aravindaṃ. **Tasmāti** kokanadasaṇṭhānattā **Kokanadoti saṅkhaṃ labhi**.

325. **Yāva pacchima -pa- phalakaṃ vuttaṃ** tassa sabbapacchā santhatattā uparimaphalagataṃ hi sopānamatthakaṃ. **Olokanatthamīyevāti** na kevalaṃ bagavato āgamaṇāññeva olokanattham, atha kho attano patthanāya santharāpitāya celapaṭikāya akkamanassapi.

Sakuṇapotaketi kādambaṭṭibhaputtake¹. **Añño** **bhaveyyāti** tasmim attabhāve mātugāmato añño idāni bhariyābhūto mātugāmo bhaveyya. **Puttaṃ labheyyāti** attano kammavasena puttaṃ no tassa. **Ubhohīti** imehi eva ubhohi. **Imehi kāraṇehīti** tassa rājakumārassa buddhaṃ paṭicca micchāgahaṇaṃ, titthiyānaṃ ujjhāyanaṃ, anāgate manussānaṃ bhikkhūnaṃ uddissa vippaṭisāroti imehi tihi kāraṇehi. **Paññattanti** santhatam celapaṭikaṃ. Maṅgalaṃ icchantīti **maṅgalikā**.

1. Khajjadīpavirabhaṇgaputtake (Ka)

326. **Tatīyaṃ kārāṇanti** iminā bhikkhūsu vipphaṇṇasāraṇuppadanamāha. Yaṃ kiñci paribhuñjanasukhaṃ kāmāsukhallikānuyogoti adhippāyena **kāmāsukhallikānuyogasaññī hutvā -pa- maññamāno** evamāha.

327. Atha naṃ bagavā tato micchābhīnivesato vivecetukāmo “so **kho ahan**”ti-ādinā attano dukkaracariyaṃ dassetuṃ ārabhi. **Mahāsaccake**¹ **vuttanayeneva veditabbaṃ** “so **kho ahan**”ti-ādipāṭhassa tattha āgataniyāmeneva āgatattā. **Pāsārāsīsutte**² **vuttanayenāti** etthāpi eseṃ nayo.

343. Aṅkusāṃ gaṇhanti etena, tassa gahaṇe cheko hotīti **aṅkusagahaṇasippaṃ. Megha-utunti** meggaṃ paṭicca uppannasīta-utuṃ. **Pabbata-utunti** pabbataṃ paṭicca uṇha-utuṃ. Ubhayavasena ca tassa tathā sītuṇha-ututo eno āgatoti ta-kārassa da-kāraṃ katvā **udenoti nāmaṃ akāsi**.

Tāpaso ogāḷhañāṇavasena **rañño matabbhāvaṃ** ñatvā. **Ādito paṭṭhāyāti** Kosambinagare parantaparañño aggamahesibhāvato paṭṭhāya. **Pubbeti** sīlavantakāle. **Hatthiganthanti** hatthiṇaṃ attano vase vattāpanasattham. Tenevassa taṃ sikkhāpeti, kiccaṇca ijjhati.

344. **Padahanabhāvoti** bhāvanānuyogo. Padhāne vā niyutto padhāniyo, padhāniyassa bhikkhuno, tasseeva padhāniyabhāvassa aṅgaṇi kārāṇāni **padhāniyaṅgaṇi**. Saddhā etassa atthīti **saddho**. Kiñcāpi paccekabodhisattānampi abhīnīhārato paṭṭhāya āgatā āgamanasaddhā eva, mahābodhisattānaṃ pana saddhā garutarāti sā eva gahitā. **Acalabhāvena okappaṇaṃ** “sammāsambuddho bagavā, svākhyāto dhammo, suppaṭipanno saṃgho”ti kenaci akampiyyabhāvena ratanattayaḡuṇe ogāhitvā kappanaṃ. **Pasāduppatti** ratanattaye pasādanameva. **Bodhinti catumaggañāṇanti** vuttaṃ taṃnimittattā sabbaññutaññāṇassa, **bodhīti** vā sammāsambodhi. Sabbaññutaññāṇapadaṭṭhānaṃ hi maggañāṇaṃ, maggañāṇapadaṭṭhānaṇca sabbaññutaññāṇaṃ “sammāsambodhi”ti vuccati. Nicchitasubbuddhatāya dhammassa sudhammatā saṃghassa suppaṭipatti vinicchitā

1. Ma 1. 299 piṭṭhe.

2. Ma 1. 216 piṭṭhe.

eva hotīti āha “**desanāsīsameva cetan**”ti-ādi. **Tassa padhānaṃ vīriyaṃ ijjhati** ratanattayasaddhāya “imāya paṭipadāya jarāmarañato muccissāmī”ti padhānānuyoge avam̐mukhasambhavato.

Appābādhoti-ādi heṭṭhā vuttameva. **Agūṇaṃ pakāsetā** āyatim̐ samvaram̐ āpajjitā sammāpaṭipattiyā visodhanattham̐. **Udayaṇca atthaṇca gantunti** “avijjāsamudayā”ti-ādinā pañcannaṃ upādānakkhandhānaṃ udayaṇca vayaṇca jānitum̐. Tenāha “**etenā**”ti-ādi. **Parisuddhāya** upakkilesavinimuttāya. **Nibbijjh**itunti tadaṅgavasena pajahitum̐ samucchadappahānassa paccayo bhavitum̐. **Yaṃ dukkhaṃ khīyatīti** kilesesu appahīnesu tena tadupanissayakammaṃ paṭicca yaṃ dukkhaṃ uppajjeyya, tam̐ sandhāya vuttam̐.

345. **Sesadivaseti** sattadivasato paṭṭhāya yāva dve rattindivā.

346. Kucchisannissito gabbho nissayavohārena “kucchī”ti vuccati, so etissā atthīti **kucchimatī**. Tenāha “**āpannasattā**”ti. **Ārakkho panassa paccupaṭṭhito hotīti** mātaraṃ gahitasaraṇaṃ gabbhavuṭṭhitassa tassa saraṇagamaṇaṃ pavedayitassa kusalaṃ saraṇaṃ nāma, mātu katarakkho puttassapi paccupaṭṭhitoti. **Mahallakatāleti** vacanattham̐ jānanakāle. **Sārentīti** yathādiṭṭhaṃ yathābalaṃ ratanattayagūṇapatiṭṭhāpanavasena assa sārenti. **Sallakkhetvāti** vuttamattham̐ upadhāretvā. **Saraṇaṃ gahitaṃ nāma hoti** ratanattayassa saraṇabhāvasallakkhaṇapubbakatanninnacittabhāvatova. **Sesaṃ suviññeyyameva**.

Bodhirājakumārasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

6. Aṅgulimālasuttavaṇṇanā

347. **Aṅgulīnaṃ mālāṃ dhāretīti** iminā anvattā tassa samaññāti dasseti. **Tatrāti** tasmim̐ ācariyavacanena aṅgulimālassa dhāraṇe, **karīsasahassakhette ekasālīsīsaṃ viya** apaññāyamānasakakicco¹ hotīti adhippāyo. **Takkasīlaṃ pesayimsu** “tādisassa ācariyassa

1. Apaññāyamānasukātiko (Ka)

santike sippuggahasammāpayogena diṭṭhadhammike samparāyike ca atthe jānanto bhāriyaṃ na kareyyā”ti. **Bāhirakā ahesuṃ** ahimsakassa vattasampattiya ācariyassa cittasabhāvato nibbattanatibhāvena. **Sineheneva vadanteti** sinehena viya vadante.

Gaṇanampi na uggaṇhātīti gaṇanavidhimpī na sallakkheti. Tattha kāraṇamāha “**pakatiyā**”ti-ādinā. **Ṭhapitaṭṭhāneti** rukkhagacchantarādike ṭhapitaṭṭhāne sakuntasīṅgālānaṃ vasena **aṅguliyo vinassanti**. **Bhaggavoti** kosalarañño purohitaṃ gottena vadati. **Coro avissāsaniyo** sāhasikabhāvato. **Purāṇasanthatā sākā avissāsaniyā** vicchikādīnaṃ pavesanayogyattā. **Rājā avissāsaniyo** issariyamadena dhanalobhena ca kadāci jīvite saṅkābhāvato. **Itthī avissāsaniyā** lolasīlacittabhāvato. **Anuddharaṇiyo bhavissati** saṃsārapaṅkato.

348. **Saṅkaritvāti** “mayāṃ ekajjhaṃ sannipatitvā coraṃ māretvā vā palāpetvā gamissamā”ti saṅkaraṃ katvā. **Iddhābhisāṅkhāranti** abhisāṅkharaṇaṃ adhiṭṭhānaṃ. **Abhisāṅkhāsīti** adhiṭṭhahi. **Samharitvāti** saṃkhipitvā. **Orabhāgeti** corassa orabhāge.

349. **Daṇḍoti** paharaṇahatthacchedanādiko daṇḍanasāṅkhāto daṇḍo. **Pavattayitabboti** ānetabbo. **Apanetvāti** attano santānato samucchedavasena pahāya. **Paṭisaṅkhāyāti** paṭisaṅkhānena. **Avihimsayāti** karuṇāya. **Sāraṇiyadhammesūti** chasupi sāraṇiyadhammesu **ṭhito** aṭṭhitānaṃ pāpadhammānaṃ bodhimūle eva samucchinattā. Yathā atīte aparimitaṃ kālaṃ sandhāvitaṃ, evaṃ imāya paṭipattiya anāgatepi sandhāvissatīti dassento “**idānī**”ti-ādimāha.

Ittevāti iti eva, **iti**-saddo nidassanatto. Tenāha “**evaṃ vatvāyevā**”ti. **Akirīti** ākiri, pañcapi āvudhāni vikiri. Tena vuttaṃ “**khīpi chaḍḍesī**”ti.

350. **Ettovāti** ato eva āgatamaggeneva sāvatthiṃ **gatā**. **Adhivāsessatīti** “coraṃ paṭisedhetuṃ gamissāmī”ti vutte tuṇhī

bhavissati. **Dāruṇakammena uppannānāmantī** “aṅgulimālo”ti imaṃ nāmaṃ sandhāya vadati.

351. **Haṭṭhī araṇṇahatthī** honti manussānaṃ tattha gantuṃ asakkuṇeyyattā, evaṃ **assāpi. Kūṭasahassānaṃ bhijjanakāraṇaṃ hoti** therassa āgamanabhayena ghaṭe chaḍḍetvā palāyanena. **Gabbhamūḷhāyāti** byākulagabbhāya. **Pabbajjābalenāti** vuttaṃ, satthu desanānubhāvenāti pana tattabbaṃ. So hi tassāpi kāraṇanti. **Ariyā nāma jāti** pabbajjā ariyabhāvatthāya jātīti katvā.

Mahāparittaṃ nāmetanti mahānubhāvaṃ parittaṃ nāmetam. Tathā hi naṃ thero sabbabhāvena ariyāya jāto saccādhiṭṭhānena akāsi. Tenāha “**saccakiriyakataṭṭhāne**”ti. **Gabbhamūḷhanti** mūḷhagabbhaṃ. Gabbho hi paripakko sampajjamāno vijāyanakāle kammajavātehi sañcāletvā parivattito uddhampādo adhosīso hutvā yonimukhābhimukho hoti, evaṃ so kassaci alaggo sotthinā bahi nikkhamati, vipajjamāno pana viparivattanavasena yonimaggaṃ pidahitvā tiriyaṃ nipajjati, tathā yassā yonimaggo pidahati, sā tattha kammajavātehi aparāparaṃ parivattamānā byākulā mūḷhagabbhāti vuccati, taṃ sandhāya vuttaṃ “**gabbhamūḷhan**”ti.

Saccakiriyā nāma buddhāsayaṃ attano sīlaṃ paccavekkhitvā katā, tasmā saccakiriyā vejjakammaṃ na hotīti daṭṭhabbaṃ. **Therassapi cāti-ādinā** upasaṅkamitabbakāraṇaṃ vadati. Ime dve hetū paṭicca bagavā theram saccakiriyaṃ kāresi. **Jātinti** mūlajātīm.

352. Pariyādāya āhacca **bhinnena sīsenā. Sabhāgadiṭṭhadhammavedanīyakammanti** niraye nibbattanasakakammasabhāgabhūtaṃ diṭṭhadhammavedanīyakammaṃ. Sabhāgatā ca samānavatthukatā samānārammaṇatā ekavīthipariyāpannatādivasena sabbathā sarikkhatā, sadisampi ca nāma tadevāharīyati yathā “tasseva kammassa vipāko”ti ca “sā eva tittirī tāneva osadhānī”ti ca. Idāni tameva sabhāgataṃ dassetuṃ “**kammaṃ hī**”ti-ādi āraddhaṃ. **Kariyamānamevāti** paccayasamavāyena paṭipāṭiyā nibbattiyamānameva. **Tayo koṭṭhāse pūreti**, diṭṭhadhammavedanīya-aparāpariyāyavedanīya-upapajjavedanīyasaṅkhāte tayo bhāge pūreti, tesam tiṇṇaṃ bhāgānaṃ vasena pavattati.

Diṭṭhadhammo vuccati paccakkhabhūto paccuppanno attabhāvo, tattha veditabbaphalaṃ kammaṃ **diṭṭhadhammavedanīyaṃ**. Paccuppannabhavato anantaraṃ veditabbaphalaṃ kammaṃ **upapajjavedanīyaṃ**.

Diṭṭhadhammānantarabhavato aññasmiṃ attabhāvapariyāye attabhāvarivatte veditabbaphalaṃ kammaṃ **aparāpariyāyavedanīyaṃ**. Paṭipakkhehi anabhibhūtatāya, paccayavisesena paṭiladdhavisēsātāya ca balavabhāvappattā tādisassa pubbābhisaṅkhārassa vasena sātisayā hutvā pavattā paṭhamajavanacetanā tasmimyeva attabhāve phaladāyini diṭṭhadhammavedanīyā nāma. Sā hi vuttākārena balavati javanasantāne guṇavisesayuttesu upākārānupakāravasappavattiyā āsevanālābhena appavipākatāya ca itaradvayaṃ viya pavattasantānuparamāpekkhaṃ okāsalābhāpekkhaṇca kammaṃ na hotīti idheva pupphamattaṃ viya pavattivipākamattaṃ phalaṃ deti.

Tathā asakkontanti kammassa phaladānaṃ nāma upadhipayogādipaccayantarasaṃvāyeneva hotīti tadabhāvato tasmimyeva attabhāve vipākaṃ dātuṃ asakkontaṃ. **Ahosikammanti** kammaṃyeva ahosi, na tassa vipāko ahosi, atthi bhavissati vāti evaṃ vattabbaṃ kammaṃ. **Atthasādhikā**ti dānādipāṇātipātādi-atthassa nipphādikā. Kā pana sāti āha “**sattamajavanacetanā**”ti. Sā hi sannipphāpakacetanā vuttanayena paṭiladdhavisēsā purimajavanacetanāhi laddhāsevanā ca samānā anantare attabhāve vipākadāyini upapajjavedanīyakammaṃ nāma. Tenāha “**anantare attabhāve vipākaṃ deti**”ti. **Sati saṃsārappavattiyā**ti iminā asati saṃsārappavattiyā ahosikammapakkhe tiṭṭhati vipaccanokāsassa abhāvatoti.

Samugghāṭitāni vipaccanokāsassa anuppattidhammatāpādanena. **Diṭṭhadhammavedanīyaṃ atthi** vipākārahābhāvassa anibbattitattā vipaccanokāsassa anupacchinnattā. Katūpacitaṃ hi kammaṃ sati vipaccanokāse yāva na phalaṃ deti, tāva attheva nāma vipākārahābhāvato. “Yassa kho”ti idaṃ aniyāmākāravacanāṃ bagavatā kammaśarikkhatāvasena sādharāṇato vuttanti āha “**yādisassa kho**”ti.

Pamādakilesavimuttoti pamādahetukehi sabbehi kilesehi vimutto.

Pāpassa pidhānaṃ nāma avipākadhammatāpādananti āha “**appaṭṭisandhikaṃ kariyati**”ti. **Buddhasāsane**ti sikkhāttayasaṅgahe buddhassa bagavato sāsane. **Yuttappayutto viharatī**ti akattabbassa akaraṇavasena, kattabbassa ca paripūraṇavasena pavattati.

Dissanti kujjhaṇṭīti **disā**, paṭipakkhāti āha “**sapattā**”ti. **Tappasaṃsapakāraṇti**¹ mettānisaṃsakittanākāraṃ. **Kālenā**ti āmeditalopena niddesoti āha “**khāṇe khāṇe**”ti. **Anukarontū**ti yesaṃ kalyāṇamittānaṃ santike suṇanti, yathāsutaṃ dhammaṃ tesaṃ anukarontu, diṭṭhānagatikaraṇaṃ āpajjantu, attano veripuggalānampi bagavato santike dhammassavanaṃ sammāpaṭipattiṃca paccāsīsatī.

Tasanti gatiṃ patthayanti **tasā** bhavantarādīsu saṃsaraṇabhāvato. Tenāha “**tasā vuccanti satanḥā**”ti.

Netabbaṭṭhānaṃ udakaṃ nayanti **nettikā**. **Bandhitvā**ti daḥhaṃ bandhitvā. **Telakaṇḍjikenā**ti telamissitena kaṇḍjikenā.

Yādisova anīṭṭhe, tādisova iṭṭheti iṭṭhānīṭṭhe nibbikārena **tādī**. Yesaṃ pana kāmāmisādīnaṃ vantattā rāgādīnaṃ cattattā kāmoghādīnaṃ tiṇṇattā tādibhāvo bhaveyya, tesaṃ bagavatā sabbaso vantā cattā tiṇṇā, tasmā bagavā **vantāvīti tādī, cattāvīti tādī, tiṇṇāvīti tādī**, yehi anaññasādhāraṇehi sīlādiguṇehi samannāgatattā bagavā tādibhāvena ukkaṃsapāramippatto taṇṇidde, tehi guṇehi yāthāvato niddisittabbatopi **tādī**. Yathā yantarajjuyā yantaṃ nīyati, evaṃ yāya taṇhāya bhavo nīyati, sā “bhavanetti bhavarajjū”ti vuttā. Tenāha “**tāya hī**”ti-ādi. Kammāni kusalādīnaṃ vipaccayanti apaccayanti etāyāti **kammavipāko**. Apaccayabhāvo nāma ariyamaggacetanāyāti āha “**maggacetanāyā**”ti. Yāva na kilesā pahīyanti, tāva ime sattā sa-īṇā eva aserivihārabhāvatoti āha “**aṇaṇo nikkilesa jāto**”ti.

Theyyaparibhogo nāma sāmiparibhogābhāvato. Bhagavatāpi hi attano sāsane sīlavato paccayā anuññātā, na dussīlassa,

1. Mettāpasāṃsakānaṃ (Aṭṭhakathāyaṃ.)

dāyakānaṃ sīlavatoyeva pariccāgo, na dussīlassa attano kārānaṃ mahapphalabhāvassa paccāsīsanato. Iti satthāro ananuññātattā dāyakehi ca apariccattattā **“dussīlassa paribhogo theyyaparibhogo nāmā”**ti vuttaṃ. Ināvasena paribhogo **inaparibhogo**. Paṭiggāhakato dakkhiṇāvisuddhiyā abhāvato iṇaṃ gahetvā paribhogo viyāti attho. Yasmā sekkhā bagavato orasaputtā, tasmā te pitusantakānaṃ paccayānaṃ dāyādā hutvā te paccaye paribhuñjantīti tesāṃ paribhogo **dāyajjaparibhogo nāma**. Kiṃ pana te bagavato paccaye paribhuñjanti, udāhu gihīhi dinnanti? Gihīhi dinnāpi te bagavatā anuññātattā bagavato santakā honti ananuññātesu sabbena sabbāṃ paribhogābhāvato, anuññātesuyeva paribhogasambhavato.

Dhammadāyādasuttaṃ¹ cettha sādhaṃ.

Avītarāgānaṃ taṇhāparavasatāya paccayaparibhoge sāmibhāvo natthi, tadabhāvena vītarāgānaṃ tattha sāmibhāvo yathāruciparibhogasambhavato. Tato hi te paṭikūlampi appaṭikūlākārena, appaṭikūlampi paṭikūlākārena tadubhayaṃ vivajjetvā upekkhākārena ca paccaye paribhuñjanti, dāyakānaṃ manorathaṃ paripūrenti. Sesamettha yaṃ vattabbaṃ, taṃ **Visuddhimagge**², **taṃsaṃvaṇṇanāsu**³ ca vuttanayeneva veditabbaṃ. **Kilesa-iṇānaṃ abhāvaṃ sandhāya “aṇaṇo”**ti vuttaṃ, na paccavekkhitaparibhogamattaṃ. Tenāha āyasmā ca bākulo “sattāhameva kho ahaṃ āvuso saraṇo raṭṭhapiṇḍaṃ bhuñjin”ti⁴.

Vatthukāmakilesakāmehi taṇhāya pavatti-ākāraṃ paṭicca atthi ramaṇavohāroti āha **“duvidhesupi kāmesu taṇhāratisanthavan”**ti. Mantitanti kathitaṃ. **Uppannehi** satthupaṭiññehi. **Samvibhattā**ti kusalādivasena khandhādīhi ākārehi vibhattā. Sundaraṃ āgamananti **svāgataṃ**. Tato eva na kucchitaṃ āgataṃ. Soḷasavidhakiccassa apariyositattā āha **“taṃ sabbāṃ mayā katan”**ti. Maggapaññāyameva tatiyavijjāsamaññāti āha **“tīhi vijjāhi navahi ca lokuttaradhammehi”**ti.

Angulimālasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

1. Ma 1. 15 piṭṭhe.

3. Visuddhi-Ṭī 1. 72 piṭṭhe.

2. Visuddhi 1. 29 piṭṭhādīsu.

4. Ma 3. 168 piṭṭhe.

7. Piyaṇṇikāsuttavaṇṇanā

353. **Pakatinīyāmenā**ti yathā sokuppattito pubbe iti kattabbesu asammohavasena cittaṃ pakkhandati, tāni cassa upaṭṭhahanti, na evaṃ sokassa cittasaṅkocasabhāvato. Tena vuttaṃ “**pakatinīyāmena pana na paṭibhanti**”ti. Keci pana “sāmantā katipaye na kuṭumbaṃ sandhāreti. Tenāha ‘**na sabbena sabbam paṭibhanti**’ti” vadanti. **Etthā**ti dutiyapade. Anekatthattā dhātūnaṃ “na paṭibhanti”ti padassa “na ruccati”ti atthamāha. **Na paṭibhanti**ti vā bhuñjitukāmatācittaṃ na upaṭṭhahanti attho. **Paṭiṭṭhitokāsa**nti indriyāviṭṭhatṭhānaṃ vadati. Piyaṇṇitabbato piyo jāti uppaṭṭiṭṭhānaṃ etesanti **piyaṇṇikā**. Piyo pabhuti etesanti piyappabhutikāti vattabbe u-kārassa va-kārāṃ, ta-kārassa ca lopam katvā “**piyappabhāvika**”ti vuttaṃ. Tenāha “**piyato pabhavanti**”ti.

355. Para-saddena samānattham ajjhatikabhāvanisedhanattham “**pire**”ti padanti āha “**amhākam pare**”ti. **Pireti** vā “**parato**”ti iminā samānattham nipātapadanti āha “**cara pireti parato gacchā**”ti.

356. **Dvidhā chetvā**ti ettha yadi itthi tassa purisassa piyā, katham dvidhā chindatīti āha “**yadi hi**”ti-ādi.

357. **Katham katheyyanti** yathā bagavā etassa brāhmaṇassa kathesi, so ca me kathesi, tathā cāham katheyyam. **Marāṇavasena vipariṇāmo** attabhāvassa parivattattā. **Palāyitvā gamanavasena** aññathābhāvo mittasanthavassa samāgamassa ca aññathābhūtattā.

Chaḍḍitabhāvenāti parivattitabhāvena. **Hatthagamanavasena aññathābhāvo** pubbe savase vattitānaṃ idāni vase avattanabhāvena.

Ācamehīti ācamaṇaṃ mukhavikkhālaṇaṃ kārehi. Yasmā mukhaṃ vikkhālentā hi hatthapāde dhovitvā vikkhālenti, tasmā “**ācamitvā**”ti vatvā pacchāpi tassa attham dassento “**mukhaṃ vikkhāletvā**ti āha. Sesam suviññeyyameva.

Piyaṇṇikāsuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

8. Bāhitikasuttavaṇṇanā

359. Sāvajjatāya upārambhaṃ¹ arahatīti **opārambho**². Tenāha “**dosam āropanāraho**”ti. Bālā upārambhavattumaññaṃ amūlakampi naṃ āropento ugghosenti, tasmā te anāmasitvā “**viññūhi**”ti **idam padam gahetvā** pañhena ñātum icchitena atthena upārambhādīnaṃ upari uttaram **paripūretum nāsakkhimhā. Tam kāraṇanti** tam uppattikāraṇam. Yadi hi mayā “**viññūhi**”ti padam pakkhipitvā vuttam bhavēyya, pañhā me paripuṇṇā bhavēyya, na pana vuttā, idāni pana tam kāraṇam uttaram **āyasmatā** ānandena “**viññūhi**”ti evam vadantena **paripūritam**.

360. Kosallapaṭipakkhato akosallam vuccati avijjā, taṃsamuttāhanato **akosallasambhūto**. Avajjam vuccati garahitabbam, saha avajjehīti **sāvajjo**, gārayyo. Rāgādidosēhi **sadoso**, tehi eva **sabyābajjo**, tato eva sampati āyatiṇca **sadukkho**. Sabyābajjhādiko **nissandavipāko**.

Tathā attho vutto bhavēyyāti pucchāsabhāgenapi attho vutto bhavēyya, pucchantassa pana na tāva cittārādhanaṃ. Tenāha “**evam byākaraṇam pana na bhāriyam**”ti, garukaraṇam na hoti visārajjam³ na siyāti adhippāyo. Tenāha “**appahīna-akusalopi hi pahānam vaṇṇeyyā**”ti. Evarūpo pana yathākārī tathāvādī na hoti, na evam bagavāti āha “**bagavā**”ti-ādi. **Evambyākāsī**ti “sabbākusaladhammapahīno kho mahārāja Tathāgato”ti evam byākāsī. **Sukkapakkhepi eseva nayoti** iminā “sabbesaṃyeva kusalānaṃ dhammānaṃ upasampadam vaṇṇeti”ti vutte yathā pucchā, tathā attho vutto bhavēyya, evam byākaraṇam pana na bhāriyam, asampāditakusaladhammopi upasampadam vaṇṇeyya. Bhagavā pana sammadeva sampāditakusalattā yathākārī tathāvādīti dassetum “**evam byākāsī**”ti imamattam dasseti. Sesaṃ suviññeyyameva.

Bāhitikasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

1. Upārabham (Ka)

2. Opārabho (Ka)

3. Sārajjanantipi yujjati.

9. Dhammacetiyaṣuttavaṇṇanā

364. Medavaṇṇā uḷupavaṇṇā ca tattha tattha pāsāṇā ussannā ahesunti **medāḷupanti** gāmassa samaññā jātā. **Uḷupavaṇṇā**ti candasamānavavaṇṇataya medapāsāṇā vuttāti keci. Aṭṭhakathāyaṃ pana “**medavaṇṇā pāsāṇā kirettha ussannā ahesun**”ti idaṃ vuttaṃ. **Assā**ti senāpatissa.

Kathāsamuttthāpanatthanti mallikāya
sokavinodanadhammakathāsamuttthāpanatthaṃ.

Raññāti pasenadikosalaraññā. **Magaccāti** mahatiyā. Padavipallāsenā cetāṃ vuttaṃ. Pasādamarahantīti **pāsādikāni**. Tenāha “**saha rañjanakāni**”ti. Yāni pana pāsādikāni, tāni passitūṃ yuttāni. **Pāsādikāni**ti vā saddahanasahitāni. Tenāha “**pasādajanakāni**”ti. “Appābādhan”ti-ādīsu¹ viya appasaddo abhāvatthoti āha “**nissaddāni**”ti. Aniyamatthavāci ya-saddo aniyamākāravācakopi hotīti “yatthā”ti padassa “yādisesū”ti-ādīmāha. Tathā hi **aṅgulimālasutte**² “yassa kho”ti padassa “yādisassa kho”ti attho vutto.

366. **Paṭicchadanti** paṭicchādakaṃ. **Rājakakudhabhaṇḍānī**ti rājabhaṇḍabhūtāni. **Rayāhatī**ti raho karoti, maṃ ajjhesatīti attho.

367. Yathāsabhāvato ñeyyaṃ dhāreti avadhāretīti **dhammo**, ñāṇanti āha “**paccakkhañāṇasaṅkhātassa dhammassā**”ti. **Anunayoti** anugacchanako. Diṭṭhena hi adiṭṭhassa anumānaṃ. Tenāha “**anumānaṃ anubuddhi**”ti. **Āpāṇakoṭikanti** yāva pāṇakoṭi, tāva jīvitapariyosānaṃ. **Etanti** dhammanvayasaṅkhātāṃ anumānaṃ. **Evanti** “idha panāhan”ti vuttappakārena.

369. **Cakkhum abandhante viyāti** apāsādikatāya passantānaṃ cakkhum attani abandhante viya. Kulasantānānubandho rogo **kularogo**. **Uḷāranti** sānubhāvaṃ. Yo hi ānubhāvasamanno, taṃ “mahesakkhān”ti vadanti. **Arahattaṃ gaṇhantoti** ukkaṭṭhaniddeso yaṃ, heṭṭhimaphalāni gaṇhantopi.

1. Ma 2. 227 piṭṭhe.

2. Ma-Ṭṭha 3. 235 piṭṭhe.

373. Jīvikā jīvitavutti.

374. Dhammaṃ ceteti saṃvedeti etehīti **dhammacetiyaṇi**, dhammassa pūjāvacaṇāni. Nanu cetāni buddhasaṃghaguṇadīpanānīpi santi, kathaṃ “**dhammacetiyaṇīti dhammassa cittaṅkāravacaṇāni**”ti vuttanti āha “**ūsu hī**”ti-ādi. Tattha yasmā buddharatanamūlakāni sesaratanāni tassa vasena laddhabbato, kosalarāññā cettha buddhagāravena dhammasaṃghagāravam paveditaṃ, tasmā “**bagavati cittaṅkāre kate dhammopi katova hoti**”ti vuttaṃ. Yasmā ca ratanattayapasādapubbikā sāsane sammāpaṭipatti, tasmā vuttaṃ “**ādibrahmacariyakānīti maggabrahmacariyassa ādibhūtāni**”ti. Sesam suviññeyyameva.

Dhammacetiyaṇasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

10. Kaṇṇakatthalasuttavaṇṇanā

375. **Anantarasutte vuttakaraṇīyenevāti** “pāsāde vā nāṭakesu vā cittaṇṇasādaṃ alabhamāno tattha tattha vicarituṃ āraddho”ti vuttakaraṇīyena. Appaduṭṭhapadosīnaṃ hi evaṃ hotīti.

376. **Pucchitoti** “aṇṇaṃ dūtaṃ nālatthun”ti pucchito. **Soti rājā**. Tāsaṃ vandanā sace uttarakālaṃ, **attano āgamanakāraṇaṃ kathessati**.

378. **Ekāvajjanenāti** ekavīthijavanena. Tena ekacittaṃ tāva tiṭṭhatu, ekacittavīthiyāpi sabbaṃ jānituṃ na sakkāti dasseti. “Idaṃ nāma atītaṃ jānissāmī”ti aniyametvā āvajjato yaṃ kiñci atītaṃ jānāti, niyamite pana niyamitamevāti āha “**ekena hi -pa- ekadesameva jānāti**”ti. **Tena cittenāti** “atītaṃ sabbaṃ jānissāmī”ti evaṃ pavattacittena. **Itaresūti** anāgatapaccuppannesu. **Kāraṇajātikanti** yuttisabhāvaṃ, yuttiyā yuttanti attho. **Samparāyaguṇanti** samparāye katakammassa visesaṃ.

379. **Lokuttaramissakāni kathitāni** Bodhirājakumārasutte viya lokiya ceva lokuttarā ca. Yathālābhavasena cettha

padhāniyaṅgānaṃ lokuttaraggahaṇaṃ veditabbaṃ. Paccekāṃ eva nesañca padhāniyaṅgatā daṭṭhabbā yathā “aṭṭhavimokkhā sannissanti lokuttaramissakā”ti. **Lokuttarānevāti** cettha yaṃ vattabbaṃ, taṃ parato āvibhavissati. **Padhānanānatthanti** padahananānattam, bhāvanānuyogavisesanti attho. Saṅkhāre parimadditvā paṭipakkhadhamme ekadesato pajahitvā ṭhitassa bhāvanānuyogo sabbena sabbam aparimadditasāṅkhārassa appahīnapaṭipakkhassa bhāvanānuyogato sukhumo visadova hoti, saccābhisamayena santānassa āhitavisesattāti āha “**aññādisameva hi puthujjanassa padhānaṃ, aññādisaṃ sotāpannassā**”ti-ādi. Ayañca viseso na kevalaṃ anariya-ariyapuggalato eva, atha kho ariyesupi sekkhādivisesatopi labbhati abhisāṅkhāravisesato abhinīhārato ca ijghanatoti dassento “**aññādisaṃ sakadāgāmīno**”ti-ādimāha. **Na pāpuṇātīti** yasmā puthujjano sabbathāva padhānaṃ padahanto sotāpattimaggam adhigacchati, sotāpanno ca sakadāgāmimagganti heṭṭhimam uparimato oḷārikaṃ, uparimañca itarato sukhumaṃ tena pahātuṃ asakkuṇeyyassa pajahanato, iti adhigantabbavisosena ca adhigamapaṭipadāya saṅhasukhumatā tikkhavisadatā ca viññāyatīti āha “**puthujjanassa padhānaṃ sotāpannassa padhānaṃ na pāpuṇātī**”ti-ādi.

Akūṭakaraṇanti avañcanakiriyaṃ. **Anavacchindananti** atiyānaṃ. **Aviñchanam**¹ na ākaḍḍhanaṃ, niyuttataṃ viniveṭhetvā samantā viparivattitvā samadhārāya chaḍḍanaṃ vā. Tassa kāraṇaṃ **taṃkāraṇaṃ, taṃkāraṇanti** vā taṃ kiriyaṃ taṃ adhikāraṃ. **Dantehi gantabbabhūminti** dantehi pattabbatṭhānaṃ, pattabbavatthum vā. **Cattāropi assaddhā nāma** uparima-uparimasaddhāya abhāvato. Yena hi yaṃ appattaṃ, tassa taṃ natthi. **Ariyasāvakassa -pa- natthi** paṭhamamaggeneva māyāsāṭheyyānaṃ pahātabbattā. **Tenevāti** sammadeva viruddhapakkhānaṃ saddhādīnaṃ idhādhippetattā. Yadi evaṃ kathaṃ missakakathāti āha “**assakhaḷuṅkasuttante panā**”ti-ādi. **Cattārova honti** puthujjanādivasena.

Opammasaṃsandane **adantahatthi-ādayo viyāti-ādinā** kaṇhapakkhe **yathā pana dantahatthi-ādayoti-ādinā** sukkapakkhe ca sādharāṇato

1. Acchindanaṃ (Aṭṭhakathāyaṃ.)

ekajjhaṃ katvā vuttaṃ, asādhāraṇato bhinditvā dassetuṃ “**idaṃ vuttaṃ hotī**”ti-ādi vuttaṃ.

380. **Sammappadhānā** nibbisiṭṭhavīriyā. Tenāha “**na kiñci nānākaraṇaṃ vadāmi, yadidaṃ vimuttiyā vimuttin**”ti. Na hi sukkhavipassakatevijjachaḷabhiññānaṃ vimuttiyā nānākaraṇaṃ atthi. Tena vuttaṃ “**yaṃ ekassā**”ti-ādi. Kiṃ tvaṃna jānāsīti sambandho. **Āgacchantīti** uppajjanavasena āgacchanti. **Nāgacchantīti** etthāpi eseṇa nayo. **Idaṃ pucchantoti** idaṃ pucchāmīti dassento. **Appahīnacetasikadukkhā** anadhigata-anāgāmitā. Tenāha “**upapattivaseṇa āgantāro**”ti. **Samucchinnaḍḍhā**ti samugghāṭitacetasikadukkhā.

381. **Tamhā ṭhānā**ti tato yathādhigata-issariyaṭṭhānato. Puna **tamhā ṭhānā**ti tato duggatā. **Sampannakāmaguṇanti** uḷārakāmaguṇasamannāgataṃ.

Tatthāti kāmadevaloke. **Ṭhānabhāvatoti** arahattañce adhigataṃ tāvadeva parinibbānato. **Uparideve cāti** uparūpari bhūmivāse deve ca, cakkhuviññānadassanenapi dassanāya nappahontīti yojanā.

382. **Vuttanayenevā**ti devapucchāya vutteneva nayena. **Sā kira kathā**ti “natthi so samaṇo vā brāhmaṇo vā, yo sakideva sabbaṃ neyyan”ti kathā. **Teti Viṭaṭṭubhasañjayā. Imasmimyeva ṭhāneti** imasmim migadāyeyeva. **Sesaṃ suviññeyyameva.**

Kaṇṇakatthalasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

Niṭṭhitā ca rājavaggavaṇṇanā.

5. Brāhmaṇavagga

1. Brahmāyusuttavaṇṇanā

383. “Mahāsatto¹ mahiddhiko mahānubhāvo”ti-ādīsu² ulāratā visayo, “mahājanakāyo sannipatī”ti-ādīsu sambahulabhāvavisaṇṇaṃ, idha pana tadubhayampissa atthoti “**mahatāti guṇamahattenapi mahatā**”ti-ādi vuttaṃ. **Appicchatādīti ādi**-saddena santuṭṭhisallekhapaviveka-asamsagga-vīriyārambhādīnaṃ saṅgaho. **Diṭṭhisīlasāmañña-saṅghātasāṅkhātenā**ti ettha “niyato sambodhiparāyaṇo”³, “aṭṭhānametaṃ bhikkhave anavakāso, yaṃ diṭṭhisampanno puggalo sañcicca paṇaṃ jīvitaṃ voropeyyāti netaṃ ṭhānaṃ vijjati”ti-ādivacanato diṭṭhisīlānaṃ niyatasabhāvattā sotāpannāpi aññaṃaṇṇaṃ diṭṭhisīlasāmaññaṇa saṃhata, pageva sakadāgāmi-ādayo. “Tathārūpāya diṭṭhiyā diṭṭhisāmaññaṇato viharati”⁴ tathārūpehi sīlehi sīlasāmaññaṇato viharati”ti vacanato puthujjanānampi diṭṭhisīlasāmaññaṇa saṃhatabhāvo labbhatiyeva.

Oṭṭhapahatakaraṇavasena atthavibhāgavasena. **Sanighaṇḍukeṭubhānanti** ettha **nighaṇḍū**ti vacanīyavācakahāvena atthaṃ saddaṇca khaṇḍati vibhajja dasseti **nikhaṇḍu**. So eva idha kha-kārassa gha-kāraṃ katvā “**nighaṇḍū**”ti vutto. Kiṭṭati⁶ gameti kiriyādivibhāgaṃ, taṃ vā anavasesapariyādānato gamento pūreti **keṭubhaṃ**. **Vevacanappakāsakanti** pariyāyasaddadīpakāṃ, ekekassa atthassa anekapariyāyavacanavibhāvakanti attho. Nidassana-mattañcetāṃ anekesaṃpi atthānaṃ ekasaddavacanīyatāvibhāvanavasenaṃpi tassa ganthassa pavattattā. Vacībhedaḍḍilakkhaṇā kiriyā kappiyati etenāti kiriyākappo, so pana vaṇṇapadasambandhapadatthavibhāgato bahuvikappoti āha “**kiriyākappavikappo**”ti. Idaṇca mūlakiriyākappavantaṃ sandhāya vuttaṃ. So hi sataṣaṇṇasapariyāyānāṃ nālacariyādīpakaraṇaṃ⁷.

1. Ma-Ṭṭha 3. 60 piṭṭhe.

2. Vi 3. 33 piṭṭhādīsu.

3. Saṃ 1. 297; Saṃ 3. 299, 311 piṭṭhesu.

4. Dī 3. 204, 237; Ma 1. 379; Ma 3. 39 piṭṭhesu.

5. Dī 3. 203; Ma 1. 397; Ma 3. 39; Aṃ 2. 256; Vi 5. 168 piṭṭhesu.

6. Kirati (Ka) Dī-Ṭṭi 1. 291; Aṃ-Ṭṭi 2. 131 piṭṭhādīsupi passitabbaṃ.

7. Nayacariyādīpakaraṇaṃ (Dī-Ṭṭi 1. 291 piṭṭhe), namācariyādīpakaraṇaṃ (Aṃ-Ṭṭi 2. 131 piṭṭhe.)

Ṭhānakaraṇādivibhāgato nibbacanavibhāgato ca akkharā pabhedīyanti etehīti **akkharappabhedā**, sikkhāniruttiyo. **Etesanti** vedānaṃ. Te eva vede padaso kāyatīti **padako**. Taṃ taṃ saddaṃ tadatthañca byākaroti byācikkhati etenāti **byākaraṇaṃ**, saddasatthaṃ. Āyatīṃ hitaṃ tena loko na yatati na ihatīti **lokāyataṃ**. Taṃ hi ganthaṃ nissāya sattā puññakiriya cittaṃpi na uppādentī. Vayatīti vayo, na vayo avayo, na avayo **anavayo**, ādimajjhapariyosānesu katthaci aparikilanto avitthāyanto te ganthe sandhāreti pūretīti attho. Dve paṭisedhā pakatīṃ gamentīti dassento “**avayo na hotī**”ti vatvā tattha avayaṃ dassetuṃ “**avayo -pa- na sakkotī**”ti vuttaṃ.

384. **Garūti** bhāriyaṃ attānaṃ tato mocetvā gamanaṃ dukkaraṃ hoti. **Anatthopi uppajjati** nindābyārosa-upārambhādi. **Abbhuggatoti** ettha abhisaddayogena **itthambhūtākhyānatthe upayogavacanaṃ**.

Lakkhaṇānīti lakkhaṇādīpanāni mantapadāni. **Antaradhāyantīti** na kevalaṃ lakkhaṇamantāniyeva, aññānīpi brāhmaṇānaṃ ñāṇabalābhāvena anukkamena antaradhāyanti. Tathā hi vadanti “ekasataṃ addhāriyaṃ dipaññāsamattato sāmā”ti-ādi¹. Paṇidhimahato samādānamahatoti-ādinā paccekaṃ **maha-saddo** yojetabbo. Paṇidhimahantatādi cassa **buddhavaṃsacariyāpiṭakavaṇṇanādivaseneva**² veditabbo. **Niṭṭhāti** nipphattiyo. **Jātisāmaññatoti** lakkhaṇajātiyā lakkhaṇabhāvena samānabhāvato. Yathā hi buddhānaṃ lakkhaṇāni suvisuddhāni supariyattāni paripuṇṇāni ca honti, na evaṃ cakkavattīnaṃ. Tenāha “**na teheva buddho hotī**”ti.

Abhirūpatā, dīghāyukatā, appātaṅkatā, brāhmaṇādīnaṃ piyamanāpatāti **catūhi acchariyadhammehi**. Dānaṃ piyavacanaṃ atthacariyā samānattatāti imehi **catūhi saṅgahavatthūhi**. **Raṇjanatoti** pītijananaṃ. Cakkaṃ cakkaratanaṃ vatteti pavattetīti **cakkavattī**, sampatticakkehi sayāṃ vattati, tehi ca paraṃ sattanikāyaṃ vatteti pavattetīti **cakkavattī**, parahitāvaho iriyāpathacakkānaṃ vatto vattanaṃ etassa atthīti **cakkavattī**, appaṭihataṃ

1. Ekasataṃ addhāriyaṃ sākhā sahassavattako sāmāti-ādi (Dī-Ṭī 1. 292 piṭṭhe.)

2. Buddhavaṃsa-Ṭīha 85; Cariyāpiṭaka-Ṭīha 21 piṭṭhādīsu.

vā āṇasaṅkhātāṃ cakkāṃ vattetīti **cakkavattī**, khattiyamaṇḍalādisaṇṇitāṃ cakkāṃ samūhaṃ attano vase vattetīti **cakkavattī**. dhammaṃ caratīti **dhammiko**. Dhammato anapetattā dhammo rañjanatthena rājāti **dhammarājā**. **Kopādīti ādi**-saddena kāmaloḥhamānamadādike saṅgaṇhāti. **Vijitāvīti** vijitavā. Kenaci akampiyaṭṭhena **janapadatthāvariyaṭṭho**. Daḥabhattibhāvato vā janapado thāvariyaṃ patto etthāti **janapadatthāvariyaṭṭho**. Cittikatabhāvādināpi¹ cakkassa ratanaṭṭho veditabbo. Esa nayo sesesupi. Ratinimittatāya vā cittikatādibhāvassa ratijanaṇaṭṭhena ekasaṅgahatāya visum aggahaṇaṃ.

Imehi pana ratanehi rajā cakkavattī yaṃ yamatthaṃ paccanubhoti, taṃ taṃ dassetuṃ “**imesu paṇā**”ti-ādi vuttaṃ. **Ajitaṃ jināti** mahesakkhataśaṃvattaniyakammanissandabhāvato. **Vijite yathāsukhaṃ anuvicarati** hatthiratanāṃ assaratanañca abhiruhitvā tesaṃ ānubhāvena antopātarāseyeva sakalaṃ pathaviṃ anusamyāyitvā rājadhāniyaṃ paccāgamanato. **Pariṇāyakaratanena vijitamanurakkhati** tena tattha tattha kattabbakiccassa saṃvidhānato. **Sesehīti** maṇiratanā-itthiratanagahapatiratanehi. Tattha maṇiratanena yojanappamāṇe dese andhakāraṃ vidhamitvā ālokadassanādinā sukhamanubhavati, itthiratanena atikkantamānusrūpasampattidassanādivasena, gahapatiratanena icchiticchitamaṇikanakaraṇatādiddhanappaṭilābhavasena. **Ussāhasattiyogo** yena kenaci appaṭihatāṇācakkabhāvasiddhito. Hatthi-assaratanaṇādinā mahānubhāvattā kosasampattiyāpi pabhāvasampattisiddhito “**hatthi -pa-yogo**”ti vuttaṃ. Koso hi nāma sati ussāhasampattiyaṃ (uggatejassa sukumāraparakkamassa pasannamukhassa sammukhe pāpuṇāti.)² **Pacchimenāti** pariṇāyakaratanena. Taṃ hi sabbarājakiccesu kusalaṃ avirajjhanapayogaṃ. Tenāha “**mantasattiyogo**”ti. Tividhasattiyogaphalaṃ paripuṇṇaṃ hotīti sambandho. **Sesehīti** sesehi pañcahi ratanehi. **Adosakusalamūlajanitakammānubhāvenāti** adosaṅkhātēna kusalamūlena sahaṇatādipaccayavasena

1. Khuddakapāṭha-Ṭṭha 143; Dī-Ṭṭha 2. 35; Saṃ-Ṭṭha 3. 190;

Suttanipāta-Ṭṭha 1. 172; Mahāniddeśa-Ṭṭha 231 piṭṭhesupi passitabbam.

2. (Duggaṃ tejaṃ kusumoraṃ parakkamaṃ pabbato mukhaṃ amosapaharaṇaṃ) (Dī-Ṭṭha 1. 294 piṭṭhe), (uggatejaṃ sukumāraparakkamassa passatṭhato mukhaṃ pamukhapāraṇaṃ) (pothake)

uppāditakammassa ānubhāvena **sampajjanti** sommatararatanajātikattā. **Majjhimāni** maṇi-itthigahapatiratanāni. **Alobha -pa- kammānubhāvena sampajjanti** uḷāradhanassa uḷāradhanapaṭilābhakāraṇassa ca pariccāgasampadāhetukattā. **Pacchimanti** pariṇāyakaratanam. Tañhi **amoha -pa- kammānubhāvena sampajjati** mahāpaññeneva cakkavattirājakiccassa pariṇetabbattā.

Saraṇato paṭipakkhavidhamanato **sūrā**. Tenāha “**abhīrukajātakā**”ti. Asure vijinitvā ṭhitattā vīro, sakko devānamindo, tassa aṅgaṃ devaputto senaṅgabhāvatoti vuttaṃ “**vīraṅgarūpāti devaputtasadisakāyā**”ti. **Sabhāvoti** sabhāvabhūto attho. **Vīrakāraṇanti** vīrabhāvakāraṇam. **Vīriyamayasarīrā viyāti** saviggahavīriyasadisā, saviggahañce vīriyam siyā, taṃsadisāti attho. Nanu rañño cakkavattissa paṭisenā nāma natthi, yamassa puttā pamaddeyyum, atha kasmā “parasenapamaddanā”ti vuttanti codanam sandhāyāha “**sace**”ti-ādi. Tena parasenā hotu vā mā vā, te pana evaṃ mahānubhāvāti dasseti. **Dhammenāti** katūpacitena attano puññadhammena. Tena hi sañcoditā pathaviyaṃ sabbarājāno paccuggantvā “svāgataṃ te mahārājā”ti-ādiṃ vatvā attano rajjaṃ rañño cakkavattissa niyyādenti. Tena vuttaṃ “**so imaṃ -pa- ajjhāvasati**”ti. Aṭṭhakathāyaṃ¹ pana tassa yathāvuttadhammassa cirataraṃ vipaccitum paccayabhūtaṃ cakkavattivattasamudāgataṃ payogasampattisaṅkhātaṃ dhammaṃ dassetuṃ “**pāṇo na hantabboti-ādinā pañcasīladhammānā**”ti vuttaṃ. Evaṃ hi “adaṇḍena asatthenā”ti idaṃ vacanaṃ suṭṭhutarāṃ samatthitaṃ hoti, yasmā rāgādayo pāpadhammā uppajjamānā sattasantānaṃ chādetvā pariyonandhitvā tiṭṭhanti, kusalapavattiṃ nivārenti, tasmā te “chadanā, chadā”ti ca vuttā.

Vivaḍḍetvā parivattetvā. **Pūjārahata vuttā** “arahatīti arahan”ti. **Tassāti** pūjārahatāya. **Yasmā sammāsambuddho**, tasmā arahanti.

Buddhattahetubhūtā vivaṭṭacchadatā vuttā

savāsanasabbakilesappahānapubbakattā buddhabhāvasiddhiyā. **Araham vaṭṭābhāvenāti** phalena hetu-anumānadassanam. **Sammāsambuddho chadanābhāvenāti** hetunā phalānumānadassanam. **Hetudvayaṃ vuttaṃ** “vivaṭṭo vicchadocā”ti. **Dutiya vesārajjenāti** “khīṇāsavassa te paṭijānato”ti-ādinā² āgatena vesārajjena.

1. Ma-Ṭṭha 3. 252 piṭṭhe.

2. Ma 1. 103 piṭṭhe.

Purimasiddhīti purimassa padassa attasiddhi. **Paṭhamenā**ti “sammāsambuddhassa te paṭijānato”ti-ādinā¹ āgatenā vesārajjena. **Dutiyasiddhī**ti buddhattasiddhi. **Tatīyacatutthetī**ti “ye kho pana te antarāyikā dhammā”ti-ādinā¹, “yassa kho pana te atthāyā”ti-ādinā¹ ca āgatehi tatīyacatutthehi vesārajjehi. **Tatīyasiddhī**ti vivatṭacchadanatā siddhi. Yāthāvato antarāyikanīyyānikadhammāpadesena hi satthu vivatṭacchadabhāvo loke pākaṭo ahosi. **Purimaṃ dhammacakkhū**ti purimapadaṃ bagavato dhammacakkhūṃ **sādheti** kilesārīnaṃ saṃsāracakkassa ca arānaṃ hatabhāvadīpanato. **Dutiyam** padaṃ **buddhacakkhū**ti **sādheti** sammāsambuddhasseva taṃsambhavato. **Tatīyam** padaṃ **samantacakkhū**ti **sādheti** savāsanasabbakilesappahānadīpanato. “sammāsambuddho”ti hi vatvā “vivaṭṭacchado”ti vacanaṃ buddhabhāvāvahameva sabbakilesappahānaṃ vibhāvetīti. **Sūrabhāvanti** lakkhaṇavibhāvanena visadaññaṇataṃ.

385. **Gavesī**ti² ñāṇena pariyesanaṃ akāsi. **Samānaya**ti ñāṇena saṅkalento samānaṃ ānaya samāhari. **Na sakkoti** saṃkucite iriyāpathe yebhuyyena tesāṃ dubbibhāvanato. **Kaṅkhatī**ti padassa ākaṅkhatīti ayamatthoti āha “**aho vata passeyyanti patthanaṃ uppādeti**”ti. **Kicchatī**ti kilamati. “Kaṅkhati”ti padassa pubbe āsīsanatthataṃ vatvā idāni tassa saṃsayatthattameva vikappantaravasena dassento “**kaṅkhāya vā dubbalā vimati vuttā**”ti-ādi vuttaṃ. **Tīhi dhammehi** tippakārehi saṃsayadhammehi. **Kālussiyabhāvoti** appasannatāya hetubhūto āvilabhāvo. Yasmā bagavato kosohitaṃ sabbabuddhāveṇikaṃ vatthaguyhaṃ suvisuddhakaṇṇamaṇḍalasannikāsaṃ attano saṇṭhānasannivesasundaratāya ājāneyyagandhahatthino varaṅgacārubbhāvaṃ vikasamānatapaniyāravindasamujjalakesarāvattavilāsaṃ saṅjhāpabhānarañjitaḷavanantarābhilakkhitasampuṇṇacandamaṇḍalasobhaṇ ca attano siriya abhibhuyya virajati, yaṃ bāhirabbhantaramalehi anupakkiliṭṭhatāya cirakālaṃ suparicītabrahmacariyādhikāratāya susaṇṭhitasanṭhānasampattiyā ca kopīnampi santaṃ akopīnameva, tasmā vuttaṃ “**bhagavato hi**”ti-ādi,

1. Ma 1. 103 piṭṭhe.

2. Dī-Ṭī 1. 309 piṭṭhādīsūpi passitabbaṃ.

pahūtabhāvanti puthulabhāvaṃ. Ettheva hi tassa saṃsayo, tanumudusukumāratādīsu panassa guṇesu tassa vicāraṇā eva nāhosi.

Hirikaṇṇokāsanti hiriyitabbaṭṭhānaṃ. **Chāyanti** paṭibumbaṃ. Kīdisanti āha “**iddhiyā**”ti-ādi. **Chāyārūpanti** bagavato paṭibumbarūpaṃ. Tañca kho buddhasantānato vinimuttaṃ rūpakamattaṃ bagavato sarīravaṇṇasaṇṭhānāvayavaṃ iddhimayaṃ bimbakamattaṃ, taṃ pana dassento bagavā yathā attano buddharūpaṃ na dissati, tathā katvā dasseti. **Nīharitvāti** pharitvā.

Kaṇṇasotānaṃ upacitatanutambalomatāya dhotarajatapanālikāsadisatā vuttā. **Mukhapariyanteti** kesante.

Kiriyaṅkaraṇanti kiriyāya kāyikassa vācasikassa paṭipatti. **Tatthāti** tesu kiccesu. Dhammakathikānaṃ vattaṃ dassetuṃ **bījaniggahaṇaṃ** kataṃ. Na hi aññathā sabbassapi lokassa alaṅkārabhūtaṃ paramukkaṃsagataṃ sikkhāsaṃyamānaṃ buddhānaṃ mukhaṇḍamaṇḍalaṃ paṭicchādetabbaṃ hoti.

Pattharivitāna-olambitagandhadāmakusumadāmake **gandhamaṇḍalamāle**. **Pubbabhāgena paricchinditvāti** “ettakaṃ velaṃ samāpattiyā vītināmessāmi”ti evaṃ pavattena pubbabhāgena kālaṃ paricchinditvā. Paccayadāyakesu anurodhavasena **parisaṃ ussādentō vā** paggaṇhanto, adāyakesu virodhavasena **parisaṃ apasādentō vā**.

Yogakkhemaṃ antarāyābhāvaṃ. **Sabhāvaguṇenevāti** yathāvuttaguṇeneva. Bhoto gotamassa guṇaṃ saviggahaṃ **cakkavālaṃ atisambādhim** vitthārena sandhāretuṃ appahontato. **Bhavaggaṃ atinīcaṃ** uparūpari sandhāretuṃ appahontato.

386. Tṭhānagamanādīsu¹ bhūmiyaṃ suṭṭhu samaṃ patiṭṭhitā pādā etassāti **suppatiṭṭhitapādo**. Taṃ pana bagavato suppatiṭṭhitapādātāṃ byatirekamukhena vibhāvetuṃ “**yathā hī**”ti-ādi vuttaṃ. Tattha **aggatalanti** aggapādātalaṃ. **Paṇhīti** paṇhitalaṃ. **Passanti** pādātalaṃ dvīsu passesu ekekaṃ, ubhayameva vā pariyaṇṭaṃ passaṃ. **Suvaṇṇapādukatalaṃ viya** ujukaṃ nikkhiyāmaṇaṃ. **Ekappahārenevāti** ekakkhaṇeveya. **Sakalaṃ pādātalaṃ bhūmim phusati** nikkhipane. Ekappahāreneva sakalaṃ pādātalaṃ bhūmito utṭhahatīti yojanā.

1. Dī-Ṭī 2. 36 piṭṭhādīsupi passitabbaṃ.

Tatrāti tāya suppatiṭṭhitapādatāya anupubbaninnāva acchariyabbhutaṃ idaṃ vuccamānaṃ nissandaphalaṃ. Vuttamevatthaṃ satthu tidivagamanena supākaṭaṃ kātuṃ “**tathā hī**”ti-ādimvatvā “**na hī**”ti-ādinā taṃ samattheti. Tena paṭhamalakkhaṇatopi dutiyalakkhaṇaṃ mahānubhāvanti dasseti. Tathā hi vakkhati “antamaso cakkavattirañño parisāṃ upādāya sabbopi cakkalakkhaṇasseva parivāro”ti¹. Yugandharapabbatassa tāvatimsabhavanassa ca pakatipadanikkhepaṭṭhānupasaṅkamaṇe neva buddhānaṃ, na devatānaṃ ānubhāvo, atha kho buddhānaṃ lakkhaṇānubhāvoti imamatthaṃ nidassitaṃ. **Sīlatejēna -pa- dasannaṃ pāramīnaṃ ānubhāvenāti** idampi lakkhaṇanibbattakammavisesakittanamevāti daṭṭhabbaṃ. **Sabbāvantehīti** sabbapadesavantehi.

Nābhiparicchinnāti nābhiyaṃ paricchinnā paricchedavasena ṭhitā. **Nābhimukhaparikkhepaṭṭoti** pakaticakkassa akkhabbhāhatapariharaṇatthaṃ nābhimukhe ṭhapetabbaparikkhepaṭṭo. **Nemimaṇikāti** nemisaṃ āvaḷibhāvena ṭhitamaṇikālekhaṃ.

Sambahulavāroti bahuvidhalekhaṅgavibhāvanavāro. **Sattīti** āvudhasatti. **Sirivacchoti** sirimukhaṃ. **Nandīti** dakkhiṇāvattaṃ. **Sovattikoti** sovatti-aṅko. **Vaṭṭamsakoti** āveḷaṃ. **Vaḍḍhamānakanti** purisaḥāri purisaṅgaṃ². **Morahatthakoti** morapiṇchakalāpo, morapiṇcha parisibbito vā bījaniviseso. **Vālabījanīti** cāmarivālaṃ. **Siddhatthādipunṇaghaṭapunṇapātiyo**. “**Cakkavālo**”ti vatvā tassa padhānavayave dassetuṃ “**himavā sineru -pa- saḥassāni**”ti vuttaṃ.

Āyatapaṇhīti idaṃ aññesaṃ paṇhito dīghataṃ sandhāya vuttaṃ, na pana atidīghatanti āha “**paripunṇapaṇhī**”ti. Yathā pana paṇhilakkhaṇaṃ paripunṇaṃ nāma hoti, taṃ byatirekamukhena dassetuṃ “**yathā hī**”ti-ādi vuttaṃ. **Āraggenāti** maṇḍalāya sikhāya. **Vaḍḍetvāti** yathā suvaṭṭaṃ hoti, evaṃ vaṭṭetvā. **Rattakambalagenḍukasadisāti** rattakambalamayagenḍukasadisā.

Makkaṭassevāti vānarassa viya. Dīghabhāvena samataṃ sandhāyetaṃ vuttaṃ, **niyyāsātelenāti** chadikaniyyāsādinīyyāsasammissena³ telena.

1. Ma-Ṭṭha 3. 258 piṭṭhe.

2. Purimahādīsu dīpaṅkaṃ (Dī-Ṭī 2. 37 piṭṭhe.)

3. Chattiritaniyyāsādinīyyāsasammissena (Dī-Ṭī 2. 37 piṭṭhe.)

Talunāti sukumārā.

Cammenāti aṅgulantaraveṭhitacammena. **Paṭibaddha-aṅgulantaroti** ekato sambaddha-aṅgulantaro. **Ekappamāṇā**ti dīghato samānappamāṇā. **Yavalakkhaṇanti** abbhantarato aṅgulipabbheṭhitam yavalakkhaṇam. **Paṭivijjhivā**ti taṃtaṃpabbānaṃ samānadesatāya aṅgulīnaṃ pasāritakāle aññamaññaṃ vijjhitaṇi viya phusitvā tiṭṭhanti.

Saṅkhā vuccanti gopphakā, uddham saṅkhā etesanti **ussaṅkhā**, pādā. **Piṭṭhipādeti** piṭṭhipādasamīpe. **Sukhena pādā parivattanti** pādanāmanādīsu, teneva gacchantānaṃ tesam heṭṭhā **pādatalāni** dissanti. **Tenā**ti gopphakānaṃ piṭṭhipādato uddham patiṭṭhitattā. Caturaṅgulamattam hi tāni uddham ārohitvā patiṭṭhahanti, nigulhāni ca honti, na aññesaṃ viya paññāyamānāni. Satipi desantarappavattiyaṃ niccaloti dassanattham **nābhiggaṇaṇam**.

Yasmā eṇimigassa samantato ekasadisamaṃsā anukkamena uddham thūlā jaṅghā honti, tasmā vuttam **“eṇimigasadisajaṅgho”**ti. **Paripuṇṇajaṅgho**ti samantato maṃsūpacayena paripuṇṇajaṅgho. Tenāha **“na ekato”**ti-ādi.

Etenāti “anonamanto”ti-ādivacanena, jāṇuphāsubhāvādīpanenāti attho. **Avasesajanā**ti iminā lakkhaṇena rahitā janā. **Khujjā vā honti** heṭṭhimakāyato uparimakāyassa rassatāya. **Vāmanā vā** uparimakāyato heṭṭhimakāyassa rassatāya. Etena ṭhapetvā sammāsambuddham cakkavattinaṃ itare sattā khujjā vāmanā cāti dasseti.

Ohitanti samohitam antogadham. Tathābhūtam pana tam tena channam hotīti āha **“paṭicchannan”**ti.

Suvaṇṇavaṇṇoti suvaṇṇavaṇṇavaṇṇoti ayamettha atthoti āha **“jātihiṅgulakenā”**ti-ādi. Svāyamattho āvuttiñāyena ca veditabbo. Sarīrapariyāyo idha vaṇṇasaddoti adhippāyena paṭhamavikappaṃ vatvā tathārūpāya pana ruḥhiyā abhāvaṃ manasi katvā vaṇṇadhātupariyāyameva paṇṇasaddam gahetvā dutiyavikappo vutto.

Rajoti sukhumarajo. **Jallanti** malīnabhāvāvaho reṇusañcayo. Tenāha “**malaṃ vā**”ti. Yadi vivatṭati, kathaṃ nhānādīti āha “**hatthadhovanā**”ti-ādi.

Āvaṭṭapariyosāneti padakkhiṇāvaṭṭāya ante.

Brahmuno sarīraṃ purato vā pacchato vā anonamivā ujukameva uggatanti āha “**brahmā viya ujugatto**”ti. **Passavaṅkāti** dakkhiṇapassena vā vāmapassena vā vaṅkā.

Hatthapiṭṭhi-ādivasena satta ussādā etassāti **sattussado**.

Sīhassa pubbaddhaṃ sīhapubbaddhaṃ, paripuṇṇāvayavatāya sīhapubbaddhaṃ viya sakalo kāyo assāti **sīlapubbaddhakāyo**. **Sīhassevāti** sīhassa viya. **Sanṭhantīti** sanṭhahanti. **Nānācittēti** vividhacittēti. **Puññacittēti** pāramitāpuññacittarūpena. **Cittitoti** sañjātacittabhāvo.

Dvinnāṃ koṭṭānamantaranti dvinnāṃ piṭṭhibāhānaṃ vemajjhaṃ, piṭṭhimajjhassa uparibhāgo. **Citaṃ paripuṇṇanti** aninnabhāvena citaṃ, dvīhi koṭṭehi samatalatāya paripuṇṇaṃ. **Uggammāti** uggantvā.

Nigrodhaparimaṇḍalo viya parimaṇḍalo **nigrodhaparimaṇḍalo** ekassa parimaṇḍalasaddassa lopaṃ katvā. Na hi sabbo nigrodho maṇḍalo. Tenāha “**samakkhandhasākho nigrodho**”ti. Parimaṇḍalasaddasannidhānena vā parimaṇḍalova nigrodho gayhatīti parimaṇḍalasaddassa lopena vināpi ayamatto labbhatīti āha “**nigrodho viya parimaṇḍalo**”ti. **Yāvatakvassāti** o-kārassa va-kārādesaṃ katvā vuttaṃ.

Samavaṭṭitakkhandhoti samaṃ suvaṭṭitakkhandho. Koñcā viya dīghagalā, bakā viya vaṅkagalā, varāhā viya puthulagalāti yojanā. **Suvaṇṇālīṅgasadisoti** suvaṇṇamayakhuddakamudīṅgasadisoti.

Rasaggasaggīti madhurādibhedāṃ rasaṃ gasanti anto pavesantīti rasaggasā, rasaggasānaṃ aggā rasaggasaggā, tā etassa santīti rasaggasaggī. **Tenāti** ojāya apharaṇena hīnadhātukattā **te bahvābādhā honti**.

“Hanū”ti sannissayadantādhārassa samaññā, taṃ bagavato sīhahanusadisam, tasmā bagavā **sīhahanu**. Tattha yasmā buddhānaṃ rūpakāyassa dhammakāyassa ca upamā nāma nihīnupamāva, natthi samānupamā, kuto adhikūpamā, tasmā ayampi nihīnupamāti dassetuṃ “**tatthā**”ti-ādi vuttaṃ. Tibhāgavasena maṇḍalatāya **dvādasiyaṃ pakkhassa candasadisāni**.

Dantānaṃ uccanīcatā abbhantarabāhirapassavasenapi veditabbā, na aggaseneve. Tenāha “**ayapaṭṭachinnasaṅkhaṭṭalaṃ viyā**”ti. **Ayapaṭṭanti** ca kakacaṃ adhippetam. **Visamāti** visamaṣaṇṭhānā.

Vicchinditvā vicchinditvā pavattasaratāya **chinnassarāpi**. Anekākāratāya **bhinnassarāpi**. Kākassa viya amanuññasaratāya **kākassarāpi**. **Apalipuddhattāti** anupaddutavatthukattā. **Vatthunti** ca akkharuppattiṭṭhānamāha. **Aṭṭhaṅgasamannāgatoti** ettha aṭṭhaṅgāni parato āgamissanti. **Mañjughosoti** madhurassaro.

Karavīkasaddo yesaṃ sattānaṃ sotapathaṃ upagacchati, te attano sarasampattiyaṃ pakatiṃ jahāpetvā avase karonto attano vase vatteti, evaṃ madhuroti dassento “**tatridan**”ti-ādimāha. **Taṃ pītinti** taṃ buddhagataṃ pītiṃ. Teneva nīhārena punappunaṃ pavattantaṃ avijahitvā vikkhambhitakilesā therānaṃ santike laddhadhammassavanasappāyā upanissayasampattiyaṃ paripakkaññatāya “**sattahi -pa- patiṭṭhāsī**”ti. Sattasatamattena orodhajanena saddhiṃ padasāva therānaṃ santikaṃ upagatattā “**sattahi jaṅghāsatehi saddhin**”ti vuttaṃ.

Abhinīlanettoti adhikanīlanetto. Adhikanīlatā ca sātisaṃ nīlabhāvena veditabbā, na nette nīlavaṇṇasseva adhikabhāvatoti āha “**na sakalanīlanettovā**”ti-ādi. Pītalohitavaṇṇā setamaṇḍalagatarājivasena, nīlasetakāḷavaṇṇā pana taṃtaṃmaṇḍalavaseneva veditabbā.

Cakkhubhaṇḍanti akkhidalanti keci, akkhidalapattanti aññe. Akkhidalehi pana saddhiṃ akkhibimbanti veditabbaṃ. Evaṃ hi viniggaṭagambhīrajotanāpi yuttā hoti.

Uṇṇāsaddo loke avisesato lomapariyāyo, idha pana lomavisesavācakoti āha “uṇṇaloman”ti. Nalāṭamajjhajātāti nalāṭamajjhagatā. Odātātāya upamā, na mudutāya. Rajatapubbulakāti rajatamayatārakā.

Dve atthavase paṭicca vuttanti yasmā buddhā cakkavattino ca paripuṇṇanalāṭātāya paripuṇṇasīsabimbatāya ca “uṇḥisasīsā”ti vuccanti, tasmā te dve atthavase paṭicca “uṇḥisasīsō”ti idaṃ vuttaṃ. Idāni taṃ atthadvayaṃ bagavati suppatiṭṭhitanti dassetuṃ “tathāgatassahī”ti-ādi vuttaṃ. Saṇhatamatāya suvaṇṇavaṇṇatāya ca rañño baddha-uṇḥisapaṭṭo viya virocāti. Kappasīsāti dvidhābhūtasīsā. Phalasīsāti phalasadisāsīsā¹. Aṭṭhisīsāti maṃsassa abhāvato tacopariyonaddha-aṭṭhimattasīsā. Tumbasīsāti lābusadisāsīsā. Pabbhārasīsāti piṭṭhibhāgena olambamānasīsā. Purimanayenāti paripuṇṇanalāṭatāpakkhena. Uṇḥisaveṭṭhitasīsō viyāti uṇḥisapaṭṭena veṭṭhitasīsapadeso viya. Uṇḥisaṃ viyāti chekena sippinā viracita-uṇḥisamaṇḍalaṃ viya.

Kammanti yena yena kammena yaṃ yaṃ lakkhaṇaṃ nibbattaṃ, taṃ taṃ kammaṃ. Kammasarikkhakanti tassa tassa lakkhaṇassa taṃsammānurūpatā. Lakkhaṇanti tassa mahāpurisalakkhaṇassa aviparītasabhāvo. Lakkhaṇānisāṃsanti taṃlakkhaṇapaṭilābhena laddhabbaṇo. Imāni kammādīnīti imāni anantaraṃ vuttāni kammakammasarikkhakādīni dassetvā taṃ sarūpato vibhāvetvā kathetabbāni saṃvaṇṇakena.

Ratanavicittasuvaṇṇatorāṇaṃ tasmiṃ kāle manussaloke natthīti vuttaṃ “devanagare”ti. Sabbaso supupphitasālarukkho asādhāraṇasobho manussūpacāre na labbhatīti āha “selantaramhī”ti. Kiriyaṇācāranti kāyikavācasikakiriyaṇapavattim.

387. Satatapāṭihāriyanti satataṃ carimabhava sabbakālaṃ lakkhaṇanibbattakammānubhāvahetukaṃ buddhāveṇikaṃ pāṭihāriyaṃ. Buddhānaṃ atidūre pādaṃ nikkhipitukāmānampi nātidūre eva nikkhipanaṃ hotīti “na atidūre”²

1. Phalitasīsā (Dī-Ṭī 2. 42 piṭṭhe.)

2. Avidūre (Ka)

ṭhāpessāmīti uddharatī”ti vuttaṃ. Pakatisañcaraṇavasenetam vuttaṃ, tādīsena pādena anekayojana ṭhāpessāmīti uddharaṇampi hotiyeva.

Atidūram hīti-ādi pamāṇātikame dosadassanaṃ. **Evam satīti** evaṃ dakkhiṇapādavāmapādānaṃ yathādhīppetapatiṭṭhitaṭṭhāne sati.

Padavicchedoti padavāravicchedo. Yādisaṃ pasārento vāmapādassa uddharaṇaṃ patiṭṭhānaṃ, dakkhiṇapādassa tādīsameva, iti nesaṃ uddharaṇapatiṭṭhānaṃ samānato aññamaññabhāvena anūnādhikatāya vuttaṃ **“dakkhiṇapādakiccaṃ vāmapādena niyamitaṃ, vāmapādakiccaṃ dakkhiṇapādena niyamitaṃ”**ti.

Divāti upakaṭṭhāya velāya. **Vihārabhattatṭhāyāti** vihāre yathāvuddhaṃ gehetabbabhattatṭhāya. **Pacchato āgacchantoti** pakatigamanena pacchato āgacchanto. **Okāsaṃ na labhatīti** padanikkhepaṭṭhānaṃ na labhati. Ūrupariyāyo idha **satthi**-saddoti āha **“na ūruṃ unnāmetī”**ti. Daṇḍaṅkusaṃ vuccati dīghadaṇḍo aṅkuso, tena rukkhasākhaṃ chindato purisassa yathā pacchābhāgena pādānaṃ osakkaṇaṃ hoti, evaṃ Bhagavato pādā na osakkantīti āha **“rukkaṣākhāchedana -pa- osakkāpetī”**ti.

Obaddhānābaddhaṭṭhānehi pādānaṃ koṭṭento viyāti ābaddhaṭṭhānena anābaddhaṭṭhānena ca¹ pādakhaṇḍaṃ koṭṭetvā thaddhaṃ² karonto viya. **Na ito cito ca cāletīti** aparāparaṃ na cāleti. Ussaṅkhaṇḍatāya sukheveva pādānaṃ parivattanato nābhito paṭṭhāya uparimakāyo na iñjati **hetṭhimakāyova iñjati**. Tenāha **“uparima -pa- niccalo hotī”**ti. **Na jānāti** aniñjanato. **Kāyabalenāti** gamanapayogasaṅkhātena kāyagatena viśesabalena, javagamanahetubhūtena vā **kāyabalena**. Tenāha **“bāhā khipanto”**ti-ādi. Javena gacchanto hi bāhā khipati, sarīrato sedā muccanti. **Nāgāpalokitavasenāti** nāgassa apalokanamiva sakalakāyeneva parivattetvā apalokanavasena.

Anāvaraṇañāṇassāti anāvaraṇañāṇabalena dassanassa. Anāvaraṇavāro pana kāye patiṭṭhitarūpadassanampi anāvaraṇamevāti dassanattamaṃ vutto. **Indakhīlato paṭṭhāyāti** nagaradvāre indakhīlato paṭṭhāya.

1. Ovaṭṭaṭṭhāvaṭṭaṭṭhānampi sāṭaṃ koṭṭento viyāti āvattaṭṭhānena anavaṭṭaṭṭhānēvāti (Ka)

2. Tiṇṇaṃ (Ka)

pakati-iriyāpathenevāti onamanādiṃ akatvā ujukagamanādinā eva. Yadi evaṃ koṭṭhakadvāragehappavese kathanti āha “**daliddamanussāna**”ti-ādi.

Parivattentenati nipajjanattham kāyaṃ parivattentena.

Hatthehi gahetvāti ubhohi hatthehi ubhosu kaṭippadesesu pariggahetvā.

Patati nisīdanatṭhāne nipajjanavasena patati. **Orimaṃ aṅgaṃ nissāya nisinnoti** pallaṅkamābhujitvā ukkuṭikanisajjāya uparimakāyaṃ heṭṭhimakāye patiṭṭhapentoyeva bhārīkaraṇavasena orimaṅgaṃ nissāya nisinno.

Ghaṃsantoti ānisadadesena āsanatṭhānaṃ ghaṃsanto. **Pārimaṅganti** satthibhāgasammaddaṃ ānisadapadesaṃ. **Tathevā**ti ghaṃsanto eva.

Olambakaṃ dhārento viyāti olambakasuttaṃ otārento viya. Tena ujukameva nisīdanamāha. Sarīrassa garukabhāvahetūnaṃ dūrato¹ samupāyitabhāvena sallahukabhāvato **tūlapicuṃ ṭhapento viya**.

Appesakkhānaṃ mahānubhāvagehappavese siyā chambhitattaṃ, cittakkhobho, darathavasena nānappakārakappaṇaṃ, bhayavasena taṇhāvasena paritassanaṃ, taṃ sabbaṃ bagavato natthīti dassetuṃ pāliyaṃ “na chambhatī”ti-ādi² vuttanti āha “**na chambhatī**”ti-ādi.

Udakaṃ diyaṭi etenāti **udakadānaṃ**, bhīṅkārādi udakabhājanaṃ. **Baddhaṃ katvā**ti hatthagatamattikaṃ viya attano vase avattantaṃ katvā. **Parivattetvā**ti kujjitvā. **Vichadḍayaṃāno** udakassa vikkhipanavasena chadḍayaṃāno.

Tathā na gaṇhāti, byañjanaṃattāya eva gaṇhanto³. Bhattaṃ vā amanāpanti ānetvā yojanā. Byañjanaṃ ālopa-atināmanaṃ, ālopena byañjana-atināmananti imesu pana dvīsu paṭhamameva asāruppatāya anitṭhaṃ vajjetabbanti pāliyaṃ paṭikkhittanti daṭṭhabbaṃ. **Sabbatthevā**ti sabbasmim āharitabbavatthusmim supaṇītabhāvena **raso pākato hoti** nāṇena pariññātattā. **Rasagedho pana natthi** setughātattā.

Assāti “neva davāyā”ti-ādipadassa. **Vuttametanti** “Visuddhimagge⁴ vinicchayo āgato”ti sabbāsavasutte⁵ saṃvaṇṇayantena vuttametaṃ,

1. Dūrassa (Ka)

4. Visuddhi 1. 30 piṭṭhe.

2. Ma 2. 339 piṭṭhe.

5. Ma 1. 12 piṭṭhe.

3. Gaṇhāti (?)

tasmā na ettha taṃ vattabbanti adhippāyo, tasmā yo tasmim tasmim
vinicchaye visesavādo icchitabbo, so paramatthamañjūsāya
visuddhimaggavaṇṇanāya¹ vuttanayeneva veditabbo. **Pattassa**
gahaṇaṭṭhānanti hatthena pattassa gahaṇapadesaṃ. **Vinivattitvā**ti patte
sabbaṃ āmisagataṃ saddhim bhaddena vinivattitvā gacchati.
Pamāṇāṭikkantanti kelāyanavasena atikkantapamāṇaṃ ārakkhaṃ ṭhpeti.
Cīvarabhogantaranti cīvarapaṭalantaraṃ. **Udarena akkamitvā**ti udareneva
sannirumbhitvā.

Appattakālaṃ abhimukhaṃ nāmeti upanāmetīti **atināmeti**, pattakālaṃ
atikkāmento nāmeti apanetīti **atināmeti**. Ubhayampi ekajjhaṃ gahetvā
pāḷiyam “na ca anumodanassa kalamatināmetī”ti vuttanti dassento “**yo hi**”ti-
ādimāha.

Vegagamanena paṭisaṃmuñcitvā² dhāvitvā **gacchati**. **Accukkaṭṭhanti**
ativiya uddhaṃ katvā kaḍḍhitapārutaṃ. Tenāha “**yo hi yāva hanukaṭṭhito**
-pa- hoti”ti. **Accokkaṭṭhanti** ativiya heṭṭhā katvā kaḍḍhitapārutaṃ. Tenāha
“**yāva goppakā otāretvā**”ti. **Ubhato ukkhipitvā**ti dakkhiṇato vāmatoti
ubhosu passesu uttarāsaṅgaṃ ukkhipitvā. **Thananti** dakkhiṇathanam.

Vissaṭṭhoti vimutto. Tenāha “**vissaṭṭhattāyeva cesa viññeyyo**”ti. Yasmā
amuttavādino vacanaṃ avissaṭṭhattāya na siniyhati, na evaṃ muttavādinoti
āha “**siniddho**”ti. **Viññeyyoti** supariyattatāya akkharato ca byañjanato ca
viññātum sakkuṇeyyo. Tenāha “**pākaṭo**”ti. **Viññāpaniyoti** vijānitabbo.
Byañjanavaseneva cettha viññeyyatā veditabbā ghosassa adhippetattā.
Madhuroti piyo pemaṇiyo apalibuddho. Savanamarahati, savanassa sotassa
hitoti vā **savanīyo**. **Sampiṇḍitoti** sahito. Bhagavato hi saddo
uppatiṭṭhānakatāsañcittatā sahitākāreneva āpāthamāgacchati, na ayosalākāya
pahaṭakaṃ sathālaṃ viya vippakiṇṇo. Tenāha “**avisārī**”ti. **Gambhīroti** yathā
gambhīravatthuparicchindanena ñāṇassa gambhīrasamaññā, evaṃ
gambhīraṭṭhānasambhavato saddassa gambhīrasamaññāti āha “**gambhīroti**

1. Visuddhi-Ṭī 1. 56 piṭṭhādīsu.

2. Parisaṃ muñcitvā (Ka)

gambhīrasamuṭṭhito”ti. **Niddādavāti** savisesaṃ ninnādavā. Svāyaṃ viseso gambhīrabhāvasiddhoti āha “**gambhīrattāyeva cesa ninnādi**”ti. Evamettha cattāri aṅgaṇi caturaṅganipphādini vedittabbāni. **Akāraṇa mā nassīti** buddhānubhāvena viya sarassa parisapariyantatā vuttā, dhammatāvaseneva pana sā vedittabbā tassa mūlakāraṇassa tathā avatṭhitatthā.

Paccosakkivāti paṭinivattitvā. **Samussitakañcanapabbataṃ viya** upari indanīlaratanavitatasikhaṃ vijjullatābhūsitāṃ. Mahāpathavī-ādayo satthugunaṇapaṭibhāgatāya nidassanaṃ¹, kevalaṃ mahantatāmattaṃ upādāya nidassitā.

390. **Appaṭisaṃviditoti** anārocito. Āgamanavasena cettha paṭisaṃveditanti āha “**aviññāta-āgamaṇo**”ti. **Uggatabhāvanti** kulabhogavijjādīhi uḷārabhāvaṃ. **Anuddayasampannāti** kāruṇikā.

391. Sahasāva-okāsakaraṇena uccakulīnatā dīpitā hotīti āha “**vegena uṭṭhāya dvidhā bhijjivā**”ti-ādi.

Nārisamānanāmaṇti itthi-atthajotakanāmaṃ. Tenāha “**itthilīṅgaṇo**”ti **avhātabbāti** kathetabbā.

394. Ekañhāreneva **aṭṭha pañhe byākaraṇto**. “Pubbenivāsaṃ -pa-pavuccatī”ti iminā pubbenivāsassa viditakāraṇaṃ vuttanti āha “**tassa pubbenivāso pākaṇo**”ti. **Dibbacakkhuññaṇaṃ kathitaṃ** tassa paribhaṇḍaññabhāvato yathākammūpagaññaṇassa. “Jātikkhayaṃ patto, abhiññā vosito”ti ca vuttattā munīti asekkhamuni idhādhippetoti āha “**arahattañña-oneyyena samannāgato**”ti.

Kilesarāgehi kilesavivaṇṇatāhi. **Jātikkhayappattattā** “atho jātikkhayaṃ patto”ti vuttattā. **Abhijānitvāti** abhivisiṭṭhatāya aggamaggapaññāya ñatvā. Idāni Paṭisambhidāyaṃ² āgatanayena pariññāpahānabhāvanāsacchikiriyāsamāpattīnaṃ pāragamanena **pāragūti** ayamettha atthoti dassetuṃ “**pāragūti vā**”ti-ādi vuttaṃ. Abhiññeyyadhammānaṃ jānanavasena **abhiññāpāragū**. Tādisoti yādiso “pāragū sabbadhammānaṃ”ti

1. Nidassanato (Ka)

2. Khu 9. 23 piṭṭhādisu.

padadvayaena vutto, tādiso. **Chahi ākārehīti** pajānanādīhi yathāvuttehi chahi ākārehi.

Kāmaṃ cettha dve eva pucchāgāthā dve ca vissajjanāgāthā, pucchāpaṭipāṭiyā pana asaṅkarato ca vissajjanaṃ pavattati, taṃ niddhāretum **“kiṃ panā”**ti-ādi vuttaṃ. **Vedehi gatattāti** vedehi maggañāṇehi pāraṅgahattā. **Pubbenivāsanti-ādīhi vijjānaṃ atthitāya** bodhitattā. **Pāpadhammānanti** chattimsapāpadhammānaṃ sotthānaṃ maggaṃ pāpanena nissesato sodhitattā.

395. **Dhammo nāma arahattamaggo** kusaladhammesu ukkaṃsapāramippattiyā ukkaṭṭhaniddesena. Tassa anurūpadhammabhāvato **anudhammo nāma** heṭṭhi-amamaggaphaladhammā. Yo satthu santike dhammaṃ sutvā yathānusiṭṭhaṃ na paṭipajjati, so Tathāgataṃ dhammādhikaraṇaṃ viheṭṭheti nāma. Yo pana paṭipajjanto ca dandhābhiññatāya kammaṭṭhānasodhanatthaṃ antarantarā bhagavantaṃ upasaṅkamitvā anekavāraṃ kathāpeti, so ettāvataṃ dhammādhikaraṇaṃ tathāgataṃ viheṭṭhetīti na vattabbo. Na hi bhagavato dhammadesanāya parissamo atthi, ayaṅca attho **mahāsudassanasuttādīhi**¹ dīpetabbo, tasmā **“saccadhammassa anudhamman”**ti vattabbe vuttameva byatirekamukhena vibhāvetum **“na ca maṃ dhammādhikaraṇaṃ vihesesīti** vuttanti daṭṭhabbaṃ. **Tattha parinibbāyīti** parakāle cettha parinibbānampi saṅgayhati, taṃ pana imasmiṃ gahitameva hotīti āha **“desanāya arahatteneva kūṭaṃ gahitan”**ti.

Brahmāyusuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

2. Selasuttavaṇṇanā

396. **Keṇiyoti tassa nāmaṃ**, pubbe keṇiyā jīvikākappanatoti vadanti. **Jaṭiloti** jaṭādharo. Brāhmaṇajātikattā koṭisāratāya ca **brāhmaṇamahāsālo**. Payojetvā nissayo hutvā vasati, rattiṃ kāmasampattiṃ anubhavatīti vā yojanā. **Susaṅkhatanti** sappimadhusakkarādīhi ceva maricasīṅgiverādīhi ca suṭṭhu abhisāṅkhatam.

1. Dī 2. 139 piṭṭhe.

Paṭikkhepapasannatāyāti ahovatāyaṃ appiccho, yo nimantiyamānopi na sādiyatīti upanimantiyamānassa paṭikkhepe titthiyānaṃ pasannabhāvatoti. Tam katham? Viruddhametanti “**akāraṇametan**”ti paṭikkhipati.

398. **Kappasahashehipi -pa- aho**sīti idaṃ nānussavasiddhaṃ anumānaggahaṇaṃ sandhāyāha. **Padeti** uttarapadalopena niddesoti āha “**padappamāṇe**”ti. Pajjati nikkhipati etthāti vā padaṃ, pakatiyā pādanikkhipaṭṭhānaṃ, tasim **pade**. Kīlāpasutatādinā **pamādaṃ āpajjati**. **Bodhisattacārikanti** dukkaracariyaṃ sandhāya vadati.

399. **Paripunṇatāyā**ti anūnatāya. **Ahīnaṅgatāyā**ti avekallabhāvato. Rocatīti ruci, dehappabhā, sobhaṇā ruci etassāti **suruci**. **Ārohasampatti** kāyassa pamāṇayutta-uccatā. **Pariṇāhasampatti** kisathūlabhāvavajjitapariṇāhatā. **Sanṭhānasampatti** avayavānaṃ susaṇṭhitatā. **Cārudassanoti** piyadassano. Tenāha “**sucirampī**”ti-ādi. **Suvaṇṇasadisavaṇṇoti** jātihiṅgulakena madditvā silānighamaṃseneva parikammaṃ katvā ṭhapitaghanaṃsuvaṇṇarūpavaṇṇo. Mahāpurisabhāvaṃ byañjenti pakāsetīti **byañjanāni**, mahāpurisalakkhaṇānīti āha “**paṭhamam vuttabyañca nānevā**”ti.

Pubbe vuttanti “suruci”ti pubbe vuttaṃ, “ādiccova virocasī”ti **puna vuttaṃ**. “Cārudassano suvaṇṇavaṇṇosī”ti pubbe vuttaṃ, “kalyāṇadassano bhikkhu kañcanābhattaco”ti puna vuttanti imamatthaṃ sandhāyāha “**uttaragāthāyapi eseva nayo**”ti. Sātisayaṃ uttamavaṇṇe vaṇṇetvā **uttamavaṇṇinoti** padena santaṃ pakāsetīti āha “**uttamavaṇṇasampannassā**”ti **uttamasārathīti** seṭṭhapurisasārathi. Tattha tattha jambuvanaṃsaṇḍamaṇḍitathāya jambudīpo “**jambusaṇḍo**”ti¹ vuccati. **Issariyanti** cakkavattissariyaṃ.

Jātikhattiyāti jātimanto khattiyā. **Rājābhirājāti** ettha **abhi-saddo** pūjatthoti āha “**rājūnaṃ pūjanīyo**”ti.

Appamāṇāti aparimāṇā lokadhātuyo. “Yāvatā pana ākaṅkheyyā”ti² hi vuttaṃ. **Dhammarājā anuttaroti** ettha vutta-anuttarabhāvaṃ

1. Jambumaṇḍoti (Ka)

2. Am 1. 229 piṭṭhe. Asaṅkheyyāti (Ka)

“Yāvata hī”ti-ādinā pakaṭataram katvā dhammarājabhāvaṃ vibhāvetum
 “svāhan”ti-ādi vuttam. **Dhammenā**ti paṭivedhadhammena.
 Tenāha”**anuttarenevā**”ti. **Anuttarenā**ti viṣiṭṭhena uttama. Imasim pakkhe
dhammenāti paṭipattidhammenātipi saṅgayhati. **Pariyattidhammenā**ti
 desanādhhammena āṇacakkam pavattemīti yojanā.
 Desanāñānapaṭivedhañānavibhāgaṃ **dhammacakkameva vā**.
Appaṭivattiyanti paṭivattitum asakkuṇeyyam.

Tathāgatena jātoti tathāvatena hetunā ariyāha jātiyā jāto. Hetu-atthe
 karaṇavacanam. **Anujātoti** ca vutte anu-saddassa vasena **tathāgantanti** ca
 upayogavacanameva hoti, so ca anu-saddo hetu-atthajotakoti āha
 “**tathāgataṃ hetum anujāto**”ti. Avaññātabbabhāvena jātoti **avajāto**
 duppaṭipannattā. Tenāha “**dussīlo**”ti. Tathā hi vuttam kokālikam ārabha
 “purisantakali avajāto”ti. **Putto nāma na hoti** tassa ovādānusāsaniyam
 aṭṭhitattā. **Evamāhāhi** “anujāto tathāgatan”ti evamāha.

Vijjāti maggavijjā. Ukaṭṭhaniddesena **vimuttīti** phalavimutti. Nanu ca
 maggo bhāvetabbena gahitoti? Saccam gahito, sabbe ca pana satta dhammā
 abhiññeyyāti vijjāya abhiññeyyabhāvo vutto. Iminā vā nayena sabbesampi
 abhiññeyyabhāvo vutto evāti veditabbo. Phalena vinā hetubhāvasseva
 abhāvato **hetuvacanena phalasiddhi**, nirodhassa ca sampāpanena maggassa
 hetubhāvo, dukkhassa nibbattanena taṇhāya samudayabhāvoti imamattam
 saṅgahitameva atthato āpannattā. **Yuttahetunā**ti yuttittena hetunā
buddhabhāvaṃ sādheti saccavinimuttassa bujhitabbassa abhāvato
 saccasambodhaneneva ca tassa anavasesato buddhattā. Atthavacanam cetam,
 payogavacanāni pana—brāhmaṇa aham sammāsambuddho sabbathā
 aviparītadhammadesano, sammāsambuddhattā sabbattha aviparītamācikkhati
 yathāham sabbamaggadesakoti. Kim pana bagavā sayameva attano
 sammāsambuddhabhāvaṃ ārocetīti? Mahākaruṇāya aññesaṃ mahāvisayato.
 Tattha “ekomhi sammāsambuddho, sabbābhibhū sabbavidūhamasmiṃ”ti-
 ādīni¹ suttapadāni idameva ca suttapadam etassa atthassa sādhamam.

1. Vi 3. 12; Ma 1. 227; Ma 2. 295; Abhi 4. 218 piṭṭhesu.

Sallakantanoti sallānaṃ samucchinnattā. **Rogassāti** kilesarogassa. **Tasmāti** apunapavattipādanena tikicchanato. Brahmaṃ vā seṭṭhaṃ sammāsambodhiṃ pattoti **brahmabhūto**. **Evam āgatāyāti** iminā—

“Kāmā te paṭhamā senā, dutiyā arati vuccati.
Tatiyā khuppiṇā te, catutthī taṇhā pavuccati.
Pañcamā thinamiddhaṃ te, chaṭṭhā bhīrū pavuccati.
Sattamī vicikicchā te, makkho thambho te aṭṭhamo.
Lābho siloko sakkāro,
Micchāladdho ca yo yaso.
Yo cattānaṃ samukkaṃse, pare ca avajānati.
Esā namuci te senā, kaṇhassābhippahārini”¹.

Evam vuttaṃ navavidhaṃ senaṃ saṅgayhati. **Vase vattetvāti** samucchindana anuppādatāpādanena vase vattetvā. **Kutoci abhayo** nibbhayo.

Sayameva datṭhabbanti yena yena adhigato, tena tena parasaddhāya gantabbaṃ hitvā asammohato paccavekkhaṇāññeṇa sāmaṃ datṭhabbaṃ. Tenāha “**pacchakkhan**”ti. Pasaṭṭhā diṭṭhi sandiṭṭhi. Yathā rathena jayatīti rathiko, evaṃ idaṃ maggabrahmacariyaṃ sandiṭṭhiyā jayatīti **sandiṭṭhikaṃ**. Atha vā diṭṭhanti dassanaṃ vuccati, diṭṭhameva sandiṭṭhaṃ, sandassananti attho. Santiṭṭhaṃ arahatīti **sandiṭṭhiko** yathā vatthayugam arahatīti vatthayugiko. Sandiṭṭhikaṃ phaladānaṃ sandhāya nāssa kāloti akālaṃ, akāleṇa **akālikaṃ**, na kālantaraṃ khepetvā phalaṃ deti, attano pana pavattisamanantareṇa phalaṃ detīti attho. Atha vā attano phalappadāne pakaṭṭho kālo patto assāti kālika, lokiyo kusaladhammo, idaṃ pana samanantaraphalattā na kālikaṃ.

400. “Mahāyaññaṃ pavattayī”ti-ādīsu kevalaṃ dānadhammādīsu yaññaṃ pariyaṃ sambhavato “**brāhmaṇānaṃ yaññaṃ bhāvato**”ti vuttaṃ. Brāhmaṇa hi “aggimukhā devā”ti aggijūhanapubbakaṃ yaññaṃ vidahanti. Tenāha “**aggijūhanappadhānāti attho**”ti. “*Bhūrbhuvah svah*”iti² **sāvithī** pubbakattā **mukhaṃ**

1. Khu 1. 342 piṭṭhe Suttanipāte.

2. Idaṃ manudhammasatthe dutiyajjhāye ekāsītimagāthaṃ nissāya vuttaṃ.

pubbaṅgamaṃ. “Mukhamiva mukhaṃ”ti-ādīsu viya idhāpi padhānapariyāyo **mukha**-saddoti dassento “**manussānaṃ seṭṭhato rājā ‘mukhaṃ’ti vutto**”ti āha. **Ādhāratoti** ogāhantīnaṃ nadīnaṃ ādhārabhāvato. **Paṭisaraṇato** gantabbatṭhānabhāvato. **Saññāṇatoti** candayogavasena ajja asukanakkhattanti paññāyanato. **Ālokakaraṇatoti** nakkhattāni abhibhavitvā ālokakaraṇato. **Sommabhāvatoti** sītahimavāsītavātūpakkkharabhāvato. **Tapantānanti** dīpasikhā aggijālā asanivicakkanti evamādīnaṃ vijjalantānaṃ. **Āyamukhaṃ** aggadakkhiṇeyyabhāvena.

Dibbacakkhu cammacakkhu paññācakkhu buddhacakkhu samantacakkhūti imehi **pañcahi cakkhūhi**. **Te saraṇassāti** te saraṇassa ca, te saraṇabhāvamūlakattā itaradvayassa ca, yathāvuttate-padena vuttatthato parassa cāti attho. Idaṃ vuttaṃ hoti “te tuyhaṃ, itarassa ca saraṇassa aho ānubhāvo”ti. Āvuttivasena vā **te saraṇassāti** ettha attho vibhāvetabbo—tuyhaṃ saraṇabhūtassa ca itarasaraṇassa ca ānubhāvoti. Sesam suviññeyyameva.

Selasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

3. Assalāyanasuttavaṇṇanā

401. Aññaṃaññaṃvisiṭṭhattā visadisāṃ rajjaṃ virajjaṃ, virajjato āgatā, tattha jātāti vā **verajjakā**, evaṃ jātā kho pana te yasmā vatthābharaṇādivibhāvena nānappakārā honti, tasmā vuttaṃ “**nānāverajjakānaṃ**”ti. Atṭhakathāyaṃ pana verajjasseva vasena nānappakāratā vuttā. **Yaññupāsānādināti** yaññānubhavanamantajjhenadakkhiṇapariyesanādinā. **Catuvāṇṇasādhāraṇanti** khattiyādīnaṃ catunnaṃ vaṇṇanaṃ sādharmaṇaṃ saṃsārasuddhipāpatassanaṃ. **Nhānasuddhiyāti** titthasamuddakhatesu mantajappanapubbakaṃ sāyaṃtatiya-udakorohanādinhānasuddhiyā. **Bhavanāsuddhiyāti** paramajotibhūtāya purisabhāvanāsaṅkhātāya suddhiyā. **Vāpitasiroti**¹ oropitakeso. Tameva hi siro vāpitanti vuccati.

1. Vopitasiroti (Ka)

Sabhāvavādīti yathābhūtavādī. **Pabbajantā**¹ brāhmaṇapabbajjāṃ upagacchantā, tasmā brāhmaṇānaṃ pabbajjāvidhānaṃ sikkhantena bhotā “brāhmaṇāva sujjhanti, no abrahmaṇā”ti ayaṃ vidhi sahetuko sa-upādāno sakkaccaṃ uggahito, **tasmā tuyhaṃ parājayo natthi -pa- evamāhaṃsu.**

402. **Laddhibhindanattanti** “brāhmaṇāva brāhmuno puttā orasā mukhato jātā brahmajā”ti evaṃpavattaladdhiyā viniveṭhanatthaṃ. **Puttapaṭilābhatthāyāti** “evaṃ mayaṃ pettikaṃ iṇadhāraṃ sodheyyāma”ti laddhiyaṃ thatvā puttapaṭilābhatthāya. Ayaṃ hettha adhammikaṇaṃ brāhmaṇānaṃ ajjhāsayo. **Nesanti** brāhmaṇānaṃ. **Saccavacanaṃ siyāti** “brahmuno puttā”ti-ādivacanaṃ saccaṃ yadi siyā, **brāhmaṇīnaṃ -pa-bhaveyya**, na cetāṃ atthi. Mahābrahmuno mukhato jātāti vādacchedakavādo **mukhatojātacchedakavādo**. Assalāyano viññujātiko “nirakkhepaṃ samaṇena gotamena vuttan”ti jānantopi sahagatānaṃ brāhmaṇānaṃ cittānurakkhaṇatthaṃ “**kiñcāpi bhavaṃ gotamo**”ti-ādimāha.

403. Idāni “brāhmaṇova seṭṭho vaṇṇo”ti vādaṃ bhindituṃ “**sutaṃ te yonakakambojesū**”ti-ādi āradhmaṃ. Yadi brāhmaṇova seṭṭho vaṇṇo, sabbattha brāhmaṇova seṭṭho bhaveyya, atha kasmā yonakakambojādijanapadesu brāhmaṇānaṃ seṭṭhabhāvo natthi? Evaṃ hi tattha vaṇṇā, tasmā “brāhmaṇova seṭṭho”ti laddhimattametaṃ. Tesu hi janapadesu janā ekajjhaṃ sannipatitvā sammantayitvā katikaṃ akaṃsu, dāsaṃ sāmikaṃ katvā itare sabbe taṃ pūjetvā tassa vase vattanti, yo tesaṃ ayyo hoti, itare sabbe tassa dāsā honti, te katipayasaṃvaccharātikkamena tassa kiñci dosaṃ disvā taṃ tato ṭhānato apanetvā aññaṃ ṭhapenti, iti so **ayyo hutvā dāso hoti**, itaro **dāso hutvā ayyo hoti**, evaṃ tāva keci “ayyo hutvā dāso hoti, dāso hutvā ayyo hoti”ti ettha atthaṃ vadanti. Aṭṭhakathāyaṃ pana purimavaseneva tamatthaṃ dassetuṃ “**brāhmaṇo sabhariyo**”ti-ādi vuttan. **Vayappatte putte asatīti** idaṃ vakkhamānassa dārakassa dāyajjasāmikabhāvassa tāva dassanaṃ. **Mātito suddhoti**

ettha yo mātito suddhattā ayyo, pitito asuddhattā dāso hoti, so eva pitito asuddhattā dāso hutvā mātito ayyo hotīti jātiṃ sambhedeti. Sova sabbenā sabbaṃ hotīti na sakkā vattunti apare. **Ko thāmoti** mahante lokasannivāse anamatagge atīte kāle itthīnaṃ vā citte anavaṭṭhite dāsā dāsā eva honti, ayyā ayyā eva hontīti ettha ko ekantiko sahetuko avassayo, tassa sādḥako siddhanto, kiṃ nidassananti attho.

404. **Sukkacchedakavādo nāmā**¹ “brāhmaṇova sukko vaṇṇo”ti evaṃ vutto sukkacchedakavādo nāma.

408. **Sabbasmim aggikiccaṃ karonteti** etena yathā yato kutoci nissayato uppanno aggi-upādānasampanno aggikiccaṃ karoti, evaṃ yasmiṃ kismiñci dāsakule jāto upanissayasampanno sammāpaṭipajjamāno saṃsārato sujḥati evāti dasseti.

409. **Pādasikavaṇṇoti** antarāḷavaṇṇo. **Etesanti** khattiyakumārena brāhmaṇakaññāya uppannaputto, brāhmaṇakumārena khattiyakaññāya uppannaputtoti etesaṃ dvinnāṃ māṇavakānaṃ. **Matakabhatteti** mate uddissa katabhatte. **Thālipāketi** katamaṅgalabhatte.

410. **Tumheti** jātisāmaññato māṇavaṃ brāhmaṇehi saddhiṃ ekajḥhaṃ saṅgaṇhanto āha. **Ko nu khoti** avamsiro isivādo. Tesāṃ brāhmaṇisīnaṃ asāmatthiyadassanena jātiyā apamāṇataṃ vibhāvetuṃ gāmadārakavesena upagacchi. Tena vuttaṃ “**gāmaṇḍalarūpo viyā**”ti. **Koṇḍadamakoti** adantadamako.

411. Janetīti **janikā**, janetti. **Janako pitāti** etthāpi eseva nayo. **Gandhabbapañhanti** gandhabbassa mātukucchiyaṃ uppajjanakasattassa khattiyabhāvādipucchaṃ. **Dabbigahaṇasippampi** ekāvijjāveditabbā. Tattha kira kusalo yaṃ kiñci āhārūpagapaṇṇapupphaphalabījāṃ antamaso elālukampi gahetvā bhesajjehi yojetvā pacanto sappimadhuphāṇitehi samānaraṣaṃ katvā

1. Suttacchedakavādā nāma (Aṭṭhakathāyaṃ.)

sampādetum sakkoti, puṇṇopi tādiso. Tena ñātaṃ tvaṃ
dabbigahaṇasippamattampi na jānāsīti sambandho. **Saddhoti**
kammaphalasaddhāya saddho, pothujjanikeneva ratanattayapasādena
pasanno. Tenevāha “**upāsakaṃ maṃ bhavaṃ -pa- saraṇaṃ gatan**”ti.

Assalāyanasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

4. Ghoṭamukhasuttavaṇṇanā

412. Khemiyā nāma rañño deviyā ropitattā taṃ ambavanaṃ
khemiyambavananti vuccatīti vadanti. **Dhammikoti** dhammayutto sabbasova
adhammaṃ pahāya dhamme ʒhito. Paribbajati pabbajati etenāti **paribbajo**,
gharāvāsato nikkhamanapubbakaṃ liṅgaggahaṇavasena sīlasamādānaṃ.
Etthāti etasmiṃ paribbaje. **Sabhāvoti** taṃ paribbājaniyaṃ, tehi tehi
paribbājakehi anuṭṭhātabbo paṭipattidhammasaṅkhāto sabhāvo. **Dhammova**
pamāṇanti etena mayaṃ ahirimaṇā cittassa yathā-upaṭṭhitaṃ kathema, tasmā
taṃ appamāṇaṃ, yo panettha avitatho dhammo, tadeva pamāṇaṃ. Tumhehi
adhigatapaṭipattisaṅkhāto sabhāvo atthi, tassa tumhehi **bahunā**
nānāsandassanādika**mmena idha bhavitabbaṃ**, bahudevuttha vattabbanti
adhippāyo.

414. **Sārattarattāti** sārājanavasena rattā, bahularāgavasena abhirattāti
attho. Attanā ñāpetabbamatthaṃ anuggahāpeti bodhetīti anuggaho,
ñāpitakāraṇaṃ, saha anuggahenāti **sānuggahā**. Tenāha “**sakāraṇā**”ti. Kiṃ
pana taṃ kāraṇaṃ? Imassādhippāyo “natthi dhammiko paribbajo”ti mayā
vutto, addhā panāyasmā udeno yāthāvato dhammikaṃ paribbajaṃ me
ācikkhatīti. Tenāha “**vuttaṃ hetan**”ti-ādi.

421. Sabbamidaṃ thāvarajaṅgamaṃ purisakataṃ, tasmā yaṃ kiñci
katvā atthā posetabbo rakkhitaḥḥoti lokāyatanissito nītimaggo
ghoṭamukhakanto, tasmā āha “**etassa kira jānanaṣippe**”ti-ādi.

sagge nibbatto nāma natthi akattabbameva karaṇato.

Devalokapariyāpannadhanam manussānam upakappapuññābhāvato pubbe attanā nihitadhanam “**asuke cā**”ti ācikkhitvā gato. Sesam suviññeyyameva.

Ghoṭamukhasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

5. Caṅkīsuttavaṇṇanā

422. Tasmimnti sālavane. **Uttarena opāsādanti** opāsādagāmassa uttaradisāyam. **Uttarenāti ena-saddayogena** hi **opāsādanti** upayogavacanam. **Ajjhāvasatīti** ettha adhi-ā-saddānam anattantaratam hadaye katvā āha “**vasatī**”ti. Idāni tesam atthavisesabhāvitam dassento “**abhibhavitvā vā āvasatī**”ti-ādimāha. **Etthāti** opāsādapade. **Sattussadanti**-ādīsu pana kathanti āha “**tassa anuppayogattāva sesapadesū**”ti. Upa-anu-adhi-iti-evam-pubbake vasanakiriyāṭṭhāne upayogavacanameva pāpuṇātīti saddavidū icchantīti āha “**lakkhaṇam saddasatthato pariyesitabban**”ti. Tathā hi vuttam “**upasaggavasena panettha bhummatthe upayogavacanam veditabban**”ti. Ussadatā nāmettha bahulatāti tam bahulatam dassetuṃ “**bahujanam**”ti-ādi vuttam. **Āvajjitvāti**¹ parikkhipitvā.

Raññā viya bhuñjitabbanti vā **rājabhoggaṃ**. **Rañño dāyabhūtaṃ** kulaparamparāya bhoggabhāvena raññā laddhadāyabhūtam. Tenāha “**dāyajjanti attho**”ti. Rājanīhārena paribhuñjitabbato uddham paribhogalābhassa seṭṭhadeyyatā nāma natthīti āha “**chattam ussāpetvā rājasaṅkhepena paribhuñjitabban**”ti. **Titthapabbatādīsūti** nadītitthapabbatapādagāmadvāra-aṭavamukhādīsu. **Nissatṭhapariccattanti** muttacāgavasena pariccattam katvā. **Etesam** brāhmaṇagahapatikānam.

423. **Samhatāti** sannipatitā. Yo koci viññūnam icchito pañho, tassa pucchitassa yāthāvato kathanasamattho **pucchitapañhabyākaraṇasamattho**. Kulāpadesādinā mahatī mattā etassāti **mahāmatto**.

1. Āvikatvā (Ka), āvijjitvā (Aṭṭhakathāyam), āvajjitvāti parikkhipitvā (Dī-Ṭī 1. 289 piṭṭhe.)

424. **Teti** “nānāverajjakā”ti vuttabrāhmaṇā. “Ubhato sujāto”ti¹ ettake vutte yehi kehici dvīhi bhagehi sujātata viññāyeyya, sujātassaddo ca “sujāto cārudassano”ti-ādīsu² ārohapariṇāhasampattipariyāyoti jātivaseneva sujātataṃ vibhāvetuṃ “**mātito ca pitito cā**”ti vuttaṃ. Anorasaputtavasenapi loke mātupitusamaññā dissati, idha panassa orasaputtavaseneva icchiyatīti dassetuṃ “**saṃsuddhagahaṇiko**”ti vuttaṃ. Pitā ca mātā ca pitaro, pitūnaṃ pitaro pitāmahā, tesaṃ yugo pitāmahayugo, tasmā **yāva sattamā pitāmahayugā**ti evamettha attho daṭṭhabbo. Yugasaddo cettha ekasesanayena daṭṭhabbo “yogo ca yogo ca yugā”ti. Evaṃ hi tattha tattha dvinnam gahitameva hoti. Tenāha “**tato uddham sabbepi pubbapurisā pitāmahaggahaṇeneva gahitā**”ti. **Purisaggahaṇaṃ** cettha ukkaṭṭhaniddesavasena katanti daṭṭhabbāṃ. Evaṃ hi “mātito”ti pālīvacanaṃ samatthitaṃ hoti. **Akkhittoti** appattakhepo. **Anavakkhittoti** saddhathālipākādīsu na avakkhitto. **Jātivādenāti** hetumhi karaṇavacananti dassetuṃ “**kena kāraṇenā**”ti-ādī vuttaṃ. Ettha ca **ubhato -pa-pitāmahayugā**ti etena brāhmaṇassa yonidosābhāvo dassito saṃsuddhagahaṇikabhāvakittanato. **Akkhittoti** iminā kiriyāparādhābhāvo. Kiriyāparādhena hi sattā khepaṃ pāpuṇanti. **Anupakkuṭṭhoti** iminā ayuttasaṃsaggābhāvo. Ayuttasaṃsaggampi hi paṭicca sattā akkosāṃ labhanti.

Issaroti adhipateyyasaṃvattaniyakammaphalena īsanasīlo. Sā panassa issaratā vibhavasampattipaccayā pākaṭā jātāti aḍḍhatāpariyāyabhāvena vadanto “**aḍḍhoti issaro**”ti āha. Mahantaṃ dhanamassa bhūmigatañceva vehāsaṭṭhañcāti **mahaddhano**. **Tassāti**³ tassa tassa. **Vadanti** “anvayato byatirekato ca anupasaṅkamanakāraṇaṃ kitemā”ti.

Adhikarūpoti visiṭṭharūpo uttamasarīro. Dassanaṃ arahatīti **dassanīyo**. Tenāha “**dassanayoggo**”ti. Pasādaṃ āvahaṭīti **pāsādiko**. Tenāha “**cittapasādaajanano**”ti. **Vaṇṇassāti**

1. Dī-Ṭī 1. 314; Aṃ-Ṭī 3. 44 piṭṭhādīsupi passitabbaṃ.

2. Ma 2. 351; Khu 1. 367; Khu 2. 331 piṭṭhesu.

3. Tassa tassa (Aṭṭhakathāyaṃ.)

vaṇṇadhātuyā. **Sarīranti** sannivesavisiṭṭho karacaraṇagīvāsīsādi
 avayavasamudāyo, so ca saṇṭhānamukhena gayhaṭṭi **“paramāya
 vaṇṇapokkharatāyāti paramāya -pa- sampattiyā cā”**ti vuttaṃ. Sabbavaṇṇesu
 suvaṇṇavaṇṇova uttamoti vuttaṃ **“seṭṭhena suvaṇṇavaṇṇena
 samannāgato”**ti. Tathā hi buddhā cakkavattino ca suvaṇṇavaṇṇāva honti.
Brahmavacchasīti uttamasarīrābho, suvaṇṇabhōti attho. Imameva hi atthaṃ
 sandhāyāha **“mahābrahmuno sarīrasadisena sarīrena samannāgato”**ti, na
 brahmujugattataṃ. **Akhuddāvakāso dassanāyāti** ārohapariṇāhasampattiyā
 avayavapāripūriyā ca dassanāya okāso na khuddako. Tenāha **“sabbānevā”**ti-
 ādi.

Yamaniyamalakkhaṇaṃ **sīlamassa atthīti sīlavā**, taṃ panassa
 rattaññutāya **vuddhaṃ vaḍḍhitaṃ sīlaṃ assa atthīti vuddhasīlī**, tena ca
 sabbadā samāyogato **vaḍḍhasīlena samannāgato. Pañcasīlamattameva
 sandhāya vadanti** tato paraṃ sīlassa tattha abhāvato tesaṃca ajānanato.

Ṭhānakaraṇasampattiyā sikkhāsampattiyā ca katthacipi anūnatāya
 parimaṇḍalapadāni byañjanāni akkharāni etissāti **parimaṇḍalapadabyañjanā**.
 Atha vā pajjati attho jetenāti padaṃ, nāmādi, yathādhīppetamatthaṃ
 byañjetīti byañjanaṃ, vākyam, tesaṃ paripuṇṇatāya
parimaṇḍalapadabyañjanā. Atthañāpanasādhanaṭṭāya vācāva karaṇanti
vākkaraṇaṃ, udāharaṇaghoso. **Guṇaparipuṇṇabhāvena** tassa brāhmaṇassa,
 tena vā bhāsitaṭṭha-atthassa. **Pūre** puṇṇabhāve. **Pūreti** ca purimasmiṃ atthe
 ādhāre bhummaṃ, dutiyasmiṃ visaye. **Sukhumālattanena**ti iminā tassā
 vācāya mudusaṇhabhāvamāha. **Apalibuddhāya** pittasemhādīhi. **Sandiṭṭhaṃ**
 sabbaṃ dassetvā viya ekadesakathanam. **Vilambitaṃ** saṇikaṃ cirāyitvā
 kathanam. “Sandiddhivilambitādī”ti vā pāṭho. Tattha **sandiddhaṃ**
 sandehajanakaṃ. **Ādi**-saddena khalitānukaḍḍhitādiṃ saṅgaṇhāti.
Ādimajjhapariyosānaṃ pākaṭaṃ katvāti iminā cassa vācāya atthapāripūriṃ
 vadanti.

425. **Sadisāti** ekadesena sadisā. Na hi buddhānaṃ guṇehi sabbathā
 sadisā kecipi guṇā aññesu labbhanti. **Itareti** attano guṇehi asadisaguṇe.
Idanti idaṃ atthajātaṃ. **Gopadakanti** gāviyā pade ṭhita-udakaṃ.
Kulapariyāyenāti kulānukkamena.

Tatthāti mañcake. **Sīhaseyyaṃ kappesī**ti yathā rāhu asurindo āyāmato vitthārato ubbedhato ca bagavato rūpakāyassa paricchedaṃ gahetuṃ na sakkoti, tathārūpaṃ iddhābhisaṅkhāraṃ abhisaṅkharonto sīhaseyyaṃ kappesi.

Parisuddhaṭṭhena ariyanti āha “**ariyaṃ uttamaṃ parisuddhaṃ**”ti. **Anavajjaṭṭhena kusalaṃ**, na sukhavipākaṭṭhena. Katthaci **caturāsīti pāṇasahassāni** katthaci **aparimāṇāpi devamanussā** yasmā catuvīsatiyā ṭhānesu asaṅkhyeyyā aparimeyyā **maggaphalāmataṃ pivanti**. Koṭisatasahassādiparimāṇenapi bahū eva, tasmā anuttarācārasikkhāpanavaseneva bagavā **bahūnaṃ ācariyo**. Teti kāmārāgato aññe bagavato pahīnakilese.

Apāpapurekkhāroti apāpehi purakkharīyati, na vā pāpaṃ purato karotīti apāpapurekkhāroti imamatthaṃ dassetuṃ “**apāpe nava lokuttaradhamme**”ti-ādi vuttaṃ. Tattha **apāpeti** pāpapaṭipakkhe pāparahite ca. Brahmani bhavā, brahmuno vā hitā garukaraṇādinā, brahmānaṃ vā maggaṃ jānātīti brahmaññā, tassā **brahmaññāya pajāya**.

Tiroraṭṭhā tirojanapadāti ettha rajjaṃ raṭṭhaṃ rājanti rājāno etenāti katvā, tadekadesabhūtā padesā pana janapado janā pajjanti ettha sukhajīvikāṃ pāpuṇatīti katvā. Pucchāya dosaṃ sallakkhetvāti sambandho. **Bhagavā vissajjeti** tesāṃ upanissayasampattiṃ cintetvāti adhippāyo. **Navakā**ti āgantukabhāvena amhākaṃ abhinavā.

426. **Opāteti** nipātetīti attho. Tathābhūto ca tattha pesitā hotīti vuttaṃ “**pavesetī**”ti. **Saṃpurekkharontī**ti sakkaccaṃ pubbaṅgamaṃ karonti. Tenāha “**purato katvā vicarantī**”ti.

427. Sudde bahi katvā raho bhāsitaḥṭṭhena mantā eva taṃtamattapaṭipattihetutāya padanti **mantapadaṃ**, vedaṃ. Tenāha “**vedo**”ti. **Evāṃ kirāti paramparabhāvena ābhatanti**¹ ācariyaparamparāya ābhataṃ.

1. Āgantanti (Aṭṭhakathāyaṃ.)

pāvacaṇasaṅkhātasampattiyaṁ pamukhavacaṇamhi udattādisampattiyaṁ.
Sāvitti-ādīhi chandabandhehi vaggabandhehi cāti gāyattī-ādīhi
 ajjhāyānuvākādīhi¹ chandabandhehi ca vaggabandhehi ca. **Sampādetvā**
 padasampattiṁ ahāpetvā. **Pavattāro**ti vā pāvacaṇavasena vattāro.
Sajjhāyanti gāyanaṇasena sajjhāyitaṁ, taṁ pana padaneva icchitaṁ āha
 “padasampattivasenā”ti. **Aññesaṁ vuttanti** pāvacaṇavasena aññesaṁ
 vuttaṁ. **Rāsikanti** iruvedaya juvedasā mavedādivasena, tatthāpi paccekaṁ
 mantabrahmādivasena ajjhāyānuvākādivasena rāsikaṁ. **Dibbena cakkhunā**
oloketvāti dibbacakkhuparibhaṇḍena yathākammūpagaññaṇena sattānaṁ
 kammaṣakataṁ², paccakkhato dassanaṭṭhena dibbacakkhusadisena
 pubbenivāsaññaṇena atītakappe brāhmaṇaṇaṁ mantajjhenavidhiṇca oloketvā.
Pāvacaṇena saha saṁsandetvāti kassapaṣammāsambuddhasa yaṁ vacaṇaṁ
 vaṭṭasaṇṇissitaṁ, tena saha aviruddhaṁ katvā. Na hi tesāṁ vivaṭṭasaṇṇissito
 attho paccakkho hoti. **Aparāpareti** aṭṭhakādīhi aparāpare pacchimaṁ
 okkākarājakālādīsu uppannā. **Pakkhipitvā**ti aṭṭhakādīhi gandhitamantapadesu
 kilesasaṇṇissitapadānaṁ³ tattha tattha pade pakkhipanaṁ katvā. **Viruddhe**
akāṁsūti brāhmaṇadhammikasuttādīsu⁴ āgataṇayeneva
 saṁkilesikaṭṭhadīpanato paccanīkabhūte akāṁsu.

428. **Paṭipāṭiya ghaṭṭati** paṭipāṭiya sambaddhā. **Paramparāsaṁsattā**ti
 ādāṇiyaṇa yaṭṭhiya saṁsattā. Tenāha “**yaṭṭhiggāhakena cakkhumatā**”ti.
Purimassāti maṇḍalākārena ṭhitaṇa andhaveṇiyaṇa sabbapurimassa hatthena
 sabbapacchimassa kacchaṁ gaṇhāpetvā. **Divasampīti** anekadivaṣampi.
 Cakkhumassa anāgatabhāvaṁ ñatvā yathā-akkantaṭṭhāneyeva anupatitvā
 akkamaṇaṁva sallakkhetvā “**kahaṁ cakkhumā kahaṁ maggo**”ti
pariveditvā.

Pālāgatesu dvīsūti saddhā anussavoti imesu dvīsū. **Evarūpeti** yathā
 saddhānussavā, evarūpe eva paccakkhaggāhinoti attho. **Tayoti** ruci-
 ākāraparivitakkadīṭṭhinijjhānakkhantiyo. **Bhūtavipākā**ti bhūtatthaniṭṭhāyakā
 adhippetatthasādhakā, vuttavipariyāyena abhūtatthavipākā

1. Obhati-ābhavēhi (Ka) 2. Kammaṣakataḍḍhiṁ (Dī-Ṭī 1. 308; Am-Ṭī 3. 57 piṭṭhesu.)

3. Kilesasaṇṇissitapadāni (Ka)

4. Khu 1. 322 piṭṭhe Suttanipāte.

veditabbā. **Etthā**ti etesu saddhāyitādivatthūsu. **Ekamseneva niṭṭhaṃ ganturinnālaṃ** anekantikattā saddhādiggāhassa. **Upari pucchāya maggaṃ vivaritvā ṭhapesi** saccānurakkhāya nātukāmatāya uppāditattā. Passati hi bagavā—mayā “saccamanurakkhatā -pa- niṭṭhaṃ gantun”ti vutte saccānurakkhaṇaṃ nātukāmo māṇavo “kittāvatā”ti-ādinā pucchissati, tassa taṃ vissajjetvā saccānubodhe pucchāya avasaraṃ datvā tassa upanissaye upakāradhamme kathessāmīti. Tena vuttaṃ “upari pucchāya maggaṃ vivaritvā ṭhapesī”ti.

430. **Attānaññeva sandhāya vadati**, yato vuttaṃ pāliyaṃ “yaṃ kho panāyamāyasmā dhammaṃ deseti, gambhīro so dhammo duddaso duranubodho”ti-ādi. Lubbhantīti **lobhanīyā** yathā “apāyagamanīyā”ti āha “**lobhanīyesu dhammesūti lobhadhammesū**”ti. Yathā vā rūpādidhammā lobhanīyā, evaṃ lobhoti āha “**lobhanīyesu dhammesūti lobhadhammesū**”ti. Tenevāha “yaṃ loke piyarūpaṃ sātārūpaṃ, etthesā taṇhā uppajjamānā uppajjati, ettha nivisaṃānā nivisaṃī”ti¹. Esa nayo sesapadadvayepi.

432. **Nivesetīti ṭhapeti paṭṭhapeti. Payirupāsati**ti upaṭṭhānavasena upagantvā nisīdati. Suyyati etenāti **sotanti** āha “**pasādasotan**”ti. Taṃ hi sāvanāya odahitabbanti. **Dhāreti** sandhāreti vattheva manāṃ ṭhapeti. **Atthatoti** yathāvuttassa dhammassa atthato. **Kāraṇatoti** yuttito hetudāharaṇehi upapattito. **Olokananti** evametanti yathāsabhāvato paññācakkhunā daṭṭhabbataṃ khamanti, tañca mahantassa maṇino pajjalantassa viya āvikatvā atthassa citte upaṭṭhānanti āha “**idhā**”ti-ādi. **Kattukamyatāchandoti** kattukāmatāsaṅkhāto kusalacchando. **Vāyamatīti**-ādito catunnampi vīriyānaṃ vasena vāyāmaṃ parakkamaṃ karoti. **Maggapadhānaṃ padahatīti** maggāvahaṃ maggapariyāpannañca sammappadhānaṃ padahati, padahanavasena taṃ paripūreti. **Paramasaccanti** amoghadhammattā paramatthasaccaṃ. **Sahajātanāmakāyenāti** maggapaññāsahajātanāmakāyena. **Tadevāti** tadeva paramasaccaṃ nibbānaṃ. Tenevāha “**sacchikiriyābhisamayena vibhūtaṃ pākaṭaṃ karonto passatī**”ti.

1. Dī 2. 246; Ma 1. 85; Abhi 2. 106 piṭṭhesu.

433-4. **Maggānubodhoti** maggapaṭipāṭiyā bodho bujḡhanam, yesam kilesānam samucchindanavasena maggappaṭivedho, tesam paṭippassambhanavasena pavattamānam sāmāññaphalam, maggena paṭividdhāni saccāni, paramatthasaccameva vā anurūpabujḡhananti adhippāyo. “**Saccānuppattīti phasacchikiriyā**”ti vuttam. Evaṃ hi sati heṭṭhā vuttā saddhāpaṭilābhādayo dvādasā dhammā saccānuppattiyā upakārā honti, tasmā vuttam “**tesamīyevāti heṭṭhā vuttānam dvādasannam**”ti. **Nāyam** “tesamīyevā”ti padassa **attho**. Satipi kusalavipākādibhāvena nānatte vatthārammaṇabhūmikiccādivasena pana sadisāti upāyatova maggadhammā āsevitā bahulikatā phalabhūtāti vattabbatam arahatīti taṃsadise tabbohāram katvā “**tesam maggasampayuttadhammānam**”ti vuttam. Evaṃ hi āsevanāgahaṇam samatthitam, na aññathā. Na hi ekacittakkaṇikānam maggadhammānam āsevanā, bahulīkammam vā atthīti. **Tulanāti** vipassanā. Sā hi vuṭṭhānagāminibhūtā maggappadhānassa bahukārā tassa abhāve maggappadhānasseva abhāvato, evam ussāho tulanāya chando ussāhassa bahukāroti-ādinā heṭṭhimassa uparimūpakārataṃ suviññeyyamevāti āha “**iminā nayena sabbapadesu attho veditabbo**”ti. Sesam suviññeyyameva.

Caṅkīsuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

6. Esukārīsuttavaṇṇanā

437. **Koṭṭhāsanti** maṃsabhāgam. **Laggāpeyyunti** nhārunā vā vākena vā bandhitvā purisassa hatthe vā vasanagehe vā olambapavasena bandheyyum. **Satthadhammanti** satthikesu satthavāhena paṇetabbam āṇādhammam. **Tassa nikkhamanattanti** tam mūlam satthikehi nittharaṇattham. **Pāpaṃ assāti** paricarantassa pāricariyāya ahitamva assa. Tenāha “na seyyo”ti. **Uccākulīnā**dayo dutiyavārādīhi vuccanti, idha upadhivipattisampattiyo pāpiyādipadehi vuttāti adhippāyo. Tenāha “**pāpiyoti pāpako lāmako attabhāvo assā**”ti. **Seyyamsoti** hitakoṭṭhāso, hitasabhāvoti attho. **Uccākulīnatāti** karaṇatthe paccattavacananti āha “**uccākulīnattenā**”ti. “Vaṇṇo na khīyetha

tathāgatassā”ti-ādīsu¹ viya **vaṇṇasaddo** idha pasamsāpariyāyoti āha “**vessopi hi ulāravanno hoti**”ti.

440. “Niravo padasaddo soḷāragottassa akiṇṇamattikāpatto tiṭṭheyya asaṅgacārī”ti² vuttattā **bhikkhā caritabbāva**, ayaṃ tesaṃ kuladhammoti adhippāyo. **Haritvāti** apanetvā. **Sattajīvo** sattavāṇijako. Gopeti rakkhatīti **gopo**, ārakkhādhikāre niyutto. Asanti lūnanti tenāti **asitaṃ**, lavittaṃ. Vividhaṃ bhāraṃ ābhañjanti olambandhi etthāti **byābhaṅgi**, kājaṃ.

441. **Anussaratoti** anussaraṇahetu kulavaṃsānussaraṇakkhaṇe khattiyoti-ādinā **saṅkhyāṃ gacchati**. Tenāha “**porāṇe -pa-anussarīyamāne**”ti. Uccanīcattajānanatthaṃ kulavavattānaṃ kataṃ hotīti khattiyādikulakammunā tesaṃ catunnaṃ vaṇṇānaṃ sandhanaṃ jīvikaṃ paññapenti brāhmaṇā, tathāgato pana lokuttaradhammameva purisassa sandhanaṃ paññapeti tena sattassa lokaggabhāvasiddhito. Sesaṃ suviññeyyameva.

Esukārīsuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

7. Dhanañjānisuttavaṇṇanā

445. **Rājagahaṃ parikkhipitvā uthapabbatassāti** paṇḍavapabbataṃ sandhāyāha. Rājagahanagarassa dakkhiṇadisābhāge pabbatassa samīpe uthito janapado **dakkhiṇāgiri**. Taṇḍhulapuṭakānaṃ pāli etthāti **taṇḍhulapāli**.

-
1. Dī-Ṭṭha 1. 257; Dī-Ṭṭha 3. 61; Ma-Ṭṭha 3. 289; Udāna-Ṭṭha 305; Apādāna-Ṭṭha 2. 91; Buddhavaṃsa-Ṭṭha 163; Cariyāpiṭaka-Ṭṭha 9. 324; Dī-Ṭṭi 1. 9; Ma-Ṭṭi 1. 10; Saṃ-Ṭṭi 1. 9; Am-Ṭṭi 1. 12; Vajira-Ṭṭi 10; Sārattha-Ṭṭi 1. 6; Netti-Ṭṭi 8 piṭṭhesu.
 2. Nirave padasaddo soḷārago tathā akiṇṇapattikā pahotiyevāti asaṅkucārī, (potthakesu.) Appamatto care bhikkhaṃ, sāyanhe nātilakkhito. Bhikkhūhi rahite gāme, yātrāmattamalolupo. . (Gāruḍe 103 ajjhāyo.) Pāṇa yātrānimittaṃ, byāṅgāre bhuttavajjane. Kāle pasatthavaṇṇanaṃ, bhikkhatthaṃ gehamācare. (Bisaṇupurāṇe 3 aṃse 9 ajjhāyo.)

Tassa kira dvārasamīpe taṇḍulavāṇijā taṇḍulapasibbake vivaritvā paṭipāṭiyā ṭhapetvā nisīdanti, tenassa “**taṇḍulapālīdvāran**”ti samaññā ahosi.

Sabbameva sassam gaṇhātīti daliddakassakānaṃ divasaparibbayamattameva vissajjetvā sabbameva āyato nipphannaṃ dhaññaṃ gaṇhāti. **Mandasassānī**ti mandanipphattikāni sassāni.

446. **Iminā nāyena**ti dāsakammakarassa
nivāsanabhattavetanānuppadānena maṅgaladivasesu
dhanavattahālaṅkāraṇuppadānādina ca **posetabbo**. Mittāmaccaṇaṃ
piyavacana-atthacariyāsamānattatādi **mittāmaccakaṇṇiyaṃ kattabbaṃ**, tathā
ñāṭisālohitānaṃ. Tattha āvāhavivāhasambaddhena “amhākaṃ ime”ti
ñāyanti **ñāṭi**, mātāpitādisambaddhatāya samānalohitāhi **sālohitā**. Sammā
dadantesupi asajjanato natthi etesaṃ tithīti **atithi**, tesāṃ attanā
samānaparibhogavasena **atithikaṇṇiyaṃ kātabbaṃ**, atithibalīti attho.
Ñātakabhūtapubbā pettivisayaṃ upagatā **pubbapetā**, dakkhiṇeyyesu kālena
kālaṃ dānaṃ datvā tesāṃ uddisaṇaṃ **pubbapetakaraṇṇiyaṃ**, petabalīti attho.
Gandhapupphavilepanajālābhattehi kālena kālaṃ devatānaṃ pūjā
devatākaraṇṇiyaṃ, devatābalīti attho. Rājakiccakaraṇaṃ upaṭṭhānaṃ
rājakaṇṇiyaṃ. **Ayampi kāyoti** attano kāyaṃ sandhāya vadati. Imamatthaṃ
sandhāyāha “**iminā nāyena attho veditabbo**”ti.

447. **Pañca dussīlyakammānī**ti niccasīlapaṭipakkhadhammā. Dasa-
akusalakammapathadhammā **dasa dussīlyakammāni**. Adhammacārī eva
visamacārī kāyavisamādicaraṇatoti **visamacārī**padassa attho visum na vutto.

448-453. **Osaranti** apasakkanti, khīyanti attho. Tenāha “**parihāyanti**”ti.
Abhisarantiti abhivaḍḍhanavasena pavattanti. Tenāha “**vaḍḍhanti**”ti. **Tatrā**ti
brahmaloke. **Assā**ti brahmaloke uppannaṃ dhanañjānaṃ. **Tato paṭṭhāyā**ti
yadā bagavatā “eso bhikkhave sārīputto”ti-ādi vuttaṃ, tato paṭṭhāya.
Catusaccavimuttanti niddhāretvā vibhajjtvā vuccamānehi saccehi vimuttaṃ.
Atthato pana tato pubbepe **saccavimuttaṃ kathaṃ na kathesiye**va
saccavimuttassa niyyānassa abhāvato.

Dhanañjānisuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

8. Vāseṭṭhasuttavaṇṇanā

454. **Jātirī** sodhetukāmo hontīti sahavāsīnaṃ brāhmaṇānaṃ kiriyāparādhena vā asāruppattena vā jātiyā upakkilesaṃ āsaṅkāya taṃ sodhetukāmā honti. **Mante** sodhetukāmā hontīti mantavacana ācariyamaticodanāya aññena vākyena kenaci kāraṇena saṃsaye uppanne taṃ sodhetukāmā honti. **Antarā**ti vemajjhe. Aññatthe vā antarā-saddoti tassa **aññā kathā**ti¹ vacanaṃ avagantabbaṃ. Khantimettānuddayādiguṇasampanno eva “**sīlavā**ti guṇavā”ti āha. Tehi sīlassa vissajjanakālepi “**sīlavā**”ti vuccati. Sampannasīlattā vā tehi samannāgato eva hotīti āha “**sīlavā**ti guṇavā”ti. **Ācārasampannoti** sādhu-ācāravatto.

455. **Sikkhitā**ti tevijjānaṃ sikkhitā tumhe, na dāni tumhehi kiñci kattabbaṃ atthīti attho. **Paṭiññātā**ti paṭijānitvā ṭhitā.

Vedattayaṃsaṅkhātā tisso vijjā ajjhayanāti **tevijjā**. Tenāha “**tevedāna**”ti. Tayo vede aṇanti ajjhayanāti **brāhmaṇā**, tesaṃ. Yaṃ ekaṃ padampi akkhātāṃ, taṃ atthato byañjanato ca **kevalino** adhiyino appapayogena. **Niṭṭhāgatamhā**ti nipphattiṃ gatā amhā tevijjāya sakasamayassa kathane.

Manokammato hi vattasampadātikāraṇūpacārenayamattho vutthoti āha “**tena samannāgato hi ācārasampanno hoti**”ti.

Khayātīnti vaḍḍhipakkhe ṭhitanti attho. Sukkapakkhapāṭipadato paṭṭhāya hi cando vaḍḍhatīti vuccati, na khīyatīti. **Vandamānā** jānā namakkāraṃ karonti.

Atthadassanenāti vivaraṇena dassanapariṇāyakaṭṭhena lokassa cakkuhutvā samuppannaṃ.

456. **Tiṭṭhatu tāva brāhmaṇacintā**ti “kiṃ jātiyā brāhmaṇo hoti, udāhu bhavati kammunā”ti ayaṃ brāhmaṇavicāro tāva

1. Aññathā (Ka)

tiṭṭhatu, jātidassanattamāṃ tīṇarukkhaḍḍapaṭaṅgato paṭṭhāya loke
jātivibhaṅgaṃ vitthārato kathessāmīti tesamā cittasampahamsanattamāṃ
desetabbamatthamāṃ paṭijānāti. Tattha **aññamañña hi jātiyoti** idamā
kāraṇavacanamā, yasmā imā jātiyo nāma aññamaññaṃ visiṭṭhā, tasmā
jātivibhaṅgaṃ byākarissāmīti.

Yasmā idha **upādinnaḍḍakajāti** byākātabbabbhāvena āgatā, tassā pana
nidassanabhāvena itarā, tasmā **“jātivibhaṅgaṃ pāṇānaṃ”**ti pāḷiyamā vuttamā,
tesamā tesamā pāṇānamā jātiyoti attho. **Evanti** nidassanamā kathetvā
nidassitabbe kathiyamāne. **Tassāti** Vāseṭṭhassa. Kāmaṃ “tesamā vohamā
byakkhissamā”ti ubhopi māṇave nissāya desanā āgatā, tathāpi tattha tattha
“evamā Vāseṭṭha jānāhi”ti-ādīnā Vāseṭṭhameva ālapanto bagavā tameva
iminā niyāmena pamukhamā akāsi. Tena vuttamā “tassāti Vāseṭṭhassā”ti.
Jātibhedo jātiviseso jātiyā bhedo **pākaṭo bhavissati** nidassanena
vibhūtabbhāvaṃ āpāditena paṭiññātassa atthassa vibhūtabbhāvāpattito.
Āmanavaṭṭatīti kammanānatāya eva upādinnaḍḍakanānatāya
paṭikkhepapadametaṃ, na bījanānatāya anupādinnaḍḍakanānatāya
paṭikkhepapadanti dassetuṃ **“kammaṃ hi”**ti-ādi vuttamā. Tassattho—
taṃtaṃyonikhipanamattaṃ kammassa sāmattiyaṃ, taṃtaṃyoninīyatā pana
ye vaṇṇavisesā, te taṃtaṃyonisiddhiyāva siddhā hotīti taṃ pana ye
yonikhipanakammaṃ taṃtaṃyonivisiṭṭhāvisesābhībhūtāya
payoganipphattiyā, asaṃmucchitāya eva vā paccayabhūtāya
bhavapatthanāya abhisankhata mevāti viññātābbapaccayavisesena vinā
phalavisesābhāvato etaṃ samīhitakammaṃ patthanādīhi ca bhinnasattitaṃ
visiṭṭhasāmatthiyaṃ vā āpajjitvā cakkhundriyādivisiṭṭhaphalanibbattakamā
jāyati, evamā yonikhipanataṃyoninīyatavisesāvahatā hotīti. Therena hi
bījanānatā viya kammanānatāpi upādinnaḍḍakanānatāya siyā nu kho paccayoti
codanamā paṭikkhipitvā paccayavisesavisiṭṭhā kammanānatā pana paccayoti
nicchitanti daṭṭhabbamā.

Nānāvannaṇāti nānappakāraṇaṇṇā. Tālanāḷikerādīnamā loke
abhiññātapaṇṇajātibhāvato **visesena gayhati** abhiññātasotanayena. **Jātiyā**
brāhmaṇovāti aṭṭhānapayutto **eva-saddo**,

jātiyāva brāhmaṇo bhaveyyāti yojanā. **Na ca payhatī**ti tiṇarukkhādīsu viya brāhmaṇesu jātinīyatassa līṅgassa anupalabbhanato, pivana bhuñjana kathana hasanādikiriya brāhmaṇabhāvena ekantikaliṅganiyatāya mantajjhenādimvinā anupalabbhanato ca. **Vacībhedenevā**ti āhaccavacaneneva.

Kīṭe paṭaṅgeti-ādisu jātinānatā labbhati aññaṃaññalingavisitṭhatādassanā. **Kunthā** kīṭakā, khajjakhādakā **kipillikā**. **Uppatitvā**ti udḍetvā udḍetvā. Paṭabhāvaṃ gacchantīti vā **paṭaṅgā**, na khuddakapaṇakā kīṭi nāma. **Tesampi** kīṭakānaṃ.

Kālakādayoti kalandakādayo.

Udaraṃyeva nesam pādā-udareneva sampajjanato.

Saññāpubbako vidhi¹ aniccoti dassento “**udake**”ti āha yathā “vīrassa bhāvo vīriyaṃ”ti.

Pattasamudāye pakkhasaddoti “**pattehi yanti**”ti vuttaṃ. Na hi avayavabyatirekena samudāyo atthi.

Sanḅhepena vutto “jātivasena nānā”ti-ādinā. Ettha padatthe dubbhiññeyyaṃ natthīti sambandhamattaṃ dassetuṃ “**tatrāyaṃ yojanā**”ti-ādi vuttaṃ. “Na hi brāhmaṇānaṃ edisaṃ sīsaṃ hoti, khattiyānaṃ edisanti niyamo atthi yathā hatthi-assamigādīnaṃ”ti idameva vākyāṃ sabbattha netabbaṃ. Taṃ saṅkhipitvā dassento “**iminā nayena sabbam jojetabban**”ti āha.

Tassāti yathāvuttanigamanavacanassa **ayaṃ yojanā** idāni vuccamānā yojanā veditabbā.

457. **Vokāraṇti** vokaraṇaṃ, yena visitṭhatāya na vokarīyati jātibhedoti attho. Tenāha “**nānattan**”ti.

Gorakkhādi-upajīvanena **ājīvavipanno**, hiṃsādinā **sīlavipanno**, nikkhattavattatādinā **ācāravipanno**ti. Sāmaññajotanaṃ visese nivitṭhā hotīti āha “**gorakkhanti khettarakkhan**”ti, “**goti hi pathaviyā nāman**”ti. Tehi tehi upāyehi sikkhitabbaṭṭhana **sippaṃ**, tattha kosallaṃ.

Paresaṃ īsanaṭṭhena himsanaṭṭhena isso, so assa atthīti isso, yodhājīviko, issassa kammaṃ paharaṇaṃ usuraṃ sattiṇca nissāya pavattā jīvikaṃ **issattaṃ**. Tenāha “**āvudhajīvikaṃ**”ti. Yaṃ nissāya assa jīvikaṃ, tadeva dassetaṃ “**usuṇca sattiṇcā**”ti vuttaṃ.

Brahmaṃ vuccati vedo, taṃ aṇaṭi jānātīti brāhmaṇo, jānanaṇca porāṇehi brāhmaṇehi vihitaniyāmena brāhmaṇehi katopasamena anuṭṭhānatapena yathā “ājīvasīlācāravipanno natthī”ti brāhmaṇadhammikehi lokiyaapaṇḍitehi ca sampatīcchito, tathā paṭipajjanamevāti āha “**evaṃ brāhmaṇasamayena -pa- sādhetvā**”ti. **Evaṃsanteti** evaṃ ājīvasīlācāravipannassa abrahmaṇabhāve sati **na jātiyā brāhmaṇo hoti, guṇehi pana** ājīvasīlācārasampattisaṅkhātehi **brāhmaṇo hoti, tasmā** guṇānaṃyeva brāhmaṇabhāvakaraṇato catuvaṇṇavibhāge **yattha kattacikule jāto yo** silādiguṇasampannatāya **guṇavā, so** vuttalakkaṇena nippariyāyato bāhi tapāpatāya **brāhmaṇoti ayamettha** brāhmaṇabhāve **ñāyoti evaṃ ñāyaṃ atthato** āpannaṃ katvā. **Nanti** tameva yathāvuttaṃ ñāyaṃ. **Yo brāhmaṇassa saṃvaṇṇitāyāti** mātuyā¹ ubhatosujātataḍḍikulavaṇṇena saṃvaṇṇitāya pasatthāya yathārūpāya brāhmaṇassa mātā bhavituṃ yuttā, tathārūpāya **mātari sambhūto**. Etena catunnaṃ yonīnaṃ yattha katthaci visesaniṭṭhā katā. Tenāha “**tatrāpi visesenā**”ti. Evaṃ sāmāññato visesaniṭṭhāvasena “yonijaṃ mattisambhavan”ti padassa atthaṃ vatvā idāni sāmāññajotanaṃ anādiyitvā visesajotanaḍḍaseneva atthaṃ vattuṃ “**yācāyan**”ti-ādi vuttaṃ. **Parisuddha-uppattimaggasāṅkhātā yoni vuttāti** anupakkuṭṭhabhāvena parisuddha-uppattimaggasāṅkhātā yā cāyaṃ yoni vuttāti sambandho. **Tatopi jātasambhūtattāti** tato yonito jatattā mātāpettisampattito sambhūtattā.

Visiṭṭhattāti samudāyabhūtā manussaṃ rāgādinā visiṭṭhattā. Rāgādinā saha kiñcanenāti **sakiñcano**. Tatheva rāgādisāṅkhātena palibodhanaṭṭhena saha palibodhenāti **sapalibodho**. **Sabbagahaṇapaṭinissaggenāti** upādānasāṅkhātassa sabbassa gahaṇassa paṭinissajjanena. **Yasmā bāhitapāpo** attano santānato bahikatapāpo, tasmā **tamaḥaṃ brūmi**

brāhmaṇanti attho vattabbo. Evarūpo etissā kathāya upadeso nānappakārato vibhatto, tasmā tattha tattha vuttanayeneva veditabbo.

458. **Gahitadaṇḍesūti** paresaṃ daṇḍena viheṭhanam anidhāya ādinnadaṇḍesu.

459. **Kiñci gahaṇanti** taṇhāgāhādīsu kiñci gāham.

Yena kāmabhavena mānusakehi pañcahi kāmaguṇehi yuñjati, taṃ **mānusakaṃ yogaṃ**. “Mānusakaṃ yogan”ti ettha ca ekadesaṃ gahetvā vuttaṃ, esa nayo “dibbayogan”ti etthāpi. **Sabbayogavisamyuttanti** padadvayena vuttehi sabbakilesayogehi vippayuttaṃ.

Ratinti abhiratiṃ āsattiṃ. **Kusalabhāvanāyāti** kāyabhāvanādikusalahammabhāvanāya ukkaṇṭhitam. **Vīriyavantanti** vīriyasambhāvena vīraṃ niddisati. Vīrabhāvo hi vīriyanti.

Sundaram ṭhānanti nibbānam. **Sundarāya paṭipattiyā** ariyapaṭipattiyā.

Nibbattinti pariyosānam. **Atīteti** atītakotṭhāse. **Kiñcanakārakoti** palibodhahetubhūto.

Asekkhe sīlakkhandhādike **mahante guṇe**. Pañcannaṃ mārānaṃ vijitattā **vijitavijayaṃ**.

460. **Idaṃ ajānantāti** “jātiyā brāhmaṇo”ti idaṃ lokasamaññāmattanti ajānantā. Ye brāhmaṇesu nāmagottaṃ nāma tatiyaṃ diṭṭhātinivesaṃ janenti, **sāva nesaṃ diṭṭhi**. **Kataṃ abhisankhatanti** parikappanavaseneva kataṃ ṭhapitaṃ tadupacitaṃ, na hetupaccayasamāyogena. **Sammuccāti** sammutiyā. Kā pana sā sammutīti āha “**samaññāyā**”ti, lokasamaññātenāti attho. Sammā pana paramatthato ajānantānaṃ nāmagottaṃ evaṃ kappetīti āha “**no ce**”ti-ādi. Taṃ pana asantampi paramatthato santatāyeva abhinivisanti, tesamayaṃ dosoti dassetuṃ “**evaṃ pakappitan**”ti-ādi vuttaṃ. Tenāha bagavā “janapadaniruttiṃ

nābhiniveseyyā”ti¹. **Ajānantā** noti ettha **no**-saddo avadhāraṇattho “na no samaṃ atthi tathāgatenā”ti-ādīsu² viyāti āha “**ajānantāva evaṃ vadantī**”ti.

Nippariyāyanti bhāvanapuṃsakaniddeso, nippariyāyena ujukamevāti attho, na pubbe viya “yo hi koci”ti pariyāyavasena. “Na jaccā”ti gāthāya pubbaddhena **jātivādaṃ paṭikkhipanto** pacchimaddhena **kammavādaṃ paṭiṭṭhapento**. Tatthāti tissaṃ gāthāyaṃ. **Upaḍḍhagāthāya vitthāraṇatthanti** upaḍḍhagāthāya atthaṃ vitthāretuṃ “**kassako kammunā**”ti vuttaṃ. Tattha purimāya catūhi pādehi, pacchime dvīhi dvinnampi sādharmaṇato attho vitthārito. Tattha **kasikammādīti ādi**-saddena sippakammavāṇijādisaṅgaho.

Paṭiccasamuppādapadhānavacanaviññeyyo paccayo paṭiccasamuppādasaddassa attho paccayuppannāpekkhāya hotīti āha “**iminā paccayena evaṃ hotī**”ti. Yaṃ panettha vattabbaṃ, taṃ **Visuddhimagge**³ **taṃsaṃvaṇṇanāyaṇca**⁴ vuttanayena veditabbaṃ. **Sammānāvamānārahakuleti** sammānārahe khattiyādikule, avamānārahe caṇḍālādikule **kammavasena upapatti hoti** kammassa vipaccamāno kāsakarātāya vinā tādisāya uccanīcakulanibbattiyā abhāvato. Aḍḍhadaliddatādi **aññapi hīnapaṇītātā**.

Kammunāti cettha yathā lokapajāsattasaddehi eko evattho vutto, evaṃ sesasaddehipi, adhippāyaviseso pana tattha atthīti dassetuṃ “**purimapadena cetthā**”ti-ādi vuttaṃ. Nāyaṃ loko brahmanimmitto kammena uppajjanato. Na hi sannihitakāraṇānaṃ phalānaṃ aññena uppattidiṭṭhi yujjati. Tenāha “**diṭṭhiyā paṭisedho veditabbo**”ti. Yaṃ panettha tattabbaṃ, taṃ **visuddhimaggasaṃvaṇṇanādīsu**⁵ vuttanayena veditabbaṃ. Tathā lokassa paṭhamuppattina brahmunāti⁶ “**kammunā hi tāsu tāsu**”ti-ādi vuttaṃ. **Tatiyena** “ayaṃ loko ādito pabhuti pabhavakammunā vattatī”ti vuttamatthaṃ **nigameti**. Vuttassevatthassa sūcanaṃ hi nigamanaṃ. Taṃ pana niyamatthaṃ hotīti āha “**kammeneva baddhā hutvā pavattanti, na**

1. Ma 3. 278 piṭṭhe.

3. Visuddhi 2. 148 piṭṭhādīsu.

5. Visuddhi-Ṭī 2. 328 piṭṭhādīsu.

2. Khu 1. 5, 312 piṭṭhesu.

4. Visuddhi-Ṭī 2. 226 piṭṭhādīsu.

6. Na brahmani (Ka)

aññathā”ti. **Catutthena** padena. **Yāyatoti** gacchato. **Nibbattatoti** nibbattantassa. **Pavattatoti** pavattantassa.

Dhutadhammā visesato taṇhāya santattavasena vattantīti āha **“tapenāti dhutaṅgatapenā”**ti. Methunavirati visesato brāhmaṇānaṃ brahmacariyanti sā idha brahmacariyenāti adhippetāti āha **“brahmacariyenāti methunaviratiyā”**ti. **Etenāti** iminā **“tapenā”**ti-ādīhi catūhi padehi vuttena. **Seṭṭhenāti** uttamaena. Saṃkilesavisuddhiyā **parisuddhena**. **Brahmanti** brahmabhāvaṃ seṭṭhabhāvaṃ. So panettha atthato brāhmaṇabhāvoti āha **“brāhmaṇabhāvaṃ āvahati”**ti.

Brāhmā ca sakko cāti sakkagarukānaṃ sakko sakkenapi garukātabbato, brahmagarukānaṃ brahmā brahmunāpi garukātabbato. **Vijānatanti** paramatthabrāhmaṇassa visesaṃ jānantānaṃ viññunaṃ. Aviññuno hi appamaṇaṃ. Tenāha **“paṇḍitānaṃ”**ti. Sesam suviññeyyameva.

Vāseṭṭhasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

9. Subhasuttavaṇṇanā

462. Tudisaññāto gāmo nigamo etassāti todeyyo, tassa attajo todeyyaputtoti āha **“tudigāmā”**ti-ādi. **Ārodhakoti** saṃrādhako. Dhammanisanti yasmā sampādanena paripūraṇena icchitā, tasmā vuttaṃ **“sampādako paripūrako”**ti. Ñāyati nicchayena gameti nibbānaṃ, taṃ vā ñāyati paṭivijjhīyati etenāti ñāyo, tato etassa sampādakahetubhāvato ñāyo dhammo, ariyamaggo, taṃ **ñāyaṃ dhammaṃ**. Tenāha **“kāraṇadhammaṃ”**ti. **Anavajjanti** avajjapaṭipakkhaṃ.

463. Vaṭṭacārakato niyyātīti niyyānikaṃ ikārassa rassattaṃ, ya-kārassa ca ka-kāraṃ katvā, niyyāne vā niyuttaṃ, niyyānaṃ sīlanti vā niyyānikaṃ, tappaṭipakkhato **aniyyānikaṃ**. Sā pana atthato akusalakiriyāti āha **“akusalapaṭipadan”**ti.

Bahubhāvavācako idha **mahāsaddo** “mahājano”ti-ādisu¹ viyāti āha “**mahantehi bahūhi**”ti. Atthoti payojanaṃ. **Mahantānīti** bahulāni. **Kiccānīti** kātabbāni. **Adhikaraṇānīti** adhikārajīvikārūpāni. **Ghārāvāsakammameva** pañcabalikaraṇadasa-atthaṭṭhānabhāvato lokayātrāya ca sampavattiṭṭhānabhāvato jīvitavuttiyā vā hetubhāvato **ghārāvāsakammaṭṭhānaṃ**.

“Appakenapi medhāvī, pābhatena vicakkhaṇo.

Samuṭṭhāpeti attānaṃ, aṇuṃ aggaṃ va sandhaman”ti²—

gāthāya vuttanayena **cūlantevāsikassa viya**.

464. Ayoniso pavattitaṃ vāṇijjakammaṃ viya apāyabhūtaṃ kasikammaṃ nidassanabhāve ṭhapetvā ayonisomanasikaraṇavasena pavattaṃ gharāvāsakiccaṃ sandhāyāha “**yathā kasi -pa- evaṃ gharāvāsakammaṭṭhānampi**”ti. **Brāhmaṇabhatto aho**sīti so kira bahū brāhmaṇe dhanam datvā yaññaṃ kāresi. **Uparīti** “upari upaṭṭhātīti vadehī”ti brāhmaṇehi attano samayena ācikkhāpitopi yathā-upaṭṭhitameva kathetvā kālaṃ katvā niraye nibbatta, atha brāhmaṇā “iminā amhākaṃ yaññe doso dinno”ti kujjhitvā tassa kaḷevaraṃ susānaṃ netuṃ nādaṃsu, athassa nātakehi sahasse dinne taṃ sahasaṃ gaheṭvā gehato nīharituṃ adaṃsu. Kassapa sammāsambuddhakāle chaṭṭimsa itthiyo “ekā vatthaṃ adāsi, ekā gandhaṃ, ekā sumanamālan”ti-ādinā taṃ taṃ dānamayaṃ puññaṃ katvā āyupariyosāne tāvatimsabhavane sakkassa devarañño paricārikā hutvā nibbattiṃsu sahasa-accharāparivārikā, sakkassa devarañño vejayantarathaṃ pesetvā pakkosāpitena guttilācariyabhūtena mahābodhisattena pucchitā taṃ taṃ attanā kataṃ puññaṃ byākarimsu. Taṃ sandhāya vuttaṃ “**sakalāya guttilavimānakathāya dīpetabban**”ti. **Vaṇijjakammaṭṭhānaṃ vipajjamānanti** ettha tassa vipajjamānakāro heṭṭhā vutto. Evaṃ pabbajjakammaṭṭhānampi vipajjamānaṃ appaphalaṃ hotīti ānetvā sambandho. **Sīlesu aparipūrakāniro**ti-ādi tassa vipajjanākāradassanaṃ. **Jhānādisukhanti** ettha ādi-saddena abhiññāvipassanādisukhassa viya sabrahmacārīhi saddhiṃ

1. Ma-Ṭṭha 3. 54 piṭṭhe.

2. Khu 5. 2 piṭṭhe Jātake.

sīlasampadādisukhassa saṅgaho daṭṭhabbo. **Arahattampi pāpuṇāti**, pageva sekkhaputhujjanasampattiyoti adhippāyo.

Cāgasīsenāti padhānabhūtena cāgena dānena taṃ avassayaṃ katvā. Ettha te **na koci aphāsukabhāvoti**. **Ujūṃ katvā** aviruddhaṃ katvā, sampayojetvāti attho. **Tapacariyanti** aggiparicaraṇaṃ, tapacariyañca brahmacariyaggahaṇā duṭṭhullabhāvato.

466. **Ajānanabhāvanti** asabbaññubhāvaṃ. Bhagavato pana sabbaññubhāvo sadevake loke jalatale pakkhittatelaṃ viya pattharitvā ṭhito, na me idaṃ patirūpaṃ, tato parivattissāmīti “brāhmaṇo bho gotamā”ti-ādimāha. **Paccāharitūṃ** paṭipakkhena apaharitūṃ. **Setapokkharasadisoti** puṇḍarīkapattasadisavaṇṇo. **Suvaṭṭitāti** vaṭṭabhāvayuttaṭṭhāne suvaṭṭā. **Nāmakamīyevāti** nāmamattameva vacanamattameva. Tathābhūtānaṃ bhāvassapi abhāvena nihīnaṃ nāma hoti, nāma-saddo nihīnapariyāyo. Tenāha “**lāmakamīyevā**”ti.

467. **Katamā vācā tesam seyyoti** tesam caṅkiyādīnaṃ brāhmaṇamahāsālānaṃ vuccamānavibhāgāsu vācāsu katamā vācā seyyāti. “Seyyo”ti līṅgavipallāsenā vuttaṃ. **Sammutiyāti** avilaṅghitasādhumariyādāya lokasammutiyā. Tenāha “**lokavohārenā**”ti. **Mantāti** mantāsankhātāya paññāya antetvā jānitvā. Tenāha “**tulayitvā**”ti. **Atthasamhīhanti** hetusañhitaṃ. Taṃ pana ekaṃsato yuttīyuttaṃ hotīti āha “**kāraṇanissitan**”ti. **Āvutoti**-ādīsu ādito abhimukhaṃ ñāṇagatiyā vibandhanena **āvuto**, āvariyeṇa viśesato ñāṇagatiyā nibandhanena **nivuto**, evaṃ **ophuṭo** paliguṇṭhito. **Pariyonaddhoti** samantato onaddho chādito. Tenāha “**paliveṭṭhito**”ti.

468. **Sace etaṃ kāraṇamatthīti** “nissatṭhatīṇakaṭṭhupādāno aggijalati”ti etaṃ kāraṇaṃ sace atthi yadi siyā, so aparā tiṇakaṭṭhupādāno aggi yadi bhavēyya. **Sadoso** sādīnavo saparikkilesa. **Parisuddhoti** upakkilesābhāvena sabbaso suddho. **Jāti-ādīnaṃ abhāvenāti** jātipaccayānaṃ kammakilesānaṃ niggamena.

469. **Na niccalā tiṭṭhanti**ti tattha pakkhipitabbassa labbhamānattā yathāpaññattaṃ hutvā niccalā akampiyā na tiṭṭhanti. **Taṃ dosaṃ** taṃ ūnatādosam.

Aññasmiṃ asatīti atthabhañjakamusāvāde asati. So hi attano santakassa adātukāmatādivasena pavattassa akammapathappattassa musāvādabhāvassa viparīto añño idha adhippeto. Tathā hi itaro yebhuyyena vaḷaṇṇitabbato voharitabbato **vaḷaṇṇjakamusāvādoti** āha. Na kadāci musāvādīti **dve kathā na kathenti**. Bāhirakānaṃ anavajjatapasammatāyapi nissitoti vattum āha “**sīlavā tapanissitako hotī**”ti. Vivaṭamukhā mantajjhenamaṇḍitā sabbaso sajjhāyā honti, na itareti āha “**pabbajitā niccaṃ sajjhāyanti**”ti.

470. **Ciraṃ nikkhantoti** niggato hutvā cirakāle. **Na sabbaso paccakkhā honti** satisammosato maggānañca aññathā karaṇato. **Cirāyitattanti** “ayaṃ maggo”ti kathanassa cirāyanaṃ. **Vitthāyitattanti** asappaṭibhānaṃ. Taṃ pana sa-upamāya dassetuṃ “**yathā**”ti-ādi vuttaṃ.

Balasampannoti kāyabalena samannāgato. Pamāṇakataṃ kammaṃ nāma pamāṇakarānaṃ rāgādikilesānaṃ avikkhambhitattā “**pamāṇakataṃ kammaṃ nāma kāmāvacaran**”ti āha, tesam pana vikkhambhitattā vuttaṃ “**appamāṇakataṃ kammaṃ nāma rūpārūpāvacaran**”ti. Tatthāpi visesato appamaññābhāvanā sambhavatīti āha “**tesupī**”ti-ādi. Nirīhakattā¹ yathā appamāṇasamaññā labbhati, taṃ dassetuṃ “**pamāṇaṃ -pa- vuccatī**”ti āha. **Na ohīyati na tiṭṭhatīti** katūpacitampi kāmāvacarakammaṃ yathādhigate mahaggatajjhāne aparihīne taṃ abhibhavitvā āsīdetvā passe ohīyakaṃ katvā paṭisandhiṃ dātuṃ samatthabhāvena na tiṭṭhati. **Laggitunti** āvaritum. **Ṭhātunti** paṭiṭṭhātum. **Pharitvāti** paṭippharitvā. **Pariyādiyitvāti** tassa sāmattiyaṃ khepetvā. Kammasa pariyādiyaṃ nāma vipākuppādabandhanamevāti āha “**tassa vipākaṃ paṭibāhitvā**”ti. Sesam suviññeyyameva.

Subhasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

10. Saṅgāravasuttavaṇṇanā

473. **Abhippasannā**ti abhisamecca pasannā. Tenāha “**aveccappasādavasena pasannā**”ti. Brāhmaṇi vigatamalamaccheratāya “**tuyhaṃ deyyadhammaṃ ruccanakaṭṭhāne dehi**”ti āha. Maggeneva hissā macchariyassa pahīnattā buddhapakkhabrāhmaṇapakkhavasena ubhatopakkhikā.

Kimsūti kinti pucchāvacanaṃ. **Chetvā** anādiyitvā vināsetvā. **Sukhaṃ seti**ti cittasantāpābhāvena sukhena supati. **Na socati**ti tato eva sokaṃ nāma vināseti. **Kodhanti** kujjhanalakkhaṇaṃ kodhaṃ. **Chetvā** samucchinditvā. **Sukhaṃ seti**ti kodhapariḷāhena aparidayhamānattā sukhaṃ supati. Kodhavināseṇa vinaṭṭhadomanassattā **na socati**. **Visamūlassāti** dukkhavipākassa. **Madhuraggassāti** akkosakassa paccakkosanena, pahārakassa paṭippaharaṇena yaṃ sukhaṃ uppajjati, taṃ sandhāyeva “**madhuraggo**”ti vutto. Imasmim hi ṭhāne pariyosānaṃ “aggaṃ”ti vuttaṃ. **Ariyāti** buddhādayo ariyā.

Pañhaṃ kathesiti brāhmaṇo kira cintesi “samaṇo gotamo lokapūjito, na sakkā yaṃ vā taṃ vā vatvā santajjetuṃ, ekaṃ saṇhapañhaṃ pucchissāmi”ti. So ekaṃ pucchāgāthaṃ abhisankharitvā “sace asukassa nāma vadhaṃ rocemīti vakkhati, ye tuyhaṃ na ruccanti, te māretukāmosi, lokavadhāya uppanno kiṃ tuyhaṃ samaṇabhāvenāti niggahessāmi. Sace na kassaci vadhaṃ rocemīti vakkhati, atha naṃ tvaṃ rāgādīnampi vadhaṃ na icchasi, kasmā samaṇo hutvā āhiṇḍasīti niggaṇhissāmīti imaṃ ubhatokoṭikaṃ pañhaṃ puṭṭho samaṇo gotamo neva gilituṃ na uggilituṃ sakkhissatī”ti evaṃ cintetvā imaṃ pañhaṃ pucchi. Tassa bagavā ajjhāsayanurūpaṃ kathesi. So pañhabyākaraṇena ārādhitaṇṇo pabbajjaṃ yāci. Satthā taṃ pabbājesi, so pabbajjākiccaṃ matthakaṃ pāpesi. Tena vuttaṃ “**pabbajitvā arahattaṃ patto**”ti.

Avabhūtāti adhobhūtā. Adhobhāvo sattānaṃ avaḍḍhi avamaṅgalanti āha “**avaḍḍhibhūtā avamaṅgalabhūtāyevā**”ti. **Parabhūtāti**¹ paribhavappattā. **Vijjamānānanti** pāliyaṃ anādare sāmivacananti tadattaṃ dassento “**vijjamānesū**”ti āha. Pakatṭhaṃ, pavaḍḍhaṃ vā ñāṇanti **paññānanti** bagavato ñāṇaṃ visesetvā vuttaṃ.

1. Paribhūtāti (Ka)

474. **Abhi jānitvā**ti abhivisiṭṭhena nāṇena jānitvā. **Vositavosānā**ti katakaraṇīyatāya sabbaso parisositaniṭṭhā. **Pāramisaṅkhātanti** paramukkamsabhāvato pāramīti saṅkhātam. Tenāha “**sabbadhammānaṃ pārabhūtaṃ**”ti, **brahmacariyassā**ti sāsanabrahmacariyassa ādibhūtā. Tenāha “**uppādakā janakā**”ti. “Idamevaṃ bhavissati idamevaṃ”ti takkanam takko, so etassa atthīti **takkī**. Yasmā so taṃ taṃ vatthum tathā tathā takkitvā gaṇhāti, tasmā vuttaṃ “**takkagāhī**”ti. Vīmaṃsanasiḷo **vīmaṃsī** paccakkhabhūtamattaṃ vīmaṃsanabhūtāya paññāya kevalaṃ vīmaṃsanato. Tenāha “**paññācāraṃ carāpetvā evaṃvādī**”ti. Yathāvuttatakkīvīmaṃsībhāvena takkapariyāhataṃ vīmaṃsānucaritaṃ sayamaṇṇaṭṭhānaṃ evametanti vatvā.

485. **Aṭṭhatapadhānavatanti** aññattha kismiñci puggale aṭṭhitapadhānavataṃ anaññasādhāraṇaṃ bhoṭo gotamassa padhānaṃ ahosi. **Sappurisapadhānavataṃ ahosi** sappurisapadhānavatādhigatānaṃ etādisānaṃ arahataṃ acchariyapuggalānaṃyeva āveṇikapadhānavataṃ ahosi. **Ajānantova pakāsetī**ti ayaṃ pucchitamattaṃ sayam paccakkhato ajānanto eva kevalaṃ saddaṃ uppādetvāva pakāsetīti saññāya āha. **Ajānanabhāve santeti** ime adhidevāti paccakkhato jānane asati. **Paṇḍitena manussenā**ti lokavohāraṇakusalena manussena, tvaṃ pana lokavohārepi akusalo. Vacanatthañhi ajānanto yaṃ kiñci vadati. **Uccena sammatanti** uccaṃ supākaṭaṃ sabbaso taruṇadārakehipi sammataṃ. Ñātametaṃ yadidaṃ atthi devāti. Tenāha “**susudāraṇā**”ti-ādi. **Devā**ti upapattidevā. **Adhidevā nāma** sammutidevehi adhikadevāti katvā, tadanñe ca manusse adhikabhāve kimeva vattabbaṃ. Sesam suviññeyyameva.

Papañcasūdaniyā majjhimanikāyaṭṭhakathāya
Saṅgāravasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsaṇā samattā.

Niṭṭhitā ca brāhmaṇavaggavaṇṇanā.

Majjhimaṇṇāsāṭikā samattā.

Majjhimanikāya

Uparipaṇṇāsaṭṭikā

Namo tassa Bhagavato Arahato Sammāsambuddhassa.

1. Devadahavagga

1. Devadahasuttavaṇṇanā

1. Dibbanti kāmagaṇehi kīḷanti laḷanti, tesu vā viharanti, vijayasamatthatāyogena paccatthike vijetum icchanti, issariyaṭṭhānādisakkārādānaggahaṇaṃ taṃtaṃatthānusāsanañca karontā voharanti, puññānubhāvappattāya jutiyaṃ jotenti vāti **devā vuccanti rājāno**. Tathā hi te catūhi saṅghavattūhi janaṃ rañjayantā sayam yathāvuttehi viseschi rājanti dibbanti sobhantīti ca “**rājāno**”ti vuccanti. **Tatthā**ti tasmim nīgamadesse. **Sā**ti pokkharāṇi. **Tanti** taṃ “devadahan”ti laddhanāmaṃ pokkharāṇim upādāya tassa adūrabhavattāti keci. **Sabbaṃ** sukhādibhedam vedayitam. **Pubbeti** purimajātiyaṃ. **Katakamma**paccayāti katassa kamma paccayabhāvato jātam kammaṃ paṭicca. Tena sabbāpi vedanā kammaphalabhūtā eva anubhavitabbāti dasseti. Tenāha “**iminā**”ti-ādi. **Aniyamēvā vuttanti** “santi bhikkhave eke samaṇabrāhmaṇā evaṃvādino”ti evaṃ ime nāmāti avisesetvā vuttamattham. **Niyamēvā**ti “evaṃvādino bhikkhave nigaṇṭhā”ti evaṃ visesetvā dasseti.

Kalisāsananti parājayaṃ. Kalīti hi anatto vuccati, kalīti sasati vippharatīti **kalisāsanam**, parājayo. Kalīti vā kodhamānādikilesajāti, tāya pana yuttavādītā **kalisāsanam**. Taṃ āropetukāmo

vibhāvetukāmo. **Ye** kammaṃ kataṃ akataṃ vāti **na jānanti, te kathaṃ** taṃ edisanti **jānissanti**. Ye ca kammaṃ pabhedato na jānanti, te kathaṃ tassa vipākaṃ jānissanti, vipākāpariyositabhāvaṃ jānissanti, ye ca pāpassa kammaṃsa paṭipakkhameva na jānanti, te kathaṃ tassa pahānaṃ kusalakammaṃsa ca sampādanavidhiṃ jānissantīti imamatthaṃ dassento **“uttaripucchāyapi eseva nayo”**ti āha.

2. Kiñcāpi **cūladukkhakkhandhepi**¹ **“evaṃ sante”**ti iminā tesam nigaṇṭhānaṃ ajānanabhāvo eva ujukaṃ pakāsito heṭṭhā desanāya tathā pavattattā. Tathā hi aṭṭhakathāyaṃ² vuttaṃ **“evaṃ santeti tumhākaṃ evaṃ ajānanabhāve satī”**ti, tathāpi tattha uparidesanāya sambaddho evamattho vuccamāno yujjati, na aññathāti dassetuṃ idha **“mahānigaṇṭhassa vacane sacce santeti attho”**ti vuttaṃ. **Ettakassa ṭhānassāti** yathāvuttassa pañcaparimāṇassa kāraṇassa.

3. Anekavāraṃ visarañjanaṃ idha gālhāpalepanaṃ, na sātākassa viya littatāti āha **“bahalūpa -pa- littena viyā”**ti. **Vuttameva**, na puna vattabbaṃ, tattha vuttanayeneva veditabbanti adhippāyo.

Imesaṃ nigaṇṭhānaṃ tādisassa tesam abhāvato **“jānanakālo siyā”**ti parikappavasena vadati. Tena evaṃ jānituṃ tehi sakkā siyā, tesañca dassanaṃ saccaṃ siyā. Yasmā tesam dassanaṃ asaccaṃ, tasmā te na jāniṃsūti dasseti. **Catūsu kālesūti** vaṇamukhassa parikantanakālo, sallassa esanakālo, abbuhanakālo, vaṇamukhe agadaṅgāra-odahanakāloti imesu catūsu kālesu. **Suddhanteti** suddhakoṭṭhāse, dukkhassa anavasesato nijjīraṇaṭṭhena niddukkhabhāveti attho. **Ekāya upamāyāti** “sallena viddhassa hi viddhakāle vedanāya pākāṭakālo viyā”ti imāya ekāya upamāya. **Tayo atthāti** pubbe ahuvamhā vā no vā, pāpakammaṃ akarimhā vā no vā, evarūpaṃ vā pāpakammaṃ akarimhāti ime tayo attho. **Catūhi upamāhīti** vaṇamukhaparikantanādīhi catūhi upamāhi. **Eko atthoti** “ettakaṃ dukkhaṃ

1. Ma 1. 130 piṭṭhe.

2. Ma-Ṭṭha 1. 368 piṭṭhe.

nijjiṇṇan”ti-ādinā vutto eko attho. So hi dukkhanijjīraṇabhāvasāmaññā eko atthoti vutto.

4. **Ime pana** nigaṇṭhā. Āsaṅkāya **viddhosmīti saññaṃ uppādetvā.** **Paccāharitunti** paccāvattitum, pariharitunti attho.

5. **Atītavādaṃ saddahantānanti** “atthi kho bho nigaṇṭhā pubbe pāpakammaṃ katan”ti evaṃ atītaṃsaṃ ārabha pavattaṃ mahānigaṇṭhassa vādaṃ saddahantānaṃ. **Bhūtattāti** yathābhūtattā kiṃ aviparītameva atthaṃ ārammaṇaṃ katvā pavattāti pucchati. Sesapadesupi eseva nayo. Saha dhammenāti sahadhammo, so eva **sahadhammiko** yathā “venayiko”ti¹. “Dhammo”ti ettha kāraṇaṃ adhippetanti āha “**sahetukaṃsakāraṇaṃ**”ti. Paṭiharati paṭivattetīti paṭihāro, vādo eva paṭihāro **vādapaṭihāro**, taṃ, uttaranti attho. Tenāha “**paccāgamanakavādan**”ti, codanaṃ parivattetvā paṭipākatikakaraṇanti attho. **Tesanti** idaṃ āvuttivasena gahetabbaṃ “tesaṃ saddhāchedakavādaṃ nāma tesaṃ dasseti”ti.

6. **Avijjā aññāṇā sammohāti** pariyāyavacanametam. **Avijjāti** vā avijjāya karaṇabhūtāya. **Aññāṇenāti** ajānanena. **Sammohenāti** sammuyhanena mahāmulhatāya. Sāmaṇyeva opakkamikā etarahi attano upakkamahetu dukkhavedanaṃ vediyamānaṃ “yaṃkiñcāyaṃ -pa- pubbekatahetū”ti **viparītato saddahatha**. Pubbekatahetuvādasaññitaṃ **vipallāsaggāhaṃ gaṇhatha**.

7. Diṭṭhadhammo vuccati paccakkhabhūto, tattha veditabbaṃ phalaṃ **diṭṭhadhammavedanīyaṃ**. Tenāha “**imasmiṃyeva attabhāve vipākadāyakan**”ti. **Payogenāti** kāyikena payogena vā vācasikena vā payogena. **Padhānenāti** padahanena cetasikena ussāhanena. Āsanne bhavantare vipācetum na sakkā, pageva dūreti dassetum “**dutiye vā tatiye vā attabhāve**”ti vuttaṃ. Nibbattakabhāvato sukhavedanāya hitanti **sukhavedanīyaṃ**. Sā pana vipākavedanābhāvato ekantato iṭṭhārammaṇā eva hotīti āha “**iṭṭhārammaṇavipākadāyakan**”ti.

1. Ma 1. 191; Aṃ 3. 20; Vi 1. 3 piṭṭhesu.

viparīṭanti aniṭṭhārammaṇavipākadāyakaṃ. **Nipphanṇeti** saddhim aññaṇa kammena nibbatte. **Samparāyavedanīyassāti** upapajjavedanīyassa aparāpariyavedanīyassa. **Evaṃ santepīti** kāmaṃ paripakkavedanīyanti diṭṭhadhammavedanīyameva vuccati, tathāpi atthettha abhisayo diṭṭhadhammavisesabhāvato paripakkavedanīyassāti dassetuṃ “**ayametthā**”ti-ādi vuttaṃ. Yasmiṃ divase kataṃ, tato **sattadivasambhantare**.

Tatrāti tasmiṃ paripakkavedanīyakammasa sattadivasabbhantare vipākadāne. **Ekavāraṃ kasitvā nisīdi** chātājhatto hutvā. **Āgacchantī āha** “ussūre bhattaṃ aharīyitthā”ti domanassaṃ anuppādetvā yathā katapuññaṃ anumodati. **Vijjotamānaṃ disvā** “kiṃ nu kho idampi tappakāro, mama cittavikappamattaṃ, udāhu suvaṇṇamevā”ti vīmaṃsanto **yatṭhiyā paharitvā**.

Vālayakkhasaṅcaraṇattā rājagahūpacārassa **nagare saḥassabhaṇḍikaṃ cāresuṃ**. Uppannarāgo **cūlāya ḍaṃsi**. **Raṇṇo ācikkhitvāti** taṃ pavattim raṇṇo ācikkhitvā. **Mallikāya vatthu** dhammapadavatthumhi¹ āgatenā nayena kathetabbaṃ.

Marāṇasantikepi kataṃ, pageva tato puretaraṃ atītattabhāvesu ca kataṃ. **Idha nibbattitavipākoti vutto** avassambhāvibhāvato. **Samparāyavedanīyameva** bhavantare vipākadāyakabhāvato. **Idha nibbattitaguṇotveva vutto**, na idha nibbattitavipākoti vimuttibhāvato. **Paripakkavedanīyanti veditabbaṃ** heṭṭhā vuttaparipakkavedanīya-lakkhaṇānativattanato. **Sabbalahurū phaladāyikāti** etena phaluppādanasamatthatāyogena kammasa paripakkavedanīyatāti dasseti.

Catuppaṇcakkhandhaphalatāya **saññābhavūpagaṃ** kammaṃ **bahuvedanīyanti** vuttaṃ. Ekakhandhaphalattā **asaññābhavūpagaṃ** kammaṃ **appavedanīyaṃ**. Keci pana “arūpāvacarakammaṃ bahukālaṃ veditabbaphalattā bahuvedanīyaṃ, itaraṃ appavedanīyaṃ. Rūpārūpāvacarakammaṃ vā bahuvedanīyaṃ, parittakammaṃ appavedanīyaṃ”ti vadanti. **Savipākaṃ kammanti** paccayantarasaṃavāye vipākuppādanasamatthaṃ, na āradhāvīpākameva. **Avipākaṃ kammanti** paccayavekallena vipaccituṃ asaṃmatthaṃ ahoṣikkammādhedhaṃ.

1. Dhammapada-Ṭīṭha 2. 75 piṭṭhe.

8. **Diṭṭhadhammavedanīyādīnanti** diṭṭhadhammavedanīyādīnaṃ dasannaṃ kammānaṃ upakkamena kammānaṃ aññathābhāvassa anāpādanīyattā yathāsabhāveneva kammāni tiṭṭhanti. Tattha nigaṇṭhānaṃ upakkamo nippayojanoti āha **“aphalo”**ti. Nigaṇṭhānaṃ padahanassa micchāvāyāmassa nipphalabhāvappavedano **padhānacchedakavādo**. Parehi vuttakāraṇehī¹ yehi kāraṇehi nigaṇṭhānaṃ vādesu dosaṃ dassenti, tehi parehi vuttakāraṇehi. Na hi lakkhaṇayuttana hetunā vinā paravādesu dosaṃ dassetuṃ sakkā. Tenāha **“sakāraṇā hutvā”**ti. **Nigaṇṭhānaṃ vādā ca anuvādā cāti** nigaṇṭhehi vuccamānā sakasakasamayappavedikā vādāceva sāvakehi vuccamānā tesāṃ anuvādā ca. **Viññūhi garahitabbaṃ kāraṇaṃ āgacchantīti** “ayamettha doso”ti tattha tattha viññūhi paṇḍitehi garahārahaṃ kāraṇaṃ upagacchanti, pāpuṇantīti attho. **Tassatthoti**-ādīsu ayaṃ saṅkhepattho “vuttanayena parehi vuttana kāraṇena sakāraṇā hutvā dosadassanavasena nigaṇṭhānaṃ vādā anuppattā, tato eva taṃ vādaṃ appasādanīyabhāvadassanena sosentā hetusampattivohārasukkhana milāpentā dukkaṭakammakārinoti-ādayo dasa gārayhāpadesā upagacchantī”ti.

9. **Sanṅatibhāvahetūti**² tattha tattha yadicchāya samuṭṭhitasāṅganimittaṃ. Sā pana saṅgati niyatilakkhaṇāti āha **“niyatibhāvakāraṇā”**ti. Acchejjasuttāvuta-abhejjamaṇi viya hi paṭiniyatatā niyatipavattīti. **Chalābhijāti**hetūti kaṇhābhijāti nīlābhijāti lohitaḥbhijāti haliddābhijāti sukkābhijāti paramasukkābhijātīti imāsu abhijātīsu jātinimittaṃ. **Pāpasāṅgatikā**ti nihīnasāṅgatikā.

10. **Anaddhabhūtanti** ettha adhi-saddena samānattho **addha**-saddoti āha **“anaddhabhūtanti anadhibhūtan”**ti. Yathā āpāyiko attabhāvo mahatā dukkhena abhibhuyyati, na tathā ayanti āha **“dukkhena anadhibhūto nāma anussattabhāvo vuccati”**ti. “Acelako hotī”ti-ādina³ vuttāya **nānappakārāya dukkarakārikāya** kilamathena. Yadi

1. Vuttakāraṇena (Aṭṭhakathāyaṃ.)

2. Visuddhi-Ṭī 2. 218; Anuṭī 2. 64, 65 piṭṭhesupi passitabbaṃ.

3. Dī 1. 157 piṭṭhe.

evaṃ kathaṃ dhutaṅgadharāti āha “**ye panā**”ti-ādi. **Niyyānikasāsanasmim hi vīriyanti** vivaṭṭasannissitaṃ katvā pavattiyamānaṃ vīriyaṃ sarīraṃ khedantampi **sammāvāyāmo nāma hoti** ñāyāraddhabhāvato.

Theroti ettha āgata mahārakkhitatthero. **Tisso sampattiyo** manussadevanibbānasampattiyo, sīlasamādhipaṇṇāsampattiyo vā. **Khuraggeyevāti** khure sīsagge eva, khure sīsaggato apanīte evāti adhippāyo. **Ayanti** “issarakule nibbatto”ti-ādinā vutto. Na sabbe eva sakkārapubbakaṃ pabbajitvā arahattaṃ pāpuṇantīti āha “**yo dāsikucchiyan**”ti-ādi. **Rajatamuddikanti** rajatamayaṃ aṅgulimuddikaṃ. **Gorakapiyaṅkumattenapīti** kapitthachallikaṅgupphagandhamattenapi.

Dhammena ñāyena āgatasukhaṃ dhammasukhanti¹ āha “**saṃghato vā -pa- paccayasukhan**”ti. **Amucchitoti** anajjhāpanno. Idāni taṃ anajjhāpannataṃ tassa ca phalaṃ dassetuṃ “**dhammikaṃ hī**”ti-ādi vuttaṃ. **Imassāti** samudayassa. So hi pañcakkhandhassa dukkhassa kāraṇabhūtattā āsanno paccakkho katvā vutto. Tenāha “**paccuppannānan**”ti-ādi. **Saṅkhāranti** yathāraddhāya sātisaṃ karaṇato saṅkhāranti laddhanāmaṃ balavavīriyaṃ ussolhim. **Padahatoti** payuṇjantassa pavattentassa. **Maggena virāgo hotīti** ariyamaggena dukkhanidānassa virajjanā hoti. Tenāha “**idaṃ vuttaṃ hoti**”ti. **Iminā sukhāpaṭipadā khippābhīññā kathitā** akasireneva sīghataraṃ maggapajānatāya bodhitattā. **Majjhattatākāroti** vīriyūpekkhamāha. **Saṅkhāraṃ tattha padahatīti** padhānasaṅkhāraṃ tattha dukkhanidānassa virajjananimittaṃ virajjanatthaṃ padahati. Kathaṃ? **Maggappadhānena** catukiccappadhāne ariyamagge vāyāmena **padahati** vāyamati. **Ajjhupekkhatoti** vīriyassa anaccāraddhanātisithilatāya vīriyasamatāyojane byāpārākaraṇena ajjupekkhato. Tenāha “**upekkhaṃ bhāventassā**”ti. Upekkhābhāvanā ca nāmettha tathāpavattā ariyamaggabhāvanā evāti āha “**maggabhāvanāya bhāvetī**”ti.

Ettha ca evaṃ pāḷiyā padayojanā veditabbā “so evaṃ pajānāti, kathaṃ? Saṅkhāraṃ me padahato saṅkhārapadahanā imassa dukkhanidānassavirāgo

1. Dhammikaṃ sukhaṃ (Aṭṭhakathāyaṃ.)

hoti, ajjhupekkhato me upekkhanā imassa dukkhanidānassa virāgo hoti”ti. Paṭipajjamānassa cāyaṃ pubbabhāgavīmaṃsassaṭi gahetabbam. Tattha **saṅkhārappadhānā**ti sammasanapadena sukheneva khippataram bhāvanā-ussukkāpanavīriyaṃ dassitanti sukhāpaṭipadā khippābhiññā dassitā.

Ajjhupekkhatoti ettha kassaci nātidalham katvā pavattitavīriyenapi dukkhanidānassa virāgo hoti, vipassanamanuyuñjatīti dassitam.

Ubhayatthāpi catutthīyeva¹ paṭipadā vibhāvitāti daṭṭhabbam. Idāni “yassa hi khvāssa -pa- upekkham tattha bhāveti”ti vārehi tāsāmyeva paṭipadānam vasena tesam puggalānam paṭipatti dassitā. Vaṭṭadukkhanidānassa pariṇiṇṇam imehi vārehi dukkhakkhayo vibhāvito.

11. **Baddhacittoti** sambaddhacitto. **Bahalacchandoti** bahalataṇhāchando. **Aticaritvāti** atikkamitvā. Naṭasatthavidhinā naccanakā **naṭā**, **naccakā**, itare. **Somanassam uppajjati** “īdisam nāma itthim pariccajin”ti. **Chijjāti** dvidhā hotu. **Bhijjāti** bhijjatu. “Chijja vā bhijjavā”ti padadvayenapi vināsameva vadati. **Ñatvāti** pubbabhāgañāṇena jānitvā. **Tadubhayanti** saṅkhārāpadahana-upekkhābhāvanam.

12. **Pesentassāti** vāyamantassa. **Tam sandhāyāti** dukkhāya paṭipadāya niyyānatam sandhāya.

Usukāro viya yogī tejanassa viya cittassa ujukaraṇato. Gomuttavaṇkam candalekhā **kuṭilam** naṅgalakoṭi **jimham** cittam. **Alātā viya vīriyam** ātāpanaparitāpanato. **Kaṇcikatelam viya saddhā** sinehanato.

Namanadaṇḍako viya lokuttaramaggo nibbānārammaṇe cittassa nāmanato.

Lokuttaramaggena cittassa **ujukaraṇam** bhāvanābhisamayato daṭṭhabbam.

Antadvayavajjitā majjhimā paṭipattīti katvā **kilesagaṇavijjhanam**²

pahānābhisamayo. Itarā pana paṭipadā dandhābhiññāti imesam dvinnam

bhikkhūnam **imāsu dvīsu** yathāvuttāsu khippābhiññāsu **kathitāsu itarāpi**

kathitāva honti lakkhaṇahāranayena paṭipadāsāmaññato. **Sahāgamanīyāpi vā**

paṭipadā kathitāva “na heva anaddhabhūtam attānam”ti-ādinā

pubbabhāgaṭipadāya kathitattā. “Āgamanīyapaṭipadā pana na

1. Tetthimsayeva (Ka)

2. Kilesagahanavisajjanam (Ka)

kathitā”ti idaṃ savisesaṃ ajjupekkhassa akathitataṃ sandhāya vuttanti daṭṭhabbaṃ. **Nikkhamanadesananti** nikkhamanupāyaṃ desanaṃ. Sesaṃ suviññeyyameva.

Devadahasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

2. Pañcattayasuttavaṇṇanā

21. **Eketi** ettha eka-saddo aññattho, na gaṇanādi-atthoti taṃ dassento “**ekacce**”ti āha. Yaṃ pana pāliyaṃ “**santī**”ti vuttaṃ. Tena tesāṃ diṭṭhigatikānaṃ vijjamānatāya avicchinnaṭā, tato ca nesaṃ micchāgaḥaṇato sithilakaraṇavivecanaḥi attano desanāya kicca-kāritā avitathatā ca dīpitā hoti. Paramatthasamaṇabrāhmaṇesu aparantakappikatāya lesopi natthīti āha “**paribbajupagatabhāvenā**”ti-ādi. Sassatādivasena aparantaṃ kappentīti aparantakappino, te eva **aparantakappikā**. Yasmā tehi aparantaṃ purimatarasiddhehi taṇhādiṭṭhikappehi kappetvā āsevanabalavatāya ca vikappetvā aparabhāgasiddhehi abhinivesabhūtehi taṇhādiṭṭhiggāhehi gaṇhanti abhinivisanti parāmasanti, tasmā vuttaṃ “**aparantaṃ kappetvā vikappetvā gaṇhanti**”ti. Taṇhupādānavasena kappanagaḥaṇāni veditabbāni. Taṇhāpaccayā hi upādānaṃ. **Vuttampi cetāṃ** mahānidde¹. **Uddānato** saṅkhepato. **Taṇhādiṭṭhivasenā**ti taṇhāya diṭṭhiyā ca vasena, diṭṭhiyā vā upanissayabhūtāya saha-jātāya abhinandanakāya ca taṇhāya sassatādi-ākārena abhinivisantassa micchāgāhassa ca vasena. Anāgatadhammavisayāya adhippetattā anāgatakālavācako idha **apara**-saddo, rūpādikhandhavinimuttassa kappanavatthuno abhāvā **anta**-saddo bhāgavācako ti āha “**anāgataṃ kandhakoṭṭhāsan**”ti. **Kappetvā**ti ca tasmiṃ aparante taṇhāya nābhinivesānaṃ samattanaṃ pariniṭṭhāpanamāha. **Ṭhitā**ti tassā laddhiyā avijahanaṃ.

Anugatāti ārammaṇakaraṇavasena anu anu gatā aparante pavattā. **Ārabbhā**ti ālambitvā. Visayo hi tassā diṭṭhiyā paranto.

1. Khu 7. 74 piṭṭhe.

Visayabhāvato eva hi so tassā āgamaṇaṭṭhānaṃ ārammaṇapaccayo cāti vuttaṃ “**āgamma paṭicca**”ti. **Adhivacanapadānī**ti paññattipadāni, dāsādīsu sirivaḍḍhakādisaddo viya vacanamattameva adhikāraṃ katvā pavattiyā adhivacanāṃ paññatti. Atha vā adhi-saddo uparibhāve¹, vuccatīti vacanaṃ, upari vacanaṃ **adhivacanāṃ**, upādānabhūtarūpādīnaṃ upari paññāpiyamānā upādāpaññattīti attho, tasmā paññattidīpakapadānīti attho. Paññattimattaṃ hetuṃ vuccati, yadidaṃ “attā, loko”ti ca, na rūpavedanādayo viya paramattho. Adhikavuttitāya² vā **adhivuttiyoti diṭṭhiyo vuccanti**. Adhikaṃ hi sabhāvadhammesu sassatādiṃ pakati-ādiṃ drabyādiṃ jīvādiṃ kāyādiṃca abhūtamattaṃ ajjhāropetvā diṭṭhiyo pavattantīti. **Abhivadantīti** “idameva saccaṃ moghamaññaṃ”ti abhinivisitvā vadanti, “ayaṃ dhammo, nāyaṃ dhammo”ti-ādinaṃ vivadanti. Abhivadanakiriyāya ajjāpi avicchedabhāvadassanattaṃ vattamānakālavacanāṃ.

Saññā etassa atthīti saññīti āha “**saññāsamaṅgī**”ti. Natthi etassa rogo bhaṅgoti **arogoti** arogasaddassa niccapariyāyatā veditabbā. Rogarahitatāsīsena vā nibbikāratāya niccataṃ paṭijānāti diṭṭhigatikoti āha “**arogoti nicco**”ti. **Imināti** “saññī attā arogo paraṃ maraṇā”ti iminā vacanena. **Soḷasa saññīvādāti** rūpīcatukkaṃ, arūpīcatukkaṃ, antavācatukkaṃ, ekantasukhīcatukkanti imesaṃ catunnaṃ catukkānaṃ vasena soḷasa saññīvādā kathitā, imesuyeva purimānaṃ dvinnaṃ catukkānaṃ vasena aṭṭha saññīvādā aṭṭha ca nevasaññīnāsaññīvādā veditabbā. **Satta ucchedavādāti** manussattabhāve kāmāvacaradevattabhāve rūpāvacaradevattabhāve catubbidhārūppattabhāve cavitvā sattassa ucchedapaññāpanavasena satta ucchedavādā kathitā. Asato vināsāsambhavato atthibhāvanibandhano ucchedavādoti vuttaṃ “**satoti vijjamānassā**”ti. Yāvāyaṃ attā na ucchiṇṇati, tāva vijjati evāti gahaṇato nirudayaavināso idha ucchedoti adhippetoti āha “**upacchedan**”ti. Visesena nāso **vināso**, abhāvo, so pana maṃsacakkhupaññācakkhudassanapathātikkamovāti āha “**adassanan**”ti.

1. Uparibhāge (Saṃ-Ṭī 2. 228; Aṃ-Ṭī 3. 319 piṭṭhesu; Dī-Ṭī 1. 141 piṭṭhepi passitabbaṃ.)

2. Adhivuttitāya (Aṃ-Ṭī 3. 320 piṭṭhe.)

Adassane hi nāsa-saddo loke niruḷho. **Bhavavigamanti** sabhāvāpagamanam. Yo hi nirudayavināsavasena ucchijjati, na so attano sabhāveneva tiṭṭhati.

Pañca diṭṭhadhammanibbānavādāti

pañcakāmaguṇasukhamanubhogavasena
catubbidharūpajjhānasukhaparibhogavasena ca diṭṭhadhamme
nibbānappattipaññāpanavādā. **Diṭṭhadhammoti** dassanabhūtena ñāṇena
upaladdhadhammo. Tattha yo anindriyavisayo, sopi supākaṭabhāvena
indriyavisayo viya hotīti āha “**diṭṭhadhammoti paccakkhadhammo**
vuccatī”ti. Teneva ca “**tattha tattha paṭiladdha-attabhāvassetam**
adhivacanan”ti vuttam. **Saññīti** ādivasena **tīhākārehi santanti** saññī asaññī
nevasaññīnāsaññīti imehi ākārehi vijjamānam, sadā upalabbhamānam
sassatanti attho. **Saññī attāti**-ādīni tīṇi dassanāni. **Santa-atthavasena ekanti**
sassatassa attano vasena ekaṁ dassanam. **Itarāni dveti**
ucchedavādadiṭṭhadhammanibbānavādasaññītāni dve dassanāni. **Tīṇi hutvā**
pañca hontīti idam “santa-atthavasena ekan”ti saṅghavasena vuttassa
saññīti ādivibhāgavasena vuttattā suviññeyyanti aṭṭhakathāyaṁ na uddhaṭam.

22. **Rūpimvāti** ettha¹ yadi rūpaṁ assa atthīti rūpīti ayamattho
adhippeto, evaṁ sati rūpavinimuttana attanā bhavitabbaṁ saññāya viya
rūpassapi attaniyattā. Na hi saññī attāti ettha saññā attā. Tathā hi vuttam
sumaṅgalavilāsiniyaṁ² “tattha pavattasaññañcassa saññāti gahetvāti³
vuttan”ti. Evaṁ sante “kaṣiṇarūpaṁ attāti gaṇhātī”ti idam kathanti? Na kho
panetaṁ evaṁ daṭṭhabbaṁ “rūpaṁ assa atthīti rūpī”ti, atha kho “ruppanasīlo
rūpī”ti. Ruppanañcetta rūpasarikkhatāya kaṣiṇarūpassa
vaḍḍhitāvaḍḍhitakālavasena visesāpatti, sā ca natthīti na sakkā vattum
parittavipulatādivisesasabbhāvato. Yadi evaṁ imassa vādassa
sassatadiṭṭhisāṅgaho na yujjati? No na yujjati kāyabhedato uddham attano
nibbikāratāya tena adhippetattā. Tathā hi vuttam “**arogo paraṁ maraṇā**”ti.
Atha vā “rūpaṁ assa atthīti rūpī”ti vuccamānepi na doso.
Kappanāsiddhenapi hi bhedenā sāmīniddesadassanato yathā “silāputtakassa

1. Dī-Ṭī 1. 170 piṭṭhādīsupi passitabbaṁ.

2. Dī-Ṭīṭha 1. 109 piṭṭhe.

3. Kappetvāti (Ka)

sarīran”ti. Ruppanaṃ vā ruppanasabhāvo rūpaṃ, taṃ etassa atthīti **rūpī**, attā “rūpino dhammā”ti-ādīsu¹ viya. Evañca katvā rūpasabhāvattā attano “rūpaṃ attā”ti vacanaṃ nāyāgatamevāti **“kasiṇarūpaṃ attāti gaṇhāti”**ti vuttaṃ.

Arūpinti etthāpi vuttanayānusārena yathārahaṃ attho vattabbo.

Santasukhumaṃ muñcitvā tabbiparītassa gahaṇe kāraṇaṃ natthīti lābhī “kasiṇarūpaṃ attā”ti gaṇhāti lābhitakkino ṭhapetvā sesatakkī lābhiggahaṇeneva gahitā. Anussutitakkikopi suddhatakkikopi vā niraṅkusattā² takkanassa kasiṇarūpampi attāti kadācipi gaṇheyyāti vuttaṃ **“ubhopi rūpāni gaṇhātiyevā”**ti. Suddhatakkikassa ubhayaggahaṇaṃ na kataṃ³, tasmā sāsaṅkavacanaṃ.

Kasiṇugghāṭimākāsapaṭhamāruppaviññāṇanattibhāva-
ākiñcaññāyatanāni **arūpasamāpattinimittāni**. Ṭhapetvā **saññākkhandhanti**
idaṃ saññāya attaniyataṃ hadaye katvā vuttaṃ. “Rūpiṃ vā”ti ettha
vuttanayena pana atthe vuccamāne saññākkhandhaṃ bahiddhā akatvā
“arūpadhamme” icceva vattabbaṃ siyā. **Missakaggāhavasena**ti
rūpārūpasamāpattīnaṃ nimittāni ekajjhaṃ katvā “eko attā”ti, tattha
pavattasaññāñcassa “saññā”ti gahaṇavasena. Ayaṃ hi diṭṭhigatiko
rūpārūpasamāpattilābhitāya taṃnimittaṃ rūpabhāvena arūpabhāvena ca
gahetvā upatiṭṭhati, tasmā “rūpī arūpī cā”ti abhinivesaṃ janeti ajjhataṇṇadino
viya, takkamatteneva vā rūpārūpadhamme missakavasena gahetvā “rūpī ca
arūpī ca attā hoti”ti. **Takkagāhenevāti**
saṅkhārāvasesasukhumabhāvappattadhammā viya ca
accantasukhumabhāvapattiyā sakiccasāadhanāsamatthatāya
thambhakuṭṭhatthapādānaṃ saṃghāto viya neva rūpī,
rūpasabhāvānavattanato na arūpīti evaṃ pavattatakkagāhena.
Lābhivasenapi vā antānantikacatutthavāde⁴ vakkhamānanayena
aññamaññapaṭipakkhavasena attho veditabbo. Kevalaṃ pana tattha
desakālabhedavasena tatiyacatutthavādā icchitā, idha
kālavatthubhedavasenaṭi ayameva viseso. Kālabhedavasena cettha
tatiyavādassa pavatti rūpārūpanimittānaṃ saha anupaṭṭhānato,
catutthavādassa pana

1. Abhi 1. 5 piṭṭhe.

3. Na pākaṇaṃ (?)

2. Nirāsaṅkattā (Ka)

4. Attānaṃ tatiyacatutthavāde (Ka)

vatthubhedavasena pavatti rūpārūpadhammānaṃ samūhato “eko attā”ti takkavasenaṃti tattha vakkhamānanayānusārena veditabbaṃ.

Yadipi aṭṭhasamāpattilābhino diṭṭhigatikassa vasena samāpattibhedena saññānānattasambhavato dutiyadiṭṭhi samāpannakavasena labbhati, tathāpi samāpattiyāṃ ekarūpeneva saññāya upaṭṭhānato **“paṭhamadiṭṭhi samāpannakavārena kathitā”**ti āha. Tenevettha samāpannakaggahaṇaṃ kataṃ. Ekasamāpattilābhino eva vā vasena attho veditabbo. Samāpattibhedena saññābhedasambhavepi bahiddhā puthuttārammaṇe saññānānattena oḷārikena nānattasaññīti **“dutiyaḍiṭṭhi asaṃpannakavārenā”**ti āha. Avaḍḍhitakasiṇavasena parittasaññitaṃ, vaḍḍhitakasiṇavasena appamāṇasaññitaṃ dassetuṃ **“tatiyaḍiṭṭhi suppaṃmattena vā sarāvaṃmattena vā”**ti-ādi vuttaṃ. “Aṅguṭṭhappamāṇo vā attā yavappamāṇo, aṇumatto vā attā”ti-ādidassanavasena¹ paritto saññīti **parittasaññī**. Kapilakaṇḍādayo² viya attano sabbagatabhāvapaṭijānana vasena appamāṇo saññīti **appamāṇasaññī**ti evampettha attho daṭṭhabbo.

Etanti “rūpiṃ vā”ti-ādinā yathāvutta-attavādaṃ. **Ekesanti** ekaccānaṃ. **Upātivattatanti** atikkamantānaṃ. Niddhāraṇe cetāṃ sāmivacanāṃ. Viññāṇakasiṇameke abhivadantiyojanā. Tenāha “saññaṃ -pa-abhivadanti”ti. Tattha “saññaṃ ṭhapetvā sesāni tīṇi”ti idaṃ saññāya catukkampi paripuṇṇameva gahetvā **apare aṭṭhakanti vadanti. Tadubhayanti** taṃ saññā-aṭṭhakanti vuttaṃ ubhayaṃ. **Parato āvi bhavissatīti** “catasso rūpasāññi”ti-ādinā upari pakāsessati. Vakkhati hi “koṭṭhāsato aṭṭha, atthato pana satta saññā honti”ti³. **Etthāti** “etaṃ vā panā”ti etasmiṃ vākye. **Samatikkamituṃ sakkonti** tattha ādinavadassanena taduddhaṃ ānisaṃsadassanena ca brūhitasaddhādiguṇattā, vipariyāyena asakkuṇaṃ veditabbaṃ. **Ye sakkonti, teva gahitā** tesāmyeva vasena vakkhamānassa visesassa vattuṃ sakuṇeyyattā. Sakkontānaṃca nesaṃ upātivattanaṃ attano ñāṇabalānurūpanti imamatthaṃ upamāya dassetuṃ **“tesaṃ panā”**ti-ādi vuttaṃ. Tattha **appamāṇanti**

1. Udāna-Ṭṭha 308; Dī-Tī 1. 172 piṭṭhesupi.

2. Anuṭṭi 2. 65 piṭṭhe passitabbaṃ.

3. Ma-Ṭṭha 4. 12 piṭṭhe.

appamāṇārammaṇo, appamāṇārammaṇatā cassa āgamanavasena veditabbā anantārammaṇato vā. Na hi ārammaṇe anantanti paramānantassa pamāṇam vā gaṇhāti. Sukhadukkhehi aniñjanato rūpavirāgabhāvanāvisesatāya ca āneñjam patvā tiṭṭhati, ayaṁ no attāti abhivadantā tiṭṭhanti.

Viññāṇakasiṇameketi viññāṇaṇcāyatanam eke diṭṭhigatikā attāti vadanti. Tenāha “**viññāṇaṇcāyatanam tāva dassetun**”ti. Tassa pana ārammaṇabhūtam kasiṇugghāṭimākāse pavattaviññāṇanti apare. Tam hi kasiṇam manasikāravasena “viññāṇakasiṇam”ti, viññāṇaṇca tam ārammaṇatṭhena āyatanāṇcāti “viññāṇaṇcāyatanam”ti ca vuccati. **Ākiñcaññāyatanameketi** etthāpi eseva nayo.

Tayidanti ya-kāro padasandhikaroti āha “**taṁ idan**”ti. **Diṭṭhigatanti** yathā vuttam “saññī attā”ti, evam vuttam diṭṭhim. Diṭṭhiyeva hi **diṭṭhigatam** “muttagatam¹, saṅkhāragatan”ti-ādīsu² viya. Gantabbābhāvato vā diṭṭhiyā gatamattam **diṭṭhigatam**, diṭṭhiyā gahaṇamattanti attho. Diṭṭhipakāro vā **diṭṭhigatam**. Lokiyā hi vidhayuttagatapakāra-sadde samānatthe icchanti. **Diṭṭhipaccayo** diṭṭhikāraṇam, avijjādi diṭṭhiṭṭhānanti attho. Tattha **avijjāpi** hi **diṭṭhiṭṭhānam** upanissayādibhāvato. Yathāha “assutavā bhikkhave puthujjano ariyānam adassāvī ariyadhammassa akovido”ti-ādī³. **Phassopi diṭṭhiṭṭhānam**. Yathāha “tadapi phassapaccayā”ti⁴. **Saññāpi diṭṭhiṭṭhānam**. Yathāha “saññānidānā hi papañcasāṅkhā”ti⁵. **Vitakkopi diṭṭhiṭṭhānam**. Yathāha “takkaṇca diṭṭhīsu pakappayitvā, saccam musāti dvayadhammamāhū”ti⁶. **Ayonisomanasikāropi diṭṭhiṭṭhānam**. Yathāha “tassevaṁ manasikaroto channam diṭṭhīnam aññatarā diṭṭhi uppajjati, atthi me attāti tassa saccato thetato diṭṭhi uppajjati”ti⁷. **Diṭṭhārammaṇanti** diṭṭhi-ārammaṇabhūtam upādānakkhandhapañcakaṁ. Tenāha “rūpaṁ attato samanupassati”ti-ādī⁸. Rūpavedanādivinimuttassa diṭṭhiyā ārammaṇassa abhāvato anādiyitvā

1. Ma 2. 87; Am 3. 181 piṭṭhesu.

3. Abhi 1. 208 piṭṭhe.

5. Khu 1. 414; Khu 7. 216 piṭṭhesu.

7. Ma 1. 10 piṭṭhe.

2. Khu 7. 96 piṭṭhe.

4. Dī 1. 38 piṭṭhe.

6. Khu 1. 416; Khu 7. 228 piṭṭhesu.

8. Khu 9. 137 piṭṭhe Paṭisambhidāmagge.

idameva dasseti “**iminā paccayena idaṃ nāma dassanaṃ gahitaṃ**”ti. **Iminā paccayenā**ti vā ettha paccayaggahaṇena ārammaṇampi gahitamevāti daṭṭhabbam.

Tadevāti diṭṭhigatañceva diṭṭhipaccayañca. **Rūpasaññānanti** ettha **iti-**saddo ādi-attho, **evaṃ**-saddo pakārattho, “**yadi rūpasaññānan**”ti-ādinaṃ pakārena vuttasaññānanti attho. **Nirupakkilesā** nīvaraṇādi-upakkilesavimuttito. **Uttamā** paṇītabhāvappattito, tato eva **seṭṭhā**, seṭṭhattā eva uttaritarābhāvato **anuttariyā**. **Akkhāyatī**ti upaṭṭhāti. Ākiñcaññāyatanasaññāya visum vuccamānattā, catutthāruppesaṇṇāya ca imasmiṃ saññīvāde anotaraṇato “**yadi āruppesaṇṇānanti iminā ākāsaṇṇāyatanaviññāṇaṇcāyatanasaññā**” icceva vuttam. **Itarehi pana dvīhi**ti “yadi ekattasaññānam, yadi nānattasaññānan”ti imehi dvīhi padehi. **Samāpannakavāro ca** tathā idha kathitoti adhippāyo. **Koṭṭhāsato attha saññā** catukkadvayasaṅgahato. Ekattasaññīpadaṃ ṭhapetvā **atthato pana satta saññā honti** aggahitaggahaṇenāti adhippāyo. Tenāha “**samāpannaka -pa-saṅgahitoyevā**”ti.

Saññāgatanti saññāvasena gataṃ, saññāsaṅgahaṃ gataṃ vā. Tassa pana adiṭṭhigatassapi upalabbhamānattā “**saddhiṃ diṭṭhigatenā**”ti vuttam. **Paccayehi samāgantvā katanti** saha kāraṇabhūtehi paccayehi teneva saha kāraṇabhāvena samāgantvā nibbattitaṃ, paṭiccasamuppannanti attho. **Sanṅhatattā oḷārikaṃ** uppādavayaññathattasabbhāvato. Yassa hi uppādo paññāyati vayo paññāyati, ṭhitassa aññatthattaṃ paññāyati, taṃ khaṇe khaṇe bhijjanasabbhāvato passantassa pākaṭabhūtavikāraṃ oḷārikaṃ siyā. Na cettha maggaphaladhammā nidassetabbā tesam tathā ananupassitabbato, tesampi saṅkhatabhāvena itarehi samānayogakkhamatāya dunnivārayabhāvato. Tathā hi “asesavirāgaṇirodhā”ti¹ vacanato maggassapi nissaraṇabhāvena “**atthi kho pana saṅkhārānaṃ nirodho**”ti nibbānamevettha paṭiyogabhāvena uddhaṭam “nirujjhanti etthā”ti katvā. **Nirodhasaṅkhātāṃ nibbānaṃ nāma atthī**ti ettha “atthi bhikkhave

1. Khu 1. 79; Vi 3. 1 piṭṭhesu.

ajātaṃ abhūtaṃ asaṅkhatan”ti suttapadam¹ ānetvā vattabbaṃ. **Nibbānadassīti** sacchikiriyaḥhisamayavasena nibbānadassī, tato eva itarāḥhisamayatthasiddhiyā **taṃ saṅkhatan atikkanto**.

23. **Aṭṭhasu asaṅṇivādesū**ti idaṃ brahmajāle² āgatanayena vuttameva hi sandhāya heṭṭhā “saṅṇīti iminā aṭṭha asaṅṇivādā kathitā”ti vuttaṃ. Idha pana cattāro vādā eva uddhaṭṭā. Tenāha “**asaṅṇī**”ti-ādi. Esa nayo parato “**aṭṭhasu nevasaṅṇīnāsaṅṇivādesū**”ti etthāpi. Saṅṇāya sati tāya vedanāgāhasabbhāvato “**ābādhanaṭṭhena saṅṇā rogo**”ti vuttaṃ. Dukkhatāsūlayogato kilesāsucipaggharaṇato uppādajarābhangehi uddhumātapakkapabhiḥjanato ca **saṅṇāgaṇḍo**, svāyamattho dosaduṭṭhatāya eva hotīti āha “**sadosaṭṭhena gaṇḍo**”ti. Piḷājananato antotudanato duruddharaṇato ca saṅṇā sallan, svāyamattho attabhāvaṃ anupavisitvā avatṭhānenāti āha “**anupavitṭhaṭṭhena sallan**”ti. Paṭisandhiggaḥṇe viṇṇāṇaṃ kutoci āgataṃ viya hotīti vuttaṃ “**paṭisandhivasena āgatin**”ti. **Gatinti** pavattim. Sā pana tāsu tāsu gatisu vutti hotīti vuttaṃ “**cutivasena³ gatin**”ti, vaḍḍhanavasena ghanapabandhavasenāti attho. Tenāha “**aparāparan**”ti. Aparāparaṃ hi pabandhavasena pavattamānaṃ viṇṇāṇaṃ nandūpasecanaṃ, itaraṃ khandhattayaṃ vā nissāya abhivuddhiṃ patiṭṭhaṃ mahantaṃca pāpuṇātīti. Pavaḍḍhavasena vā gatim, nikkhepavasena cutim, tato aparāparaṇca rūpapavattanavasena upapattim, indriyaparipākavasena vuḍḍhiṃ, tassa tassa kammaṣa katūpacitabhāvena viruḷhiṃ, tassa kammaṣa phalanibbattiyā vepullanti yojetabbaṃ.

Kāmaṇcāti-ādinā “aṇṇātra rūpā”ti-ādikā codanā lakkhaṇavasena vuttāti dassetvā ayaṇca nayo codanāya avisitṭhavisayatāyā siyā, visitṭhavisayā panāyaṃ codanāti dassetuṃ “**ayaṃ pana paṇho**”ti-ādi vuttaṃ. **Ettake khandheti** yathāvutte rūpavedanādiḥ cattāro khandhe. **Aṇṇātra rūpāti** iminā yattha katthaci rūpena vinā viṇṇāṇassa pavatti natthīti dīpitaṃ hoti. Bhavavisesacodanāya

1. Khu 1. 178 piṭṭhe Udāne.

2. Dī 1. 28 piṭṭhe.

3. Gativasena (Ka)

sabhāvato eva viññāṇena vinā rūpassapi pavatti natthīti dīpitaṃ hotīti āha “**arūpabhavepi rūpaṃ, asaṇṇābhave ca viññāṇaṃ atthī**”ti.

Nirodhasamāpannassāti saṇṇāvedayitanirodhaṃ samāpannassapi viññāṇaṃ atthi. **Byañjanacchāyāya ce atthaṃ paṭibāhasīti** yadi saddatthameva gahetvā adhippāyaṃ na gaṇhasi neyyatthaṃ suttanti. Ettha ca asaṇṇābhave nibbattasattavasena paṭhamavādo, saṇṇaṃ attato samanupassatīti ettha vuttanayena saṇṇaṃyeva attāti gahetvā tassa kiñcanabhāvena ṭhitāya aññāya saṇṇāya abhāvato asaṇṇīti pavatto dutiyavādo, tathā saṇṇāya saha rūpadhamme, sabbe eva vā rūpārūpadhamme attāti gahetvā pavatto tatiyavādo, takkaggāhavaseneva pavatto catutthavādo. Tesu yaṃ vattabbaṃ, taṃ heṭṭhā vuttanayeneva veditabbaṃ. Nevasaṇṇānāsaṇṇānivādepi asaṇṇābhave nibbattassa sattassa cutipaṭisandhīsu, sabbattha vā paṭusaṇṇākiccaṃ kātuṃ asamatthāya sukhumāya saṇṇāya atthibhāvapaṭijānanavasena paṭhamavādo, asaṇṇānivāde vuttanayena sukhumāya saṇṇāya vasena saṇṇānanasabhāvatāpaṭijānanavasena ca dutiyavādādayo pavattāti evamettha etesaṃ vādānaṃ sabbhāvo veditabbo. Sesaṃ vuttanayemeva.

24. Yattha na saṇṇā, tattha ñāṇassa sambhavo eva natthīti āha “**asaṇṇā sammoho**”ti, asaṇṇābhāvo nāma sammohappavattīti attho. Yathā niyyantīti niyyāniyāti bahulaṃ vacanato kattusādhano niyyānīyasaddo, evaṃ idha viññātabbasaddoti āha “**viññānīti viññātabban**”ti, vijānanaṃ viññāṇanti attho. Tena¹ **diṭṭhasutamutaviññātabbamattenāti** diṭṭhasutamutaviññāṇappamāṇenāti attho daṭṭhabbo. Tenāha “**pañcadvārikasaṇṇāpavattimattenā**”ti, nibbikappabhāvato pañcadvārikasaṇṇāpavattisamena bhāvanābhinihārenāti attho. **Oḷārikasaṅkhārappavattimattenāti** oḷārikānaṃ saṅkhārānaṃ pavattiyā. **Oḷārikasaṅkhārāti** cettha ākiñcaṇṇāyatanapariyosānā samāpattidhammā adhippetā. **Upasampadanti** ye saṇṇāya, asaṇṇābhāve ca dosaṃ disvā nevasaṇṇānāsaṇṇāyatanam vaṇṇentāpi rūpajjhānapaṭilābhamattena tassa sampādanam paṭilābham adhigamaṃ paññapenti, tesaṃ tassa byasanaṃ

1. Tenāha (Ka)

akkhāyati anupāyabhāvato. Tenāha “**vināso**”ti-ādi. **Vuṭṭhānanti** ()¹ sadisasamāpajjanapubbakam parivuṭṭhānam. Samāpatti eva tesam natthi anadhigatattā. **Oḷārikasaṅkhārappavattiyā** antamaso ākiṇcaṇṇāyatanasaṅkhārappavattiyāpi **pattabbanti na akkhāyati** tepi samatikkamitvā pattabbato. **Saṅkhārānanti** niddhāraṇe sāmivacanam. **Avasesāti** ito param sukhumabhāvo nāma natthīti sukhumabhāvāpattiyā avasesā. Tenāha “**bhāvanāvasena sabbasukhumabhāvaṃ pattā saṅkhārā**”ti. **Etanti** nevasaṇṇānāsaṇṇāyatanam **pattabbari nāma hoti** tādīsasaṅkhārappattiyam tabbohārato. **Saṅkhataṃ** samecca sambhuyya paccayehi katattā.

25. “Ye te samaṇabrāhmaṇā sato sattassa ucchedaṃ vināsaṃ vibhavaṃ paññapenti”ti² vakkhamānattā sabuddhiyam³ viparivattamāne ekajjham gahetvā “tatrā”ti bagavatā vuttanti āha “**tatrāti sattasu ucchedavādesu bhumman**”ti. **Uddham saranti** uddham gataṃ sarantāti taṃ dassento āha “**uddham vuccati**”ti-ādi. **Sarantāti** yattha patthenti na labhanti, taṃ jānantā. **Āsattinti** āsīsanam. **Peccāti** paraloke. **Vāṇijūpamā viyāti** bhavapariyāpannaphalavisesāpekkhāya paṭipajjanato. **Sakkāyassa bhayāti** santo kāyoti sakkāyo, paramatthato vijjamāno dhammasamūhoti katvā upādānakkhandhapañcakam, tato bhāyanena. **Mā khīyi** mā parikkhayam agamāsi. **Mā osīdi** mā heṭṭhā bhassi. **Abbhanti**⁴ ākāsaṃ **mā undriyi** mā bhijjivā pati. Gaddulena baddho **gaddulabaddho**. **Daḷhathambho viya khīlo viya ca** sakkāyo dummocanīyato. **Sā viya diṭṭhigatiko** tassa anuparivattanato. **Daṇḍako viya diṭṭhi** chedanakaraṇāya⁵ asamatthabhāvakaraṇato. **Rajju viya taṇhā** bandhanato ca, ārammaṇakaraṇavasena samannāgamanavasena ca sambaddhabhāvato. Tena vuttaṃ “**diṭṭhidaṇḍake pavesitāya taṇhārajjuyā**”ti.

26. Bhagavā attano desanāvilāsenā veneyyajjhāsavāsena (Catucattārīsa aparantakappikavādā tattha tattha antogadhāti)⁶ uddesavasena pañceva saṅgahetvā yathuddesaṃ nigamento “**imāneva**

1. (Na) (?)

2. Ma 3. 21 piṭṭhe.

3. Taṃvuddhiyam (Ka)

4. Ambhā (Aṭṭhakathāyam.)

5. Bandhaniyakaraṇāya (Ka)

6. (Catucattārīsāya aparantakappikavāsesu kattha antogadhāti) (Ka)

pañcāyatanāni”ti āha. Tattha dukkhassa nimittabhāvato diṭṭhitānaṃ kāraṇaṭṭhena āyatanatthoti vuttaṃ **“imāneva pañca kāraṇāni**”ti. Saññī-ādivasena tīṇi, ucchedavādoti **cattāri bhājitāni**. Itaraṃ pana **diṭṭhadhammanibbānaṃ kuhiṃ pavitṭhaṃ?** Sarūpato abhājitattā yathābhājitesu vādesu kattha antogadhanti pucchati. Uddese pana sarūpato gahitameva **“diṭṭhadhammanibbānaṃ vā paneke abhivadanti**”ti. Itaro ekattasaññīvāde nānattasaññīvāde antogadhanti dassento **“ekatta -pa-veditabban**”ti āha. Yathāsukhañcetaṃ vuttaṃ. Paṭhamo hi diṭṭhadhammanibbānavādo nānattasaññīvāde antogadho, itare cattāro ekattasaññīvāde.

27. **Atītakotṭhāsasaṅkhātanti** atītaṃ khandhakoṭṭhāsasaṅkhātanti pubbantaṃ. Pubbe nivutthadhammavisayā kappanā idhādhippetā, tasmā atītakālavācako idha pubba-saddo, rūpādikhandhavinimuttaṇca kappanāvattu natthi, antasaddo ca koṭṭhāsavācako¹. Tena vuttaṃ **“atītakotṭhāsasaṅkhātanti pubbantaṃ kappetvā**”ti. “Kappetvā”ti ca tasmim pubbante taṇhāyanābhiniṣānaṃ samatthanaṃ pariniṭṭhāpanaṃ vadati. **Sesampīti** “pubbantānudiṭṭhi”ti evamādikaṃ. **Pubbe vuttappakāraṇti** “aparantānudiṭṭhino”ti-ādīsu vuttappakāraṃ. Ekekaṣmīṇca **attāti** āhito ahaṃmāno etthāti katvā, **lokoti** lokiyaṇti ettha puññapāpāni tabbipākā cāti katvā taṃ taṃ gahaṇavisesaṃ upādāya paññāpanaṃ hotīti āha **“rūpādīsu aññataraṃ attāti ca lokoti ca gahetvā**”ti. Sabbadābhāvena **sassato**. **Amaro nicco dhuvoti** tasseva vevacanāni. Maraṇābhāvena **amaro**, uppādābhāvena sabbakālaṃ vattanato **nicco**, thiraṭṭhena vikārābhāvena **dhuvo**. **Yathāhāti-**ādinā yathāvuttamatthaṃ niddesapaṭisambhidāpālīhi vibhāveti. Ayaṇca attho “rūpaṃ attato samanupassati, vedanaṃ, saññaṃ, saṅkhāre, viññāṇaṃ attato samanupassati”ti² imissā pañcavidhāya sakkāyadiṭṭhiyā vasena vutto. “Rūpavantan”ti-ādikāya² pana pañcadasavidhāya sakkāyadiṭṭhiyā vasena cattāro cattāro khandhe “attā”ti gahetvā tadanñaṃ “loko”ti paññāpentīti ayampi attho labbhati, tathā ekaṃ khandhaṃ “attā”ti gahetvā tadanñaṃ “loko”ti paññāpentīti evamettha attho daṭṭhabbo. **Eseva nayoti** iminā yathā “rūpādīsu aññataraṃ

1. Bhāvavācako (Ka)

2. Khu 9. 137 piṭṭhe Paṭisambhidāmagge.

attāti ca lokoti ca gahetvā sassato -pa- dhuvo”ti attho vutto, evaṃ asassato anicco adhuvo ucchijjati vinassati na hoti paraṃ maraṇā, nicco ca anicco ca nevanicco nāniccoti evamādimatthaṃ atidisati.

Cattāro sassatavādāti lābhīvasena tayo, takkīvasena ekoti evaṃ cattāro. Pubbenivāsañāṇalābhī titthiyo mandapaṇṇo anekajāṭisatasahassamattaṃ anussarati, majjhimapaṇṇo dasa saṃvaṭṭavivaṭṭakappāni, tikkhapaṇṇo cattārīsa saṃvaṭṭavivaṭṭakappāni, na tato paraṃ, so evaṃ anussaranto attā ca loko cāti abhivadati. Takkī pana takkapariyāhataṃ vīmaṃsānucaritaṃ sayamṇapaṭibhānaṃ sassato attā ca loko cāti abhivadati. Tena vuttaṃ “lābhīvasena tayo, takkīvasena ekoti evaṃ cattāro sassatavādā”ti. Eteneva ca adhiccasamuppattikavādo viya sassatavādo kasmā duvidhena na vibhattoti ce? Paṭikkhittattāti daṭṭhabbaṃ.

Ettha ca “sassato attā ca loko cā”ti vāde ayamayuttatāvibhāvanā—yadi hi parena parikappito attā, loko vā sassato siyā, tassa nibbikāratāya purimarūpāvijahanato kassaci visesādhānassa¹ kātuṃ asakkuṇeyyatāya ahitato nivattanatthaṃ hite ca paṭipatti-atthaṃ upadeso eva nippayojano siyā sassatavādino, kathaṃ vā so upadeso pavattiyati vikārābhāvato, evaṃ attano ajaṭākāsassa viya dānādikiriyaṃ himsādikiriyaṃ ca na sambhavati, tathā sukhassa dukkhassa ca anubhavananibandho eva sassatavādino na yujjati kammabaddhābhāvato, jāti-ādīnaṃ asambhavato kuto vimokkho. Atha pana dhammamattaṃ tassa uppajjati ceva vinassati ca, yassa vasenāyaṃ kiriyaḍivohāroti vadeyya, evampi purimarūpāvijahanena avaṭṭhitassa attano dhammamattanti na sakkā sambhāvetuṃ, te vā panassa dhammā avatthābhūtā tato aññe vā siyūṃ anaññe vā, yadi aññe, na tāhi tassa uppannāhipi koci viseso atthi. Yo hi karoti paṭisaṃvedeti cavati upapajjati cāti icchitaṃ, tasmā tadavattho eva yathāvuttadoso, kiṃca dhammakappanāpi niratthakā siyā, atha anaññe, uppādavinaśavantīhi

1. Visesakaraṇassa (Ka)

avatthāhi anaññassa attano tāsāṃ viya uppādivināsasambhavāpattito kuto niccatāvakāso, tāsampi vā attano viya niccatāti¹ bandhanavimokkhānaṃ asambhavo evāti na yujjati eva sassatavādo, na cettha koci vādī dhammānaṃ sassatabhāve parisuddhaṃ yuttiṃ vattuṃ samattho atthi, yuttirahitañca vacanaṃ na paṇḍitānaṃ cittaṃārādheti viññūhi chaḍḍito evāyaṃ sassatavādoti.

Satta ucchedavādāti ettha te sarūpamattato heṭṭhā dassitā eva, tattha dve janā ucchedadiṭṭhiṃ gaṇhanti lābhī ca alābhī ca. Tattha lābhī nāma dibbacakkhuññalābhī dibbena cakkhunā arahato cutiṃ disvā upapattiṃ apassanto, yo vā puthujjanānampi cutimattameva daṭṭhuṃ sakkoti, pubbayogābhāvena parikkammākaraṇena vā upapātaṃ daṭṭhuṃ na sakkoti, so “tattha tattheva attā ucchijjatī”ti ucchedadiṭṭhiṃ gaṇhāti. Alābhī “ko paralokaṃ jānāti, ettako jīvavisayo, yāva² indriyagocaro”ti attano dhītuyā hatthaggaṇhanakarājā viya kāmasukhagiddhatāya vā, “yathā rukkhapaṇṇāni rukkhato patitāni na paṭisandhiyanti, evaṃ sabbepi sattā appaṭisandhikamaraṇameva gacchanti, jalabubbulaḥkūpamā sattā”ti takkamattavasena vā ucchedadiṭṭhiṃ gaṇhāti. Tattha yaṃ heṭṭhā vuttaṃ “manussattabhāve kāmāvacaradevattabhāve rūpāvacaradevattabhāve catubbidha-arūpattabhāve cavitvā sattassa ucchedapaññāpanavasena satta ucchedavādā kathitā”ti, tattha yuttaṃ tāva purimesu tīsu vādesu “kāyassa bheda”ti vuttaṃ pañcavokārabhavapariyāpannaṃ attabhāvaṃ ārabha pavattattā tesāṃ vādānaṃ, na yuttaṃ catuvokārabhavapariyāpannaṃ attabhāvaṃ nissāya pavattesu catutthādisu catūsu vādesu “kāyassa bheda”ti vuttaṃ. Na hi arūpīnaṃ kāyo atthīti? Saccametaṃ, rūpabhava pavattavohāreneva diṭṭhigatiko arūpabhavepi kāyavohāramāropetvā āha “kāyassa bheda”ti. Yathā diṭṭhigatikehi diṭṭhiyo paññattā, tattheva bagavā dassesīti. Arūpakāyabhāvato vā phassādidhammasamūhahūte arūpattabhāve kāyaniddeso daṭṭhabbo.

Etthāha “kāmāvacaradevattabhāvādiniravasesavibhavapatiṭṭhāpakānaṃ dutiyavādādīnaṃ yutto aparantakappikabhāvo anāgataddhavisayattā

1. Niccabhāvāpattīti (Ka)

2. Ettako eva visayo, yoyaṃ (Ka) Visuddhi-Ṭī 2. 120 piṭṭhe passitabbaṃ.

tesaṃ vādānaṃ, na pana
 diṭṭhigatikapaccakkhabhūta-manussatta-bhāvasamucchedapatiṭṭhāpakassa
 paṭhamavādassa paccuppannavisayattā”ti. Yadi evaṃ yathā hi
 dutiyādivādānaṃ, purimapurimavādasaṅgahitasseva attano
 uttaruttarabhavopapattiyā samucchedanato yujjati aparantakappikatā, tathā
 ca “no ca kho bho ayaṃ attā ettāvata sammā samucchinno hoti”ti-ādi
 vuttaṃ. Evaṃ anāgatasseva manussatta-bhāvasamucchedassa adhippetattā
 paṭhamavādassapi aparantakappikatā yujjati. Evaṃ sabbassapi pubbantato
 āgatassa ucchedapaññāpanavasena idha pubbantakappikesu desanā gatā. Ete
 ucchedavādā heṭṭhā aparantakappikesu tattha tattheva ucchijjati, na tato
 uddhaṃ pavatti atthiṭi dassanattaraṃ vuttā. Jalabubbulaḥkūpamā hi sattāti
 tassa laddhi.

Idhāti pubbantakappikesu. **Idheva** manussatta-bhāvādi-ke **ucchijjati**
 vinatṭhavināsavasena. Evaṃ anāgate anuppattidassanaparānaṃ
 ucchedavādānaṃ aparantakappikesu gahaṇaṃ, pubbantato pana āgatassa
 attano idheva ucchedadassanaparānaṃ pubbantakappikesu gahaṇaṃ. **Ito**
paraṃ na gacchatīti pana idaṃ atthato āpannassa atthassa dassanaṃ. Sattesu
 saṅkhāresu ca ekaccasassatanti pavatto ekaccasassatavādo, so pana
 brahmakāyikakhiḍḍāpadosikamanopadosikatta-bhāvato cavitvā idhāgatānaṃ
 takkino ca uppajjanavasena catubbidhoti āha “**cattāro ekaccasassatavādā**”ti.
 “Saṅkhārekaccasassatikā”ti idaṃ tehi sassatta-bhāvena gayhamānaṃ
 dhammaṃ yathāsabhāvadassanavasena vuttaṃ, na
 paneccasassatikamatadassanavasena. Tassa hi sassatābhimataṃ
 asaṅkhatamevāti laddhi. Tathā hi vuttaṃ **brahmajāle**¹ “cittanti vā manoti vā
 viññāṇanti vā ayaṃ attā nicco dhuvo sassato avipariṇāmadhammo
 sassatisamaṃ tattheva ṭhassati”ti. Na hi yassa bhāvassa paccayehi
 abhisāṅkhatabhāvaṃ paṭijānāti, tasseeva niccadhuvādibhāvo anumattakena
 na sakkā² paṭiññātuṃ. Etena “uppādavayadhuvatāyutta-bhāvā siyā niccā, siyā
 aniccā, siyā navattabbā”ti-ādinā pavattassa sattabhaṅgavādassa ayuttatā
 vibhāvitā hoti.

1. Dī 1. 20 piṭṭhe.

2. Sakkā (Dī-Ṭī 1. 152 piṭṭhe.)

Tatthāyaṃ¹ ayuttatāvibhāvanā—yadi “yena sabhāvena yo dhammo atthīti vuccati, teneva sabhāvena so dhammā natthī”ti—ādinā vuccayya, siyā anekantavādo, atha aññena, siyā na anekantavādo, na cettha desantarādisambaddhabhāvo yutto vattum tassa sabbalokasiddhattā vivādābhāvato. Ye pana vadanti “yathā suvaṇṇaghaṭe makuṭe kate ghaṭabhāvo nassati, makuṭabhāvo uppajjati, suvaṇṇabhāvo tiṭṭhatiyeva, evaṃ sabbabhāvānaṃ koci dhammo nassati, koci uppajjati, sabhāvo pana tiṭṭhati”ti, te vattabbā—kiṃtaṃ suvaṇṇaṃ, yaṃ ghaṭe makuṭe ca avaṭṭhitaṃ, yadi rūpādi, so saddo viya anicco, atha rūpādisamūho, samūho nāma sammutimattaṃ, tassa vohāramattassa atthitā natthitā niccatā vā na vattabbā tassa paramatthasabhāvena² anupalabbhanatoti anekantavādo na siyā, dhammā ca dhammito aññe vā siyūṃ anaññe vā, yadi aññe, na tesāṃ aniccatāya dhammā anicco aññattā. Na hi rūpā cakkhuviññāṇaṃ aññattā, na ca³ rūpe cakkhuviññāṇasaddo⁴ hoti, kiñca dhammakappanāpi niratthikā⁵ siyā dhammino niccāniccatāya asijjhanato. Atha anaññe, uppādivināsavantehi anaññassa dhammino tesāṃ viya uppādivināsasabbhāvato kuto niccatāvakāso, tesampi vā dhammino viya niccatāpatti siyā. Apica niccāniccanavattabbarūpo attā ca loko ca paramatthato vijjamānatāpaṭijānanato yathā niccādīnaṃ aññataraṃ rūpaṃ, yathā vā dīpādayo. Na hi dīpādīnaṃ udayabbayasabhāvānaṃ niccāniccanavattabbasabhāvataṃ sakko vattum jīvassa niccādīsu aññataraṃ rūpaṃ viyāti evaṃ sattabhaṅgassa viya sesabhaṅgānampi asambhavoyevāti sattabhaṅgavādassa ayuttatā veditabbāti.

Ettha ca “issaro nicco, aññe sattā aniccā”ti evaṃ pavattavādāsattakaccasassatavādā seyyathāpi issaravādādayo, “paramāṇavo niccā dhuvā, dvi-aṇukādayo aniccā”ti⁶ evaṃ pavattavādā saṅkhārekaccasassatavādā seyyathāpi kaṇḍavādādayo. Nanu ca “ekacce dhammā sassatā,

1. Dī-Ṭī 1. 152 piṭṭhādīsupi passitabbaṃ.

2. Purimattabhāve (Ka)

3. Cakkhuviññāṇatthā na hi (Ka)

4. Cakkhuviññeyyasaddo (Ka)

5. Kiñci dhammaṃ niratthakaṃ (Ka) Dī-Ṭī 1. 149 piṭṭhe passitabbaṃ.

6. Visesikadassane sattamapariccede paṭhamakaṇḍe passitabbaṃ.

ekacce asassatā”ti etasmim vāde cakkhādīnaṃ asassatatāsanniṭṭhānaṃ
yathāsabhāvāvabodho eva, tayidaṃ kathaṃ micchādassananti, ko evamāha

“cakkhādīnaṃ asassatabhāvasanniṭṭhānaṃ micchādassanan”ti?

Asassatesuyeve pana kesañci dhammānaṃ sassatabhāvābhiniveso idha
micchādassanaṃ, tena pana ekavāre pavattamānena cakkhādīnaṃ
asassatabhāvāvabodho vidūsito saṃsaṭṭhabhāvato, visasaṃsaṭṭho viya
sappimaṇḍo sakiccakāraṇāsamattatāya sammādassanapakke ṭhapetabbataṃ
nārahati. Atha vā asassatabhāvena nicchitāpi cakkhu-ādayo
samāropitajīvasabhāvā eva diṭṭhigatikehi gayhantīti tadavabodhassa
micchādassanabhāvo na sakkā nivāretum. Tathā hi vuttaṃ **brāhmajāle**¹
“cakkhanti vā -pa- kāyoti vā ayaṃ me attā”ti-ādi. Evañca katvā asaṅkhatāya
saṅkhatāya ca dhātuyā vasena yathākkamaṃ ekacce dhammā sassatā, ekacce
asassatāti evaṃ pavatto vibhajjavādopi ekaccasassatavādo āpajjatīti
evaṃpakārā codanā anokāsā hoti
aviparītadhammasabhāvasampañjātibhāvato.

Na maratīti amarā. Kā sā? “Evantipi me no”ti-ādinā² nayena
pariyantarāhitā diṭṭhigatikassa diṭṭhi ca vācā ca, amarāya diṭṭhiyā vācāya
vividho khepoti amarāvikkhepo, so etassa atthīti **amarāvikkhepo**. Atha vā
amarāti ekā macchajāti, sā ummujjananimujjanādivasena udaye
sandhāvamānā gāhaṃ na gacchati, evamevaṃ ayampi vādo ito cito ca
sandhāvati gāhaṃ nāgacchatīti amarāvikkhepo, so eva **amarāvikkhepiko**.
Svāyaṃ vādo musāvāda-anuyogachandarāgamohahetukatāya catudhā
pavattoti āha “**cattāro amarāvikkhepikā vuttā**”ti. Nanu cettha³ catubbidhopi
amarāvikkhepiko kusalādi ke dhamme paralokattikādīni ca yathābhūtaṃ
anavabujjhamāno tattha tattha pañhaṃ puṭṭho pucchāya vikkhepanamattaṃ
āpajjatīti tassa kathaṃ diṭṭhigatikabhāvo. Na hi avattukāmassa viya
pucchitamattaṃ ajānantassa vikkhepakaraṇamattena diṭṭhigatikā yuttāti?
Na hevaṃ pucchāvikkhepakaraṇamattena tassa diṭṭhigatikā icchitā, atha
kho micchābhinivesena. Sassatavasena micchābhinivīṭṭhoyeva hi
mandabuddhitāya kusalādidhamme

1. Dī 1. 20 piṭṭhe. 2. Dī 1. 24 piṭṭhe. 3. Dī-Ṭī 1. 165 piṭṭhādīsūpi passitabbaṃ.

paralokattikādīni ca yāthāvato appaṭipajjamāno attanā aviññātassa atthassa param viññāpetum asamatthatāya musāvādādibheyena ca vikkheparam āpajjatīti. Tathā hissa vādassa sassatadiṭṭhisangaho vutto. Atha vā puññapāpānam, tabbipākānañca anavabodhena, asaddahanena ca “tabbisayāya pucchāya vikkhepakaraṇamyeva yuttam sundarañcā”ti khantiṃ ruciṃ uppādetvā abhinivisantassa uppannā visumyevekā esā diṭṭhi sattabhaṅgadiṭṭhi viyāti datṭhābbā. Tathā ceva vuttam “pariyantarahitā diṭṭhigatikassa diṭṭhi ceva vācā cā”ti¹. Katham panassā sassatadiṭṭhisangaho? Ucchedavasena anabhinivesato. “Natthi koci dhammānam yathābhūtavēdī vivādabahulattā lokassa, ‘evamevan’ti pana saddantarena dhamme nijjhānanā anādikālikā loka”ti gāhavasena sassatalesopettha labbhatieva.

Amati gacchati ettha sabhāvo osānanti anto, mariyādo, so etassa atthīti **antavā**. Tenāha “**sapariyanto**”ti. Avaḍḍhitakasiṇassa puggalassa evam hotīti yojanā. **Dutiyavādo** “anantavāloko”ti vādo. **Tatiyavādo** “antavāca-anantavācā”ti vādo. **Catutthavādo** “nevantavānānantavā”ti vādo. Ete eva cattāro vādino sandhāya **brahmajāle**² “antānantikā antānantam lokassa paññapenti catūhi vatthūhi”ti vuttam. Tattha³ yuttam tāva purimānam tiṇṇam vādīnam antattañca anantattañca antānantattañca ārabha pavattavādattā antānantikattam, pacchimassa pana tadubhayapaṭisedhavasena pavattavādattā kathamantānantikattanti? Tadubhayapaṭisedhavasena pavattavādattā eva. Yasmā paṭisedhavādopi antānantavisayo eva tam ārabha pavattattā. Apare āhu—“yathā tatiyavāde sambhedavasena etasseva antavantatā anantatā ca sambhāvati, evam takkīvādepi kālabhedavasena ubhayasambhavato aññamaññapaṭisedhena ubhayaññeva vuccati. Katham? Antavantatāpaṭisedhena hi anantatā vuccati, anantatāpaṭisedhena ca antavantatā, antānantānañca tatiyavādabhāvo kālabhedassa adhippetattā. Idam vuttam hoti yasmā ayaṃ lokasaññito attā jhāyīhi adhigatavisesehi ananto kadāci sakkhi diṭṭho anusuyyati, tasmā nevantavā, yasmā pana

1. Dī-Ṭṭha 1. 106 piṭṭhesu.

2. Dī 1. 21 piṭṭhe.

3. Dī-Ṭṭi 1. 161 piṭṭhādīsopi passitabbam.

tehi eva kadāci antavā sakkhi diṭṭho anusuyyati, tasmā na pana anantavā”ti. Yathā ca anussutitakkīvasena, evaṃ jātissaratakki-ādīnañca vasena yathāsambhavaṃ yojetabbaṃ. Ayaṃ hi takkiko avaḍḍhitabhāvapubbakattā paṭibhāganimitānaṃ vaḍḍhitabhāvassa vaḍḍhitakālavasena apaccakkhakāritāya anussavādimatte ṭhatvā “nevantavā”ti paṭikkhipati, avaḍḍhitakālavasena pana “nānanto”ti. Na pana antavantatānantatānaṃ accantamabhāvena yathā taṃ “nevasaññīnāsaññī”ti, avassaṃ ca etaṃ evaṃ viññātabbaṃ, aññathā vikkhepapakkhaṃyeva bhajeyya catutthavādo. Na hi antavantatānantatānadubhayavimutto attano pakāro atthi, takkīvādī ca yuttimaggako, kālabhedavasena ca tadubhayampi ekasmiṃ na na yujjatīti. **Anantaracatukkanti** ekattasaññīti āgatasaññīcatukkaṃ.

Ekantasukhīti ekanteneva sukhī. Taṃ panassa sukhaṃ dukkhena avomissaṃ hotīti āha “**nirantarasukhī**”ti. **Ekantasukhamevā**ti idaṃ sukhabahulataṃ sandhāya vuttaṃ. **Atītāsu sattu** **jātīsū**ti idaṃ tato paraṃ jātissarañāṇena anussarītum na sakkoti katvā vuttaṃ. **Tādisamevā**ti sukhasamaṅgimeva attabhāvaṃ. “Evaṃ sukhasamaṅgī”ti taṃ **anussarantassa**. **Jātissarassa**¹ atītajātiyampi idha viya dukkhaphuṭṭhassa taṃ anussarantassa.

Sabbesampīti lābhīnaṃ takkīnampi. **Tathā**ti iminā “sabbesampī”ti idaṃ padaṃ ākaḍḍhati. Kāmāvacaraṃ nāma adukkhamasukhaṃ anuḷāraṃ avibhūtanti āha “**catutthajjhānavasena**”ti. Catutthajjhānaṃ kāraṇabhūtaṃ etassa atthi, tena vā nibbattanti **catutthajjhānikaṃ**. **Majjhataṭṭhā**ti majjhatabhūtassa majjhattavedanābahulassa. **Majjhataṭṭhānameva** attano majjhattatāpattameva bhūtapubbaṃ anussarantassa. **Ekaccasassatikā**ti ekaccasassatavādinō vuttā. Puggalādhiṭṭhānena hi ekaccasassatikā. Esa nayo sesesupi. Adhiccasaṃuppannavādo sassatavādasamuddiṭṭhoti katvā “**dve adhiccasaṃuppannika**”ti ca vuttaṃ.

28. **Diṭṭhuddhāraṇ**ti yathāvuttānaṃ diṭṭhīnaṃ aniyyānikabhāvadassanavasena paduddharaṇaṃ. **Paccattaṃyeva** **ñāṇanti** parappaccayaṃ attaniyeva ñāṇaṃ. Taṃ pana

1. Evaṃ sukhasamaṅgī evaṃ jātiṃ sarantassa (Ka)

attapaccakkham hotīti āha “**paccakkhaññāṇa**”ti. Suvannaṇassa viya dosāpagamena upakkilesavigamena ñāṇassa visuddhanti āha “**parisuddhanti nirupakkilesan**”ti. Kilesandhakāravigamato sappabhāsamujjalameva hotīti vuttam “**pariyodātanti pabhassaran**”ti. **Bāhirasamayasmimpi honti** jhānassa samijjhanato. **Mayamidam jānāmā**ti “sassato attā ca loko ca idameva saccam moghamaññan”ti ca micchāgāhavasena aññāṇabhāgameva paribrūhetvā tato eva yathāgahitam gāham sandhāya “mayamidam attham tattha jānāmā”ti **evam tattha** micchāgāhe¹ avijjamānam **ñāṇakoṭṭhāsam otarenti**eva anuppavesentiyeva. **Na tam ñāṇam, micchādassanam nāmetam**, kim pana tam micchādassanam nāma? Sassato attā ca loko cāti-ādinā micchābhinivesabhāvato. Tenāha “**tadapi -pa- attho**”ti. Yam tam diṭṭhiyā upanissayabhūtam ñāṇam, tam sandhāyāha “**jānanamattalakkhaṇattā ñāṇabhāgamattamevā**”ti. Ñāṇampi hi diṭṭhiyā upanissayo hotiyeva lābhino itarassa ca tathā tathā micchābhinivesato. **Anupātivattanato** anatikkamanato. Asādharaṇato na upātivattanti etenāti anupātivattanam, tato. **Upādānapaccayatoti** upādānassa paccayabhāvato. Etena phalūpacāreneva upādānamāha. Yadi brahmajāle² āgatā sabbāpi diṭṭhiyo idha kathitā honti, **evam sante idam suttaṁ brahmajālasuttana ekasadisanti āha “brahmajāle panā**”ti-ādi. “Aññatra rūpaṁ aññatra vedanā sakkāyamyeva anuparidhāvanti”ti vacanato idha sakkāyadiṭṭhi āgatā. **Brāhmajālam kathitameva hoti** tattha āgatānam dvāsaṭṭhiyāpi diṭṭhīnam idhāgatattā. Sassatucchedābhiniveso attābhinivesapubbako “attā sassato attā ucchedo”ti pavattanato.

30. **Dvāsaṭṭhi -pa- dassetunti** katham panāyamatto “idha bhikkhave ekacco”ti-ādi pāliyā dassito hotīti? Appahīnasakkāyadiṭṭhikassa pubbantāparantadiṭṭhi-upādiyanajotanato. **Pariccāgenāti** vikkhambhanena. **Catutthajjhānanirodhā tatiyajjhānam upasampajja viharatī**ti ettha na parihīnacatutthajjhānassa tatiyajjhānam bhavati, tatiyajjhānā vuṭṭhitassa pana catutthajjhānā vuṭṭhitassa ca tatiyam paṭilomanayena sambhavati. Tenāha

1. Micchāgāho (Ka)

2. Dī 1. 21 piṭṭhādīsu.

“ayaṃ panetthā”ti-ādi. Evaṃsampadamidaṃ veditabbanti “pavivekā pīti nirujjhatī”ti idaṃ “nirāmisasukhassa nirodhā”ti ettha viya vuṭṭhānanirodhavasena vuttanti veditabbanti attho.

Hīnajjhānapariyādānakadomanassanti nīvaraṇasahagatadomanassamāha. Taṃ hi jhānapariyādānakaraṃ. **Kammanīyabhāvoti** samāpattiṃ patto viya samāpattisamāpajjanabhāve kammakkhamabhāvo. Somanassavidhurattā domanassaṃ viyāti domanassanti vuttaṃ. “Uppajjati pavivekā pīti”ti puna vuttā pīti **jhānavayapīti**. **Yaṃ ṭhānaṃ chāyā jahatīti** yaṃ padesaṃ ātapena abhibhuyyamanāṃ chāyā jahati. Tattha ātape chāyāti padesena ātapasaññitānaṃ bhūtasāṅkhatānaṃ pahānaṭṭhānamāha. Tenāha “**yasmiṃ ṭhāne**”ti-ādi.

31. **Nirāmisam sukhanti tatiyajjhānasukhaṃ**
dūrasamussāritakāmāmisattā.

32. **Adukkhamasukhanti catutthajjhānavedanam**, na yaṃ kiñci upekkhāvedanaṃ.

33. **Niggahaṇoti** mamaṃkārabhāvena kiñci agaṇhanto. **Nibbānassa sappāyanti** nibbānādhimagassa, nibbānasseva vā avilomavasena ekantikupāyatāya sappāyaṃ. Tenāha “**upakārabhūtan**”ti. **Sabbatthāti** sabbesu tebhūmakadhammesu. **Etanti** etaṃ yathāvuttasamathabhāvanāya kilesānaṃ vikkhambhanaṃ. Sabbattha nikantiyā asukkhāpitattā kathaṃ nibbānassa **upakārapaṭipadā nāma jātaṃ**? Na jāyate vātyadhippāyo. **Sabbatthāti** pubbantānudiṭṭhi-ādike sabbasmim. **Aggaṇhanavasenāti** taṇhāgāhena aggaṇhanavasena. Yattha hi taṇhāgāto vimocito, tattha diṭṭhimānaggāhā sukkhā viya honti tadekaṭṭhabhāvato. Tādisassa nibbānagāminī paṭipadā eva āsanne, na dūre. Tena vuttaṃ “**upakārapaṭipadā nāma jātan**”ti. Tādisassa ca santohamasmīti-ādikā samanupassanā adhimānapakkhe tiṭṭhatīti āha “**abhivadatīti abhimānena upavadatī**”ti. Idameva upādiyatīti niyamābhāvato “**aṭṭhārasavidhampi**”ti vuttaṃ. Sesapadepe eseva nayo. Diṭṭhupādāne sati sesa-upādānasambhavo avuttasiddhoti tadeva uddhaṭaṃ.

Se āyatane¹ veditabbeti nirodhassa kāraṇaṃ nibbānaṃ² veditabbaṃ.
Dvinnaṃ āyatanānanti cakkhāyatanādīnaṃ dvinnaṃ āyatanānaṃ.
Paṭikkhepena nibbānaṃ dassitaṃ veneyyajjhāsayaavasena.

1. Sesāyatanena (Ka)

2. Nirodhassa ca kāraṇaṃ nibbānanti (Ka)

Na gāḍhatīti na paṭiṭṭhāti. Atoti asmā nibbānā. Sarāti taṇhā. Saṅkhārapaṭikkhepenāti saṅkhārekadesabhūtānaṃ catunnaṃ mahābhūtānaṃ paṭikkhepena.

Viññāṇanti viṣiṭṭhena ñāṇena jānitabbaṃ. Tato eva anidassanaṃ acakkhuviññeyyaṃ anindriyagocaraṃ. Anantanti antarahitaṃ, niccanti attho. Sabbato pabhanti kilesandhakārābhāvato ca samantato pabhassaraṃ. “Sabbato papan”ti vā pāṭho, sabbato patatitthanti attho, cattārīsakammaṭṭhānasaṅkhātehi titthehi otarivā anupavisiṭṭabbaṃ amataśaranti vuttaṃ hoti. Anupādā kañci dhammaṃ aggahetvā vimuccanti etthāti anupādāvimokkho, nibbānaṃ. Anupādā vimuccati etenāti anupādāvimokkho, aggamaḥ. Anupādāvimokkhantikatāya pana arahattaphalaṃ anupādāvimokkhoti vuttaṃ. Sesāṃ suviññeyyameva.

Pañcattayasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

3. Kintisuttavaṇṇanā

34. Bhavoti paritto. Abhavoti mahanto. Vuddhi-attho hi ayaṃ a-kāro “saṃvarāsaṃvaro, phalāphalan”ti-ādīsu viya, tasmā bhavābhavaḥetūti khuddakassa mahantassa vā bhavassa hetu, taṃ paccāsīsamānoti attho. Tenāha “tasmim tasmim bhave sukhaṃ vedissāmī”ti-ādī.

35. Lokuttarabodhipakkhiyadhamme uddissa puthujjanānaṃ vivādo sambhavaṭīti āha “lokiyalokuttarāva kathitā”ti. Lokiyāpi hi bodhipakkhiyadhammā lokuttaradhammādhigamassa āsanna-kāraṇattā viśesakāraṇanti yāva aññehi lokiyadhammehi abhivisiṭṭhoti katvā “imesu sattatimsabodhipakkhiyadhammesū”ti avisesena vuttaṃ. Atthato nānaṃ hotīti atthato bhedo hoti bodhipakkhiyadhammānaṃ samadhigatattā. Na hi kāyādayo bhāvetabbā, satiyeva pana bhāvetabbāti. Byañjanato nānaṃ bhedaṃ. Imināpi kāraṇenāti imāyapi yuttīyā. Idāni taṃ yuttim dassento “atthañca byañjanañca”ti

ādimāha. Tattha **samānetvā**ti suttantarato samānetvā, suttantarapadehi ca samānetvā. **Aññathā**ti aññato, bhūtaṭo apagataṃ katvāti attho. **Micchā ropitabhāvoti** ayāthāvato ṭhapitabhāvo. **Atthañca byañjanañca viññāpanakāraṇamevā**ti aviparītathassa saddassa ca bujjanahetutāya.

37. Idha dhammavinayaṭṭhāne **satiyeva satipaṭṭhānanti gahitā**, atthato sameti nāma yāthāvato atthassa gahitattā. Asabhāvaniruttibhāvato byañjanato nānattanti taṃ līṅgabhedena vacanabhedena ca dassento **“satipaṭṭhānoti vā satipaṭṭhānāti vā micchā ropethā”**ti āha. **Appamattakanti** aṇumattaṃ sallahukaṃ, na garutaraṃ adhanitaṃ katvā vattabbampi **dhanitaṃ** ghosavantaṃ **katvā ropite** vuttadosābhāvototi. Tenāha **“nibbutiṃ pattuṃ sakkā hoti”**ti.

Byañjanassa micchāropanaṃ na visesantarāyakaraṃ hotīti nāpanatthaṃ **catūsu maggesu pañhaṃ kathetvāva parinibbuto. Suttantabyañjanaṃ sandhāyetaṃ vuttaṃ** “appamattakaṃ kho panā”ti.

38. **Atha catutthavāre vivādo kasmā jāto?** Yāvatā nesaṃ vacanaṃ atthato ceva sameti byañjanato cāti adhippāyo. **Saññāya vivādoti** kiñcāpi sameti atthato ceva byañjanato ca, saññā pana nesaṃ avisuddhā, tāya saññāya vasena vivādo jātoti dassento **“ahan”**ti-ādimāha. Ahaṃ satipaṭṭhānanti vādāmi, ayaṃ satipaṭṭhānoti vadatīti evaṃ tesaṃ nāṇaṃ hotīti imamatthaṃ **“eseva nayo”**ti iminā atidisati.

39. **Na codanatthāya vegāyitabbanti** sīghaṃ sīghaṃ na codanā kātabbāti attho. **Tasmāti** yasmā ekacco kodhanabhāvena evaṃ paṭipphari, tasmā. **Anādānadiṭṭhīti** ādiyitvā anabhinivisanato anādānadiṭṭhī adalḥaggāhī. **Pakkhipanto viyāti** gilitvā pakkhipanto viya.

Upaghātoti cittappaghāto pharasupaghāto viya. **Vaṇaghaṭṭitassa viyāti** vaṇe ghaṭṭitassa viya **dukkhuppatti** cittadukkhuppatti. **Dve vāre vatvāpi vissajjēti** suppaṭinissaggī evaṃ pageva coditamatte vissajjēti ceti

adhippāyo. Kathanavasena ca **kāyacittakilamatho**. **Evarūpoti** sahasā avissajjentena codakassa vihesāvādo hutvāpi akkodhanādisabhāvo.

Upekkhāti sakena kammena paññāyissatīti tasmim̐ puggale ajjhupekkhaṇā. **Upekkham̐ atimaññāti nāma** tassa anācārassa anajjhupekkhaṇato.

40. **Vacanasañcāroti** pesuññavasena aññathāvacanusamhāro. **Diṭṭhipaḷāsoti** yugaggāhavasena laddhi. Sā pana **cittassa anārādhaniyabhāvo** sathucittassa anārādhakabhāvo. **Kalahoti** adhikaraṇuppadavasena pavatto viggaho bhaṇḍanassa pubbabhāgo.

Yena kāraṇenāti yena dhammena satthusāsanena. Temeva hi sandhāya vadati “**dhammoti sāraṇīyadhammo adhippeto**”ti. **Etthāti** “dhammassa cānudhamman”ti ettha. **Dhammoti** sambuddhassa tassa tathā pavattam̐ byakaraṇam̐ yathā vivādāpannā saññattim̐ gacchanti. Tenāha “**tesam̐ bhikkhūnam̐ saññattikaraṇam̐**”ti. Tadeva byākaraṇam̐ anudhammoti bhikkhunā vuccamāno anupavatto dhammo. Tenāha “**tadeva byākaroti nāmā**”ti. **Kocīti** yo koci. **Sahadhammiko** sakāraṇo. Aññattho ayam̐ kimsaddoti āha “**añño**”ti. **Assāti** vuttanayena paṭipannabhikkhuno, tassa paṭipatti na kenaci garaṇīyā hotīti attho. Sesam̐ sabbam̐ suviññeyyameva.

Kintisuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

4. Sāmagāmasuttavaṇṇanā

41. **Dvedhikajātāti** jātadvedhikā¹ sañjātabhedā. **Dvejjhajātāti** duvidhabhāvam̐ pattā. Bhaṇṭhanti paribhāsanti etenāti **bhaṇḍanam̐**, viruddhacittatā. **Tanti** bhaṇḍanam̐. **Dhammavinayanti** pāvacanam̐. **Vitujjantā** mukhasattīhi. **Sahitam̐ meti** mayham̐ vacanam̐ sahitam̐ siliṭṭham̐ pubbāparasambandham̐ atthayuttam̐.

1. Dveḷhaka-jātāti jātadveḷhakā (Ka)

Tenāha “**atthasamhitan**”ti. **Adhiciṇṇanti** āciṇṇaṃ. **Viparāvattanti** virodhadassanavasena parāvattitaṃ, parāvattaṃ dūṣitanti attho. Tenāha “**cirakālavasena -pa- nivattan**”ti. **Pariyesamāno cara**, tattha tattha gantvā sikkhāhīti attho. **Sace sakkosi**, idānimeva mayā veṭhitadosaṃ nibbeṭhehi. **Maraṇamevā**ti aññamaññaghātavasena maraṇameva.

Nāṭaputtassa imeti **nāṭaputtiyā**. Te pana tassa sissāti āha “**antevāsikesū**”ti. Purimapaṭipattito paṭinivattanaṃ paṭivānaṃ, taṃ rūpaṃ sabhāvo etesanti **paṭivānarūpā**. Tenāha “**nivattanasabhāvā**”ti. **Kathanam** atthassa ācikkhanaṃ. **Pavedanam** tassa hetudāharaṇāni āharitvā bodhanaṃ. Na upasamāya samvattatīti anupasamasamvattanaṃ, tadeva **anupasamasamvattanikaṃ**, tasmim. Samussitaṃ hutvā paṭiṭṭhāhetubhāvato **thūpaṃ** paṭiṭṭhāti āha “**bhinnathūpeti bhinnapaṭiṭṭhe**”ti. **Thūpoti** vā dhammassa niyyānabhāvo veditabbo aññadhamme abhibhuyya samussitaṭṭhena. **So** nigaṇṭhassa samaye kehici abhinnasammatopi **bhinno** vinaṭṭhoyeva sabbena sabbaṃ abhāvatoti bhinnathūpo. So eva niyyānabhāvo vaṭṭadukkhato muccitukāmānaṃ paṭisaraṇaṃ, taṃ ettha natthīti appaṭisaraṇo, tasmim **bhinnathūpe appaṭisaraṇeti** evamettha attho veditabbo.

Ācariyappamāṇanti ācariyamutṭhi hutvā pamāṇabhūtaṃ. **Nānānīhārenāti** nānākārena. “Vivādo na uppajji”ti vatvā tassa anuppattikāraṇaṃ dassetto “**satthā hi -pa- avivādakāraṇaṃ katvāva parinibbāyī**”ti vatvā taṃ vivarituraṃ “**bagavatā hī**”ti-ādi vuttaṃ. **Paṭiṭṭhā ca avassayo ca** “ayaṃ dhammo ayaṃ vinayo idaṃ satthusāsanā”ti vinicchayane mahāpadesā, pañhabyākaraṇāni ca, yasmā tesu paṭiṭṭhāya te avassāya dhammavinayadharā ca nicchayaṃ gacchanti. Tathā hi suttantamahāpadesato vinaye kenaci pucchito attho catunnaṃ pañhabyākaraṇānaṃ vasena suvinicchitarūpo, tasmā dhammavinayo idha satthu kiccaṃ kātuṃ sakkotīti āha “**tenevā**”ti-ādi, tasmā ulārāya desanāya bhājananti adhippāyo.

42. Paṭipaviṭṭhaṃ katvā¹ āharitabbato, saccam kārītabbato pāhataṃ mūlanti āha “**kathāpābhatan**”ti, dhammakathāya mūlakāraṇanti attho.

1. Paṭivṭṭhaṃ gantvā (Ka)

Yesam vasena vivādo uppanno, teyeva adhammavādino, tesam tāva so ahitāya dukkhāya samvattatu, tato aññesam deva manussānam kathanti codanā. Paramparāya samkilesavatthubhāvatoti parihāro. Tenāha “kosambakakkhandhake viyā”ti-ādi.

43. **Abhiññā desitāti** abhivisiṭṭhāya paññāya jānitvā bodhitā. **Patissayamānarūpāti** apadissa patissayamānā¹ garukavasena nissayamānasabhāvā. Tenāha “**upanissāya viharanti**”ti, garutaram nissayam katvā viharanti attho. **Parivāre paññattānīti** “ājīvahetu ājīvakāraṇa”ti evam niddhāretvā Parivārapāliyam² asaṅkaravasena ṭhapitāni. “Evaṅca pana bhikkhave imam sikkhāpadaṃ uddiseyyā”ti³ vibhaṅgapāṭhavaseneva hi tāni bagavatā paññattāni. **Tāni ṭhapetvā sesāni sabbasikkhāpadāni adhipātīmokkham nāmāti** idam gobalībaddaṇāyena vuttanti daṭṭhabbam tesampi adhipātīmokkhabhāvato.

Tatrāyam nayoti tasmiṃ suppajahanāya appamattakabhāve ayaṃ vakkhamāno. **Tānīti** paṇītabhojanāni. **Yo kocīti** bhikkhu vā bhikkhunī vā. **Dukkaṭavatthukanti yaṃ kiñci** dukkaṭāpattivatthukam. **Tenāti** suppajahanabhāvena mūlāpattivītikkamassa aṇumattatāya.

Pubbabhāgamagganti lokiyamaggam. **Tatrāti** tasmiṃ pubbabhāgamaggam nissāya vivāduppāde. **Obhāsaññanti** obhāsassa uppattihetubhūtam ṇāṇam. Tattha pana so maggasaññibhāvena maggo ca catubbidhoti sutattā “**paṭhamamaggo nāmā**”ti-ādimāha. **Evanti** evam asandiddham aparisaṅkitam pariccattam katvā kammaṭṭhānam kathetum na sakkoti.

Cetiyam na diṭṭhanti tassa katarṃ thūpaṃ vadati. Nindiye puthujjanabhāve ṭhitarṃ pāsamsam ariyabhāvaṃ āropetvā tam micchāladdhim abhinivissa paggayha voharaṇato **saggopi maggopi vāritoyevāti**. Vuttam hetam—

“Yo nindiyam pasamsati, tam vā nindati yo pasamsiyo.
Vicināti mukhena so kalim, kalinā tena sukham na vindati”ti⁴.

1. Asadisapatissāyamānā (Ka) 2. Vi 5. 258 piṭṭhe. 3. Vi 1. 24, 26, 28 piṭṭhādīsu.

4. Khu 1. 381; Sam 1. 151, 154; Am 1. 319; Khu 10. 111 piṭṭhesu.

“Khaṇeneva arahattaṃ pāpuṇitum samatthakammaṭṭhānakathaṃ ācikkhissāmi”ti hi iminā tattha kohaṇṇampi dissati, itaresu pana vattabbameva natthi. **Uppāṭetvā**ti uddharitvā. “Atha te bhikkhū”ti-ādi **sesaṃ** nāma. “Amataṃ te paribhuñjanti, ye kāyagatāsatiṃ paribhuñjanti”ti¹ vacanaṃ duggahitaṃ gaṇhāpetvā **“ettāvatā vo amataṃ paribhuttaṃ nāma bhavissati”**ti āha.

44. **Evanti** ākāralakkhaṇametaṃ, na ākāranīyamaṇaṃ. Tena imināva kāraṇena ca yo vivādo uppajjeyyāti vuttaṃ hoti. Garusmiṃ garūti pavattaṃ cittaṃ garuvisayattā taṃsahacaritattā garu, tassa bhāvo gāravaṃ, garukaraṇaṃ, taṃ ettha natthīti **agāravo**. Tenāha **“gāravavirahito”**ti. Garussa gāravavasena patissayanaṃ patissoti vuccati nīcavuttitā, tappaṭipakkhato **appatissoti** āha **“appatissayo anīcavuttī”**ti. Ettha yathāyaṃ puggalo satthari agāravo nāma hoti, taṃ dassetuṃ **“ettha panā”**ti-ādi vuttaṃ. Tattha **tisu kālesu upaṭṭhānaṃ na yātī**ti-ādi samudāyakittana- anavasesadassanaṃ, avayavato pana agāravasiddhi yathā taṃ sāmāññato sikkhāpadasamādānaṃ tabbiseso bhedo. Esa nayo sesesupi.

Sakkaccaṃ na gacchatīti ādaravasena na gacchati. **Samghe katoyeva hoti** saṃghapariyāpannattā tassa, yathā saṃghaṃ uddissa dinnā ekena bhikkhunā paṭiggahitaṃ saṃghassa dinnameva hoti. **Aparipūrayamānova** sikkhāya agāravo. Tenāha bagavā **“sikkhāya na paripūrakārī”**ti². Attano parisāya uppannaṃ vivādamūlaṃ visesato attanā vūpasametabbato attano ca anattāhāvahato **“ajjhattan”**tveva vuttaṃ. Esa nayo **bahiddhāti** etthāpi.

46. **Chatṭhānānī**ti chamūlāni. Yathā samanavasena samathānaṃ vivādādīsu adhikattubhāvo, evaṃ vivādādīnaṃ tehi adhikatabbatāpīti āha **“vūpasamanatthāya -pa- adhikaraṇānī”**ti. Tena adhikaraṇasaddassa kammattathaṃ āha. Samathā vā samanavasena adhikarīyanti etthāti **adhikaraṇāni**, vivādādayo.

1. Am 1. 47 piṭṭhe.

2. Ma 2. 102 piṭṭhe.

Vivādo uppannamattova hutvā parato kakkhaḷatthāya saṁvattanato yaṁ vatthum nissāya paṭhamam uppanno vivādānusārena mūlakam viya anubandharogo tameva tadaññam vā vatthum katvā pavaḍḍhanto vivādādhikaraṇam patvā upari vaḍḍhati nāma, anuvādāpattikiccādhikaraṇam patvā vivādassa ca vaḍḍhanam pākaṭameva. Tena vuttam **“cattāri adhikaraṇāni patvā upari vaḍḍhanto so vivādo”**ti. **Uppannānam uppannānanti**¹ utṭhitānam utṭhitānam. **Samathatthanti** samanattham.

Aṭṭhārasahi vatthūhiti lakkhaṇavacanametam yathā “yadi me byādhi dāheyyum, dātabbamidamosadhan”ti², tasmā tesu aññatarena vivadantā “aṭṭhārasahi vatthūhi vivadanti”ti vuccanti. **Upavadanāti** akkoso. **Codanāti** anuyogo.

Adhikaraṇassa sammukhāva vinayanato **sammukhāvinayo**. Sannipatitaparisaṁyā dhammavādinam yebhuyyatāya yebhuyyasikakammassa karaṇam **yebhuyyasikā**. **Kāraḥsaṁghassa sāmaggivasena sammukhībhaṇo**, na yathā tathā kārapuggalānam sammukhatāmattam. **Bhūtātati** tacchatā. Saccapariyāyo hi idha dhamma-saddo “dhammavādi”ti-ādīsu³ viya. Vineti etenāti vinayo, tassa tassa adhikaraṇassa vūpasamāya bagavatā vuttavidhi, tassa vinayassa sammukhatā **vinayasammukhatā**. Vivādavatthusāṅkhāte atthe paccatthikā atthapaccatthikā, tesam **atthapaccatthikānam**. **Samāghasammukhatā parihāyati** sammatapuggaleheva vūpasamanato.

Nanti vivādādhikaraṇam. “Na chandāgatiṁ gacchatī”ti-ādīnā⁴ vuttam **pañcaṅgasamānāgatiṁ**. Guḷhakādīsu alajjussannāya parisāya guḷhako **salākaggāho** kātabbo, lajjussannāya **vivaṭako**, bālussannāya **sakaṇṇajappako**. Yassā kiriyāya dhammavādinō bahutarā, sā yebhuyyasikāti āha **“dhammavādinam yebhuyyatāyā”**ti-ādī.

Evaṁ vinicchitanti āpattiṁ dassetvā ropanavasena vinicchitam, paṭikammaṁ pana āpattādhikaraṇasamathe parato āgamissati. Na samaṇasāruppaṁ **assāmaṇakam**, samaṇehi akātabbam, tasmim. **Ajjhācāre** vītikkame sati.

1. Dī-Ṭī 3. 260 piṭṭhādīsupi passitabbarim.

2. Saṁ-Ṭī 2. 218; Sārattha-Ṭī 2. 354; Kaṅkhā-Ṭī 445 piṭṭhesupī.

3. Dī 1. 4, 60 piṭṭhesu.

4. Vi 5. 295, 296 piṭṭhesu.

Paṭicaratoti paṭicchādentassa. Pāpussannatāya pāpiyo, puggalo, tassa kātābbakammaṃ **tassapāpiyasikaṃ**.

Sammukhāvinayeneva vūpasamo natthi paṭiññāya, tathārūpāya khantiyā vā vinā avūpasamanato. **Etthāti** āpattidesanāyaṃ. Paṭiññāte āpannabhāvādi ke karaṇakiriya “āyatim saṃvareyyāsi”ti, parivāsadānādivasena ca pavattaṃ vacīkammaṃ **paṭiññātakaraṇaṃ**.

Yathānurūpanti “dvīhi catūhi tīhi ekenā”ti evaṃ vuttanayena yathā nurūpaṃ. **Etthāti** imasmim sutte, etasmim vā samathavicāre.

Vinicchayanayoti vinicchaye nayamattaṃ. Tenāha “**vitthāro panā**”ti-ādi.

47. **Saṅkhepatova vutto**, na samathakkhandhake¹ viya vitthārato. **Tathāti** iminā “dhammā”ti padaṃ ākaḍḍhati, ettha **iti**-saddo ādi-attho, evamādinā iminā pakārenāti vāti vuttaṃ hoti. Bodhipakkkhiyadhammānaṃ ekantānavajjabhāvato natthi adhammabhāvo, bagavato desitākāraṃ hāpetvā vaḍḍhetvā vā kathanāṃ yathādhammaṃ akatanti katvā adhammabhāvoti dassento āha “**tayo satipaṭṭhānā**”ti-ādi.

Niyyānikanti sapāṭihīraṃ appaṭivānaṃ² hutvā pavattati. **Tathevāti** iminā “evaṃ amhākan”ti-ādinā vuttamatthaṃ ākaḍḍhati. **Bhūtena -pa-kātābbakammaṃ dhammo nāma** yathādhammaṃ karaṇato, vuttavipariyāyato ito paraṃ **adhammo**. **Ayaṃ vinayo nāma** rāgādīnaṃ saṃvaraṇato pahānato paṭisaṅkhānato ca, **ayaṃ avinayo nāma** rāgādīnaṃ avinayanato. **Ayaṃ vinayo nāma** yathāvinayakaraṇato, vuttavipariyāyena itaro **avinayo**. Vatthusampatti-ādinā eva sabbesaṃ vinayakammānaṃ akuppatāti āha “**vatthusampatti -pa- ayaṃ vinayo nāmā**”ti, tappaṭipakkhato avinayo veditabbo. Tenāha “**vatthuvipattī**”ti-ādi.

Sammāpaṭipattiyā nayaṇaṭṭhena yathāvutto dhammo eva netti, tato eva sattassa viya rajju asithilapavattihetutāya **dhammarajjūti** attho vutto. Suttantapariyāyena tāva dasa kusalakammapathā dhammoti evaṃ vuttā, sā eva vā hotu dhammanetti, yo idha imissā vaṇṇanāya “chattimsabodhipakkkhiyadhammā”ti-ādinā dhammena ca vinayena ca vutto, so

1. Vi 4. 188 piṭṭhe.

2. Appaṭihīnaṃ (Ka)

eva vā dhammanetti hotūti ānetvā yojanā. **Tāya dhammanettiyā sameti** tāya yathāvuttāya dhammanettiyā saṁsandati, ekalakkaṇameva hotīti attho. Evaṁ vivādavatthubhūto dhammo ce “dhammo”ti, adhammo ce “adhammo”ti, vinayo ce “vinayo”ti, avinayo ce “avinayo”ti nicchinantena **ekaccānaṁ vivādādhikaraṇameva dassitaṁ** tassa vūpasamadhammānaṁ apariyosāpitattā.

48. **Taṁ panetanti** vivādādhikaraṇaṁ paccāmasati. **Vāre** atthasaṁvaṇṇanāvasena **pattepi**. **Dvīhīti** yasmiṁ āvāse vivādādhikaraṇaṁ uppannaṁ, tattha vāsīhi **dvīhipi** bhikkhūhi **atirekatarā**.

49. **Khandhasāmantanti** āpattikkhandhabhāvena samīpaṁ. **Āpattisāmantaṁ nāma** pubbhāgā āpajjitabba-āpatti. Methunarāgavasena kāyasaṁsage dukkaṭassa vatthūti āha “**paṭhamapārājikassa pubbhāge dukkaṭaṁ**”ti. **Sesānaṁ** tiṇṇaṁ pārājikānaṁ pubbhāge thullaccayameva.

50. **Parikkamitvā** upakkamitvā. **Āpattādhikaraṇaṁ dassitaṁ** tattheva visesato paṭiññāya kāretabbatāya icchitabbattā.

52. **Kamassa vatthu dassitaṁ**, na samathoti adhippāyo. Nanu cāyaṁ samathādhikāroti? Saccāṁ, samathassa pana kāraṇe dassite samatho dassitova hotīti dassetuṁ “**evarūpassa hī**”ti-ādi vuttaṁ.

53. **Idaṁ kamanti** “idaṁ amhākaṁ bhaṇḍanaajātānaṁ”ti-ādinā vuttakammaṁ. **Tiṇavatthārakasadisattāti** taṁsadisatāya tabbohāroti dasseti yathā “esa brahmadatto”ti. **Ākāramattameva** tiṇavatthārakakammaṁ nāma, na pana tassa sabbaso karaṇavidhānaṁ. Tenāha “**khandhake**”ti-ādi. **Gihīnaṁ hīnena khusāsanambhanaṁ** yathā “tilasaṁgulikā natthī”ti. **Dhammikapaṭissavesu** viśaṁvādanavasena **āpannā āpatti**. Assāti kiccādhikaraṇassa. **Sammukhāvinayeneva vūpasamo** saṁghasammukhatādināva vūpasamanato.

54. Sotāpattiphalasaccikiriya vacanato **kosambiyasutte**¹ **sotāpattimaggasammādiṭṭhi kathitā**, idha pana “diṭṭhisāmaññagato

1. Ma 1. 397 piṭṭhe.

viharati”cceva vuttattā **“imasmim̐ sutte sotāpattiṭṭhalasammādiṭṭhi vuttāti veditabbā”**ti vuttaṃ. Pāpakammasa appatā mahantatā sāvajjabhāvassa mudutikkhabhāvena veditabbāti āha **“aṇunti appasāvajjam̐. Thūlanti mahāsāvajjam̐”**ti. Sesaṃ suviññeyyameva.

Sāmagāmasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

5. Sunakkhattasuttavaṇṇanā

55. Heṭṭhimamaggehi nātamariyādāya pajānanato **aññā**, maggapaññā. Tassa phalabhāvato aggaphalapaññā, taṃsahagatā sammāsaṅkappādayo ca **“aññā”**ti vuttāti āha **“aññāti arahattan”**ti. **Catūhi padehi kathitā**, “pariciṇṇā me bagavā”ti-ādīsu viya na ekapadeneva. “Lokuttaro dhammo adhigato mayā”ti maññanāmattaṃ adhimānoti dassento **“appatte pattasaññino”**ti-ādimāha.

56. **Idaṃ ṭhānanti** idaṃ obhāsādisammutihetubhūtaṃ uḷārataṃ udayabbayaññaṃ. Uḷāratarabhāvena hi taṃ maggaphalapaññāya paccayo hutvā yāthāvato dubbhiññeyyatāya vipassakaṃ viśaṃvādeti. Tenāha **“avibhūtaṃ andhakāraṇaṃ”**ti. **Imaṃ pañhanti** imaṃ suttaṃ gambhīraṃ lokuttarapaṭiśaṃyuttaṃ attanā nātum icchitaṃ atthaṃ. **Uggahetvāti** kevalaṃ piṭakasampādanavaseneva uggaṇhitvā. Tenāha **“ajānitvā”**ti. **Visevamānāti** kilesavise avamānentā, sāsanassa vā anupakāravirūpapaccaye sevamānā. **Evamassāti** evaṃ vuttanayena tesaṃ karaṇahetu assa cittassa dhammadesanāvasena pavattassa. **Aññathābhāvo** adesetukāmatā **hoti**. **Tanti** yathāvuttamatthaṃ **sandhāya**. **Etanti** “tassapi hoti aññatatthan”ti evaṃ vuttaṃ.

58. Kilesehi āmasīyatīti āmiśaṃ, loka pariyāpannaṃ āmisanti idha pañca kāmaguṇā adhippetāti tesu vaṭṭāmisabhāvepi labhite kāmāmisabhāvo siddhoti āha **“vaṭṭāmisakāmā misalokāmisabhūtesū”**ti. Kāmaguṇā hi vaṭṭassa vaḍḍhanato vaṭṭāmiśaṃ, kāmetabbato kāmatanḥhāya āmasitabbato kāmāmiśaṃ, yebhuyyato sattalokassa

āmisabhāvato lokāmisam. **Kāmaguṇasabhāgā**ti kāmaguṇānulomā
kāmaguṇapaṭisaṃyuttā. **Āneñjasamāpattipaṭisaṃyuttāyā**ti
kilesiñjanarahitatāya idha āneñjāti adhippetāhi heṭṭhimāhi arūpasamāpattihi
paṭisaṃyuttāya. **Evarūpoti** lokāmisabhūtesu paccayesu adhimutto tanninno
taggaruko tappabbhāro. **Ettāvatāti** evaṃ saddhānaṃ manussānaṃ dassanena
tesaṃ pavattitāsayena ca. **Sīsaṃ nikkhantaṃ hotīti** lābhāsāya sīsaṃ bahi
nikkhantaṃ viya hoti. **Udaraṃ phalitaṃ**¹ atibahubhaṇḍaṃ
pakkhipiyamānaṃ pasibbakaṃ viya laddhabbassa atipahūtabhāvena udaraṃ
phītaṃ hoti.

59. Yathā purimā dve arūpasamāpattiyo attano paccanīkakilesehi
aniñjanato “aniñjā”ti vuccanti, evaṃ itarāpi. **Taṃ pavuttanti**
lokāmisasaṃyojanaṃ vigataṃ.

60. **Nighmsanti** “ettako ayan”ti paricchanti attho. **Silesenāti**
cammakārasilesādisilesena, vajiralepasilese vattabbameva natthi. **Taṃ**
bhinnanti āneñjasamāyojanaṃ bhinnaṃ vidhamitaṃ samatikkantaṃ tāsu
samāpattisu apekkhābhāvato. Ajjhāsayena asambaddhattāvuttaṃ
“dvedhābhinnā selā viya hoti”ti. Tenāha “**taṃ samāpajjissāmīti cittaṃ na**
uppajjati”ti.

61. **Vantanti** chaḍḍitaṃ, vissatṭhanti attho.

62. **Uparisamāpattilābhinoti** ettha **uparisamāpattīti**
arahattaphalasamāpatti adhippetā, arahato ca maggādhigameneva
anāgāmiphalasamāpatti, sekkhānaṃ visayā heṭṭhimā phalasamāpattiyo
paṭippassaddhā. Lokiyā pana nikantippahānena paṭinissaṭṭhāti āha “**heṭṭhā**
-pa- na uppajjati”ti.

63. “Pañca kho ime sunakkhatta kāmaguṇā”ti-ādinā āraddhadesanā
“sammā nibbānādhimutto purisapuggalo”ti arahattakittanena niṭṭhāpitāti tato
paraṃ “**ṭhānaṃ kho panā**”ti-ādikā desanā “**pāṭiyekko**

1. Phālitaṃ (Aṭṭhakathāyaṃ.)

anusandhī”ti vuttā. Tenāha **“heṭṭhā hī”**ti-ādi. Tattha yathā khīṇāsavassa samāpattilābhinoti yojanā, evaṃ vā khīṇāsavassa sukkhavipassakassāti yojetabbā. **Paṭikkhattaṃ** aṭṭhakathāyaṃ. Tassa paṭikkhepassa kāraṇaṃ dassetuṃ **“samāpattilābhino hī”**ti-ādi vuttaṃ. Yathā sukkhavipassako adhimāniko samāpattilābhino samānayogakkhamo appatte pattasaññitāya bhedābhāvato, evaṃ sukkhavipassako khīṇāsavo samānayogakkhamo khīṇāsavabhāvena visesābhāvato, tasmā **“samāpattilābhimhi kathite itaropi kathitova hotī”**ti vuttaṃ. **Dvinnāṃ bhikkhūnanti** samāpattilābhino adhimānikassa khīṇāsavassa ca. Tenevāha **“puthujjanassa tāvā”**ti-ādi.

Yadaggenāti yena bhāgena. Yadi pi khīṇāsavassa asappāyārammaṇaṃ kilesānaṃ uppattiyā paccayo na hoti tesaṃ sabbaso samucchinnatā. Santavihāraparipantho pana siyā visabhāgatoti vuttaṃ **“khīṇāsavassapi asappāyamevā”**ti. Tenāha **“visaṃ nāma -pa- visamevā”**ti. Etena **“yathā visajānanaṃ appamāṇaṃ, vikāruppādanato pana taṃ pariharitabbaṃ, evaṃ pariññātampi vatthu atthavisesābhāvena ekarūpamevāti taṃ pariharitabbamevā”**ti dasseti. Tenāha **“na hī”**ti-ādi. **Na hi asaṃvutena bhavitabbaṃ** asāruppabhāvato. **Yuttapayuttenevāti** sabhāgārammaṇassa ālokanādīsu yutteneva **bhavituṃ vaṭṭati**.

64. Yattha sayāṃ nipatati uppajjati, tassa santānassa vipassannavasena ruppanato, visasāṅkhātassa dukkhassa mūlabhāvato ca **“avijjāsaṅkhāto visadoso”**ti vuttaṃ. **Ruppatīti** kattabbādīmucchāpādanena vikāraṃ uppādeti. **Anuddhaṃseyyāti** vibādheyya. Rāgo hi uppajjamānova kusalacittappavattiyā okāsaṃ adento taṃ vibādhati, tathābhūto saddhāsinehassa samathavipassanābhivuḍḍhiyā vamanena ca taṃ visoseti milāpeti. Tenāha **“soseyya milāpeyyā”**ti. **Sagahaṇasesanti** gahetabbavisaṃ sāvasesaṃ katvāti attho. Na alaṃ na samatthanti **analaṃ**. Sūkapariyāyo pāḷiyaṃ vutto **suka-**saddoti āha **“vīhisukādi ca sūkaṃ”**ti.

Sa-upādānasalluddhāro viya appahīno avijjāvisadoso daṭṭhabbo mahānatthuppādanato. **Asappāya -pa- asaṃvutakālo daṭṭhabbo** attabhāvassa apariharaṇabhāvato. **Marāṇaṃ viya sikkhaṃ paccakkhāya hīnāyāvattanāṃ** adhisīlasaṅkhātassa āyuno apetattā. **Marāṇamattaṃ dukkhaṃ viya āpattiya** āpajjanaṃ yathāvuttassa āyuno upapīḷanakabhāvato. **Imināva nayena opammasaṃsandananti** ettha anupādisesasalluddhāro viya pahīno avijjāvisadoso, sappāya -pa- susaṃvutakālo, tadubhayena vaṇe puthuttaṃ na gate maraṇābhāvo viya sikkhāya apaccakkhānaṃ, maraṇamattadukkhābhāvo viya aññatarāya saṃkiliṭṭhāya āpattiya anāpajjananti yojanā veditabbā.

65. **Satiyāti** ettha yasmā “ariyāyā”ti na visesitanti āha “**sati paññāgatikā**”ti-ādi. Paññā cettha lokiyā adhippetā, na lokuttarāti āha “**parisuddhāya vipassanāpaññāyā**”ti.

Khīṇāsavassa balanti uḷāratamesu dibbasadisesupi ārammaṇesu manacchaṭṭhānaṃ indriyānaṃ anupanamanahetubhūtaṃ susaṃvutakārisaṅkhātaṃ khīṇāsavabalaṃ dassento “**samvutakārī**”ti vuttaṃ, ukkaṃsagatasativepullattā yathā asaṃvarassa asaṃvaro hoti, evaṃ satisampajaññabalena cakkhādidvārāni saṃvaritvā dassanādikiccakārī. **Evaṃ jānitvāti** “upadhi dukkhassa mūlan”ti evaṃ vipassanāpaññāsahitāya maggapaññāya jānitvā. Upadhīyati dukkhaṃ etehīti upadhī, kilesāti āha “**kilesupadhipahānā nirupadhī**”ti. Tato eva upādīyati dukkhaṃ etehīti kilesā “upādānā”tipi vuccantīti āha “**nirupādānoti attho**”ti. Upadhī sammadeva khīyanti etthāti **upadhisāṅkhayo**, nibbānanti āha “**upadhīnaṃ saṅkhayabhūte nibbāne**”ti. **Ārammaṇatoti** ārammaṇaṃ katvā tadārammaṇāya phalavimuttiya **vimutto**. **Kāmapadhisimīṃ kāyaṃ upasaṃharissatīti** “kāme sevissāmī”ti tattha kāyaṃ upanāmessati, kāyūpasamhāro tāva tiṭṭhatu, tathā cittaṃ vā uppādessatīti etaṃ kāraṇaṃ natthīti. Sesam suviññeyyameva.

Sunakkhattasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

6. Āneñjasappāyasuttavaṇṇanā

66. Khaṇapabhaṅgutāya na niccā na dhuvāti **aniccā**. Tato eva paṇḍitehi na iccā na upagantabbāti **aniccā**. So cāyaṃ aniccatto udayavayaparicchinnatāya veditabboti dassento **“hutvā abhāvaṭṭhena aniccā”**ti āha, uppajjitvā vinassanatoti attho. Ayañca aniccata vakkhamānā ca tucchādita dvinnampi kāmānaṃ sādharmaṇoti āha **“vatthukāmāpi kilesakāmāpi”**ti. **Rittā** vivittā, tesāṃ niccasārādīnaṃ attani abhāvato tehi visumbhūtā. Yathā pana sabbaso sabhāvarahitamākāsaṃ “tucchāṃ rittā”ti vuccati, na evamete. Ete pana kevalaṃ niccasārādivirahato eva tucchā rittāti dassento **“na paṇā”**ti-ādimāha. “Na hi tucchamuṭṭhi nāma natthi”ti idaṃ lokasamaññāvasena vuttaṃ, lokasamaññā lokiyakathā na laṅghitabbā.

Musāti ittarapaccupaṭṭhānatāya na dissatīti āha **“musāti nāsanakā”**ti. Viśaṃvādanaṭṭhena vā **musā**. Ete hi asubhādisabhāvāpi bālānaṃ subhādibhāvena upaṭṭhahantā subhādiggahaṇassa paccakkhabhāvena satte viśaṃvādentī. **Nassanasabhāvā**ti khaṇapabhaṅgattā ittarapaccupaṭṭhānatāya dissamānā viyapi hutvā apaññāyanakapakatikā. Tenāha **“khettaṃ viyā”**ti-ādi. Dhamma-saddo cettha “jātidhammānaṃ”ti-ādīsu¹ viya pakatipariyāyo, tathā sabhāvasaddo cāti daṭṭhabbaṃ. **Mosadhammoti** mosanapakatikā, kusalaḥpaṇḍaharaṇasabhāvāti attho. **Māyākatanti** māyāya kataṃ udakādimaṇi-ādi-ākārena māyādinā upaṭṭhāpitaṃ, māyākataṃ viya māyākataṃ aññasabhāvā hutvā atathā upaṭṭhahanatā. Tenāha **“yathā”**ti-ādi. Cakkhupathe eva katavijjāya, na tato paranti vuttaṃ **“dassanūpacāre ṭhitasseva tathā paññāyati”**ti. Tayidaṃ sambaravijjāvasena vuttaṃ.

Evāṃ tāvakālikabhāvena kāmānaṃ māyākatabhāvaṃ dassetvā idāni tato aññenapi pakārena dassetuṃ **“yathā cā”**ti-ādi vuttaṃ. Aniccādisabhāvānaṃ kāmānaṃ niccādisabhāvadassanaṃ vipallāsasahagatatāya veditabbaṃ. **Bālānaṃ lāpanatoti** aparīññātavatthukānaṃ andhabālānaṃ puggalānaṃ vipallāsahetuto. Manussaloke

1. Dī 2. 245 piṭṭhe.

ṭhatvā manussānaṃ vā vasena bagavatā bhāsītattā vuttaṃ **“diṭṭhadhammikā kāmāti mānusakā pañca kāmaguṇā”**ti. Tato eva ca **“samparāyikāti te ṭhapetvā avasesā”**ti-ādi vuttaṃ. Tattha diṭṭhadhammā paccakkhabhāvā ārammaṇabhūtā etāsaṃ atthīti **diṭṭhadhammikā**. Samparāyike kāme ārabba uppannasaññā **samparāyikā**. Te samecca dhīyati ettha āṇāti dheyyaṃ, āṇāpavattiṭṭhānaṃ. Mārassa dheyyanti **māradheyyaṃ** tasa issariyapavattanattā. Tenāha **“yehī”**ti-ādi. **Gahitanti** visayavisayībhāvena gahitaṃ, ārammaṇavasena ārammaṇakaraṇavasena ca gahitanti attho. Tattha ārammaṇakaraṇavasena gahaṇaṃ nāma “idaṃ mayhan”ti avibhāgena pariggahakaraṇaṃ, ārammaṇavasena pana gahaṇaṃ bhāgaso ārammaṇānubhavananti vadanti. Ubhayassapi pana taṇhārāgavasena gahaṇaṃ sandhāya **“ubhayametaṃ gahitaṃ”**ti vuttaṃ. **Māro**ti kilesamāro. Yadaggena kilesamāro, tadaggena devaputtamāropi te attano vasaṃ vatteti. **Taṃ sandhāyāti** dhammukhena puggalaggahaṇaṃ sandhāya.

Appahīnavipallāsā hi puggalā kāmādhimuttā mārassa issariyavattanaṭṭhānatāya “māradheyyaṃ”ti vuttā, tathā mārassa nivāpagocarapariyāyehipi te evaṃ vuttāti dassento **“yathā coḷassā”**ti-ādimāha. Nivapatīti nivāpo, so eva bijanti **nivāpabijaṃ**. Teti kāmaguṇā. **Yatthāti** yasmiṃ padese.

Manasi bhavāti **mānasāti** āha **“cittasambhūtā”**ti. Te pana avijjādayo pāḷiyaṃ āgatā. Evaṃ hi lohitasannissayo pubbo viya anurodhūpanissayo virodhoti dassento **“mamāyite vatthusmin”**ti-ādimāha. **Tedhāti**¹ ettha **idhāti** nipātamattaṃ “idhāhaṃ bhikkhave bhuttāpī assaṃ”ti-ādīsu² viya. **Kāmalokanti** kāmaguṇasaṅkhātāṃ saṅkhāralokaṃ, yattha vā loke kāmaguṇavantaṃ lokaṃ. **Cittena adhiṭṭhahitvāti** jhānārammaṇaṃ paṭibhāganimittaṃ bhāvanācittena uppādetvā. **Parittaṃ nāma** vikkhambhana-asamatthattā kilesehi parito khaṇḍitaṃ viya hoti. **Tassa paṭikkhepenāti** parittabhāvapaṭikkhepena. **Pamāṇantipi**

1. Teva (Pāḷiyaṃ Atthakathāyaṇca.)

2. Ma 1. 16 piṭṭhe.

kāmāvacarameva pāpakānaṃ pamāṇakaraṇadhammānaṃ vikkhambhanavasena appajahanato. Tappaṭikkhepavasena **appamāṇaṃ** nāma mahaggatanti āha “**rūpāvacaraṃ arūpāvacaraṃ**”ti. Samucchedavasena kilesānaṃ appahānena mahaggatajjhānampi subhāvitāṃ nāma na hoti, pageva parittajjhānanti āha “**subhāvanti -pa-** lokuttarassevetāṃ **nāmaṃ**”ti. **Etassa vasenāti** “subhāvitaṃ”ti padassa vasena.

Tameva paṭipadanti tameva abhiijhādipahānāvahaṃ jhānapaṭipadaṃ. Arahatte tassa upāyabhūtāya vipassanāya vā catutthajjhāne tassa upāyabhūte upacāre vā sati cittaṃ pasannameva hotīti āha “**arahattaṃ vā -pa- upacāraṃ vā**”ti. **Adhimokkhasampasādoti** “ajjeva arahattaṃ gaṇhissamī”ti vā vipassanāya vithipaṭipannattā, “ajjeva catutthajjhānaṃ nibbattessāmī”ti vā upacārasamādhinā cittassa samāhitattā adhimuccanabhūto sampasādo. **Paṭilābhasampasādoti** arahattassa, catutthajjhānassa vā adhigamasāṅkhāto sampasādo. Paṭilābhopi hi kilesakālusiyābhābhavanato cittassa suppasannabhāvāvahattā “sampasādo”ti vutto. **Paccayāti** nāmarūpapaccayā avijjādayo. **Sabbathāti** samudayato atthaṅgamato assādato ādīnavato nissaraṇatoti sabbappakārena. **Āsāti** adhimuccanavasena āsīsanā. Tenāha “**āsā santiṭṭhati, adhimokkhaṃ paṭilabhati**”ti.

Pādakanti padaṭṭhānaṃ. **Kilesā sannisīdantīti** nīvaraṇasahagatā eva kilesā vikkhambhanavasena vūpasamanti. **Satīti** upacārajjhānāvahā sati **santiṭṭhati**. **Saṅkhāragatanti** bhāvanāya samatāya pavattamānattā ime dhammavicayasambojjhaṅgādayo ekarasā hutvā pavattantīti bhāvanācittuppādapariyāpannaṃ saṅkhāragataṃ **vibhūtaṃ pākaṭaṃ hutvā upaṭṭhāti**. **Cittuppādoti** bhāvanācittuppādo. **Lepapiṇḍeti** silesapiṇḍe **laggamāno viya** appito viya hoti. **Upacārena samādhiyati** upacārajjhānena samādhiyati. **Ayanti** ayaṃ duvidhopi adhimuccanākāro adhimokkhasampasādo nāma. **Tasmim sampasāde satīti** etasmim vipassanālakkaṇe, upacārajjhāne vā adhimokkhasampasāde sati. **Yo pana arahattaṃ vā paṭilabhati catutthajjhānaṃ vā**, tassa cittaṃ vippasannaṃ **hotiyeva**, ayaṃ nippariyāyato **paṭilābhasampasādo**, evaṃ santepi idhādhippetameva

dassetum **“idha panā”**ti-ādi vuttam. **vipassanā hīti**-ādi vuttassa samatthanam. Tattha **paññāyāti** arahattapaññāya. **Adhimuccanassāti** saddahanam ussukkāpajjanassa. **Upacāranti** upacārajjhānam. Āneñjasamāpattiyā adhimuccanassa kāraṇanti yojanā.

Etarahi vāti idānimeva. **Āneñjam vāti** catutthajjhānam vā. **Samāpajjāti** adhigacchati. **Idam hīti**-ādinā saṅkhepato vuttamattham vivarati. Arahattasacchikiriyā nāma aggamaggabhāvanāya sati atthato āpannā hoti, aggamaggapaññā eva tadattham adhimuccitabbāti dassento **“atha vā”**ti vikappantaramāha. Tattha yathā nāma pāsādassa atthāya samānītatadabbasambhāravayave appahonte kūṭāgāram kātum na pahontiyeva, evaṃsampadamidanti dassento **“taṃ anabhisambhuṇanto āneñjam vā samāpajjāti”**ti āha. **Catusaccam vā sacchikaroti** heṭṭhimamaggādhigamanavasena āneñjam vā samāpajjati ubhayassapi hetupariggahitattā.

Tatrāti tasmim **“paññāya vā adhimuccati, āneñjam vā samāpajjāti”**ti yathāvutte viśesādhigame ayaṃ idāni vuccamāno yojanānayo. **Evaṃ hotīti** idāni vuccamānākārena cittābhinihāro hoti. **Kiccanti** pabbajitakiccam. **Tatoti** arahattādhigamanato. **Osakkitamānasoti** saṅkucitacitto. **Antarā na tiṭṭhatīti** asamāhitabhūmiyaṃ na tiṭṭhati. Idāni yathāvuttamattham upamāya vibhāvetum **“yathā”**ti-ādi vuttam. Tatrāyaṃ saṅkhepattho—yathā tassa purisassa vanamahimsaṃ gahetum ussāhavato osakkantassa sasagodhādiggahaṇe vattabbameva natthi, evaṃ imassapi bhikkhuno arahattaṃ gahetum ussāhavato tato osakkitvā catutthajjhānasamāpajjane vattabbameva natthīti. **Eseva nayoti** yathāvuttam upamaṃ upamāsaṃsandanaṃ maggabhāvanāyojanāyaṃ catusaccasacchikiriyāyojanāyaṃ atidisati.

Hetu-atthajotano **yanti** nipāto, karaṇe vā etaṃ paccattavacananti āha **“yena kāraṇenā”**ti. Tassa saṃvattanam arahati, taṃ vā payojanam etassāti **taṃsaṃvattanikam**. **Viññāṇanti** vipākaviññāṇam. Āneñjasabhāvaṃ upagacchatīti **āneñjūpagaṃ**. Yathā kusalam āneñjasabhāvaṃ, evaṃ taṃ vipākaviññāṇampi āneñjasabhāvaṃ upagataṃ assa bhaveyya. Tenāha **“kādisameva bhaveyyāti attho”**ti. **Kecīti** abhayagirivāsino.

Kusalaviññāṇanti vipākaviññāṇampi taṃ kusalaṃ viya vadanti.
Tannāmakamevāti kusalaṃ viya āneñjanāmakameva siyā. Ettha ca purimavikappe “āneñjūpagan”ti taṃsadisatā vuttā, dutiyavikappe tato eva taṃsamaññatā. **So panāyamatthoti** āneñjasadisatāya vipākakālepi taṃnāmakameva assāti yathāvutto attho. **Iminā nāyēnāti** iminā vuttanāyena. Ettha hi āneñjābhisāṅkhārahetu vipākaviññāṇaṃ “āneñjūpagaṃ hoti viññāṇaṃ”ti vuttattā taṃnāmakameva katvā dīpitaṃ. **Arahattassāpīti** apīsaddena aggamaggabhāvanāyapi¹ heṭṭhimamaggabhāvanāyapīti attho saṅgahitoti daṭṭhabbo. **Samādhivasena osakkanā kathitāti** “vipulena mahaggaṭena cetasā vihareyyaṃ”ti samathanayaṃ dassetvā desanā kathitā.

67. **Ayaṃ hi bhikkhūti** yaṃ uddissa ayaṃ dutiyāneñjasappāyadesanāya bhikkhu vutto. **Paññavantataroti** vatvā taṃ dassetuṃ “**dvinnampi kammaṭṭhānaṃ ekato katvā sammāsati**”ti vuttaṃ. Heṭṭhimassa hi “ye ca diṭṭhadhammikā kāmā”ti-ādinā rūpasaddagandharasaphoṭṭhabbāneva rūpamukhena vipassanābhiniveso kato, imassa pana “yaṃ kiñci rūpaṃ”ti-ādinā sakalarūpadhammavasena. Bhagavā hi kammaṭṭhānaṃ kathento kammaṭṭhānikassa bhikkhuno kāraṇabalānurūpameva paṭhamāṃ bhāvanābhinivesaṃ dasseti, so pacchā ñāṇe vipulaṃ gacchante anavasesato dhammaṃ pariggaṇhāti. **Rūpapaṭibāhanenāti** rūpavirāgabhāvanāya sabbaso samatikkamena. **Sabbatthāti** sabbesu tatiyāneñjādīsu.

Paññavantataroti paññuttaro. **Tiṇṇampi kammaṭṭhānaṃ ekato katvāti** kāmaguṇā sabbarūpadhammā kāmasaññāti evaṃ tiṇṇaṃ puggalānaṃ kammaṭṭhānavasena tidhā vutte sammasanūpagadhamme ekato katvā “sabbametaṃ aniccaṃ”ti ekajjhaṃ gahetvā sammāsati yathā “yaṃ kiñci samudayadhammaṃ, sabbaṃ taṃ nirodhadhammaṃ”ti². Tenāha “**ubhayametaṃ aniccaṃ**”ti-ādi. Kāmarūpasaññāvasena diṭṭhadhammikasamparāyikabhedato aṭṭha ekekakoṭṭhāsāti evaṃ kataṃ ubhayanti vuttanti āha “**diṭṭhadhammika -pa- vasena saṅkhipitvā ubhayanti vuttan**”ti. **Taṇhādiṭṭhivasenāti** taṇhābhinandanāvasena “etaṃ mama”ti,

1. Aggamaggassa bhāvanāya (Ka)

2. Dī 1. 102; Saṃ 3. 371; Vi 3. 16; Khu 8. 31, 34, 38, 40, 43, 46, 71, 75, 77; Khu 9. 332 piṭṭhesu.

diṭṭhābhinandanāvasena “eso me attā”ti evaṃ **abhinanditum**. **Eseva nayoti** iminā taṇhādiṭṭhivasena “etaṃ mama, eso me attā”ti abhinanditum ajjhosāya gilitvā pariniṭṭhāpetvā ṭhātunti imamattam atidisati. **Kāmapaṭibāhanenāti** idaṃ āgamanapaṭipadādassanattam, vaṇṇabhaṇanattamaṃ vuttam.

Rūpapaṭibāhanam hissa āsannam, tatopi ākāśānañcāyatanasamatikkamo, taṃsamatikkamena saheva sabbe tā **vipassanāvasena osakkanā kathitā** “ubhayametam aniccam”ti-ādivacanato.

68. Idha **attano cāti** ākiñcaññāyatanakammaṭṭhānam sandhāyāha. **Nirujjhanti** tappaṭibaddhachandarāganirodhena, samāpajjanakkhaṇe pana anuppādanenapi. Tenāha “**ākiñcaññāyatanam patvā**”ti. **Atappakaṭṭhenāti** ulāratarabhāvena jhānasamāpattiyā atittikarabhāvena. **Tameva paṭipadanti** ākiñcaññāyatanabhāvanamāha. **Samādhivasena osakkanā kathitā** tatiyārūppakammaṭṭhānassa vuttattā “yatthetā”ti-ādinā.

Idha **attanoti** dvikoṭikasunñatāmanasikārasaṅkhātam vipassanākammaṭṭhānam. **Heṭṭhā vuttaṭipadanti** anantaram vutta-ākiñcaññāyatanakammaṭṭhānam. Sati samathabhāvanāyān suññatāmanasikārassa idha sātisayattā vuttam “**dutiyākiñcaññāyatane vipassanāvasena osakkanā kathitā**”ti.

70. Tatiyākiñcaññāyatane **attanoti** catukoṭikasunñatāmanasikārasaṅkhātam vipassanākammaṭṭhānam. **Etthāti** etasmiṃ suññatānupassanādhikāre. **Kvacīti** katthaci ṭhāne, kāle, dhamme vā. Atha vā **kvacīti** ajjhattam, bahiddhā vā. **Attano attānanti** sakattānam. “Ayaṃ kho bho brahmā -pa- viṣi pitā bhūtabhabyānan”ti-ādinā¹ paraparikappitam attānaṃ kassaci kiñcanabhūtam na passatīti dassento “**kassacī**”ti-ādimāha. Tattha **parassāti** “parā pajā”ti² “paro puriso”ti ca evaṃ gahitassa. **Na ca mama kvacanīti** ettha **mama**-saddo aṭṭhānapayuttoti āha “**mamasaddam tāva ṭhapetvā**”ti. **Parassa cāti** attato aññassa, “paro puriso nāma atthi mamatthāya sajito³, tassa vasena mayham

1. Dī 1. 17 piṭṭhe.

2. Parajāti (Visuddhi-Ṭī 2. 456 piṭṭhe.)

3. Paro purisoti evaṃ bhūto attho mamatthāya ṭhito (Visuddhi-Ṭī 2. 456 piṭṭhe.)

sabbaṃ ijjhatī”ti evaṃ ekaccadiṭṭhigatikaparikappitavasena paraṃ attānaṃ, tañca attano kiñcanabhūtaṃ na passatīti dassento “**na ca kvacani**”ti-ādimāha. Ettha ca **nāhaṃ kvacanī**ti saka-attano abhāvaṃ passati. **Na kassaci kiñcanatasminti** saka-attano eva kassaci anattaniyataṃ passati. **Na ca, mamā**ti etaṃ dvayaṃ yathāsaṅkhyāṃ sambandhitabbaṃ, **atthī**ti paccekāṃ. “Na ca kvacani parassa attā atthī”ti parassa attano abhāvaṃ passati, “tassa parassa attano mama kismiñci kiñcanatā na catthī”ti parassa attano anattaniyataṃ passati. Evaṃ ajjhataṃ bahiddhā ca khandhānaṃ attattaniyasuññatā suddhasaṅkhārapuñjatā catukoṭिकासuññatāpariggaṇhanena diṭṭhā hoti. **Heṭṭhā vuttapaṭipadanti** idhāpi ākiñcaññāyatanakammaṭṭhānameva vadati. **Vipassanāvaseneva osakkanā kathitā** catukoṭिकासuññatādassanavisesabhāvato, tappadhānattā cassa manasikārassa.

Idha **attanoti** nevasaññānāsaññāyatanakammaṭṭhānamāha. **Sabbasaññāti** rūpasaññā paṭighasaññā nānattasaññā heṭṭhimā tisso arūpasaññāti evaṃ sabbasaññā anavasesā nirujjhantīti vadanti. “**Heṭṭhā vuttā**”ti pana visesitattā imasmiṃ āgatā catutthajjhānasaññādayo api saññāti apare. **Tanti** sammutimattaṃ kāmasaññāpaṭibāhanavaseneva tesāṃ nānattasaññādinirodhassa atthasiddhattā. **Samādhivasena osakkanā kathitā** nevasaññānāsaññāyatanabhāvanāya samathakammaṭṭhānabhāvato.

71. **Pubbe pañcavidhaṃ kammavaṭṭanti** purimakammabhavasmiṃ moho avijjā āyūhanā saṅkhārā nikantitaṇhā upagamaṇaṃ upādānaṃ cetanā bhavoti evamāgato sapaṭikkhāro kammappabandho. **Na āyūhitaṃ assāti** na cetitaṃ pakappitaṃ bhaveyya. **Etarahi evaṃ pañcavidhaṃ vipākavaṭṭanti** viññāṇanāmarūpasaṭṭāyatanaphassavedanāsaṅkhāto paccuppanno vipākappabandho **nappavatteyya** kāraṇassa anipphannattā. **Sace āyūhitaṃ na bhavissatīti** yadi cetitaṃ pakappitaṃ na siyā. **Yaṃ atthī**ti yaṃ paramatthato vijjamānakaṃ. Tenāha “**bhūtaṇ**”ti. Taṃ hi paccayanibbattatāya “bhūtaṇ”ti vuccati. **Taṃ pajahāmīti** tappaṭibaddhachandarāgappahānena tato eva āyatim anuppattidhammatāpādanavasena pajahāmi pariccajāmi.

Parinibbāyīti¹ saha parikappanena² atītattheti āha “**parinibbāyeyyā**”ti. **Parinibbāyeyya nu khoti** vā pāṭho, so evattho. **Na kiñci kathitanti** nevasaññānāsaññāyatanasamāpattiyā saṅkhārāvasesasukhumabhāvena ñāṇuttarasseva visayabhāvato sarūpato na kiñci kathitaṃ, nayena panassa viśesaṃ ñāpetukāmattā. Bhagavato kira etadahosi “imissaṃyeva parisati nisinnō ānando anusandhikusalatāya nevasaññānāsaññāyatanam pādakaṃ katvā t̥hitassa bhikkhuno paṭisandhim arahattañca sandhāya pañham pucchissati, iminā pucchānusandhinā tamattham desessāmī”ti. Osakkanāya ca idhādhippetattā bhinnarasadesanā hotīti pucchānusandhi pucchitā. Tasmim hi asati anusandhibhedabhinnesā desanā, na ca buddhāciṇṇā bhinnarasadesanāti. **Vipassanānissitanti** tannissitam. **Tassa** bhikkhuno. Upādiyati etenāti ca **upādānam**. **Na parinibbāyati** pahātabbassa appajahanato. Tenāha bagavā “dhammāpi kho bhikkhave pahātabbā, pageva adhammā”ti³. **Upādānasetṭhanti** idam nevasaññānāsaññāyatanabhavassa sabbabhavaggaṭṭadassanaparam, na pana ariyabhavaggassa upādānasetṭṭhatapaṭisedhparam.

73. **Nissāyāti** bhavapariyāpannam nāma dhammam nissāya tappariyāpannam nāma nissāya oghanittharaṇā bagavatā akkhātā, aho acchariyametam, aho abbhutametanti.

Navasupi t̥hānesu samathayānikasseva vasena desanāya āgatattā, idha ca kassacipi pādakajjhānassa anāmaṭṭhattā vuttam “**ariyasāvakoti sukkhavipassako ariyasāvako**”ti. **Navannampi kammaṭṭhānam ekato katvā sammasatīti** idam jhānadhammepi⁴ anussavaladdhe gahetvā sammasanam sambhavatīti katvā vuttam, tebhūmakasaṅkhāragatam idha vuttanti anavasesato pariggahaṇam sandhāya vuttam “**yāvatā sakkāyo**”ti.

Etaṃ amatanti amataṃ nibbānam ārabha pavattiyā etaṃ arahattam amatarasam. Tenāha “**etaṃ amataṃ santam, etaṃ paṇītan**”ti. “Anupādāya kiñcipi aggahetvā cittam vimuccī”ti vuttattāpi **anupādā cittassa vimokkho** nibbānam aññattha sutte vuccati.

1. Parinibbāyīti padam etarahi Pāli-aṭṭhakathāsu na dissati.

3. Ma 1. 188 piṭṭhe.

2. Paraparikappanena (Ka)

4. Nāmadhammepi (Ka)

Tiṇṇaṃ bhikkhūnanti abhinivesabhedena tividhānaṃ. Pādaṃ katvā
 ʈhitassa osakkanāya abhāve kāraṇaṃ heṭṭhā vuttanayeneva veditabbaṃ.
Samodhānetvāti sammadeva odahitvā tasmim̐ tasmim̐ ʈhāne asaṅkarato
 vavatthapetvā. **Sukathitaṃ nāma hoti** kathetabbassa anavasesetvā kathitattā.

Āneñjasappāyasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

7. Gaṇakamoggallānasuttavaṇṇanā

74. Yathā heṭṭhimasopānaphalakaṃ orohantassa pacchimaṃ nāma hoti,
 evaṃ ārohantassa paṭhamaṃ nāma hotīti vuttaṃ “**yāva**
pachimasopānakaḷevarāti yāva paṭhamasopānaphalakā”ti. **Vatthuṃ**
sodhetvāti vatthuvijjācariyena vuttavidhinā pāsādavatthuno sodhanavidhiṃ
 katvā. **Etthā**ti pāsādakaraṇe. Sattadhā bhinnassa vālaggassa
 aṃsukoṭivedhako **vilavedhi** nāma. **Ṭhānasampādananti**
 vesākhamañḍhalādīnaṃ sampādanaṃ. **Muṭṭhikaraṇādīhi**ti
 usumuṭṭhikaraṇajiyāgāhajiyāviṃjhadīhi. **Evaṃ gaṇāpema**ti ekaṃ nāma
 ekameva, dve dukā cattāri, tiṇi tikāni nava, cattāri catukkāni soḷasāti-ādinā
 evaṃ gaṇanaṃ sikkhāpema.

75. **Kerāṭikā** hontīti samayassa anupakkiliṭṭhakaraṇamāyāsāṭheyyena
 samannāgatā honti. **Taṃ** damanaṃ **jīvitahetupi nātikkamati**, ayamassa
 jātidosābhāvo.

76. **Satisampajaññāhi samaṅgibhāvatthāyā**ti satatavihāribhāvasādhanehi
 satisampajaññehi samannāgamatthāya. Nanu ca khīṇāsavā sativapullappattā
 paññāvepullappattā ca, kathaṃ tassa satisampajaññaṃ payogasāadhanīyaṃ
 pavattanti āha “**dve hī**”ti-ādi. **Satatavihārī**ti satataṃ samāpattivihāribahulā,
 tasmā te icchitacchitakkhaṇe phalasamāpattiṃ samāpajanti,
 vuttavipariyāyena nosatatavihārino daṭṭhabbā. Tenāha “**tatthā**”ti-ādi.
Appetuṃ na sakkoti anāciṇṇabhāvato.

Taṃ vitakkentoti “sāmaṇerassa senāsaṇaṃ natthi, araṇṇāṇca sīhādīhi
 saparissayaṃ, kiṃ nu kho tassa bhavissati”ti taṃ vitakkento.

Evarūpoti ediso yathāvuttasāmaṇerasadiso khīṇāsavo. **Ime dhammeti** imasmim̐ sutte āgate sīlādiddhamme. **Āvajjitvāvāti** attano parisuddhasīlatādi-
āvajjanahetu eva samāpajjitum̐ sakkhissati.

78. “Yeme bho gotamā”ti vacanassa sambandham̐ dassetum̐ “**tathāgate kirā**”ti-ādi vuttam̐. **Evanti** “yeme bho gotamā”ti-ādi ākārehi
vatthumāraddho.

Ajjadhammesūti apurātanadhammesu. Takkanamattāni hi tehi kappetvā
sayaṃpaṭibhānam̐ viracitāni. Purātanatāya paripuṇṇatāya
ekantanīyyānikatāya ca paramo uttamo. Tenāha “**tesu -pa- uttamoti attho**”ti.
Sesaṃ suviññeyyameva.

Gaṇakamoggallānasuttavaṇṇanāya līnatthapakāsanā samattā.

8. Gopakamoggallānasuttavaṇṇanā

79. Kammaniyeva kammanto, so ettha atthīti kammakaraṇaṭṭhānam̐
“**kammanto**”ti vuttam̐. Tenāha “**kammantaṭṭhānan**”ti. **Tehi dhammehīti**
buddhaguṇehi. Te pana sabbaññutaññāṇappamukhāti katvā āha
“**sabbaññutaññāṇadhammehī**”ti. **Sabbena sabbanti** sabbappakārena
anavasesaṃ, ettako guṇānam̐ pakārabhedo, tesu kiñcīpi pakāram̐
anavasesetvā. **Sabbakoṭṭhāsehi sabbanti** yattakā guṇabhāgā, tehi sabbehi
anavasesaṃ nissesaṃ katvā. **Yopi ahoṣīti** yopi kosambivāsīnam̐
bhikkhūnam̐ vasena kosambiyam̐ kalaho ahoṣi. **Sopi tattheva**
uppannaṭṭhāneyeva uppannamatto **vūpasamito. parinibbutakāle panassāti**
assa sammāsambuddhassa parinibbutakāle pana. Bhiyyoso mattāya bhikkhū
samaggā jātā, kathaṇca saṃvego jātoti dassetum̐ “**aṭṭhasaṭṭhī**”ti-ādi vuttam̐.
Sāṭisayam̐ abhiṇhaṇca upasamappattiyā **atīviya upasantupasantā**.
Anusaṃyāyamānoti anu anu sammadeva jānanto vicārento vosāsamāno.
“Anusaññāyamāno”ti vā pāṭho. Tattha ya-kārassa ña-kāram̐ katvā niddesoti
āha “**anuvicaramāno**”ti.

80. **Heṭṭhimapucchamevā**ti gopakamoggallānena pucchitapucchameva. So hi “tehi dhammehi”ti-ādinā “atthī koci tumhākaṃ sāsanaṃ sārabhūto bhikkhū”ti pucchi, ayaṇca tameva “paṭisaraṇo”ti pariyāyena pucchi. **Appaṭisaraṇeti** yaṃ tumhe bhikkhuṃ paṭibodheyyātha, tādisassa abhāvena appaṭisaraṇe. Tathāgatena pavedito dhammo paṭisaraṇaṃ etesanti **dhammapaṭisaraṇā**. Tenāha “**dhammo avassayo**”ti.

81. **Āgacchatī**ti vācuggatabhāvena āgacchati. Vatthuvītikkamasāṅkhāte garugarutaralahulahutarādibhede ajjhācāre āpattisamaññāti āha “**āpatti -pa- ānātikkaṃ namevā**”ti. **Yathā dhammanti** dhammānurūpaṃ. **Yathā siṭṭhanti**¹ yathānusiṭṭhaṃ. **Dhammo** noti ettha **no**-saddo avadhāraṇe “na no samaṃ atthi tathāgatenā”ti-ādīsu² viya. Tenevāha “**dhammo vā kareti**”ti.

83. “Yathā taṃ tumhādisihi rakkhakehi gopakehi”ti evaṃ pasannavesena³ attānaṃ ukkaṃsāpetukāmo. Ariyūpavādapāpaṃ khamāpane sati antarāyāya na hotīti āha “**iccetāṃ kusalan**”ti. **Gonaṅgalamakkaṭoti** gonaṅguṭṭha-akkaṭo.

84. Ayaṃ ukkaṃsāpetuṃ icchitaṃ yathāraddhamatthaṃ visaṃvādeti avaṇṇitampi vaṇṇitaṃ katvā kathento, imassa vacanassa paṭikkhepena iminā kātabbapiṇḍapātassa antarāyo mā hotūti evaṃ piṇḍapātaṃ rakkhitaṃ na kho pana sakkāti yojanā. **Idanti** “na kho brāhmaṇa so bagavā”ti-ādidesanaṃ. **Abbhantaraṃ karitvā**ti nibbānantogadhaṃ katvā, antaraṃ vā tassa nijjhānassa kāraṇaṃ katvā. Kāmarāgavasena hi taṃ nijjhānaṃ hotīti. **Idhāti** imasmim suttapadesa. **Sabbasaṅgāhikajjhānanti** lokiyalokuttarassa antarāyo mā hotūti evaṃ katvāpi rūpāvacarassa maggañānassa phalajjhānassāti sabbassapi saṅgaṇhanavasena desitattā sabbasaṅgāhikajjhānaṃ nāma kathitaṃ.

Yaṃ no mayanti ettha **noti** nipātamattaṃ. **Taṃ** noti ettha pana **noti** amhākanti attho. **Usūyati** rājajiccapasutatādhīnatāya

1. Yathānusiṭṭhaṃ (Pāliyaṃ Aṭṭhakathāyaṇca.)

2. Khu 1. 5, 312 piṭṭhesu.

3. Vanapasamaṃsāvasena (?)

ekatthābhinivesabhāvato. Mandapaññatāya vassakāragata-
issābhibhūtacittatāya paripuṇṇaṃ katvā vuttampi atthaṃ anupadhārento āha
“**ekadesameva kathesī**”ti. Sesam suviññeyyameva.

Gopakamoggallānasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanaṃ samattā.

9. Mahāpuṇṇamasuttavaṇṇanā

85. **Tasmiṃ ahūti** tasmiṃ ahanīti āha “**tasmiṃ divase**”ti. **Anasanenāti** sabbaso āhārassa abhuñjanena sāsanikasīlena bāhiraka-anasanena upetā hutvāti yojanā. **Vā-saddena** khīrapānamadhusāyanādividhaṃ saṅgaṇhāti. Upecca vasitabbato **uposatho**, pātimokkhuddeso. Upetena samannāgatena hutvā vasitabbato santāne vāsetabbato **uposatho**, sīlaṃ. Anasanādidhammādiṃ vā upecca vasanaṃ upavāso **uposatho**. Tathārūpe hatthijātivisese uposathoti samaññāmatanti āha “**uposatho nāma nāgarājāti-ādīsu paññāti**”ti. Vuttanayena upavasanti etthāti **uposatho**, divaso. **So panesa** uposatho. **Māsapuṇṇatāyāti** māsassa pūritabhāvena. **Sampuṇṇāti** sabbaso puṇṇā. Tāya hi rattiyā vasena māso anavasesato puṇṇo hoti. Māsaddhamāsādibhedam kalam māti minanto viya hotīti ca “**mā**” iti **cando vuccati**. **Etthāti** etissā rattiyā. Puṇṇo paripuṇṇakalo jātoti **puṇṇamā**. Tam hi candapāripūriyā māsapāripūriyā evamāha. Etena tassa uposathabhāvaṃ dasseti.

Dissati phalaṃ sandissatīti **deso**, hetūti āha “**desanti kāraṇaṃ**”ti. **Sabbaṃ kathenti** sabbaṃ attanā pariggahitappakāraṃ kathenti. **Kathetuṃ na sakkonti** avisayattā. **Pāsādapariveṇeti** pāsādassa purato vivaṭaṅgaṇe. **Heṭṭhā vuttanayenāti** sekhasutte¹ vuttanayena vitthāretabbaṃ.

86. **Ime nu khoti** ettha **nūti** saṃsayajotanoti āha “**vimatipucchā viya kathitā**”ti. **Jānantenāti**-ādi pucchāvattadassanaparam datṭhabbaṃ.

1. Ma-Ṭṭha 3. 15 piṭṭhe.

na pucchakassa satthu attano ajānanabhāvadīpanaparam. Jānāti hi bagavā.
Ajānantena viya hutvā pucchite. Yathābhūtasabhāvaṃ **jānanto viya pucchati**
 kohaññe ṭhatvā. Tenāha “**thero evarūpaṃ vacanaṃ kiṃ karissatī**”ti
 kāraṇassa suppahīnattāti adhippāyo.

Chandamūlakāti taṇhāchandamūlakā. Taṇhā hi dukkhasamudayo.
 Kusalasañño vā thiravisadanipuṇasañño vā, kusalasāṅkhāro vā
 tikhiṇathiravisadasaṅkhāro vā, suvisuddhaviṇodāraviññāṇo vāti
 imamatthaṃ “**saññādīsipi eseṇa nayo**”ti iminā atidisati. Kasmā panettha
 anāgatakālavaseneva desanā āgatāti āha “**yasmā panā**”ti-ādi.

Khandhānaṃ khandhapaṇṇattīti khandhasaddābhidheyyānaṃ
 ruppanānubhavana-añjānanābhisaṅkharaṇavijānanasabhāvānaṃ atthānaṃ
 “kandho”ti ayaṃ samaññā. **Kittakenā**ti kiṃ parimāṇena atthena,
 rāsattabhāgatthādīsū kīdisenāti adhippāyo.

Hetuhetūti hetupaccayabhūto hetu. Yo hi lobhādīnaṃ
 sahaṇādammesu mūlaṭṭhenapakārahāvo nipariyāyena hetuttho, so
 pathavī-ādīsipi paccayabhāvamattena hetupariyāyadassanato dutiyena hetu-
 saddena visesetvā vutto “**hetuhetū**”ti. Avijjā puññābhisaṅkhārādīnaṃ
 sādharāṇapaccayattā sādharāṇahetu, “atītānāgatapaccuppannānaṃ
 kammamādānānaṃ ṭhānaso hetuso vipākaṇ”ti ettha vijjamānesupi aññesu
 paccayesu itthāniṭṭhaviṇāyāmakattā kammaṃ tassa padhānakāraṇanti
 āha “**kusalākusalaṃ attano attano vipākādāne uttamahetū**”ti. “Mahābhūtā
 hetū”ti ayamevattho “mahābhūtā paccayo”ti imināpi vuttoti
 hetusaddapaccayasaddānaṃ samānatthattā paccayo eva hetu **paccayahetu**, yo
 ca rūpakkhandhassa hetu, so eva tassa paññāpanāya paccayoti vuttoti āha
 “**idha paccayahetu adhippeto**”ti. Yadaggena paccayadhammo attano
 paccayuppannassa uppādāya ṭhitiyā ca paccayo, tadaggena tassa bhāvato
 samaññāto paññāpanāyapi so paccayoti vattabbataṃ arahatīti. Pāliyaṃ
 avibhāgena vuttamatthaṃ vibhāgena dassetuṃ “**tattha pathavīdhātū**”ti-ādi
 vuttaṃ. Tattha **paññāpanāyā**ti sahetu-ahetukanti-ādi ākārehi

bodhanāya. Taṃ pana sambodhanam ñāṇena dassanam hotīti vuttam
“dassanattthāyā”ti.

Phassoti phassasamaṅgībhāvo. So cettha sakiccanipphādanasamatthassa phassassa nibbatti. Nibbatto hi phasso thathārūpāya vedanāya paccayo hotīti. Etadatthamevettha bagavatā puggalādhiṭṭhānā desanā katā, tasmā paccuppannātītakālavasena dvikāliko phassasaddo veditabbo. Phasse sati vedeti phassapaccayā vedanā-icceva vuttam hoti. Sesapadadvayepi eseva nayo. Yatheva hi vedanāya evam saññāya saṅkhārānampi phasso visesapaccayo tasmiṃ asati abhāvato. Cetanāggahaṇena āyūhanānurūpatāya tappadhānattā saṅkhārakkhandhadhammā gahitā. Tathā hi suttantabhājanīye saṅkhārakkhandhabhājanīye¹ ca “cakkhusamphassajā cetanā”ti-ādīnā cetanāva niddiṭṭhā. **Viññāṇakkhandhassā**ti ettha ekasmiṃ bhava ādibhūta viññāṇassa nāmarūpapaccayatam dassetum **“paṭisandhiviññāṇena tāvā”**ti-ādī vuttam. Tattha gabbhaseyyakassa sabhāvakassa rūpapavattim² sandhāya **“uparimaparicchedenā”**ti vuttam samatimsato upari paṭisandhikkhaṇe tassa rūpānam asambhavato. Idāni pavattiviññāṇassa nāmarūpapaccayam dvāravasena dassetum **“cakkhudvāre”**ti-ādī vuttam. Nanu ca viññāṇassapi phasso paccayo, kasmā tayo eva khandhā phassapaccayā vuttāti? Saccametaṃ, yathā pana viññāṇasahito phasso vedanādīnam paccayo, na evam viññāṇassa. Tenāha bagavā “tiṇṇam saṅgati phasso”ti³ phasso viya nāmarūpam viññāṇassa visesapaccayo yathā nāmarūpapaccayāpi viññāṇanti, tasmā imam visesam dassetum nāmarūpasseva viññāṇapaccayatā vuttā, na phassassa.

87. Yāva sakkāyadīṭṭhi samuppajjati, tāva vaṭṭassa pariyanto natthevāti appahīnasakkāyadīṭṭhiko vaṭṭe paribbhamatīti āha **“katham pana bhanteti vaṭṭam pucchanto”**ti. Yathā ca sakkāyadīṭṭhi jotana vaṭṭapucchā, evam tabbhedana jotana vivaṭṭapucchāti āha **“sakkāyadīṭṭhi na hotīti vivaṭṭam pucchanto”**ti.

1. Abhi 2. 8 piṭṭhe.

2. Rūpūpapattim (Ka)

3. Ma 1. 158, 326; Ma 3. 328, 332, 333; Saṃ 1. 301, 302; Saṃ 2. 261;

Abhi 4. 248, 249 piṭṭhesu.

88. **Ayaṃ rūpe assādoti** yāthāvato dassanaṃ pariññābhisamayo, dukkhasaccapariyāpannaṃ rūpanti āha **“iminā pariññāpaṭivedho ceva dukkhasaccaṇṇa kathitaṇṇa”**ti. “Yaṃ rūpaṃ aniccann”ti-ādivacanato aniccādhībhāvo tattha ādīnavo, so cassa paccayādhīnavuttitāya paccayo samudayasaccanti samudayappahānena ādīnavasamatikkamoti ādīnavaggahaṇena siddhamatthamāha **“pahānapaṭivedho ceva samudayasaccaṇṇa”**ti. Sabbasaṅkhatanissaraṇaṃ nibbānaṇṇa sacchi kiriyābhisamayavasena paṭivijjhitaṇṇanti āha **“iminā sacchikiriyāpaṭivedho ceva nirodhasaccaṇṇa”**ti. **Imesu tīsu thānesūti** yathāvuttesu dukkhādīsu tīsu abhisamayaṭṭhānesu. **Ye sammādiṭṭhi-ādayo dhammāti** ye ariyamaggasaṇṇitā sammādiṭṭhi-ādayo aṭṭha, satta vā dhammā. **Bhāvanāpaṭivedho maggasaccanti** bhāvanābhisamayavasena pavattaṇṇa maggasaccaṇṇa. **Sesapadesupīti** “ayaṃ vedanāya assādo”ti-ādiapadesupī.

89. **Imasminti āsannapaccakkhatāya saka-attabhāvo gahito**, tadeva ajjhattā khandhāti tappaṭiyogitāya **“bahiddhāti parassa saviññāṇake kāye”**ti vuttaṇṇa. **Sabbanimittesūti** sabbesu rūpanimittādīsipi. Tāni pana indriyabaddhānipi anindriyabaddhānipi taṃsabhāvānīti āha **“anindriyabaddhampi saṅgaṇhāti”**ti. Viññāṇaggahaṇenevettha vedanādayopi gahitā avinābhāvatoti **“saviññāṇake kāye”**ti vuttaṇṇa. **“Kāyo”**ti vā khandhasamūhoti attho.

90. **Anattani ṭhatvāti** attarahite anattasabhāve khandhakoṭṭhāse ṭhatvā taṃ ādhāraṇaṇṇa katvā **katāni** kammāni. **Katarasmim attani ṭhatvāti** kīdisse attani nissayavipākāṇaṇṇa dassanti vipaccissanti. Etena kārakavedakarahitattā attapakkhakammakāni na yujjantīti dasseti, khandhānaṇṇa khaṇikattā ca katanāsa-akatabbhāgamadoso ca āpajjatīti.

Tatrāyaṃ¹ codanāsodhanāvidhi—pāṇātipātavasena tāva kamma pathasambandhavibhāvanā, khaṇe khaṇe hi nirujjhanasabhāvesu saṅkhāresu ko hanti, ko vā haññati, yadi cittacetasikasantāno, so

1. Itivuttaka-Ṭīha 218; Sārattha-Ṭī 1. 342 piṭṭhādīsipi passitabbaṇṇa.

arūpattā na chedanabhedanādivasena vikopanasamattho, napi vikopaniyo.
 Atha rūpasantāno, so acetanattā kaṭṭhakaliṅgarūpamoti na tattha
 chedanādinā pāṇātipātāpuññaṃ pasavati yathā matasarīre. Payogopi
 pāṇātipātassa paharaṇappahārādiko atītesu vā saṅkhāresu bhaveyya,
 anāgatesu, paccuppannesu vā, tattha na tāva atītānāgatesu sambhavati, tesam
 abhāvato, paccuppannesu ca saṅkhārānaṃ khaṇikattā saraseneva
 nirujjhanasabhāvatāya vināsābhimukhesu nippayojano payogo siyā,
 vināsassa ca kāraṇarahitattā na paharaṇappahārādippayogahetukaṃ
 maraṇaṃ, nirīhakatāya ca saṅkhārānaṃ kassa so payogo? Khaṇikattā
 vadhādhippāyasamakālabhiñjanakassa kiriyāpariyosānakālānavaṭṭhānato
 kassa pāṇātipātakammabaddhoti?

Vuccate—yathāvuttavadhakacetanāsahito saṅkhārapuñño sattasaṅkhāto
 hanti. Tena pavattitavadhappayoganimittaṃ apagata-
 usmāviññāṇajīvitindriyo matavohārapavattinibandhano
 yathāvuttavappeyogakaraṇe uppajjanāraho rūpārūpadhammasamūho
 haññati, kevalo vā cittacetasikasantāno. Vadhappayogāvisayabhāvepi tassa
 pañcavokārabhave rūpasantānādhīnavuttitāya rūpasantāne parena
 payojitajīvitindriyupacchedakapayogavasena
 tannibbattitavibandhakavisadisarūpuppattiyā vigate vicchedo hotīti na
 pāṇātipātassa asambhavo, nāpi ahetuko pāṇātipāto, na ca payogo
 nippayojano paccuppannesu saṅkhāresu katappayogavasena tadanantaraṃ
 uppajjanārahassa saṅkhārakalāpassa tathā anuppattito, khaṇikānaṃ
 saṅkhārānaṃ khaṇikamaraṇassa idha maraṇabhāvena anadhippetattā
 santatimaraṇassa ca yathāvuttanayena sahetukabhāvato na ahetukaṃ
 maraṇaṃ, na ca katturahito pāṇātipātappayogo nirīhakesupi saṅkhāresu
 sannihitatāmattena upakārakesu attano attano anurūpaphaluppādane niyatesu
 kāraṇesu kattuvohārasiddhito yathā “padīpo pakāseti, nisākaro candimā”ti.
 Na ca kevalassa vadhādhippāyasahabhuno cittacetasikakalāpassa pāṇātipāto
 icchito santānavasena avaṭṭhitasseva paṭijānanato, santānavasena

pavattamānānañca padīpādīnaṃ atthakiriyasiddhi dissatīti attheva pāṇātipātena kammunā baddho, tato eva yasmim̐ santāne pāṇātipātacetanā pavattā, tattheva santāne paccayantarasamavāyena bhavantare nirayādīsu tassā phalappavattīti nattheva katavināso akatabbhāgamo ca. Iminā nayena adinnādānādīnañca vasena yathārahaṃ kammāpathasambandhavibhāvanā veditabbāti.

Sabbo ditṭhiggāho taṇhāvasagatasseva hotīti āha “**taṇhādhīpateyyenā**”ti. **Tesu tesu dhammesūti** mayā desiyamānadassanadhammesu. **Pakatikammaṭṭhānanti** tassa therassa santike gahetvā parihariyamānakammaṭṭhānaṃ. **Aññaṃ navakammaṭṭhānanti** bagavato desanānusārena gahitaṃ aññaṃ navaṃ kammaṭṭhānaṃ. Sesam̐ suviññeyyameva.

Mahāpuṇṇamasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

10. Cūlapuṇṇamasuttavaṇṇanā

91. **Tuṇhībhūtaṃ tuṇhībhūtaṃ** āmedītavacanāṃ byāpanicchāvasena vuttanti āha “**yaṃ yaṃ disaṃ**”ti-ādi. **Anu viloketvā**ti ettha **anu** saddopi byāpanicchāyamevāti anu anu viloketvāti attho. Tenevāha “**tato tato viloketvā**”ti. Asanto nīco purisoti **asappuriso**ti āha “**pāpapuriso lāmakapuriso**”ti. **Soti asappuriso. Tanti asappurisaṃ jānituṃ na sakkoti** asappurisaḍḍhamānaṃ yāthāvato ajānato. **Pāpadhammasamannagato**ti kāyaduccaritādi-asantuṭṭhitādīlāmakadhammasamannāgato. Asappurise bhatti etassāti **asappurisaḍḍhatti**. Tenāha “**asappurisaḍḍhano**”ti. Asappurisaḍḍhammo asappuriso uttarapadalopena, tesmā cintanasīloti **asappurisaḍḍhanti**. Tenāha “**asappurisaḍḍhāya cintako**”ti, ducceṇṇasīloti attho. **Asappurisaḍḍhanti** asādhujānavicāraṃ asappurisaḍḍhamānaṃ. **Asappurisaḍḍhanti** catubbidham̐ dubbhāsitaṃ. **Asappurisaḍḍhamānaṃ** nāma tividham̐ kāyaduccaritaṃ. **Asappurisaḍḍhanti** nāma viṣeṣato dasavattukā micchādiṭṭhi, tāya samannāgato **asappurisaḍḍhiyā samannāgato**,

asappurisdānaṃ nāma asakkaccadānādi. Sabbopāyamattho pālito eva viññāyati.

“Pāṇaṃ hanissāmī”ti-ādikā cetanā kāmaṃ parabyābādhāyapi hotiyeva, yathā pana sā attano balavataradukkhathāya hoti, tathā na parassāti imamatthaṃ dassetuṃ **“attano dukkhathāya cinteti”** icceva vutto. **Yathā asuko asukanti**-ādīhi pāpako pāpavipākekaadesaṃ balavaṃ garutaraṃ vā paccanubhontopi yathā paro paccanubhoti, na tathā sayanti dasseti. Tenāha **“parabyābādhāyā”**ti. **Gahetvāti** pāpakiriyāya sahāyabhāvena gahetvā.

Asakkaccanti anādaraṃ katvā. Deyyadhammassa asakkaraṇaṃ appasannākāro, puggalassa asakkaraṇaṃ agarukaraṇanti imamatthaṃ dassento **“deyyadhammaṃ na sakkaroti nāmā”**ti-ādimāha. **Acittīkatvāti** na citte katvā, na pūjetvāti attho. Pūjento hi pūjetabbavatthum citte ṭhapeti, tato na bahi karoti. Cittaṃ vā acchariyaṃ katvā paṭipatti **cittīkaraṇaṃ**, sambhāvanakiriyā. Tappaṭikkhepato **acittīkaraṇaṃ**, asambhāvanakiriyā. **Apaviddhanti** ucchiṭṭhādichaḍḍanīyadhammaṃ viya avakhittakaṃ. Tenāha **“chaḍḍetukāmo viyā”**ti-ādi. **Rogaṃ pakkhipanto viyāti** rogikasarīraṃ odanādīhi pamajjitvā vammike rogaṃ pakkhipanto viya. Addhā imassa dānassa phalaṃ mameva āgacchatīti evaṃ yassa tathā diṭṭhi atthi, so āgamanadiṭṭhiko, ayaṃ pana na tādīsoti āha **“anāgamanadiṭṭhiko”**ti. Tenāha **“no phalapāṭikaṅkhī hutvā deti”**ti.

Kāmañcāyaṃ yathāvuttapuggalo asaddhammādīhi pāpadhammehi samannāgato, tehi pana sabbehipi micchādassanaṃ mahāsāvajjanti dassetuṃ **“tāya micchādiṭṭhiyā niraye upapajjati”**ti vuttaṃ. **Vuttapaṭipakkhanayenāti** kaṇhapakkhe vuttassa atthassa vipariyāyena sukkapakkhe attho veditabbo. **“Sadevakaṃ lokan”**ti-ādīsu¹ devasaddo chakāmāvacaradevesu, evamidhāti āha **“chakāmāvacaradevā”**ti. Tattha brahmānaṃ viṣuṃ gahitattā kāmāvacaradevaggahaṇanti ce? Idha dānaphalassa adhippetattā

1. Vi 1. 1 piṭṭhe.

kāmāvacaradevaggahaṇaṃ, tatthāpi chakāmāvacaraggahaṇaṃ daṭṭhabbaṃ devamahattatādivacanato. **Tiṇṇaṃ kulānaṃ sampattī**ti khattiyamahattādīnaṃ tiṇṇaṃ kulānaṃ sampatti, na kevalaṃ kulasampadā eva adhippetā, atha kho tattha āyuvaṇṇayasabhoga-issariyādisampadāpi adhippetāti daṭṭhabbaṃ ulārassa dānamayapuññaṃ vasaṇa tesampi samijjhanato.

Suddhavaṭṭavaseneva kathitaṃ sukkapakkhepi sabbaso vivaṭṭassa anāmaṭṭhattā. Saddhādayo hi lokiyakusalasambhārā evettha adhippetāti. Sesaṃ suviññeyyameva.

Cūḷapūṇṇamasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

Niṭṭhitā ca devadahavaggavaṇṇanā.

2. Anupadavagga

1. Anupadasuttavaṇṇanā

93. **Iddhimāti guṇo pākaṭo** paratoghosena vinā
pāsādakampanadevacārikādīhi sayameva pakāsabhāvato,
dhutavādādiguṇānampi tathābhāve eteneva nayena tesam guṇānam
pākaṭayogato ca paresam nicchitabhāvato ca. **Paññavato guṇāti**
paññāpabhedapabhāvite guṇavisesse sandhāya vadati. Te hi yebhuyyena
paresam avisayā. Tenāha “**na sakkā akathitā jānitun**”ti. Visabhāgā sabhāgā
nāma ayonisomanasikārabahulesu puthujjanesu, te pana
appahīnarāgadosatāya parassa vijjamānampi guṇam makkhetvā avijjamānam
avaṇṇameva ghosentīti āha “**visabhāga -pa- kathentī**”ti.

Yā aṭṭhārasannam dhātūnam samudayato atthaṅgamato assādato
ādinavato yathābhūtaṃ pajānanā, ayaṃ **dhātukusalatā. Āyatanakusalatā**yapi
eseva nayo. Avijjādīsu dvādasasu paṭiccasamuppādaṅgesu kosallam
paṭiccasamuppādakusalatā. Idam imassa phalassa ṭhānam kāraṇam, idam
aṭṭhānam akāraṇanti evam ṭhānaṅca ṭhānato, aṭṭhānaṅca aṭṭhānato
yathābhūtaṃ pajānanā, ayaṃ **ṭhānāṭṭhānakusalatā**. Yo pana imesu dhātu-
ādīsu pariññābhisamayādivasena nissāṅgagatiyā paṇḍāti laddhanāmena
ñāṇena ito gato pavatto, ayaṃ **paṇḍito** nāmāti āha “**imehi catūhi kāraṇehi**
paṇḍito”ti. Mahantānam atthānam pariggaṇhanato mahatī paññā etassāti
mahāpañño. Sesapadesupi eseva nayoti āha “**mahāpaññādīhi samannāgatoti**
attho”ti.

Nānattanti yāhi mahāpaññādīhi samannāgatattā thero “mahāpañño”ti-
ādinā kittiyati, tāsam mahāpaññādīnam idam nānattam ayaṃ vemattatā.
Yassa kassaci¹ visesato arūpadhammassa mahattam nāma kiccasiddhiyā
veditabbanti tadassa kiccasiddhiyā dassento “**mahante sīlakkhandhe**
pariggaṇhātīti mahāpañña”ti-ādimāha. Tattha hetumahantatāya
paccayamahantatāya nissayamahantatāya pabhedamahantatāya

1. Dī-Ṭī 3. 113; Saṃ-Ṭī 1. 161; Aṃ-Ṭī 1. 277 piṭṭhādīsupi passitabban.

kiccamahantatāya phalamahantatāya ānisaṃsamahantatāya ca
 sīlakkhandhassa mahantabhāvo veditabbo. Tattha **hetū** alobhādayo, **paccayā**
 hirottappasaddhāsativīriyādayo. **Nissayā**
 sāvaka bodhipacceka bodhisammāsambodhiniyatatā taṃsamaṅgino ca
 purisavisesā. **Pabhedo** cārittādivibhāgo. **Kiccaṃ** tadaṅgādivasena
 paṭipakkhassa vidhamanaṃ. **Phalaṃ** saggasampadā nibbānasampadā ca.
Ānisaṃso piyamanāpatādi. Ayamettha saṅkhepo, vitthāro pana
 Visuddhimagge¹ ākaṅkheyyasuttādīsu² ca āgatanayena veditabbo. Iminā
 nayena **samādhikkhandhā**dīnampi mahantatā yathārahaṃ niddhāretvā
 veditabbā, **ṭhānāṭṭhānā**dīnaṃ pana mahantabhāvo mahāvisayatāya veditabbo.
 Tattha **ṭhānāṭṭhānā**naṃ mahāvisayatā bahudhātukasutte³ sayameva
 āgamissati. **Vihārasamāpattīnaṃ** samādhikkhandhe niddhāritanayena
 veditabbā, **ariyasaccānaṃ** sakalasāsanasaṅgahaṇato saccavibhaṅge⁴
 taṃsaṃvaṇṇanāsu⁵ āgatanayena. **Satipatṭhānā**dīnaṃ vibhaṅgādīsu⁶
 taṃsaṃvaṇṇanādīsu⁷ ca āgatanayena. **Sāmaññaphalānaṃ** mahato hitassa
 mahato sukhassa mahato atthassa mahato yogakkhepamassa
 nipphattibhāvato santapaṇītanipuṇa-atakkāvacarapaṇḍhitavedanīyabhāvato
 ca. **Abhiññānaṃ** mahāsambhārato mahāvisayato mahākiccato
 mahānubhāvato mahānipphattito ca. **Nibbānassa**
 madanimmadanaḍimahaṭṭhasiddhito mahantatā veditabbā.

Puthupaññāti etthāpi vuttanayānusārena attho veditabbo. Ayaṃ pana
 viśeso—**nānākkhandhesu ñāṇaṃ pavattatī**ti “ayaṃ rūpakkhandho nāma -pa-
 ayaṃ viññāṇakkhandho nāma”ti evaṃ pañcannaṃ khandhānaṃ
 nānākaraṇaṃ paṭicca ñāṇaṃ pavattati, tesupi “ekavidhena rūpakkhandho,
 ekādasavidhena rūpakkhandho, ekavidhena vedanākkhandho, bahuvidhena
 vedanākkhandho, ekavidhena saññākkhandho -pa- ekavidhena
 viññāṇakkhandho, bahuvidhena viññāṇakkhandho”ti evaṃ ekekassa
 khandhassa ekavidhādivasena atītādibhedavasenaṃ nānākaraṇaṃ paṭicca
 ñāṇaṃ pavattati. Tathā “idaṃ cakkhāyatanaṃ nāma -pa- idaṃ
 dhammāyatanaṃ nāma. Tattha dasāyatanā kāmāvacarā, dve catubhūmakāti
 evaṃ āyatananānattaṃ paṭicca ñāṇaṃ pavattati.

1. Visuddhi 1. 9 piṭṭhe.

2. Ma 1. 39 piṭṭhe.

3. Ma 3. 109 piṭṭhe.

4. Abhi 2. 104 piṭṭhe.

5. Abhi-Ṭṭha 2. 78 piṭṭhādīsu.

6. Abhi 2. 220 piṭṭhe.

7. Abhi-Ṭṭha 2. 204 piṭṭhādīsu.

Nānādhātūsūti “ayaṃ cakkhudhātu nāma -pa- ayaṃ manoviññāṇadhātu nāma. Tattha soḷasa dhātuyo kāmāvacarā, dve catubhūmakā”ti evaṃ nānādhātūsu paṭicca ṇāṇaṃ pavattati. Tayidaṃ upādiṇṇakadhātuvaseṇa vuttanti vedittabbaṃ. Paccekabuddhānaṃ hi dvinnāṇa aggasāvakānaṃ upādiṇṇakadhātūsuyeva nānākaraṇaṃ paṭicca ṇāṇaṃ pavattati, taṇca kho ekadesatova, no nippadesato, anupādiṇṇakadhātūnaṃ pana nānākaraṇaṃ na jānantiyeva, sabbaññubuddhānaṃyeva pana “imāya nāma dhātuyā ussannattā imassa rukkhassa khandho seto hoti, imassa kaṇho, imassa bahalattaco, imassa tanuttaco, imassa pattaṃ vaṇṇasaṇṭhānādivaseṇa evarūpaṃ, imassa pupphaṃ nīlaṃ pītaṃ lohitaṃ odātaṃ sugandhaṃ duggandhaṃ, phalaṃ khuddakaṃ mahantaṃ dīghaṃ vaṭṭaṃ susaṇṭhānaṃ maṭṭhaṃ pharusaṃ sugandhaṃ madhuraṃ tittakaṃ ambilaṃ kaṭukaṃ kasāvaṃ, kaṇṭako tikhīṇo atikhīṇo ujuko kuṭilo lohito odāto hoti”ti dhātunānattaṃ paṭicca ṇāṇaṃ pavattati.

Atthesūti rūpādīsu ārammaṇesu. **Nānāpaṭiccasamuppādesūti** ajjhatabhiddhābhedaṇaṃ santānābhedaṇaṃ ca nānappabhedesu paṭiccasamuppādaṅgesu. Avijjādi-aṅgānaṃ hi paccekāṃ paṭiccasamuppādasāññitāti. Tenāha saṅkhārapiṭake “dvādasa paccayā dvādasa paṭiccasamuppādā”ti. **Nānāsuññatamanupalabbhesūti** nānāabhāvesu niccāsārādivirahato suññābhāvesu, tato **eva** itthipurisa-atta-attaniyādivaseṇa anupalabbhesu sabhāvesu¹. Ma-kāro hettha padasandhikaro. **Nānā-atthesūti** atthapaṭisambhidāvisayesu paccayuppannādinānā atthesu. **Dhammesūti** dhammapaṭisambhidāvisayesu paccayādinānādhāmmesu. **Niruttisūti** tesāṃyeva atthadhammānaṃ niddhāraṇavacanasaṅkhātāsu nānāniruttīsu. **Paṭibhānesūti** ettha atthapaṭisambhidādīsu visayabhūtesu “imāni idamatthajotakāni”ti² tathā tathā paṭibhānato paṭibhānānīti laddhanāmesu ṇāṇesu. **Puthu nānāsīlakkhandhesūti**-ādīsu sīlassa puthuttaṃ nānattaṇca vuttameva. Itaresaṃ pana vuttanayānusāreṇa suviññeyyattā pākāṭameva. Yaṃ pana abhinnaṃ ekameva nibbānaṃ, tattha upacāravaseṇa puthuttaṃ gahetabbanti āha “**puthu nānājanasādhāraṇe dhamme samatikkammā**”ti. Tenassa madanimmadānādi-pariyāyena puthuttaṃ paridīpitaṃ hoti.

1. Anupalabbhanabhāvesu (Ka)

2. Abhi 2. 309, 310 piṭṭhādīsu.

Evam visayavasena paññāya mahattam puthuttañca dassetvā idāni sampayuttadhammavasena hāsabhāvaṃ, pavatti-ākāravasena javanabhāvaṃ, kiccavasena tikkhādibhāvañca dassetum **“katamā hāsapaññā”**ti-ādi vuttam. Tattha **hāsabahuloti** pītibahulo. Sesapadāni tasseva vevacanāni. **Sīlaṃ paripūretīti** haṭṭhapahaṭṭho udaggudaggo hutvā pītisahagatāya paññāya. Pītisomanassasahagatā hi paññā abhirativasena ārammaṇe phullā vikaṣitā viya pavattati, na upekkhāsahagatāti pātimokkhasīlaṃ ṭhapetvā hāsanīyaṃ param tividhampi sīlaṃ paripūretīti attho. Visum vuttattā puna **sīlakkhandhamāha**. **Samādhikkhandhanti**-ādisupi eśeva nayo.

Rūpaṃ aniccato khippaṃ javatīti rūpakkhandham aniccanti sīghaṃ vegena pavattiyā paṭipakkhadūrībhāvena pubbābhisaṅkhārassa sātisayattā indena vissaṭṭhavajiraṃ viya lakkhaṇaṃ paṭivijjhati adandhāyanti rūpakkhandhe aniccalakkhaṇaṃ vegasā paṭivijjhati, tasmā sā **javanapaññā** nāmāti attho. Sesapadesupi eśeva nayo. Evam lakkhaṇārammaṇikavipassanāvasena javanapaññaṃ dassetvā balavavipassanāvasena dassetum **“rūpan”**ti-ādi vuttam. Tattha **khayaṭṭhenāti** yattha yattha uppajjati, tattha tattheva bhijjanato khayasabhāvattā. **Bhayaṭṭhenāti** bhayānakabhāvato. **Asārakaṭṭhenāti** attasāravirahato nicasārādivirahato ca. **Tulayitvāti** tulābhūtāya vipassanāpaññāya tuletva. **Tīrayitvā** tāya eva tīraṇabhūtāya tīretva. **Vibhāvayitvāti** yāthāvato pakāsetva pañcakkhandham **vibhūtaṃ katvā**. **Rūpanirodheti** rūpakkhandhassa nirodhabhūte **nibbāne** ninnapoṇapabbhāravasena. Idāni sikhāppattavipassanāvasena javanapaññaṃ dassetum puna **“rūpan”**ti-ādi vuttam. Vuṭṭhānagāminivipassanāvasenāti keci.

Ñāṇassa tikkhabhāvo nāma savisesaṃ paṭipakkhasamucchindanena veditabboti **“khippaṃ kilese chindatīti tikkhapaññā”**ti vatvā te pana kilese vibhāgena dassento **“uppannaṃ kāmavitakkaṃ”**ti-ādimāha. Tikkhapañño hi khippābhiñño hoti, paṭipadā cassa na calatīti āha **“ekasmim āsane cattāro ariyamaggā adhigatā hontī”**ti-ādi.

“Sabbe saṅkhārā aniccā dukkhā vipariṇāmadhammā saṅkhatā paṭiccasamuppannā khayadhammā vayadhammā nirodhadhammā”ti yāthāvato dassanena saccasampaṭivedho ijjhati, na aññathāti kāraṇamukhena nibbedhikapaññaṃ dassetum

“sabbasaṅkhāresu ubbegabahulo hotī”ti-ādi vuttaṃ. Tattha ubbegabahuloti vuttanayena sabbasaṅkhāresu abhiñhaṃ pavattasaṃvego. Uttāsabahuloti ñāṇutrāsavasena sabbasaṅkhāresu bahuso utrastamānaso. Tena ādinavānupassanamāha. **Ukkaṇṭhanabahuloti** pana iminā nibbidānupassanaṃ āha, **aratibahuloti**-ādinā tassā eva aparāparuppattiṃ. **Bahimukhoti** sabbasaṅkhārato bahibhūtaṃ nibbānaṃ uddissa pavattañāṇamukho, tathā vā pavattitavimokkhamukho. Nibbijjhanam nibbedho, so etissā atthi, nibbijjhatīti vā nibbedhā, sāva paññā **nibbedhikā**. Yaṃ panettha atthato avibhattaṃ taṃ heṭṭhā vuttanayattā suviññeyyameva.

Pajjati etena vipassanādikoti **padaṃ**, samāpatti, tasmā **anupadanti** anusamāpattiyoti attho. **Padaṃ** vā sammasanupagā dhammā vipassanāya pavattiṭṭhānabhāvato. Tenāha “**samāpattivāsena vā**”ti. **Jhānaṅgavasena vā**ti jhānaṅgavasenāti ca attho. Aṭṭhakathāyaṃ pana kamattho idha padasaddo, tasmā anupadaṃ anukkamenāti ayamettha atthoti āha “**anupaṭipāṭiyā**”ti. **Dhammavipassananti** taṃtaṃsamāpatticittuppādapariyāpannānaṃ dhammānaṃ vipassanaṃ. **Vipassatīti** samāpattiyo jhānamukhena te te dhamme yāthāvato pariggahetvā “īti dukkhā”ti-ādinā sammasati. **Addhamāsenā arahattaṃ patto** ukkaṃsagatassa sāvakānaṃ sammasanacārassa nippadesena pavattiyamānattā, sāvakapāramiññāṇassa ca tathā paṭipādetabbattā. **Evam santepīti** yadipi Mahāmoggallānatthero na cirasseva arahattaṃ patto, dhammasenāpati pana tato cirena, evaṃ santepi yasmā Moggallānattheropi mahāpaññova, tasmā Sāriputtattherova mahāpaññataroti. Idāni tamatthaṃ pākaṭataraṃ kātuṃ “**Mahāmoggallānatthero hī**”ti-ādi vuttaṃ. Sammasanaṃ carati etthāti sammasanacāro, vipassanābhūmi, taṃ **sammasanacāraṃ**. **Ekadesamevāti** saka-attabhāve saṅkhāre anavasesato pariggahetuṇca sammasituṇca asakkontaṃ attano abhinīhārasamudāgatañāṇabalānurūpaṃ ekadesameva pariggahetvā sammasanto. Nanu ca “sabbam bhikkhave anabhiñjānaṃ apariñjānaṃ avirājayam appajahaṃ abhabbo dukkhakkhayāyā”ti¹ vacanato vaṭṭadukkhato muccitukāmena sabbam pariññeyyam pariñānitabbameva? Saccametaṃ, taṇca kho sammasanupagadhammavasena² vuttaṃ, tasmā sasantānagate

1. Saṃ 2. 249, 250 piṭṭhesu.

2. Sammasanarūpadhammavasena (Ka)

sabbadhamme, parasantānagate ca tesam santānavibhāgam akatvā bahiddhābhāvasāmaññato sammasanam, ayaṃ sāvakānam sammasanacāro. Thero pana bahiddhādharmepi sanatāvibhāgena keci keci uddharitvā sammasi, tañca kho ñāṇena phuṭṭhamattam katvā. Tena vuttam **“yaṭṭhikoṭiyā uppīlento viya ekadesameva sammasantō”**ti. Tattha ñāṇena nāma yāvatā neyyam pavattitabbaram, tathā apavattanato **“yaṭṭhikoṭiyā uppīlento viyā”**ti-ādi vuttam. Anupadadhammavipassanāya abhāvato **“ekadesameva sammasantō”**ti vuttam.

Buddhānam sammasanacāro dasasahasilokadhātuyam sattasantānagatā, anindriyabaddhā ca saṅkhārāti vadanti, koṭisatasahassacakkavāḷesūti apare. Tathā hi addhattayavasena paṭiccasamuppādanayam osarivā chattimsakoṭisatasahassamukhena buddhānam mahāvajirañāṇam pavattam. Paccekabuddhānamasantānagatehi saddhim majjhimadesavāsīsattasantānagatā anindriyabaddhā ca sammasanacāroti vadanti, jambudīpavāsīsattasantānagatāti keci. Dhammasenāpatinopi yathāvuttasāvakānam vipassanābhūmiyeva sammasanacāro. Tattha pana thero sātisayam niravasesam anupadadhammam vipassi. Tena vuttam **“sāvakānam sammasanacāram nippadesam sammasi”**ti.

Tattha “sāvakānam vipassanābhūmi”ti ettha sukkhavipassakā lokiyābhiññappattā pakatisāvakā aggasāvakā paccekabuddhā sammāsambuddhāti chasu janesu sukkhavipassakānam jhānābhiññāhi anadhiगतapaññānepuññattā andhānam viya icchitapadesokkamanam vipassanākāle icchiticchitadhammavipassanā natthi. Te yathāpariggahitadhammamatteyeva ṭhatvā vipassanam vadḍhenti. Lokiyābhiññappattā pana pakatisāvakā yena mukhena vipassanam ārabhanti, tato aññena vipassanam vitthārikam kātum sakkonti vipulaññattā. Mahāsāvakā abhinīhārasampannattā tato sātisayam vipassanam vitthārikam kātum sakkonti. Aggasāvakesu dutiyo abhinīhārasampattiyā samādhānassa sātisayattā vipassanam tatopi vitthārikam karoti. Samādhānassa sātisayattā vipassanam tatopi vitthārikam karoti. Paṭhamo pana tato mahāpaññatāya sāvakehi asādhāraṇam vitthārikam karoti. Paccekabuddhā tehipi mahābhinīhārātāya attano abhinīharānurūpaṃ tatopi vitthārikavipassanam karonti. Buddhānam sammadeva paripūritapaññāpāramipabhāvitasabbaññutaññādhigamanassa anurūpāyāti.

Yathā nāma katavāavedhaparicayena sarabhaṅgasadisena dhanuggahena khitto saro antarā rukkhalatādīsu asajjāmāno lakkhaṇeyeva patati, na sajjati na virajjhati, evaṃ antarā asajjamānā avirajjhamānā vipassanā sammsanīyadhammesu yāthāvato nānāyehi pavattati. Yaṃ mahāñāṇanti vuccati, tassa pavatti-ākārabhedo gaṇato vuttoyeva.

Etesu ca sukkhavipassakānaṃ vipassanācāro khajjotapabhāsadiso, abhiññappattapakatisāvakānaṃ dīpapabhāsadiso, mahāsāvakānaṃ okkāpabhāsadiso, aggasāvakānaṃ osadhitārakāpabhāsadiso, paccekabuddhānaṃ candapabhāsadiso, sammāsambuddhānaṃ rasmiṣassapaṭimaṇḍita saradasūriyamaṇḍalasadiso upatthāsi. Tathā sukkhavipassakānaṃ vipassanācāro andhānaṃ yaṭṭhikoṭiyā gamanasadiso, lokiyābhiññappattapakatisāvakānaṃ daṇḍakasetugamanasadiso, mahāsāvakānaṃ jaṅghasetugamanasadiso, aggasāvakānaṃ sakaṭasetugamanasadiso, paccekabuddhānaṃ mahājaṅghamaggagamanasadiso, sammāsambuddhānaṃ mahāsakaṭamaggagamanasadisoti veditabbo.

Arahattañca kira patvāti ettha **kira**-saddo anussavaladdhoyamatthoti dīpetuṃ vutto. **Patvā aññāsi** attano vipassanācārassa mahāvisayattā tikkhavisadasūrabhāvassa ca sallakkhaṇena. Kathaṃ panāyaṃ mahāthero dandhaṃ arahattaṃ pāpuṇanto sīghaṃ arahattaṃ pattato paññāya attānaṃ sātisaṃ katvā aññāsiti āha “**yathā hī**”ti-ādi, **mahājaṇanti** mahājālasākhaṃ ativiya sibbitajālaṃ. **Yaṭṭhiṃ pana sāraṃ vā ujum vā na labhati** veṇuggahaṇe anuccinitvā veṇussa gahitattā. **Evaṃsampadanti** yathā tesu purisesu eko veḷuggahaṇe anuccinitvā veḷuyaṭṭhiṃ gaṇhāti, eko uccinitvā, evaṃ nipphattikaṃ. **Padhānanti** bhāvanānuyuñjanaṃ.

Sattasatthi ñāṇanti paṭisambhidāmagge¹ āgatesu tesattatiyā ñāṇesuṭhapetvā cha asādhāraṇañāṇāni sutamayañāṇādīni paṭibhānapaṭisambhidāñānapariyosānāni sattasatthi ñāṇāni. Tāni hi sāvakehi pavacitabbāni, na itarāni. **Soḷasavidhaṃ paññanti**² mahāpaññādikā, navānupubbavīhārasamāpattipaññāti idaṃ soḷasavidhaṃ paññaṃ.

1. Khu 9. 1, 5 piṭṭhādīsu.

2. Saṃ-Ṭṭha 3. 257; Saṃ-Ṭī 2. 480 piṭṭhesu soḷasavidhapañhā saṃvaṇṇitā, na soḷasavidhapañhā.

Tatrāti tassa. **Idaṃ hotīti** idaṃ dāni vuccamānaṃ anupubbasaṃmasanaṃ hoti. **Vipassanākoṭṭhāsanti** vitakkādisaṃmasitaḥḥadhammavibhāgena vibhattavipassanābhāgaṃ.

94. **Paṭhame jhāneti** upasilese bhummaṃ, tasmā **ye paṭhame jhāne dhammāti** ye paṭhamajjhānasāṃsaṭṭhā dhammāti attho. **Antosamāpattiyaṇti** ca samāpattisahagata cittuppāde samāpattisamaññaṃ āropetvā vuttaṃ. **Vavatthitāti** katavavatthanā nicchitā. **Paricchinnāti** ñāṇena paricchinnā salakkhaṇato paricchijja ñātā. **Oloketoti** ñāṇacakkhunā paccakkhato passanto. **Abhiniropanaṃ** ārammaṇe cittassa āropanaṃ. **Anumajjanaṃ** ārammaṇe cittassa anuvicāraṇaṃ. **Pharaṇaṃ** paṇītarūpehi kāyassa byāpanaṃ, vipphārikabhāvo vā. **Sātanti** sātamadhuratā. **Avikkhepo** vikkhepassa paṭipakkhabhūtaṃ samādhānaṃ. **Phusanaṃ** indriyavisayaviññāṇassa tato uppajjitvā ārammaṇe phusanākārena viya pavatti. **Vedayitaṃ** ārammaṇānubhavanaṃ. **Sañjānanaṃ** nīlādivasena ārammaṇassa sallakkhaṇaṃ. **Cetayitaṃ** cetaso byāpāro. **Vijānanaṃ**¹ ārammaṇūpaladdhi. **Kattukamyatā** cittassa ārammaṇena atthikatā. Tasmim ārammaṇe adhimuccanaṃ, sannitṭhānaṃ vā **adhimokkho**. Kosajjapakkhe patitum adatvā cittassa paggaṇhanaṃ **paggāho**, adhiggahoti attho. **Ārammaṇaṃ** upagantvā ṭhānaṃ, anissajjanaṃ vā **upaṭṭhānaṃ**. Samappavattesu assesu sārathi viya sakiccapasutesu sampayuttesu ajjhupekkhanaṃ **majjhataṭṭā**. Sampayuttadhammānaṃ ārammaṇe anunayanaṃ saṃcaraṇaṃ **anunayo**. **Sabhāvatoti** yathābhūtasabhāvato. Soḷasannaṃ eva cettha dhammānaṃ gahaṇaṃ tesāmyeva therena vavatthāpitabhāvato, te evassa tadā upaṭṭhahimsu, na itareti vadanti. Vīriyasatiggahaṇena cettha indriyabhāvasāmaññaṇato saddhāpaññaṃ, sabhiggahaṇeneva ekantānavajjabhāvasāmaññaṇato passaddhi-ādayo cha yugaḷā, alobhādosā ca saṅgahitā jhānacittuppādapariyāpannattā tesāṃ dhammānaṃ, therena ca dhammā² vavatthānasāmaññaṇato āradhā, ()³ te na upaṭṭhahimsūti na sakkā vattunti apare.

Viditā uppajjantīti uppādepi⁴ nesaṃ vedanānaṃ pajānanaṃ hotiyevāti attho. Sesapadadvayepi eveda nayo. Taṃ jānātīti taṃñāṇo,

1. Abhisandhānaṃ (Ka)

3. (Tasmā) (?)

2. Dhammabhāva (?)

4. Uppādakkaṇepi (?)

tassa bhāvo **taṁhānatā**, nāṇassa attasaṁvedananti attho.

Taṁsamānayogakkhamā hi sampayuttadhammā. **Ñāṇābahutāti** nāṇassa bahubhāvo, ekacittuppāde anekañānatāti attho. Idāni tamevatthaṁ vivaritum “**yathā hī**”ti-ādi vuttaṁ. **Na sakkā jānitum** ārammaṇakaraṇassa abhāvato. Asammohāvabodho ca īdisassa nāṇassa natthī¹. **Ekekameva** nāṇaṁ **uppañjati** tasmim̐ khaṇe ekasseva āvajjanassa uppañjanato, na ca āvajjanena vinā cittuppatti atthi. Vuttaṁ hetuṁ—

“Cullāsītisahassāni, kappā tiṭṭhanti ye marū.

Na tveva tepi jīvanti, dvīhi cittehi saṁyutā”ti² ca,

“Natthi citte yugā gatī”ti ca.

Vatthārammaṇānaṁ pariggahitatāyāti yasmiṁ ca ārammaṇe ye jhānadhammā pavattanti, tesāṁ vatthārammaṇānaṁ pageva nāṇena paricchiṇṇa gahitattā. Yathā nāma migasūkarādīnaṁ āsaye pariggahite tatra ṭhitā migā vā sūkarā vā tato uṭṭhānatopi āgamanatopi nesādassa sukhaggahaṇā honti, evaṁ sampadamidaṁ. Tenāha “**therena hī**”ti-ādi. **Tenāti** vatthārammaṇānaṁ pariggahitabhāvena. **Assāti** therassa. **Tesaṁ dhammānanti** jhānacittuppādapariyāpannānaṁ dhammānaṁ. **Uppādaṁ āvajjantassāti**-ādinaṁ uppādādīsu yaṁ yadeva ārabba nāṇaṁ uppañjati, tasmim̐ tasmim̐ khaṇe tassa tasseeva cassa pākaṭabhāvo dīpito. Na hi āvajjanena vinā nāṇaṁ uppañjati. **Ahutvā sambhontīti** pubbe avijjamānā hutvā sambhavanti, anuppannā uppañjantīti attho. **Udayaṁ passati** tesāṁ dhammānaṁ “ahutvā sambhontī”ti uppādakkhaṇasamaṅgibhāvadassanato. Pubbe abhāvabodhako hi attalābho dhammānaṁ udayo. **Hutvāti** uppañjitvā. **Paṭiventīti** paṭi khaṇe khaṇe vinassanti. **Vayaṁ passati** “hutvā paṭiventī”ti tesāṁ dhammānaṁ bhaṅgakkhaṇasamaṅgibhāvadassanato. Viddhamsabhāvabodhako hi dhammānaṁ vijjamānato vayo.

Tesu dhammesu natthi etassa upayo rāgavasena upagamananti **anupayo**, ananurodho. Hutvā viharatīti yojanā. Tathā natthi etassa apāyo paṭighavasena apagamananti **anapāyo**, avirodho. “Etauṁ

1. Atthi (Ka)

2. Khu 7. 32, 90 piṭṭhesu.

mama, eso me attā”ti tassa taṇhādīṭṭhi-abhinivesābhāvato
 taṇhādīṭṭhinissayehi **anissito**. **Appaṭibaddhoti** anupayānissitabhāvato
 vipassanāya paribandhavasena chandarāgena na paṭibaddho na vibandhito.
Vippamuttoti tato eva vikkhambhanavimuttivasena kāmarāgato vimutto.
Visaṃyutto vikkhambhanavaseneva paṭipakkhadhammehi visaṃyutto.

Kilesamariyādā tena katā bhaveyyāti antosamāpattiyaṃ pavatte soḷasa
 dhamme ārabba pavattamānaṃ vipassanāvīthiṃ bhinditvā sace rāgādayo
 uppajjeyyuraṃ, tassa vipassanāvīthiyā kilesamariyādā tena cittaṇa,
 cittasamaṅginā vā katā bhaveyya. **Tesūti** tesu dhammesu. **Assāti** therassa.
Ekopīti rāgādīsu ekopīti ca vadanti. Vuttākārena ekaccānaṃ
 anāpāthagamane sati vipassanā na tesu¹ dhammesu nirantarappavattāti
ārammaṇamariyādā bhaveyya. **Vikkhambhitapaccanīkattāti** vipassanāya
 paṭipakkhadhammānaṃ pageva vikkhambhitattā idānīpi vikkhambhetabbā
 kilesā natthīti vuttaṃ.

Itoti paṭhamajjhānato. **Anantaroti** uparimo jhānādiviseso. **Tassa**
pajānanassāti “atthi uttari nissaraṇaṃ”ti evaṃ pavattajānanassa.
Bahulīkaraṇenāti punappunaṃ uppādanena.

Sampasādanaṭṭhenāti kilesakālusiyāpagamanena, tassa
 vicāraḥkhobhavigamena vā cetaso sammadeva pāsādikabhāvena.

Vīriyaṃ sati upekkhāti āgataṭṭhāne pārisuddhi-upekkhā,
 adukkhamasukhāvedanāti ettha jhānupekkhāti “**sukhaṭṭhāne vedanupekkhā**
vā”ti vuttaṃ. **Sukhaṭṭhāneti** ca paṭhamajjhānādīsu sukhassa vuttaṭṭhāne.
Passaddhattāti samadhuracetayitabhāvena ārammaṇe visaṭavittathabhāvato
 yo so cetaso ābhogo vutto. Sāmaññaphalādīsu satiyā pārisuddhi, sā pana
 atthato sativinimuttā natthīti āha “**pārisuddhāsatiyevā**”ti. **Pārisuddhi-**
upekkhā, na jhānupekkhādayo.

95. Īdisesu ṭhānesu satiyā na kadācīpi nāṇaviraho atthīti āha “**nāṇena**
sampajāno hutvā”ti. Tathā hi tatiyajjhāne “satimā sukhavihārī”ti ettha
 sampajānoti ayamatto vutto eva

1. Āpāthagamane sati vipassanā tesu (Ka)

hoti. **Na sāvakānaṃ anupadadhammavipassanā hoti**

saṅkhārāvesasasukhumappavattiyā diviññeyyattā vinibbhujitvā gahetum asakkuṇeyyabhāvato. Tenāha “**kalāpavipassanaṃ dassento evamāhā**”ti.

96. **Paññāya cassa disvā āsavā parikkhīṇā hontīti** dassanasamakālaṃ khīyamānā āsavā “disvā parikkhīṇā hontī”ti vuttā. Samānakālepi hi ediso saddappayogo dissati—

“Cakkhuṇca paṭicca rūpe ca uppajjati cakkhuviññāṇanti¹,

“Nihantvā timiraṃ sabbaṃ, uggatejo samuggato.

Verocano rasmimālī, lokacakkhupabhaṅkaro”ti² ca—

evamādīsu. Hetu-attho vā ayaṃ **disvāsaddo** asamānakattuko yathā “ghataṃ pivitvā balaṃ hoti, sīhaṃ disvā bhayaṃ hotī”ti³. Dassanahetuko hi āsavānaṃ parikkhayo pariññāsacchika-iriyābhāvanābhisamaye sati pahānābhisamayassa labbhanato. **Yuganaddhaṃ āharitvāti** paṭhamajjhānaṃ samāpajjitvā vuṭṭhāya tattha jhānadhamme sammasanto samathavipassanaṃ yuganaddhaṃ bhāveti. Evaṃ yāva nevasaññānāsaññāyatanaṃ samāpajjitvā vuṭṭhāya tattha sammasanto samathavipassanaṃ yuganaddhaṃ katvā yathā thero arahattaṃ pāpuṇi, taṃ sandhāya vuttaṃ “**arahattaṃ pattavāro idha gahito**”ti. **Idhāti** imasmim sutte. Dīghanakhasuttadesanāya⁴ hi thero arahattaṃ patto. Tadā ca anāgāmī hutvā nirodhaṃ samāpajjatīti vacana-avasaro natthi, tasmā vuttaṃ “arahattaṃ pattavāro idha gahito”ti. Yadi evaṃ “sabbaso nevasaññānāsaññāyatanaṃ samatikkamma saññāvedayitanirodhaṃ upasampajja viharatī”ti idaṃ kasmā vuttanti? There vijamāne paṇḍitaḡuṇe anavasesato dassetvā arahattanikūṭena desanaṃ niṭṭhāpetum. Nirodhasamāpajjanaṃ pana therassa āciṇṇasamāciṇṇaṃ. Tenāha “**nirodhaṃ pana -pa- vadantī**”ti. Tena phalasamāpattimpi antarā samāpajjatiyevāti dasseti.

1. Ma 1. 158, 326; Ma 3. 328, 332, 333; Saṃ 1. 301, 302; Saṃ 2. 261;

Abhi 4. 248, 249 piṭṭhesu.

2. Visuddhi-Ṭī 2. 238; Anuṭī 3. 270 piṭṭhesupi atthato samānaṃ.

3. Visuddhi-Ṭī 2. 477; Sārattha-Ṭī 2. 1; Anuṭī 3. 47 piṭṭhesupi.

4. Ma 2. 168 piṭṭhe.

Vomissaṃ vivarituṃ “**tatthassā**”ti-ādi vuttaṃ. Tattha “nirodhaṃ samāpajjissāmi”ti ābhogena samathavipassanaṃ yuganaddhaṃ āharitvā t̥hitassa **nirodhasamāpatti sīsaṃ** nāma hoti, tassa ābhogavasena **nirodhassa vāro āgacchati. Phalasamāpatti gūlhā hoti** “phalasaṃsamāpattiṃ samāpajjissāmi”ti ābhogassa abhāvato. **Phalasamāpatti sīsaṃ hoti**ti etthāpi vuttanayena atthā veditabbo. Etena ābhogapaṭibaddhametesāṃ āgamananti dīpitanti veditabbaṃ. **Jambudīpavāsino therā panāti**-ādi aṭṭhakathāruḷhameva taṃ vacanaṃ. **Antosamāpattiyaṃ** nirodhaṃ samāpannakāle. **Tisamuṭṭhānikarūpadhammeti** utukammāhāravasena tisamuṭṭhānikarūpadhamme.

97. **Ciṇṇavasitanti**¹ paṭipakkhadūribhāvena subhāvitavasībhāvaṃ. **Nipphattiṃ pattoti** ukkaṃsaparinipphattiṃ patto. Ure vāyāmajanitāya **oraso. Pabhāvanti** uppāditaṃ. **Dhammenā**ti ariyamaggadhammena. Tassa hi adhigamena ariyāya jātiyā jāto nibbattoti katvā “**dhammajo dhammanimmitto**”ti vuccati. **Dhammadāyassā**ti navavidhassa lokuttaradhammadāyassa. **Ādiyanatoti** gaṇhanato, sasantāne uppādanatoti attho. Sesāṃ suviññeyyameva.

Anupadasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

2. Chabbisodhanasuttavaṇṇanā

98. **Khīṇā jātī**ti attano ()² jātikkhayaṃ paṭijānantaṃ arahattaṃ byākataṃ hoti arahato tadabhāvato. Tathā **vusitaṃ brahmacariyaṃ**ti maggabrahmacariyavāso me pariyositoti paṭijānantaṃ. **Kataṃ karaṇīyaṃ**ti catūhi maggehi catūsu saccesu pariññādivasena soḷasavidhassapi kiccassa attanā niṭṭhāpitabhāvaṃ paṭijānantaṃ. **Nāparaṃ itthattāyā**ti āyatim punabbhavābhāvaṃ, āyatim vā pariññādikaraṇīyābhāvaṃ paṭijānantaṃ. **āha “ekenapi padena aññā byākatāva hoti”**ti. Dvikkhattuṃ baddhaṃ pana subaddhaṃ viyāti vuttaṃ. **Idha pana aññābyākaraṇaṃ catūhi padehi āgataṃ**, tasmā vattabbameva cettha

1. Heṭṭhāciṇṇavasitanti (Ka)

2. (Ariyāya) (Ka)

natthīti adhippāyo. **Cetanāya diṭṭhavāditā nāma** ariyavohāro. **Sabhāvoti** pakati-attho hi ayaṃ dhamma-saddo “jātidhammā jarādhammā”ti-ādīsu¹ viya, tasmā **anudhammoti** ariyabhāvaṃ anugatā pakatīti attho. Paramappicchatāya ariyā attano guṇe anāvikarontāpi sāsanaṃ niyyānikabhāvapavedanattathāñceva sabrahmacārīnaṃ sammāpaṭipattiyaṃ ussāhajananattathāñca tādīsānaṃ parinibbānasamayeyeva āvikarontīti adhippāyenāha “**parinibbutassa -pa- kātabbo**”ti.

99. **Dubbalanti** pheggu viya subhejjanīyaṃ balavirahitaṃ, asāraṇti attho. **Virāgutanti**² palujjanasabhāvaṃ. **Vigacchanasabhāvanti** vināsagamanasabhāvaṃ. Aniccadukkhavipariṇāmatā assāsaśassapi abhāvato **assāsavirahitaṃ**. Ārammaṇakaraṇavasena samannāgamanavasena ca yathārahaṃ upenti upagacchantīti **upayā**³, “etaṃ mama, eso me attā”ti upādiyanti dāhaggāhaṃ gaṇhantīti **upādānā**. Adhitiṭṭhati cetaso abhinandanabhūtāti **cetaso adhiṭṭhānaṃ**. **Tāhīti** taṇhādiṭṭhihi. **Tanti** cittaṃ. **Abhinivisatīti** atirativasena nivisati, ayaṃ hettha attho—sakkāyadhammesu cittaṃ abhinivisati, “etaṃ mama, eso me attā”ti ajjhosāya tiṭṭhati etāti abhinivesāhi, tathā sakkāyadhammesu cittaṃ anuseti etāhīti **anusayā**, taṇhādiṭṭhiyo. Yadaggena hi tebhūmakadhammesu rāgādayo anusenti, tadaggena taṃsahagatadhammā tattha anusentīti pariyāyena “**taṃ anusetī**”ti vuttaṃ. **Khayā virāgāti** hetumhi nissakkavacananti “**khayena virāgenā**”ti hetumhi karaṇavasena attho vutto. **Virāgenāti** ca itisaddo ādi-attho. Tena “nirodhenā”ti evamādikaṃ gahitaṃ hoti. **Aññamaññavevacanāneva** upayādīnaṃ samucchedasappa bodhanato.

100. Patiṭṭhāti ettha sesabhūtattayaṃ upādārūpañcāti patiṭṭhānā, nijjīvaṭṭhena dhātu cāti **patiṭṭhānadhātu**. Nhānīyacuṇṇaṃ bāhira-udakaṃ viya sesabhūtattayaṃ ābandhatīti **ābandhanaṃ**. Pacanīyabhattaṃ bāhiratejo viya sesabhūtattayaṃ paripācetīti **paripācanaṃ**. Bāhiravāto viya sesabhūtattayaṃ vitthambhetīti **vitthambhanaṃ**. Dhātusaddattho vuttōyeva.

1. Ma 1. 217, 218 piṭṭhesu.

2. Virāgunaṃ (Aṭṭhakathāyaṃ.)

3. Upāyā (Ka)

Asamphuṭṭhadhātūti asamphusitabhāvo tesam viparimaṭṭhatābhāvato.

Vijānanam ārammaṇūpaladdhi. **Aham**¹ attāti aham¹ “rūpadhammo me attā”ti **attakoṭṭhāsena** attabhāvena **na upagamim** na gaṇhim. Nissitanissitāpi nissitā eva nāmāti āha “**pathavīdhātunissitāvā**”ti. Attanā vā pana tannissitāti “**ekena pariyāyenā**”ti. Upādārūpampi kāmam nissitampi hoti, tathāpi tam nissitam hotiyevāti tam na uddhaṭam. Paricchedakarattā² paricchedākāsassa “**avinibbhogavasenā**”ti vuttam. Tena ca tathā paricchinnattā **sabbampi bhūtopādārūpam ākāsadhātunissitam nāma**. Tam nissāya pavattiyā upādārūpam viya bhūtarūpāni, arūpakkhandhā viya ca vatthurūpāni “**tamnissitarūpavatthukā arūpakkhandhā**”ti vuttanayena ākāsamātunissitacakkhādirūpadhammavatthukā vedanādayo arūpakkhandhā ākāsadhātunissitā nāmāti imamattham **tathā**-saddena upasamharati. **Idhāpī**ti ākāsadhātunissitapadepi, na pathavīdhātunissitapadādīsu eva. **Rūpārūpanti** sabbampi rūpārūpam **gahitameva hoti**, aggahitam natthi. **Sahajāta -pa-****nissitanti** idam nippariyāyasiddham nissayattam gahetvā vuttam. Heṭṭhā vuttanayena pariyāyasiddhe nissayatte gayhamāne “pacchājātapaccayoti pacchājātā cittacetasikā dhammā purejātassa imassa kāyassa pacchājātapaccayena paccayo”ti³ vacanato sabbam catusamuṭṭhānikarūpam “**viññāṇadhātunissitan**”ti vattabham. Tathā anantaraviññāṇadhātupaccayā pavattanato “viññāṇadhātunissitan”ti vattabham.

101. Ruppanti vaṇṇavikāram āpajjamānam hadayaṅgatabhāvam pakāsetīti **rūpanti** ayamattho cakkhudvāre āpāthagate rūpāyatane nippariyāyato labbhati, na āpāthamanāgate. Cakkhuviññāṇaviññātabbhāvo pana āpāthamanāgatepi tasmim labbhateva tamśabhāvānavattanato. Rūpāyatanam **dvidhā** vibhajitvā. Thero pana āpātham anāgatassapi rūpāyatanassa rūpabhāvam na sakkā paṭikkhipitunti dvidhākaraṇam nānujānanto channovādam nidasseti “**upari channovāde kinti karissathā**”ti. Tattha hi “cakkhum āvise channa cakkhuviññāṇam cakkhuviññāṇaviññātabbe dhamme”ti⁴ āgataṃ, na cettha cakkhudvāre āpātham āgatameva rūpāyatanam cakkhuviññāṇaviññātabbapadena gahitam, na āpātham anāgantanti sakkā

1. Ayam (Ka)

3. Abhi 8. 7 piṭṭhe Paṭṭhāne.

2. Viñḍhakaraṇattā (Ka)

4. Ma 3. 309 piṭṭhe.

viññātum aviseseneva rūpātanena taṇhāmānadiṭṭhigāhābhāvassa jotitattā. Tenāha “**nayidaṃ labbhati**”ti. **Rūpamevāti** rūpāyataneva. Yadi evaṃ “cakkhuviññāṇaviññātabbesu dhammesū”ti padaṃ kathaṃ netabbanti āha “**cakkhuviññāṇasampayuttā panā**”ti-ādi. **Cakkhuviññāṇena saddhiṃ viññātabbesūti** yena manoviññāṇena cakkhuviññāṇaṃ aniccanti-ādinā cakkhuviññāṇena saddhiṃ tena viññātabbesu taṃsampayuttadhammesūti attho. **Taṇhāchandoti** tassanasabhāvo chando, na kattukamyatāchandoyevāti taṇhāchando. **Rajjanavasenāti** vatthaṃ viya raṅgajātaṃ cittassa anurañjanavasena. **Abhinandanavasenāti** ārammaṇe abhiraṃitvā nandanavasena. Sappitikatāṇhā hi **nandīti** vuccati, taṇhāyanavasena **taṇhā**.

102. **Ahaṅkāro**ti “seyyohamasmi”ti-ādinā¹ ahaṅkaraṇaṃ. Yena hi mamaṃ karoti, etaṃ **mamaṅkāro**. **Svevāti** “ahaṅkāro”ti vuttamāno. Evaṃ catutthajjhāne niddiṭṭhe sabbāsu lokiyābhiññāsu vuccamānāsu heṭṭhā vijjādvayaṃ vattabbanti adhippāyena “**pubbenivāsaṃ dibbacakkhuñca avatvā kasmā vuttan**”ti āha. Itaro idha sabbavāresupi lokuttaradhammapucchā adhikatā, tasmā “so evaṃ samāhite”ti-ādinā tatiyā vijjā kathitāti dassento “**bhikkhū lokiyadhammaṃ na pucchanti**”ti-ādimāha. **Ekavissajjitasuttaṃ nāmetaṃ** tatiyavijjāya eva āgatattā. Ariyadhammavasenaṇipissa samaññā atthevāti dassento “**chabbisodhanantipissa nāmaṇ**”ti vatvā tesu dhammesu bhedaṃ dassetuṃ “**ettha hī**”ti-ādi vuttaṃ. **Visuddhāti** tassā codanāya sodhanavasena visodhitā. **Ekameva katvāti** ekavāraseneva pāḷiyaṃ ekajjhaṃ āgatattā ekameva akoṭṭhāsaṃ katvā. Yadi evaṃ kathaṃ vā chabbisodhanatāti āha “**catūhi āhārehi saddhin**”ti. Kathaṃ panettha cattāro āhārā gahetabbāti? Keci tāva āhu—“sādhūti bhāsitaṃ abhinanditvā anumoditvā uttari pañho pucchitabbo”ti heṭṭhā āgatena nayena āhāravāro āharitvā vattabboti. “Bahiddhā sabbanimittesū”ti ettha āhārānampi saṅgahitattā āhārā atthato āgatā evāti aññe. Apare pana rūpakkhandhaggahaṇena kabalīkāro

1. Abhi 1. 255, 245; Abhi 2. 359, 366; Sam 2. 308; Khu 7. 61, 336 piṭṭhesu.

āhāro, saṅkhārakkhandhaggahaṇena phassāhāro,
manosañcetanāhāraggahaṇena viññāṇāhāro sarūpatopi gahitoti vadanti.

“Chabbisodhanan”ti imassa suttassa samaññāya anvatthataṃ dassetvā
āyatimpi tādisena byākaraṇena bhikkhūnaṃ paṭipattimpi dassanattham **“ime
panā”**ti-ādi āradhmaṃ. **Vinayaniddesapariyāyenā**ti vinayaniddese āgatenā
kāraṇena, **vinaye**¹ vā āgataniddesānukkamena.

Adhigantabbato **adhigamo**, jhānādi-adhigamapucchā. Tenāha
“jhānavimokkhādīsū”ti-ādi. **Upāyapucchā**ti adhigamopāyapucchā. **Kintī**
kena pakārena vidhināti attho.

Katamesaṃ tvaṃ dhammānaṃ lābhīti idaṃ pana pubbe “kiṃ te
adhigatan”ti aniddhāritabhedā jhānādivisesā pucchitāti idāni tesam
niddhāretvā pucchanākāradassanaṃ. **Tasmā**ti yasmā yathāvuttehi ākārehi
adhigamabyākaraṇaṃ sodhetabbaṃ, tasmā. **Ettāvatāvā**ti ettakena
byākaraṇamatteneva na sakkāro katabbo. Byākaraṇaṃ hi ekaccassa
ayāthāvatopi hoti, yathā nāma jātarūpatirūpaṃ jātarūpaṃ viya khāyatīti
jātarūpaṃ nighamsanatāpanachedanehi sodhetabbaṃ, evamevaṃ **imesu**
idāneva vuttesu **chasu thānesu** pakkhipitvā **sodhanattham vattabbo**.

Vimokkhādīsūti ādi-saddena

samādhisamāpattiñāṇadassanamaggabhāvanāphalasacchikiriya saṅgaṇhāti.

Pākaṭo hoti adhigatavisesassa satisammosābhāvato. Sesapucchāsūpi
“pākaṭo hoti”ti pade eseva nayo. **Uggahaparipucchākusalā**ti
sajjhāyamaggasaṃvaṇṇanāsu nipuṇā. Yāya paṭipadāya yassa ariyamaggo
āgacchati, sā pubbabhāgapāṭipatti **āgamanapaṭipadā**. **Sodhetabbā**ti suddhā
udāhu asuddhāti vicāraṇavasena sodhetabbā. **Na sujjhātī**ti tattha tattha
pamādapāṭipattibhāvato. **Apanetabbo** attano paṭiññāya. **“Sujjhātī”**ti vatvā
sujjhanākāraṃ dassetuṃ **“dīgharattan”**ti-ādi vuttaṃ. **Paññāyatī**ti ettha
“yadi”ti padaṃ ānetvā yadi so bhikkhu tāya paṭipadāya yadi paññāyatīti
sambandho. **Khīṇāsavapaṭipattisadisā paṭipadā hoti** dīgharattaṃ
vikkhambhitakilesatā.

1. Vi 1. 117 piṭṭhe.

Nadiyā samuddaṃ pakkhandanaṭṭhānaṃ **nadīmukhadvāraṃ**.
Maddamānoti badarasāḷavaṃ sarasaṃ patte pakkhitto hutvā maddamāno.
 Sesaṃ suviññeyyameva.

Chabbisodhanasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

3. Sappurisadhammasuttavaṇṇanā

105. **Sappurisadhammanti** sappurisabhāvakaraṃ dhammaṃ. So pana yasmā sappurisānaṃ paveniko dhammo hoti, tasmā āha “**sappurisānaṃ dhammaṃ**”ti, esa nayo **asappurisadhammanti** etthāpi. Evaṃ padhānaṃ anuṭṭhātabbaṅca sappurisadhammaṃ ādiṃ katvā mātikaṃ ṭhapetvā ayathānupubbiyā niddisanto “**katamo ca bhikkhave asappurisadhammo**”ti-ādimāha. Tathā pana niddisanto udāharaṇapubbakaṃ hetuṃ dassetuṃ “**yathā nāmā**”ti-ādi vuttaṃ. Tena icchitabbapariccāgapubbakaṃ gahetabbaggahaṇaṃ nāma nāyapaṭipatti, tasmā sappurisadhammā sampādetabbāti dīpento satthā ayathānupubbiyā niddhārīyatīti imamatthaṃ dasseti, tathā aññatthāpi “asevanā ca bālānaṃ, paṇḍitānaṃ sevanā”ti. **Etadeva hi kuladvayaṃ “uccakulan”ti vuccati** nippariyāyato. Tathā hi antimabhavikā bodhisattā tattheva paṭisandhiṃ gaṇhanti. **Soti** sāmīcippaṭipanno bhikkhu. **Antaraṃ karitvāti** taṃ kāraṇaṃ katvā. Paṭipadā hi viññūnaṃ pūjāya kāraṇaṃ, na uccakulīnatā. **Mahākulāti** vipulakulā, upāditoditakulasampavattikāti attho.

106. **Yasasaddo** parivāravācako, **yasassīti** ca sātisaṃparivāravantatā vuccatīti āha “**parivārasampanno**”ti. Ādhipateyyābhāvato paresaṃ upari natthi etesaṃ īso īsanaṃ issariyanti akkhātabbāti **appesakkhā**. Tenāha “**appaparivārā**”ti. Abhāvattho hi idha **appa-saddo**.

107. **Naveva dhutaṅgāni āgatānīti** ettha yathā ukkaṭṭhaṃpaṃsukūlikassa tecīvarikatā sukarā, evaṃ ukkaṭṭhapiṇḍapātikassa sapadānacārikatā sukarā, ekāsanikassa ca pattapiṇḍikakhalupacchābhattikatā sukarā evāti “paṃsukūliko hoti”ti-ādivacaneneva pāḷiyā anāgatānampi āgatabhāvo veditabbo parihaṇasukaratāya tesampi samādānasambhavato. Tenāha “**terasa hontī**”ti.

108. Kāmatanḥādikāya tāya taṇhāya nibbattāti tammayā, puthujjanā, pakatibhāvūpagamanena tesam bhāvo tammayatā, tappatikkhepato **atammayatā**, nittaṇhatā. **Taṃyeva kāraṇaṃ katvāti** paṭhakajjhānepi taṇhāpahānaṃyeva kāraṇaṃ katvā. **Citte uppādetvāti** atammayatāpariyāyena vutte taṇhāya paṭipakkhadhamme sampādetvā. **Na maññatīti** maññanānaṃ ariyamaggena sabbaso samucchinnatā kismiñci okāse kāmabhavādi ke kenaci vatthunā hatthi-assakhattavatthādinā pattacīvaravihārapariveṇādinā ca puggalaṃ na maññati. Sesaṃ suviññeyyameva.

Sappurisadhammasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

4. Sevittabbāsevitabbasuttavaṇṇanā

109. **Aññaṃaṇṇanti** aññaṃ aññaṃ. Tenāha “**aññaṃ sevittabban**”ti-ādi. **Sattahi padehīti** sattahi vākyehi. Pajjati etena yathādhippeto atthoti padaṃ, vākyam. **Sāriputtattherassa okāsakaraṇaṃ** dhammadāyāde¹ vuttanayena vedittabban.

113. Diṭṭhiyeva paccayavasena paṭiladdhatāya **diṭṭhipaṭilābho**. **Saññāpaṭilābhepi** eseva nayo. **Micchādiṭṭhisammādiṭṭhiyo -pa-** na gahitā kammaṭṭhappattānaṃ tesam manosaṃcārābhāvena gahitattā. Yadi evaṃ kasmā diṭṭhi cittuppādavāre na gahitāti? Kāmaṃ micchādiṭṭhiyā avayavibhāvo labbhati, tathāpi cittuppādakkaṇe lokiya lokuttaracittuppādesu kammaṭṭhakotṭhāso na uddhaṭo.

115. **Kāmasaññādinanti** ettha **ādi**-saddena yathā byāpādavihimsāsāññā saṅgahitā, evaṃ anabhijjhā-abyāpāda-avihimsāsāññā saṅgahitā paṭhamena ādisaddena “anabhijjhāsahagatāya saññāyā”ti-ādi paṭṭhassa saṅgahitattā.

117. **Bhavānaṃ apariniṭṭhitabhāvāyāti** kāmabhavādīnaṃ apariyosānāya pariyosānaṃ icchatopi tādisassa bhavānaṃ apariyosānameva

1. Ma 1. 17 piṭṭhe.

hoti. **Cattāro honti** puggalavasena. Tenāha “**puthujjanopi hī**”ti-ādi. **Akusalā dhammā vaḍḍhantī**ti tesam pahānāya appaṭipajjamānassāti adhippāyo, tato eva **kusalā dhammā pariyāhanti**. Tenassa kilesadukkhena vipākadukkhena ca **sadukkhameva attabhāvaṃ abhinibbatteti**. Orambhāgiyasamyojanāni pahāya suddhāvāsesu nibbattanāraho **anāgāmīkathaṃ -pa- abhivaḍḍhantī**ti āha “**anāgāmīpī**”ti-ādi. **Sadukkhameva attabhāvaṃ abhinibbatteti**, yāya labbhamāna-akusalābhivuddhiṃ kusalapariyāniṃca gahetvā anāgāminopi sabyābajjha-attabhāvābhinibbattanaṃ vuttaṃ. Evaṃ yathālabbhamānaṃ akusalaparihāniṃ kusalābhivuddhiṃca gahetvā puthujjanassapi antimabhavikassa abyābajjha-attabhāvābhinibbattanaṃ vuttanti daṭṭhabbam. Tenāha “**puthujjanopi**”ti-ādi. **Akusalameva hāyati**, na kusalaṃ tassa buddhipakkhe ṭhitattā. Tatthāpi **vipassanameva gabbhaṃ gaṇhāpeti**, na vaṭṭagabbhaṃ antimabhavikatāya, vivaṭṭūpanissitattā ajjhāsayaṃ, ñāṇassa ca pākagamanato.

119. **Ekaccassāti** sāmivacanaṃ “abhinandati”ti-ādīsu paccattavasena pariṇāmetabbaṃ, tathā “nibbindati”ti-ādīsupi. **Uggaṇhītvāpī pi-saddo luttaniddiṭṭho**. Bhagavato bhāsitaṃ atthaṃ ajānantā tāva dīgharattaṃ hitasukhato paribāhirā hontu, jānantānampi sabbesaṃ dīgharattaṃ hitāya sukhāya hotīti anekamsikataṃ codento “**evaṃ santepī**”ti-ādimāha. Itaro sabbesampi dīgharattaṃ hitāya sukhāya hotiyevāti “**appaṭisandhikā**”ti-ādinā anekamsikataṃ pariharati. Sesam suviññeyyameva.

Sevitabbāsevitabbasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

5. Bahudhātukasuttavaṇṇanā

124. **Bhayanti**¹ cittasamsappatāti āha “**cittutrāso**”ti. **Upaddavoti** antarāyo. Tassa pana vikkhepakāraṇattā vuttaṃ “**anekaggatākāro**”ti. **Upasaggoti** upasajjanaṃ. Tato

1. Arh-Ṭi 2. 75 piṭṭhepi passitabbaṃ.

appatīkāravighātāpatti yasmā patīkārabhāvena vihaññamānassa kiñci kātuṃ asamatthassa osīdanakāraṇaṃ, tasmā vuttaṃ “**tattha tattha lagganākāro**”ti. Vañcetvā āgantūṃ **yathāvutte divase anāgacchantesu**. Bahi anikkhamanattāya **dvāre aggim datvā**.

Naḷehīti naḷacchannasāṅkhepena upari chādetvā tehiyeva dārukacchadananiyāmena paritopi chādītā¹. **Eseva nayoti** iminā tiṇehi channataṃ, sesasambhārānaṃ rukkhamayatañca atidisati. **Vidhavāputteti** adantabhāvopalakkaṇaṃ. Te hi nippitīkā avinītā asaṃyatā akiccakārino honti.

Matthakaṃ apāpetvāva niṭṭhāpitāti kasmā bagavā evamakāsīti? Ānandattherassa pucchākosalladīpanatthameva, tattha nisinnānaṃ sannipatitabhikkhūnaṃ desanāya jānanatthañca². Te kira saṅkhepato vuttamatthaṃ ajānantā andhakāraṃ pavitṭhā viya ṭhitā, pucchānusandhivasena pariggayha jānissantīti³.

125. **Rūpapariggahova kathito**, na aññaṃ kiñcīti attho. Idāni tato saccāni niddhāretvā catusaccakammaṭṭhānaṃ dassetuṃ “**sabbāpi**”ti-ādi vuttaṃ. **Pañcakkhandhā hontīti** addhekādasa dhātuyo rūpakkhando, addhaṭṭhamā dhātuyo yathārahaṃ vedanādayo cattāro arūpino khandhāti evaṃ aṭṭharasa dhātuyo pañcakkhandhā honti. **Pañcapi khandhā** taṇhāvajjā **dukkhasaccaṃ**. **Appavattīti** appavattinimittam. **Nirodhapajānanāti** paññāsīsenā maggakiccamāha. Sammādiṭṭhipamukho hi ariyamaggo. **Matthakaṃ pāpetvā kathitaṃ hoti** sammasanassa bhūmiyā nipphattiyā ca kathitattā. **Jānāti passatīti** iminā ñāṇadassanaṃ kathitam, taṃ pana lokiyaṃ lokuttaranti duvidhanti tadubhayampi dassento āha “**saha vipassanāya maggo vutto**”ti.

Etthāvatāpi khoti pi-saddaggahaṇena aññaṃ pariyaṇena satthā dhātukosallaṃ desetukāmoti therō “siyā pana bhante”ti pucchatīti bhagavā pathavīdhātu-ādivasenapi dhātukosallaṃ vibhāveti. Tattha pathavīdhātu-ādisaddena desanākāraṇaṃ vibhāvento “**pathavīdhātu -pa- vutta**”ti āha. **Tāpi** hi ādito cha dhātuyo.

1. Chādetvā (Ka)

2. Ajānanatthañca (Ka)

3. Parigayhatīti (Ka)

“**Viññāṇadhātuto nīharitvā pūretabbā**”ti vatvā kathaṃ rūpadhātuyo nīharīyantīti codanaṃ sandhāya taṃ nayaṃ dassetuṃ “**viññāṇadhātu**”ti-ādi vuttaṃ. Kāmaṃ cettha kāyaviññāṇadhātuyā ārammaṇaṃ phoṭṭhabbadhātupathavīdhātu-ādivasena desanāruḷhameva, kāyadhātu pana nīharitabbāti ekaṃsameva nīharaṇavidhiṃ dassento “**esa nayo sabbatthā**”ti āha. **Purimapacchimavasena manodhātūti** pacchimabhāgavasena kiriyāmanodhātu gahetabbā tassānurūpabhāvato. Nanu cettha manodhātu nāmāyaṃ manoviññāṇadhātuyā asaṃsaṭṭhā, visumheva cesā dhātūti? Saccametaṃ aṭṭhārasadhātudesanāya, cittavibhattiniddese chaviññāṇakāyadesanāyaṃ pana sā manoviññāṇakāyasaṅgahitāvāti daṭṭhabbaṃ. Yaṃ panettha vattabbaṃ, taṃ **Visuddhimaggasaṃvaṇṇanāyaṃ**¹ vuttanayena veditabbaṃ. Atha vā **purimapacchimavasena**ti purecarānucaravasena. **Manodhātūti** vipākamanodhātu gahetabbā purecaraṇato, parato uppajjanakiriyāmanoviññāṇadhātuyā anantaraṃ manodhātuyā, kiriyāmanodhātuyā anantaraṃ manoviññāṇadhātuyā anuppajjanato ca.

Dhammānaṃ yāvadeva nissattanijjīvabhāvanatthāya satthu dhātudesanāti aññesu sabhāvadhāraṇādi-atthesu labbhamānesupi ayamettha attho padhānoti āha “**esa nayo sabbatthā**”ti. **Sappaṭipakkhavasena**ti sappaṭibhāgavasena sukhaṃ dukkhena sappaṭibhāgaṃ, dukkhaṃ sukhena, evaṃ somanassadomanassāti. Yathā sukhādīnaṃyeva samudācāro vibhūto, na upekkhāya, evaṃ rāgādīnaṃyeva² samudācāro vibhūto, na mohassa, tena vuttaṃ “**avibhūtabhāvenā**”ti. **Kāyaviññāṇadhātu pariggahitāva hoti** tadavinābhāvato. **Sesāsu** somanassadhātu-ādīsu **pariggahitāva hoti** avinābhāvato eva. Na hi somanassādayo manodhātuyā vinā vattanti. **Upekkhādhātuto nīharitvāti** ettha cakkhuviññāṇadhātu-ādayo catasso viññāṇadhātuyo tāsāṃ vatthārammaṇabhūtā cakkhudhātu-ādayo cāti aṭṭha rūpadhātuyo, manodhātu, upekkhāsahagatā manoviññāṇadhātu, upekkhāsahagatā eva dhammadhātūti evaṃ pannarasa dhātuyo upekkhādhātuto nīharitabbā. Somanassadhātu-ādayo pana catasso dhātuyo

1. Visuddhi-Ṭī 2. 176 piṭṭhādīsu.

2. Saṅkhārādīnaṃyeva (Ka)

dhammadhātu-antogadhā, evaṃ sukhadhātuto kāyaviññāṇadhātuyā tassā vatthārammaṇabhūtānaṃ kāyadhātuphoṭṭhabbadhātūnaṃ nīharaṇā heṭṭhā dassitanayāti **“upekkhādhātuto nīharitvā pūretabbā”** icceva vuttaṃ.

Kāma vitakkādayo idha kāmadhātu-ādipariyāyena vuttāti **“kāmadhātu-ādinā dvedhāvitakke kāma vitakkādīsu vuttanayena attho veditabbo”**ti āha. Tattha hi “kāma vitakkoti kāma paṭisaṃyutto vitakko, byāpāda vitakkoti byāpāda paṭisaṃyutto vitakko, vihiṃsā vitakkoti vihiṃsā paṭisaṃyutto vitakko, nekkhamma paṭisaṃyutto vitakko nekkhamma vitakko, so yāva paṭhamajjhānā vaṭṭati. Abyāpāda paṭisaṃyutto vitakko abyāpāda vitakko, so mettāpubbabhāgato paṭṭhāya yāva paṭhamajjhānā vaṭṭati. Avihimsā paṭisaṃyutto vitakko avihimsā vitakko, so karuṇāya pubbabhāgato paṭṭhāya yāva paṭhamajjhānā vaṭṭati”ti vuttaṃ. Ayaṃ panattho abhidhamme vitthārato āgato evāti dassetuṃ **“abhidhamme”**ti-ādi vuttaṃ. **Kāmadhātuto nīharitvāti** ettha **kāma**ggahaṇena gahitā rūpadhātu-ādayo cha, taṃvisayā satta viññāṇadhātuyo, tattha pañcannaṃ viññāṇadhātūnaṃ cakkhudhātu-ādayo pañcāti aṭṭhārasa. Nekkhammadhātu-ādayo pana dhammadhātu-antogadhā eva.

Kāmatāṇhāya visayabhūtā dhammā kāmadhātūti āha **“pañca kāmāvacarakkhandhā kāmadhātū”**ti. Tathā rūpatāṇhāya visayabhūtā dhammā rūpadhātu, arūpatāṇhāya visayabhūtā dhammā arūpadhātūti āha **“cattāro arūpāvacarakkhandhā”**ti-ādi. Kāmatāṇhā kāmo uttarapadalopena, evaṃ rūpārūpatāṇhā rūpārūpaṃ. Ārammaṇakaraṇavasena tā yattha avacaranti, te kāmāvacarādayoti evaṃ kāmāvacarakkhandhādināṃ kāmatāṇhādibhāvo veditabbo. **Ādinā nāyenāti** etena “uparito paranimmitavasavattideve antokaritvā etthāvacarā”ti-ādipāḷim¹ saṅgaṇhāti. **Etthāvacarāti** avīcīparanimmitaparicchinno kāsāya kāmatāṇhāya visayabhāvaṃ sandhāya vuttaṃ, tadokāsatā ca tāṇhāya tanninnattā veditabbā. Sesapadadvayepi ese va nayo. Paripuṇṇa-aṭṭhārasadhātukattā kāmāvacaradhammānaṃ **“kāmadhātuto nīharitvā**

1. Abhi 2. 436 piṭṭhe.

pūretabbā”ti vuttaṃ. Manoviññāṇadhātudhammadhātu-ekadesamattameva hi rūpārūpāvacaradhammāti.

Samāgantvāti sahita hutvā. Yattakaṃ hi paccayadhammā attano phalassa kāraṇaṃ, tattha tannibbattane samāgatā viya hoti vekalle tadanibbattanato. **Saṅkhatadhātuto nīharitvā pūretabbā** asaṅkhatāya dhātuyā dhammadhātu-ekadesabhāvato.

126. Evaṃ pavattamānā mayaṃ attāti gahaṇaṃ gamissāmāti iminā viya adhippāyena attānaṃ adhikicca uddissa pavattā ajjhata, tesu bhavā tappariyāpannattāti **ajjhattikāni**. Tato bahibhūtāni **bāhirāni**. Āyatanakathā paṭiccasamuppādakathā ca **Visuddhimagge**¹ vuttanayeneva veditabbāti na vittharita.

127. Avijjāmānaṃ ṭhānaṃ **aṭṭhānaṃ**, natthi ṭhānanti vā **aṭṭhānaṃ**². **Anavakāsoti** ettha eseṇa nayo. Tadattathanigamanameva hi “netāṃ ṭhānaṃ vijjati”ti vacananti. Tenāha **“ubhayenapī”**ti-ādi. **Yanti** kāraṇe paccattavacanāṃ, hetu-attho ca kāraṇattho āha **“yanti yena kāraṇenā”**ti. Ukkatṭhaniddesena ettha diṭṭhisampatti veditabbāti vuttaṃ **“maggadiṭṭhiyā sampanno”**ti. Kuto panāyamatto labbhatīti? Liṅgato. Liṅgaṃ hetāṃ, yadidaṃ niccato upagamanapaṭikkhepo. **Catubhūmakesūti** idaṃ catutṭhabhūmakasaṅkhārānaṃ ariyasāvakassa visayabhāvūpagamanato vuttaṃ, na pana te ārabha niccato upagamanasabbhāvato. Vakkhati ca “catutṭhabhūmakasaṅkhārā panā”ti-ādinā. Abhisāṅkhatasaṅkhāra-abhisāṅkharānakasaṅkhārānaṃ sappadesattā nippadesasaṅkhārāggahaṇatthaṃ **“saṅkhatasaṅkhāresū”**ti vuttaṃ. Lokuttarasaṅkhārānaṃ pana nivattane kāraṇaṃ sayameva vakkhati. **Etaṃ kāraṇaṃ natthi** setughātattā. **Tejussadattāti** saṅkilesavidhamanatejassa adhikabhāvato. Tathā hi te gambhīrabhāvena duddasā. **Akusalānaṃ ārammaṇaṃ na hontīti** idaṃ pakaraṇavasena vuttaṃ. Appahīnavipallāsānaṃ sattānaṃ kusalahammānampi te ārammaṇaṃ na honti.

Asukhe “sukhan”ti vipallāso ca idha sukhato upagamanassa ṭhānanti adhippetanti dassento **“ekanta -pa- vuttan”**ti. **Attadiṭṭhivasenāti**

1. Visuddhi 2. 112, 148 piṭṭhādīsu.

2. Am-Ṭī 1. 211; Mūlaṭī 2. 207 piṭṭhādīsūpi passitabbari.

padhānadiṭṭhimāha. Diṭṭhiyā nibbānassa avisayabhāvo heṭṭhā vutto evāti
“kaṣiṇādipaṇṇattisaṅgahatthan”ti vuttaṃ. **Paricchodoti** saṅkhārānaṃ
 paricchedo saṅkhārānaṃ paricchijja gahaṇaṃ. Svāyaṃ yesaṃ niccādito
 upagamaṇaṃ bhavati, tesameva vasena kātabboti dassento
“sabbavāresū”ti-ādimāha. **Sabbavāresū**ti niccādisabbavāresu. **Puthujjano hīti**
hi-saddo hetu-attho, yasmā yaṃ yaṃ saṅkhāraṃ¹ niccādivasena
 puthujjanakāle upagacchati, taṃ taṃ ariyamaggādhigamena aniccādivasena
 gaṇhanto yāthāvato jānanto taṃ gāhaṃ taṃ diṭṭhiṃ viniveṭheti vissajjeti,
 tasmā yattha gāho, tattha vissajjanāti catutthabhūmakasaṅkhārā idha
 saṅkhāraggahaṇena na gayhatīti attho.

128. Puttasambandhena mātāpitusaṃāññā, dattakittimādivasenapi
 puttavohāro loke dissati, so ca kho pariyāyato nipariyāyasiddhaṃ taṃ
 dassetuṃ **“janikāva mātā janako pitā”**ti vuttaṃ. Tathā ānantariyakammaṃ
 adhippetattā **“manussabhūtova khīṇāsavo arahāti adhippeto”**ti vuttaṃ.
“Aṭṭhānametan”ti-ādinā mātu-ādīnaṃyeva jīvitā voropane ariyasāvakassa
 abhabbabhāvadassanato tadanñāṃ ariyasāvako jīvitā voropetīti idaṃ atthato
 āpannamevāti maññamāno vadati **“kiṃ pana ariyasāvako aññaṃ jīvitā**
voropeyyā”ti. **“Aṭṭhānametan** bhikkhave anavakāso, yaṃ diṭṭhisampanno
 puggalo sañcicca pāṇaṃ jīvitā voropeyya, netāṃ ṭhānaṃ vijjati”ti vacanato
“etampi aṭṭhānan”ti vuttaṃ. Tenāha **“sacepi hī”**ti-ādi. **Baladīpanathanti**
 saddhādibalasamannāgamadīpanatthaṃ.
 Ariyamaggenāgatasaddhādivalavasena hi ariyasāvako tādisaṃ sāvajjaṃ na
 karoti.

Pañcahi kāraṇehīti idaṃ atthanipphādakāni tesāṃ pubbabhāgiyāni ca
 kāraṇāni kāraṇabhāvasāmaññena ekajjhaṃ gahetvā vuttaṃ, na pana
 sabbesaṃ pañcannaṃ sahayogakkhamato. **Ākārehi**ti kāraṇehi.
Anussāvanenāti anurūpaṃ sāvanena. Bhedassa anurūpaṃ yathā bhedo hoti,
 evaṃ bhinditabbānaṃ bhikkhūnaṃ attano vacanassa sāvanena viññāpanena.
 Tenāha **“nanu tumhe”**ti-ādi. **Kaṇṇamūle vacībhedaṃ katvāti**

etena “pākaṭaṃ katvā bhedakaravatthudīpanaṃ **vohāro**, tattha attano nicchitamatthaṃ rahassavasena viññāpanaṃ **anussāvanan**”ti dasseti.

Kammameva uddeso vā pamāṇanti tehi saṅghabhedasiddhito vuttaṃ, itare pana tesaṃ pubbabhāgabhūtā. Tenāha “**vohārā**”ti-ādi. **Tatthāti** vohāre. Cuti-anantaraṃ phalaṃ anantaraṃ nāma, tasmim anantare niyuttāni, tannibbattanena anantarakaraṇasīlāni, anantarappayojanāni cāti ānantariyāni, tāni eva “**ānantariyakammāni**”ti vuttāni.

Kammatoti “evaṃ ānantariyakammaṃ hoti, evaṃ anantariyakammasadisān”ti evaṃ kammavibhāgato. **Dvāratoti** kāyādidvārato. **Kappaṭṭhitiyatoti** “idaṃ kappaṭṭhitikavipākaṃ, idaṃ na kappaṭṭhitikavipākaṃ”ti evaṃ kappaṭṭhitiyavibhāgato. **Pākāti** “idamettha vipaccati, idaṃ na vipaccati”ti vipaccanavibhāgato. **Sādhāraṇādīhīti** gahaṭṭhapabbajitānaṃ sādhāraṇāsādhāraṇato, **ādi**-saddena vedanādivibhāgato ca.

Yasmā manussattabhāve ṭhitasseva ca kusaladhammānaṃ tikkhavisadasūrabhāvāpatti, yathā taṃ tiṇṇampi bodhisattānaṃ bodhittayanibbattiyaṃ, evaṃ manussabhāve ṭhitasseva akusaladhammānampi tikkhavisadasūrabhāvāpattīti āha “**manussabhūtassevā**”ti. Pākatikamanussānampi ca kusaladhammānaṃ visesappatti Vimānavatthu-aṭṭhakathāyaṃ¹ vuttanayena veditabbā. Yathā vutto ca attho samānajātiyassa vikopane kammaṃ garutaraṃ, na tathā vijātiyassāti vuttaṃ “**manussabhūtaṃ mātaraṃ vā pitaraṃ vā**”ti. Liṅge parivatte ca so eva ekakammanibbatto bhavaṅgappabandho, jīvitindriyappabandho ca, na aññoti āha “**api parivattaliṅgan**”ti. Arahantepi esseva nayo. **Tassa vipākanti**-ādi kammassa ānantariyabhāvasamatthanāṃ, catukoṭikaṃ cettha sambhavati. Tattha paṭhamā koṭi dassitā, itarāsu visaṅketaṃ dassetuṃ “**yo panā**”ti-ādi vuttaṃ. Yadiapi tattha visaṅketo, kammaṃ pana garutaraṃ ānantariyasadisāṃ bhāyitabbanti āha “**ānantariyaṃ āhacceva tiṭṭhati**”ti. **Ayaṃ pañhoti** nāpanicchānibbattā kathā.

Ānantariyaṃ phusati maraṇādhippāyeneva ānantariyavatthuno vikopitattā. **Ānantariyaṃ na phusati** ānantariyavatthu-abhāvato.

1. Vimāna-Ṭṭha 16 piṭṭhe.

Sabbattha hi purimaṃ abhisandhicittaṃ appamāṇaṃ, vadhakacittaṃ pana tadārammaṇaṃ jīvitindriyaṇca ānantariyanānantariyabhāve¹ pamāṇanti daṭṭhabbaṃ. Saṅgāmacatukkaṃ sampattavasena yojetabbaṃ.

Tenevāti teneva payogena. **Arahantaghāto hotiyeva** arahato māritattā. **Puthujjanasseva dinnam hotīti** yasmā yathā vadhakacittaṃ paccuppannārammaṇampi pabandhavicchedavasena ca jīvitindriyaṃ ārammaṇaṃ katvā pavattati, na evaṃ cāgacetaṇā. Sā hi cajitabba-atthum ārammaṇaṃ katvā cajanamattameva hoti, aññasantakabhāvakaraṇaṇca tassa cajanam, tasmā yassa taṃ santakaṃ kataṃ, tasseva dinnam hotīti.

Lohitaṃ samosaratīti abhigghātena pakuppamāṇaṃ sañcitaṃ hoti. **Mahantataranti** garutaraṃ. **Sarīrapaṭijaggane viyāti** satthurūpa-kāyapaṭijaggane viya.

Asannipatiteti idaṃ sāmaggīyadīpanaṃ. **Bhedo ca hotīti** saṃghassa bhedo hoti. **Vaṭṭatīti saññāyāti** īdisakaraṇaṃ saṃghassa bhedāya na hotīti saññāya. **Navato ūnaparisāyaṃ** karontassa tathāti yojetabbaṃ. **Tathāti** iminā “na ānantariyakammaṃ”ti imaṃ ākaḍḍhati, na pana “bhedo hoti”ti idaṃ. Heṭṭhimantena hi navannameva vasena saṃghabhedo. **Dhammavādino anavajjā** yathādhammaṃ avaṭṭhānato. Saṃghabhedassa pubbabhāgo saṃgharāji.

Kāyadvārameva pūrenti kāyakammabhāveneva lakkhitaḍḍato.

Sanṭhahante hi² -pa- muccatīti idaṃ kappatṭhakathāya na sameti. Tathā hi kappatṭhakathāyaṃ³ vuttaṃ “āpāyikoti idaṃ suttaṃ yaṃ so ekaṃ kappam asītibhāge katvā tato ekabhāgamattaṃ kālāṃ tiṭṭheyya, taṃ āyukappaṃ sandhāya vuttaṃ”ti. **Kappavināseyevāti** pana āyukappavināseyevāti atthe sati natthi virodho. Ettha ca **sanṭhahanteti⁴** idampi “sveva vinassissatī”ti viya abhūtaparikappavasena vuttaṃ. **Ekadivasameva niraye paccati** tato paraṃ kappābhāve āyukappassapi abhāvatoti

1. Ānantariyabhāve (Am-Ṭī 1. 213 piṭṭhe.)

3. Abhi-Ṭīha 3. 234 piṭṭhe.

2. Saṃgaṭṭhehi (Ka)

4. Saṃvaṭṭeti (Ka)

avirodhato atthayojanā daṭṭhabbā. **Sesānī**ti saṃghabhedato aññāni ānantariyakammāni.

Ahosikammaṃ -pa- saṅkhyam gacchanti, evaṃ sati katham nesaṃ ānantariyatā cuti-anantaram vipākadānābhāvato. Atha sati phaladāne cuti-anantaro eva etesaṃ phalakālo, na aññoti phalakāniyamena niyatatā nicchitā, na phaladānaniyamena, evampi niyataphalakālānaṃ aññesampi upapajjavedanīyānaṃ diṭṭhadhammavedanīyānaṃ niyatatā āpajjeyya, tasmā vipākadhammadhammānaṃ paccayantaravikalatādīhi avipaccamānānampi attano sabhāvena vipākadhammatā viya balavatā ānantariyena vipāke dinne avipaccamānānampi ānantariyānaṃ phaladāne niyatasabhāvā ānantariyasabhāvā ca pavattīti attano sabhāvena phaladānaniyameneva niyatatā ānantariyatā ca viditabbā. Avassaṅga ānantariyasabhāvā tato eva niyatasabhāvā ca tesam pavattīti sampañicchitabbametam aññassa balavato ānantariyassa abhāve cuti-anantaram ekantena phaladānato.

Nanu evaṃ aññesampi upapajjavedanīyānaṃ aññasmiṃ vipākadāyake asati cuti-anantaram ekantena phaladānato niyatasabhāvā ānantariyasabhāvā ca pavatti āpajjatīti? Nāpajjati asamānajātikena cetopaṇidhivasena upaghātakena ca nivattetabbavipākattā anantare ekantaphaladāyakattābhāvā, na pana ānantariyakānaṃ paṭhakajjhānādīnaṃ dutiyajjhānādīni viya asamānajātikaṃ phalanivattakaṃ atthi sabbānantariyānaṃ avīciphallattā, na ca heṭṭhūpapattiṃ icchato sīlavato cetopaṇidhi viya uparūpapattijanakkammaphalaṃ ānantariyaphalaṃ nivattetuṃ samattho cetopaṇidhi atthi anicchantasseva avīcipātanato, na a ānantariyopaghātakaṃ kiñci kammaṃ atthi, tasmā tesamyeva anantare ekantavipākajanakasabhāvā pavattīti. Anekāni ca ānantariyāni katāni ekanteneva vipāke niyatasabhāvattā uparatāvipaccanasabhāvāsaṅkattā nicchitāni sabhāvato niyatāneva. Tesu pana samānasabhāvesu ekena vipāke dinne itarāni attanā kātabbakiccessa teneva katattā na dutiyaṃ tatiyaṃ vā paṭisandhiṃ karonti, na samatthatāvighātattāti natthi tesam ānantariyakatā nivatti, garutarabhāvo pana tesu labbhatevāti saṃghabhedassa

siyā garutarabhāvoti “**yena -pa- vipaccatī**”ti āha. Ekassa pana aññāni upatthambhakāni hontīti daṭṭhabbāni. **Paṭisandhivasena vipaccatī**ti vacanena itaresaṃ pavattivipākadāyitā anuññātā viya dissati. **No vā tathā sīlavatī**ti yathā pitā sīlavā, tathā sīlavatī no vā hotīti yojanā. Sace mātā sīlavatī, mātughāto paṭisandhivasena vipaccatīti yojanā.

Pakatattoti anukkhitto. **Samānasarivāsakoti** apārājiko. **Samānasīmāyanti** ekasīmāyaṃ.

Satthukiccaṃ kātuṃ asamatthoti yaṃ satthārā kātabbakkiccaṃ anusāsanādi, taṃ kātuṃ asamatthoti bhagavantaṃ paccakkhāya. **Aññaṃ tittthakaranti** aññaṃ satthāraṃ.

129. Abhijāti-ādīsu¹ pakappanena devatūpasaṅkamanādinā jātacakkavāḷena samānayogakkhamaṃ dasasahassaparimāṇaṃ ṭhānaṃ **jātikhettaṃ**, saraseneva āṇāpavattiṭṭhānaṃ **āṇākhettaṃ**, visayabhūtaṃ ṭhānaṃ **visayakhettaṃ**. **Dasasahassī lokadhātūti** imāya lokadhātuyā saddhim imaṃ lokadhātum parivāretvā ṭhitā dasasahassī lokadhātu. Tattakānaṃyeva jātikhettabhāvo dhammatāvasena veditabbo. “Pariggahavasena”ti keci. “Sabbesampi buddhānaṃ tatthakaṃ eva jātikhettaṃ tannivāsīnaṃyeva ca devatānaṃ dhammābhisamayo”ti ca vadanti. Mātukucchi-okkamanakālādīnaṃ channaṃ eva gahaṇaṃ nidassanamattaṃ mahābhinihārādīkālepi tassa pakampanassa labbhamānato. **Āṇākhettaṃ nāma** yaṃ ekajjhaṃ saṃvaṭṭati ca vivaṭṭati ca. **Āṇā vattati** āṇāya tannivāsīnaṃ devatānaṃ sirasā sampaṭicchenena, tañca kho kevalaṃ buddhānaṃ ānubhāveneva, na adhippāyavasena, adhippāyavasena pana “yāvatā vā pana ākaṅkheyyā”ti² vacanato tato parampi āṇā pavatteyya.

Na uppajjantīti pana atthīti “na me ācariyo atthi, sadiso me na vijjatī”ti-ādim³ imissaṃ lokadhātuyaṃ ṭhatvā vadantena bhagavatā, “kiṃ panāvuso sārīputta atthetarahi aññe samaṇā vā brāhmaṇā

1. Am-Ṭī 1. 216; Dī-Ṭī 3. 81 piṭṭhādīsupi passitabbaṃ.

2. Am 1. 229 piṭṭhe.

3. Ma 1. 227; Ma 2. 295; Vi 3. 12; Abhi 4. 218; Khu 11. 228, 230 piṭṭhesu.

vā bhagavatā samasamā sambodhiyanti, evaṃ puṭṭho ahaṃ bhante noti vadeyyan”¹ti vatvā tassa kāraṇaṃ dassetuṃ “aṭṭhānametaṃ anavakāso, yaṃ ekissā lokadhātuyā dve arahanto sammāsambuddhā”²ti imaṃ suttaṃ² dassentena dhammasenāpatinā ca buddhakhettabhūtaṃ imaṃ lokadhāturaṃ ṭhapetvā aññattha anuppatti vuttā hotīti adhippāyo.

Ekatoti saha, ekasmiṃ kāleti attho. So pana kālo kathaṃ paricchinnoti carimabhava paṭisandhiggahaṇato paṭṭhāya yāva dhātuparinibbānāti dassento “**tatthā**”³ti-ādimāha. **Nisinnakālato paṭṭhāyāti** paṭilomakkamena vadati. **Parinibbānato paṭṭhāyāti** anupādisesāya nibbānadhātuyā parinibbānato paṭṭhāya. **Etthantareti** carimabhava bodhisattassa paṭisandhiggahaṇaṃ dhātuparinibbānanti etesaṃ antare.

Aññassa buddhassa uppatti na nivāritā, tattha kāraṇaṃ dassetuṃ “**ūṇihī**”³ti-ādi vuttaṃ. Paṭipatti-antaradhānena hi sāsanaṃ osakkittā aparassa buddhassa uppatti laddhāvasarā hoti. **Paṭipadāti** paṭivedhāvahā pubbabhāgaṭipadā. “**Pariyatti pamāṇan**”³ti vatvā tamatthaṃ bodhisattaṃ nidassanaṃ katvā dassetuṃ “**yathā**”³ti-ādi vuttaṃ, tayidaṃ hīnaṃ katanti daṭṭhabbaṃ. Niyyānikadhammassa ṭhitiṃ hi dassento aniyyānikadhammaṃ nidasseti.

Mātikāya antarahitāyāti “yo pana bhikkhū”³ti-ādinayappattā sikkhāpadapāli mātikā, tāya antarahitāya nidānuddesasaṅkhāte pātimokkhuddese pabbajjāyupasaṃpadākammesu ca sāsanaṃ tiṭṭhatīti attho. Atha vā³ pātimokkhe dharanteyeva pabbajjā upasaṃpadā ca, evaṃ sati tadubhayaṃ pātimokkhe antogadhaṃ tadubhayābhāve pātimokkhabhāvato, tasmā tayidaṃ tayaṃ sāsanaṃ ṭhitihetūhi āha “**pātimokkhapabbajjā-upasaṃpadāsu ṭhitāsu sāsanaṃ tiṭṭhati**”³ti. Yasmā vā upasaṃpadādhīnaṃ pātimokkhaṃ, upasaṃpadā ca pabbajjādhīnā, tasmā pātimokkhe siddhe, siddhāsu pabbajjā-upasaṃpadāsu ca sāsanaṃ tiṭṭhati. Pacchimapaṭivedhato hi paraṃ paṭivedhasāsanaṃ, pacchimasīlato ca paraṃ paṭipattisāsanaṃ vinaṭṭhaṃ nāma hoti. **Osakkitaṃ nāmāti** pacchimakapaṭivedhasīlabhedadvayaṃ ekato katvā tato paraṃ vinaṭṭhaṃ nāma hotīti attho.

1. Dī 3. 94 piṭṭhe.

2. Dī 3. 95 piṭṭhe.

3. Yathā vā (Dī-Ṭī 3. 83 piṭṭhe.)

Tena kāmāṃ “sāsanaṭṭhitiyā pariyatti pamāṇaṃ”ti vuttaṃ, pariyatti pana paṭipattihetukāti paṭipattiyā asati appaṭiṭṭhā hoti, tasmā paṭipatti-antaradhānaṃ sāsanaosakkanaṃ viśesakāraṇanti dasseṭvā tayidaṃ sāsanaosakkanaṃ dhātuparinibbānaṃ dasseṭvā “**tīṇi parinibbānāni**”ti vuttaṃ.

Kāruṇṇanti paridevanakāruṇṇāṃ. Jambudīpe dīpantaṃ devanāgabrahmaloṃsu ca vipākiritvā ṭhitānaṃ dhātūnaṃ mahābodhipallaṅke ekajjhaṃ sannipātanaṃ¹, rasmiṃsajjanaṃ, tattha tejodhātuyā uṭṭhānaṃ, ekajālībhāvo cāti sabbametaṃ satthu adhiṭṭhānavaseneva veditaḥḥaṃ.

Anacchariyattāti dvīsupi uppajjamāṇesu acchariyattābhāvadosatoti attho. Buddhā nāma majjhe bhinnaṃ suvaṇṇaṃ viya ekasadisāti tesāṃ desanāpi ekarasaṃ evāti āha “**desanāya ca viśesābhāvato**”ti. Etenapi anacchariyattameva sādheti. **Vivādabhāvatoti** etena vivādābhāvatthaṃ dve² ekato na uppajjantīti dasseṭi.

Tatthāti milindapaṇṇhe³. Ekaṃ buddhaṃ dhāretīti **ekabuddhadhāraṇī**. Etena evaṃsabhāvaṃ ete buddhaguṇā, yena dutiyabuddhaguṇe dhāretuṃ asaṃmatthā ayaṃ lokadhātūti dasseṭi. Paccayaviśesaṇipphannānaṃ hi guṇadhammānaṃ bhāriyaviśeso⁴ na sakkā dhāretunti. “**Na dhāreyyā**”ti vatvā tameva adhāraṇaṃ pariyāyantaṇepi pakāseṇto “**caleyyā**”ti-ādimāha. Tattha **caleyyāti** paripphandeyya. **Kampeyyāti** pavedheyya. **Nameyyāti** ekapaṇṇena nameyya. **Onameyyāti** osideyya. **Vinameyyāti** vividaṃ ito cito ca nameyya. **Vikireyyāti** vātena thusamuṭṭhi viya vipākireyya. **Vidhameyyāti** vinasseyya. **Viddhamseyyāti** sabbaso viddhattā bhaveyya. Tathābhūtā ca katthaci na tiṭṭheyyāti āha “**na ṭhānamupagaccheyyā**”ti.

Idāni tattha nidassanaṃ dassento “**yathā mahārājā**”ti-ādimāha. Tattha **samupādikāti** samaṃ uddhaṃ pajjati pavattatīti samupādikā, udakassa upari samaṃ gāminīti attho. **Vaṇṇenāti** saṇṭhānena. **Pamāṇenāti**

1. Sannipatitānaṃ (Ka)

2. Te (Ka)

3. Khu 11. 231 piṭṭhe.

4. Sabhāvaviśeso (Dī-Ṭī 3. 84; Mūlaṭī 2. 209 piṭṭhesu.)

ārohana. **Kisathūlenā**ti kisathūlabhāvena, pariṇāhenāti attho.

Chādentanti rocentaṃ ruciṃ uppādentam. **Tandīkatoti**¹ tena bhojanena tandībhūto. **Anonamitadaṇḍajātoti** yāvadattham bhojanena onamitum asakkuṇeyyatāya anonamitadaṇḍo viya jāto. **Sakiṃ bhutto vameyyāti**² ekampi ālopaṃ ajjhoharivā vameyyāti attho.

Atidhammabhārena pathavī calatīti dhammena nāma pathavī tiṭṭheyya. Sā kiṃ teneva calati vinassatīti adhippāyena pucchati. Puna thero “ratanam nāma loke kuṭumbaṃ sandhārentaṃ abhimatañca lokena attano garusabhāvatāya sakaṭabhaṅgassa kāraṇaṃ atibhārabhūtaṃ diṭṭham, evaṃdhammo ca hitasukhavisesehi taṃsamaṅginaṃ dhārento abhimato ca viññūnaṃ gambhīrappameyyabhāvena garusabhāvattā atibhārabhūto pathavīcalanassa kāraṇaṃ hotī”ti dassento “**idha mahārāja dve sakaṭā**”ti-ādimāha. Eteneva tathāgatassa mātukucchi-okkamanādikāle pathavīkampanakāraṇaṃ saṃvaṇṇitanti daṭṭhabbam. **Ekasakaṭato**³ **ratananti** ekasmā, ekassa vā sakaṭassa ratanaṃ, tasmā sakaṭato gahetvāti attho.

Osāritanti uccāritaṃ, vuttanti attho. **Aggoti** sabbasattehi aggo.

Sabhāvapakatīti sabhāvabhūtā akittimā pakati. **Kāraṇamahantatāyāti** mahantehi buddhakāradhammehi pāramitāsāṅkhātehi kāraṇehi buddhaguṇānaṃ nibbattitoti vuttaṃ hoti. Pathavi-ādīni mahantāni vatthūni, mahantā ca sakkabhāvādayo attano attano visaye ekekaṃ eva, sammāsambuddhopi mahanto attano visaye ekova, ko ca tassa visayo? Buddhabhūmi, yāvatakaṃ vā ñeyyaṃ. Evaṃ “ākāso viya anantavisayo bhagavā ekova hotī”ti vadanto paracakkavāḷesu dutiyassa buddhassa abhāvaṃ dasseti.

1. Daṇḍībhūtoti (Ka)

2. Sakiṃ bhuttova mareyyāti (Aṭṭhakathāyaṃ.) Dī-Tī 3. 85; Mūlaṭī 2. 209 piṭṭhesu passitabbam.

3. Ekasmā sakaṭato (Aṭṭhakathāyaṃ.)

Imināva padenāti “ekissā lokadhātuyā”ti iminā eva padena. **Dasa cakkavālasahassāni gahitāni** jātikhettattā. **Ekacakkavālenevāti** iminā ekacakkavāleneva. Yathā “**imasmimyeva cakkavāle uppajjanti**”ti vutte imasmimpi cakkavāle jambudīpeyeva, tatthapi majjhimapadesa evāti paricchinditum vaṭṭati, evaṃ “ekissā lokadhātuyā”ti jātikhette adhippetepi imināva cakkavālena paricchinditum vaṭṭati.

Vivādupacchedatoti vivādupacchedakāraṇā. Dvīsu uppannesu yo vivādo bhaveyya, tassa anuppādayevettha vivādupacchedo. **Ekasmim dīpeti** ādinā dīpantarepi ekajjhaṃ na uppajjanti, pageva ekadīpeti dasseti. **So parihāyethāti** cakkavālassa padese eva vattitabbattā parihāyeyya.

130. **Manussattanti** manussabhāvo tasseva pabbajjādiguṇasampatti-ādināṃ yoggabhāvato. **Liṅgasampattīti** purisabhāvo. **Hetūti** manovacīpaṇidhānapubbikā hetusampadā. **Satthāradassananti** satthusammukhībhāvo. **Pabbajjāti** kammakiriyavādīsu tāpasesu, bhikkhūsu vā pabbajjā. **Guṇasampattīti** abhiññādiguṇasampadā. **Adhikāro**ti buddhaṃ uddissa adhiko sakkāro. **Chandatāti** sammāsambodhiṃ uddissa sātisayo kattukamyatākusalacchando. **Aṭṭhadhammasamodhānāti** etesaṃ aṭṭhannaṃ dhammānaṃ samāyogena. **Abhinīhāro**ti kāyapaṇidhānaṃ. **Samijjhatīti** nipphajjatīti ayamettha saṅkhepo, vitthāro pana paramatthadīpaniyā **cariyāpiṭakavaṇṇanāya**¹ vuttanayeneva veditabbo.

Sabbākāraparipūramevāti paripuṇṇalakkhaṇatāya sattussadādīhi sabbākārehi sampannameva. Na hi itthiyā kosohitavatthaguyhatā sambhavati, dutiyapakati ca nāma paṭhamapakatito nihīnā eva. Tenevāha anantarevāre “**yasmā**”ti-ādi.

Idha purisassa tattha nibbattanatoti imasmim manussaloke purisabhūtassa tattha brahmaloke brahmattabhāvena nibbattanato. Tena asatipi purisaliṅge purisākārā brahmāno hontīti dasseti. Taṃyeva hi

1. Catiyāpiṭaka-Ṭṭha 274 piṭṭhādīsu.

purisākāraṃ sandhāya vuttaṃ “**yaṃ puriso brahmattaṃ kareyyā**”ti.
Tenevāha “**samānepī**”ti-ādi. Yadi evaṃ itthiyo brahmaloke na uppajjantīti
āha “**brahmattan**”ti-ādi.

131. “**Kāyaduccaritassā**”ti-ādipāḷiyā kammaniyāmo nāma kathito.
Samañjanaṃ samaṅgo, so etassa atthīti **samaṅgī**, samannāgato.
Samañjanasīlo vā **samaṅgī**. Pubbabhāge **āyūhanasamaṅgitā**,
sanniṭṭhāpakacetanāvasena **cetanāsamaṅgitā**. Cetanāsantativasena vā
āyūhanasamaṅgitā, taṃtaṃcetanākhaṇavasena **cetanāsamaṅgitā**.
Katūpacitassa avipakkavipākassa kammassa vasena **kammasamaṅgitā**,
kamme pana vipaccitum āradhe vipākappavattivasena **vipākasamaṅgitā**.
Kammādīnaṃ upaṭṭhānakālavasena **upaṭṭhānasamaṅgilā**.
Kusalākusalakammāyūhanakkhaṇeti kusalakammassa ca akusalakammassa
ca samīhanakkhaṇe. **Tathā**ti iminā kusalākusalakammapadaṃ ākaḍḍhati.
Yathā kataṃ kammaṃ phaladānasamatthaṃ hoti, tathā kataṃ **upacitaṃ**.
Vipākārahanti dutiyabhavādīsu vipaccanārahaṃ. Uppajjamānānaṃ
upapattinimittaṃ upaṭṭhātīti yojanā. **Calatī**ti parivattati. Ekena hi kammunā
tajje nimitte upaṭṭhāpīte paccayavisesavasena tato aññena kammunā aññassa
nimittassa upaṭṭhānaṃ parivattanaṃ.

Sunakhajīvikoti sunakhehi jīvanasīlo. **Talasantharaṇapūjanti**
bhūmitalassa pupphehi santharaṇapūjaṃ.
Āyūhanacetanākammasamaṅgitāvasenāti kāyaduccaritassa aparāparaṃ
āyūhanena sanniṭṭhāpakacetanāya tasseeva pakappane
kammakkhayakaraññena akhepitattā yathūpacitakammunā ca
samaṅgībhāvassa vasena.

132. **Evaṃ sassirikanti** vuttappakārena anekadhātu vibhajanādinā
nānāyavicittatāya paramanipuṇagambhīratāya ca atthato byañjanato ca
sasobhaṃ katvā.

Naṃ dhārehīti ettha **nanti** nipātamattaṃ. Dhātu-ādivasena parivaṭṭīyanti
atthā etehīti parivaṭṭā, desanābheda. Cattāro parivaṭṭā etassa, etasmim vāti
catuparivaṭṭo, dhammapariyāyo. Dhammo ca so pariyattibhāvato
yathāvuttenatthena ādāsoti **dhammādāso**. Upaṭṭhānaṭṭhena yathādhammānaṃ
ādāsotipi **dhammādāso**. Yathā hi

ādāsena sattānaṃ mukhe maladosaharaṇaṃ, evaṃ imināpi suttena yogīnaṃ mukhe maladosaharaṇaṃ. **Tasmā**ti yasmā iminā suttena kilese madditvā samathādhigamena yogino jayappattā, tasmā amatapurappavesane ugghosanamahābheritāya ca **amatadundubhi**¹. **Idha vuttanti** imasmiṃ sutte vuttaṃ. **Anuttaro saṅgāma**vijayoti anuttarabhāvato kilesasaṅgāmavijayo “vijeti etenā”ti katvā. Sesāṃ suviññeyyameva.

Bahudhātukasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

6. Isigilisuttavaṇṇanā

133. Samaññāyati etāyāti **samaññā**, nāmanti attho. Ayamayaṃ nāmāti paññāpentī etāya, tathāpaññāpanamattanti vā **paññatti**, nāmameva. Tenāha “**purimapadasseva vevacanan**”ti. **Sesesupī**ti “paṇḍavassa pabbatassā”ti-ādīsu tīsu vāresupī.

Samuṭṭhānaṃ tāva suttassa kathetvā atthasaṃvaṇṇanaṃ kātuṃ “**tadā kirā**”ti-ādi vuttaṃ. **Na pabbatehi atthoti** na bhagavato pabbatehi kathitehi attho atthi. **Isigilībhāvoti** isigilināmatā. **Itī**ti iminā kāraṇena, imaṃ aṭṭhuppattim avekkhantoti attho.

Cetiyagabbheti cetiyaghare cetiyassa abbhantare. **Yamakamahādvāranti** yamakakavāṭayuttaṃ mahantaṃ dvāraṃ. **Dvedhā katvāti** pabbatassa abbhantare maṇḍapasāṅkhepena leṇaṃ² nimminivā dvedhā katvā tadā te tattha vasiṃsu.

Vasitakālaṇca kathento tesāṃ mātuyā yāva tatiyabhāvato paṭṭhāya samudāgamaṃ dassetuṃ “**atīte kirā**”ti-ādi vuttaṃ. **Patthesī**ti tassā kira khettakuṭiyā vīhayo bhajjantiyā tattha mahākaraṇjapupphappamāṇā mahantā manoharā pañcasatamattā lājā jāyimsu. Sā tā gahetvā mahante paduminipatte ṭhapesi. Tasmiṇca samaye eko paccekabuddho tassā anuggahatthaṃ avidūre khettapālīyā gacchati. Sā taṃ

1. Amatadudrabhi (Ka)

2. Dīghaṃ (Ka)

disvā pasannamānasā supupphitaṃ mahantaṃ ekaṃ padumaṃ gahetvā tattha lāje pakkhipitvā paccekabuddhaṃ upasaṅkamitvā pañcapaṭiṭṭhitena vanditvā “imassa bhante puññassa ānubhāvena ānubhāvasampanne pañcasataputte labheyyaṃ”ti pañca puttasaṭāni patthesi. **Tasmiṃyeva khaṇeti** yadā sā yathāvuttaṃ patthanaṃ paṭṭhapesi, tasmiṃyeva khaṇe pañcasatā migaluddakā sambhatasambhārā paripakkapaccekabodhiññāṇā tasseva paccekabuddhassa madhuramaṃsaṃ datvā “etissā putā bhaveyyamā”ti patthayimsu. Atītāsu anekajātisu tassā puttabhāvena āgatattā tathā tesam ahoṣīti vadanti. **Pāduddhāreti** pāduddhāre pāduddhāre. Pāduddhārasīsenā cettha nikkhipanaṃ āha.

Gabbhamalaṃ nissāyāti bahi nikkhantaṃ gabbhamalaṃ nissayaṃ katvā saṃsedajabhāvena nibbattā. Opaṭatikabhāvenāti keci. **Khayavayaṃ paṭṭhapetvāti** vipassanaṃ ārabhitvā. **Vipassanāti** aniccānupassanāpubbikā sappaccayanāmarūpadassanapubbikā ca, saṅkhāre sammasantassa aniccalakkhaṇe diṭṭhe “yadaniccaṃ taṃ dukkhaṃ, yaṃ dukkhaṃ tadanattā”ti sesalakkhaṇāni suviññeyyāneva honti. **Paccekabodhiññāṇaṃ nibbattayimsūti** dve asaṅkhyeyyāni kappānaṃ satasahassaṇca paccekabodhipāramitāya parinipphannaṭṭā ñāṇassa paripākattā vuttanayena sayameva vipassanaṃ pavattetvā matthakaṃ pāpetvā paccekabodhiññāṇaṃ adhigacchimsu. Sabbepi te taṃyeva gāthaṃ abhāsimisūti āha “**ayaṃ tesam byākaraṇagāthā ahoṣī**”ti.

Saroruhanti sarasi jātāṃ. **Padumapalāsapattajanti** khuddakamahanteḥi kamaladalehi saḥajātāṃ. Khuddakamahantakamaladalasaṅkhātāni vā padumapalāsapattāni ettha santīti padumapalāsapattaṃ, padumagacchaṃ. Tattha jātanti **padumapalāsapattajaṃ**. **Supupphitanti** suṭṭhu pupphitaṃ sammā vikaṣitaṃ. **Bhamaragaṇānuciṇṇanti** bhamaragaṇeḥi anukulañceva anuparibbhamitaṇca. **Aniccatāyupagatanti** khaṇe khaṇe vaṇṇabhedādivasena aniccatāya upagataṃ. **Viditvāti** vipassanāpaññāsahitāya maggapaññāya jānitvā. **Eko careti** tasmā aññopi mādiso hotukāmo evaṃ paṭipajjitvā eko care khaggavisāṇakappoti.

135. Satisārasīlasārādisamannāgamanena sattesu **sārabhūtā**. Sabbaso vaṭṭadukkhassa vigatattā **niddukkhā**. Samucchinnataṇhatāya **nittaṇhā**. **Mānacchidoti** thutivacanāṃ.

Etesaṃ ekanāmakāyevāti etesaṃ āgatānaṃ paccekabuddhānaṃ pāḷiyaṃ anāgatā aññe paccekabuddhā samānanāmakā eva. Vuttamevatthaṃ pākaṭikaraṇatthaṃ **“imesu hī”**ti-ādi vuttaṃ. **Visuṃ visuṃ avatvā**ti paccekāṃ sarūpato avatvā. **Aññe cāti** asādhāraṇattā āha. Sesaṃ suviññeyyameva.

Isigilisuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

7. Mahācattārīsakasuttavaṇṇanā

136. Dosehi ārakāti **ariyaṃ**. Tenāha **“niddosan”**ti. Sā pana niddosatā lokuttarabhāvena savisesāti āha **“lokuttaran”**ti. Sammā sundaro pasattho niyyāniko samādhi **sammāsamādhī**ti āha **“sammāsamādhinti maggasamādhin”**ti. Upanisīdati ettha phalaṃ tappaṭibaddhavuttitāyāti **upanisaṃ**, kāraṇanti āha **“sa-upanisanti sappaccayan”**ti. Parikaroti parivāretīti **parikkhāro**ti āha **“saparikkhāranti saparivāran”**ti.

Parivāritāti saha-jātādipaccayabhāvena parivārantehi viya upagatā. **Purecārikāti** vuṭṭhānagāminibhāvanā saha-jātādipaccayavasena paccayattā purassarā. Tenāha **“vipassanāsammādiṭṭhi cā”**ti. Idāni tāni kiccatto dassetuṃ **“vipassanāsammādiṭṭhi”**ti-ādi vuttaṃ. Tattha **parivīmaṃsaggahaṇaṃ** tattha tattha cittuppāde vīmaṃsādhigateyyena pavattiyā sammādiṭṭhiyā pubbaṅgamabhāvadassanatthaṃ. Tenassa maggasamādhissa nānākhaṇikaṃ pubbaṅgamabhāvaṃ dasseti. **Vīmaṃsanapariyosāneti** tathāpavatta-anulomañāṇassa osāne. **Bhūmiladdhaṃ vaṭṭaṃ samugghāṭayamānāti** attano santāne dīgharattaṃ anusayitaṃ kilesavaṭṭaṃ samucchindanti. **Vūpasamayamānāti** tasseva vevacanāṃ. **Vūvasamayamānāti** vā tato eva avasiṭṭhampi vaṭṭaṃ appavattikaraṇavasena vūpasamenti. Tenevāha **“maggasammādiṭṭhi -pa- uppajjati”**ti. **Sāti sammādiṭṭhi**.

Duvidhāpīti yathāvuttā duvidhāpi. **Idha adhippetā** vipassanāpaññāsahitāya maggapaññāya kiccassa dassitattā.

Lakkhaṇe paṭivijjhamāne lakkhaṇiko dhammo paṭividdho hotīti āha “**micchādiṭṭhiṃ -pa- ārammaṇato pajānāti**”ti. Vipassanāsammādiṭṭhiyampi eseve nayo. **Kiccatoti** bhavanākiccato. Sammādiṭṭhiyaṃ tadadhigata-asammohatāya **asammohato pajānāti**. **Kiccatoti** paṭivedhakiccato. Taṃ pana sabbathā asammuyhanamevāti āha “**asammohato**”ti. **Evaṃ pajānanāti** micchādiṭṭhi micchādiṭṭhīti yāthāvato avabodho. **Assāti** taṃsamaṅgino puggalassa.

Dvāyanti a-kāro dīghaṃ katvā vutto. Tenāha “**dvayaṃ vadāmī**”ti. Dve avayavā etassāti dvayaṃ. Tenāha “**duvidhakoṭṭhāsaṃ vadāmī**”ti. Puññassa eko bhāgo so eva puññabhāgiko, ka-kārassa ya-kāraṃ katvā itthiliṅgavasena “**puññabhāgiyā**”ti vuttaṃ. **Upadhisāṅkhātassāti** khandhapabandhasāṅkhātassa.

Amatadvāranti ariyamaggaṃ. **Paññāpetīti** niyyānādipakārato paññāpeti. Tenāha “**vibhajtvā dasseti**”ti. Tattha sammohassa viddhamāsanena asammohato dasseti. **Tasmīṃ attheti** amatadvārapaññāpane atthe. **Bojjhaṅgappattāti** bojjhaṅgabhāvappattā. Maggabhāvena niyyānabhāvena pavattiyā maggapaññāya aṭṭhannampi sādharmaṇattā samudāyassa ca avayavo aṅganti katvā sesadhamme aṅgikabhāvena dassento “**ariyamaggaṃ aṅgan**”ti āha. **So bhikkhūti** micchādiṭṭhiṃ “micchādiṭṭhi”ti, sammādiṭṭhiṃ “sammādiṭṭhi”ti jānanto bhikkhu. **Pajahanatthāyāti** samucchadavasena pajahanāya. **Paṭilābhatthāyāti** maggasammādiṭṭhiyā adhigamāya. **Kusalavāyāmoti** vipassanāsampayuttova kosallasambhūto vāyāmo. Saratīti **sato**. Taṃ panassa saraṇaṃ satisamaṅgitāyāti āha “**satiyā samannāgato**”ti. Kāmaṃ cettha vipassanāsammādiṭṭhiṃ yathābhūtā sammāvāyāmasatiyo sahaajāta ca purejāta ca hutvā parivārenti, “itiyime tayo dhammā sammādiṭṭhiṃ anuparidhāvanti anuparivattanti”ti pana vacanato “**ettha hī**”ti-ādinā maggasammādiṭṭhiyā eva sesadhammānaṃ yathārahaṃ sahacaraṇabhāvena parivāraṇaṃ yojitaṃ. **Sammāsaṅkappādinanti ādi-**saddena sammāvācākammantājīvanāṃ gahaṇaṃ itaresaṃ parivārabhāvena

gahitattā. Na hi sakkā te eva parivāre parivāravante ca katvā vattum saṅkarato sammohajananato ca. **Tayoti** sammādiṭṭhivāyāmasatiyo **sahajātaparivārāva honti** maggakkhaṇikānaṃ tesam adhippetattā vipassanākhaṇaviratīnaṃ asambhavato.

137. **Takkanavasena** lokasiddhenāti adhippāyo. “Evañcevañca bhavitabban”ti vividhaṃ takkanaṃ kūpe viya udakassa ārammaṇassa ākaḍḍhanaṃ vitakkaṇaṃ **vitakko**. **Saṅkappanavasena**ti taṃ taṃ ārammaṇaṃ gahetvā kappanavasena. Takkanaṃ kappananti ca atamaṃsahajātānamevāti daṭṭhabbaṃ. **Ekaggoti** iminā samādhinā laddhupakārasseva vitakkassa appanāpariyāyo hotīti dasseti. Visesena vā appanā vitakkassa vasena cittaṃ ārammaṇaṃ abhiropeti, vitakke asati kathanti āha “**vitakke panā**”ti-ādi. **Attanoyeva dhammatāya cittaṃ ārammaṇaṃ abhiruhatīti** etena ārammaṇadhammānaṃ gahaṇaṃ nāma sabhāvasiddhaṃ, na dhammantaramapekkhati, vitakko pana pavattamāno ārammaṇābhiniropanavaseneva pavattatīti dasseti. Evaṃ santepe sabhāvāvitakkacittuppādato savitakkacittuppādassa ārammaṇaggahaṇaviseso vitakkena jātoti katvā vitakko cittassa ārammaṇaggahaṇe visesapaccayoti pākaṭṭoyamattho. Apare pana bhaṇanti—yathā koci rājavallabhaṃ, taṃsambandhīnaṃ mittam vā nissāya rājagehaṃ ārohati anupavisati, evaṃ vitakkaṃ nissāya cittaṃ ārammaṇaṃ ārohati vitakkassa ārammaṇābhiniropanasabhāvattā, aññesaṃ dhammānaṃ avitakkasabhāvato. Tenāha bhagavā “cetaso abhiniropanā”ti¹.

Yadi evaṃ kathaṃ avitakkacittaṃ ārammaṇaṃ ārohatīti? Vitakkabaleneva. Yathā hi so puriso paricayena tena vināpi nirāsaṅko rājagehaṃ pavisati, evaṃ paricayena vitakkena vināpi avitakkaṃ cittaṃ ārammaṇaṃ ārohati. **Paricayenāti** ca santāne pavattavitakkabhāvanāsankhātena paricayena. Vitakkassa hi santāne abhiṇṇaṃ pavattassa vasena cittassa ārammaṇābhiruhanaṃ ciraparicitaṃ, tena taṃ kadāci vitakkena vināpi tattha pavattateva, yathā nāṇasahagataṃ cittaṃ sammasanavasena ciraparicitaṃ

1. Abhi 1. 18 piṭṭhe.

141. Sammā pasatthā sobhanā niyyānikā diṭṭhi etassāti **sammādiṭṭhi**, puggalo. Tassa pana yasmā sammādiṭṭhi saccābhisamayassa nibbānasacchikiriyāya avassayo, tasmā vuttaṃ “**maggasammādiṭṭhiyaṃ ṭhitassā**”ti. **Pahoti** bhavati tāya saheva uppajjati pavattati. Paccavekkhaṇāṇaṃ yāthāvato jānanaṭṭhena sammāñāṇanti idhādhippetam, tañca kho maggasamādhimhi ṭhite eva hotīti imamatthaṃ dassetuṃ āha “**maggasammāsamādhimhi -pa- sammāñāṇaṃ pahoti**”ti-ādi. Iminā kiṃ dassetīti? Yathā maggasammādiṭṭhiyaṃ ṭhito puggalo “sammādiṭṭhi”ti vutto, evaṃ maggaphalapaccavekkhaṇāṇe ṭhito “sammāñāṇo”ti vutto, tassa ca maggaphalasammāsamādhipavattiyā pahoti sammāñāṇassa sammāvimuttiyā pahotīti imamatthaṃ dasseti. Phalasamādhi tāva pavattatu, maggasamādhi pana kathanti? Tampi akuppabhāvatāya accantasamādhibhāvato kiccanipphattiyā pavattatevāti vattabbataṃ labhati. **Ṭhapetvā aṭṭhaphalaṅgānī**ti phalabhūtāni sammādiṭṭhi-ādīni aṭṭhaṅgāni “sammādiṭṭhissa sammāsaṅkappo pahoti”ti-ādīnā visuṃ gahitattā ṭhapetvā. **Sammāñāṇaṃ paccavekkhaṇaṃ katvāti** paccavekkhaṇāṇaṃ sammāñāṇaṃ katvā. **Phalaṃ kātunti** phaladhammasahacaritatāya vipākasabhāvatāya ca “phalan”ti laddhanāme phalasampayuttadhamme sammāvimuttiṃ kātuṃ vaṭṭatīti vuttaṃ. Tathā ca vuttaṃ **sallekhasuttavaṇṇanāyaṃ**¹ “phalasampayuttāni pana sammādiṭṭhi-ādīni aṭṭhaṅgāni ṭhapetvā sesadhammā sammāvimuttīti veditabbā”ti.

142. **Nijjīṇṇāti** nijjiritā, viddhastā vināsītāti attho. **Phalaṃ kathitanti** “sammādiṭṭhissa bhikkhave micchādiṭṭhi nijjīṇṇā hotī”ti iminā vārena sāmāññaphalaṃ kathitanti vadanti, nijjīraṇaṃ paṭippassambhananti adhippāyo. Nijjīraṇaṃ pana samucchindananti katvā **majjhimabhāṇakā -pa- maggo kathitoti vadanti**. **Dassanaṭṭhenāti** pariññābhisamayādivasena catunnaṃ saccānaṃ paccakkhato dassanaṭṭhena. **Viditakaraṇaṭṭhenāti** paccakkhena yathādiṭṭhānaṃ maggaphalānaṃ pākāṭakaraṇaṭṭhena. **Tadadhimuttatṭhenāti** tasmim yathāsacchikate nibbāne adhimuccanabhāvena.

Kusalapakkhāti anavajjakotṭhāsā. **Mahāvipākādānenāti** mahato vipulassa lokuttarassa sukhavipākassa ceva kāyikādidukkhavipākassa ca dānena.

1. Ma-Ṭṭha 1. 192 piṭṭhe.

Yathā mahāvīpākassa dānena mahācattārīsakaṃ, tathā bahutāyapi mahācattārīsakoti dassetuṃ **“imasmiñca pana sutte pañca sammādiṭṭhiyo kathitā”**ti-ādi vuttaṃ. Bahu-atthopi hi mahāsaddo hoti “mahājano”ti-ādīsu¹. Ettha ca “natthi dinnan”ti-ādinā vatthubhedena dasa micchādiṭṭhidhammā kathitā, vatthubhedeneva “atthi dinnan”ti-ādinā dasa sammādiṭṭhidhammāti vīsati hoti. Yathā “sammādiṭṭhissa bhikkhave sammāsaṅkappo pahoti”ti-ādinā maggavasena dasa sammattadhammā, tappaṭipakkhabhūtā “micchādiṭṭhissa micchāsaṅkappo pahoti”ti-ādinā atthato dasa micchattadhammāti vīsati, tathā phalavasena tesu evaṃ vīsati. Kathaṃvārepi sammādiṭṭhi-ādayo dasāti vīsati. Evamete dve cattārīsakāni purimena saddhiṃ tayo cattārīsakā vibhāvitāti veditabbā.

143. Pasaṃsiyassa ujuvipaccanikaṃ nindiyaṃ pasaṃsantopi atthato pasaṃsiyaṃ nindanto nāma hoti. Pasaṃsiyassa guṇaparidhamśanamukheneva hi nindiyassa pasaṃsāya pavattanatoti āha **“micchādiṭṭhi nāmāyaṃ sobhanāti vadantopi sammādiṭṭhiṃ garahati nāmā”**ti-ādi. **Evamādiṭṭhi** ādisaddena “natthi hetu natthi paccayo sattānaṃ saṅkilesāyā”ti² evamādiṃ saṅgaṇhāti, tasmā **evamvādinoti** evaṃ hetupaṭikkhepavādinoti attho. **Okkantaniyāmāti** ogāḷhamicchattaniyāmā. **Evarūpaṃ laddhiṃ gahetvāti**-ādīsu yaṃ vattabbaṃ, taṃ **cūḷapuṇṇamasuttavaṇṇanāyaṃ** vuttanayameva, tasmā tattha vuttanayeneva veditabbaṃ. Ediso hi “buddhānampi atekiccho”ti-ādi vuttasadiṭṭhi.

Attano nindābhayenāti “sammādiṭṭhiñca nāmete garahanti”ti-ādinā upari parehi vattabbanindābhayena. **Ghaṭṭanabhayenāti** tathā paresaṃ āsādanābhayena. Sahadhammena parena attano upari kātabbaniggaho upārambho, garahato parittāso upārambhabhayāṃ, taṃ pana atthato upavādabhayāṃ hotīti āha **“upavādabhayenā”**ti. Sesāṃ suviññeyyameva.

Mahācattārīsakasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

1. Ma-Ṭṭha 3. 54 piṭṭhe.

2. Dī 1. 50; Ma 2. 185 piṭṭhesu.

8. Ānāpānassatisuttavaṇṇanā

144. **Pubbenā**ti nissakke karaṇavacanaṃ. “Aparaṃ visesaṃ”ti vuttattā visesavisayo ca pubbasaddoti āha “**sīlaparipūraṇādito pubbavisesato**”ti.

145. **Āraddho** yathānusiṭṭhaṃ paṭipattiyā ārādhito. Yadatthāya sāsane pabbajjā, visesāpatti¹ ca, tadevettha appattanti adhippetam, taṃ jhānavipassanānimittanti āha “**appattassa arahattassā**”ti. **Komudī**ti kumudavatī. Tadā kira kumudāni supupphitāni honti. Tenāha “**kumudānaṃ atthitāya komudī**”ti. Kumudānaṃ samūho, kumudāni eva vā komudā, te ettha atthīti **komudī**ti. **Pavāraṇasaṅgahanti** mahāpavāraṇaṃ akatvā āgamanīyasaṅgahaṇaṃ.

Āraddhavipassakassāti ārabhitavipassanassa, vipassanaṃ vaḍḍhetvā ussukkāpetvā vipassissa. **Bhikkhū idha osarissanti** vutthavassā pavāritapavāraṇā “bhagavantaṃ vandissāma, kammaṭṭhānaṃ sodhessāma, yathāladdhaṃ visesaṃ pavedissāmā”ti ajjhāsayena. **Ime bhikkhū**ti ime taruṇasamathavipassanā bhikkhū **visesaṃ nibbattetuṃ na sakkhissanti** senāsanasappāyādi-alābhena. **Apalibuddhanti** aññehi anupaddutaṃ. **Senāsaṇaṃ gahetuṃ na labhanti** antovassabhāvato. **Ekassa dinnopi sabbesaṃ dinnoyeva hoti**, tasmā sutasutaṭṭhāneyeva ekamāsaṃ vasitvā osariṃsu.

146. **Alanti yuttaṃ**, opāyikanti attho “alameva nibbinditun”ti-ādīsu² viya. Puṭabaddhaṃ pariharitvā asitaṃ **puṭhosam** a-kārassa o-kāraṃ katvā. Tenāha “**pātheyyan**”ti.

147. **Vipassanā kathitā**ti aniccaaññāmukheneva vipassanābhāvanā kathitā. Na hi kevalāya aniccānupassanāya vipassanākkiccam samijjhati. **Bahū bhikkhū** te ca vitthārarucikāti adhippāyo. Tenāha “**tasmā**”ti-ādi.

1. Paṭipatti (?)

2. Dī 2. 161; Saṃ 1. 387, 390, 393, 397, 398 piṭṭhesu.

149. **Sabbatthā**ti sabbavāresu. “Tasmātiha bhikkhave vedanānupassī”ti-
 ādisupi pītipaṭisaṃveditādivaseneva vedanānupassanāya vuttattā
 “**sukhavedanaṃ sandhāyetaṃ vuttaṃ**”ti āha.
 Satipaṭṭhānabhāvanāmanasikāratāya vuttaṃ “**sādhukaṃ manasikāraṃ**”ti.
Saññānāmena paññā vuttā tesāṃ payogattā. **Manasikāraṇāmena vedanā**
vuttā bhāvanāya paricitattā ārammaṇassa manasikāranti katvā.
Vitakkavicāre tṭhapetvāti vuttaṃ vacīsaṅkhārattā tesāṃ.

Evaṃ santepīti yadipi manasikārapariyāpannatāya “manasikāro”ti
 vuttaṃ, evaṃ sante vedanānupassanābhāvo na yujjati. Assāsapassāsā hissa
 ārammaṇaṃ. **Vatthunti** sukhādīnaṃ vedanānaṃ pavattiṭṭhānabhūtaṃ
 vatthum **ārammaṇaṃ katvā vedanāva vediyati**, vedanāya
 ekantabhāvadassanena tassa vedanānupassanābhāvo yujjati evāti
 imamatthaṃ dasseti. **Etassa** anuyogassa.

Dvīhākārehīti ye sandhāya vuttaṃ, te dassento “**ārammaṇato**
asammohato cā”ti āha. **Sappī**tike dve **jhāneti** pītisahagatāni
 paṭhamadutiyajjhānāni paṭipāṭiyā **samāpajjati**. **Samāpattikkhaṇeti**
 samāpajjanakkhaṇe. **Jhānapaṭilābhenāti** jhānena samaṅgībhāvena.
Ārammaṇato ārammaṇamukhena tadārammaṇajhānapariyāpannā **pīti**
paṭisaṃviditā hoti ārammaṇassa paṭisaṃviditattā. Yathā nāma
 sappapariyesanaṃ carantena tassa āsaye paṭisaṃvidite sopi paṭisaṃviditova
 hoti mantāgadabalena tassa gahaṇassa sukarattā, evaṃ pītiyā āsayabhūte
 ārammaṇe paṭisaṃvidite sā pīti paṭisaṃviditā eva hoti salakkhaṇato
 sāmaññalakkhaṇato ca tassā gahaṇassa sukarattā. **Vipassanākkhaṇeti**
 vipassanāpaññāpubbaṅgamāya maggapaññāya visesato dassanakkhaṇe.
Lakkhaṇapaṭivedhāti pītiyā salakkhaṇassa sāmaññalakkhaṇassa ca
 paṭivijjhanena. Yañhi pītiyā visesato sāmaññato ca lakkhaṇaṃ, tasmim
 vidite sā yāthāvato viditā hoti. Tenāha “**asammohato pīti paṭisaṃviditā**
hoti”ti.

Idāni tamatthaṃ pāḷiyā vibhāvetum “**vuttampi cetan**”ti-ādi vuttaṃ.
 Tattha **dīghaṃ assāsavasenāti** dīghassa assāsassa ārammaṇabhūtassa vasena.
Cittassa ekaggataṃ avikkhepaṃ pajānatoti jhānapariyāpannaṃ avikkhepoti

laddhanāmaṃ cittassekaggataṃ taṃsampayuttāya paññāya pajānato. Yatheva hi ārammaṇamukhena pīti paṭisaṃviditā hoti, evaṃ taṃsampayuttadhammāpi ārammaṇamukhena paṭisaṃviditā eva honti. **Sati upaṭṭhitā hotīti** dīghaṃ assāsavasena jhānasampayuttā sati tasmiṃ ārammaṇe upaṭṭhite ārammaṇamukhena jhānepi upaṭṭhitā eva nāma hoti. **Tāya satiyāti** evaṃ upaṭṭhitāya tāya satiyā yathāvuttena **tēna ñāṇena** suppaṭividditattā ārammaṇassa tassa vasena tadārammaṇā **sā pīti paṭisaṃviditā hoti**. **Avasesapadānipīti** “dīghaṃ passāsavasenā”ti-ādipadānipi.

Evaṃ **paṭisambhidāmagge** vuttamatthaṃ imasmiṃ sutte yojetvā dassetuṃ “**īti**”ti-ādi vuttaṃ. Imināpi yoginā manasikārena paṭilābhitabbato paṭilābhoti vuttaṃ “**jhānasampayutte vedanāsaṅkhātamanasikārapaṭilābhenā**”ti.

Assāsapassāsanimittanti assāsapassāse nissāya paṭiladdhapaṭibhāganimittaṃ ārammaṇaṃ kiñcāpi karoti, satiñca sampajaññaṇa upaṭṭhapetvā pavattanato ārammaṇamukhena tadārammaṇassa paṭisaṃviditattā citte cittānupassīyeva nāmesa hoti. Evaṃ cittānupassānāpi satisampajaññabaleneva hotīti āha “**na hī**”ti-ādi. Pajahati etena, sayam vā pajahatīti **pahānaṃ**, ñāṇaṃ. **Domanassavasena byāpādanīvaraṇaṃ dassitaṃ** tadekaṭṭhabhāvato. **Tassāti** nīvaraṇapabbassa. **Pahānakaraññānti** pajahanaññānaṃ. **Vipassanāparamparanti** paṭipāṭiyā vipassanamāha. **Samathapaṭipannanti** majjhimasamathanimittaṃ paṭipannacittaṃ ajjhupekkhati. **Ekato upaṭṭhānti** paṭipakkhavigamena ekabhāvena upaṭṭhānaṃ. **Sahajatānaṃ ajjhupekkhanā hotīti** paggahaniggahasampahamsanesu byāpārassa anāpajjitattā ārammaṇānaṃ ajjhupekkhanā “yadatthi yaṃ bhūtaṃ taṃ pajahati upekkhaṃ paṭilāhati”ti evaṃ vuttajjhupekkhanā pavattāti paṭipannā. **Kevalaṃ nīvaraṇādidhammeti** nīvaraṇādidhamme eva pahāne disvā, atha kho tesaṃ pajahanaññānampi yāthāvato paññāya disvā ajjhupekkhitā hoti. Vuttaṃ hetam bhagavatā “dhammāpi kho bhikkhave pahātabbā, pageva adhammā”ti¹.

150. **Aniccādivasena pavicinatīti** aniccādippakārehi vicinati passati. **Nirāmisāti** kelesāmisarahitā. **Kāyikacetasikadarathapaṭippassaddhiyāti** kāyacittānaṃ sādhubhāvūpagamanena vikkhambhitattā. Sahajātadhammānaṃ ekasabhāvena pavattiyā **sahajāta-ajjhupekkhanāya ajjhupekkhitā** hoti.

Tasmim kāye pavattā kāyārammaṇā **sati**, pubbabhāgiyo **satisambojjhaṅgo**. Esa nayo sesesupi. Somanassasahagatacittuppādavasena cetāṃ okkamaṇaṃ oliyanaṃ kosajjaṃ, tato ativattanaṃ atidhāvanaṃ uddhaccaṃ, tadubhayavidhurā bojjhaṅgupekkhābhūtā anosakkana-anativattanasāṅkhātā majjhattākārātā. Idāni **yatheva hīti**-ādinā tameva majjhattākāraṃ upamāya vibhāveti. **Tudanaṃ vā** patodena. **Ākaḍḍhanaṃ vā** rasminā. **Natthi** na kātabbaṃ atthi. **Ekacittakkaṇṇikāti** ekekasmiṃ citte vipassanāvasena saha uppajjanakā. **Nānārasalakkaṇṇāti** nānākiccā ceva nānāsabhāvā ca.

152. **Vuttatthāneva** sabbāsavasuttavaṇṇanāyaṃ¹ ānāpānārammaṇā aparāparaṃ pavattasatiyo ārammaṇasīsena tadārammaṇā dhammā gahitā, tā panekasantāne lokiyacittasampayuttāti **lokiyā**, tā vaḍḍhamānā **lokiyaṃ** catubbidhampi **satipaṭṭhānaṃ paripūrenti**. **Vijjāvimutti phalanibbānanti** vimuttīnaṃ phalabhūtaṃ tehiyeva veditabbaṃ kilesanibbānaṃ, amatamahānibbānameva vijjāvimuttīnaṃ adhigamena adhigantabbatāya tathā vuttaṃ. Paripūraṇaṇcassa ārammaṇaṃ katvā amatassānubhavanameva. Idha sutte lokiyāpi bojjhaṅgā kathitā lokuttarāpīti ettakaṃ gahetvā “**iti lokiyassa āgataṭṭhāne lokiyaṃ kathitaṃ**”ti ca atthavaṇṇanāvasena aṭṭhakathāyaṃ kathitaṃ. **Theroti** mahādhammarakhitatthero. **Aññattha evaṃ hotīti** aññasmiṃ lokiya lokuttaradhammānaṃ tattha tattha vomissakanayena āgatasutte evaṃ lokiyaṃ āgataṃ. Idha lokuttaraṃ āgatanti kathetabbaṃ hoti. **Lokuttaraṃ upari āgatanti** vijjāvimuttiṃ paripūrentīti evaṃ lokuttaraṃ upari desanāyaṃ āgataṃ, tasmā lokiyā eva bojjhaṅgā vijjāvimutti paripūrikā

1. Ma-Ṭṭha 1. 88 piṭṭhe.

kathetabbā lokuttarānaṃ bojhaṅgānaṃ vijjāgahaṇena gahitattā, tasmā therena vuttoyevettha attho gahetabbo. Sesaṃ vuttanayattā suviññeyyameva.

Ānāpānassatisuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

9. Kāyagatāsatisuttavaṇṇanā

153-4. Tappaṭisaraṇānaṃ kāmāvacarasattānaṃ paṭisaraṇaṭṭhena gehā kāmaguṇā, gehe sitā ārabbha pavattiyā allīnāti **gehassitā**. **Sarantīti** vegasā pavattanti. Vegena hi pavatti dhāvatīti vuccati. **Saṅkappāti** yekeci micchāsaṅkappā, byāpādavihimsāsaṅkappādayopi kāmaguṇasitā evāti. **Gocarajjhattasmimīyevāti** pariggahite kammaṭṭhāne eva vattanti. Taṃ hi dhammavasena upaṭṭhitāya bhāvanāya gocarabhāvato “gocarajjhattan”ti vuttaṃ. Assāsapassāsakāye gatā pavattāti kāyagatā, taṃ **kāyagatāsatiṃ**. Satisīsenā taṃsahagate bhāvanādhamme vadati assāsapassāsakāyādi ke taṃtaṃkoṭṭhāse samathavattathubhāvena pariggahetvā satiyā pariggahitattā, tathāpariggahite vā te ārabbha aniccādimanasikāravasena pavattākāyārammaṇā satī satibhāvena vatvā ekajjhaṃ dassento “**kāyapariggāhikan**”ti-ādimāha.

Satipaṭṭhāneti mahāsati paṭṭhānasutte¹ **cuddasavidhena kāyānupassanā kathitā**, cuṇṇakajātāni aṭṭhikāni pariyosānaṃ katvā kāyānupassanā niddiṭṭhā, idha pana kesādisu vaṇṇakasiṇavasena nibbattitānaṃ catunnaṃ jhānānaṃ vasena uparidesanāya vaḍḍhitattā aṭṭhārasavidhena kāyagatāsati bhāvanā.

156. **Tassa bhikkhuno** ti yo kāyagatāsati bhāvanāya vasībhuṭo, tassa bhikkhuno. **Sampayogavasena vijjāṃ bhajantīti** sahaajāta-añña māñña missayasampayutta-atthi-avigatapaccayavasena vijjāṃ bhajanti, tāya saha ekībhāvamīva gacchantīti attho. **Vijjābhāge**

1. Dī 2. 234; Ma 1. 73 piṭṭhesu.

vijjakoṭṭhāse vattantīti vijjāsabhāgatāya tadekadese vijjakoṭṭhāse vattanti. **Tāhi sampayuttadhammā** phassādayo. Nanu cettha vijjānaṃ vijjābhāgiyatā na sambhavatīti? No na sambhavati. Yāya hi vijjāya vijjāsampayuttānaṃ vijjābhāgiyatā, sā taṇnimittāya vijjāya upacariyati. **Ekā vijjā vijjā, sesā vijjābhāgiyāti** aṭṭhasu vijjāsu ekaṃ “vijjā”ti gahetvā itarā tassā bhāgatāya “vijjābhāgiyā”ti veditabbā. Saddhiṃ pavattanasabhāvāsu ayameva vijjāti vattabbāti niyamassa abhāvato vijjābhāgo viya vijjābhāgiyāpi pavattati evāti vattabbaṃ. **Āpopharaṇanti** paṭibhāganimittabhūtena āpokasiṇena sabbaso mahāsamuddapharaṇaṃ āpopharaṇaṃ nāma. Dibbacakkhuñāṇassa kiccaṃ pharaṇanti katvā, dibbacakkhu-atthaṃ vā ālokaḥpharaṇaṃ **dibbacakkhupharaṇanti** daṭṭhabbaṃ. Ubhayasmimpi pakkhe samuddaṅgamānaṃ kunnadīnaṃ samuddantogadhattā tesāṃ cetasā phuṭatā veditabbā. **Kunnadiggahaṇaṃ** cettha kaṇcimeva kālaṃ sanditvā tāsāṃ udakassa samuddapariyāpannabhāvūpagamanattā, na bahi mahānadiyo viya parittakālaṭṭhitikāti.

Otāraṇti kilesupattiyaṃ avasaraṃ, taṃ pana vivaraṃ chiddanti ca vuttaṃ. **Ārammaṇanti** kilesupattiyaṃ olambanaṃ. **Yāva pariyoṣānāti** mattikāpuṇjassa yāva pariyoṣānā.

158. **Abhiññāyāti** iddhividhādi-abhiññāya. **Sacchikātabbassāti** paccakkhato kātabbassa adhiṭṭhānavikubbanādiddhammassa. **Abhiññāva kāraṇanti** āha “sacchikiriyāpekkhāya, abhiññākāraṇassa pana siddhiyā pākaṭā”ti. **Mariyādabaddhāti** udakamātikāmukhe katā.

Yuttayānaṃ viya katāya icchiticchite kāle sukhena paccavekkhitabbattā. **Paṭiṭṭhakatāyāti** sampattīnaṃ paṭiṭṭhābhāvaṃ pāpitāya. **Anuppavattitāyāti** bhāvanābahulikārehi anuppavattitāya. **Paricayakatāyāti** āsevanadaḥhatāya suciraṃ paricayāya. **Susampaggahitāyāti** sabbaso ukkaṃsaṃ pāpitāya. **Susamāradhāyāti** ativiya sammadeva nibbattikatāya. Sesāṃ suviññeyyameva.

Kāyagatāsatisuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

10. Saṅkhārupapattisuttavaṇṇanā

160. **Saṅkhārupapattinti** vipākakkhandhasaññitānaṃ saṅkhārānaṃ uppattiṃ, nibbattinti attho. Yasmā avadhāraṇaṃ etasmiṃ pade icchitabbanti “**saṅkhārānaṃyeva upapattin**”ti vatvā tena nivattitaṃ dassento “**na sattassā**”ti āha. Tena satto jīvo uppajjati micchāvādaṃ paṭikkhipati. Evaṃ uppajjanakadhammavasena uppattiṃ dassetvā idāni uppattijanakadhammavasenapi taṃ dassetuṃ “**puññābhisāṅkhārena vā**”ti-ādi vuttaṃ. Tattha kāmesu puññābhisāṅkhārenapi upapatti hoti, sā pana imasmiṃ sutte gahitāti. **Puññābhisāṅkhārena vāti vā**-saddo avuttatthāpekkhaṇavikappattho, avuttatthāpekkhāya pana na āgato “āneñjābhisāṅkhārenā”ti. Atha vā upapatti āgatā, evaṃ kiccaṃ āgataṃ, āneñjābhisāṅkhāro panettha sarūpena anāgatopi puññābhisāṅkhāraggaṇeneva gahitoti daṭṭhabbaṃ. Keci pana “puññāneñjābhisāṅkhārenā”ti paṭhanti. **Bhavūpagakkhandhānanti** sugatibhavūpagānaṃ upādānakkhandhānaṃ.

161. **Lokikā vaṭṭanti** kammavaṭṭassa gahaṇato. Bhāvūpapattihetubhūtā okappanīyasaddhā catupārisuddhisīlaṃ tādīsaṃ buddhavadānaṃ ābhisāraṇaṃ āmisapariccāgo kammassakatañāṇaṃ kammaphaladiṭṭhi ca ime **saddhādayo** veditabbā. **Ṭhāpeti**ti paṇidahanavasena ṭhāpeti. Paṇidahaṭṭhi hi ayamettha attho. **Paṭiṭṭhāpeti**ti tattha suppaṭiṭṭhitaṃ katvā ṭhāpeti. **Saha patthanāyāti** “aho vatāhaṃ -pa- upapajjeyyan”ti evaṃ pavattapatthanāya saha. **Saddhādayovāti** yathāvuttā saddhādayo eva **pañca dhammā** upapattiyā saṅkharaṇaṭṭhena saṅkhārā, tasmā eva aññehi viṣiṭṭhabhavūpaharaṇaṭṭhena viharā nāmāti. **Tasmiṃ ṭhāneti** tasmiṃ upapattiṭṭhāne.

Pañcadhammāva taṃsamaṅgīpuggalo upapattiṃ maggaṭi gavesati etenāti **maggo**. Paṭipajjati etāyāti **paṭipadā**. Cetanā panettha suddhasaṅkhāratāya saddhādiggahaṇeneva gahitā, tasmā avadhāraṇaṃ kataṃ. Upapattipakappanavaseneva pavattiyā patthanāgahaṇeneva tassā gahaṇanti keci. Cittatarayuttagatinibbattanadhammavasena avadhāraṇassa katattā. Cetanā hi nāma kammaṃ, tassā upapattinibbattane vattabbameva natthi, tassā pana kiccakaraṇā saddhādayo pattanā cāti ime dhammā sahaṅgīno bhavūpapattiyā niyāmakā hontīti tatrūpapattiyā pavattantīti tesāṃ maggādi bhāvo vutto.

Tenāha “**yassa hī**”ti-ādi. Tena saddhā patthanā cāti ubhaye dhammā sahitā hutvā kammaṃ visesentā gatim niyamentīti dasseti, paṭisandhiggahaṇaṃ aniyataṃ kevalassa kammassa vasenāti adhippāyo. Kāmañcetta “**kammaṃ katvā**”ti vuttaṃ, kammāyūhanato pana pageva patthanam ṭhapetumpi vaṭṭatiyeva. **Kammaṃ katvā**ti cettha “tāpetvā bhuñjati, bhutvā sayatī”ti-ādīsu viya na kālaniyamo, kammaṃ katvā yadā kadāci patthanam kātum vaṭṭatīti ca idaṃ cāritadassanaṃ viya vuttaṃ. Yathā hi bhavapatthanā yāva maggena na samucchiṇṇatī, tāva anuppannābhinavakatūpacitassa kammassa paccayo hotiyeva. Puna tathā visesapaccayo, yathā niyametvā uppāditā. Tena vuttaṃ “**yassa pañca dhammā atthi, na patthanā, tassa gati anibaddhā**”ti.

165. **Sabbasovā**ti “idaṃ kālakam sāmam setam haritam maṇḍalam aparimaṇḍalam caturaṃsam¹ paripuṇṇam khuddakam mahantaṃ”ti-ādīnā sabbasova **pākaṭam hoti**.

167. **Sundaroti** kālakādidosarahitatāya sobhano. **Ākarasampanno** sampanna-ākaruppattiyā. **Dhovanādīhī**ti dhovanatāpanamajjanādīhi.

168. Lokadhātūnam sataśaṣṣam attano vase vattanato **sataśaṣṣo**. Tassa pana tattha obhāsakaraṇam pākaṭanti āha “**āloka pharaṇabrahmā**”ti. Ayameva nayo heṭṭhā “sahasso brahmā”ti-ādīsupi. **Nikkhena katanti** nikkhapaṇimāṇena jambonadena kataṃ. Nikkham pana vīsatisuvaṇṇanti keci. Pañcavīsatisuvaṇṇanti apare. Suvaṇṇam nāma catudharaṇanti vadanti. **Ghaṭṭanamajjanakkhamam na hoti** parittabhāvato. **Atirekenā**ti pañcasuvaṇṇa-atirekena nikkhappamāṇam asaṃpattena. **Vaṇṇavantam pana na hoti** avipulatāya ulāram hutvā anupaṭṭhānato. Avaṇṇavantatāya eva **pharusadhātukam khāyati**. **Tāsūti** tāsū bhūmīsū, yatthā sākha vaddhitvā ṭhitā. **Teti suvaṇṇaṅkurā**. **Pacitvā**ti tāpetvā. **Sampahaṭṭhanti** samujjalīkatanti āha “**dhotaghaṭṭitamajjitan**”ti, tambamattikalepaṃ katvā dhotañceva pāsāṇādinā ghaṭṭitañca eḷakalomādinā pamajjitañcāti attho.

Etadevāti ālokaṃ vaḍḍhetvā ettha ālokapharaṇameva. Atha vā yaṃ dibbacakkhupharaṇaṃ, ālokapharaṇampi **etadeva**. Yattakaṃ hi ṭhānaṃ yogī kasiṇālokena pharati, tattakaṃ ṭhānaṃ dibbacakkhuññaṃ phusatīti dibbacakkhupharaṇe dassite ālokapharaṇaṃ dassitamevāti attho. **Sabbatthā**ti sabbasmim “pharitvā”ti āgataṭṭhāne. **Avināsentenā**ti asamhinnena.

Kasiṇapharaṇaṃ viyāti kasiṇobhāseṇa pharaṇaṃ viya **dissati** upaṭṭhāti, maṇipabhāpharaṇassa viya brahmaloke dhātupharaṇassa dassitattāti adhippāyo. Sarīrapabhā pana nikkhapabhāsadisāti “**nikkhopamme sarīrapharaṇaṃ viya dissati**”ti vuttaṃ. **Aṭṭhakathā nāma natthī**ti pālīpadassa atthavaṇṇanāya nāma nicchitāya bhavitabbaṃ, avinicchitāya pana natthi viyāti akathanāṃ nāma aṭṭhakathāya anāciṇṇanti tassa vādaṃ **paṭikkhipitvā**. Yathā hi vattabbaṃ, tathā avatvā “vīyā”ti vacanaṃ kimatthiyanti adhippāyo. Buddhānaṃ byāmapphā byāmapphadesa sabbakālaṃ adhiṭṭhāti viya tassa brahmuno **sarīrapharaṇaṃ** sarīrābhāya pattharaṇaṃ **sabbakālikaṃ**. **Cattārimāni** itarāni pharaṇāni **avināsetvā** aññamaññamabhinditvā **kathetabbaṃ**. **Pharaṇapadasseva vevacanaṃ** “adhimuccaneneva pharaṇaṃ”ti. **Pattharatī**ti yathāvuttaṃ pharaṇavasena pattharati. **Jānātī**ti adhimuccanavasena jānāti.

169. **Ādayoti ādi**-saddena subhe saṅgaṇhāti. **Ābhāti** dutiyajjhānabhūmike deve ekajjhaṃ gahetvā sādharmaṇato vuttaṃ. Tato **subhāti** tiyajjhānabhūmike. Tenāha “**pāṭiyekkā devā natthī**”ti-ādi. Sādharmaṇato katāyapi patthanāya jhānaṅgaṃ parittaṃ bhāvitañce, parittābhesu upapatti hoti, majjhimañce, appamāṇābhesu, maṇītañce, ābhassaresu upapatti hotīti daṭṭhabbaṃ. **Subhāti** etthāpi eseṇa nayo. Heṭṭhā vuttanayeneva suviññeyyoti āha “**vehapphalādivārā pakaṭāyevā**”ti.

Kāmāvacaresu nibbattatūti-ādinā saddhādīnaṃ ajjhānavipassanānaṃ kathaṃ tadadhiṭṭhānaṃ hotīti āsaṅkatī. Itaro saddhādīnaṃ ajjhānasabhāvattepi jhānavipassanānaṃ adhiṭṭhānaṃ nissayapaccayādivasena sappaccayattā brahmalokūpapattiṃ nibbānañca āvahanatīti dassento “**ime pañca**

dhammā”ti-ādimāha. Tattha **sīlanti** sambhārasīlaṃ. Anāgāmī samucchinnarambhāgiyasamyojano samāno sace sabbaso upapattiyo atikkamituṃ na sakkoti, ariyabhūmīsu eva nibbattati yathūpacitajhānakammunāti āha **“anāgāmi -pa- nibbattati”**ti. **Uparimagganti** aggamaggaṃ bhāvetvā. **Āsavakkhayanti** sabbaso āsavānaṃ khayaṃ pahānaṃ pāpuṇāti. Sesam suviññeyyameva.

Saṅkhārupapattisuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

Niṭṭhitā ca anupadavaggavaṇṇanā.

3. Suññatavagga

1. Cūlasuññatasuttavaṇṇanā

176. **Kālaparicchedaṃ katvāti** samāpajjantehi nāma kālaparicchedo kātabbo, thero pana bhagavato vattakaraṇatthaṃ kālaparicchedaṃ karoti “ettake kāle vītivatte idaṃ nāma bhagavato kātabban”ti. So tattakamyeva samāpattiṃ samāpajjitvā vuṭṭhāti, taṃ sandhāya vuttaṃ “kālaparicchedaṃ katvā”ti. **Suññatāphalasamāpattiṃ appetvāti** etena itare “na sotāpannasakadāgāmī phalasamāpattiṃ samāpajjanti”ti vadanti, taṃ vādaṃ paṭisedheti. **Suññatoti** attasuññato ca niccasuññato ca saṅkhārā upaṭṭhahimsu. Sekkhānaṃ hi suññatāpaṭivedho pādesiko subhasukhasaṅñānaṃ appahīnattā, tasmā so thero suññatākathaṃ sotukāmo jāto. **Dhurena dhuraṃ paharantena viyāti** rathadhurena rathadhuraṃ paharantena viya katvā ujukameva suññatā -pa- vattum na sakkāti yojanā. **Ekam padanti** ekam suññatāpadaṃ.

Pubbepāhanti-ādinā bhagavā paṭhamabodhiyampi attano suññatāvihārabāhullaṃ pakāsetīti dassento “**paṭhamabodhiyampi**”ti āha. **Ekoti**-ādi therassa suññatākathāya bhājanabhāvadassanatthaṃ. **Sotunti** aṭṭhiṃ katvā manasi katvā sabbacetasaṃ samannāharitvā sotumpi. **Uggahetumpīti** yathābhūtaṃ dhammaṃ dhāraṇaparipucchāparicayavasena hadayena uggahitaṃ suvaṇṇabhājane pakkhittasihasasā viya avinaṭṭhe kātumpi. **Kathetumpīti** vitthārena paresaṃ dassetumpi sakkā. **Tatthāti** migāramātupāsāde. **Kaṭṭharūpapotthakarūpacittarūpavasena katāti** thambhādīsu ukkiritvā katānaṃ kaṭṭharūpānaṃ, niyyūhādīsu paṭimāvasena racitānaṃ potthakarūpānaṃ, bhittipasse cittakammavasena viracitānaṃ cittarūpānaṃ katā niṭṭhapitā. **Vessavaṇaṃ mandhātādīnanti** paṭimārūpena katānaṃ vessavaṇaṃ mandhātusakkādīnaṃ. **Cittakammavasena** āramādicittakammavasena. **Sanṭhitampīti** avayavabhāvena sanṭhitaṃ hutvā ṭhitampi. **Jiṇṇapaṭisaṅkharaṇatthanti** jiṇṇānaṃ niyyūhakūṭāgarapāsādāvayavānaṃ abhisaṅkharaṇatthāya tasmim tasmim ṭhāne rahassasaṅñāṇena ṭhapitaṃ. “Paribhuñjissāmi”ti

tasmiñ tasmiñ kicce viniyuñjanavasena **paribhuñjitabbassa**. **Etam vuttanti** “ayam migāramātupāsādo suñño”ti-ādikaṃ vuttam.

Niccanti sabbakālaṃ rattiñca divā ca. **Ekabhāvaṃ ekaṃ asuññatanti** paccatte upayogavacanāṃ, ekattaṃ eko asuññatoti attho. **Gāmoti pavattanavasenāti** gehasannivesavīthicaccarasiṅghātakādi ke upādāya gāmoti lokuppattivasena. **Kilesavasenāti** tattha anunayapaṭighavasena. **Eseva nayoti** iminā “pavattavasena vā kilesavasena vā uppannaṃ manussasaññaṃ”ti imamatthaṃ atidisati. Ettha ca yathā gāmaggaḥaṇena gharādisañña saṅgahitā, evaṃ manussaggaḥaṇena itthipurisādisañña saṅgahitā. Yasmā rukkhādi ke paṭicca araññasañña tattha pabbatavanasaṇḍādayo antogadhā, tasmā tattha vijjamānampi taṃ vibhāgaṃ aggahetvā ekaṃ araññaṃyeva paṭicca araññasaññaṃ manasi karoti. **Otaratīti** anuppavisati. **Adhimuccatīti** nicchinoti. **Pavattadarathāti** tathārūpāya passaddhiyā abhāvato oḷārikadhammappavattisiddhā darathā. **Kilesadarathāti** anunayapaṭighasambhavā kilesadarathā. **Dutiyapadeti** “ye assu darathā manussasaññaṃ paṭiccā”ti imasmiṃ pade. Manasikārasantatāya “nāyaṃ pubbe viya oḷārikā dhammappavattī”ti saṅkhārādassanadarathānaṃ sukhumatā sallahukatā ca caritatthāti āha “**pavattadarathamattā atthī**”ti.

Yaṃ kilesadarathajālaṃ, taṃ imissā darathasaññāya na hotīti yojanā. Pavattadarathamattaṃ avasiṭṭhaṃ hoti, vijjamānameva atthi idanti pajānātīti yojanā. **Suññatānibbattīti** suññatanti pavatti. Suññatāsahacaritaṃ hi suññaṃ, idha suññatāti vuttā.

177. **Assāti** bhagavato **evaṃ** idāni vuccamānākārena cittappavatti ahosi. **Accantasuññatanti** “paramānuttaraṃ”ti vuttaṃ arahattaṃ desessāmīti. **Araññasaññāya visesānadhigamanatoti** “araññaṃ araññaṃ”ti manasikārena jhānādivisesassa adhigamābhāvato, “pathavī”ti manasikārena visesādhigamanato. Idāni tamevatthaṃ upamāya vibhāvetuṃ “**yathā hrī**”ti-ādi vuttam. **Evaṃ santeti** evaṃ vapite sāli-ādayo **sampajjanti**. **Dhuvasevananti** niyatasevanaṃ pārihāriyakammaṭṭhānaṃ. **Paṭiccāti** ettha “sambhūtaṃ”ti vacanaseso icchitoti āha “**paṭicca sambhūtaṃ**”ti. Pathaviṃ paṭicca sambhūtā hi saññāti.

Pathavīkasiṇe so pathavīsaññī hoti, na pakatipathaviyaṃ. **Tassāti** pathavīkasiṇassa. **Tehīti**¹ gaṇḍādihi. **Suṭṭhu vihatanti** yathā valīnaṃ lesopi na hoti, evaṃ sammadeva ākoṭitaṃ. Nadītaḷākādīnaṃ tīrappadeso udakassa ākaratṭhena kūlaṃ, unnatabhāvato uggataṃ kūlaṃ viyāti **ukkūlaṃ**, bhūmiyā uccatṭhānaṃ. Vigataṃ kūlanti **vikkūlaṃ**, nīcatṭhānaṃ. Tenāha **“uccanīcan”**ti. **Ekam saññanti** ekam pathavītisaññāmyeva.

182. Satipi saṅkhāranimittavirahe yādisānaṃ nimittānaṃ abhāvena **“animittan”**ti vuccati, tāni dassetuṃ **“niccanimittādivirahito”**ti vuttaṃ. **Catumahābhūtikaṃ** catumahābhūtanissitaṃ. **Salāyatanapaṭisaṃyuttaṃ** cakkhāyatanādisalāyatanasahitaṃ.

183. **Vipassanāya paṭivipassananti** dhammānaṃca puna vipassanaṃ. **Idhāti** attano paccakkhabhūtayathādhigatamaggaphalaṃ vadatīti āha **“ariyamagge ceva ariyaphale cā”**ti. **Upādisesadarathadassanattanti** sabbaso kilesupadhiyā pahīnāya khandhopadhi avasiṭṭhā, tappaccayā darathā upādisesadarathā, taṃdassanattam. Yasmā visayato gāmasaññā oḷārikā, manussasaññā sukhumā, tasmā **manussasaññāya gāmasaññam nivattetvā**. Yasmā pana manussasaññāpi sabhāgavatthupariggahato oḷārikā, sabhāgavatthuto araṇṇasaññā sukhumā, tasmā **araṇṇasaññāya manussasaññam nivattetvā**. Pathavīsaññādinivattane kāraṇaṃ heṭṭhā suttantaresu ca vuttameva. **Anupubbenāti** maggapaṭipāṭiyā. **Niccasārādīnaṃ** sabbaso avatthutāya accantameva suññattā **accantasuññatā**.

184. **Suññataphalasamāpattinti** suññatavimokkhassa phalabhūtattā, suññatānupassanāya vasena samāpajjitabbattā ca suññataphalasamāpattinti laddhanāmaṃ arahattaphalasamāpattiṃ. Yasmā atīte paccekasambuddhā ahesuṃ, anāgate bhavissanti, idāni pana buddhasāsanassa dharmānattā paccekabuddhā na vattanti, tasmā paccekabuddhaggahaṇaṃ akatvā **“etarahipi buddhabuddhasāvakaśākhātā”**icceva vuttaṃ. Na hi buddhasāsane dharante paccekabuddhā bhavanti. Sesam suviññeyyameva.

Cūḷasuññatasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

1. Tesam (Aṭṭhakathāyaṃ.)

2. Mahāsuññatasuttavaṇṇanā

185. **Chavivaṇṇena so kāḷo**, na nāmena. **Palālasanthāroti-ādīnīti ādi-**saddena kocchacimilikākaṭasārādīnaṃ gahaṇaṃ. **Gaṇabhikkhūnanti** gaṇabandhanavasena bhikkhūnaṃ.

Yadi saṃsayo nāma natthi, “sambahulā nu kho”ti idaṃ kathanti āha **“vitakkapubbabhāgā”**ti-ādi. Tattha vitakko pubbabhāgo etissāti **vitakkapubbabhāgā, pucchā**. Sā “sambahulā no ettha bhikkhūviharantī”ti vacanaṃ, vitakko pana “sambahulā nu kho idha bhikkhū viharantī”ti iminā ākārena tadā bhagavato uppanno cittasaṅkappo, tassa parivitakkassa tabbhāvajotanoyaṃ nu-kāro vuttoti dassento āha **“vitakkapubbabhāge cāyaṃ nu-kāro nipātamatto”**ti. Kiñcāpi gacchanto disvā “sambahulā no ettha bhikkhū viharantī”ti pucchāvasena bhagavatā vutto, atha kho “na kho Ānanda bhikkhu sobhati saṅgaṇikārāmo”ti-ādi¹ uparidesanāvasena matthakaṃ gacchante avinicchito nāma na hoti, atha kho visuṃ vinicchito eva hoti, disvā nicchinitvāva kathāsamuttāhāpanatthaṃ tathā pucchati. Tathā hi vuttaṃ “jānantāpi tathāgatā pucchantī”ti². Tenāha **“ito kirā”**ti-ādi.

Yathā nadī-otiṇṇaṃ udakaṃ yathāninnaṃ pakkhandati, evaṃ sattā dhātuso saṃsandanti, tasmā **“gaṇavāso nadī-otiṇṇa-udakasadiṣo”**ti vuttaṃ. Idāni tamatthaṃ vitthārato dassetuṃ **“nirayatiracchānayoṇī”**ti-ādi vuttaṃ. Kuruvindādinhāṇiyacuṇṇāni saṅhasukhumabhāvato nāḷiyaṃ pakkhittāni nirantarāneva tiṭṭhantīti āha **“cuṇṇabharitā nāḷi viyā”**ti. **Sattapaṇṇāsa kulasatasahassānīti** sattasatasahassādhikāni paññāsa kulānaṃyeva satasahassāni, manussānaṃ pana vasena satta koṭiyo tadā tattha vasimsu.

Tato cintesi, kathaṃ? Kāmañcāyaṃ lokapakati, mayhaṃ pana sāsane ayuttova soti āha **“mayā”**ti-ādi. **Dhammanti** sabhāvasiddhaṃ. **Saṃvegoti** sahottappañānaṃ vuccati. **Na kho panetaṃ sakkā** gilānupaṭṭhāna-ovādānusāsani-ādivasena samāgamassa icchitabbattā. **Gaṇabhedananti** gaṇasaṅgaṇikāya vivecanaṃ.

1. Ma 3. 152 piṭṭhe.

2. Vi 1. 7 piṭṭhe.

186. **Kataparibhaṇḍanti** pubbe katasamvidhānassa cīvarassa vuttākārena paṭisaṅkharaṇaṃ. **Noti** amhākaṃ. **Anattamanoti** anārādhitaṇṇaṃ.

Sakagaṇena sahabhāvato **saṅgaṇikā**ti āha “**sakaparisasamodhāna**”ti. **Gaṇoti** pana idha janasaṃuhoti vuttaṃ “**nānājanasamodhāna**”ti. **Sobhati** yathānusiṭṭhaṃ paṭipajjamānato. Kāmato nikkhamatīti **nikkhamo**, evaṃ nikkhamavasena uppannaṃ **sukhaṃ**. Gaṇasaṅgaṇikākilesasaṅgaṇikāhi pavivitti **paviveko**. Pavivekavasena uppannaṃ **sukhaṃ**. Rāgādīnaṃ upasamāvahaṃ sukhaṃ **upasamasukhaṃ**. Maggasambodhāvahaṃ sukhaṃ **sambodhisukhaṃ**¹. Nikāmetabbassa, nikāmaṃ vā lābhī **nikāmalābhī**. Nidukkhaṃ sukheva labhatīti **adukkhalābhī**. Kasiraṃ vuccati appakanti āha “**akasiralābhī**ti **vipulalābhī**”ti.

Samāyikanti samaye kilesavimuccanaṃ accantamevāti sāmāyikaṃ ma-kāre

a-kārassa dīghaṃ katvā. Tenāha “**appitappitasamaye kilesehi vimuttan**”ti. **Kantanti** āngasantatāya ārammaṇasantatāya ca kamaṇīyaṃ manorammaṃ. **Asāmāyikaṃ** accantavimuttaṃ.

Ettāvatāti-ādinā saṅgaṇikārāmaṃ viśesādhigamaṃ antarāyikabhāvaṃ anvayato byatirekato ca saha nidassanena dasseti. Tattha sā duvidhā antarāyikatā vodānadhammānaṃ anuppattihetukā, saṃkilesadhammānaṃ uppattihetukā ca.

Te paṭhamā “saṅgaṇikārāmo”ti-ādinā vibhāvetvā itaraṃ vibhāvetuṃ “**idāni dosuppattim dassento**”ti-ādi vuttaṃ. “**Aṭṭhiṇ**ca paṭiccanhāruṇa paṭicca cammaṇa paṭicca maṃsaṇa paṭicca ākāso parivārīto rūpantveva saṅkhaṃ gacchatī”ti-ādīsu² viya idha **rūpasaddo** karajakāyapariyāyoti “**rūpanti sarīra**”ti āha. “Nāhaṃ Ānanda -pa- domanassupāyāsā”ti kasmā vuttaṃ, nanu kāye ca jīvite ca anaṭṭhacittānaṃ āradhaviṇṇasakānampi asappāyavajjanasappāyasevanavasena kāyassa pariharaṇaṃ hotīti? Saccāṃ, taṃ pana yo kallasarīraṃ nissāya dhammasādhanaṃ anuyūñjitukāmo hoti, tasseva dhammasādhanaṃ avasena. Dhammasādhanaṃ hi aṭṭhacittānaṃ asappāyaṃ vajjetvā sappāyavasena posetvā suṭṭhutaṃ

1. Sambodhasukhaṃ (Ka)

2. Ma 1. 248 piṭṭhe.

hutvā anuyuñjanato kāyassa pariharaṇaṃ, na so kāye abhirato nāma hoti paccavekkhaṇāyattattā apekkhāya vinoditabbo tādisoti. **Upāligahapatinoti** etthāpi “dasabalasāvakattupagamanasaṅkhātenā”ti ānetvā yojetabbaṃ.

187. Mahākaruṇāvasena parivutāya **parisāya majjhe nisinnopi** ekantavivekajjhāsayaṭṭā **ekakova**. Etena satthuno pavivittassa pavivekattena vivittataṃ dasseti. Rūpārūpapaṭibhāganimittehi nivattanatthaṃ “**rūpādīnaṃ saṅkhatanimittānaṃ**”ti vuttaṃ. Ativiya santatarapaṇītatamabhāvena visesato sinoti bandhatīti **visayo**, so eva sasantatipariyāpannatāya **ajjhattaṃ**. Kiṃ pana tanti āha “**suññatanti suññataphalasamāpattin**”ti. Upadhivivekatāya asaṅkhatā dhātu idha vivekoti adhippetoti āha “**vivekaninnenā**”ti-ādi. Bhaṅgamattampi asesetvā āsavaṭṭhāniyānaṃca dhammānaṃ tattha vigatattā tesam vasena **vigatantena**, evaṃbhūtaṃ tesam byantibhāvaṃ pattanti pāḷiyaṃ “byantibhūtenā”ti vuttaṃ. Uyyojanaṃ vissajjanaṃ, taṃ etassa atthi, uyyojeti vissajjetīti vā uyyojanikaṃ, yasmā na sabbakathā uyyojanavaseneva pavattati, tasmā vuttaṃ “**uyyojanikapāṭisaṃyuttan**”ti.

Telapākaṃ gaṇhanto viyāti yathā telapāko nāma paricchinnakālo na atikkamitabbo, evaṃ attano samāpattikālaṃ **anatikkamitvā**. Yathā hi kusalo vejjo telaṃ pacanto taṃ taṃ¹ telakiccaṃcintetvā yadi vā patthinnapāko, yadi vā majjhimapāko, yadi vā kharapāko icchitabbo, tassa kālaṃ upadhāretvā pacati, evaṃ bhagavā dhammaṃ desento veneyyānaṃ ñāṇaparipākaṃ upadhāretvā taṃ taṃ kālaṃ anatikkamitvā dhammaṃ desetvā parisam uyyojento ca **vivekaninneneva cittena uyyojeti**. **Dve pañcaviññāṇāni** tadabhinihatamanoviññāṇavasena **nibbānaninnāneva**. Buddhānaṃ hi saṅkhārānaṃ suṭṭhu pariññātāya paṇītanampi rūpādīnaṃ āpāthagamane pageva itaresaṃ paṭikūlatāva supākaṭā hutvā upaṭṭhāti, tasmā ghammābhittattassa viya sīlajalaṭṭhānaninnatā nibbānaninnameva cittaṃ hoti tassa ativiya santapaṇītabhāvato.

1. Tikam (Ka)

188. **Ajjhattamevā**ti idha jhānārammaṇaṃ adhippetanti āha “**gocarajjhattamevā**”ti. **Idha niyakajjhattaṃ** suññataṃ. Apaguṇapādakajjhānaṃ hi ettha “niyakajjhattan”ti adhippetam vipassanāvisesassa adhippetatā. **Niyakajjhattaṃ** nijjīvanissattataṃ, anattatanti¹ attho. **Asampajjanabhāvajānanenā**ti idāni me kammaṭṭhānaṃ vīthipaṭipannaṃ na hoti, uppathameva pavattatīti jānanena.

Kasmā panettha bhagavatā vipassanāya eva pādake jhāne avatvā pādakajjhānaṃ gahitanti āha “**appaguṇapādakajjhānato**”ti-ādi. **Na pakkhandati** sammā na samāhitattā. So pana “ajjhattadhammā mayhaṃ nijjaṭā nigumbā hutvā na upaṭṭhahanti, handāhaṃ bahiddhādhamme manasi kareyyaṃ, ekaccesu saṅkhāresu upaṭṭhitesu itarepi upaṭṭhaheyyumevā”ti **parassa -pa- manasi karoti**. Pādakajjhānavasena viya sammasitajjhānavasenapi ubhatobhāgavimutto hotiyevāti āha “**arūpasamāpattiyaṃ nu kho kathanti āneñjaṃ manasi karotī**”ti. **Na me cittaṃ pakkhandatī**ti mayhaṃ vipassanācittaṃ vīthipaṭipannaṃ hutvā na vahatīti. **Pādakajjhānamevā**ti vipassanāya pādakabhūtaeva jhānaṃ. **Punappunaṃ manasi kātabbanti** punappunaṃ samāpajjitabbaṃ vipassanāya tikkhavisadatāpādanāya. **Avahante** nipuṇābhāvena chedanakiriyāya appavattante. Samāpajjitvā vipassanāya tikkhakammakaraṇaṃ samathavipassanāvihārenāti āha “**kammaṭṭhāne manasikāro vahatī**”ti.

189. **Sampajjati meti** vīthipaṭipattiyaṃ pubbenāparaṃ visesābhāvato sampajjati me kammaṭṭhānanti jānanena. **Iriyāpathaṃ ahāpetvā**ti yathā parissamo nāgacchati, evaṃ attano balānurūpaṃ tassa kālaṃ netvā pamāṇameva pavattanena iriyāpathaṃ ahāpetvā. **Sabbavāresūti** ṭhānanisajjāsayanavāresu. Kathāvāresu pana visesaṃ tattha tattha vadanti. **Idaṃ vuttanti** idaṃ “iminā vihārenā”ti-ādivacanāṃ vuttaṃ.

190. Kāma vitakkādayo oḷārikakāmarāgabyāpādasabhāgāti āha “**vitakkaṇaṃ dve magge kathetvā**”ti. **Kāmaguṇesūti** niddhāraṇe bhummaṃ. **Kismiñcīdeva kilesupattikāraṇeti** tassa puggalassa

1. Gocarajjhattatā nidinisattatanti anantataṃ (Ka)

kilesuppatikāraṇaṃ sandhāya vuttaṃ, aññathā sabbepi pañca kāmagaṇā
kilesuppatikāraṇameva. Samudācaratīti **samudācāro**ti āha
“**samudācaraṇato**”ti. So pana yasmā cittassa, na sattassa, tasmā vuttaṃ
pāḷiyaṃ “cetaso”ti. Ma-kāro padasandhikaro e-kārassa ca a-kāro katoti āha
“**evaṃ sante etan**”ti.

191. **Anusayoti** mānānusayo bhavarāgānusayo avijjānusayoti tividhopi
anusayo **pahīyati** arahattamaggena. **Vuttanayenevā**ti “tato maggānantaraṃ
phalaṃ, phalato vuṭṭhāya paccavekkhamāno pahīnabhāvaṃ jānāti, tassa
jānanena sampajāno hotī”ti vuttanayena.

Kusalato āyātīti āyato, so etesanti **kusalāyatikā**. Tenāha “**kusalato
āgatā**”ti. Taṃ pana nesaṃ kusalāyatikattaṃ upanissayavasena hoti
sahajātavasenapīti tadubhayaṃ dassetuṃ “**seyyathidan**”ti-ādi vuttaṃ.

Yasmā pana yathāvuttadhammesu keci lokiyā, keci lokuttarā, atha
kasmā visesena “lokuttarā”ti vuttanti āha “**loke uttarā viṣiṭṭhā**”ti. Tena
lokiyadhammesu uttamabhāvena jhānādayo lokuttarā vuttā, na lokassa
uttaraṇatoti dasseti. Yaṃ kiñci mahaggatacittaṃ mārassa visayo
akāmāvacarattā, pageva taṃ vipassanāya pāḍakabhūtaṃ suvikkhālitamalanti
āha “**jānitum na sakkotī**”ti. **Eko ānisaṃso atthi** bhāvanānuyogassa
sappāyadhammakathāpaṭilābho.

192. **Etadatthanti** kevalassa sutassa atthāya. **Sappāyāsappāyavasena**ti
kasmā vuttaṃ, nanu sappāyavasena dasakathāvatthūni āgatānīti?
Saccametaṃ, asappāyakathāvajjanapubbikāya sappāyakathāya vasena
āgatattā “**sappāyāsappāyavasena āgatānī**”ti vuttaṃ. **Sutapariyattivasena**ti
sarūpena tattha anāgatānīpi dasakathāvatthūni suttageyyādi-antogadhattā
“**sutapariyattivasena āgatānī**”ti vuttaṃ. Paripūraṇavasena sarūpato āgatattā
imasmim̐ thāne thātvā kathetabbāni. Atthoti sāmāññattho.

193. **Anu-āvattantī**ti anu anu abhimukhā hutvā vattanti, payirupāsanādivasena anukūlayanti. **Mucchanataṇhanti** paccayesu mucchanākāraṃ. Taṇhāya patthanā nāma tenākārena pavattīti āha “**pattheti pavatteti**”ti. **Kilesūpaddavenāti** kilesasaṅkhātena upaddavena. Kilesā hi sattānaṃ mahānatthakaraṇato “upaddavo”ti vuccanti. Attano abbhantare uppanna kilesūpaddavena antevāsino upaddavo **antevāsūpaddavo**, brahmacariyassa upaddavo **brahmacārupaddavoti** imamattaṃ “**sesupaddavesupi ese va nayo**”ti iminā atidisati. **Guṇāmarāṇaṃ kathitaṃ**, na jīvitamarāṇaṃ.

Appalābhāti appamattakalābhī viśesānaṃ. **Evam vuttoti** yathāvutta brahmacārupaddavo dukkhavipākataro ceva kaṭukavipākataro cāti evaṃ vutto. Ācariyantevāsikūpaddavo hi bāhirakasamayavasena vutto, brahmacārupaddavo pana sāsana vasena. Durakkhāte hi dhammavinaye duppaṭipatti na mahāsāvajjā micchābhinivesassa sithilavāyāmbhāvato, svākhyāte pana dhammavinaye duppaṭipatti mahāsāvajjā mahato atthassa bāhirabhāvakaraṇato. Tenāha “**sāsane paṇā**”ti-ādi.

196. **Tasmāti** idaṃ pubbaparāpekkhaṃ purimassa ca atthassa kāraṇabhāvena paccāmasananti āha “**yasmā**”ti-ādi. Mittaṃ etassa atthīti mittavā, tassa bhāvo **mittavatā**, tāya. Mittavasena paṭipajjananti āha “**mittapaṭipattiyā**”ti. **Sapattavatāyāti** etthāpi ese va nayo.

Dukkaṭadubbhāsita mattampīti iminā pageva itaraṃ vītikkamantoti dasseti. Sāvakesu hitaparakkamaṇaṃ ovādānusāsanihi paṭipajjananti āha “**tathā na paṭipajjissāmi**”ti. **Āmakamattanti** kulālabhājanaṃ vuccati. **Nāhaṃ tumhesu tathā paṭipajjissāmi**ti kumbhakāro viya āmakabhājanesu ahaṃ tumhesu kevalaṃ jānāpento na paṭipajjissāmi. **Niggaṇhitvāti** nīharitvā. **Lokiyaguṇāpi idha sārotveva adhippetā** lokuttaraguṇānaṃ adhiṭṭhānabhāvato. Sesāṃ suviññeyyameva.

Mahāsuññatasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanaṃ samattā.

3. Acchariyabbhutasuttavaṇṇanā

197. Vibhattipatirūpakā ca nipātā hontīti yathārahaṃ taṃtaṃvibhatti-atthadīpakā, idha paccattavacano **yatrasaddo**, **hisaddo** hetu-attho, **nāmasaddo** acchariyattho, padattayassa pana acchariyatthaniddiṭṭhatāya “**acchariyatthe nipāto**”ti vuttaṃ. Ekaṃsato panetaṃ padattayaṃ. Tathā hi vakkhati “yatrāti nipātavasena anāgatavacanan”ti. **Papañcasaddo** heṭṭhā vutto.

Chinnavaṭumeti iminā sabbakilesavaṭṭassa akusalakammavaṭṭassa ca chinnattā vipākavaṭṭassa ca upari vakkhamānattā āha “**vaṭumanti kusalākusalakammavaṭṭaṃ vuccatī**”ti. **Nipātavasena** yatrasaddayogena. **Anāgatavacananti** idaṃ anāgatavacanasadisattā vuttaṃ. Anāgatatthavācī hi anāgatavacanaṃ, attho cettha atītoti. **Anussarīti** idaṃ anussaritabhāvaṃ sandhāya vuttaṃ “na anussarissatī”ti saddapayogassa atītavisaṃyattā. Yadā pana tehi bhikkhūhi yā kathā pavattitā, tato pacchāpi bhagavato tesaṃ buddhānaṃ anussaraṇaṃ hotiyeva.

Khattiyajaccāti-ādikālato paṭṭhāya asamhinnāya khattiyajātiyā uditoditāya. **Brahmajaccāti** brāhmaṇajaccā. **Evaṃgottepi** eseva nayo. **Lokiyalokuttarasīlenāti** pāramitāsambhūtena buddhāveṇikattā anaññasādhāraṇena lokiyena lokuttarena ca sīlena. **Evaṃsīlāti** anavasesasīlānaṃ visuṃ paccavekkhaṇakaraṇena evaṃsīlāti anussarissati. Esa nayo sesesu. Yathā vijjābhāgiyā vijjāsampayuttadhammā, evaṃ samādhipakkhā samādhisampayuttadhammāpi sativīriyādayoti āha “**heṭṭhā samādhipakkhānaṃ dhammānaṃ gahitattā vihāro gahitovā**”ti, tasmā samādhipakkhadhammavinimutto eva idha vihāro adhippetoti vuttaṃ “**idaṃ hī**”ti-ādi.

Yathā vā aṭṭhasamāpattivipassanāmaggaṃ phalasaṅgahitā lokiyalokuttarā samādhipaṇṇā “evaṃdhammā evaṃpaṇṇā”ti padehi heṭṭhā gahitāpi yathāsakaṃ paṭipakkhato muccanassa pavattivisesaṃ upādāya “evaṃvimuttā”ti ettha puna gahitā, tathā “evaṃdhammā”ti ettha gahitāpi samādhipakkhammo dibbabrahma-āneñja-ariyavīhārasaṅkhātāṃ attano pavattivisesaṃ upādāya “evaṃvihārī”ti ettha puna gahitāti vuccamāne na koci virodho. Phaladhammānaṃ

pavattikālepi kilesānaṃ paṭippassaddhi na taṃ-ānubhāvajātā, atha kho ariyamaggena kilesānaṃ samucchinnattāti āha “**maggānubhāvena kilesānaṃ paṭippassaddhante uppannattā**”ti. Yo yaṃ pajahati, so pahāyako pahātabbato vimuttoti vuccati visamsaṭṭhabhāvatoti pahānavibhāgena vuccamāne apahāyakassa nibbānassa kathaṃ vimuttatā? Visamsaṭṭhabhāvato eva. Taṃ hi pakatīyāva sabbaso kilesehi visamsaṭṭhaṃ vinissaṃ suvidūravidūre ṭhitāṃ, tasmāssa tato nissaṭṭhā nissaraṇavimutti nissaraṇapahānanti vuccatīti āha “**nibbānan**”ti-ādi.

199. Ime **tathāgatassa acchariya-abbhutadhammā**, na sāvakaṇṭhā, mama pana desanā tayā sutā evāti te therasseva bhāraṃ karonto “**taṃ bhiyyoso mattāya paṭibhantū**”ti āha. **Sato sampajānoti** ettha kālabhedavasena labbhamānampi sampajānabhāvaṃ anāmasitvā gatavibhāgena taṃ dassetuṃ “**dve sampajāññāni**”ti-ādi vuttaṃ. **Aṭṭha vare gaṇhantoti** ettha kathaṃ varaṃ devatā deti, parassa dīyamānaṃ taṃ kathaṃ parassa samijjhātīti? Kammabaleneva. Yadi hi taṃ kammaṃ katokāsaṃ yassa tadapadesena phalaṃ vipaccati, evaṃ devatāya tassa varaṃ dinnāṃ, itarena ca laddhanti vohāro hotīti. Apica parassa patthitavarāni nāma vipaccamānassa kammassa paccayabhūto payogavisesoti daṭṭhabbāṃ. Tāni vipaccane ekanti kānapi appesakkhā devatā “ayamassa patthanā samijjhissati, no”ti na jānanti, sakko pana paññavā tāni ekaccaṃ jānātiyeva. Tena vuttaṃ “**sakkena pasīditvā dinne aṭṭha vare gaṇhanto**”ti-ādi.

Paṭhamajavanavāreti uppannassa sabbapaṭhamajavanavāre. So hi paṭisandhiyā āsannabhāvato avisado hoti, devabhāve nikantivasena uppajjanato na jānāti. **Aññāhi** devatāhi **asādhāraṇajānanaṃ** hoti dutiyajavanavārato paṭṭhāya pavattanato.

Aññepi devatī-ādinā bodhisattassa tattha sampajāññeneva ṭhitabhāvaṃ byatirekamukhena vibhāveti. **Āhārūpacchedena kālaṃ karontīti** idaṃ khiḍḍāpadosikavasena vuttaṃ. Itaresampi dibbabhogehi mucchitataṃ ajjhāpannānaṃ tiṭṭhantānaṃ sampajāññābhāvo hotiyeva. **Kim tathārūpaṃ**

ārammaṇaṃ natthīti yathārūpaṃ uḷāraṃ paṇītañca ārammaṇaṃ paṭicca te devā saṃmucchitā āhārūpacchedampi karonti, kiṃ tathārūpaṃ uḷāraṃ paṇītañca ārammaṇaṃ bodhisattassa natthīti bodhisattassa sampajaññānubhāvaṃ vibhāvetuṃ codanaṃ samuṭṭhāpeti. Bodhisatto hi yattha yattha nibbattati, tattha tattha aññe satte dasahi visesehi adhiggaṇhāti, pageva tattha devabhūto, tathāpi “sato sampajāno”ti ayamettha acchariyadhammo vutto.

200. Sampattibhave dīghāyukatā nāma paññābalena hoti, bodhisatto ca mahāpañño, tasmā tattha tattha bhava tena dīghāyukena bhavitabbanti adhippāyena “**sesattabhāvesu kiṃ yāvatāyukaṃ na tiṭṭhati**”ti codeti. Itaro “**āma na tiṭṭhati**”ti paṭijānitvā “**aññadā hī**”ti-ādinā tattha kāraṇamāha. “Idha na bhavissāmī”ti adhimuccanavasena kālakiriya **adhimuttikālakiriya**. Pāramidhammānaṃ hi ukkaṃsappattiyā tasmim tasmim attabhāve abhiññāsamāpattīhi santānassa visesitattā attasinehassa tanubhāvena sattesu ca mahākaruṇāya uḷārabhāvena adhiṭṭhānassa tikkhavisadabhāvāpattiyā bodhisattānaṃ adhippāyo samijjhanti, citte viya kammesu ca tesāṃ vasibhāvo, tasmā yatthupapannānaṃ pāramiyo sammadeva paribrūhenti, vuttanayena kālaṃ katvā tattha upapajjanti. Tathā hi ayaṃ mahāsatto imasmimyeva kappe nānājātisu aparihīnajjhāno kālaṃ katvā brahmaloke nibbatto appakameva kālaṃ tattha ṭhatvā tato cavitvā idha nibbatto. Tenāha “**ayaṃ kālakiriya aññesaṃ na hotī**”ti. **Sabbapāramīnaṃ pūritattāti** iminā payo janābhāvato tattha ṭhatvā adhimuttikālakiriya nāma na hotīti dasseti. Apica carimabhava catumahānidhisamuṭṭhānapubbikāya dibbasampattisadisāya mahāsampattiyā nibbatti viya buddhabhūta asadisadānādivasena anaññasādhāraṇalābhupatti viya ca ito param mahāpurisassa dibbasampatti-anubhavanaṃ nāma natthīti yāvatāyukaṭṭhānaṃ ussāhajātassa puññasambhārassa vasenāti daṭṭhabbaṃ. Ayaṃ hettha dhammatā.

Manussagaṇanāvasena, na devagaṇanāvasena. **Pubbanimittānīti** cutiyā pubbanimittāni. **Amilāyitvāti** ettha **amilāta**ggahaṇeneva tāsāṃ mālānaṃ vaṇṇasampadāpi gandhasampadāpi sobhāsampadāpi dassitāti daṭṭhabbaṃ.

Bāhirabbhantarānaṃ rajojallānaṃ lesassapi¹ abhāvato devānaṃ sarīragatāni vatthāni sabbakālaṃ parisuddhapabhassarāneva hutvā tiṭṭhantīti āha “vatthesupi eseva nayo”ti. **Neva sītaṃ na uṇhanti** yassa sītassa patikāravasena adhikaṃ seviyamānaṃ uṇhaṃ, sayameva vā kharataraṃ hutvā adhibhavantāṃ sarīre sedaṃ uppādeyya, tādisaṃ neva sītaṃ na uṇhaṃ hoti. **Tasmim kāleti** yathāvutte maraṇāsannakāle.

Bindubinduvasenāti muttagulīkā viya bindu bindu hutvā sedā muccanti. Dantānaṃ khaṇḍitabhāvo **khaṇḍiccaṃ**. Kesānaṃ palitabhāvo **pāliccaṃ**. **Ādi-**saddena valittacataṃ saṅgaṇhāti. **Kilantarūpo attabhāvo hoti**, na pana khaṇḍiccapāliccādīhīti adhippāyo. **Ukkaṇṭhitāti** anabhirati, sā natthi uparūpari uḷarūlārānameva bhogaṇaṃ visesato rucijanakaṇaṃ² upatiṭṭhanato.

Paṇḍitā evāti buddhisampannā eva devatā. Yathā devatā “sampati jātā kīdisena puñṇakammena idha nibbattā”ti cintetvā “iminā nāma puñṇakammena idha nibbattā”ti jānanti, evaṃ atītabhave attanā kataṃ ekaccaṃ aññaṃpi puñṇaṃ³ jānantiyeva mahāpuñṇāti āha “**ye mahāpuñṇā**”ti-ādi.

Na paññāyanti ciratarakālattā paramāyuno. **Aniyyānikanti** na niyyānavahaṃ sattānaṃ abhājanabhāvato. Sattā na paramāyuno honti nāma pāpussannatāyāti āha “**tadā hi sattā ussannakilesā hontī**”ti. Etthāha “kasmā sambuddhā manussaloke eva uppajjanti, na devabrahmalokesū”ti. Devaloke tāva nuppajjanti brahmacariyavāsassa anokāsabhāvato tathā anacchariyabhāvato. Acchariyadhammā hi buddhā bhagavanto, tesāṃ sā acchariyadhammatā devattabhāve tīhitaṇaṃ na pākaṭā hoti yathā manussabhūtānaṃ. Devabhūte hi sammāsambuddhe dissamānaṃ buddhānubhāvaṃ devānubhāvatova loko dahati, na buddhānubhāvato, tathā sati sammāsambuddhe nādhimuccati na sampasīdati issarakuttaggāhaṃ⁴ na vissajjeti, devattabhāvassa ca cirakālapavattanato ekaccasassatavādato na parimuccati. “Brahmaloke nuppajjantī”ti etthāpi

1. Lepassa (Dī-Ṭī 2. 21 piṭṭhe.)

2. Duvijānaṇaṇaṃ (Dī-Ṭī 2. 22 piṭṭhe.)

3. Attanā kataṃ aññaḍāpi vā ekaccaṃ puñṇakammaṃ (Dī-Ṭī 2. 22 piṭṭhe.)

4. Issaraguttaggāhaṃ (Dī-Ṭī 2. 22 piṭṭhe.)

eseva nayo. Sattānaṃ tādīsagāhvimocanattaraṃ hi buddhā bhagavanto manussasugatiyaṃveva uppajjanti, na devasugatiyaṃ, manussasugatiyaṃ uppajjantāpi opapātikā na honti sati ca opapātikūpapattiyaṃ vuttadosānativattanato, dhammaveneyyānaṃ atthāya dhammatantiyā ṭhapanassa viya dhātuveneyyānaṃ atthāya dhātūnaṃ ṭhapanassa icchitabbattā ca. Na hi opapātikānaṃ parinibbānato uddhaṃ sarīradhātuyo tiṭṭhanti, tasmā na opapātikā honti, carimabhava ca mahābodhisattā manussabhāvassa pākāṭakaraṇāya dārapariggahampi karontā yāva puttamukhadassanā agāramajjhe tiṭṭhanti, paripākagatasīlanekkhammaṇṇādīpāramikāpi¹ na abhinikkhamanti, kiṃ vā etāya kāraṇacintāya, sabbabuddhehi āciṇṇasamāciṇṇā, yadidaṃ manussabhūtānaṃveva abhisambujjhaṇā, na devabhūtānanti ayamettha dhammatā. Tathā hi tadattho mahābhinihāropi manussabhūtānaṃveva ijjhanti, na itaresaṃ.

Kasmā pana sammāsambuddhā jambudīpeveva uppajjanti, na sesadīpesūti? Keci tāva āhu “yasmā pathaviyā nābhibhūtā buddhānubhāvasahitā acalaṭṭhānabhūtā bodhimaṇḍabhūmi jambudīpeveva uppajjati, tasmā jambudīpeveva uppajjanti”ti, “tathā itaresampi avijahitaṭṭhānānaṃ tattheva labbhamānato”ti. Ayaṃ panettha amhākaṃ khanti²—yasmā purimabuddhānaṃ mahābodhisattānaṃ paccekabuddhānaṃ nibbattiya sāvaka bodhisattānaṃ sāvaka bodhiyā abhinihāro sāvaka pāramīnaṃ sambharaṇaṃ paripācanaṃ buddhakhettabhūte imasmiṃ cakkavāle jambudīpeveva ijjhanti, na aññattha. Veneyyānaṃ vinayanattho ca buddhuppādoti aggasāvaka diveneyyavisesāpekkhāya ekasmiṃ jambudīpeveva buddhā nibbattanti, na sesadīpesu. Ayaṃ nayo sabbabuddhānaṃ āciṇṇasamāciṇṇoti tesaṃ uttama purisānaṃ tattheva uppatti sampatticakkānaṃ viya aññamaññupanissayato aparāparaṃ vattatīti daṭṭhabbaṃ. Tenāha “tīsu dīpesu buddhā na nibbattanti, jambudīpeveva nibbattanti dīpaṃ passati”ti. Iminā nayena desaniyamepi kāraṇaṃ vattabbaṃ.

Idāni³ ca khattiyakulaṃ lokasammataṃ brāhmaṇānaṃpi pūjanīyabhāvato. Rājā me pitā bhavissatīti kulaṃ passi pituvasena kulassa

1. ...pāramiyopi (Ka)

2. Ayaṃ panettha dhammatā (Ka)

3. Dī-Ṭī 2. 23 piṭṭhādīsupi passitabbaṃ.

niddisitabbato. **Dasannaṃ māsānaṃ upari satta divasānīti passi** tena attano antarāyābhāvaṃ aññāsī, tassā ca tusitabhava dibbasampatti-paccanubhavaṃ.

Tā devatāti dasasahassicakkavāḷadevatā. Kathaṃ pana tā bodhisattassa pūritapāramibhāvaṃ bhāvinañca sambuddhabhāvaṃ jānantīti? Mahesakkhānaṃ devatānaṃ vasena, yebhuyyena ca tā devatā abhisamayabhāgino. Tathā hi bhagavato ca dhammadānaṃvibhāge anekavāraṃ dasasahassacakkavāḷavāsīdevatāsannipāto ahoṣi.

Cavāmīti pajānāti cuti-āsannajavanehi nāṇasahitehi cutiyā upaṭṭhitabhāvassa paṭisaṃviditattā. **Cuticittaṃ na jānāti** cuticittakkhaṇassa ittharabhāvato. Tathā hi taṃ cutūpapātāñāṇassapi avisayo eva. **Paṭisandhicittepi** eseva nayo. **Āvajjanapariyāyoti** āvajjanakkamo, yasmā ekavāraṃ āvajjitamattena ārammaṇaṃ nicchinituṃ na sakkā, tasmā tamevārammaṇaṃ dutiyaṃ tatiyañca āvajjitvā nicchīyati, āvajjanasīsena cettha javanavāro gahito. Tenāha **“dutiyaṭatiyacittavāreyaṃ jānissatī”**ti. Cutiyā puretaraṃ katipayacittavārato paṭṭhāya maraṇaṃ me āsannanti jānāto **“cutikkhaṇepi cavāmīti pajānāti”**ti vuttaṃ. Paṭisandhiyā pana apubbabhāvato **paṭisandhicittaṃ na jānāti**. Nikantiyā uppattito parato **asukasmim̐ ṭhāne mayā paṭisandhi gahitāti pajānāti**, dutiyajavanato paṭṭhāya jānātīti vuttovāyamatto. **Tasmim̐ kāleti** paṭisandhiggahaṇakāle. **Dasasahassī kampatīti** ettha kampanakāraṇaṃ heṭṭhā vuttameva. Mahākāruṇikā buddhā bhagavanto sattānaṃ hitasukhavidhānatapparatāya bahulaṃ somanassikāva hontīti tesaṃ paṭhamamahāvīpākacittena paṭisandhiggahaṇaṃ aṭṭhakathāyaṃ¹ vuttaṃ. **Mahāsīvatthero pana** yadipi mahākāruṇikā buddhā bhagavanto sattānaṃ hitasukhavidhānatapparā, vivekajjhāsayā pana visankhāraninnā sabbasaṅkhāresu ajjupekkhaṇabahulāti pañcamena mahāvīpākacittena paṭisandhiggahaṇamāha.

Purepuṇṇamāya sattamadivasato paṭṭhāyāti puṇṇamāya pure sattamadivasato paṭṭhāya, sukkapakkhe navamito paṭṭhāyāti attho. **Sattame**

1. Dī-Ṭṭha 2. 23; Abhi-Ṭṭha 1. 307; Ma-Ṭṭha 4. 124 piṭṭhesu.

divaseti āsālhipuṇṇamāya. **Idaṃ supinanti** idāni vuccamānākāraṃ supinaṃ. **Nesaṃ deviyoti** mahārājūnaṃ deviyō.

So ca kho purisagabbho, na itthigabbho, putto te bhavissatīti ettakameva te brāhmaṇā attano supinasatthanayena kathesuṃ. **Sace agāraṃ ajjhāvasissatīti**-ādi pana devatāviggahena bhāvinamatthaṃ yāthāvato pavedesuṃ.

Gabbhāvakkantiyoti ettha gabbho vuccati mātukucchi, tattha uppatti avakkanti, tāva gabbhāvakkanti, yāva na nikkhamati. **Ṭhitakāva nikkhamanti** dhammāsanato otaranto dhammakathiko viya.

201. Vattamānasamīpe vattamāne viya voharīyatīti **okkamati**ti vuttanti āha **“okkanto hotīti attho”**ti. **Evaṃ hotīti** evaṃ vuttappakārenassa sampajānanā hoti. **Na okkamamāne** paṭisandhikkhaṇassa duviññeyyattā. Tathā ca vuttaṃ “paṭisandhicittaṃ na jānātī”ti. Dasasahassacakkavāḷa-pattharaṇena vā **appamāṇo**. Ativiya samujjalabhāvena **ulāro**. **Devānubhāvanti** devānaṃ pabhānubhāvaṃ. Devānaṃ hi pabhaṃso obhāso adhibhavati, na tesam¹ ādhipaccaṃ. Tenāha **“devānan”**ti-ādi.

Rukkhagacchādīnā kenaci na haññatīti **aghā**, abādhā. Tenāha **“niccavivaṭṭa”**ti. **Asaṃvutāti** heṭṭhā upari ca kenaci na pihitā. Tenāha **“heṭṭhāpi appatitṭhā”**ti. Tattha **pi**-saddena yathā heṭṭhā udakassa pidhāyikā pathavī natthīti asaṃvutā lokantarikā, evaṃ uparipi cakkavāḷesu viya devavimānānaṃ abhavato asaṃvutā appatitṭhāti dasseti. Andhakāro ettha atthīti **andhakārā**. **Cakkhuviññāṇaṃ na jāyati** ālokassābhāvato, na cakkhuno. Tathā hi “tena obhāsenā aññamaññāṃ sañjānanti”ti² vuttaṃ. Jambudīpe ṭhitamajjhānikavelāyaṃ pubbavidehavāsīnaṃ atthaṅgamanavasena upaḍḍhaṃ sūriyamaṇḍalaṃ paññāyati, aparagoyānavāsīnaṃ uggamanavasena, evaṃ sesadīpesupīti āha **“ekappahāreneva tīsu dīpesu paññāyanti”**ti. Ito aññathā pana dvīsu eva dīpesu ekappahāreneva paññāyatīti. **Ekekāya disāya nava nava yojanasatasahassāni andhakāravidhamanampi** iminā nayena daṭṭhabbaṃ. **Pabhāya**

1. Na deve (Ka)

2. Ma-Ṭṭha 4. 161 piṭṭhe.

nappahontīti attano pabhāya obhāsituṃ na abhisambhuṇanti.

Yugandharapabbatamatthakappamāṇe ākāse vicaraṇato

“cakkavālapabbatassa vemajjhena carantī”ti vuttaṃ.

Vāvaṭṭiti khādanattham gaṇhituṃ upakkamantā. **Viparivattitvā**ti vivattitvā. **Cijjivā**ti mucchāpattiyā ṭhitaṭṭhānato mucchitvā, aṅgapaccaṅgacchedanavasena vā **chijjivā**. **Accantakhāreti** ātapasantāpābhāvena atisītabhāvaṃ sandhāya accantakhāratā vuttā siyā. Na hi taṃ kappasaṇṭhāna-udakaṃ sampattikaramahāmeghavuṭṭhaṃ pathavīsandhāraṇaṃ kappavināsaka-udakaṃ viya khāraṃ bhavitumarahati. Tathā hi sati pathavīpi vilīyeyya. Tesam vā pāpakammabalena petānaṃ pakati-udakassa pubbakheḷabhāvāpatti viya tassa udakassa tadā khārabhāvāpatti hotīti vuttaṃ **“accantakhāre udae”**ti. **Samantatoti** sabbabhāgato chappakārampi.

202. **Catunnaṃ mahārājūnaṃ vasenā**ti
vessavaṇādicatumahārājabhāvasāmañña.

203. **Sabhāvenevā**ti parassa santike gahaṇena vinā attano sabhāveneva sayameva adhiṭṭhahitvā sīlasampannā.

Manussesūti idaṃ pakaticārīttavasena vuttaṃ “manussitthiyā nāma manussapurisesu purisādhippāyacittaṃ uppajjeyyā”ti, bodhisattamātu pana devesupi tādisaṃ cittaṃ nuppajjateva, yathā bodhisattassa ānubhāvena bodhisattassa mātu purisādhippāyacittaṃ nuppajjati, evaṃ tassa ānubhāveneva sā kenaci purisena anatikkamanīyāti āha **“pādā na vahanti, dibbasāṅkhalikā viya bajjhanti”**ti.

Pubbe “kāmaguṇūpasamhitaṃ cittaṃ nuppajjati”ti vuttaṃ, puna “pañcāhi kāmaguṇehi samappitā samaṅgībhūtā paricāreti”ti vuttaṃ, kathamidaṃ aññaṃaṇñaṃ na virujjhatīti āha **“pubbe”**ti-ādi. **Vatthupaṭikkhepoti** abrahmacariyavatthupaṭisedho. Tenāha **“purisādhippāyavasenā”**ti. **Ārammaṇapaṭilābhoti** rūpādipañcakāmaguṇārammaṇasseva paṭilābho.

204. **Kilamathoti** khedo. Kāyassa hi garubhāvakaṭhinabhāvādayopi tassā tadā na honti eva. **“Tirokucchigataṃ passati”**ti vuttaṃ,

kadā paṭṭhāya passatīti āha “**kalalādikālaṃ atikkamītvā**”ti-ādi. Dassane payojanaṃ sayameva vadati, tassa abhāvato kalalādikāle na passati.

Puttenāti daharena mandena uttānaseyyakena. **Yaṃ taṃ mātūti**-ādi pakaticārittavasena vuttaṃ. Cakkavattigabbhatopi hi savisesaṃ bodhisattagabbho parihāraṃ labhati puññasambhārassa sātisayattā, tasmā bodhisattamātā ativiya sappāyāhārācārā ca hutvā sakkaccaṃ pariharati.

Puratthābhimukhoti mātu puratthābhimukho. Idāni tiro kucchigatassa dissamānatāya abbhantaraṃ bāhiraṇca kāraṇaṃ dassetuṃ “**pubbe katakamman**”ti-ādi vuttaṃ. **Assāti** deviyā. **Vatthunti** kucchim. Phalika-abbhapaṭalādino viya bodhisattamātukucchitacassa paṭalabhāvena¹ ālokassa vibandhābhāvato yathā bodhisattamātā kucchigataṃ bodhisattaṃ passati, kimevaṃ bodhisattopi mātaraṃ aññaṇca purato rūpagataṃ passati, notī āha “**bodhisatto panā**”ti-ādi. Kasmā pana sati cakkhumhi āloke ca na passatīti āha “**na hi antokucchiyaṃ cakkhuviññāṇaṃ uppajjati**”ti. Assāsapassāsā viya hi tattha cakkhuviññāṇampi na uppajjati tajjāsamannāhārassābhāvato.

205. Yathā aññā itthiyo vijātapaccayā tādīsena rogena abhibhūtāpi hutvā maranti, bodhisattamātu pana bodhisatte kucchigate na koci rogo uppajjati, kevalaṃ āyuparikkhayeneva kālaṃ karoti, svāyamattho heṭṭhā vuttoyeva. **Bodhisattena vasitaṭṭhānaṃhīti**-ādinā tattha kāraṇamāha. **Apanetvāti** aggamaheṣiṭṭhānato nīharitvā. **Anurakkhitaṃ na sakkotīti** sammā gabbhaparihāraṃ nānuyuñjati, tena **gabbho bahvābādho hoti**. **Vatthuvisadaṃ hotīti** gabbhāsayo parisuddho hoti. Mātu **majjhimavayassa tatiyakotṭhāse**. Bodhisattassa gabbhokkamanampi tassā āyuparimāṇavilokaneneva saṅgahitaṃ vayovasena uppajjanakavikārassa parivajjanato, itthisabhāvena uppajjanakavikāro pana bodhisattassa ānubhāvene va vūpasammati.

Sattamāsajātoti paṭisandhiggaḥaṇato sattame māse jāto. So **sītuṇhakkhamo na hoti** ativiya sukhumālatāya. Aṭṭhamāsajāto kāmaṃ sattamāsajātato vuddhi-avayavo, ekacce pana

1. Patanubhāvena (Dī-Ṭī 2. 28 piṭṭhe.)

cammapadesā vuddhiṃ pāpuṇantā ghaṭṭanaṃ na saṃhanti, tena **so na jīvati**.
Sattamāsajātassa pana na tāva te jātāti vadanti.

Ṭhitāva hutvāti niddukkhatāya ṭhitā eva hutvā. Dukkassa hi
balavabhāvato taṃ dukkhaṃ asahamānā aññā itthiyo nisinnā vā nipannā vā
vijāyanti. **Upavijaññāti** upagatavijāyanakālā. **Sakalanagaravāsini**
kapilavatthuraṃ parivāretvā ṭhitesu Devadahādīsū chasu nāgaresu vasantā.

Devā naṃ paṭhamāṃ paṭiggaṇhantī lokanāthaṃ mahāpurisaṃ
mayameva paṭhamāṃ paṭiggaṇhāmāti sañjātagāravabahuṃmānā attano pītiṃ
pavedento **khīṇāsavā suddhāvāsabrahmāno** ādito¹ paṭiggaṇhanti. **Sūtivesanti**
sūtijaggandhātivesaṃ. **Eketi** uttaravihāravāsino. **Macchakkhisadisā**
chavivasena.

206. **Ajinappaveṇiyāti** ajinacammehi sabbetvā katapaveṇiyā. **Mahātejoti**
mahānubhāvo. **Mahāyasoti** mahāparivāro vipulakittighoso ca.

Bhaggavibhaggāti sambadhaṭṭhānato nikkhamanena vibhāvitattā bhaggā
vibhaggā viya ca hutvā. Tena nesaṃ avisadabhāvameva dasseti. **Alaggo**
hutvāti gabbhāsaye yonipadese ca katthaci alaggo asatto hutvā. **Udakenāti**
gabbhāsayaḡatena udakena **amakkhito nikkhamati** sammakkhitassa tādisassa
udakasemhādikasaveva tattha abhāvato. Bodhisattassa hi puññānubhāvena
paṭisandhiggahaṇato paṭṭhāya taṃ ṭhānaṃ visuddhaṃ
paramasugandhagandhakuṭi viya candanagandhaṃ vāyantaṃ tiṭṭhati.
Udakavattiyoti udakakkhandhā.

207. **Muhuttajātoti** muhuttena jāto hutvā muhuttamattova.
Anudhāriyamāneti anukūlavasena nīyamāne. **Āgatānevāti** taṃ ṭhānaṃ
upagatāni eva.

Anekasākhanti ratanamayānekasatapatiṭṭhānahīrakaṃ.
Sahassamaṇḍalanti tesāṃ upari patiṭṭhitaṃ anekasahassamaṇḍalahīrakaṃ.
Marūti devā.

1. Adiṭṭhāva (Ka)

Na kho panevaṃ daṭṭhabbanti sattapadavītihārato pageva disāvilokanassa katattā. Tenāha “**mahāsatto hi**”ti-ādi. **Ekaṅgaṇānī**ti vivaṭabhāvena vihāraṅgaṇapariveṇaṅgaṇāni viya ekaṅgaṇasadisāni ahesuṃ. **Sadisopi natthī**ti tumhākaṃ idaṃ vilokanaṃ visiṭṭhe passituṃ idha tumhehi sadisopi nattho, kuto uttaritaroti āhaṃsu. **Sabbapaṭhamoti** sabbappadhāno. Padhānapariyāyo hi idha paṭhamasaddo. Tenāha “**itarānī**”ti-ādi. Ettha ca mahesakkhā tāva devā tathā vadanti, itare pana kathanti? Mahāsattassa ānubhāvadassaneneva. Mahesakkhānāhi devānaṃ mahāsattassa ānubhāvo viya tena sadisānampi ānubhāvo paccakkho ahosi, itare pana tesaṃ vacanaṃ sutvā saddahantā anuminantā tathā āhaṃsu.

Jātamattasseva bodhisattassa ṭhānādīni yesaṃ visesādhigamaṇaṃ pubbanimittabhūtānīti te niddhāretvā dassento “**ettha cā**”ti-ādimāha. Tattha **patiṭṭhānaṃ catu-iddhipādapaṭilābhassa pubbanimittam** iddhipādavasena lokuttaradhammesu suppatiṭṭhitabhāvasamijjhanato. **Uttarābhimukhabhāvo** lokassa uttaraṇavasena **gamanassa pubbanimittam**. **Sattapadagamanam** sattabojjhaṅgādigamanassa **pubbanimittam**, visuddhachattadhāraṇaṃ suvisuddhaviṃuttichattadhāraṇassa **pubbanimittam**, **pañcarājakakudhabhaṇḍāni** pañcavidhaviṃuttiguṇaparivāratāya **pubbanimittam**, anāvaṭadisānuvilokanaṃ anāvaṭaññaṇatāya **pubbanimittam**, “aggohamasmi”ti-ādivacanaṃ **appaṭivattiyadhammacakkapavattanassa pubbanimittam**, **ayamantimā jātī**ti āyatim jātīyā abhāvakittanā **anupādi -pa-pubbanimittanti veditabbaṃ**, tassa tassa anāgate laddhabbavisesassa taṃ taṃ nimittam abyabhicārinimittanti daṭṭhabbaṃ. **Na āgatoti** imasmiṃ sutte aññattha ca vakkhamānāya anupubbiyā anāgatataṃ sandhāya vuttaṃ. **Āharitvā**ti tasmiṃ tasmiṃ sutte aṭṭhakathāsu ca āgatanayena āharitvā dīpetabbo.

Dasasahassilokadhātu kampīti pana idaṃ satipi idha pālīyaṃ āgatatte vakkhamānānamacchariyānaṃ mūlabhūtaṃ dassetuṃ vuttaṃ, evaṃ aññampīdisaṃ daṭṭhabbaṃ. **Tantibaddhā vīṇā, cammabaddhā bheriyoti** pañcaṅgikatūriyassa nidassanamattaṃ, ca-saddena vā itaresampi saṅgaho daṭṭhabbo. **Bhijjimsūti** pādesu

baddhaṭṭhānesuyevea bhijjimsu. **Vigacchimsūti** vūpasamimsu.
Sakatejobbhāsītānīti ativiya samujjalāya attano pabhāya obhāsītāni ahesum.
Na pavattīti na sandī. **Vāto na vāyīti** kharo vāto na vāyi, mudusukho pana
sattānaṃ sukhāvaho vāyi. **Pathavīgatā ahesum** uccaṭṭhāne ṭhātum
avisahantā. **Utusampannoti** anuḥhāsītātāsāṅkhātena utunā sampanno.
Vāmahatthaṃ ure ṭhapetvā dakkhiṇena puthupāṇinā hatthataḷaṇena
saddakaraṇaṃ **apphoṭanaṃ**. Mukhena usseḷanaṃ saddamuñcanaṃ **seḷanaṃ**.
Ekaddhajamālā ahoṣīti ettha **iti**-saddo ādi-attho. Tena
vicittapupphasugandhapupphavassadevā vassimsu, sūriye dibbamāne eva
tārakā obhāsimsu, acchaṃ vippasannaṃ udakaṃ pathavito ubbhijji, bilāsayā
darisayā tiracchānā āsayato nikkhamimsu, rāgadosamohāpi tanu bhavimsu,
pathaviyaṃ rajo vūpasami, aniṭṭhagandho vigacchi, dibbagandho vāyi,
rūpino devā sarūpeneva manussānaṃ āpāthamagamaṃsu, sattānaṃ
cutupapātā nāhesunti imesaṃ saṅgaho daṭṭhabbo. Yāni
mahābhinihārasamaye uppannāni dvattimsa pubbanimittāni, tāni anavasesāni
tadā ahesunti.

Tatrāpīti tesupī pathavīkampādīsu evaṃ pubbanimittabhāvo veditabbo,
na kevalaṃ sampatijātassa ṭhānādīsu evāti adhippāyo.
Sabbaññūtaññāpaṭilābhassa pubbanimittaṃ sabbassa ñeyyassa
titthikaramatassa ca cālanato. Kenaci anussāhitānaṃyeva imasmim yeva
ekacakkavāḷe sannipāto kenaci anussāhitānaṃyeva ekappahāreneva
sannipatitvā **dhammapaṭiggaṇhanassa pubbanimittaṃ, paṭhamāṃ devatānaṃ**
paṭiggahaṇaṃ dibbavihārapaṭilābhassa, pacchā manussānaṃ paṭiggahaṇaṃ
tattheva ṭhānassa niccalasabhāvato **āneñjavihārapaṭilābhassa pubbanimittaṃ**.
Viṇānaṃ sayāṃ vajjanaṃ parūpadesena vinā sayameva
anupubbavihārapaṭilābhassa pubbanimittaṃ. Bherīnaṃ vajjanaṃ
cakkavāḷapariyantāya parisāya pavedanasamatthassa **dhammabheriyā**
anusāvanassa amatadundubhighosanassa **pubbanimittaṃ**.
Andubandhanādīnaṃ chedo mānavinibandhachedanassa **pubbanimittaṃ**,
supaṭṭanasampāpuṇaṇaṃ atthādi anurūpaṃ atthādīsu ñāṇassa
bhedādhigamaṃ **pubbanimittaṃ**.

Nibbānarsenāti kilesānaṃ nibbāyanarasena. **Ekarasabhāvassāti**
sāsanassa sabbattha ekarasabhāvassa. Vātassa avāyanaṃ kissa
pubbanimittanti āha “**dvāsaṭṭhiditṭhigatabhindaṇassā**”ti. Ākāśādi-
appatiṭṭhavisamacañcalaṭṭhānaṃ

pahāya **sakuṇānaṃ pathavīgamanāṃ** tādisaṃ micchāgāhaṃ pahāya sattānaṃ **pāṇehi** ratanattayasaraṇagamanassa **pubbanimittāṃ**. **Devatānaṃ apphoṭanādīhi kīḷanaṃ** pamodanuppatti-**udānassa** bhavavantagamanena dhammasabhāvabodhanena ca pamodavibhāvanassa **pubbanimittāṃ**. **Dhammavegavassanassāti**¹ desanāññāvegena dhammāmatassa vassanassa **pubbanimittāṃ**. Kāyagatāsativasena laddhajjhānaṃ pādakaṃ katvā uppāditamaggaphalasukhānubhavo **kāyagatāsati-amatapaṭilābho** tassa pana kāyassapi atappakasukhāvahattā **khudāpipāsāpīlanābhāvo** pubbanimittāṃ vutto. **Ariyaddhajamālāmālītāyāti** sadevakassa lokassa ariyamaggabojjhaṅgadhajamālāhi mālita bhāvassa **pubbanimittāṃ**. Yaṃ panettha anuddhaṭaṃ, taṃ suviññeyyameva.

Etthāti “sampatijāto”ti-ādinā āgate imasmiṃ ṭhāne. **Vissajjitova**, tasmā amhehi idha apubbaṃ vattabbaṃ natthīti adhippāyo. Tadā pathaviyaṃ gacchantopi mahāsatto ākāseṇa gacchanto viya mahājanassa upaṭṭhāsīti ayamettha niyati dhammaniyāmo bodhisattānaṃ dhammatāti idaṃ **niyativādavasena** kathanāṃ. “Pubbe purimajātisu tādissassa puññasambhārakammassa katattā upacitattā mahājanassa tathā upaṭṭhāsī”ti idaṃ **pubbekatakammavādavasena** kathanāṃ. Imesaṃ sattānaṃ upari īsanasīlatāya yathāsakaṃ kammameva issaro nāma, tassa nimmānaṃ attano phalassa nibbattaṇaṃ, mahāpurisopi sadevakaṃ lokaṃ abhibhavitum samatthena uḷārena puñṇakammunā nibbattito tena issarena nimmito nāma, tassa cāyaṃ nimmānaviseso, yadidaṃ mahānubhāvātā. Yāya mahājanassa tathā upaṭṭhāsīti idaṃ **issaranimmānavādavasena** kathanāṃ. Evaṃ **taṃ taṃ bahuraṃ vatvā** kiṃ imāya pariyāyakathāyāti **avasāne** ujukameva evaṃ **byākāsi**. Sampatijāto pathaviyaṃ kathaṃ padasā gacchati, evaṃ mahānubhāvo ākāseṇa maññe gacchatīti parikkappanassa vasena **ākāseṇa gacchanto viya ahosi**. Sīghataraṃ pana sattapadavīti hārena gatattā dissamānarūpopi **mahājanassa adissamāno viya ahosi**. Acelakabhāvo khuddakasarīratā ca tādissassa iriyāpathassa ananucchavikāti kammānubhāvasañjanitapaṭihāriyavasena **alaṅkārapaṭiyattho viya**, **soḷasavassuddesiko viya ca mahājanassa upaṭṭhāsīti** veditabbaṃ,

1. Dhammameghavassanassa (Aṭṭhakathāyaṃ.)

buddhabhāvānucchavikassa bodhisattānubhāvassa yāthāvato paveditattā
buddhena viya -pa- attamanā ahosi.

Pākaṭā hutvāti vibhūtā hutvā. Buddhānaṃ ye ye saṅkhāre
vavatthapetukāmā, te te uppādakkhaṇepi sabbaso suppaṭividditā supākaṭā
hatthatale āmalakam viya suṭṭhu vibhūtā eva hutvā upaṭṭhahanti. Tenāha
“yathā hī”ti-ādi. **Anokāsagateti** pariggahassa anokāsakāle pavatte.
Nippadeseti niravasese. **Okāsappatteti** ṭhānagamanādikāle uppanne, te hi
sammasanassa योगyakāle uppattiyā okāsappattāti adhīppāyo.
Sattadivasabbhantareti idaṃ buddhānaṃ pākatikasammasanavasena vuttam,
ākaṅkhaṇā pana te yadā kadāci uppannasāṅkhāre sammasantiyeva. Sesam
suviññeyyameva.

Acchariyabbhutasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

4. Bākulasuttavaṇṇanā

209. Yathā “dvittiṃsā”ti vattabbe dvi-saddassa bā-ādesaṃ katvā
bāttiṃsāti vuccati, evaṃ ettha bā-kārādesaṃ katvā bākuloti samaññā ahosi,
sāyaṃ tassa anvatthasaññāti dassetum “tassa hī”ti-ādi vuttam. **Sīsaṃ**
nhāpetvāti maṅgalattham mahāgaṅgāya sīsaṃ nhāpetvā. **Nimujjanavasena**ti
jaṇṇupamāṇe udaye thokaṃyeva nimujjanavasena. **Chaḍḍetvā palātā**
maraṇabhayaṭṭajjitā. **Pahariyamānā maranti**, na jālena bandhitamattena.
Dārakassa tejonāti dārakassa puññatejena. **Nīhaṭamattova mato**, tassa
maraṇattham upakkamo na kato, yena upakkamena dārakassa bādho siyā.
Tanti macchaṃ. **Sakalamevāti** paripuṇṇāvayavameva.

Na kelāyāti na mamāyati kismiñci na maññati. Dārakassa puññatejena
piṭṭhito phālentī. **Dārakam labhatīti** ugghosanavasena bherim carāpetvā.
Pavattim ācikkhi, attano puttabhāvaṃ kathesi. **Kucchiyā dhāritattā**
amātākātum na sakkā jananiḥbhāvato. **Macchaṃ gaṇhantāpīti** macchaṃ
kiṇitvā gaṇhantāpi. Tathā gaṇhantā ca tappariyāpannam sabbaṃ gaṇhāti

nāmāti āha “**vakkayakanāḍiṇi bahi katvā gāhantā nāma natthī**”ti. **Ayampi amātā kātuṃ na sakkā** sāmikabhāvato. **Dārako ubhinnampi kulānaṃ dāyādo hotu** dvinnam puttabhāvato.

Asītimeti jātiyā asītime vasse. Pabbajjāmattena kilesānaṃ asamucchijjanato vītikkamituṃ kāmasaññā uppannāpubbāti pucchā pana pucchitabbā. Tenāha “evaṃ kho maṃ āvuso kassapa pucchitabban”ti.

210. **Niyametvāti** taṃtaṃvāre sesavārena niyametvā.

Kammapathabhedakoti kammapathavisesakaro. Tattha kāmavitakko yathā kāyavacīdvāresu copanappatto kammapathappatto nāma hoti, manodvāre parabhaṇḍassa attano pariṇāmanavasena pavatta-abhijjhāsahagato, evaṃ kāmasaññāti, tathā byāpādavihimsāvitakkasaññāti **thero “ubhayampetaṃ kammapathabhedakamevā”ti āha**. Kammapathaṃ appattaṃ saññaṃ sandhāya “saññā uppannamattāvā”ti vuccamāne vitakkitampi samānaṃ kammapathaṃ appattameva, ubhayassa pana vasena suttapadaṃ pavattanti therassa adhippāyo.

211. **Āyūhanakammanti** attanā āyūhitabbakammaṃ. **Lomakiliṭṭhānīti** kiliṭṭhalomāni, kiliṭṭhamsūnīti attho. Kimevaṃ bhogesu paranimmitabhava vasavattidevānaṃ viya sabbaso āyūhanakammena vinā aññassapi pabbajitassa paccayalābho diṭṭhapubbo sutapubboti āha **“anacchariyañcetan”ti**. Kulūpakatherānametaṃ kammaṃ, thero pana kadācipi kulūpako nāhosi.

Gaddūhanamattanti goduhanamattakālaṃ. Idha pana sakalo goduhano adhippetoti dassento **“gāvirī -pa- kālamattampī”ti āha**. **Nibandhīti**¹ nibaddhadātabbaṃ katvā ṭhapesi.

Sakilesapuggalassa aseribhāvakaraṇena raṇena sadisatāya **raṇo**, saṃkilesa. **Aññā udapādīti panāha**, tasmā arahattaṃ na paṭiññātanti dasseti. Nanu tathā vacanaṃ paṭijānanaṃ viya hotīti āha **“apicā”ti-ādi**.

1. Nibaddhanti (Ka)

212. Avāpurati dvāraṃ etenāti **avāpuraṇaṃ**. Paṭhamasaṅgahato pacchā desitattā **dutiyaṅgahe saṅgitaṃ**. Sesam suviññeyyameva.

Bākulasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

5. Dantabhūmisuttavaṇṇanā

213. **Phuseyyāti** ñāṇaphusanā nāma adhippetā, tasmā **labheyyāti** adhigaccheyya. **Evaṃpaṭipannoti** “appamatto ātāpī pahitatto”ti vuttappakārena paṭipanno. **Ajānanakoṭṭhāseyevāti** avadhāraṇena attani kataṃ dosāropanaṃ nivatteti.

214. **Appanā-upacāraṇti** appanañcave upacāraṇca pāpetvā kathesīti atthaṃ vadanti, appanāsahito pana upacāro appanā-upacaro, taṃ pāpetvā kathesīti attho.

Nikkhimatīti nikkhamo, avaggāhakāmato nikkhamanaṃ, nikkhamo eva **nekkhammo**, paṭhamajjhānādi. Sati kilesakāme attano upahāraṃ upacāretvā assādetvā paribhuñjati nāmāti āha “**duvidhepi kāme paribhuñjamāno**”ti. **Duvidhepīti** hīnapaññādivasena duvidhe.

215. **Kūṭākāraṇti** gālhasāṭheyyaṃ appatirūpe ṭhāne khandhagatapātanādi. **Dantagamananti** dantehi nibbisevanehi gandhabbagatim. **Pattabbaṃ bhūminti** sammākiriyaṃ laddhabbasampattim.

216. Byatiharaṇavasena laṅghakaṃ **vilaṅghakaṃ**, aññamaññahatthaggaṇaṃ. Tenāha “**hatthena hatthaṃ gahetvā**”ti.

217. **Gahetuṃ samatthoti** gaṇikārahatthinīhi upalāpetvā araññahatthinī vacanavasena gahetuṃ samattho. **Atipassitvā** atīṭṭhānavasena passitvā. **Etthagedhāti** etasmiṃ araññe nāgavane pavattagedhā. **Sukhāyatīti** sukhaṃ ayati pavatteti, “sukhaṃ haratī”ti vā pāṭho. **Diṇḍimo** ānako. **Nahitasabbavaṅkadosoti** apagatasabbasāṭheyyadoso. **Apanīyakasāvoti** apetasārambhakasāvo.

219. **Pañcakāmaguṇanissitasīlānanti** akusalānaṃ. **Gehassitasīlānanti** vā vaṭṭasannissitasīlānaṃ.

222. **Esa nayo sabbatthāti** “majjhimo, daharo”ti āgatesu upamāvāresu, “thero”ti-ādina āgatesu upameyyavāresūti pañcasu saṃkilesapakkhiyesu vāresu esa yathāvuttova anayoti veditabbo. Sesam suviññeyyameva.

Dantabhūmikasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

6. Bhūmijasuttavaṇṇanā

223. **Āsañcepi karitvāti** “imināhaṃ brahmacariyena devo vā bhaveyyaṃ devaṇṇātaro vā, dukkhato vā mucceyyaṃ”ti patthanam katvā cepi caranti, **abhabbā¹ phalassa adhigamāya** taṇhāya brahmacariyassa vidūsitattāti adhippāyo. **Anāsañcepi karitvāti** vuttanayena patthanam akatvā. **Abhabbā phalassa adhigamāya** aniyamitabhāvato. Paṇidhānavasena hi puññaphalaṃ niyataṃ nāma hoti, tadabhāvato kataṃ puññaṃ na labhatīti adhippāyo. Tatiyapakkhe ubhayatṭhānehi vuttaṃ, catutthapakkho sammāvatāro² iti catukoṭiko paṇho jālavasena āhaṭo, tattha āsā nāma patthanā, micchāgāhasmiṃ sati na vipaccati, sammāgāhasmiṃ sati vipaccati, ubhayathāpi ubhayāpekkhā nāma, yo micchattadhamme purakkhatvā brahmacariyaṃ carati, tassa yathādhippāyaphalaṃ samijjhatīti na vattabbaṃ ayoniso brahmacariyassa ciṇṇattā, yo pana sammattaṃ purakkhatvā brahmacariyaṃ carati, tassa yathādhippāyaṃ brahmacariyaphalaṃ na samijjhatīti na vattabbaṃ yoniso brahmacariyassa ciṇṇattā. Tena vuttaṃ “**āsañcepi karitvā ayoniso brahmacariyaṃ carantī**”ti-ādi. Sesam suviññeyyameva.

Bhūmijasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

1. Abhabbo (Ka)

2. Catutthapakkhe tabbiparītato (?)

7. Anuruddhasuttavaṇṇanā

230. **Upasaṅkamitvā evamāhaṃsūti** vuttaṃ upasaṅkamanakāraṇaṃ dassento **“tassa upāsakassa aphāsukakālo ahosī”**ti āha. **Avirādhitanti** avirajjhanakam. Yadi vā te dhammā nānatthā, yadi vā ekatthā, yaṃ tattha avirajjhanakam, taṃ taṃyeva paṭibhātūti yojanā. **Jhānamevāti** appamāṇajjhānameva, “cetovimuttī”ti pana vuttattā **cittekaggatāyeva evaṃ vuccatīti** upāsakassa adhippāyo.

231. Yāvataṃ majjhanhike kāle chāya pharati, nivāte paṇṇāni patanti, ettāvataṃ **“rukhamūlan”**ti vuccatīti evaṃ vuttaṃ **ekarukkkhamūlappamāṇatṭhānam. Kasiṇanimittena ottharivāti** kasiṇārammaṇaṃ jhānaṃ samāpajjanto **tasmim kasiṇa -pa- viharatīti** vutto. **Ābhogo natthi** jhānakkhaṇe. Kāmaṃ samāpattikkhaṇe ābhogo natthi, tato pana pubbe vā siyā so ābhogo, tampi sandhāya mahaggatanti keci. Idāni tasmaṃ cetovimuttīnaṃ satipi kenaci visesena abhede visayādito labbhamānabhedam dassetuṃ **“etthā”**ti-ādi vuttaṃ. **Nimittaṃ na vaḍḍhati** vaḍḍhetabbassa nimittasseva abhāvato. Pathavīkasiṇādīnaṃ viya ākāśabhāvanāya **ugghāṭanaṃ na jāyati. Tāni jhānānīti** brahmavihārajjhānāni. Cuddasavidhena paridamanābhāvato **abhiññānaṃ pādakāni na honti.** Nimittugghāṭasseva abhāvato arūpajjhānānaṃ anadhiṭṭhānatāya **nirodhassa pādakāni na hontīti.** Kammavattābhāvena kilesavattāvipākavattānaṃ tiṇṇaṃ vattānaṃ paccayabhāvo **vattāpādakatā.** Upapajjanavaseneva taṃ taṃ bhavaṃ okkamati etehīti **bhavokkamanāni.** Dutīyanayassa vuttavipariyāyena attho veditabbo. Ugghāṭanassa labbhanato arūpajjhānopari samatikkamo hotīti ayameva viseso. **Evanti** yathāvuttena nimittāvaḍḍhananimittavaḍḍhanādippakārena. **Nānatthāti** nānāsabhāvā. **Evanti** appamāṇamahaggatasaddavacanīyatāya **nānābyañjanā.** Kāmañcetha appamāṇasamāpattitopi nīharitvā vakkhamānabhāvūpapattikāraṇaṃ dassetuṃ sakkā, aṭṭhakathāyaṃ pana kasiṇajhānatova nīharitvā yojanā katāti tathā vuttaṃ. Atha vā mahaggatagahaṇenettha appamāṇāti vuttabrahmavihārānampi saṅgaho veditabbo tassā samaññāya ubhayesampi sādharāṇabhāvato.

232. **Evam vuttoti** asatipi tathārūpe ābhoge “parittābhāti pharitvā adhimuccitvā viharatī”ti vutto. Appamāṇaṃ katvā kasiṇaṃ vaḍḍhentassa kasiṇavaḍḍhanavasena bahulīkārasambhavo siyā jhānassa balavataratā, tadabhāve ca dubbalatā, āciṇṇavasitāya pana paccanīkadhammānaṃ sammā aparisodhane vattabbameva natthīti pañcahākārehi jhānassa appaguṇataṃ dassento “**suppamatte vā**”ti-ādimāha. Jhānassa appānubhāvatāya eva tannimittā pabhāpi appatarā aparisuddhāva hotīti āha “**vaṇṇo -pa-saṃkiliṭṭho cā**”ti. Dutīyanayo vuttavipariyāyena veditabbo. Tatthāpi kasiṇassa parittabhāvena vaṇṇassa parittatā, parittārammaṇāya anurūpatāya vā nimittaṃ pabhāmaṇḍalakampi parittameva siyāti adhippāyo. **Vipulaparikkamanti** vipulabhāvena parikkammaṃ. Sesam tatiyacatutthanayesu vattabbaṃ paṭhamadutīyanayesu vuttasadisameva.

Vaṇṇanānattanti yadi pītaṃ yadi lohitaṃ yadi vā odātanti sarīravaṇṇanānattaṃ. **Ābhānānattanti** parittavipulatāvasena pabhāya nānattaṃ. **Accinānattanti** tejodhātussa dīghādivasena vemattatā. **Abhinivisanti** abhirativasena nivisanti nisīdanti tiṭṭhanti. Tenāha “**vasanti**”ti.

234. Ābhanti dibbantīti **ābhāti** āha “**ābhāsampannā**”ti. **Tadaṅgenāti** vā tassā parittatāya appamāṇatāya ca ābhākāraṇaṃ, taṃ pana atthato bhavūpapattikāraṇamevāti āha “**tassā bhavūpapattiyā aṅgenā**”ti. **Kāyālasīyabhāvo** tandi-ādīnaṃ hetubhūtā kāyassa vitthāyitatā.

235. **Pāramiyoti** mahāsāvakaśaṃttanikā sāvakaṇāmiyo pūrento. **Brahmaloketi** brahmattabhāve, brahmaloke vā uppattiṃ paṭilabhi. **Vuttampi cetam** theragāthāsu. **Avokīṇanti** aññehi asaṃmissanti attho. **Pubbe sañcaritanti** atītabhavesu jātivasena sañcaraṇaṃ mama, sañcaritanti taṃ mamassāti attho. Sesam suviññeyyameva.

Anuruddhasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

8. Upakkilesasuttavaṇṇanā

236. **Tasmā**ti atthakāmaṭṭā evamāha, na bhagavato vacanaṃ anādiyanto. Ye pana tadā satthuvacanaṃ na gaṇhiṃsu, te kiñci avatvā tuṇhībhūtā maṅkubhūtā aṭṭhaṃsu, tasmā ubhayesampi satthari agāravapaṭipatti nāhosi.

Yenapi janena na diṭṭoti yena ubhajanena aññavihitatāya kuḍḍakavāṭādi-antarikatāya vā na diṭṭho. **Damanatthanti** tehi upāsakehi nimmadabhāvaṃ āpāditānaṃ tesāṃ bhikkhūnaṃ damanatthaṃ. **Ṭhapayimsūti** yo imesaṃ bhikkhūnaṃ deti, tassa sataṃ daṇḍoti, sahasanti ca vadanti.

237. Vaggabhāveneva¹ nānāsaddo assāti **puthusaddo**. **Samajanoti** bhaṇḍane samajjhāsayo jano. Bālalakkhaṇe ṭhitopi **“ahaṃ bālo”**ti na **maññati**. **Bhiyyo cāti** attano bālabhāvassa ajānanatopi bhiyyo ca bhaṇḍanassa upari phoṭo viya saṃghabhedassa attano kāraṇabhāvampi uppajjamānaṃ **na maññi** naññāsi.

Kalahavasena pavattavācāyeva gocaro etesanti **vācāgocarā** hutvā. **Mukhāyāmanti** vivādavasena mukhaṃ āyamevā bhāṇino. **Na taṃ jānantīti** taṃ kalahaṃ na jānanti. Kalahaṃ karonto ca taṃ na jānanto nāma natthi. Yathā pana na jānanti, taṃ dassetuṃ āha **“evaṃ sādīnavo ayan”**ti. Ayaṃ kalaho nāma attano paresaṇca atthajāpanato anattahuppādanato diṭṭheva dhamme samparāye ca **sādīnavo**, sadosoti attho.

Upanayhantīti upanāhavasena anubandhanti. **Porāṇoti** purimehi buddhādīhi āciṇṇasamāciṇṇatāya purātano.

Na jānantīti aniccasaññaṃ na paccupaṭṭhāpentī.

Tathā pavattaverānanti aṭṭhichinnādibhāvaṃ nissāya upanayavasena cirakālaṃ pavattaverānaṃ.

1. Sārattha-Ṭī 3. 350 piṭṭhādīsopi passitabbaṃ.

Bālasahāyatāya ime bhikkhū kalahapasutā, paṇḍitasahāyānaṃ pana idaṃ na siyāti **paṇḍitasahāyassa bālasahāyassa ca vaṇṇāvaṇṇadīpanatthaṃ** vuttā. Sihabyagghādike **pākaṭaparissaye** rāgadosāṃmike **paṭicchannaparissaye ca abhibhavitvā**.

Mātaṅgo araṇṇe **mātaṅgaraṇṇeti** saralopena sandhi. Mātaṅgasaddeneva hatthibhāvassa vuttattā nāgavacanaṃ tassa mahattavibhāvanatthanti āha **“nāgoti mahantādhivacanametana”**ti. Mahantapariyāyopi hi nāga-saddo hoti “evaṃ nāgassa nāgena, īsānantassa hatthino”ti-ādīsu¹.

238. **Kirasaddo** anussavasūcanattho nipāto. Tena ayamettha sutiparamparāti dasseti. Bhagavatā hi so ādīnavo pageva pariññāto, na tena sathā nibbiṇṇo hoti, tasmīṃ pana antovasse keci buddhaveneyyā nāhesuṃ, tena aññattha gamaṇaṃ tesāṃ bhikkhūnaṃ damanupāyoti pālileyyakaṃ uddissa gacchanto ekavihāriṃ āyasmantaṃ bhaguṃ, samaggavāsaṃ vasante ca Anuruddhattherādike sampahaṃsetuṃ Anuruddhattherassa ca imaṃ upakkilesovādaṃ dātuṃ tattha gato, tasmā **kalahakārake kirassāti** etthāpi **kirasaddaggaṇe** eveda nayo. **Vuttanayameva** gosīṅgasālasutte².

241. “Yathā kathaṃ panā”ti vuttapucchānaṃ pacchimabhāvato **“atthi pana voti pacchimapucchāyā”**ti vuttaṃ, na puna “atthi pana vo”ti pavattanassa pucchanassa atthibhāvato. **So pana** lokuttaradhammo. **Therānanti** anuruddhattherādīnaṃ natthi. **Parikammobhāsaṃ pucchatīti** dibbacakkuṇṇe katādhikārattā tassa uppādanatthaṃ parikammobhāsaṃ pucchati. **Parikammobhāsanti** parikammasamādhinibbattaṃ obhāsaṃ, upacārajjhānaśāṇjanitaṃ obhāsanti attho. Catutthajjhānalābhī hi dibbacakkhuparikammatthaṃ obhāsakasiṇaṃ bhāvetvā upacāre ṭhapito samādhi parikammasamādhi, tattha obhāso parikammobhāsoti vutto, taṃ sandhāyāha **“obhāsañceva sañjānāmāti parikammobhāsaṃ sañjānāmā”**ti. Yattake hi ṭhāne dibbacakkhunā rūpagataṃ daṭṭhukāmo, tattakaṃ ṭhānaṃ obhāsakasiṇaṃ pharitvā ṭhito,

1. Khu 1. 127; Vi 3. 500 piṭṭhesu.

2. Ma 1. 266; Ma-Ṭṭha 2. 241 piṭṭhādīsu.

taṃ obhāsaṃ tattha ca rūpagataṃ dibbacakkhuñāṇena passati, therā ca tathā paṭipajjimsu. Tena vuttaṃ “**obhāsañceva sañjānāma dassanañca rūpānaṃ**”ti. Yasmā pana tesāṃ rūpagataṃ passantānaṃ parikammavāro atikkami, tato obhāso antaradhāyi, tasmim̐ antarahite rūpagatampi na paññāyati. Parikammanti hi yathāvuttakasiṇārammaṇaṃ upacārajjhānaṃ, rūpagataṃ passantānaṃ kasiṇobhāsavasena rūpagatadassanaṃ, kasiṇobhāso ca parikammavasenāti tadubhayampi parikammassa appavattiyā nāhosi, tayidaṃ kāraṇaṃ ādikammikabhāvato therā na maññimsu, tasmā vuttaṃ “**nappaṭivijjhāmā**”ti.

Nimittaṃ paṭivijjhitabbanti kāraṇaṃ paccakkhato dassetvā suvisuddhadibbacakkhuñāṇe therāṃ paṭiṭṭhāpetukāmo satthā vadati. **Kim na ālullessanti**ti kim na byāmoheṣṣanti, byāmoheṣṣanti evāti attho. **Vicikicchā udapādī**ti dibbacakkhuno yathā-upaṭṭhitesu rūpagatesu apubbatāya “idaṃ nu kho rūpagataṃ kim, idaṃ nu kho kin”ti maggena asamucchinnattā vicikicchā saṃsayo uppajji. **Samādhi cavī**ti vicikicchāya uppannattā parikammamasamādhi vigacchi. Tato eva hi parikammobhāsopi antaradhāyi, dibbacakkhunāpi rūpaṃ na passi. **Na manasi karissāmī**ti manasikāravasena me rūpāni upaṭṭhahimsu, rūpāni passato vicikicchā uppajjati, tasmā idāni kiñci na manasi karissāmīti tuṇhī ahosi, taṃ pana tuṇhībhāvappattim̐ sandhāyāha “**amanasikāro udapādī**”ti.

Tathābhūtaṃ amanasikāraṃ abhāvaṃ āgama **uppilaṃ udapādī**. **Vīriyaṃ gālhaṃ pagga**hitanti thinamiddhachambhitattānaṃ vūpasamanatthaṃ accāraddhavīriyaṃ ahosi, tena citte samādhidūsikā gehassitā balavapīti uppannā. Tenāha “**uppilaṃ uppannaṃ**”ti. **Tatoti sithilavīriyattā**. **Patameyyā**ti ativiya khinnaṃ bhaveyya. Taṃ mamāti patthanā-abhibhavanīyamanasīsena jappetīti **abhijappā**, taṇhā. Nānattā nānāsabhāvā saññā **nānattasaññā**. Ativiya upari katvā nijjhānaṃ pekkhanaṃ **atini**jjhāyitattaṃ.

243. **Parikammobhāsamevā**ti parikammamasamutṭhitaṃ obhāsameva. **Na ca rūpāni passāmī**ti obhāsamanasikārapasutatāya dibbacakkhunā rūpāni na passāmi. **Visayarūpamevā**ti tena pharitvā ṭhitaṭṭhāneva dibbacakkhuno visayabhūtaṃ rūpagatameva manasi karomi.

Kaṣiṇarūpānaṃ vasenettha obhāsassa parittatāti āha **“parittaṭṭhāne obhāsan”**ti. **Parittāni rūpānī**ti katipayāni, sā ca nesaṃ parittatā ṭhānavasenevāti āha **“parittakaṭṭhāne rūpānī”**ti. “Appamāṇaṇcevā”ti-ādinā vutto **dutiyavāro**. Obhāsaparittataṃ sandhāya parikammasamādhī **“paritto”**ti vutto tasseva obhāsassa appamāṇatāya appamāṇasamādhīti vacanato. **Tasmiṃ samayeti** tasmiṃ parittasamādhino uppannasamaye. **Dibbacakkhupi parittakaṃ hoti** parittarūpagatadassanato.

245. **Dukatikajjhānasamādhinti** catukkanaye dukajjhānasamādhim, pañcakanaye tikajjhānasamādhinti yojanā. **Dukajjhānasamādhinti** catukkanaye tatiyacatutthavasena dukajjhānasamādhim, pañcakanaye catutthapañcamavasena dukajjhānasamādhim. **Tikacatukkajjhānasamādhinti** catukkanaye tikajjhānasamādhim, pañcakanaye catukkajjhānasamādhinti yojanā.

Tividhanti sappītikavasena tippakāraṃ samādhim. **Tadantogadhāti** sappītikādisabhāvā. Kāmaṃ bhagavā purimayāme pubbenivāsānussatiññāṇaṃ, pacchimayāme dibbacakkhuññāṇaṃ nibbattentopi imāni ñāṇāni bhavesiyeva, vipassanāpādakāni pana ñāṇāni sandhāya **“pacchimayāme”**ti vuttaṃ, tenāha **“bhagavato hī”**ti-ādi. **Pañcamajjhānassāti** pañcamajjhānikassa vasena paṭhamajjhāniko **maggo natthi**. Soti pañcakanayo bhagavato lokiyo ahosi. **Etanti** etaṃ “savitakkampi savicāraṃ samādhim bhāvemī”ti-ādivacanaṃ. **Lokiyalokuttaramissakaṃ sandhāya vuttaṃ**, na “lokiyaṃ vā lokuttarameva vā”ti. Sesaṃ suviññeyyamevāti.

Upakkilesasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

9. Bālapaṇḍitasuttavaṇṇanā

246. **Etehīti** ducintitādīhi. Etena lakkhaṇasaddassa karaṇatthataṃ māha. **Tānevāti** lakkhaṇāni eva. **Tassāti** bālassa. “Ayaṃ bālo”ti nimīyati sañcānīyati etehīti **bālanimittāni**. **Apadānaṃ** vuccati vikhyātaṃ kammaṃ. **Ducintitādīni** ca bāle vikhyātāni, avadhāraṇabhāve vā, tasmā bālassa apadānānīti **bālāpadānāni**.

Abhijjhādihi duṭṭhaṃ dūṣitaṃ cintetīti **ducintitacintī**. Lobhādihi duṭṭhaṃ bhāsitaṃ musāvādādiṃ bhāsati **dubbhāsitaḥāsī**. Tesāṃ tesāmyeva vasena kattabbato dukkaṭakammaṃ pāṇātipātādiṃ karotīti **dukkataṭakammakārī**. Tenāha “**cintayanto**”ti-ādi. Tāni upanissāya jātanti tājjaṃ. Tato eva tesāṃ sārappaṃ anurūpanti **tassārappaṃ**. Tenāha “**tajjātikan**”ti-ādi. **Kacchamānāyāti** kathiyamānāya.

248. Yasmā sattānaṃ yathūpacitāni kammāni katokāsāni tadupaṭṭhāpitāni kammanimittagatinimittāni maraṇassa āsannakāle cittassa āpāthaṃ āgacchantāni, tadā olambantāni viya abhibhavantāni viya ajjhottharantāni viya upaṭṭhahanti, tasmā vuttaṃ “**olambanādi-ākārena hi tāni upaṭṭhahanti**”ti. Upaṭṭhānākāro eva tadā cittassa gocarabhāvaṃ gacchatīti āha “**tasmim upaṭṭhānākāre āpāthagate**”ti.

249. **Na sakkāti na vadatīti** etena dvepi paṭisedhā pakati-atthāti ayamatto vutto hoti. **Na sukarāti** pana iminā dukkarabhāvo dīpito, dukkaraṇa tāva upāyena sakkā kātunti dassento āha “**na sukaraṃ panā**”ti-ādi. **Tenāti** vinivijjhivā gamanena aññamaññaṃ saṃvijjhanena. **Assāti** corassa. **Ito uttaripīti** majjhanhikasamayaṃ sāyanhasamayaṇa sattisatena.

250. **Saṅkhampi na upetīti** iminā saṅkhātabbamattaṃ natthīti dīpitaṃ hotīti āha “**gaṇanāmattampi na gacchatī**”ti. **Upanikkhepanamattampīti** etthāpi eseva nayo. **Kalabhāganti** kalānaṃ saṅgaṇanakotṭhāsaṃ. Tenāha “**satimaṃ kalan**”ti-ādi. **Olokitamattampīti** upanikkhepanavasena olokanamattakampi. **Taṃ kammakāraṇanti** taṃ pañcavidhabandhanakammakāraṇaṃ catunnampi passānaṃ vasena samparivattetvā karontiyeva, pāḷiyaṃ pana ekapassavasena āgatā. **Gehassāti** mahato gehassa. **Sabbatoti** sabbāvayavato. **Sampajjalite** ekajālībhūte. **Supakkuthitāyāti** suṭṭhu nipakkāya.

Vibhattoti tattha nibbattakasattānaṃ sādharmaṇakammunā vibhatto viya nibbatto. Ayopākārena parito atto gahitoti **ayopākārapariyatto**¹, parikkhitto.

1. Ayopākārapariyanto (Pāḷiyaṃ.)

Yamakagoḷakāti dārakānaṃ kīlanayugaḷā. **Evampi dukkhoti** yathāvutta-
ussadanirayavasena¹pi sotaghānajiṃhākāyamanogocaratāvasena²pi iminā
ākārena dukkhoti.

251. **Dantehi ullehitvā**ti uttaradante³hi añchitvā. Rasavasena atitto
gassādo **rasādo**. Tenāha “**rasagedhena paribhuttaraso**”ti.

252. **Durū**poti virūpo. **Duddasoti** teneva virūpabhāvena anīṭṭhadassano.
Lakuṇḍakoti rasso. **Paviṭṭhagīvoti** khandhantaraṃ anupaviṭṭhagīvo.
Mahādaroti vipulakucchi. Yebhuyyena hi lakuṇḍakā sattā rassagīvā
puthulakucchikāva hontīti tathā vuttaṃ. Kāṇo nāma cakkhuvikaloti vuttaṃ
“**ekakkhikāṇo vā ubhayakkhikāṇo vā**”ti. **Kuṇṇīti** hatthavikalo vuccatīti āha
“**ekahatthakuṇṇī vā ubhayahatthakuṇṇī vā**”ti. Vātādinā upahatakāyapakkho
idha pakkhahatoti adhippeto, na pakkhihatoti āha “**pakkhahatoti**
pīṭhasappī”ti. **Dukkhānupabandhadassanattanti** aparāparajāṭīsu
vipākadukkhassa anupabandhavasena pavattidassanattam.

Kalīyati khalīyati appahīyati sāsaṇaṃ etenāti **kali**, jutaparājayo. So eva
gahasadisatāya¹ “**kaliggaho**”ti vutto. **Adhibandhanti** kuṭumbassa
adhivutthassa mūlabhūtassa attano bandhitabbataṃ. Tenāha “**attanāpi**
bandhaṃ nigaccheyya”ti². Bālabhūmiyā bālabhāvassa matthakappatti
nirayagāmikammakāritāti “**niraye nibbattati**”cceva vuttaṃ. Taggahaṇeneva
pana tato mudumudutarādikammavasena sesāpāyesu
aparāparanibbattādibālabhūmi vibhāvitā hotīti.

253. **Vuttānusārenāti** “bālo ayan”ti-ādinā vuttassa atthavacanassa
“paṇḍito ayan”ti etehi lakkhiyātīti-ādinā anusārena. **Manosucaritādinā**
vasenāti cintento anabhijjhā-abyāpādasammādassanaṃ sucintitamev
cintetīti-ādinā manosucaritānaṃ tiṇṇaṃ sucaritānaṃ vasena yojetabbāni.

1. Gehasadisatāya (Ka)

2. Attanopi bandhanaṃ gaccheyya (Ka)

Cakkaratanavaṇṇanā

256. Uposatham¹ vuccati aṭṭhaṅgasamannāgataṃ sabbadivasesu gahaṭṭhehi rakkhitaḥṣāṇaṃ, samādānavasena taṃ etassa atthīti **uposathiko**, tassa. Tenāha “**samādinna-uposathaṅgassā**”ti. **Tadāti** tasmim kāle, yasmim pana kāle cakkavattibhāvasamvattaniyadānasīlādipuññasambhāra-samudāgamasampanno pūritacakkavattivatto kālādīpadesavisesapaccājātiyā ceva kularūpabhogādhipateyyādiguṇavisesasampattiya ca tadanurūpe attabhāve ṭhito hoti, tasmim kāle. Tādise hi kāle cakkavattibhāvī purisuttamo yathāvuttaguṇasamannāgato rājā khattiyo hutvā muddhāvasitto visuddhasīlo anuposatham satasahassavissajjanādinā sammāpaṭipattim paṭipajjati, na yadā cakkaratanam uppajjati, tadā eva. Tenāha “**pāto -padhammatā**”ti. (Tattha **damo** indriyasamvaro, **saṃyamo** sīlasamvaro)².

Vuttapakārapuñṇakammappaccayanti cakkavattibhāvāvahadāna-damasamyamādipuñṇakammahetukam. **Nīlamanisaṅghāṭasadisanti** indanīlamanisaṇcayasamānam. **Dibbānubhāvayuttattāti** dassanīyatā manūñṇaghosatā ākāsaḡamitā obhāsavissajjanā appaṭighātata rañño icchitattanipphattikāraṇatāti evamādīhi dibbasadisēhi ānubhāvēhi samannāgatattā. **Sabbehi ākārehi** sabbehi sundarehi ākārehi. **Paripūranti** paripuṇṇam. Sā cassa pāripūri idāneva vitthārīyati.

Panālīti chiddam. **Suddhasiniddhadantapantiyā** nibbivarāyāti adhippāyo. **Nābhipanālīparikkhepapapṭṭesūti** nātiparikkhepapapṭṭe ceva nābhiyā panālīparikkhepapapṭṭe ca. **Suvibhattāvāti** aññamaññam asamikiṇṇattā suṭṭhu vibhattā. Paricchedalekhantaresu maṇikā suvibhattā hutvā paññāyantīti vadanti.

Paricchedalekhādīnīti ādi-saddena mālākammādim saṅgaṇhāti. **Surattāti**-ādīsu **surattaḡgahaṇena** mahānāmavaṇṇataṃ paṭikkhipati, **suddhagḡgahaṇena** samkiliṭṭhataṃ, **siniddhagḡgahaṇena** lūkhataṃ. Kāmaṃ tassa cakkaratanassa nemimaṇḍalam asandhikamva nibbattaṃ, sabbatthakameva pana kevalam

1. Dī-Ṭī 2. 139 piṭṭhādīsūpi passitabbam.

2. () Idam Dī-Ṭī 2. 194 piṭṭhe natthi.

pavāḷavaṇṇova na sobhatīti¹ pakaticakkassa sandhiyuttesu ṭhānesu rattajambunadaparikkhataṃ ahosi, taṃ sandhāya vuttaṃ “**sandhīsu panassā**”ti-ādi.

Nemimaṇḍalapitṭhiyanti nemimaṇḍalassa piṭṭhipadese. **Dasannaṃ dasannaṃ arānamantareti** dasannaṃ dasannaṃ arānaṃ antarasamīpe padese. **Chiddamaṇḍalacittoti** maṇḍalasaṇṭhānachiddavicitto.

Sukusalasamannāhatassāti suṭṭhu kusalena sippinā pahatassa, vāditassāti attho. **Vaggūti** manoramo. **Rajanīyoti** suṇantānaṃ rāguppādako. **Kamanīyoti** kanto. **Samosaritakusumadāmāti** olambitasugandhakusumadāmā.

Nemiparikkhepassāti nemipariyantaparikkhepassa. Nābhipanāḷiyā dvinnāṃ passānaṃ vasena “**dvinnampi nābhipanāḷīnaṃ**”ti vuttaṃ. Ekā eva hi sā panāḷi. **Yehīti** yehi dvīhi sihamukhehi. Puna **yehīti** muttākālāpehi.

Odhāpayamānanti sotuṃ avahitāni kurumānaṃ. Cando purato, cakkarataṃ pacchāti evaṃ **pubbāpariyena** pubbāparabhāgena.

Antepurassāti anurādhapure rañño antepurassa. **Uttarasīhapañjara-āsanne**² tadā rañño pāsāde tādisassa uttaradisāya sīhapañjarassa labbhamānattā vuttaṃ. **Sukhena sakkāti** kiñci anāruhitvā sarīrañca anullaṅghitvā yathāḷhiteneva hatthena pupphamuṭṭhiyo khipitvā sukhena sakkā hoti pūjetuṃ.

Nānāviraḡaratanappabhāsamujjalanti nānāvidhacittavaṇṇaratanobhāsapabhassaraṃ. **Ākāsaṃ abbhuggantvā pavatteti** āgantvā ṭhitaṭṭhānato upari ākāsaṃ abbhuggantvā pavatte.

Sannivesakkhamoti khandhavārasannivesayogyo. **Sulabhāhārūpakaraṇoti** sukheṇ eva laddhabbadhaññagorasadārutiṇṇādibhojanasādhano. **Paracakkanti** parassa rañño senā, āṇā vā.

Āgatanandanoti āgato hutvā nindījanano. Āgataṃ vā āgamaṃ, tena nandatīti **āgatanandano**. Gamanena socetīti **gamanasocano**. **Upakappethāti** uparūpari kappetha saṃvidahatha,

1. Pavāḷavaṇṇena ca sobhatīti (Dī-Ṭī 2. 195 piṭṭhe.)

2. Uttarasīhapañjarasadiseti (Dī-Ṭī 2. 195 piṭṭhe.)

upanethāti attho. **Upaparikkhitvāti** hetutopi sabhāvatopi phalatopi diṭṭhadhammikasamparāyika-ādinavatopi vīmaṁsitvā.

Vibhāventi paññāya atthaṁ vibhūtaṁ karontīti **vibhāvino**, paññavanto. **Anuyantāti** anuvattakā. **Ogacchamānanti** osīdantaṁ. **Yojanamattanti** vitthārato yojanamattaṁ padesaṁ. Gambhīrabhāvena pana yathā bhūmi dissati, evaṁ ogacchati. Tenāha “**mahāsamuddatalan**”ti-ādi. **Ante cakkaratanam** udakena senāya anajjhottharaṇatthaṁ.

257. Puratthimo samuddo pariyanto assāti
puratthimasamuddapariyanto, puratthimasamuddaṁ pariyantaṁ katvā.
Cāturantāyāti cātusamuddantāya pubbavidehādicatukoṭṭhāsantāya.

Hatthiratanavaṇṇanā

258. **Haricandanādihīti ādi**-saddena catujjātiyagandhādimaṁ saṅgaṇhāti. **Āgamanam cintethāti vadanti** cakkavattivattassa pūritatāya paricitattā. Bhūmiphusanakehi vāladhi, varaṅgaṁ, hatthoti imehi ca tīhi, catūhi pādehi cāti sattahi avayavehi ṭhitattā **sattapatiṭṭho**. **Itaresam** amaccādīnaṁ cintayantānaṁ **na āgacchati**. **Apanetvāti** attano ānubhāvena apānetvā. Gandhameva hi tassa itare hatthino na saṁhanti.

Assaratanavaṇṇanā

Sindhavakulatoti sindhavassājānīyakulato.

Maṇiratanavaṇṇanā

Sakaṭanābhisamappamāṇanti pariṇāhato mahāsakaṭassa nābhiyā samappamāṇaṁ. **Ubhosu antesūti** heṭṭhā upari cāti dvīsu antesu. **Kaṇṇikapariyantatoti** dvinnam kaṇcanapadumānaṁ kaṇṇikāya pariyantato. **Muttājālake ṭhapetvāti** suvisuddhe muttāmāye jālake patiṭṭhapetvā.

Itthiratanavaṇṇanā

“**Itthiratanam pātubhavati**”ti vatvā assa pātubhavanākāram dassetum “**maddarājakulato vā**”ti-ādi vuttam. Maddaraṭṭham kira abhirūpānam itthīnam uppattiṭṭhānam. **Sanṭhānapāripūriyāti** hatthapādādisarīravayavānam susaṇṭhitatāya. Avayavapāripūriyā hi samudāyapāripūrisiddhi. **Rūpanti** sarīram. **Dassanīyāti** surūpabhāvena passitabbayuttā. **Somanassavasena cittam pasādeti** yoniso cintentānam kammaphalasaddhāya vasena. **Pasādāvahattāti** kāraṇavacanena yathā pāsādikatāya vaṇṇapokkharatāsiddhi vuttā, evam dassanīyatāya pāsādikatāsiddhi, abhirūpatāya ca dassanīyatāsiddhi vattabbāti nayaṃ dasseti. Paṭilomato vā vaṇṇapokkharatāya pāsādi-akatāsiddhi, pāsādikatāya dassanīyatāsiddhi, dassanīyatāya abhirūpatāsiddhi yojetabbā. Evam sarīrasampattivāsena abhirūpatādike dassetvā idāni sarīre dosābhāvavāsenapi te dassetum “**abhirūpā vā**”ti-ādi vuttam. Tattha yathā pamāṇayuttā, evam ārohapariṇāhayogato ca pāsādikā nātidighatādayo. Evam manussānam dibbarūpatāsampattipīti “**appattā dibbavaṇṇan**”ti vuttam. **Kāyavipattiyāti** sarīradosassa. **Abhāvoti** accanatameva dūrībhāvo.

Satavihatassāti satakkhuttum vihatassa. **Satavihatassāti** ca idaṃ kappāsapicuvāsena vuttam, tūlapicuno pana vihananameva natthi. Kuṇkumatagaraturukkhayavanapupphāni **catujjāti**. Tamālatagaraturukkhayavanapupphānīti apare.

Aggidaddhā viyāti āsanagatena agginā daddhā viya. **Paṭhamamevāti** aññakiccato paṭhamameva, dassanasamakālamevāti attho. Taṃ taṃ attanā rañño kātabbakiccaṃ kiṃ karomīti pucchitabbatāya kiṃ karaṇanti paṭissāvetīti **kiṃkārapaṭissāvinī**.

Mātugāmo nāma yebhuyyena saṭṭhajātiko, itthiratanassa pana taṃ natthīti dassetum “**svāssā**”ti-ādi vuttam. **Guṇāti** rūpaguṇā ceva ācāraguṇā ca. **Purimakammānubhāvenāti** tassā purimakammānubhāvena. Itthiratanassa tabbhāvasamvattaniyapurimakammasa ānubhāvena, cakkavattinopi parivārasamvattaniyam puññakammaṃ tādissassa phalavisesassa upanissayo hotiyeva. Tenāha “**cakkavattino puññaṃ upanissāyā**”ti. Etena

sesaratanesupi tesam visesānam tadupanissayatā vibhāvitā evāti daṭṭhabbam.
Pubbe ekadesavasena labbhamānapāripūrī raṇṇo
cakkavattibhāvūpagamanato paṭṭhāya sabbākārapāripūrā jātā.

Gahapatiratanavaṇṇanā

Pakatiyāvāti sabhāveneva, cakkaratanaṇṇapātubhāvato pubbepi.

Pariṇāyakaratanavaṇṇanā

Nissāyāti upanissāya.

260. **Kaṭaggaho** vuccati jayaggaho sakānam paṇānam kaṭabhāvena
atthasiddhivasena saṅgaṇhananti katvā. Tenāha “**jayaggāhenā**”ti.
Ekappahārenevāti ekappayogeneva sataṣaṇṇasāni adhigaccheyyāti yojanā.
Sesaṃ vuttanayatā suviññeyyameva.

Bālaṇḍitasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

10. Devadūtasuttavaṇṇanā

261. **Dve agārāti-ādīti ādi-**saddena “sadvārā¹ -pa- anuvicarantepī”ti
etamattham saṅgaṇhāti. Ettakameva hi assapurasutte² vitthāritam
veditabbam. “Dibbena cakkhunā”ti-ādi pana Visuddhimagge³ tathā
vitthāritampi suttasamvaṇṇanā hotīti katvā “**assapurasutte vitthāritamevā**”ti
vuttam.

262. **Nirayato paṭṭhāya desanam devalokena osāpetīti**
saṅkilesadhammehi samvejetvā⁴ vodānadhammehi niṭṭhāpentō. Dutiyam
pana vuttavipariyāyena veditabbam, tadidaṃ veneyyajjhāsayavisiṭṭhanti
daṭṭhabbam. Idāni saṅkhipitvā vuttamattham vivaritum “**sace**”ti-ādi vuttam.
Soti bhagavā.

1. Sannadvārā (Ka)

2. Ma 1. 347; Ma-Ṭṭha 2. 224 piṭṭhesu.

3. Visuddhi 2. 33 piṭṭhe.

4. Anubhavitvā (Ka)

Ekacce therā¹ andhakādike, viññāṇavādino ca sandhāya vadati. Nerayike niraye pārenti tato niggantumappadānavasena rakkhantīti **nirayapālā**. Nerayikānaṃ narakadukkhena pariyonaddhāya alaṃ samatthāti vā **nirayapālā**. Tanti “natthi nirayapālā”ti vacanaṃ. **Paṭisedhitamevā**ti “atthi niraye nirayapālā, atthi ca kāraṇikā”ti-ādinā nayena **abhidhamme**² paṭisedhitameva. Yadi nirayapālā nāma na siyuma, kammakāraṇāpi na bhaveyya. Sati hi kāraṇike kammakāraṇāya bhavitabbanti adhippāyo. Tenāha “**yathā hi**”ti-ādi. Etthāha “kiṃ panete nirayapālā nerayikā, udāhu anerayikā”ti. Kiñcetha—yadi tāva nerayikā, ime nirayasamvattaniyena kammunā nibbattāti sayampi nirayadukkhāṃ anubhaveyyuma, tathā sati aññesaṃ nerayikānaṃ yātanāya³ asamatthā siyuma, “ime nerayikā, ime nirayapālā”ti vavatthānañca na siyā, ye ca ye yātentī, tehi samānarūpabalappamañehi itaresaṃ bhayasantāsā na siyuma. Atha anerayikā, nesaṃ tattha kathaṃ sambhavoti? Vuccate—anerayikā nirayapālā anirayagatisamvattaniyakammanibbattito. Nirayūpapattisamvattaniyakammato hi aññeneva kammunā te nibbattanti rakkhasajātikattā⁴. Tathā hi vadanti sabbatthivādino—

“Kodhanā kurūrakammantā, pāpābhirucino sadā.

Dukkhitesu ca nandanti, jāyanti yamarakkhasā”ti⁵.

Tattha yadeke vadanti “yātanādukkhāṃ paṭisaṃvedeyyuma, atha vā aññamaññaṃ yāteyyun”ti-ādi, tayidaṃ asāraṃ⁶ nirayapālānaṃ nerayikabhāvasseva abhāvato. Yadi pi anerayikā nirayapālā, ayomayāya pana ādittāya sampajjalitāya sajotibhūtāya nirayabhūmiyā parikkamamānā kathaṃ dāhadukkhāṃ nānubhavantīti? Kammānubhāvato. Yathā hi iddhimanto cetovasippattā mahāmoggallānādayo nerayike anukampantā iddhibalena nirayabhūmiṃ upagatā dāhadukkhena na bādhīyanti, evaṃsampaadamidaṃ daṭṭhabbaṃ.

1. Anuṭṭi 3. 149; Aṃ-Ti 2. 112 piṭṭhādisupi passitabbaṃ.

2. Abhi 4. 430 piṭṭhe.

3. Ghātanāya (Ka)

4. Nidukkhaajātikattā (Ka)

5. Anuṭṭi 3. 149; Aṃ-Ti 2. 112 piṭṭhesupi.

6. Ākāsaromaṭṭhanaṃ (Anuṭṭi 3. 149 piṭṭhe.)

Iddhivisayassa acinteyyabhāvatoti ce? Idampi taṃsamānaṃ kammavipākassa acinteyyabhāvato. Tathārūpena hi kammunā te nibbattā yathā nirayadukkhena abādhitā eva hutvā nerayike yātentī, na cettakena bāhira-visayābhāvo yujjati iṭṭhāniṭṭhatāya paccekāṃ dvārapurisesu vibhattasabhāvattā. Tathā hi ekaccassa dvārassa purisassa ca iṭṭhaṃ ekaccassa aniṭṭhaṃ, ekaccassa ca aniṭṭhaṃ ekaccassa iṭṭhaṃ hoti. Evañca katvā yadeke vadanti “natthi kammavasena tejasā parūpatāpanan”ti-ādi, tadapāhataṃ hoti. Yaṃ pana vadanti “anerayikānaṃ nesaṃ kathaṃ tattha sambhavo”ti niraye nerayikānaṃ yātanāsabbhāvato.

Nerayikasattayātanāyogyāṃ hi attabhāvaṃ nibbattentaṃ kammaṃ tādisanikantivīnāmitaṃ nirayaṭṭhāneyeva nibbatteti. Te ca nerayikehi adhikatarabalārohapariṇāhā ativiya bhayānakadassanā kurūratapayogā ca honti. Eteneva tattha nerayikānaṃ vibādhakakākasunakhādīnampi nibbatti samvaṇṇitāti daṭṭhabbaṃ.

Kathaṃ aññagatikhehi aññagatikabādhananti ca na vattabbaṃ aññatthāpi tathā dassanato. Yaṃ paneke vadanti “asattasabhāvā eva nirayapālā nirayasunakhādayo cā”ti, tampi tesaṃ matimattaṃ aññattha tathā adassanato. Na hi kāci atthi tādīsī dhammappavatti, yā asattasabhāvā, sampatisattehi appayojitā ca sattakiccaṃ sādhetī diṭṭhapubbā. Petānaṃ pānīyanivārakānaṃ daṇḍādīhatthapurisānampi sabbhāve, asattabhāve ca visesakāraṇaṃ natthi. ¹Supinopaghātapi atthi, kiccasaṃmatthatā pana appamāṇaṃ¹ dassanādimattenapi tadatthasiddhito. Tathā hi supine āhārūpabhogādīnā na atthasiddhi, iddhinimmānarūpaṃ panettha laddhaparihāraṃ iddhivisayassa acinteyyabhāvato. Idhāpi kammavipākassa acinteyyabhāvatoti ce? Taṃ na, asiddhattā. Nerayikānaṃ kammavipākato² nirayapālāti asiddhametaṃ, vuttanayena pana pālito ca tesaṃ sattabhāvo eva siddhoti. Sakkā hi vattum “sattasaṅkhātā nirayapālāsāññitā dhammappavatti sābhisandhikaparūpaghātī atthi kiccasabbhāvato³

1-1. Supinopaghātapi sattakiccasaṃmatthatā appamāṇaṃ (?)

2. Kammavipāko (Am-Ṭī 2. 114; Anuṭī 3. 150 piṭṭhesu.)

3. Atthakiccasabhāvato (Am-Ṭī 2. 114; Anuṭī 3. 150 piṭṭhesu.)

ojāhārādirakkhasasantati viyā”ti. Abhisandhipubbakatā cetttha na sakkā paṭikkhipitum tathā tathā abhisandhiyā yātanato, tato eva na saṅghātapabbatādīhi anekantikatā. Ye pana vadanti “bhūtavisesā eva ete vaṇṇasaṅṭhānādivisesavanto bheravākārā ‘narakapālā’ti samaññaṃ labhanti”ti, tadasiddhaṃ ujukameva pāḷiyam “atthi nirayesu nirayapālā”ti¹ vādassa paṭiṭṭhāpitattā.

Apica yathā ariyavinaye narakapālānaṃ bhūtamattatā asiddhā, tathā paññattimattavādinopi tesam bhūtamattatā asiddhāva sabbaso rūpadhammānaṃ atthibhāvasseva appaṭijānanato. Na hi tassa bhūtāni nāma paramatthato santi. Yadi paramatthaṃ gahetvā voharati, atha kasmā cakkhurūpādīni² paṭikkhipatīti? Tiṭṭhatesā anavaṭṭhitatakkānaṃ appahīnasammohavipallāsānaṃ vādavīmaṃsā³, evaṃ “attheva niraye nirayapālā”ti niṭṭhamettha gantabbaṃ. Sati ca nesaṃ sabbhāve, asatipi bāhire visaye narake viya desādiniyamo hotīti vādo na sijjhati, sati eva pana bāhire visaye desādiniyamoti daṭṭhabbaṃ.

Devadūtasarāpanavasena satte yathūpacite puññakamme yameti niyametīti yamo, tassa yamassa vemānikapetānaṃ rājabhāvato rañño. Tenāha “**yamarājā nāma vemānikapetarājā**”ti. **Kammavipākanti** akusalakammavipākānaṃ. **Vemānikapetāti** kaṇhasukkavasena missakakammaṃ katvā vinipātikadevatā viya sukkena kammunā paṭisandhiṃ gaṇhanti. Tathā hi te maggaphalabhāginopi honti, pavattiyam pana kammānurūpaṃ kadāci puññaphalaṃ, kadāci apuññaphalaṃ paccanubhavanti. Yesam pana ariyamaggo uppajjati, tesam maggādhigamato paṭṭhāya puññaphalameva uppajjatīti daṭṭhabbaṃ. Apuññaphalaṃ pubbe viya kaṭukaṃ na hoti. Manussattabhāve ṭhitānaṃ mudukameva hotīti apare. **Dhammiko rājāti** ettha tassa dhammikabhāvo dhammadevaputtassa viya uppattiniyamitadhammavaseneva veditabbo. **Dvāresūti** avīcimahānarakassa catūsu dvāresu.

Jātidhammoti kammakilesavasena jātipakatiko. Tenāha “**jātisabhāvo**”ti. Sabhāvo ca nāma tejodhātuyā uṇhatā viya na kadācipi vigacchatīti āha “**aparimutto jātiyā**”ti-ādi.

1. Abhi 4. 430 piṭṭhe.

2. Vedanādi ke eva (Ka)

3. Tadalambīmaṃsā (Ka)

263. Idāni jātiyā devadūtabhāvaṃ niddhāretvā dassetuṃ “**daharakumāro**”ti-ādi vuttaṃ. **Atthato evaṃ vadati nāmāti** vācāya avadantopi atthāpattito evaṃ vadanto viya hoti viññūnanti attho. **Evaṃ tumhākampi jāti āgamissatī**ti evaṃ saṃkiliṭṭhajeguccha asamatthadaharāvattā jāti tumhākaṃ āgamissati. Kāmañcāyaṃ āgatā eva, sā pana atītānāgatāya uparipi āgamanāya payogo icchitabbo, anāgatāya na icchitabboti āha “**jāti āgamissatī**”ti. Tenevāha “**iti tassā -pa- karoṭhā**”ti. **Tenāti** tena kāraṇena, viññūnaṃ vedavattubhāvenāti attho.

Ūrubalanti ūrubalī. Tena dūrepi gamanāgamanalaṅghanādisamatthataṃ dasseti, **bāhubalanti** pana iminā hatthehi kātabbakiccasamatthataṃ, **javaggahaṇena** vegassa pavattisamatthataṃ. **Antarahitā** naṭṭhā. Sesāṃ paṭhamadevadūte vuttanayameva.

Vividhaṃ dukkhaṃ ādahaṭṭi byādhi, visesena vā ādhīyati etenāti byādhi, tena **byādhinā**. **Abhihatoti** bādhito, upaddutoti attho.

265. Kāraṇā nāma “hatthacchedādibhedā adhikapiḷā karīyati etāyā”ti katvā yātanā, sā eva kāraṇikehi kātabbatṭhena kammanti **mammakāraṇā**, yātanākammanti attho.

266. **Bahu pāpaṃ katanti** bahuso pāpaṃ kataṃ. Tena pāpassa bahulīkaraṇamāha. **Bāhūti** vā mahantaṃ. Mahatthopi hi bahusaddo dissati “bahu vata kataṃ assā”ti-ādīsu, garukanti vuttaṃ hoti. **Soti** garukaṃ bahulaṃ vā pāpaṃ katvā ṭhito **niraye nibbattatiyeva**, na yamapurisehi yamassa santikaṃ nīyati. **Parittanti** pamāṇaparittatāya kālaparittatāya ca parittaṃ, purimasmiṃ pakkhe agarunti attho, dutiyasmiṃ abahulanti. Yathāvuttamatthaṃ upamāya vibhāvetuṃ “**yathā hī**”ti-ādi vuttaṃ. **Kattabbamevāti** daṇḍameva. **Anuvijjivā** vīmaṃsitvā. **Vinicchayaṭṭhānanti** aṭṭakaraṇaṭṭhānaṃ. **Parittapāpakammāti** dubbalapāpakammā. Te hi pāpakammasa dubbalabhāvato katūpacitassa ca okāsārahakusalakammasa balavabhāvato attano dhammatāyapi saranti.

Ākāsacetiyanti girisikhare vivaṭaṅgaṇe katacetiyaṃ. **Aggi jālasaddanti** “paṭapaṭā”ti pavattamānaṃ aggi jālāya saddaṃ sutvā “māyā tadā ākāsacetiye pūjitarattapaṭā viyā”ti **attano pūjita paṭaṃ anussari. Pañcahi pi na saratīti** balavatā pāpakammaena byāmahito pañca saññāṇāni na gaṇhāti. **Tuṇhī hoti** kammāraho ayanti tattha patikāraṃ apassanto.

267. Avīcimahānirayo ubbedhenapi yojanāsata me vāti vadanti. **Navanavayojanikā hoti** puthulato. Mahānirayassa mahantattā tatthāpi bhittisatam¹ yojanasahassaṃ hotīti ussadassa² sabbassa parikkhepato “**dasayojanasahassaṃ hotī**”ti vuttaṃ.

268. **Jhāyatīti** paṭipākatikaṃ hoti. **Tādisamevāti** purimasadisattā “ubbhataṃ sadisameva hotī”ti evaṃ vuttaṃ. **Bahusampattoti vā** bahuṭṭhānaṃ atikkamitvā puratthimadvāraṃ sampatto hoti.

Channaṃ jālānanti catūhi disāhi heṭṭhā upari ubbhataṇaṃ channaṃ jālānaṃ. Sattānaṃ nirantarā niraya saṃvattaniyakammakatānaṃ bahu bhāvato jālānaṃ tāva sattānaṃ nirantarā avīci hotu, dukkhassa pana kathaṃ nirantarāti taṃ dassento “**kāyadvāre -pa- ekaṃ dukkhasahagataṃ**”ti-ādimāha. Tattha āvajjanaṃ sampaṭicchanaṃ santīraṇaṃ voṭṭhabbanāṃ dve tadārammaṇacittāni **cha upekkhāsahagatāni. Evaṃ sante**pīti yadipi tattha upekkhāsahagatacittāni pavattanti upekkhāvedanāpi laddhāvasarā, dukkhavedanā pana balavataṃ nisitanisitena tikhiṇena satthena nirantaṃ sarīraṃ chindantī viya dukkhaṃ upanentī viya tā vedanā abhibhavanti ajjhottharanti uppajjanti nirantarā viya hoti. Tenāha “**anudahanabalavatāyā**”ti-ādi. **Upekkhāvedanāti** vā tattha ativiya anīṭṭhaphalatāya anīṭṭhārammaṇā upekkhāvedanā dukkhāti vuccati, yathā iṭṭhaphalabahutāya iṭṭhārammaṇā jhānādi pariyāpanne ca sugatibhave ca upekkhāvedanā sukhāti vuccati, evaṃ dukkhassa nirantarāya **avīcīti** veditabbaṃ.

1. Mahānirayassa samantā ussādā, tatthāpi ekekaṃ (?)

2. Sa-ussadassa (?)

269. **Eko pādo mahāniraye hoti, eko gūthaniraye nipatati,**
kammavegukkhitto antarā padamāvahati sesārambhatāya.
Hatthigīvappamāṇā pariṇāhena. **Ekadoṇikanāvāppamāṇā** āyāmena.

Pokkharapattānīti khuradhārāsadisāni tikhiṇaggāni ayosūlamayāneva
padumapattāni. **Heṭṭhā khuradhārā**ti heṭṭhābhūmiyaṃ nikkhattā, vettalatāyo
ca tikhiṇadhārakaṇṭakā ayomayā eva. Tenāha “**so tattha dukkhā**”ti-ādi.
Kusatiṇānīti kusatiṇajātītāya tathā vuttāni. **Kharavālikā**ti kharā tikhiṇakoṭikā
siṅghāṭakasaṇṭhānā vālikā.

270. **Dante samphusetī**ti heṭṭhimadante yathā kiñci mukhe pakkhipitum
na sakkā, evaṃ suphusite karoti. **Tambalohapānato paṭṭhāyā**ti vuttakāraṇato
paṭilomatopi evaṃ kammakāraṇānaṃ kāraṇamāha. **Dutiyenā**ti kuṭṭhārīhi
tacchanena. **Tatīyenā**ti vāsīhi tacchanena. **Avijahitameva** saṃvegahetutāya
lokassa mahato atthassa saṃvattanato.

271. **Hīnakāyaṃ** hīnaṃ vā attabhāvaṃ upagatā. **Upādāneti** catubbidhepi
upādāne. Taṃ atthato taṇhādiṭṭhiggāhoti āha “**taṇhādiṭṭhigahane**”ti.
Sambhavati jarāmarāṇaṃ etenāti **sambhavo**, upādānanti āha “**jātiyā**
marāṇassa ca kāraṇabhūte”ti. **Anupādāti** anupādāya. Tenāha
“**anupādiyitvā**”ti.

Sabbadukkhātikkantā nāmāti sakalampi vaṭṭadukkhāṃ atikkantā eva
honti carimacittanirodhena vaṭṭadukkhalesassapi asambhavato.

Devadūtasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

Niṭṭhitā ca suññatavaggavaṇṇanā.

4. Vibhaṅgavagga

1. Bhaddekarattasuttavaṇṇanā

272. Ekā ratti ekaratto, bhaddo ekaratto etassāti **bhaddekarattam**, vipassanam paribrūhento puggalo. Tenāha “**vipassanānuyogasamannāgatattā**”ti. Taṃ uddissa pavattiyā pana bhaddekarattasahacaraṇato bhaddekaratto. Tenāha bhagavā “bhaddekarattassa vo bhikkhave uddesaṇca vibhaṅgaṇca desessāmī”ti. Desetabbamattham uddisati etenāti **uddeso**, saṅkhepadesanā eva. Yasmā pana niddesapadānam jananiṭṭhāne ṭhitattā mātā viyāti **mātikā**ti vuccati, tasmāha “**uddesanti mātikan**”ti. Uddiṭṭhamattham vibhajati etenāti **vibhaṅgo**, vitthāradesanā. Tenāha “**vitthārabhājaniyan**”ti “yathā-uddiṭṭhamattham vitthārato bhājeti vibhajati etenā”ti katvā.

Uppādādikhaṇattayam patvā atikkamam atikkantam **atītam**. Taṃ pana atthato vigatam khandhapaṇcakanti āha “**atīte khandhapaṇcake**”ti. **Taṇhādiṭṭhi nānugaccheyyāti** taṇhādiṭṭhābhinandanāhi nānubhaveyya, nābhinandeyyāti attho. Yathā “niccan”ti-ādinā viparītagāhavasena atītesu rūpādīsu micchā-atinivisanam parāmāso diṭṭhābhinandanā, evam “niccan”ti-ādinā viparītaggāhavasena anāgatesu rūpādīsu micchā-abhinivisanam parāmāso diṭṭhi kammamādanam diṭṭhipatthanāti taṃ paṭikkhipanto āha “**taṇhādiṭṭhi na pattheyyā**”ti. **Yadatīanti** ettha **itī**-saddo ādi-attho. Tena “apattan”ti padam saṅgaṇhāti. Tampi hi kāraṇavacanam. Tenāha “**yasmā cā**”ti. Tatthāyamadhippāyo “atītam taṇhādivasena nābhinanditabbam sabbaso avijjamānattā sasavisāṇam viya, tathā anāgatampi na patthetabban”ti. Tattha siyā—atītam nābhinanditabbam abhinandanāya nippayojanattā, anāgatapatthanā pana saphalāpi siyāti na sabbaso paṭikkhipitabbāki? Na, tassāpi savighātabhāvena paṭikkhipitabbato. Tenāha “**yasmā**”ti-ādi. Tattha **pahīnanti** nissatṭhasabhāvam. **Niruddhanti** bhaggaṃ. **Atthaṅgantanti** vināsam. **Appattanti** sabhāvam uppādādikaṃ asampattam. **Ajātanti** na jātam. **Anibbattanti** tasseva vevacanam.

Yattha yatthāti yasmiṃ yasmiṃ khaṇe, yasmiṃ yasmiṃ vā dhammapuñje uppannam, taṃ sabbampi asetvā. **Araññādīsu vāti vā**-saddo aniyamattho.

Tena araṇṇe vā rukkhāmūle vā pabbatakandarādīsu vāti thānaniyamābhāvā anupassanāya sātaccakāritam dasseti. Yamakādivasena paribrūhiyamānā vipassanā viya paṭipakkhehi akopaniyāva hotīti āha **“asamhīram asamkuppanti idaṃ vipassanāpaṭivipassanādassanattam vuttan”**ti. Gāthāyamayamattho vipassanāvasena yujjati āha **“vipassanā hī”**ti-ādi. Kim etāya pariyāyakathāyāti nipariyāyatova asamhīram asamkuppanam dassetum **“atha vā”**ti-ādi vuttam. Katham pana niccassa nibbānassa anubrūhanā hotīti āha **“punappunan”**ti-ādi. Etena tadārammaṇadhammā brūhanāya, tesam¹ ārammaṇampi atthato anubrūhitam nāma hoti bahulam manasikārenāti dasseti.

Ādito tāpanam **ātāpanam**, tena ārambhadhātumāha. Parito tāpanam **paritāpanam**, tena nikkamadhātuparakkamadhātuyo cāti. **Tassa senā**ti tassa maccuno saha karaṇaṭṭhena senā viyāti senā. **Saṅgaroti**-ādīsu mittākāraggahaṇena sāmāpayogamāha. **Lañjaggaḥaṇena** lañjadānam, tena dānappayogam. **Balarāsīti** hatthi-assādibalakāyo. Tena daṇḍabhedāni vadati. Bhedopi hi balavato eva ijjhati, svāyam catubbidhopi upāyayogena sampavattiyati. Tattha tattha ca saṅgam āsattim arati detīti **saṅgaro** pubbabhāge vā saṅgaraṇavasena tassa paṭijānavasena pavattanato.

Uṭṭhāhakam uṭṭhānavīriyasampannam. Saparahitasīvanalakkhaṇena asādhubhāvaparammukhabhāvagamanena vā **santo**.

273. **Manuññarūpavaseneva evamrūpo ahosinti** atītam anvāgameti tattha nandiyāsamānvāyanato. **Vedanā**disupi eseva nayo. **Kusalasukhasomanassavedanāvasenā**ti kusalavedanāvasena sukhavedanāvasena somanassavedanāvasenāti paccekam vedanāsaddo yojetabbo. Taṇhābhinandanāya sati diṭṭhābhinandanā siddhā evāti **“taṇham samanvāneti”** icceva vuttam. **Hīnarūpādi -pa- na maññati** amanuññopi samāno samanuññabhāvasseva vasena maññanāya pavattanato. **Nānupavattayati** vikkhambhanavasena nandiyā dūrīkatattā.

1. Tassa (Ka)

274. Uḷārasundarabhāvamukheneva anāgatesupi rūpādīsu taṇhādiṭṭhikappanā pavattatīti āha “**evamrūpo -pa- veditabbā**”ti.

275. **Vattabbam siyā**ti yathā nandiyā asamanvānayanajotanaṃ byatirekamukhena paṭiṭṭhapetum “atītaṃ na nvāgameyyā”ti uddesassa “kathaṇca bhikkhave atītaṃ anvāgameṭī”ti-ādinā¹ vibhaṅgo vutto, evaṃ “paccuppannaṇca yo dhamman”ti-ādikassa uddesassa byatirekamukhena vibhaṅge vuccamāne vipassanāpaṭikkhepavasena “kathaṇca -pa- vattabbam siyā”ti vuttaṃ. Tayidaṃ paramagambhīraṃ satthudesanānayaṃ anupadhāretvā coditaṃ, yasmā “paccuppannaṇca yo dhamman”ti-ādikassa uddesassa byatirekamukheneva vipassanāpaṭikkhepavasena “kathaṇca bhikkhave paccuppannesū”ti vibhaṅgadesanā sampavattati. Tenāha “**yasmā panā**”ti-ādi. Tattha **tassā evā**ti vipassanāya eva. **Abhāvaṃ dassetuṃ saṃhīratīti mātikaṃ uddharitvā**ti kathetukamyatāya mātikāvasena paduddhāraṃ katvā “idha bhikkhave asutavā sutavā”ti ca ādinā **vitthāro vutto**. **Vipassanāya abhāvatoti** vipassanāya abhāvitatāya avikkhambhitatāya taṇhādiṭṭhihi sapattehi viya tattha tattha ṭhapanāya ākaḍḍhiyati, tattha tattha visaye tato eva apāyasamuddaṃ saṃsārasamuddaṃ ānīyati. Sukkapakkho vuttavipariyāyena veditabbo. Sesam suviññeyyameva.

Bhaddekarattasuttavaṇṇanāya līnatthappākasanaṃ samattā.

2. Ānandabhaddekarattasuttavaṇṇanā

276. Bahiddhā puthuttārammaṇato nivattetvā ekasmiṃyeva ārammaṇe cittassa sammadeva layanaṃ appanaṃ paṭisallānaṃ, yo koci samāpattivihāro, idha pana ariyavihāro adhippetoti āha “**paṭisallānā vuṭṭhito**”ti-ādi. **Jānantova** bhagavā **kathāsamuṭṭhāpanatthaṃ pucchi**. Vuttaṃ hetam “jānantāpi tathāgatā pucchanti, jānantāpi na pucchanti”ti-ādi².

1. Ma 3. 226 piṭṭhe.

2. Vi 1. 7 piṭṭhe.

278. **Sādhukāramadāsī**ti sādhusaddam sāvesi. Tam pana pasamsā hotīti pasamsattho sādhusaddo. Tenāha “**desanam pasamsanto**”ti. Vijjamānehi vaṇṇehi guṇavante udaggaṭākaraṇam sampahamsanam, kevalam guṇasamkittanavasena thomanā pasamsāti ayametesam viseso.

Ānandabhaddekarattasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

3. Mahākaccānabhaddekarattasuttavaṇṇanā

279. Uṇhabhāvena tapanato tapanam udakam etassāti **tapodā**, rahado. Tenāha “**tattodakassa rahadassā**”ti. Saṅkhepena vuttamattham vitthārato dassetuṃ “**Vebhārapabbatassā**”ti-ādi vuttam. **Tato** udakarahadato, tam rahadam upanissāyāti attho. Nāgabhavanāgatopi hi so rahado tato upari manussaloke jalāsayaena sambaddho hoti. Tena vuttam “**tapodā nāma nadī sandatī**”ti. **Edisāti** kuthitā uṇhā, anvatthanānavasena tapodāti ca vuccatīti attho. **Petalokoti** petānam vasanaṭṭhānam paccekanirayam sandhāyāha. **Imassa pana ārāmassāti** tapodārāmassa. **Tatoti** tapodāsaṅkhātanadito. **Mahā-udakarahadoti** mahā-udakabharitam pallalam.

280. **Samiddhoti** uḷāro, paripuṇṇoyevāti attho. Ādimhi brahmacariyamassāti ādibrahmacariyo, so eva **ādibrahmacariyako**. Tenāha “**pubbabhāgappaṭipattibhūto**”ti. “Atītam anāgataṃ paccuppannam”ti addhabhedamukhena saṅkhatadhammabodhavacanam.

282. Kāmam khandhādivasena vibhajanam sādharmaṇam, paṭhamadutiyacatutthasuttesu pana khandhavasena vibhajanam katvā idha tathā akatvā evam desanāya ṭhapanam tato aññathā āyatanavasena vibhajanattham. Evam vibhinnā hi saṅkhepavitthārato anavasesā sammasanupagā dhammā vibhajitvā dassitā honti, ayam kirettha bhagavato ajjhāsayo therena nayato gahitoti dassetuṃ “**imasmim kirā**”ti-ādi vuttam. Tattha **dvādassāyatanavaseneva mātikam ṭhapesīti** lokiyāni dvādasāyatanāni eva

sandhāya mātikaṃ ṭhapesi, yathā tīsu suttesu khandhavasena vibhattaṃ, evaṃ yadi bhagavatā idhāpi vibhajanaṃ icchitaṃ siyā, tathā vibhajeyya, yasmā pana tathā avibhajitvāva gandhakuṭiṃ pavitṭho, tasmā dvādasāyatanavasenevettha vibhajanaṃ bhagavatā ca adhippetanti nayaggāhe ṭhatvā thero vibhaji. Tenāha “**nayaṃ paṭilabhitvā evamāhā**”ti. **Bhāriyaṃ katanti** dukkaraṃ kataṃ. **Apade padaṃ dassitaṃ** ākāse padaṃ kataṃ sādharmaṇassa atthassa viṣṭhavisayatāya dassitattā. **Nikantiviññāpanti** nikantitaṇhāya sampayuttaṃ viññāṇaṃ “chandarāgappaṭibaddhaṃ hoti”ti vacanato. **Manoti bhavaṅgacittaṃ** manodvārikajavanānaṃ dvārabhūtaṃ.

283. **Patthanāvasena ṭhapesīti** patthanāvasena cittaṃ pavattesi.

Mahākaccānabhaddekarattasuttavaṇṇanāya līnatthappākāsanā samattā.

4. Lomasakakaṅgiyabhaddekarattasuttavaṇṇanā

286. Ghananicitālo mo lomaso, ayaṃ pana appatāya **lomasakoti** āha “**īsakalomasākāratāyā**”ti, lomasako aṅgiko **lomasakakaṅgiyo**, paṭhamo ka-kāro appattho, dutiyaṃ pana padavaḍḍhanameva. **Rattakambalasilāyanti** rattakamabalavaṇṇasilāyaṃ. **Oruyhāti** ākāśato otarivā. Pāṭihāriyaṃ disvā dinnalābhasakkārassa asādiyanato **manussapathe na vasanti**.

Dasahi cakkavālasahassehīti nissakkavacanato āgantvāti adhippāyo. **Sannipatitāhi devatāhīti** karaṇavacanāṃ. Paññāpayogamandatāya **paṭivijjhituṃ asakkontānaṃ devānaṃ** nāṇassa tikkhavisadabhāvāpādanena samuttejetuṃ **samvegajananatthaṃ -pa- abhāsi**. **Tatrāti** tasmim devasannipāte, tissaṃ vā desanāyaṃ. **Devattassāti** devabhāvassa, dibbasampattiyaṃ attho. Bhaddekarattassa suttassa etāti **bhaddekarattiyā**.

Savanamukhena byañjanato atthaso ca upadhāraṇaṃ uggaṇhananti āha “**tuṇhībhūto nisīditvā suṇanto uggaṇhāti nāmā**”ti. Vācuggatakarāṇaṃ pariyāpuṇananti āha “**vācāya sajjhāyaṃ karonto pariyāpuṇāti nāmā**”ti. Ganthassa pariharaṇaṃ dhāraṇaṃ, taṃ pana paresu

patiṭṭhāpanaṃ pākāṭaṃ hotīti āha “**aññesaṃ vācento dhāreti nāmā**”ti. Sesāṃ heṭṭhā vuttanayameva.

Lomasakakaṅgiyabhaddekarattasuttavaṇṇanāya.

Līnatthappakāsanā samattā.

5. Cūlakammavibhaṅgasuttavaṇṇanā¹

289. **Aṅgasubhatāyā**ti aṅgānaṃ hatthapādādisarīrāvayavānaṃ sundarabhāvena. Yaṃ apaccaṃ kucchitaṃ muddhaṃ vā, tattha loke māṇavavohāro, yebhuyyena sattā daharakāle muddhadhātukā hontīti vuttaṃ “**taruṇakāle vohariṃsū**”ti. **Adhipatittā**ti issarabhāvato.

Samāhāranti sannicayaṃ. **Paṇḍito gharamāvaseti** yasmā appatarepi byayamāne bhogā khīyanti, appatarepi sañcayamāne vaḍḍhanti, tasmā viññujātiko kiñci byayaṃ akatvā ayameva uppādentto gharāvāsaṃ anatiṭṭheyyāti lobhādesitamattaṃ vadati.

Dhanalobhena -pa- nibbatto. Lobhavasikassa hi gati nirayo vā tiracchānayoṇi vā. Vuttaṃ hetuṃ “nimittassādagathitaṃ vā bhikkhave viññāṇaṃ tiṭṭhamānaṃ tiṭṭhati anubyañjanassādagathitaṃ vā, tasmim samaye kālaṃ kareyya, dvinnaṃ gatīnaṃ aññataraṃ gatiṃ vadāmi nirayaṃ vā tiracchānayoṇiṃ vā”ti². **Niraye nibbattissati** katokāsassa kammassa paṭibāhitaṃ asakkuṇeyyabhāvato.

Pattakkhandha-adhomukhabhāvaṃ sandhāya “**onāmetvā**”ti vuttaṃ. Brāhmaṇacārittassa bhāvitataṃ sandhāyāha “**brahmaloke nibbatto**”ti. **Taṃ pavattiṃ pucchīti** sutametaṃ mayā “mayhaṃ pitā sunakho hutvā nibbatto”ti, etaṃ Bhotā gotamena vuttanti, kimidaṃ vuttanti imaṃ pavattiṃ pucchi.

Tatheva vatvāti yathā sunakhassa vuttaṃ, tatheva vatvā. **Avisaṃvādanatthanti** “todeyyabrāhmaṇo sunakho jāto”ti attano vacanassa avisaṃvādanatthaṃ, visaṃvādanābhāvadassanattanti adhippāyo.

1. Subhasuttavaṇṇanā (Ka)

2. Saṃ 2. 377 piṭṭhe.

ñātomhi imināti iminā mama puttena mayhaṃ purimajātiyaṃ pitāti evaṃ ñāto amhīti jānitvā. Buddhānubhāvena kira sunakho tathā dasseti, na jātissaratāya. Bhagavantaṃ disvā bhukkaraṇaṃ pana purimajātisiddhavāsanāya. **Bhavapaṭicchannanti** bhavantarabhāvena paṭicchannaṃ. **Nāma**-saddo sambhāvane. **Paṭisandhi-antaranti** aññajātipaṭisandhiggahaṇena heṭṭhimajātaṃ gatiṃ. **Aṅgavijjāpāṭhako kiresa**, tena appāyukadīghāyukatādivasena cuddasa pañhe abhisankhari, evaṃ kirassa ahosi “imesaṃ sattānaṃ appāyukatādayo visesā aṅgapaccaṅgavasena sallakkhiyanti, na kho panetaṃ yuttaṃ ‘aṅgapaccaṅgāni yāva tesāṃ tesāṃ kāraṇaṃ’ti, tasmā bhavitabbamettha aññeneva kāraṇena, samaṇo gotamo taṃ kāraṇaṃ vibhajtvā kathessati, evāyaṃ sabbaññūti nicchayo me apaṇṇako bhavissati”ti. Apare pana bhaṇanti “tiracchānagataṃ manussaṃ vā āvisitvā icchitatthakasāvanaṃ nāma mahāmantavijjāvasena hoti, tasmā na ettāvata samaṇassa gotamassa sabbaññūtā sunicchitā hoti, yaṃ nūnāhaṃ kammaphalamassa uddissa pañhaṃ puccheyyaṃ, tattha ca me cittaṃ ārādhento pañhaṃ byākarissati, evāyaṃ sabbaññūti vinicchayo me bhavissatīti te pañhe pucchati”ti.

Bhaṇḍakanti sāpateyyaṃ, santakanti attho. Kammunā dātabbaṃ ādiyaṇtīti **kammadāyādā**, attanā katūpacitakammaphalabhāgīti attho. Taṃ pana kammadāyajjaṃ kāraṇopacārena vadanto “**kammaṃ etesaṃ dāyajjaṃ bhaṇḍakanti attho**”ti āha yathā “kusalānaṃ bhikkhave dhammānaṃ samādānāhetu evamidam puññaṃ pavaḍḍhati”ti¹. Yavati phalaṃ sabhāvato² bhinnampi abhinnaṃ viya missitaṃ hoti etenāti **yonīti** āha “**kammaṃ etesaṃ yoni kāraṇaṃ**”ti. Mamattavasena bajjhati sambajjhatīti **bandhu**, ñāti sālo hito ca. Kammaṃ pana ekantasambandhamevāti āha “**kammaṃ etesaṃ bandhū**”ti. **Paṭiṭṭhāti** avassayo. Kammasadiso hi sattānaṃ avassayo natthi, añño koci issaro brahmā vā na karoti tādisaṃ kattuṃ sajjitum asamatthabhāvato. Yaṃ panettha vattabbaṃ, taṃ **visuddhimaggasaṃvaṇṇanāyaṃ**³ vuttanayena veditabbaṃ. **Kammamevāti** kasmā avadhāritaṃ, nanu kilesāpi sattānaṃ hīnapaṇītabhāvakāraṇaṃ, na

1. Dī 3. 48 piṭṭhe.

2. Esānisamsabhāvato (Ka)

3. Visuddhi-Ṭī 2. 328, 381 piṭṭhādīsu.

kevalanti? Saccametaṃ, kilesapayogena vipākavaṭṭaṃ nibbattaṃ kammapavattiamevāti katvā vuttaṃ. “**Kathitassa atthaṃ na sañjānāsi**”¹ti saṅkhepato vatvā nanu bhagavā mahākāruṇiko paresaṃ ṇāpanatthameva dhammaṃ desetīti āha “**mānanissito kiresā**”²ti-ādi.

290. **Samattenā**ti pariyattena, yathā taṃ phalaṃ dātuṃ samatthaṃ hoti, evaṃ katena, upacitenāti attho. Tādisaṃ pana attano kicce anūnaṃ nāma hotīti āha “**paripuṇṇenā**”³ti. **Samādinnenā**ti ettha samādānaṃ nāma taṇhādiṭṭhihi gahaṇaṃ parāmasananti āha “**gahitena parāmaṭṭhenā**”⁴ti. Paṭipajjati etāya sugatiduggatīti **paṭipadā**, kammaṃ. Tathā hi taṃ “kammaṭṭho”⁵ti vuccati.

Esāti paṭipadā. Dubbalaṃ upaghātakameva siyāti upapīlakassa⁶ visayaṃ dassetuṃ “**balavakammenā**”⁷ti-ādi vuttaṃ. **Balavakammenā**ti puññakammena. **Vadati nāmā**ti vadanto viya hoti. **Nibbattāpeyyanti** kasmā vuttaṃ, nanu upapīlakasabhāvaṃ kammaṃ janakasabhāvaṃ na hotīti? Sabbametaṃ parikkappanavacanaṃ, yathā manussā paccatthikaṃ paṭipakkhaṃ kiñci kātuṃ asamatthāpi keci ālambanavasena samatthā viya attānaṃ dassenti, evaṃ sampadamidanti keci. Apare pana bhaṇanti—yassidaṃ kammaṃ vipākaṃ pīleti, sace tasmaṃ anokāse eva sayāṃ vipaccituṃ okāsaṃ labheyya, apāyesu eva taṃsamaṅgipuggalaṃ nibbattāpeyya, yasmā taṃ kammaṃ balavaṃ hutvā avasesapaccayasamavāyena vipaccituṃ āraddhaṃ, tasmā itaraṃ tassa vipākaṃ vibādhetvaṃ upapīlakaṃ nāma jātaṃ. Etadatthameva cettha “**balavakammena nibbattan**”⁸ti balavaggahaṇaṃ kataṃ. Kiccavasena hi nesaṃ kammānaṃ etā samaññā, yadidaṃ upapīlakaṃ upacchedakaṃ janakaṃ upatthambhakanti, na kusalāni viya upatthambhāni honti nibbattatthāya. **Pīletvā**ti viheṭhetvā paṭighātanādivasena ucchutelayantādayo viya ucchutīlādike vibādhetvā. **Nirojanti** nittejaṃ. **Niyūsanti** niraśaṃ. **Kasaṭanti** nissāraṃ. **Parissāyanti** upaddavaṃ.

Idāni parissayassa upanayanākāraṃ dassentena tattha “**dārakassā**”⁹ti-ādiṃ vatvā bhogānaṃ vināsanākāraṃ dassetuṃ puna “**dārakassā**”¹⁰ti-ādi vuttaṃ. **Kumbhadohanā**ti kumbhapūrakhīrā. **Gomaṇḍaleti** goyūthe.

1. Naññāsīti (Ka)

2. Upapīlikassa (Ka)

Aṭṭhusabhagamanam katvāti aṭṭha-usabhappamāṇam padesaṁ paccatthikaṁ uddissa dhanuggaho anuyāyim katvā. **Tanti saram. Aññoti** paccatthiko. **Tattheva pāteyya** accāsannaṁ katvā sarassa khittattā. **Vālamacchodakanti** makarādivālamacchavantaṁ udakaṁ.

Paṭisandhinibbattaṁ kammaṁ janakakammaṁ nāma paripuṇṇavipākadāyibhāvato, na pavattivipākamattanibbattaṁ. **Bhogasampadādīti ādi-**saddena ārogyasampadādiparivārasampadādīni gaṇhāti. Na dīghāyukatādīni hi appāyukatāsaṁvattanikena kammunā nibbattāni, aññaṁ dīghāyukatākaraṇena upatthambhetuṁ sakkoti, na atidubbaṇṇaṁ appesakkhaṁ nīcakulīnaṁ duppaññaṁ vā vaṇṇavantaṭādivasena. Tathā hi vakkhati “imasmiṁ pana pañhavissajjane”ti-ādi¹, taṁ pana nidassanavasena vuttanti daṭṭhabbaṁ.

Purimānīti upapīlakopacchedakāni. Upapīlakupaghātā nāma kuslavipākapaṭibhākāti adhippāyena “**dve akusalānevā**”ti vuttaṁ. **Upatthambhakaṁ kusalamevā**ti ettha yathā janakaṁ ubhayasabhāvaṁ, evaṁ itaresampi ubhayasabhāvatāya vuccamānāya na koci virodho. Devadattādīnaṁ hi nāgādīnaṁ ito anuppavacchitānaṁ petādīnaṁ² narakādīsu akusalakammavipākassa upatthambhanupapīlanupaghātānāni na na sambhavanti. Evañca katvā yā heṭṭhā bahūsu ānantariyesu ekena gahitapaṭisandhikassa itaresaṁ tassa anubalappadāyitā vuttā, sāpi samatthitā hoti. Yasmiṁ hi kamme kate janakanibbattaṁ kusalaphalaṁ vā akusalaphalaṁ vā byādhidhātusamatādinimittaṁ vibādhīyati, tamupatthambhakaṁ. Yasmiṁ pana kate jātisamatthassa paṭisandhiyaṁ pavattiyañca vipākakaṭattārūpānaṁ uppatti hoti, taṁ janakaṁ. Yasmiṁ pana kate aññaṇa janitassa iṭṭhassa vā aniṭṭhassa vā phalassa vibādhāvicchedapaccayānuppattiyā upabrūhanapaccayuppattiyā ca janakasāmatthiyānurūpaṁ parivutticiratarapabandhā hoti, etaṁ upatthambhakaṁ. Tathā yasmiṁ kate janakanibbattaṁ kusalaphalaṁ akusalaphalaṁ vā byādhidhātusamatādinimittaṁ vibādhīyati, taṁ upapīlakaṁ. Yasmiṁ pana kate janakasāmatthiyavasena ciratarapabandhārahampi samānaṁ phalaṁ vicchedakapaccayuppattiyā vicchijjati, taṁ upaghātakanti ayamettha sāro.

1. Ma-Ṭṭha 4. 181 piṭṭhe. 2. Anuppadinnayāpanakapetānañca (Am-Ṭṭi 2. 106 piṭṭhe.)

Tatthāti tesu kammesu. **Upacchedakakammenā**ti āyuno upaghātakakammena. Svāyamupaghātakabhāvo dvidhā icchitabboti taṃ dassetuṃ “**pāṇātipātina**”ti-ādi vuttaṃ. **Na sakkoti** pāṇātipātakammunā santānassa tathābhisaṅkhatattā. Yasmim̐ hi santāne nibbattaṃ, tassa tena abhisaṅkhatatā avassaṃ icchitabbā tattheva tassa vipākassa vinibandhanato. Etena kusalassa kammassa āyūhanakkhaṇeyeva pāṇātipāto tādissaṃ sāmattiyyupaghātaṃ karotīti dasseti, tato kammaṃ appaphalaṃ hoti. “**Dīghāyukā**”ti-ādinā upaghātasāmattihiyena khette uppannasassaṃ viya upapattiniyāmakā dhammāti dasseti. Upapattiniyatavisese vipaccituṃ okāse katonte eva kusalakamme ākaḍḍhiyamānapaṭisandhikaṃ pāṇātipātakammaṃ appāyukatthāya niyametīti āha “**paṭisandhimeva vā niyāmetvā appāyukaṃ karotī**”ti. Pāṇātipātacetanāya accantakaṭukavipākattā sanniṭṭhānacetanāya niraye nibbattati tassā atthassa khīṇābhāvato, itare pana na tathā bhāriyāti āha “**pubbā -pa- hotī**”ti. Idha pana yaṃ heṭṭhā vuttasadisāṃ, taṃ vuttanayena vedittabbaṃ.

Manussāmanussaparissayāti mānusakā amānusakā ca upaddavā. **Puratoti** pubbadvārato. **Pacchatoti** pacchimavatthuto. **Pavaṭṭamānā**ti parijanassa, devatānaṃ vā desena pavaṭṭamānā. **Parehī**ti purātanehi parehi. **Sammukhībhāvanti** sāmibhāvavasena paccakkhattaṃ. **Āharitvā denti** iṇāyikā. **Kammantā**ti vaṇijjādikammāni. **Apāṇātipātakammanti** pāṇātipātassa paṭipakkhabhūtaṃ kammaṃ, pāṇātipātā virativasena pavattitakammanti attho. **Dīghāyukasamvattanikaṃ hoti** vipākassa kamma sarikkhabhāvato. **Iminā nayanā**ti iminā appāyukadīghāyukasamvattanikesu kammesu yathāvuttena taṃsamvattanikavibhāvananayena.

Viheṭhanakammādīnipīti pi-saddena kodha-issāmanakamaccherathaddha-aviddasubhāvavasena pavattitakammāni saṅgaṇhāti. **Tathevā**ti yathā pāṇātipātakammaṃ atthato evaṃ vadati nāmāti vuttaṃ, tattheva **vadamānāni viya**. “Yaṃ yadevātipatthenti, sabbametenā labbhatī”ti¹ vacanato yathā sabbakusalaṃ sabbāsaṃ sampattīnaṃ upanissayo, evaṃ sabbaṃ akusalaṃ sabbāsaṃ vipattīnaṃ upanissayoti “**upapīlanena nibbhogataṃ āpādetvā**”ti-ādi

1. Khu 1. 10 piṭṭhe.

vuttaṃ. Tathā hi pāṇātipātakammavasenapi ayaṃ nayo dassito.

Aviheṭhanādīti ettha ādi-saddena akkodhana-anissāmanadāna-anatimānaviddasubhāvena pavattakammāni saṅgaṇhāti.

293. Issā mano etassāti **issāmanakoti** āha “**issāsampayuttacitto**”ti.

Upakkosantoti akkosavatthūhi akkosanto. **Issaṃ bandhatī**ti issaṃ anubandhati issāsahitameva cittaṃ anupavatteti. **Appesakkhoti** appānubhāvo appaññāto. Tenāha “**na paññāyati**”ti. Sā panassa appānubhāvataṃ parivārābhāvena pākaṭa hotīti āha “**appaparivāro**”ti.

294. **Macchariyavasena na dātā hotīti** sabbaso deyyadhammassa abhāvena na dātā na hoti. Amaccharī hi puggalo sati deyyadhamme yathārahaṃ detiyeva.

295. Abhivādetabbaṃ khattavasena matthakappattaṃ dassetuṃ “**buddhaṃ vā**”ti-ādi vuttaṃ. Aññepi mātupitujetṭhabhātārādayo abhivādanādi-arahā santi, tesu thaddhādivasena karaṇaṃ nīcakulasamvattanikameva. Na hi pavatte sakkā kātunti sambandho. Tena pavattivipākadāyino kammassa visayo esoti dasseti. Tenāha “**paṭisandhimeva panā**”ti-ādi.

296. **Aparipucchanenāti** aparipucchāmattena niraye na nibbattati, aparipucchāhetu pana kattabbākaraṇādīhi siyā nirayanibbattīti pāliyaṃ “na paripucchitā hoti”ti-ādi vuttanti dassento “**aparipucchako panā**”ti-ādimāha. **Yathānusandhiṃ pāpesīti** desanaṃ yathānusandhiniṭṭhānaṃ pāpesi. Sesaṃ vuttanayattā suviññeyyameva.

Cūḷakammavibhaṅgasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

6. Mahākammavibhaṅgasuttavaṇṇanā

298. Kammassa moghabhāvo nāma phalena tucchatā phalābhāvoti āha “**moghanti tucchaṃ aphalan**”ti. **Tathaṃ bhūtanti** saccasaddassa atthamāha.

Paribbājako pana “saccan”ti iminā tameva saphalanti vadati. Saphalaṃ hi kammaṃ satthu abhimatamanokammanti adhippāyo. **Idaṇca** “moghaṃ kāyakammaṃ”ti-ādi vacanaṃ. **Taṃ gahetvāti** paramparāya gahetvā. **Esāti** potaliputto paribbājako. **Abhisāññānirodhakathaṃ sandhāya vadati.** Sāpi hi titthiyānaṃ antare pākaṭā jātāti. **Theroti** samiddhitthero. Yathā bhagavatā vuttaṃ, tato ca aññathāva dosāropanabhayaena¹ gahetvā tato bhagavantaṃ thero rakkhatīti adhippāyena paribbājako “parirakkhitabbaṃ maññissatī”ti avocāti āha “**parirakkhitabbanti garahato mocanena rakkhitabban**”ti. Sañcetanā assa atthīti **sañcetanikaṃ.** **Kammanti** sañcetanikassapi kammaassa attano samaye icchitattā paribbājakena vuttaṃ.

Saṅkhatasaṅkhāratāya rūpameva “**tilamattampi saṅkhāran**”ti vuttaṃ. Tenāha “**maṇicakkhunāva passatī**”ti. **Samāgamadassanaṃ sandhāyāti** katthacipi tassa dassanaṃ sandhāya, na pariññādassanaṃ. Tenāha bhagavā “kuto panevarūpaṃ kathāsallāpan”ti.

299. **Vaṭṭadukkanti** saṃsāradukkhaṃ. **Kilesadukkanti** kilesasambhavarāgapariḷhadukkhaṃ. **Saṅkhāradukkanti** yadaniccaṃ, taṃ dukkhanti evaṃ vuttadukkhaṃ. **Sace bhāsitaṃ bhaveyyāti** imaṃ īdisaṃ dukkhaṃ sandhāya āyasmataṃ samiddhinā bhāsitaṃ siyā nu bhagavā, avibhajitvā byākaraṇaṃ yuttamevāti adhippāyo.

300. **Ummaṅganti** ummujjanaṃ, kathāmuḷhena² antaraṃ aññāṇavisayaapañhā³ ummaṅgaṃ. Tenāha “**pañhā-ummaṅgan**”ti. **Neva dibbacakkhunāti** kasmā vuttaṃ. Na hi taṃ ayoniso ummujjanaṃ dibbacakkhuvisayanti? Kāmaṃ cetam na dibbacakkhuvisayaṃ, dibbacakkhuparibhaṇḍaññāṇavisayaṃ pana siyāti tathā vuttaṃ. **Adhippāyenevāti** udāyittherassa adhippāyeneva gayhamānena taṃ ayoniso ummujjanaṃ aññāsi. **Sannisīdituṃ** pubbe nisinnākārena sannisīdituṃ **na sakkoti.** Samiddhittherena anabhisaṅkhatasseva atthassa kathitattā “**yaṃ abhūtaṃ, tadeva kathessatī**”ti vuttaṃ. Tenāha “ayoniso ummujjissatī”ti. **Tisso vedanā pucchitā** “kiṃ so vediyatī”ti avibhāgena vediyamānassa jotitattā. Sukhāya vedanāya hitanti **sukhavedaniyaṃ.**

1. Dosāropanavasena (Ka)

2. Yathālaṭṭhena (Ka)

3. Aññeyyavisesaññāya (Ka)

Tenāha “**sukhavedanāya paccayabhūtan**”ti. **Sesesūti** “**dukkhavedaniyan**”ti-ādīsu.

Heṭṭhā tikajjhānacetanāti ettha “kusalato”ti adhikārato rūpāvacarakusalato heṭṭhā tikajjhānacetanāti attho. **Etthāti** etesu kāmāvacararūpāvacarasukhavedaniyakammesu. **Adukkhamasukhampīti** pi-saddeha iṭṭhārammaṇe sukhampīti imamatthaṃ sampiṇḍeti.

Yadi kāyadvāre pavattato aññattha adukkhamasukhaṃ janeti, atha kasmā “**dukkhasseva jananato**”ti vuttanti āha “**sā pana vedanā**”ti-ādi.

Catutthajjhānacetanāti ettha arūpāvacarakusalacetanātipi vattabbaṃ. Yathā hi “kāyena vācāya manasā”ti ettha yathālābhaggaṇavasena manasā sukhavedaniyaṃ adukkhamasukhavedaniyanti ayamatto arūpāvacara-kusalepi labbhatīti sukhampi janeti ukkaṭṭhassa ñāṇasampayuttakusalassa soḷasavipākacittanibbattanato, ayañca nayo heṭṭhā “**adukkhamasukhampī**”ti etthāpi vattabbo. Pubbe pariyāyato dukkhavedanā vuttā, suttantasamvannaṃ hesāti idāni nippariyāyato puna dassetuṃ “**apicā**”ti-ādi vuttaṃ. Tena ettha dukkhavedaniyaṃ pavattivaseneva vaṭṭatīti. **Etassāti** dukkhavedaniyassa pavattivaseneva yujjamānattā etassa vasena sabbaṃ sukhavedaniyaṃ adukkhamasukhavedaniyañca pavattivaseneva vattum vaṭṭati.

Ālayoti abhiruci. **Mahākammavibhaṅgañāṇanti** mahati kammavibhajane ñāṇaṃ, mahantaṃ vā kammavibhajanañāṇaṃ. Bhājanaṃ nāma niddeso, ayaṃ pana uddesoti katvā āha “**katame cattāro -pa- mātikāṭṭhapanan**”ti.

301. **Pāṭiyekko anusandhi** yathā-uddiṭṭhassa mahākammavibhaṅga-ñāṇassa abhājanabhāvato, pucchānusandhi-ajjhāsayaṇanusandhīsu ca anantogadhattā. Tenāha “**idaṃ hī**”ti-ādi. **Idaṃ ārammaṇaṃ katvāti** idha “pāṇātipātīṃ adinnādāyīn”ti-ādinā puggalādhīṭṭhānena vuttaṃ kammavibhaṅgaṃ ārabba. **Imaṃ paccayaṃ labhitvāti** tasseva vevacanaṃ. **Idaṃ dassanaṃ gaṇhantīti** idaṃ “atthi kira bho pāpakāni kammāni, natthi kira bho pāpakāni kammāni”ti ca ādīni hatthidassaka-andhā viya diṭṭhamatte eva ṭhatvā acittakadassanañca gaṇhanti. Vīriyaṃ kilesānaṃ ātāpanavasena **ātappaṃ**, tadeva padahavasena

padhānaṃ, punappunaṃ yuñjanavasena **anuyogo**, tathā bhāvanāya nappamajjati etenāti **appamādo**, sammā yoniso manasi karoti etenāti **sammāmanasikāro**ti vuccatīti adhippāyena “**pañcapi vīriyas**seva **nāmāni**”ti āha. **Appamādo** vā satiyā avippavāso. Yasmim manasikāre sati tassa dibbacakkhuñāṇaṃ ijjhati, ayamettha sammāmanasikāroti ettha attho datṭhabbo. **Cetosamādhinti** dibbacakkhuñāṇasahagataṃ cittasamādhim. Tenāha “**dibbacakkhusamādhin**”ti. **Aññathā**ti akusalakammakaraṇato aññathā, taṃ pana kusalakammakaraṇaṃ hotīti āha “**ye dasannaṃ kusalaṇaṃ kamm**pathānaṃ **pūritattā**”ti. **Diṭṭhithāmenā**ti diṭṭhivasena diṭṭhibalena. **Diṭṭhiparāmāsenā**ti diṭṭhivasena dhammasabhāvaṃ atikkamitvā parāmāsenā. **Adhiṭṭhahitvā**ti “idameva saccaṃ, moghamaññaṃ”ti adhiṭṭhāya abhinivisitvā. **Ādiyitvā**ti daḥhaggāhaṃ vahetvā. **Voharatī**ti attano gahitaggahaṇaṃ paresaṃ dīpento voharati.

302. **Tatrānandā**ti ettha **iti**-saddo ādi-attho. **Idampī**ti idaṃ vacanaṃ, “tatrānandā”ti evamādivacanampīti attho. **Na mahākammavibhaṅgañāṇassa bhājanaṃ** tassa aniddesabhāvato. **Assā**ti mahākammavibhaṅgañāṇassa **mātikāṭṭhapanameva** dibbacakkhukānaṃ samaṇabrāhmaṇānaṃ vasena anuññātabbassa ca dassanavasena uddesabhāvato. Tenāha “**ettha panā**”ti-ādi. Tattha **ettha panā**ti “tatrānandā”ti-ādi-pāṭhe. **Etesaṃ dibbacakkhukānanti** etesaṃ heṭṭhā catūsopi vāresu āgatānaṃ dibbacakkhukānaṃ. **Ettakā**ti ekacchiyā saccagirā. **Anuññātā**ti anujānitā. **Ananuññātā**ti paṭikkhepitā. Idha ananuññātamukhena dīpitaṃ ananuññātabhāvamattaṃ. **Tatrānandā**ti-ādike **tatrā**ti niddharaṇe bhumanti dassento “**tesu catūsu samaṇabrāhmaṇesū**”ti āha. **Idaṃ vacanaṃ** “atthi kira bho -pa- vipāko”ti idaṃ evaṃ vuttaṃ. **Assā**ti tathāvādino samaṇabrāhmaṇassa. **Aññenākārenā**ti “yo kira bho”ti-ādinā vuttakāraṇato aññena kāraṇena. **Dvīsu ṭhānesū**ti “atthi kira bho -pa- vipāko”ti ca, “apāyaṃ -pa- nirayaṃ upapannaṃ”ti ca imesu dvīsu pāṭhamadesesu. **Anuññātā** tadatthassa atthibhāvato. Imesu dvīsu pāṭhapadesesu. **Anuññātā** tadatthassa atthibhāvato. **Tīsu ṭhānesū**ti “yo kira bho -pa- nirayaṃ upapajjati”, “yampi so -pa- te sañjānanti”, “yampi so yadeva -pa- moghamaññaṃ”ti

imesu tīsu pāṭhapadesesu. **Ananuññātā** tadatthassānekantikattā micchābhinivesato ca. Tenāha bhagavā “aññathā hi Ānanda tathāgatassa mahākammavibhaṅgañāṇan”ti. Yathā te appahīnavipallāsā padesañāṇasamaṇabrāhmaṇā kammavibhaṅgaṃ sañjānanti, tato aññathāva sabbaso pahīnavipallāsassa tathā āgamanādi-atthena Tathāgatassa sammāsambuddhassa mahākammavibhaṅgañāṇaṃ hotīti attho.

303. Iminā dibbacakkhukena yaṃ kammaṃ karonto diṭṭho, tato pubbeti yojanā. **Tatoti** tato kariyamānakammato pubbe. **Khandoti** kumāro. **Sivoti** issaro. **Pitāmahoti** brahmā. **Issarādīhi**ti issarabrahmapajāpati-ādīhi. **Visatṭhoti** nimmito. **Micchādassanenāti** micchādassanavasena. **Yanti** yaṃ kammaṃ. **Tatthāti** tesu pāṇātipātādivasena pavattakammesu. **Diṭṭheva dhammeti** tasmiṃyeva attabhāve vipākaṃ paṭisaṃvedetīti yojanā. **Upapajjivāti** dutiyabhava nibbattivā. **Aparasmim pariyāyeti** aññasmiṃ yattha katthaci bhava.

Ekaṃ kammarāsinti pāṇātipātādibhedena ekaṃ kammamudāyaṃ. **Ekaṃ vipākarāsinti** tasseva aṅgena ekaṃ vipākasamudāyaṃ. **Imināti** yathāvuttena dibbacakkhukena samaṇena brāhmaṇena vā adiṭṭhā. **Tayoti** “pubbe vāssa taṃ kataṃ hotī”ti-ādinā vuttā tayo. **Dve vipākarāsīti** diṭṭhadhammavedaniyo aparāpariyāyavedaniyoti dve vipākarāsī. Upapajjavedaniyaṃ pana tena diṭṭhaṃ, tasmā “dve”ti vuttaṃ. Diṭṭho eko, adiṭṭhā tayoti **diṭṭhe ca adiṭṭhe ca cattāro kammarāsī**, tathā diṭṭho eko, adiṭṭhā dveti **tayo vipākarāsī**. **Imāni satta ṭhānānīti** yathāvuttāni satta ñāṇassa pavattanaṭṭhānāni. “Imassa nāma kammassa idaṃ phalaṃ nibbattan”ti kammassa, phalassa vā adiṭṭhattā “**dutiyavāre dibbacakkhukena kiñci na diṭṭhan**”ti vuttaṃ. Paṭhamam vuttanayena tatyo kammarāsī veditabbā, idha dibbacakkhukena diṭṭhassa abhāvato “**paccattaṭṭhānānī**”ti vuttaṃ.

Bhavati vaḍḍhati etenāti bhabbam, vaḍḍhinimittam. Na bhabbam abhabbanti āha “**bhūtavirahitan**”ti. Attano phale bhāsanam dibbanam ābhāsananti āha “**ābhāsati abhibhavati paṭibāhatī**”ti. **Balavakammanti** mahāsāvajjam kammaṃ garusamāsevitādibhedam. **Āsanneti** maraṇe, abhiṇham upaṭṭhānena

vā tassa maraṇacittassa **āsanne**. **Balavakammanti** garusamāsevitatādivasena valavaṃ kusalakammaṃ. **Dubbalakammassāti** attano dubbalassa. **Āsanne kusalaṃ katanti** idhāpi āsannatā pubbe vuttanayeneva veditabbā.

Upaṭṭhānākārenāti maraṇassa āsannakāle kammaṣṣa upaṭṭhānākārena. **Tassāti** tassa puggalassa. Nibbattikāraṇabhūtaṃ hutvā upaṭṭhāti akusalanti yojanā. Titthiyā kammantaravipākantaresu akusalatāya yaṃ kiñci kammaṃ yassa kassaci vipākassa kāraṇaṃ katvā gaṇhanti hatthidassaka-andhādayo viya dīṭṭhamattābhinivesinoti “**aññatitthiyā -pa- upaṭṭhātī**”ti vuttaṃ. **Itarasminti** bhabbañceva bhabbābhāsañca, bhabbaṃ abhabbābhāsanti imasmim dvaye. **Eseva nayo** paṭhamadutiyapuggalavasena purimānaṃ dvinnāṃ kammānaṃ yojanānayo vutto upaṭṭhānākāravasena ayemeva tatiyacatutthapuggalavasena pacchimānaṃ dvinnāṃ kammānaṃ yojanānayo. Tatiyassa hi kammaṣṣa kusalattā tassa ca sagge nibbattattā tattha kāraṇabhūtaṃ kusalaṃ hutvā upaṭṭhāti, tathā catutthassapi kammaṣṣa kusalattā, tassa pana niraye nibbattattā tattha nibbattikāraṇabhūtaṃ aññatitthiyānaṃ akusalaṃ hutvā upaṭṭhātīti. Yaṃ panettha atthato avibhattaṃ, taṃ suviññeyyameva.

Mahākammavibhaṅgasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

7. Saḷāyatanavibhaṅgasuttavaṇṇanā

304. **Veditabbānī**ti ettha yathā viditāni cha ajjhattikāni āyatanāni vaṭṭadukkkhasamatikkāmāya honti, tathā vedanaṃ adhippetanti āha “**sahavipassanena maggena jānitabbānī**”ti. Tattha vipassanāya ārammaṇato maggena asammohato jānanaṃ daṭṭhabbaṃ. Sesapadesupi eseva nayo. Mano savisesaṃ upavicarati ārammaṇe pavattati etehīti **manopavicārā**, vitakkavicārā. Ārammaṇe hi abhiniropanānumajjanehi vitakkavicārehi saha cittaṃ pavattati, na tabbiraḥitaṃ. Tenāha “**vitakkavicārā**”ti-ādi. Sattā pajjanti etehi yathārahaṃ vaṭṭaṃ vivaṭṭaṇcāti

sattapadā, gehanissitā vaṭṭapadā. Yoggānaṃ damana-ācariyā **yoggācariyā**. Tenāha “**dametabbadamakānaṃ**”ti. **Sesanti** vuttāvasesaṃ ekasattatividhaviññāṇaṃ saphassarūpakasseva adhippetattā.

305. **Idhā**ti imissaṃ chaviññāṇakāyadesanāyaṃ. Manodhātuttayavinimuttameva manoviññāṇadhātūhi veditabbaṃ.

Cakkhumhi samphassoti cakkhum nissāya uppanno samphasso. Tenāha “**cakkhuviññāṇasampayuttasamphassassetāṃ adhivacanaṃ**”ti.

Yathā kevalena viññāṇena rūpadassanaṃ na hoti, evaṃ kevalena cakkhupasādenapīti vuttaṃ “**cakkhuviññāṇenā**”ti. Tena pāḷiyaṃ **cakkhunā**ti nissayamukhena nissitakiccaṃ vuttanti dasseti. **Ārammaṇavasena**ti ārammaṇapaccayabhāvena. “Upavicarati”cceva kasmā vuttaṃ, nanu tattha vitakkabyāpāropi atthīti? Saccam atthi, so panettha taggatikoti āha “**vitakko taṃsampayutto cā**”ti. Sampayuttadhammānampi upavicaraṇaṃ vitakkavicārāṇamevettha kiccanti “**vitakkavicārasaṅkhātā manopavicārā**”ti vuttaṃ. Somanassayutto upavicāro **somanassūpavicāro** yathā “**ājaññaratho**”ti āha “**somanassena saddhin**”ti-ādi.

306. Upavicārāṇaṃ upassayaṭṭhena gehaṃ viyati gehaṃ, rūpādayoti āha “**gehassitānīti kāmaguṇanissitānī**”ti. Niccasaññādinikkhamanato nekkhammaṃ vipassanāti “**nekkhammassitānīti vipassanānissitānī**”ti vuttaṃ. **Itthānanti** kasivañijjādivasena pariyiṭṭhānanti āha “**pariyesitānaṃ**”ti. Piyabhāvo pana kantasaddeneva kathitoti kāmītābbānaṃ mano rametīti **manoramānaṃ**. Lokena āmasīyatīti **lokāmisāṃ**, taṇhā tāya gahetabbatāya iṭṭhabhāvāpādanena paṭisaṅkhatatāya ca **paṭisaṃyuttānaṃ**. **Atīte kathaṃ uppajjati** ārammaṇika-anubhavanassa asambhavatoti adhippāyo. Edisaṃ anussaraṇaṃ diṭṭhaggahaṇānussarena ca hotīti dassetuṃ “**yathāhan**”ti-ādi vuttaṃ.

Aniccākāraṇti hutvā abhāvākāraṃ. **Vipariṇāma**virāganirodhanti jarāya maraṇena cāti dvedhā vipariṇāmetabbañceva, tato eva palokitaṃ bhaṅgañca. Aṭṭhakathāyaṃ pana yasmā uppannaṃ rūpaṃ tenevākārena na

tiṭṭhati, atha kho uppādāvatthāsāṅkhātāṃ pakatiṃ vijahati, vijahitaṇca jarāvatthāya tato vigacchati, vigacchantaṇca bhaṅgupattiyā nirujjhatīti imaṃ viśesaṃ dassetuṃ **“pakativijahanenā”**ti-ādi vuttaṃ. Kāmañcetha **“yathābhūtaṃ sammappaññāya passato”**ti vuttaṃ, anubodhaññāṇaṃ pana adhippetāṃ vīthipaṭipannāya vipassanāya vasesnāti **“vipassanāpaññāya”**ti vuttaṃ upavicāraniddesabhāvato. Tathā hi vakkhati **“chasu dvāresu iṭṭhārammaṇe āpāthagate”**ti-ādi. **Saṅkhārānaṃ bhedaṃ passatoti** sabbesaṃ saṅkhārānaṃ khaṇe khaṇe bhijjanasabhāvaṃ vīthipaṭipannena vipassanāññāṇena passato. Tenāha **“saṅkhāragatamhi tikkhe”**ti-ādi. Tattha **saṅkhāragatamhīti** saṅkhāragate viśayabhūte. **Tikkheti** bhāvanābalena indriyānaṇca samatāya tibbe. **Sūreti** paṭipakkhehi anabhibhūtatāya, tesaṇca abhibhavanasamatthatāya viśade paṭubhūte pavattante.

Kilesānaṃ vikkhambhanavasena vūpasantatāya **santacittassa**, saṃsāre bhayassa ikkhanato **bhikkhuno**, uttarimanussadhammasannissitattā **amānusi ratīti** vivekarati nekkhammarati. **Yato yatoti** yathā yathā nayavipassanādīsu yena yena sammasanākārenāti attho. **Khandhānaṃ udayabbayanti** pañcapādānakkhandhānaṃ uppādaṇca bhaṅgaṇca. **Amatantaṃ vijānanti** vijānantānaṃ viññūnaṃ āraddhavipassanānaṃ taṃ pītipāmojjaṃ amatādhigamahetutāya amatanti veditabbaṃ.

Chasu dvāresu iṭṭhārammaṇe āpāthagateti rūpādivasena chabbidhe iṭṭhārammaṇe yathārahaṃ chasu dvāresu āpāthagate. Viśaye cetāṃ bhumavacanaṃ.

307. **Paccuppannanti** santatipaccuppannaṃ. **Anuttaravimokkho nāma arahattaṃ** idha adhippetāṃ ukkaṭṭhaniddesena. Kathaṃ pana tattha pitāṃ upaṭṭhapeti, na hi adhigataṃ arahattaṃ ārammaṇaṃ hoti, na ca taṃ ārabha piḥā pavattatīti? Ko vā evamāha **“arahattaṃ ārammaṇaṃ katvā piḥaṃ upaṭṭhapeti”**ti. Anussutiladdhaṃ pana parikappasiddhaṃ arahattaṃ uddissa patthanāṃ ṭhapeti, tattha cittaṃ paṇidhati. Tenāha bhagavā **“kudāssu nāmāhaṃ tadāyatanāṃ upasampajja viharissāmī”**ti. **Āyatananti** arahattameva chaḷaṅgasamannāgamādikāraṇabhāvato, manāyatanadhammāyatanabhāvato ca tathā vuttaṃ, taṃ panetaṃ

domanassam patthanam paṭṭhapentassa uppajjati patthanāya sahāvattanato. Na hi lobhadosānam saha vutti atthi. **Patthanāmūlakattāti** iminā upaṭṭhāpayato padassa hetu-atthajotakatamāha. **Evanti** “kudāssu nāmā”ti-ādinā vuttakārena. **Ussukkāpetunti** yathā maggena ghaṭeti, evam ussukkāpetum.

308. **Aññānupekkhāti** aññānasahitā upekkhā asamapekkhanapavattā. Tena tena maggodhinā tassa apāyagamanīyakilesodhissa anavasesato jitattā khīṇāsavo nippariyāyato odhijino nāma, tadabhāvato puthujjano nippariyāyatova anodhijino nāma, sekho pana siyā pariyāyato odhijinoti tampi nivattento “**akhīṇāsavassāti attho**”ti āha. **Āyatiṃ vipākaṃ jinitvāti** appavattikaraṇavasena sabbaso āyatiṃ vipākaṃ jinitvā ṭhitattā khīṇāsavova nippariyāyato vipākajino nāma, tadabhāvato puthujjano nippariyāyato avipākajino nāma, sekho pana siyā pariyāyato vipākajinoti tampi nivattento “**akhīṇāsavasasevāti attho**”ti āha. Apassantassa rūpanti pālito padaṃ ānetvā sambandhitabbaṃ. Pāliyaṃ pubbe “puthujjanassā”ti vatvā puna “assutavato puthujjanassā”ti vacanaṃ andhaputhujjanassāyaṃ upekkhā, na kalyāṇaputhujjanassāti dassanatthaṃ. Gehassitā upekkhā hi yaṃ kiñci ārammaṇavatthum apekkhasseva, na nirapekkhassāti iṭṭhe, iṭṭhamajjhatte vā ārammaṇe siyāti vuttaṃ “**iṭṭhārammaṇe āpāthagate**”ti. Aññāṇena pana tattha ajjupekkhanākārappatti hoti. Tenāha “**gulaṇḍake**”ti-ādi.

Iṭṭhe arajjantassa anīṭṭhe adussantassāti idaṃ yebhuyyena sattānaṃ iṭṭhe rajjanaṃ, anīṭṭhe dussananti katvā vuttaṃ. Ayonisomanasikāro hi taṃtaṃārammaṇavasena na katthacipi javananiyamaṃ karotīti vuttaviparītepi ārammaṇe rajjanadussanaṃ sambhavati, tathāpissa rajjanadussanaṃ atthato paṭikkhittamevāti daṭṭhabbaṃ. **Asamapekkhaneti** asamaṃ ayuttadassane ayoniso sammohapubbakaṃ ārammaṇassa gahaṇe.

309. **Pavattanavasenāti** uppādanavasena ceva bahulīkaraṇavasena ca. **Nissāya ceva āgamma cāti** āgamaṇaṭṭhānabhūte nissayapaccayabhūte

ca katvā. **Atikkantāni nāma honti** vikkhambhanena ussārentā samussārentā.

Somanassabhāvasāmaññaṃ gahetvā “**sarikkhakeneva sarikkhakam jahāpetvā**”ti vuttaṃ. Idhāpi pahāyakam nāma pahātabbato balavameva, saṃkilesadhammānaṃ balavabhāvato sātisayam pana balavabhāvaṃ sandhāya “**idāni balavatā**”ti-ādi vuttaṃ. Balavabhāvato vodānadhammānaṃ adhigamassa adhippetattā hettha nekkhammassitadomanassānampi pahānaṃ jotitaṃ.

Upekkhāya pahāyakabhāvena adhippetattā “**upekkhākathā veditabbā**”ti vuttaṃ. Jhānassa alābhino ca lābhino ca pakīṇṇakasaṅkhārasammasanaṃ sandhāya “**suddhasaṅkhāre ca pādake katvā**”ti. **Upekkhāsahagatā**ti bhāvanāya paṇṇabhāvaṃ āgamma kadāci ajjhupekkhanavasena hi sammasanaṃ hotīti. Pādakajjhānavasena, sammasitadhammavasena vā āgamanavipassanāya bahulaṃ somanassasahagatabhāvato “**vuṭṭhānagāminī pana vipassanā somanassasahagatāvā**”ti niyametvā vuttaṃ. **Upekkhāsahagatā** hotīti etthāpi eseva nayo. **Catutthajjhānādīnī** ādi-saddena arūpajjhānāni saṅgaṇhāti. **Purimasadisāvā**ti purimasadisā eva, upekkhāsahagatā vā hoti somanassasahagatā vāti attho. **Idaṃ sandhāyā**ti yaṃ catutthajjhānādipādakato eva upekkhāsahagataṃ vuṭṭhānagāminivipassanaṃ nissāya somanassasahagatāya vipassanāya pahānaṃ, idaṃ sandhāya. **Pahānanti** cettha samatikkamalakkhaṇaṃ veditabbaṃ.

Etaṃ visesaṃ vipassanāya āvajjanaṭṭhānabhūtaṃ¹. Vuṭṭhānagāminiyā āsanne samāpannajjhānavipassanā pādakajjhānavipassanā, sammasitadhammoti **vipassanāya ārammaṇabhūtā khandhā**. **Puggalajjhāsayoti** pādakajjhānassa sammasitajjhānassa ca bhede sati paṭipajjanakassa puggalassa “aho vata mayhaṃ pañcaṅgikaṃ jhānaṃ bhaveyya caturaṅgikaṃ”ti-ādinā pubbe pavatta-ajjhāsayo. **Tesampi vādeti** ettha paṭhamatheravāde. **Ayameva -pa- niyame**ti tato tato dutyādipādakajjhānato uppannassa saṅkhārupekkhāñāṇassa

1. Avijjāṭṭhānabhūtaṃ āviñjhaṭṭhānabhūtaṃ (Ka)

pādakajjhānātikkantānaṃ aṅgānaṃ asaṃpajjitukāmatā
virāgabdhāvanābhāvato itarassa ca atabbhāvato. Eteneva hi paṭhamatheravāde
apādakapaṭhamajjhānapādakamaggā paṭhamajjhānikāva honti, itare ca
dutiyaajjhānikādimaggā pādakajjhānavipassanāniyamehi taṃtaṃjhānikāva.
Evaṃ sesavādesupi vipassanāniyamo yathāsambhavaṃ yojetabbo. Tenāha
“tesampi vāde ayameva pubbabhāge vuṭṭhānagāminivipassanāva
niyameti”ti. **Vuttāva**, tasmā na idha vattabbāti adhippāyo.

310. **Nānattāti** kāmāvacarādikusalādivibhāgato nānāvidhā. Tenāha
“**anekappakārā**”ti. **Nānattasitāti** rūpasaddādinānārammaṇanissayā. **Ekattā**
ekasabhāvā jātibhūmi-ādivibhāgābhāvato. **Ekārammaṇanissitāti**
ekappakāreneva ārammaṇe pavattā. **Heṭṭhā aññāṇupekkhā vuttā** “bālassa
muḷhassā”ti-ādinā¹. **Upari chaḷaṅgupekkhā vakkhati** “upekkhako viharatī”ti-
ādinā². **Dve upekkhā gahitā** dvinnampi ekattā, ekajjhaṃ gahetabbato,
nānattasitāya upekkhāya pakāsitaabhāvato ca.

Aññāṇupekkhā aññā saddādāsu tattha tattheva vijjamaṇattā. **Rūpesūti** ca
iminā na kevalaṃ rūpāyatanavisesā eva gahitā, atha kho kaṣiṇarūpānipīti
āha “**rūpe upekkhābhāvaṇca aññā**”ti-ādi. Ekattasitabhāvopi idha
ekattavisayasampayogavaseneva icchito, na ārammaṇavasena cāti dassetuṃ
“**yasmā panā**”ti-ādi vuttaṃ. Tenevāha “**tatthā**”ti-ādi. **Sampayuttavasenāti**
sampayogavasena. Ākāśānañcāyatanaṃ nissayatīti **ākāsānañcāyatananissitā**,
ākāsānañcāyatanakhandhanissitā. **Sesāsupīti** viññāṇañcāyatananissitādisupi.

Arūpāvacaravipassanupekkhāyāti arūpāvacaradhammārammaṇāya
vipassanupekkhāya. **Rūpāvacaravipassanupekkhanti** etthāpi eseva nayo.
Tāya kāmārūpārūpabhedāya taṇhāya nibbattāti tammayā,
tebhūmakadhammā, tesāṃ bhāvo **tammayatā**, taṇhā, yassa guṇassa vasena
atthe saddaniveso, tadabhidhānakoti āha “**tammayatā nāma**

1. Ma 3. 261 piṭṭhe.

2. Ma 3. 264 piṭṭhe.

taṇhā”ti. **Atammayatā** tammayatāya paṭipakkhoti katvā. **Vipassanupekkhanti** “yadatthi yaṃ bhūtaṃ, taṃ pajahati upekkhaṃ paṭilabhatī”ti¹ evamāgataṃ saṅkhāravicinane majjhatabhūtaṃ upekkhaṃ.

311. **Yadariyoti** ettha **da-kāro** padasandhikaro, upayogaputhuvacane ca **ya-saddoti** dassento “**ye satipaṭṭhāne ariyo**”ti āha. Kāmaṃ “ariyo”ti padaṃ sabbesampi paṭividdhasaccānaṃ sādharmaṇaṃ, vakkhamānassa pana visesassa buddhāveṇikattā “**ariyo sammāsambuddho**”ti vuttaṃ. Na hi paccekabuddhādīnaṃ ayamānubhāvo atthi. **Tīsu ṭhānesūti** na sussūsantīti vā, ekacce na sussūsanti ekacce sussūsantīti vā, sussūsantīti vā paṭipannāpaṭipannānaṃ sāvakaṇaṃ paṭipattisaṅkhātesu tīsu satipaṭṭhānesu. **Satiṃ paṭṭhapentoti** paṭighānunaṃyehi anavassutattā tadubhayanivattattā sabbadā satiṃ upaṭṭhapento. Buddhānameva sā niccaṃ upaṭṭhitasatitā, na itaresaṃ āveṇikadhammabhāvato. Ādarena sotumicchā idha sussūsāti tadabhāvaṃ dassento “**saddahitvā sotaṃ na icchantī**”ti āha. **Na aññāti** “na aññāyā”ti vattabbe yakāralopena niddesoti āha “**na jānanatthāyā**”ti. Sattu ovādassa anādiyanaṃ eva **vokkamananti** āha “**atikkamitvā -pa- maññanti**”ti.

Gehassitadomanassavasenāti idaṃ idha paṭikkhipitabbamattadassanapadaṃ daṭṭhabbaṃ. Nekkhammassitadomanassassapi satthu pasaṅgavasena “na ceva attamano hotī”ti attamanapaṭikkhepena anattamanatā vuttā viya hotīti taṃ paṭisedhento “**appaṭito hotīti na evamattho daṭṭhabbo**”ti. Tassa setughātohi tathāgatānaṃ. Yadi evaṃ kasmā attamanatāpaṭikkhepoti āha “**appaṭipannakesu pana anattamanatākāraṇassa abhāvenetaṃ vuttan**”ti. **Paṭigha-avassavenāti** chahi dvārehi paṭighavissandanena, paṭighappavattiyāti attho. **Uppilāvitoti** na evamattho daṭṭhabbo uppilāvitattassa bodhimūle eva pahīnattā. **Paṭipannakesūti** idaṃ adhikāravasena vuttaṃ, appaṭipannakesupi tathāgatassa anattamanatākāraṇaṃ nattheva. **Etaṃ vuttanti** etaṃ “attamano ceva hotī”ti-ādivacanāṃ

1. Ma 3. 15; Am 2. 450 piṭṭhesu.

vuttaṃ sāvakaṇaṃ sammāpaṭipattiyā satthu anavajjāya cittārādhanaṃ sambhavato.

312. **Damitoti** nibbisevanabhāvāpādanena sikkhāpito.

Iriyāpathaparivattanavasena aparivattitvā ekadisāya eva sattadisāvidhānassa idhādhippetattā sārītānaṃ hatthidammādīnaṃ ekadisādhāvanampi anivattanavaseneva yuttanti āha “**anivattitvā dhāvanto ekaṃyeva disaṃ dhāvati**”ti. **Kāyena anivattitvāvāti** kāyena aparivattitvā eva.

Vimokkhavasena aṭṭha disā vidhāvati, na puratthimādidisāvasena.

Ekappahārenevāti ekaṇihāreneva, ekasmiṃyeva vā divase ekabhāgena.

“Pahāro”ti hi divasassa tatiyo bhāgo vuccati. Vidhāvanañcetha

jhānasamāpajjanavasena akalaṅkamappatisātaṃ javanacittapavattanti āha “**samā pajjatiyevā**”ti. Sesam suviññeyyameva.

Salāyatanavibhaṅgasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanaṃ samattā.

8. Uddesavibhaṅgasuttavaṇṇanā

313. Desetabbassa atthassa uddisaṇaṃ **uddeso**, vibhajanaṃ **vibhaṅgoti** āha “**mātikaṇca vibhajanaṇcā**”ti. **Tuleyyāti**-ādīni cattāripi padāni paññāvevacanāni. Atha vā **tuleyyāti** tulanabhūtāya paññāya tassa dhammassa paggaḥādividhinā parituleyya. **Tīreyyāti** tīraṇabhūtāya paññāya tattha ñāṇakiriyāsamāpanavasena tīreyya. **Pariggaṇheyyāti** tathāsamāpanno ānisaṃse assāda-ādīnave ca vicineyya. **Paricchindeyyāti** paricchindabhūtena ñāṇena atthaṃ paricchinditvā jāneyya. **Ārammaṇesūti** rūpādiputhuttārammaṇesu. **Nikantivasenāti** nikāmanavasena apekkhāvasena. **Tiṭṭhamānanti** pavattamānaṃ. **Gocarajjhatteti** jhānārammaṇabhūte. Taṃ hi bhāvanācittena bhihhuyya avissajjitvā gayhamānaṃ ajjhataṃ viya hotīti “gocarajjhattan”ti vuccati. Bhāvanaṃ āradhassa bhikkhuno yadi bhāvanārammaṇe nikanti uppajjeyya, tāya nikantiyā upari bhāvanaṃ vissajjetvā cittasaṃkocavasena saṇṭhitaṃ nāma, tadabhāvena **asaṇṭhitaṃ** nāma hotīti “ajjhataṃ asaṇṭhitan”ti vuttanti dassento “**gocarajjhatte nikantivasena**

asaṇṭhitan”ti āha. Tathā hi vakkhati “nikantivasena hi atitṭhamānaṃ hānabhāgiyaṃ na hoti, visesabhāgiyameva hoti”ti. **Aggahetvā**ti rūpādīsu kiñci taṇhādiggāhavasena aggahetvā. Tathā aggahaṇeneva hi taṇhāparitāsādivasena na paritasseyya. **Avasesassa ca dukkhassā**ti sokādidukkhassa. **Avasesassa ca dukkhassā**ti vā jātijarāmarasāsīsenā vipākadukkhassa gahitattā kilesadukkhassa ceva saṃsāradukkhassa cāti attho.

316. Rūpameva kilesupattiyā kāraṇabhāvato **rūpanimittam**.
Rāgādivasena taṃ anudhāvatīti **rūpanimittānusārī**.

318. **Nikantivasena asaṇṭhitan**ti apekkhāvasena saṇṭhitaṃ nikantiṃ pahāya pavattamānaṃ upari visesāvahatoti. Tenāha “**nikantivasena hī**”ti-ādi.

320. **Aggahetvā aparitassanā**ti pañcupādānakkhandhe “etaṃ mamā”ti-ādinā taṇhādiggāhavasena upādiyivā taṇhāparitāsādivasena paritassanā, vuttavipariyāyena aggahetvā aparitassanā veditabbā. **Katham panesā anupādāparitassanā hotī**ti mahātherassa adhippāyaṃ vivarituṃ codanaṃ samuṭṭhapeti. **Upādātabbassa abhāvatoti** tassa anupādāparitassanābhāve kāraṇavacanāṃ. **Yadi hī**ti-ādi tassa samatthanāṃ. **Upādāparitassanāva assa** tathā upādātabbassa tatheva upādinattā. **Evanti** niccādi-ākārena. **Upādināpī**ti gahitaparāmatṭhāpi **anupādināvahonti** ayoniso gahitattā, viññūsu nissāya jānitabbattā ca. **Diṭṭhivasenā**ti micchādiṭṭhiyā gahaṇākāravasena, tassa pana ayathābhūtagāhitāya paramatthato ca abhāvato. **Atthatoti** paramatthato. **Anupādāparitassanāyeva nāma hoti** upādātabbākārassa abhāvena taṃ anupādiyivā eva paritassanāti katvā.

Parivattatīti na tadeva rūpaṃ aññathā pavattaṃ parivattati, atha kho pakatijahanena sabhāvavigamena nassati bhijjati. **Vipariṇatanti** aññathattaṃ gataṃ vinaṭṭhaṃ. **Kammaviññāṇanti** abhisankhāraviññāṇaṃ. “Rūpaṃ attā”ti-ādimicchāvāhavasena viññāṇassa rūpabhedena vuttassa **bhedānuparivatti hoti**. Vipariṇāmaṃ anugantvā viparivattanataṃ ārabha pavattaṃ vipariṇāmānuparivattaṃ,

tato samuppannā paritassanā **vipariṇāmānuparivattajā paritassanā**ti dassento āha “**vipariṇāmassa -pa- paritassanā**”ti. **Akusalahammasamuppādā cāti** “yaṃ ahu vata me, taṃ vata me natthī”ti-ādinā pavattā akusalacittuppadadhammā. **Khepetvāti** pavattitum appadānavasena anuppattinimittatāya khepetvā. **Bhayatāsenāti** bhāyanavasenapi cittutrāsenā. **Taṇhātāsenāti** tassenena. **Savighātoti** cittavighātanavighātena savighāto. Tato eva cetodukkhena **sadukkho**. **Maṇikaraṇḍakasaññāyāti** rittakaraṇḍamyeva maṇiparipuṇṇakaraṇḍoti uppannasaññāya. **Aggahetvā paritassanāti** gahetabbassa abhāvena gahaṇampi avijjamānapakkhiyamevāti aggahetvā paritassanā nāma hoti.

321. **Kammaviññāṇameva natthi** sati kammaviññāṇe rūpabhedānuparivatti siyāti kammaviññāṇābhāvadassanamukhena khīṇāsavassa sabbaso kilesābhāvaṃ dasseti. Sesam suviññeyyameva.

Uddesavibhaṅgasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

9. Araṇavibhaṅgasuttavaṇṇanā

323. **Gehassitavasenāti** kilesanissitavasena anurodhavasena. **Neva ukkhipeyyāti** na anuggaṇheyya. **Na avakkhipeyyāti** gehassitavasena virodhavasena na niggaṇheyya. Anurodhena vinā sampahaṃsanavasena yathābhūtaguṇakathanam nevussādanā vajjābhāvato, tathā virodhena vinā vivecanavasena yathābhūtaśakathanam na apasādanam. **Sabhāvamevāti** yathābhūtasabhāvameva kassaci puggalassa anādesakaraṇavasena **katheyya** seyyathāpi āyasmā subhūtitthero. **Vinicchitasukhanti** “ajjhataṃ anavajjan”ti-ādinā visesato vinicchitasukhāya hoti. **Parammukhā avaṇṇanti** svāyaṃ rahovādo pesuññūpasamhāravasena pavatto idhādhippetoti āha “**pisuṇavācanti attho**”ti. Khīṇātīti **khīṇo**, yo bhāsati, yañca uddissa bhāsati, dvepehi hiṃsati vibādhatīti attho, taṃ khīṇavādam. Svāyaṃ yasmā kilesehi ākiṇṇo saṃkiliṭṭho eva ca hoti, tasmā vuttaṃ

“**ākiṇṇaṃ saṃkiliṭṭhaṃ vācaṇ**”ti. Tena avasiṭṭhaṃ tividhampi vacīduccaritamāha. **Adhiṭṭhahitvā**ti “idameva saccaṇ”ti ajjhosāya. **Ādāyā**ti paggayha. **Vohareyyā**ti samudācareyya. **Lokasamaññanti** lokasaṅketam.

324. Ārammaṇato sampayogato kāmehi paṭisaṃhitattā **kāmapaṭisaṃdhi**, kāmasukhaṃ. Tenāha “**kāmūpasamhitena sukhena**”ti. **Sadukkhoti** vipākadukkhena saṃkilesadukkhena sadukkho. **Tathā sapariḷāhoti** vipākapariḷāhena ceva kilesapariḷāhena ca sapariḷāho.

326. Vaṭṭato nissarituṃ adatvā tattheva sīdāpanato micchāpaṭipadābhāvena satte saṃyojetīti saṃyojanaṃ, visesato bhavasamyojanaṃ taṇhāti āha “**taṇhāyetaṃ nāmaṇ**”ti. Na taṇhāyeva mānādayopi saṃyojanattaṃ sādheṇti nāma sabbaso saṃyojanato suṭṭhu bandhanato. Tena vuttaṃ “avijjānīvaraṇānaṃ bhikkhave sattānaṃ taṇhāsamyojanānaṃ”ti¹.

Imaṃ catukkanti “ye kāmapaṭisaṃdhisukhino somanassānuyogaṃ anuyuttā, ye attakilamathānuyogaṃ anuyuttā”ti evamāgataṃ imaṃ catukkaṃ nissāya. “**Etadagge ṭhapito**”ti vatvā taṃ nissāya ṭhapitabhāvaṃ vitthārato dassetuṃ “**bhagavato hi**”ti-ādi vuttaṃ. **Ussādanā-apasādanā paññāyanti** tathāgatena vinetabbapuggalavasena dhammadesanāya pavattetabbato. **Ayaṃ puggalo -pa- ācārasampannoti vā natthi** paresaṃ anuddesakavasena dhammadesanāya pavattanato.

329. **Parammukhā avaṇṇanti** nindiyassa dosassa nindanaṃ. Na hi kadāci nindiyō pasamsiyo hoti, taṃ pana kālaṃ ñatvāva kathetabbanti āha “**yuttapattakālaṃ ñatvāvā**”ti. **Khīṇavādepi** eseva **nayo** tassa rahovādena samānayogakkhamattā.

330. **Ghātīyatīti** vadhīyati. **Saddopi bhijjati** nassati, bhedo hotīti attho. **Gelaññappattoti** khedaṃ parissamaṃ patto. **Apalibuddhanti** dosehi ananupatitaṃ.

1. Saṃ 1. 387, 388 piṭṭhesu.

331. **Abhinivissa voharatī**ti evametaṃ, na ito aññathāti taṃ janapadaniruttiṃ abhinivisitvā samudācarati. **Atidhāvananti** samaññaṃ nāmetaṃ lokasaṅketasiddhā paññattīti paññattimatte aṭṭhatvā paramatthato thāmasā parāmassa voharaṇaṃ.

332. **Aparāmasantoti** anabhinivisanto samaññaṃ mattatova **voharati**.

333. **Mariyādabhājanīyanti** yathāvuttasammāpaṭipadāya micchāpaṭipadāya ca aññaṃ aññaṃ saṅkarabhāvavibhājanāṃ. Raṇanti sattā etehi kandanti akandantāpi kandanakāraṇabhāvatoti raṇā, rāgadosamohā, dasapi vā kilesā, sabbepi vā ekantākusalā, tehi nānappakāradukkhānibbattakehi abhibhūtā sattā kandanti, saha raṇehīti **saraṇo**. Raṇasaddo vā rāgādireṇūsu niruḷho. Tenāha “**sarajo sakilesa**”ti. Pāḷiyaṃ pana “sadukkho eso dhammo”ti-ādinā āgatattā kāmasukhānuyogādayopi “saraṇo”ti vuttāti dukkhādīnaṃ raṇabhāvo tannibbattakasabhāvānaṃ akusalānaṃ saraṇatā ca veditabbā. **Araṇoti**-ādināṃ padānaṃ vuttavipariyāyena attho veditabbo.

Vatthum sodhetīti nirodhasamāpajjanena mahapphalabhāvakaraṇena dakkhiṇeyyavatthubhūtaṃ attānaṃ visodheti, nirodhasamāpattiyā vatthuvisodhanaṃ nirodhaṃ samāpajjitvā vuṭṭhitānaṃ paccekabuddhānaṃ Mahākassapaṭtherādīnaṃ dinnadakkhiṇāvisuddhiyā dīpetabbaṃ. Tenāha “**tathā hī**”ti-ādi. **Tathevāti** iminā “piṇḍāya caranto”ti-ādiṃ upasaṃharati. Mettābhāvanāya mudubhūtacittabahumānapubbakaṃ dentīti “Subhūtitthero dakkhiṇaṃ visodhetī”ti vuttaṃ. Tena dāyakatopi dakkhiṇāvisuddhiṃ dasseti vatthusodhanaṃ pana paṭibhāgato. **Evam pana kātuṃ sakkāti** sāvakaṇampi kimevaṃ lahuvuṭṭhānādhiṭṭhānaṃ sāvakesu ciṇṇavasābhāvo sambhavatīti pucchatī. Itaro aggasāvakaṃ mahāsāvakesu kiṃ vattabbaṃ, pakatisāvakesupi vasippattesu labbhatīti te dassento “**āma sakkā**”ti-ādimāha. Sesam suviññeyyameva.

Araṇavibhaṅgasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

10. Dhātuvubhaṅgasuttavaṇṇanā

342. Aparikkhīṇāyukaṃ pukkusātikulaputtaṃ uddissa gamananti katvā vuttaṃ “**turitagamanacārīkaṃ**”ti. Mama vāsupagamanena tava cittassa aphāsukaṃ anīṭṭhaṃ **sace natthi**. Soti pubbupagato. **Dinnaṃ dinnameva vaṭṭatī**ti ekavāraṃ dinnaṃ dinnameva yuttaṃ, na puna dātabbanti adhippāyo. **Kataṃ katamevā**ti saṅghatthaṃ kataṃ anucchavikakammaṃ katameva, na taṃ puna viparivattetabbanti adhippāyo.

Pukkusātimhi ubhayathāpi kulaputtabhāvo paripuṇṇo evāti āha “**jātikulaputtopi ācārakulaputtopi**”ti. **Tatrā**ti tasmim takkaṣīlato āgamane. **Aṅke nipannadārakaṃ viya janaṃ toseti** tuṭṭhiṃ pāpeti. **Ratanāni uppajjanti** pabbatasamuddādisannissitattā paccantadesassa. **Dassanīyanti** dassaneneva sukhāvahaṃ. **Evarūpanti** dassanīyaṃ savanīyaṇca.

Anagghakambale mahagghakambale. **Sārakaraṇḍaketi** candanasārādisāramayakaraṇḍake. **Likhāpetvā** ukkirāpetvā. **Lākhāya vaṭṭāpetvā**ti mukhaṃ pidahitvā lākhāparikammaṃ karetvā.

Anto dussabhaṇḍikaṃ atthīti aññāsi nāṭigarukabhāvato. **Anagghā ahesunti** vaṇṇasampattiphasasampattipamāṇamahattadunnimmāpiyatāhi mahagghā ahesuṃ, mahāpuṇṇo rājā tassa atthevāti adhippāyo.

Yadi evaṃ “kinnu kho pesemī”ti kasmā vīmaṃsaṃ āpajjīti āha “**apica kho panā**”ti-ādi. Soti bimbisāro rājā **vicinituṃ āraddho** ratanassa anekavidhattā uttaruttariṇca paṇītatarādibhāvato. **Suvaṇṇarajatādī**ti suvaṇṇarajatapavāḷamaṇimuttāveḷuriyādi. **Indriyabaddhanti** cakkhādi-indriyapaṭibaddhaṃ. **Padesanti** guṇavasena ekadesaṃ na pāpuṇāti.

Sāmaṃ saccānaṃ abhisambuddhatāsāmaññaṇa “**buddharatanampi duvidhan**”ti vuttaṃ. **Buddharatanasamaṃ ratanaṃ nāma natthi**, yasmā pana imasmim loke parasmim vā pana buddhena sadiso na vijjatīti. Paṭhamabodhiyaṃyeva pavattatīti katvā vuttaṃ “**ghosopi**”ti-ādi.

Rājā tuṭṭho cintesi “tattha avijjamānaṃyeva pesetuṃ laddhan”ti. **Tasmā**ti yasmā paripuṇṇaṃ ekadivasampi tasmim padese buddhānaṃ

āvāsapariggaho natthi, tasmā. **Pubbadisāmukhanti** pubbadisābhimukhaṃ sīhapañjaraṃ. Tenassa suvibhūtālokatam dasseti.

Evaṃ anaññasādhāraṇassa bhagavato īdiso samudāgamoti dassetuṃ “**evaṃ dasa pāramiyo pūretvā**”ti-ādi vuttaṃ. Evaṃ sampannasamudāgamassa tadanurūpā ayaṃ phalasampadāti dassetuṃ “**tusitabhāvanato**”ti-ādi vuttaṃ.

Ariyadhammo nāma ariyamaggappadhāno, ariyamaggo ca sattatimsabodhipakkhiyasaṅgaho, te ca uddesamatteneva gahitāti āha “**sattatimsa bodhipakkhiye ekadesena likhitvā**”ti. Cūḷasīlādīni **brahmajāle**¹ āgatanayena veditabbāni. **Chadvārasaṃvaraṃ satisampajaññanti** manacchaṭṭhānaṃ dvārānaṃ saṃvaraṇavasena sattaṭṭhānikaṃ satisampajaññaṃ. Dvādasappabhedāṃ cīvarādicatuppaccayasantosāṃ. Araññarukkhamūlādīnaṃca vibhagaṃ bhāvanānukūlaṃ **senāsaṇaṃ**. “Abhiḷḷhaṃ loke pahāyā”ti-ādinā vuttaṃ **nīvaraṇappahānaṃ**. **Parikammanti** kasiṇādiparikammaṃ. Pāḷiyaṃ āgatanayena **aṭṭhatimsa kammaṭṭhānāni**. Visuddhipaṭipāṭiyā **yāva āsavakkhayā** imaṃ paṭipattiṃ **ekadesena likhi**. **Soḷasavidhanti** soḷasavidhatāvanāya payogaṃ.

Kilañjamayeti nānāvidhabhittivibhatte saṅhasukhumaratanaparisibbite kilañjamayasamugge. **Bahi vatthena veṭhetvāti** paṭhamāṃ sukhumakambalena veṭhetvā paṭipāṭiyā tettimsāya samuggesu pakkhipitvā tato bahi sukhumavatthena veṭhetvā chādetvā. Tiṇagacchapahānasammajānadinā **sodhitamattakameva hotu**, kadalipunṇaghaṭaṭṭhapanadhajapaṭākussāpanādi-alāṅkaraṇena mā niṭṭhāpethāti attho. **Rājānubhāvena paṭiyādethāti** mama rājānurūpaṃ sajjetha, alāṅkaroṭhāti attho. **Antarabhogikānanti** anuyuttarājamahāmattānaṃ. **Javanadūteti** khippaṃ gacchantakadūtapurise. Tālehi saha avacarantīti **tālāvacarā**.

Raññā paṇṇākāraṃ uddissa katapūjāsakkārassa amaccato sutattā **paṇṇākāraṃ uccaṭṭhāne ṭhapetvā sayam nīcāsane nisinno**. Nāyaṃ aññassa ratanassa bhavissatīti ayaṃ parihāro aññassa maṇimuttādibhedassa ratanassa na bhavissati maṇimuttādīhi abhisāṅkhatattā.

Balavasomanassam uppajji ciratanakālam buddhasāsane bhāvitabhāvanatāya vāsitaṭvāsanatāya ghaṭe dīpo viya abbhantare eva samujjalamānaparipakkatihatukabhāvato.

Dhāremīti icchāmi, gaṇhāmīti attho. **Dvejjhavacananti** dvelhakabhāvo. **Antaram karotīti** dvinnam pādānam antaram tam lekham karoti, ekena pādēna atikkamīti attho. **Tassā gatamaggenāti** tāya deviyā vivaṭṭamānāya nāsītāya gatamaggena. **Tam pana lekhamti** pukkusātinā katalekham. **Paṇṇacchattakanti** tālapattamuṭṭhim.

Satthugāravenāti satthari uppannapasādapemabahumāsambhāvena. Tadā satthāramyeva manasi katvā tanninnabhāvena gacchanto “pucchissāmī”ti pi cittaṃ na uppādesi “ettha nu kho satthā vasatī”ti parivittakasseva abbhāvato rājagaham pana patvā rañño pesitasāsanavasena tattha ca vihārassa bahubhāvato **satthā kham vasatīti pucchi**. Satthu ekakasseva nikkhamanam, pañcaccattālisa yojanāni padasā gamanañca dhammapujāvasena katanti daṭṭhabbam. Dhammapūjāya ca buddhānam āciṇṇabhāvo hetṭhā vitthāritoyeva. Buddhasotaṃ pana paṭicchādetvā aññātakavesena tattha gamanam tassa kulaputtassa vissatthavasena maggadarathapaṭipassambhanattham. Appaṭipassaddhamaggadaratho hi dhammadesanāya bhājanam na hotīti. Tathā hi vakkhati “nanu ca bhagavā”ti-ādi.

Urudhanti visālanti keci. **Atirekariyojanasatanti**-ādinā anvayato byatirekato ca maccheravinayane sabrahmacārīnam ovādadānam. **Accantasukhumāloti**-ādinā satthu dhammagāravena saddhim kulaputtassapi dhammagāravam saṃsandati sametīti dasseti. Tena bhagavato katassa paccuggamanassa ṭhānagatabhāvam vibhāvento aññesampi bhabbarūpanam kulaputtānam yathāraham saṅgaho kātabboti dasseti.

Brahmalokappamāṇanti uccabhāvena. **Ānubhāvenāti** iddhānubhāvena yathā so sotapatham na upagacchati, evam vūpasametum sakkoti. **Avibbhantanti** vibbhamarahitam nillolupam. **“Bhāvanapumsakam panetan”**ti vatvā tassa vivaraṇattham **“pāsādikena iriyāpathenā”**ti vuttam. Itthambhūtalakkhaṇe etaṃ karaṇavacanam daṭṭhabbam. Tenāha **“yathā iriyato”**ti-ādi.

Amanāpo hoti passantānaṃ. Sīhaseyyāya nipannassapi hi ekacce sarīrāvayavā adhokhittavikkhittā viya dissanti. Kaṭiyam dvinnam ūrusandhīnaṃ, dvinnaṅca jāṇusandhīnaṃ vasena **catusandhikapallaṅkam**. **Na paṭiṭṭhātīti** nappavattati, “kaṃsitvan”ti-ādinā apucchite katāpavatti eva na hoti. **Appaṭiṭṭhitāya kathāya na sañjāyatīti** tathā pana pucchāvasena kathāya appavattitāya upari dhammakathā na sañjāyati na uppajjati. **Itīti** tasmā. **Kathāpaṭiṭṭhāpanattham** kathāpavattanattham, kathāsamuṭṭhāpanattham vā pucchi.

Sabhāvameva kathetīti attano bhagavato adiṭṭhapubbattā “adiṭṭhapubbakam kathamaham jāneyyan”ti sabhāvameva kevalam attano ajjhāsayaṃveva katheti, na pana sadevakassa lokassa supākaṭam sabhāvasiddham buddharūpakāyasabhāvaṃ. Atha vā **sabhāvameva kathetīti** “idamevan”ti jānantopi tadā bhagavato ruciyā tathāpavattamānaṃ rūpakāyasabhāvameva katheti appavikkhambhanti¹ adhippāyo. Tenāha “**tathā hi nan**”ti-ādi, vipassanālakkhaṇameva paṭipadanti adhippāyo.

343. “**Pubbabhāgaṭipadam akathetvā**”ti vatvā pubbabhāgaṭipadāya akathane kāraṇam pubbabhāgaṭipadaṅca sarūpato dassetuṃ “**yassa hī**”ti-ādi vuttaṃ. Aparisuddhāyapi pubbabhāgaṭipadāya vipassanā tathā na kiccakārī, pageva avijjamānāyāti “**yassa hi -pa- aparisuddhā hoti**”cceva vuttaṃ. Pubbabhāgaṭipadā ca nāma saṅkhepato pannarasa caraṇadhammāti āha “**sīlasamvaram -pa- imam pubbabhāgaṭipadam ācikkhati**”ti. **Yānakiccam sādheti** maggagamanena akilantabhāvasādhanaṭṭā. Cirakālaṃ paribhāvitāya paripakkagatāya hetusampadāya upaṭṭhāpitaṃ **sāmaṇerasīlampi paripuṇṇam** akhaṇḍādibhāvappattiyā, yaṃ pubbahetuttā “sīlan”ti vuccati.

Dhātuyo paramatthato **vijjamānā**, paññattimatto **puriso avijjamāno**. Atha kasmā bhagavā arahattassa padaṭṭhānabhūtaṃ vipassanaṃ kathento “chadhāturo”ti avijjamānappadhānaṃ desanaṃ ārabhīti āha “**bhagavā hī**”ti-ādi. **Katthaci** “tevijjo chaḷabhiñño”ti-ādīsu **vijjamānena avijjamānaṃ dasseti**. **Katthaci** “itthirūpaṃ bhikkhave purisassa cittaṃ pariyādāya tiṭṭhati”ti-ādīsu² **avijjamānena vijjamānaṃ dasseti**. **Katthaci**

1. Taddhavikkhambhantipi bhavitabbaṃ, aṭṭhavikkhanti potthakesu.

2. Am 1. 1 piṭṭhe.

“cakkhuviññāṇaṃ sotaviññāṇaṃ”ti-ādīsu¹ **vijjamānena vijjamānaṃ dasseti.** **Katthaci** “khattiyakumāro brāhmaṇakaññāya saddhim saṃvāsaṃ kappeti”ti-ādīsu² **avijjamānena avijjamānaṃ dasseti.** Idha pana vijjamānena avijjamānaṃ dasseti. “Chadhāturo”ti hi samāsatto avijjamāno puggalavisayattā, tassa padassa avayavattho pana appadhānattho vijjamāno, so saddakkamena appadhānopi atthakkamena padhānoti āha “**vijjamānena avijjamānaṃ dassento**”ti. Puggalādhiṭṭhānāyettha desanāya kāraṇaṃ dassetuṃ “**sace hī**”ti-ādi vuttaṃ. **Upaṭṭhāpeyyāti** “dhātuyo” icceva kulaputtassa cittaṃ niveseyya tathā sañjāneyya, evaṃ dhammaṃ deseyyāti attho. **Sandehaṃ kareyyāti** asati purise ko karoti, ko paṭisaṃvedeti, dhātuyo evāti kiṃ nu kho idaṃ, kathaṃ nu kho idanti saṃsayāṃ uppādeyya. **Sammohaṃ āpajjeyyāti** caturaṅgasamannāgate andhakāre vattamānaṃ viya desiyamāne atthe sammohaṃ āpajjeyya. Tathābhūto ca desanāya abhājanabhūtattā **desanaṃ sampaṭicchituṃ na sakkuṇeyya.** **Evamāhāti** evaṃ “chadhāturo”ti āha.

Yaṃ tvaṃ purisoti sañjānāsīti yaṃ rūpārūpadhammasamūhaṃ pabandhavasena pavattamānaṃ adhiṭṭhānavisesavasiṭṭhaṃ “puriso satto itthi”ti-ādinā tvaṃ sañjānāsi, **so chadhāturo.** Santesupi chadhātuvinimuttetu dhātvantaresu sukhāvaggaṇatthaṃ tathā vuttaṃ taggaṇeneva ca tesāṃ gahetabbato, svāyamattho heṭṭhā dassito eva. **Sesapadesūti** “chaphassāyatano”ti-ādipadesupi. Cattāri adhiṭṭhānāni catasso patiṭṭhā etassāti **caturādhiṭṭhāno**, adhitiṭṭhati patiṭṭhahati etenāti **adhiṭṭhānaṃ**, yesu patiṭṭhāya uttamatthaṃ arahattaṃ adhigacchati, tesāṃ paññādīnaṃ etaṃ adhivacanaṃ. Tenāha “**svāyaṃ bhikkhū**”ti-ādi. **Ettoti** vaṭṭato. **Vivaṭṭitvāti** vinivaṭṭitvā apasakkivā. **Ettoti** vā etehi chadhātu-ādīhi. Ettha hi niviṭṭhassa āyattassa uttamāya siddhiyā asambhavoti. **Patiṭṭhitanti** ariyamaggādhigamavasena suppatiṭṭhitaṃ. Evaṃ hi sabbaso paṭipakkhasamucchindanena tattha patiṭṭhito hoti. **Maññassavā nappavattantīti** chahipi dvārehi pavattamānasotāya maggena visositāya sabbaso vigatāya sabbaso vicchedappattiyā na sandanti. Tenāha “**nappavattantī**”ti. Yasmā

1. Abhi 2. 49 piṭṭhe.

2. Dī 1. 91 piṭṭhe.

māne sabbaso samucchinne asamucchinnō anupasanto kilesō nāma natthi, tasmā āha “**muni santoti vuccatī**”ti. Rāgaggi-ādīnaṃ nibbānena **nibbuto**.

Paññaṃ nappamajjeyyāti “divasaṃ caṅkamena nisajjāya āvaraṇīyehi dhammehi cittaṃ parisodhetī”ti-ādinayappavattāya¹ appamādapattipattiyā samādhivipassanāpaññaṃ nappamajjeyya. Etena pubbabhāgiyaṃ samathavipassanābhāvanamāha. **Saccamanurakkheyyāti** saccānurakkhanāpadesena sīlavisodhanamāha, sacce ṭhito samādinnaṣīlaṃ avikopetvā paripūrento samādhisaṃvattaniyataṃ karoti. Tenāha “**vacīsaccaṃ rakkheyyā**”ti. **Kilesapariccāgaṃ brūheyyāti** tadaṅgādivasena kilesānaṃ pariccajanavidhiṃ vaḍḍheyya. **Kilesavūpasamaṇaṃ sikkheyyāti** yathā te kilesā tadaṅgādivasena pariccattā yathāsamudācārappavattiyā santāne pariḷāhaṃ na janenti, evaṃ kilesānaṃ vūpasamaṇavidhiṃ sikkheyya. **Paññādhīṭṭhānādīnanti** lokuttarānaṃ paññādhīṭṭhānādīnaṃ. **Adhigamattāyāti** paṭilābhatthāya.

347. **Pubbe vuttānanti** “caturādhīṭṭhāno, yattha ṭhitaṃ maññassavā nappavattanti”ti² evaṃ pubbe vuttānaṃ.

348. **Vattabbaṃ bhaveyyāti** niddesavasena vattabbaṃ bhaveyya. **Ādīhīti** evamādihi. **Kiccaṃ natthi** kiccābhāvato. **Uppaṭipāṭidhātukanti** ayathānupubbikaṃ. **Yathādharmavasenevāti** desetabbadhammānaṃ yathāsabhāveneva. **Sappāyaṃ dhutaṅganti** attano kilesaniggaṇṇhanayoggaṃ dhutaṅgaṃ. **Cittarucitanti** attano cittapakatiyā ācariyehi virocetabbaṃ, cariyānukūlanti attho. **Hatthipadopamasuttādīsūti ādi-saddena** Vusuddhimaggadhātuvibhaṅgādiṃ saṅgaṇhāti.

354. **Ayampetthāti pi-saddo sampiṇḍanattho**. Tena “athāparam upekkhāyeva avasissatī”ti uparidesanaṃ sampiṇḍeti. Sopi hi pāṭiyekko anusandhīti. Nanu cāyaṃ yathā-uddiṭṭhāya viññāṇadhātuyā

1. Ma 1. 341; Ma 2. 18; Ma 3. 54; Saṃ 2. 323; Aṃ 1. 112; Abhi 2. 258; Khu 7. 294 piṭṭhesu.

2. Ma 3. 282 piṭṭhe.

niddesopi bhavissatīti yathānusandhinayo vijjatīti? Na,
 viññāṇadhātuniddesanayena desanāya appavattattā. Tenāha “**heṭṭhato**”ti-ādi.
Yam vā panāti-ādinā pana desanāya sānusandhitam vibhāveti. Na hi buddhā
 bhagavanto ananusandhikam desanam desenti. **āgamanīyavipassanāvasenā**ti
 yassā pubbe pavattattā āgamanīyaṭṭhāne ṭhitā vipassanā, tassā vasena.
Kammakārakaviññāṇanti “netam mama, nesohamasmi, na meso attā”ti
 evam vipassanākiccakārakam vipassanāsahitam viññāṇam.
Viññāṇadhātuvasenāti yathā-uddiṭṭhāya viññāṇadhātuyā bhājanavasena.
Satthu kathanatthāyāti satthārā uddesameva katvā ṭhapitattā niddesavasena
 kathanatthāya. Akathitabhāvo eva hissa avasiṭṭhatā kathanatthāya
 paṭivijjhanatthāya ca. Paṭipakkhavigamena tassa cittassa parisuddhatāti āha
 “**nirupakkilesan**”ti. Upakkilesanam pana pahīnabhāvato **pariyodātam**.
 Samudayavasena **udayadassanatthañceva** paccayanirodhavasena
atthaṅgamadassanatthañca. Kāraṇabhāvena sukhāya vedanāya hitanti
 sukhavedaniyam. Tenāha “**sukhavedanāya paccayabhūtan**”ti.

360. **Rūpakammaṭṭhānampi** catudhātuvavatthānavasena,
arūpakammaṭṭhānampi sukhadukkhavedanāmukhena **paguṇam jātam**.

Satthu kathanatthamyeva avasissatīti “kulaputtassa paṭivijjhanatthan”ti
 vuttamevattham nisedheti, tasmā vuttamevattham samatthetum “**imasmim**
hī”ti-ādi vuttam. **Kulaputtassa rūpāvacarajjhāneti** kulaputtena
 adhigatarūpāvacarajjhāne. Tenāha “**bhikkhu paguṇam tava idam**
rūpāvacaracatutthajjhānan”ti. Yam kiñci suvaṇṇatāpanayogyam
 aṅgārabhājanam idha “**ukkā**”ti adhippetanti āha “**aṅgārakapallan**”ti.
Sajjeyyāti yathā tattha pakkhittasuvannañca tappati, evam paṭiyādiyeyya.
Nīhaṭadosanti vigatibhūtakālakam. **Apanītakasāvanti**
 apagatasukhumakālakam.

Ariyamagge paṭiṭṭhāpetukāmena nāma sabbasmimpi lokiyadhamme
 virajjatthāya dhammo kathetabboti adhippāyena “**kasmā panā**”ti-ādinā
 cedanā katā. Vineyyadamanakusalena bhagavatā veneyyajjhāsavayasena
 tāva catutthajjhānupekkhāya vaṇṇo kathitoti tassa parihāram vadanto
 “**kulaputtassā**”ti-ādimāha.

361. **Tadanudhammanti** tassa arūpāvacarassa kusalassa anurūpadhammaṃ, yāya paṭipadāya tassa adhigamo hoti, tassa pubbabhāgaṭṭhanti attho. Tenāha “**rūpāvacarajjhānaṃ**”ti. **Taggahaṇāti** tassa gahaṇena tassā paṭipattiyā paṭipajjamānena. **Ito uttarinti** “viññāṇañcāyatanan”ti-ādīsu.

362. **Tassevāti** arūpāvacarajjhānassa. Etaṃ pana savipākaṃ arūpāvacarajjhānaṃ samecca sambhuyya paccayehi katattā **saṅkhatam**. **Pakappitanti** paccayavasena savihitaṃ. **Āyūhitanti** sampiṇḍitaṃ. **Karontena karīyatīti** paṭipajjanakena paṭipajjīyati saṅkharīyati. Nibbānaṃ viya na niccaṃ na sassataṃ, atha kho khaṇe khaṇe bhijjanasabhāvatāya **tāvakālikam**. Tato eva cavanādisabhāvanti sabbametaṃ rūpāvacaradhammesu ādīnavavibhāvanam. **Dukkhe patiṭṭhanti** saṅkhāradukkhe patiṭṭhitaṃ. **Atāṇanti** cavanasabhāvāditāya tāṇarahitaṃ. **Aleṇanti** tato arakkhattā liyanatṭhānarahitaṃ. **Asaraṇanti** appaṭisaraṇam. **Asaraṇībhūanti** sabbakālampi appaṭisaraṇam.

Samattapattavise khandhādīsu gahite duttikicchā siyāti “**khandham vā sīsam vā gahetuṃ adatvā**”ti vuttaṃ. **Evamevāti** etthāyaṃ upamāsaṃsandanā—cheko bhisakko viya sammāsambuddho, visavikāro viya kilesadukkhānubandho, bhisakkassa viya ṭhānato cāvetvā upari āropanam viya bhagavato desanānubhāvena kulaputtassa kāmabhavaṃ nikantiṃ pariyādāya arūpajjhāne bhavanam, bhisakkassa viya otāretvā pathaviyaṃ pātanaṃ viya kulaputtassa orambhāgiyakilesadukkāpanayanam.

Asampattassāti arūpāvacarajjhānaṃ anadhigatassa. **Appaṭiladdhassevāti** tassa vevacanam. **Sabbametaṃ** “aniccam adhuvaṇ”ti-ādīnaṃ vitthārato vuttaṃ sabbametaṃ **ādīnavam**. **Ekapadeneva “saṅkhatametaṃ”ti** kathesi saṅkhatapadeneva tassa atthassa anavasesato pariyādinattā.

Nāyūhatīti bhavakāraṇacetanāvasena byāpāraṃ na samūheti na sampiṇḍeti. Tenāha “**na rāsīm karotī**”ti. Abhisāṅkharāṇam nāma cetanābyāpāroti āha “**na abhisāñcetaṇatī**”ti. Taṃ pana phaluppādanasamatthātāya phalena kappananti āha “**na kappetī**”ti. Sace abhisāṅkhāracetanā uḷārā, phalamahattasaṅkhātāya vuḍḍhiyā hoti, anuḷārā ca avuḍḍhiyāti āha “**vuḍḍhiyā vā parihāniyā vā**”ti. **Buddhavisaye** ṭhatvāti

bhagavā attano buddhasubuddhatāya sihasamānavuttitāya ca desanaṃ ukkaṃsato sāvakehi pattabbaṃ visesaṃ anavasesento tathā vadati, na sāvakavisayaṃ atikkamitvā attano buddhavisayameva desento. Tenāha “**arahattanikūṭaṃ gaṇhī**”ti. Yadi kulaputto attano -pa- paṭivijjhi, atha kasmā bhagavā desanāya arahattanikūṭaṃ gaṇhīti āha “**yathā nāmā**”ti-ādi.

Ito pubbeti ito anāgāmiphalādhigamato uttari upari. **Assāti** kulaputtassa. **Kathentassa** bhagavato dhamme **neva kaṅkhā na vimati** paṭhamamaggeneva kaṅkhāya samucchinnattā. **Ekaccesu ṭhānesūti** tathāvineyyaṭṭhānesu. Tathā hi ayampi kulaputto anāgāmiphalaṃ patvā bhagavantaṃ sañjāni. Tena vuttaṃ “**yato anenā**”ti-ādi.

363. **Anajjhositāti** anajjhosanīyāti ayamatthoti āha “**gilitvā pariniṭṭhāpetvā gahetuṃ na yuttā**”ti.

364. Rāgo va anusayo **rāgānusayo**, so ca paccayasamavāye uppajjanārahoti vattabbataṃ labhatīti vuttaṃ “**sukhavedanaṃ ārabha rāgānusayo uppajjeyyā**”ti. Na pana tassa uppādanaṃ atthi khaṇattayasamāyogāsambhavato. Esa nayo sesesupi. **Itaranti** adukkhamasukhadevanaṃ. **Visaṃyuttoti** kenaci saññojanena asaṃyuttatāya eva niyatavippayutto. Kāyassa koṭi paramo anto etassāti **kāyakoṭikaṃ**. **Dutiyapadeti** “jīvitapariyantikaṃ”ti imasmim̐ pade. **Visevanassāti** uppādānassa. **Sītibhavissantīti** padassa “nirujjhissantī”ti attho vutto, kathaṃ pana vadiyitānaṃ dvādasasu āyatanesu nirujjhaṇaṃ sītibhāvappattīti codanaṃ sandhāyāha “**kilesā hī**”ti-ādi. **Samudayaapaṇhenāti** mahāsatipaṭṭhāne¹ samudayasaccanirodhapaṇhena. Nanu sabbaso kilesapariḷāhavigame sītibhāvo nāma vedanānirodhamattena adhippeto, tena idha vedayitāni vuttāni, na kilesāti vedayitānaṃ accantanirodhasaṅkhāto sītibhāvopi kilesasamucchedenevāti āha “**vedayitānipī**”ti-ādi.

1. Dī 2. 246; Ma 1. 84 piṭṭhesu.

365. **Idaṃ opammasaṃsandananti** ettha saññojanā dīpasikhā viya, adhiṭṭhānakapallikā viya vedanāya nissayabhūtā cattāro khandhā, telam viya kilesā, vaṭṭi viya kammavaṭṭam, upaharaṇakapuriso viya vaṭṭagāmī puthujjano, tassa sīsacchedakapuriso viya arahattamaggo santānassa samucchedakaraṇato, anāhārāya dīpasikhāya nibbāyanam viya kammakilesānam anantarapaccayato anāhārāya vedanāya anupādisesavasena nibbāyanam.

Ādimhi samādhivipassanāpaññāhīti pubbabhāgaṭipadābhūtā tayā paṇḍasamādhito arahattassa padaṭṭhānabhūtavipassanāpaññāto ca. **Uttaritarāti** viṣiṭṭhatarā. **Evam samannāgatoti** ettha **evam-saddo** idaṃsaddatthavacanoti āha “**iminā uttamena arahattaphalapaññādhīṭṭhānenā**”ti. Sabbam vaṭṭadukkham khepetīti **sabbadukkhakkhayo**, aggamaggo, taṃpariyāpannatāya tattha ñāṇanti āha “**sabbadukkhakkhaye ñāṇam nāma arahattamagge ñāṇan**”ti. **Arahattaphale ñāṇam adhippetam** vuttanayena sabbadukkhakkhaye sante tannimittam vā uppannañāṇanti katvā. **Tassāti** “**evam samannāgato bhikkhu iminā paramena paññādhīṭṭhānena samannāgato hoti**”ti vuttabhikkhuno.

366. **Hīti yasmā. Vimuttīti** arahattaphalavimutti, tasmā sabbadukkhakkhaye ñāṇanti arahattaphalañāṇam adhippetam. **Saccanti paramatthasaccam nibbānam**, na maggasaccam. Kāmaṃ arahattaphalavimutti paṭipakkhehi akopaniyatāya akuppā, “sacce ṭhitā”ti pana vacanato “**akuppārammaṇakaraṇena akuppāti vuttā**”ti āha. **Vitathanti** naṭṭham, jarāya maraṇena ca vipariṇāmetabbatāya yādisam uppādāvattāya jātam, tato aññādisanti attho. Tathā hi tam jarāmarāṇehi parimusitabbarūpatāya “musā”ti vuttam. Tenāha “**mosadhammanti nassanasabhāvan**”ti. **Tam avitathanti** tam vuttanayena avitatham nāma, **tam sabhāvo** sabbakālam teneva labbhanato. **Samathavipassanāvasena vacīsaccatoti** samathavipassanāvasena yaṃ visuddhimattam vacīsaccam, tato. **Dukkhasaccasamudayasaccehi** tacchavipallāsabhūtasabhāvehi. Iti nesaṃ yathāsakaṃ sabhāvena avitathabhāve amosadhammatāya tehipi avitathabhāvā paramatthasaccam nibbānameva **uttaritam**. **Tasmāti** nibbānasseva uttaritarabhāvato.

367. Upadhīyati ettha dukkhanti **upadhī**, khandhā kāmaguṇā ca. Upadahanti dukkhanti **upadhī**, kilesābhisaṅkhārā. **Paripūrā gahitā parāmaṭṭhā**ti pariyattabhāvena taṇhāya gahitā diṭṭhiyā parāmaṭṭhā. **Samathavipassanāvasena kilesapariiccāgatoti** vikkhambhanavasena tadaṅgappahānavasena ca kilesānaṃ pariccajanato. **Uttaritaro** visiṭṭhatarassa pahānappakārassa abhāvato.

368. **Āghātakaraṇavasenā**ti cetasi kāghātassa uppajjanavasena. **Byāpajjanavasenā**ti cittassa vipattibhāvasena. **Sampadussanavasenā**ti sabbaso dussanavasena. **Ti**hi padehi. Yadi arahattamaggena kilesānaṃ pariccāgo cāgādhiṭṭhānaṃ, arahattamaggeneva nesaṃ vūpasamo upasamādiṭṭhānaṃ hotīti dasseti. Ettha visesena pariccāgo sampajjanaṃ anuppattidhammatāpādānaṃ cāgo, tathā pana pariccāgena yo so nesaṃ tadā vūpasantatāya abhāvo, ayaṃ upasamoti ayametesāṃ viseso.

369. **Maññitanti** maññanā, “etaṃ mamā”ti-ādinā kappanāti attho. Avijjāvibandhanatanhāgāhādīnaṃ sādharāṇabhāvato **ayamahanti** ettha **ahanti** diṭṭhimaññanādassanaṃ, sā pana diṭṭhi mānamaññanāya attaniyagāhavasena hotīti sveva “ayan”ti iminā gahitoti āha “**ayamahanti ekaṃ taṇhāmaññitameva vaṭṭati**”ti. **Ābādhaṭṭhenā**ti paṭipīḷanaṭṭhena. Maññanāvasena hi sattānaṃ tathā hoti. **Antodosatṭhenā**ti abbhantaraduṭṭhabhāvena. Maññanādūsitattā hi sattānaṃ attabhāvo dukkhatāmūlāyatto, kilesāsucipaggharaṇato uppādanīrodhabhaṅgehi uddhamuddhaṃ pakkapabhinno hotīti phalūpacārena “maññitaṃ gaṇḍo”ti vutto. **Anupaviṭṭhaṭṭhenā**ti anupavisitvā hadayamāhacca adhiṭṭhānena. Maññitaṃ hi pīḷājananato antotudanato duruddharaṇato sallam. **Khīṇāsavamuni** sabbaso kilesānaṃ santattā, tato eva pariḷāhānaṃ parinibbutattā vūpasantattā **santo** upasanto **nibbutoti vuccati**. **Yattha** **ṭhitanti** yasmim asekhabhūmiyaṃ ṭhitaṃ. Yadi bhagavā attano desanāñāṇanurūpaṃ desanaṃ pavattapeyya, mahāpathaviṃ pattharantassa viya ākāsaṃ pasārentassa viya anantāparimeyyalokadhātuyo paṭicca tesāṃ

ṭhitākāraṃ¹ anuppūraṃ vicinantassa viya desanā pariyosānaṃ na gaccheyya, yasmā panassa vineyyajjhāsayanurūpameva desanā pavatti, na tato paraṃ aṇumattampi vaḍḍhati, tasmā vuttaṃ “**sabbāpi dhammadesanā saṃkhittāva, vitthāradesanā nāma natthī**”ti. Nanu sattapakaraṇadesanā vitthārakathāti? Na sāpi vitthārakathāti āha “**samantapaṭṭhānakathāpi saṃkhittāyevā**”ti. Sannipatitadevaparisaṃ ajjhāsayanurūpameva hi tassāpi pavatti, na sathhudesanāñāṇanurūpanti. **Yathānusandhim pāpesi** yathā-uddiṭṭhe anupubbena anavasesato vibhajanavasena desanāya niṭṭhāpitattā. **Vipaṇcitaññū -pa- kathesi** nātisaṃkhepavithhāravasena desitattā.

370. **Aṭṭhannaṃ parikkhārānanti** nayidamanavasesapariyādānaṃ, lakkhaṇavacanāṃ panetaṃ, aññatarassāti vacanaseso. Tathā hi “mayhaṃ iddhi mayaparikkhārālābhāya paccayo hotū”ti patthanāṃ paṭṭhapetvā pattacīvarā, pattāṃ, cīvameva vā dinne carimabhava iddhi mayaparikkhāro nibbattaṭṭi vadanti. **Adinnattā**ti kecivādo. Tenāha “**kulaputto**”ti-ādi. **Okāsābhāvatoti** upasampadālakkhaṇassa asambhavato. Tenāha “**kulaputtassa āyu parikkhīṇa**”ti. **Udakatittha -pa- āraddho** paramappicchabhāvato.

Vibbhantāti bhantacittā. **Siṅgena vijjhivā ghātesi** purimajātibaddhā ghātātāyāti vadanti.

Mānusaṃ yoganti² manussattabhāvaṃ. Attabhāvo hi yujjati kammakilesehīti “yogo”ti vuccati. **Upaccagunti** upagacchiṃsu. **Upakoti**-ādi tesāṃ nāmāni.

Gandhakaṭṭhehiti candanāgarusaḷaladevadāru-ādīhi gandhadārūhi. Sesāṃ suviññeyyameva.

Dhātu vibhaṅgasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

1. Pariccantassa asantakāraṃ (Ka)

2. Mānusaṃ dehaṃ (Aṭṭhakathāyaṃ.)

11. Saccavibhaṅgasuttavaṇṇanā

371. **Ācikkhanā**ti “idaṃ dukkhaṃ ariyasaccaṃ, ayaṃ dukkhanirodhagāmini paṭipādā ariyasaccaṃ”ti-ādito kathanāṃ. **Desanā**ti tasseva atthassa atisaṃjjanāṃ pabodhanāṃ. **Paññāpanā**ti pakārehi ñāpanā, sā pana yasmā itthamidanti veneyyānaṃ paccakkhato dassanā, tesāṃ vā santāne paṭiṭṭhāpanā hoti, tasmā āha “**dukkhasaccādīnaṃ ṭhapanā**”ti. **Paṭṭhapanā**ti paṭiṭṭhāpanā¹. Yasmā paṭṭhapiyamānasabhāvā desanā bhājanāṃ upagacchanti viya hoti, tasmā vuttaṃ “**paññāpanā**”ti, jānāpanāti attho. **Vivaṭakaraṇā**ti desiyamānassa atthassa vivaṭabhāvakaraṇāṃ. **Vibhāgakiriyā**ti yathāvuttassa atthavibhāgassa vitthārakaraṇāṃ. **Pākaṭabhāvakaraṇanti** agambhīrabhāvāpādanāṃ. Aparo nayo—catusaccasaññitassa atthassa paccekaṃ sarūpato dassanavasena idanti-ādito sikkhāpanāṃ kathanāṃ **ācikkhanā**, evaṃ parasantāne pabodhanavasena pavattāpanā **desanā**, evaṃ vineyyānaṃ cittaparitosajanana tesāṃ buddhiparipācanaṃ “**paññāpanā**”ti vuccati. Evaṃ paññāpentī ca sā desiyamānaṃ atthaṃ veneyyasantāne pakārato ṭhabeti paṭiṭṭhabeti “**paṭṭhapanā**”ti vuccati. Pakārato ṭhāpentī pana saṃkhittassa vitthārato paṭivuttassa punābhidhānato “**vivaraṇā**”ti, tassevatthassa vibhāgakaraṇato “**vibhajanā**”ti, vuttassa vitthārenābhidhānato vibhattassa hetudāharaṇadassanato **uttānīkamman**”ti vuccati. Tenāha “**pākaṭabhāvakaraṇan**”ti, hetūpamāvasenatthassa pākaṭabhāvakaraṇatoti attho.

Anuggāhakāti anuggaṇhanakāmā. Svāyamanuggaho saṅgahavatthuvasena pākaṭo hotīti āha “**āmisasaṅgahenā**”ti-ādi. Janetā janettīti āha “**janikā mātā**”ti. Vuddhiṃ parisāṃ āpādetīti **āpādetā**. Tenāha “**posetā**”ti. Idāni dvinnāṃ mahātherānaṃ yathākkamaṃ sabrahmacārīnaṃ bhagavatā vutthehi janikaposikamātuṭṭhāniyehi saṅgāhakataṃ vitthārato dassetuṃ “**janikamātā hī**”ti-ādi vuttaṃ. Paratoghosena vināpi uparimaggādhigamo hotīti “**paccattapurisakārenā**”ti vuttaṃ. Paṭhamamaggo eva hi sāvakānaṃ ekantato ghosāpekkhoti. **Pattasupīti** **pi**-saddena pageva appattasūti dasseti.

Bhavassa appamattakatā nāma ittarakālatāyāti āha
“accharāsaṅghātamattampī”ti. **Janetā**ti janako, thero pana ariyāya janayitā.
Āpādetāti vaḍḍhetā paribrūhetā. Purimasmim saccadvaye
 sammasanaggahaṇaṃ lokiyattā tassa, itarasmim tassa aggahaṇaṃ
 lokuttarattā.

Kāmehi nikkhanto saṅkappo **nekkhammasaṅkappo**. Svāyassa tato
 nikkhamanattho tesāṃ paṭipakkhabhāvato tehi viśamsaggato virajanato
 samucchindanato sabbaso vivittabhāvato ca hotīti dassetuṃ
“kāmapaccanīkaṭṭhenā”ti-ādi vuttaṃ. Tattha **kāmapadaghātanti** yathā kāmo
 padaṃ patiṭṭhaṃ na labhati, evaṃ hananaṃ, kāmasamucchedanti attho.
 Kāmehi sabbaso vivittattā kāmavivitto, ariyamaggo, tassa anto,
 ariyaphalaṃ, tasmim **kāmavivittante**. **Eseva nayoti** iminā
“byāpādapaccanīkaṭṭhenā”ti-ādiyojanaṃ atidisati. Sabbe cete
 nekkhammasaṅkappādayo nānācittesu labbhantīti yojanā. Yadi ekacitte
 labbhanti, kathaṃ tividhamicchāsaṅkappānaṃ samugghātoti āha **“tatra hī”**ti-
 ādi. **Na nānā labbhātīti** iminā tividhakiccakāritaṃ sammāsaṅkappassa
 dasseti. Kiccavasena hi tassa nāmassa lābho. Sammāvācādīnampi
 maggakkhaṇe ekacitte labbhamānānampi catukiccakāritāya
 catubbidhanāmādītā veditabbā. Sesāṃ suviññeyyameva.

Saccavibhaṅgasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

12. Dakkhināvivhaṅgasuttavaṇṇanā

376. **Mahāpajāpatigotamī**ti ettha **gotamī**ti tassa gotamagottato āgataṃ
 nāmaṃ, mahāpajāpati pana guṇato. Taṃ vivarituṃ **“nāmakaraṇadivase
 panassā”**ti-ādi vuttaṃ. Mahatiṃ ulāraṃ pajam jananaṃposanehi parirakkhatīti
mahāpajāpati. Paribhogavasena na haññatīti¹ **ahataṃ**. **Sippikānanti**
 tantavāyānaṃ. **Vāyanaṭṭhānanti** vīnaṭṭhānaṃ. **Tāni maṃ na tosentī** kāyikassa
 puññaṃ abhāvato. Tenāha **“sahatthā”**

1. Na hantīti (Ka)

katameva maṃ toseti”ti. **Pisitvā** nibbattanaṃ katvā. **Pothetvā**ti sukhumabhāvāpādanatthaṃ dhanukena netvā. **Kālānukālāṇca dhātigaṇaparivutā gantvā vemakoṭṭim aggahesi** ekadivasanti adhippāyo. Evaṃ hi “ekadivasam pana -pa- akāsi”ti purimavacanena taṃ na virujjheyya.

Cha cetanāti chabbidhā cetanā. Na hi tā chayeve cetanāti. **Samghe gotami dehi -pa- samgho cāti** idameva suttapadam. **Samghe gotami dehīti** samghassa dānāya niyojesi, tasmā samghova dakkhiṇeyyataroti ayamevettha attho. **Yadi evanti-ādinā** tattha byabhicāraṃ dasseti. **Rājamahāmattādayoti-ādinā** tattha byatirekato nidassanaṃ āha. **Mahantatarā bhaveyyunti** ānubhāvādinā mahantatarā bhaveyyum, na ca taṃ atthīti. **Tasmāti** yasmā guṇavisitṭhahetukaṃ dakkhiṇeyyataṃ anapekkhitvā attano dīyamānassa dāpanaṃ labhati, tasmā. **Mā evaṃ gaṇhāti** “sammāsambuddhato samghova dakkhiṇeyyo”ti mā gaṇha.

Tattha nicchayasādhakaṃ suttapadam dassento “**nayimasmiṃ loke -pa-vipulaphalesinan**”ti āha. Svāhamattho ratanasutte¹ “yaṃ kiñci vittan”ti gāthāya, Aggapasādasuttādihi² ca vibhāvetabboti. Tenāha “**satthārā uttaritaro dakkhiṇeyyo nāma natthī**”ti.

Gotamiyā antimabhavikatāya dānassa dīgharattaṃ hitāya sukhāya anuppādanato na taṃ garutaraṃ samghassa pādāpane kāraṇanti āha “**pacchimāya janatāyā**”ti-ādi. **Vacanatopīti** tassa vatthayugassa satthu eva paṭiggahaṇāya vacanatopi. Tenāha “**na hī**”ti-ādi.

Satthā samghapariyāpannova īdise ṭhāne aggaphalaṭṭhatāya aṭṭha ariyapuggalabhāvato, sace panassa na sayam samghapariyāpannatā, kathaṃ samghe pūjite satthā pūjito nāma siyāti adhippāyo. **Tīṇi** saraṇagamanāni tayo eva aggapasādāti vakkhatīti adhippāyo. Abhidheyyānurūpāni hi līṅgavacanāni. **Na ruhati** ayāthāvapaṭipattibhāvato, na gihivesaggahaṇādinā gihibhāvassa paṭikkhipitattā. **Na vattabbametaṃ “satthā samghapariyāpanno”ti** satthubhāvato. Sāvakasamūho hi

1. Khu 1. 5, 312 piṭṭhesu.

2. Khu 1. 255 piṭṭhe Itivuttake.

saṃgho. Saṃghagaṇe hi satthā uttaritaro anaññasādhāraṇaguṇehi samannāgatabhāvato mūlaratanabhāvato ca.

377. Sampatijātassa mahāsattassa sattapadavīti hāragamanam dhammatāvasena jātam, param tadanñadahasadisī paṭipattīti āha “**hatthapādakiccam asādhentesū**”ti.

378. **Paccūpakāram na sukaram vadāmi** anucchavikakiriyaṃ kātum asakkuṇeyyattā. Abhivādenti etenāti **abhivādanam**. Vandamānehi antevāsikehi ācariyam “sukhī hotū”ti-ādinā abhivādenti nāma. Tena vuttam “**abhivādanam**”ti. **Tadabhimukho -pa- vanditvā nipajjati** seyyathāpi āyasmā sārīputto. Kālānukālam upaṭṭhānam bījayanapādasambāhanādi **anucchavikakammassa karaṇam** nāma. **Anucchavikam kiriyaṃ kātum na sakkotiyeva**, yasmā ācariyena katassa dhammānuggahassa antevāsina kariyamāno āmisānuggaho saṅkhampi kalampī kalabhāgampi na upetiyevatī. Tena vuttam “**na suppatikāram vadāmi**”ti.

379. **Pāṭipuggalikam dakkhiṇam ārabba samuṭṭhitam** “tam me bhagavā paṭiggaṇhatū”ti mahāpajāpatigotamiyā vacanam nimittam katvā desanāya uṭṭhitattā. Na kevalaṇca tassā eva vacanam, atha kho **Ānandattheropi -pa- samādapesi**, tasmā vibhāgato **cuddasasu -pa- hotīti dassetum imam desanam ārabhi**. Tattha patipaccekam puggalam dīyatīti **pāṭipuggalikam**. Paṭhamasaddo yathā aggattho, evam seṭṭhapariyāyopīti āha “**jetṭhakavasena**”ti. **Aggā** uttame khette pavattattā. **Dutiyatatiyāpi paramadakkhiṇāyeva** sabbaso sammāvikkhambhitarāgādikilesattā. Rāgādayo hi adakkhiṇeyyabhāvassa karaṇam. Tenevāha “tiṇadosāni khetṭāni, rāgadosā ayaṃ pajā”ti-ādi¹. Yasmā pana savāsanaṃ sabbaso samucchinna-kilesehi tato eva sabbaso appaṭihatañāṇacārehi anantāparimeyyaguṇagaṇadhārehi sammāsambuddhehi sadiso sadevake loke koci dakkhiṇeyyo natthi, tasmā “**paramadakkhiṇāyevā**”ti sāsankam vadati. Yasmā pañcābhinnō aṭṭhasamāpattilābhī

1. Khu 1. 64 piṭṭhe Dhammapade.

eva hoti lokiyābhiññānaṃ aṭṭhasamāpatti-adhiṭṭhānattā, tasmā
“lokiyapañcābhiññe” icceva vuttaṃ, na “aṭṭhasamāpattilābhimhī”ti tāya
 avuttasiddhattā. **Gosīladhātukoti** gosīlasabhāvo, sīlavatā sadisasīloti attho.
 Tenāha **“asaṭṭho”**ti-ādi. Tena na alajjīdhātuko pakatisiddho idha
 puthujjanasīlavāti adhippetoti dasseti.

Paricchindantoti ettakoti paccekappamāṇato tato eva aññamaññaṃ
 asaṅkaratova paricchindanto. Kathaṃ pana asaṅkhyeyyabhāvena vuccamāno
 vipāko paricchinnō hoti? Sopi tassa paricchedo eva itarehi
 asaṅkiṇṇabhāvadīpanato, etadatthameva pubbe asaṅkaraggahaṇaṃ kataṃ.
Guṇavasenati lakkaṇasampannādiguṇavasena. **Upakāravasena**ti
 bhogarakkhādi-upakāravasena. **Yaṃ posanattam dinnam, idaṃ na gahitaṃ**
 dānalakkaṇāyogato. Anuggahapūjanicchāvasena hi attano
 deyyavatthupariccāgo dānaṃ bhayarāgaladdhukāmakulādivasena
 sāvajjābhāvato. **Tampi na gahitaṃ** ayāvadattatā-āparipuṇṇabhāvena
 yathādhīppetaphaladānāsamatthabhāvato. **Sampattassāti** santikāgatassa. Tena
 sampattipayojane anapekkhataṃ dasseti. **Phalaṃ paṭikaṅkhitvā**ti “idaṃ me
 dānamayaṃ puññaṃ āyatīṃ sukhahitabhāvāya hotū”ti-ādīnā phalaṃ
 paccāsīsivā. Tenassa phaladāne nemiyaṃ dasseti, **yāvadattanti** iminā
 paripuṇṇaphalataṃ. **Sataguṇāti** ettha **guṇasaddo** na “guṇena nāmaṃ
 uddhareyyan”ti-ādīsu¹ viya sampatti-attho, “taddiguṇan”ti-ādīsu viya na
 vaḍḍhanattho, “pañca kāmaguṇā loke, manochaṭṭhā paveditā”ti-ādīsu² viya
 na koṭṭhāsattho, “antaṃ antaguṇan”ti-ādīsu³ viya na antabhāgattho, atha kho
 ānisaṃsatthoti dassento **“satānisaṃsā”**ti āha, te ānisaṃse sarūpato dassetuṃ
“āyusatan”ti-ādi vuttaṃ. **Sataguṇāti** vā satavaḍḍhikāti evamettha attho
 daṭṭhabbo. **Nipparitasam karotīti** āyu-ādīnaṃ ānisaṃsānaṃ aparittāsaṃ
 karoti. Atha vā **nipparitasam karotīti** āyu-ādinimittaṃ aparittāsaṃ karoti.
 Atha vā **nipparitasam karotīti** āyu-ādīni

1. Abhi-Ṭṭha 1. 420; Udāna-Ṭṭha 306; Paṭisaṃ-Ṭṭha 1. 277; Netti-Ṭṭha 119 piṭṭhesu.

2. Khu 1. 304 piṭṭhe Suttanipāte.

3. Dī 2. 233; Ma 1. 72; Khu 1. 2 piṭṭhādīsu.

tato uttarimpi āhārādihetu aparittāsaṃ karoti.

Attabhāvavinimuttasañcaraṇassa abhāvā **“bhavasatepi vutte ayamevattho”**ti vuttaṃ. **Sabbatthā**ti “puthujjanadussile”ti-ādīsu sabbavāresu. **Nayo netabboti** “āyusahassaṃ vaṇṇasahassan”ti-ādiko nayo.

Sāsanāvatarāṇaṃ nāma yāvadeva vaṭṭadukkhaniṭṭharaṇatthaṃ, tañca maggapaṭivedhanaṃ, tasmā nibbedhabhāgiyasaraṇagamaṇaṃ sikkhāpadasamādānaṃ pabbajjā upasampadā sīlaparipūraṇaṃ adhiccittasikkhānuyogo vipassanābhāvanāti sabbāpesā sotāpattiphalasacchikiriyāya paṭipatti eva hotīti āha **“tisaraṇaṃ gato upāsakopi”**ti-ādi. Tattha yathā nibbedhabhāgiyo samādhi tāva nāma paramparāya riyamaggādhigamassa paccayabhāvato upanissayo, tathā nibbedhabhāgiyaṃ sīlaparipūraṇaṃ upasampadā pabbajjā upāsakassa dasasu pañcasu sīlesu paṭiṭṭhānaṃ antamaso saraṇādigamanampi nibbedhabhāgiyaṃ ariyamaggādhigamassa upanissayo hotiyevāti “sabbāpesā sotāpattiphalasacchikiriyāya paṭipatti”ti vuttā. Tattha anañña sādhāraṇa vijjācaraṇādi asaṅkhyeyya-aparimeyya guṇa samudaya-pūrite bhagavati saddhamme sariya-saṅghe ulāratarabahumānagāravataṃ gato “sammāsambuddho bhagavā, svākhāto dhammo, suppaṭipanno saṅgho”ti tapparāyaṇatādi-ākārappatto ñāṇaparisodhito pasādo saraṇagamananti tena vatthugatena pasādena paribhāvite santāne kataṃ puññakkhettsampattiyaṃ mahapphalaṃ mahānisaṃsameva hotīti āha **“tasmim dinnadānampi asaṅkhyeyyaṃ appameyyan”**ti. Tayidaṃ saraṇaṃ vatthuttaye pasādabhāvena ajjhāsayasampattimattaṃ, tādissa pana pañcasīlaṃ ajjhāsayasampatti-upathambhito kāyavacīsaṃyamoti tattha dinnam tato uttarimahapphalanti, dasasīlaṃ pana paripuṇṇuposathasīlaṃ, tattha dinnam mahapphalanti **“tato uttari mahapphalan”**ti vuttaṃ. Sāmaṇerasīlādīnaṃ pana uttari viṣiṭṭhatārādibhāvato tattha tattha dinnassa visesamahapphalatā vuttā.

Maggasamaṅgitā nāma maggacittakkhaṇaparicchinnā, tasmiṃca khaṇe kathaṃ dātuṃ paṭiggahetuṃca sambhavaṭīti codeti **“kim pana maggasamaṅgissa sakka dānaṃ dātun”**ti. Itaro tādise sati samayeti dassento **“āmasakkā”**ti paṭijānitvā **“āraddhavipassako”**ti-ādinā tamatthaṃ vivarati. **Tasmim khaṇeti** tasmim pakkipanakkhaṇe. Yadi aṭṭhamakassa sotāpannassa

dinnadānaṃ phalato asaṅkhyeyyameva, ko nesaṃ visesoti āha **“tatthā”**ti-ādi. Tena satipi asaṅkhyeyyabhāvasāmaññe atthi nesaṃ appabahuḃhāvo saṃvaṭṭaṭṭhāyī-asaṅkhyeyyamahākappāsaṅkhyeyyānaṃ viyāti dasseti. Maggasamaṅgīnaṃ tena tena odhinā saṃkilesadhammānaṃ pahīyamānattā vodānadhammānaṃ vaḍḍhamānattā aparīyositakiccattā aparipuṇṇaguṇatā, parīyositakiccattā phalasamaṅgīnaṃ paripuṇṇaguṇatāti taṃtaṃmaggaṭṭhehi phalaṭṭhānaṃ khettātisayatā veditabbā. Heṭṭhimahetṭhimehi pana maggaṭṭhehi uparimānaṃ maggaṭṭhānaṃ, phalaṭṭhehi phalaṭṭhānaṃ uttaritaratā pākaṭā eva. Tathā hi uparimānaṃ dinnadānassa mahapphalatā vuttā.

380. Kāmaṃ cettha buddhappamukhe ubhatosaṃghe kevale ca bhikkhusmaṅghe dānaṃ atthi eva, na pana buddhappamukhe bhikkhusaṃghe, taṃ pana buddhappamukha-ubhatosaṃgheneva saṅgahitanti aviruddhaṃ. **Na pāpuṇanti** mahapphalabhāvena sadisatampi, kuto adhikataṃ.

“Tathāgate parinibbute ubhatosaṃghassa” icceva vuttattā **“kiṃ panā”**ti-ādinā cedeti. Itaro parinibbute tathāgate taṃ uddissa gandhapupphādipariccāgo viya cīvarādipariccāgopi mahapphalo hotiyevāti katvā paṭipajjanavidhiṃ dassetuṃ **“ubhatosaṃghassā”**ti-ādi vuttaṃ. “Ettakāyeva bhikkhū, uddisathā”ti evaṃ paricchedassa akaraṇena upacārasīmāpariyāpannānaṃ khettapariyāpannānaṃ vasena **aparicchinnakamahābhikkhusaṃghe**.

Gottaṃ vuccati sādharmaṇānaṃ, **mattasaddo** luttaniddiṭṭho, tasmā samaṇāti gottamattaṃ anubhavanti dhārentīti **gotrabhuno**. Tenāha **“nāmamattasamaṇā”**ti. Diṭṭhisīlasāmaññena saṃhato samaṇagaṇo **saṃgho**, tasmā saṃgho dussīlo nāma natthi. **Guṇasaṅkhāyāti** ānisaṃsagaṇanāya, mahapphalatāyāti attho. **Kāsaṃva -pa-** asaṅkhyeyyāti **vuttā** saṃghaṃ uddissa dinnattā. Yathā pana saṃghaṃ uddissa dānaṃ hoti, taṃ vidhiṃ dassetuṃ **“saṃghagatā dakkhiṇā”**ti-ādi vuttaṃ. Tattha **cittikāraṇti** gāraṃ.

Saṃghato na puggalato. **Aññathattaṃ āpajjatīti** “imassa mayā dinnam saṃghassa dinnam hoti”ti evaṃ cittaṃ anuppādetvā “saṃghassa dassāmi”ti

deyyadhammaṃ paṭiyādetvā sāmaṇerassa nāma dātabbāṃ jātanti aññathattaṃ āpajjati, tasmā tassa dakkhiṇā saṃghagatā na hotiyeva puggalavasena cittassa pariṇāmitattā. **Nibbematiko hutvāti** “kiṃ nu kho mayā imassa dinnāṃ hoti vā, na vā”ti vimatiṃ anuppādetvā “yo panā”ti-ādinā vuttākārena karoti.

Tatthāti-ādinā vuttassevatthassa pākaṭākaraṇatthaṃ vatthum nidasseti “**parasamuddavāsino**”ti-ādinā. **Opuṇjāpetvā** paribhaṇḍaṃ kāretvā, haritagomayena upalimpitvāti attho. **Kāsāvakaṇṭhāsamghassāti** kāsāvakaṇṭhāsamūhassa. **Ko sodhetī**ti mahapphalabhāvakaraṇena ko visodheti. Mahapphalabhāvāpattiyaṃ hi dakkhiṇā visujjhati nāma. Tattha yesaṃ hatthe dinnāṃ, tesaṃ vasena paṭiggāhakato dakkhiṇāya visuddhattā “tadāpāhaṃ Ānanda saṃghagataṃ dakkhiṇaṃ asaṅkheyyaṃ appameyyaṃ vadāmi”ti¹ ca vuttaṃ, tasmā kammavaseneva dakkhiṇāvisuddhiṃ pucchati. Itaro ariyasaṃghe dinnadakkhiṇāya nibbisiṭṭhaṃ katvā vuttattā matthakappattasseva ariyasaṃghe vasena dakkhiṇāvisuddhiṃ dassento “**sāriputta -pa- sodhentī**”ti vatvā puna “ye keci arahanto sodhentī”ti dassento “**apicā**”ti-ādimāha. **Therā ciraparinibbutāti** idaṃ ajjatanānampi ariyānaṃ sāvakataṃ dassentena maggasodhanavasena vuttanti daṭṭhabbāṃ, na uddissa puññakaraṇe sati akaraṇappattiyaṃ. Evaṃ hi “asītimahātherā sodhentī”ti idaṃ suvuttaṃ hoti, na aññathā.

“Saṃghagatāya dakkhiṇāya”ti kāmañcetaṃ sādharmaṇavacanaṃ, tathāpi tattha tattha puggalaviseso ñātabboti dassento “**atthi buddhappamukho saṃgho**”ti-ādimāha. **Na upanetabbobhagavato** kāle bhikkhūnaṃ abhiññāpaṭisambhidāguṇavasena ativiya ulārabhāvato, etarahi tadabhāvato. **Etarahi saṃgho -pa- na upanetabboti** ettha nayānusārena attho vattabbo. **Tena teneva samayenāti** tassa tassa kālassa sampattivipattimukhena paṭipattiyaṃ ulārataṃ anulāratañca ulliṅgeti. Yattha hi bhikkhū guṇehi sabbaso paripuṇṇā honti, tasmīṃ samaye saṃghagatā dakkhiṇā itarasmīṃ samaye dakkhiṇato mahapphalatarāti daṭṭhabbā. **Saṃghe cittikāraṃ kātum sakkontassāti** suppaṭipannatādiṃ saṃghe āvajjitvā

saṅghagatena pasādena, saṅghassa sammukhā viya tasmim̐ puggale ca gāravavasena dentassa puthujjanasamaṇe dinnam̐ mahapphalataram̐ saṅghato uddisitvā gahitattā, “saṅghassa demī”tiyeva dinnattā ca.

Eseva nayoti iminā “sotāpanne dinnam̐ mahapphalataram̐”ti evamādim̐ atidisati. **Ādi**-saddena uddisitvā gahito sakadāgāmī, pāṭipuggaliko anāgāmīti evamādi saṅgahitam̐. **Mahapphalatarameva**. Tenāha bhagavā “na ttevāham̐ Ānanda kenaci pariyāyena saṅghagatāya dakkhiṇāya pāṭipuggalikam̐ dānam̐ mahapphalataram̐ vadāmī”ti¹. Yadi khīṇāsava dinnadānato saṅghato uddisitvā gahitadussīlepi dinnadānam̐ mahapphalam̐, evam̐ sante “sīlavato mahārāja dinnam̐ mahapphalam̐, no tathā dussīle”ti idam̐ kathanti āha “**taṁ imam̐ nayaṁ pahāya**”ti-ādi. Saṅghato uddisitvā gahaṇavidhim̐ pahāya dussīlasseva gahaṇavasena vuttam̐. **Imasmim̐ catukke daṭṭhabbanti** imassa padassa vasena daṭṭhabbam̐. Tattha hi “paṭiggāhakā honti dussilā pāpadhammā”ti āgataṁ.

381. **Vusujjhatīti** na kilissati, mahājutikārī mahāvippahārā hotīti attho. **Sucidhammoti** rāgādi-asucividhamanena sucisabhāvo. **Na pāpadhammoti** na nihīnasabhāvo pāpakiriyāya. Akusaladhammo hi ekantanihīno. Jūjako sīlavā kalyāṇadhammo na hoti, tassa mahābodhisattassa attano puttadānam̐ dānapāramiyā matthakam̐ gaṇhantaṁ mahāpathavīkampanasamattham̐ jātam̐, svāyam̐ dānaguṇo vessantaramahāraññā kathetabboti.

Uddharatīti bahulam̐ katapāpakammavasena laddhavinipātato uddharati, tasmā natthi mayham̐ kiñci cittassa aññathattanti adhippāyo.

Petadakkhiṇanti pete uddissa dātabbadakkhiṇam̐. **Pāpitakāleyevāti** “idam̐ dānam̐ asukassa petassa hotū”ti uddisanavasena patte pāpitakāleyeva. **Assāti** petassa. **Pāpuṇīti** phalasamāpattiyā vasena pāpuṇi. Ayam̐ hi pete uddissa dāne dhammatā.

1. Ma 3. 299 piṭṭhe.

Tadā kosalarañño pariccāgavasena ativiya ulārajjhāsayatam,
buddhappamukhassa ca bhikkhusaṅghassa ukkaṃsagataguṇavisiṭṭhatam
sandhāyāha “**asadisadānam kathetabban**”ti.

Asārampi khattanti sārāhīnam dukkhattam. **Samayeti** kasanārahe kāle.
Paṃsum apanetvāti nissāram paṃsum nīharitvā. **Sārabījānīti** sabhāvato
abhisaṅkhārato ca sārabhūtāni bijāni. **Paṭiṭṭhapetvāti** vapitvā. **Evanti** yathā
kassako attano payogasampattiyā asārepi khette phalam adhigacchati, evaṃ
sīlavā attano payogasampattiyā dussīlassapi datvā phalam mahantam
adhigacchati. **Iminā upāyenāti** iminā paṭhamapade vuttanayena.
Sabbapadesūti sabbakoṭṭhāsesu **visujjhanam** vuttam, tatiyapade pana
visujjhanam paṭikkhittameva.

382. Arahato dinnadānameva aggam dānacetanāya kenaci upakkilesena
anupakkiliṭṭhattā, paṭiggāhakassa aggadakkhiṇeyyattā. Tenāha
“**bhavālayassa bhavapatthanāya abhāvato**”ti, “ubhinnampī”ti vacanaseso.
Khīṇāsavo dānaphalam na saddahatīti idam tassa appahīnakilesajanassa viya
kammakammaphalānam saddahanākārena pavatti natthīti katvā vuttam, yato
arahā “asaddho akataññū ca -pa- poriso”ti¹ thomīyati. Asaddahanam
anumānapakkhikam, anumānañca saṃsayapubbakam, nissandiddho ca
kammakammaphalesu paccakkhabhāvam gato. Temeva hi
nicchitabhāvasiddham nissandiddhatam sandhāya “**dānaphalam**
saddahantā”ti-ādi vuttam. Yadi evam tena katakammam
kammalakkhaṇappattam hotīti āha “**khīṇāsavenā**”ti-ādi. Tenevāha
“**nicchandarāgattā**”ti, etañca lakkhaṇavacanam, kenaci kilesena
anupakkiliṭṭhattāti adhippāyo. **Assāti** khīṇāsavassa dānam.

Kim pana sammāsambuddhenāti-ādinā dāyakato dakkhiṇāvisuddhi
coditā, **Sāriputtattherenāti**-ādinā pana paṭiggāhakatoti vadanti, tadayuttam
sāvakassa mahapphalabhāve saṃsayābhāvato, heṭṭhā nicchitattā ca, tasmā
ubhayenapi dāyakato dakkhiṇāvisuddhi eva coditā. Sā hi idha
sādhāraṇavasena nicchitattā saṃsayavatthu.

1. Khu 1. 27 piṭṭhe Dhammapade.

Tenāha “**sammāsambuddhena -pa- vadanti**”¹ti. **Sammāsambuddhaṃ hīti**-ādi yathāvutta-atthassa kāraṇavacanāṃ. **Añño dānassa vipākāṃ jānitum samatto nāma natthi** sabbaso sattānaṃ kammavipākavibhāgajānananāṇassa ananuññātattā. Tenāha bhagavā “yasmā ca kho bhikkhave sattā na jānanti, dānasamvibhāgassa vipākāṃ yathāhaṃ jānāmi, tasmā adatvā bhuñjanti”¹ti-ādi¹. Etena ettha nāṇavisodhanaṃ nāma kathitaṃ, na dakkhiṇāya visuddhi nāma dāyakato paṭiggāhakato ca vasena hotīti, sammāsambuddhena sārīputtattherassa dinnadānaṃ sabbaso upakkilesavisuddhiyā nāṇassa ca ativiya uḷārattā mahānubhāvaṃ nāma siyā mahātejavantañca, na mahapphalaṃ tesāṃ santāne paripuṇṇaphalassa asambhavato. Yadi dinnadānaṃ paripuṇṇaphalaṃ na hoti ubhayavipākadānābhāvato, pavattivipākadāyī pana hotīti dassento “**dānaṃ hī**”¹ti-ādimāha.

Catūhīti sahayoge karaṇavacanāṃ, catūhi sampadāhi sahaḡatā sahitaṃ katvāti attho. Imā catasso sampadā sabbasādhāraṇavasena vuttā, na yathādhigatapuggalavasena. Tenāha “**deyyadhammassa dhammenā**”¹ti-ādi. **Tasmiṃyeva attabhāveti** yasmim attabhāve taṃ dānamayaṃ puññaṃ uppannaṃ, tasmiṃyeva attabhāve vipākāṃ deti, cetanāya mahantattā diṭṭhadhammavedanīyaṃ hutvā vipaccatīti attho. **Pubbacetanādivasenāti** sanniṭṭhāpakajavanavīthito pubbāparavīthicetanāvasena, aññathā sanniṭṭhāpakavīthiyaṃyeva pubbacetanādivasenāti vattabbaṃ siyā. Sā hi cetanā diṭṭhadhammavedanīyabhūtā tasmiṃyeva attabhāve vipākāṃ deti, na itarā. **Mahattatāti** pubbābhisaṅkhāravasena nāṇasampayogādivasena cetanāya uḷārattā. **Khīṇāsavabhāvenāti** yassa deti, tassa khīṇāsavabhāvena. **Vatthusampannatāti** ettha yathā paṭighasaññānānattasaññānaṃ vigamena dībbavihārānaṃ vasena, byāpādasaññādīnaṃ vigamena brahmavihārānaṃ vasena, sabbaso rūpasaññānānattasaññānaṃ vigamena āneñjavihārānaṃ vasena, sabbaso niccasaññādīnaṃ paṭippassaddhiyā sabbasaṅkhāravimukhatāya riyavihārānaṃ vasena vatthusampannatā icchitā. Taṃtaṃsamāpattisamāpajjanena santānassa nirodhasādhanatā taṃ divasaṃ nirodhassa

1. Khu 1. 207 piṭṭhe Suttanipāte.

sāadhanatā nāma. **Vatthusampannatā**ti sabbaso
 nirodhasamāpattisamāpajjanena vatthusampannatā icchitā, na sabbaso
 anavasesasaññānirodhatāyāti āha “**taṃ divasaṃ nirodhato vuṭṭhitabhāvena
 vatthusampannatā**”ti. Saññānirodhassa cettha accāsannataṃ sandhāya “**taṃ
 divasan**”ti vuttam. Yaṃ panettha atthato avibhattaṃ, taṃ suviññeyyameva.

Dakkhiṇāvibhaṅgasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

Niṭṭhitā ca vibhaṅgavaggavaṇṇanā.

5. Saḷāyatanavagga

1. Anāthapiṇḍikovādasuttavaṇṇanā

383. **Adhimattagilānoti** adhikāya mattāya maraṇassa āsannatāya tiviya gilānoti attho. Tenāha “**marañaseyyaṃ upagato**”ti. **Akhaṇḍaṃ akāsi** gahapatino satthari paramapemattā. **Yattakaṃ cassāti** “sakim vā dvikkhattuṃ vā”ti vuttaṃ yattakaṃ assa gahapatissa.

384. **Osakkantīti** parihāyanti. **Ottharantīti** abhibhavanti. Usmā nāma kammajatejodhātu, sā saha jīvitindriyanirodhā pariyādiyati, yāva tā āyu-smā vattanti tāva maraṇantikā vedanā vattanteva viññāṇassa aniruddhattā. Tenāha “**yāva usmā**”ti-ādi.

385. **Tīhi gāhetīti** taṇhāmānadiṭṭhiggāhehi. **Paṭibāhituṃ** vikkhambhetuṃ. **Cakkhuṃ tīhi gāhehi na gaṇhissāmīti** mānaggāhapaṭikkhepamukhena cakkhusmiṃ aniccānupassanāti dasseti. Aniccānupassanāya hi sati appatīṭṭho mānaggāho, dukkhānupassanāya sati appatīṭṭho taṇhāggāho, anattānupassanāya sati appatīṭṭho diṭṭhiggāhoti, gāho ca nāma oḷāriko, tasmiṃ vigatepi nikanti tiṭṭheyyāti taṃ vijahāpetukāmena “na ca me cakkhunissitaṃ viññāṇaṃ bhavissatī”ti vuttanti āha “**viññāṇaṇcāpi me cakkhunissitaṃ na bhavissatī**”ti. **Sabbaṃ kāmabhavarūpanti** kāmabhūmipariyāpannaṃ sabbaṃ rūpakkhandaṃ, “kāmarūpabhavarūpan”ti vā pāṭho, so yutto imassa vārassa eva anavasesapañcavokārabhavapariyāpannato. Tathā hi upari catuvokārabhavo anavasesato vutto.

386. **Idhalokanti** ettha saṅkharalokavisayoti adhippāyena “**vasanaṭṭhānaṃ vā**”ti-ādi vuttaṃ, taṅca kho paṭhamadutiyavārehi idhaloko gahitoti katvā. Paṭhamadutiyavārehi pana idhaloko paralokoti vibhāgena vinā pañcavokārabhavo gahito, tathā tatiyavāre pañcavokārabhavo catuvokārabhavo ca gahitoti puna diṭṭhadhammasamparāyavasena taṃ vibhajitvā dassetuṃ “**na idhalokaṃ**”ti-ādi

vuttam. Idhalokanti ca sattasaṅkhāravaseneva gahitam. Sabbampi saṅkhāravasena pariggahetvā dassetuṃ “**yampi me diṭṭhan**”ti-ādi vuttanti keci. **Aparitassanattam** taṇhāparitassanāya anupādanattam. Yassa diṭṭhadhammoti vuccati, tassa pana abhāvato “**manussalokaṃ ṭhapetvā sesā paralokā nāmā**”ti vuttam. Yesam pana “idhalokan”ti iminā sattalokassapi gahaṇam icchitam, tesam¹ matena “manussalokaṃ ṭhapetvā”ti yojanā.

387. **Allīyasīti** attabhāve bhogesū ca apekkham karosīti attho. **Evarūpīti** yādisi tadā dhammasenāpatinā kathitā, evarūpī. **Dhammakathā na sutapubbāti** yathākathitākārameva sandhāya paṭikkhepo, na sukhumagambhīrasuññatāpaṭisaṃyuttatāsāmaññaṃ. Tenāha “**evam panā**”ti-ādi.

Mayā gatamaggameva anugacchasīti dānamayapuññabhāvasāmaññaṃ gahetvā vadati, na bodhisattadānabhūtam dānapāramitam. **Na paṭibhātīti** ruccanavasena citte na upatiṭṭhati. Tenāha “**na ruccatī**”ti. Tathā hesa vaṭṭābhīratoti. Ujumaggāvahā vipassanā bhagavatā panassa kathitapubbā.

388. Esitagūṇattā esiyamānagūṇattā ca isi, asekkhā sekkhā kalyāṇaputhujjanā ca, isīnam saṃgho, tena nisevanti **isisaṃghanisevitam**. Kāmaṃ tassa viharassa gandhakuṭipāsādakūṭāgārādivasena nisīdananipajjanāya rukkhalatādivasena bhūmisayādivasena ca anaññasādharaṇā mahatī ramaṇīyatā attheva, sā pana gehassitabhāvena ariyānam cittam tathā na toseti, yathā ariyānam nisevitabhāvenāti āha “**paṭhamagāthāya jetavanassa vaṇṇam kathetvā**”ti. Tenāha bhagavā “yattha arahanto viharanti, tam bhūmirāmaṇeyyakan”ti². Apacayagāminī cetanā sattānam suddhimāvahatīti āha “**kammanti maggacetanā**”ti. Catunnam ariyasaccānam viditakaraṇaṭṭhena kilesānam vikkhambhanaṭṭhena ca **vijjā**, maggasammādiṭṭhīti āha “**vijjāti maggapañña**”ti. **Samādhipakkhiko dhammo** nāma sammāvāyāmasatisamādhayo. Tathā hi vijjābhāgiyo samādhipi samādhipakkhiko. Sīlam tassa atthīti **sīlanti** āha “**sīle patiṭṭhitassa jīvitam uttaman**”ti. **Diṭṭhisāṅkappoti** sammāsāṅkappo. Tattha sammāsāṅkappassa upakārahābhāvena

1. Tena (Ka)

2. Khu 1. 72; Khu 2. 344; Saṃ 1. 234 piṭṭhesu.

vijjābhāgo. Tathā hi so paññākkhandhasaṅgahitoti vuccati, yathā sammāsaṅkappo paññākkhandhena saṅgahito, evaṃ vāyāmasatiyo samādhikkhandhasaṅgahitāti. Tenāha “**Dhammoti vāyāmasatisamādhayo**”ti. “Dhammo”ti hi idha sammāsamādhi adhippeto “evaṃ dhammā te bhagavanto ahesun”ti-ādīsu¹ viya. **Vācākammantājīvāti** sammāvācākammantājīvā maggapariyāpannā eva, te sabbepi gahitāti. Tenāha “**etena aṭṭhaṅgikena maggenā**”ti.

Upāyenāti yana vidhinā ariyamaggo bhāvetabbo, tena **samādhipakkhiyaṃ** vipassanādhammañceva maggadhammañca. “Ariyaṃ vo bhikkhave sammāsamādhiṃ desessāmi sa-upanisaṃ saparikkhāraṇaṃ”ti² hi vacanato sammāsamādhi-ādayo maggadhammāpi samādhipakkhiyā. **Vicineyyāti** vīmaṃseyya, bhāveyāti attho. **Tatthāti** hetumhi bhumnavacanāṃ. Ariyamaggahetukā hi sattānaṃ visuddhi. Tenāha “**tasmim ariyamagge visujjhati**”ti. **Pañcakkhandhadhammaṃ vicineyya**, pañcupādānakkhandhe vipasseyya. Tesu hi vipassiyamānesu vipassanā ukkaṃsagatā. Yadaggena dukkhasaccaṃ pariññāpaṭivedhena paṭivijjhīyati, tadaggena samudayasaccaṃ pahānapaṭivedhena, nirodhasaccaṃ sacchikiriyaṭivedhena, maggasaccaṃ bhāvanāpaṭivedhena paṭivijjhīyati, evaṃ accantavisuddhiyā sujjhati. Tenāha “**evaṃ tesu catūsu saccesu visujjhati**”ti. Idhāpi nimittatthe bhumnavacanāṃ. Saccesu vā paṭivijjhiyamānesūti vacanaseso.

Avadhāraṇavacananti vavatthāpanavacanāṃ, avadhāraṇanti attho. **Sāriputtovāti** ca avadhāraṇaṃ tassa sāvakabhāvato sāvakesu sāriputtova seyyoti imamatthaṃ dīpeti. **Kilesa-upasamenāti** iminā mahātherassa tādiso kilesūpasamoti dasseti, yassa sāvakassa visaye paññāya pāramippatti ahoṣi. Yadi evaṃ “yopi pāraṅgato bhikkhu, etāgaparamo siyā”ti idaṃ kathanti? Tesāṃ tesāṃ buddhānaṃ sāsane paññāya pāramippattasāvakavasenetāṃ vuttanti daṭṭhabbāṃ. Atha vā “natthi vimuttiyā nānattan”ti³ vacanato sāvakehi vimuttipaññāmattaṃ sandhāyetaṃ vuttaṃ. Tenāha “**pāraṅgatoti nibbānaṃ gato**”ti-ādi. Sesāṃ suviññeyyameva.

Anāthapiṇḍikovādasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

1. Dī 2. 7; Ma 3. 160; Saṃ 3. 138 piṭṭhesu.

2. Ma 3. 116 piṭṭhe.

3. Dī-Ṭī 3. 54; Mūlaṭī 2. 2 piṭṭhesu.

2. Channovādasuttavaṇṇanā

389. **Channoti** idaṃ tassa nāmantī āha “**evaṃnāmako thero**”ti. Yassa pana satthārā parinibbānakāle brahmadāṇḍo āṇatto, ayaṃ so na hotīti dassento āha “**na abhinikkhamanaṃ nikkhantatthero**”ti, lokanāthassa abhinikkhamanakāle kapilapurato nikkhantoti attho. **Gilānapucchakā**ti gilānassa pucchanakā, gilānabhāvassa avatthaṃ sotukāmāti attho. Sasanato himsanato **satthanti** āha “**jīvitahāraṇasatthan**”ti.

390. Upavajjaṃ etassa natthīti **anupavajjaṃ**, karajakāyaṃ katvā āyatim uppatirahitanti attho. Tenāha “**anuppattikan**”ti.

391. **Khayavayaṃ** ñatvāti saṅkhāragataṃ khaṇabhaṅgaṃ netvā ñāṇena yāthāvato ñatvā. **Netam mamā**ti dukkhato samanupassanā saṅkhāresu diṭṭhesu mamaṃkārahāvato. **Nesohamasmī**ti aniccato samanupassanā aniccato tesu diṭṭhesu ahaṃkārahāvato. **Na meso attā**ti anattato samanupassanā anattato tesu diṭṭhesu attaggāhābhāvatoti āha “**netam mama-pa- attāti samanupassāmī**”ti.

393. **Tasmā puthujjanoti** yasmā sabbaso pariññātavatthuko dukkhavedanaṃ adhiṇvāsetuṃ asakkonto nāma natthi, tasmā puthujjano, kevalaṃ pana adhimāneneva “nābhikaṅkhāmi jīvitam, paricīṇṇo me satthā, nirodham disvā”ti vadatīti adhippāyo. **Idampī**ti idampi “nissitassa calitan”ti-ādi. Taṇhānissitabhāvena hi āyasmā channo māraṇantikaṃ vedanaṃ adhiṇvāsetuṃ asakkonto ito cito parivattanto calati vipphandati, tasmā “nissitassa calitan”ti-ādi manasikātabbaṃ, tena idaṃ sabbaṃ taṃ vipphanditaṃ na bhavissatīti adhippāyo. **Kappasaddo** kālapariyāyopi hoti, na kālavisesavācako evāti āha “**niccakappanti niccakālan**”ti. Yathā appahīnataṇhādiṭṭhiko puggalo taṃnissito allino, evaṃ tāhipi nissito amuttaḥāvatoti āha “**taṇhādiṭṭhīhi nissitassā**”ti. **Calitanti** yathā yathā asamāraddhāya sammāpaṭipattiyā ādīnavavasena calantaṃ pana yasmā ariyassa vinaye virūpaṃ calitaṃ hoti, tasmā āha “**vipphanditaṃ hoti**”ti. Tādise

pana papañcavikkhambhanavasena cittassa calite asati bhāvanāya vithipaṭipannatāya kilesapaṭippassaddhi eva hotīti āha “calite asati passaddhī”ti. Tena vuttaṃ **“kilesapassaddhi nāma hotī”**ti.

Bhavantaraṃ disvā namanatṭhena **nati**. Tenāha **“natiyā asatīti bhavatthāya ālayanikantipariyuṭṭhānesu asatī”**ti. Paṭisandhivasena āgati **nāmāti** paṭisandhiggahaṇavasena bhavantarato idheva āgamanāṃ nāma, **cutivasena** cavanavasena ito bhavantarassa **gamanāṃ nāma na hoti** āgatigatiyā asati katūpacitassapi kammaṣṣa uppattiparikappavasena pavattiyā abhāvatā. **Cavanavasena**ti nibbattabhavato cavanavasena **cuti**, āyatim upapajjanavasena upapāto na hoti. Yato gati āgati cavanāṃ upapāto na hoti, tato eva nevidha, na hurāṃ, na ubhayamantarena, kāyassa gahiyā āgatiyā ca abhāvato sabbaso cutūpapāto natthi, tena na idhaloke ṭhitoti vattabbo, na paraloke ṭhitoti vattabbo, na ubhayamantarena ṭhitoti vattabbo. Tenāha **“nayidha loke”**ti-ādi. Tattha idhalokaparalokavinimuttassa saṃsaraṇapadesassa abhāvato “na ubhayamantarenā”ti vuttoti ubhayapariyāpanno na hotīti paṭikkhipanto **“na ubhayattha hotī”**ti āha. **Ayameva antoti** yo idhaloke paraloke ca abhāvo aviḍḍamānatā anupapajjanaṃ, ayameva sakalassa dukkhamūlassa anto pariyosānaṃ.

394. **Kaṇṭhanālīm chindīti** nālīm chindituṃ ārabhi. **Tasmim** chindituṃ āraddhakkhaṇe chedo ca vattati, **maraṇabhayañca okkami** avītarāgabhāvato, tato eva **gatinimittamupaṭṭhāti**. “Sopi nāma sabrahmacārīnaṃ anupavajjatanā byākari tvā sarāgamaraṇaṃ marissatī”ti saṃviggamānaso **saṅkhāre** aniccādivasena **pariggaṇhanto**. **Arahattaṃ patvāti** pubbe bahuso vipassanāya udayabbayañāṇaṃ pāpitattā tāvadeva arahattaṃ patvā arahattaphalapaccavekkhaṇānantaraṃ kaṇṭhanālīchedapaccayā jīvitanirodhena **samasīsī hutvā parinibbāyi**. Na hi antimabhavikassa arahattaṃ appatvā jīvitantarāyo hoti. **Therassāti** āyasmato channattherassa. **Byākaraṇenāti** hetumhi karaṇavacanaṃ “byākaraṇena hetunā”ti. Tannimittāṃ hi thero

vīriyaṃ paggaṇhanto vipassanaṃ ussukkāpeti. **Imināti** “atthi bhante”ti-
ādivacanena. **Theroti** āyasmā Sāriputtatthero. **Pucchatīti** bhante tathā
kulasaṃsaggapasuto kathaṃ parinibbāyissatīti pucchati. “Pubbe kulesu
saṃsaṭṭhavihārī”ti sabrahmacārīnaṃ paññātassapi **imasmim** “honti hete
sāriputtā”ti-ādinā bhagavato vuttaṭṭhāne **asaṃsaṭṭhabhāvo pākaṭo ahosi**.
Pakkampi nipakkaṃ viya sammāpaṭipajjamānāpi keci asaññatā upaṭṭhahanti.
Sesaṃ suviññeyyameva.

Channovādasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

3. Puṇṇovādasuttavaṇṇanā

395. Anantarasutte “paṭisallānāti phalasamāpattito”ti vuttaṃ tattha
dhammasenāpatino ariyavihārassa adhippetattā, idha pana akatakeccassa
paṭisallānaṃ nāma kāyavivekoti āha “**paṭisallānāti ekībhāvā**”ti.
“Cakkhuviññeyyā rūpā”ti panettha viññeyyarūpaṃ vijānantassa
dvārabhūtaṃ cakkhanti ubhayaṃ ajjhattikaṃ bāhiraṇca āyatanam
abhinanditādisāmaññena **tañceti** ettha **taṃ**-saddena ekajjhaṃ paccāmaṭṭhanti
āha “**tañceti taṃ cakkhuñceva rūpañcā**”ti. Yaṃ panettha viññeyyasaddena
jotitaṃ viññāṇaṃ taṃsampayuttadhammāti tadubhayaṃ “manoviññeyyā
dhammā”ti padena kathitamevāti idha na gahitaṃ. Esa nayo sesesupi.
Samodhānenāti sahāvaṭṭhānena, cittena nandiyā taṇhāya saha pavattiyā
cittasahuppattiyāti attho. Tenāha “uppajjati nandī”ti.
Pañcakkhandhadukkhassa samodhānanti pañcakkhandhasaṅkhātassa
dukkhasaccassa pañcavokāre sahappavatti hoti. Yasmā dukkhaṃ
uppajjamānaṃ channaṃ dvārānaṃyeva vasena uppajjati, tathā samudayoti,
tasmā āha “**iti chasu dvāresū**”ti-ādi. Kilesavaṭṭassa kammavaṭṭassa
vipākavaṭṭassa ca kathitattā āha “**vaṭṭaṃ matthakaṃ pāpetvā dasseti**”ti.
Dutiyānāyati “santi ca kho”ti-ādinā vutte dutiye desanānaye. **Pāṭiyekko**
anusandhīti na yathānusandhi nāpi ajjhāsayānusandhīti adhippāyo,
pucchānusandhissa pana idha sambhavo eva natthīti. **Sattasu ṭhānesūti**
akkosane paribhāsane pañippahāre leḍḍuppahāre daḍḍappahāre
satthappahāre jīvitāvoropaneti imesu sattasu. “Bhaddakā vatime”ti-ādinā
khantipaṭisaṃyuttaṃ **sīhanādaṃ nadāpetum**.

396. **Caṇḍā**ti kodhanā, tena dūsitacittatāya duṭṭhāti vuttā. **Kibbisā**ti pāpā. **Pharusā**ti īsakampi pasādasinehābhāvena luddā. Pharusavacanatāya vā **pharusā**, tathābhūtā pana luddā nāma honti, tasmā vuttam **“kakkhaḷā”**ti. **Idaṇca** teti “hatthacchedam nāsikacchedan”ti evamādim idaṇca anitṭham karissāmāti bhayadassanena tajjessanti.

Ghaṭikamuggarenāti daṇḍānam kira aggapasse ghaṭākāram dassenti, tena so “ghaṭikamuggaro”ti vuccati. **Ekatodhārādīnā** satthena karavālakhaggādīnā. **“Indriyasamvarādīnam etam nāman”**ti vatvā yattha yattha indriyasamvarādayo “damo”ti vuttā, tam pāṭhapadesam dassento **“saccenā”**ti-ādimāha. Manacchaṭṭhāni indriyāni dameti samvareṭi **indriyasamvaro**, damo. Rāgādipāpadhamme dameti upasametīti **damo**, paññā. Pāṇātipātādikammakilese dameti upasameti vikkhambhetīti **damo**, uposatho. Byāpādavihesādike dameti vinetīti **damoti** āha **“imasmim pana sutte khanti ‘damo’ti veditabbā”**ti. **Upasamoti tasseva** damassa **vevacanam**, tasmā damo ca so byāpādādīnam vinayanaṭṭhena tesamyeva upasamanaṭṭhena upasamo cāti **damūpasamo**, adhivāsanakhanti.

397. Tattha khantiyam katādhikāro tam janapadam gantvā mahājanassa avassayo hoti, tasmā tadassa apadānam samudāgamato paṭṭhāya vibhāvetum **“ko panesa punṇo”**ti-ādi āradham. **Etthāti** etasmim sunāparantajanapade. **Asappāyavihāranti** bhāvanābhīyogassa na sappāyam viharām.

Dve bhātaroti avibhattasāpateyyā avibhattavohārasamyogā. Tenāha **“tesū”**ti-ādi. **Janapadacārikam caranto** bhaṇḍam gahetvā janapadesu vikkayam karonto.

“Buddhapūjam dhammapūjam saṅghapūjam karissāmā”ti **tanninnā**. **Aṭṭhimiṇjam āhacca aṭṭhāsīti** “buddho”ti vacanam assutapubbam sotapatham upagatam anappakam pītisomanassam samuṭṭhāpentam pītisamuṭṭhānapañitarūpehi chavicammādīni chinditvā aṭṭhimiṇjam āhacca aṭṭhāsī. **Vissajjīti** vikkiṇanavasena viniyojitam. **Kammaṭṭhānam na upaṭṭhātīti** bhāvanāvīthim na otarati. **Mayham asappāyoti** mayham kammaṭṭhānabhāvanāya sappāyo upakāro na hoti.

Koci caṅkamituṃ samattho nāma natthi mahatā samuddavīcisaddena upaddutattā bhāvanāmanasikārassa anabhisambhuṇanato. Tenāha “**samuddavīciyo**”ti-ādi. **Soti** makulavihāro.

Uttamajavena gacchamānā yathādhippetaṃ maggaṃ atikkamitvā aññataraṃ dīpaṃ pāpuṇi.

Uppādikāṃ utthapetvāti mahāvātamaṇḍalasamuṭṭhāpanena tasmīṃ padese mahāsamuddaṃ saṃkhobhento mahantaṃ uppādaṃ utthapetvā.

Thero “amhe āvajjeyyāthā”ti kaniṭṭhassa vacanaṃ saritvā antarantarā āvajjeti, tasmā tadāpi āvajjeti, taṃ sandhāya vuttaṃ “**tasmīmyeva khaṇe āvajjitvā**”ti. **Sammukheti** sīsatṭhāne. **Paṭivedesunti** pavedesum, upāsakā mayanti paṭijānimsu. **Imināti** iminā mayhaṃ pariccattakoṭṭhāsena. **Maṇḍalamālanti** muṇḍamaṇḍalamālasadisam paṭissayaṃ. **Paricārakāti**¹avasesagāmino.

Saccabandhassa okāsaṃ karonto “**ekūnapañcasatānan**”ti āha. **Taṃ divasaṃ -pa- aggahesi**, tena so thero paṭhamaṃ salākaṃ gaṇhantānaṃ etadagge ṭhapito.

Vāṇijagāmaṃ gantvāti vāṇijagāmasamīpaṃ gantvā. **Buddhakolāhalanti** buddhānaṃ upagamma sattānaṃ uppajjanakutūhalaṃ.

Mahāgandhakuṭiyāmyevāti jetavanamahāvihāre mahāgandhakuṭiyāmyeva. **Paricaritabbanti** upaṭṭhātabbhaṃ.

Gandhakatṭhānī candana-agarusalāḍḍāni sugandhakatṭhāni. Sesam suviññeyyamevāti.

Puṇṇovādasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

4. Nandakovādasuttavaṇṇanā

398. **Samghassa bhāraṃ akāsi** upāyena nandakattherassa ovādena vinetabbānaṃ bhikkhunīnaṃ vinayatthaṃ. Tenāha “**imaṃ panā**”ti-ādi.

1. Idam padaṃ Aṭṭhakathāyaṃ na dissati.

pariyāyati pavattatīti **pariyāyo**, paṭipāṭīti āha “**pariyāyenāti vārenā**”ti. **Assāti** Nandakattherassa. **Vadāpesi** aññehi attano anokāsabhāvaṃ. **Pariyāyena ovadantī**ti ovaditum samatthā bhikkhuniyo vārena ovadanti. Idam pariyāyena ovadanam. **Cittam ekaggam hoti pasīdati** pubbacariyasiddhena gāravabahumānena gehassitapemavasena.

Gotamīti mahāpajāpatigotamī. **Setṭhissāti** bārāṇasisetṭhino.

Teti paccekabuddhe. **Kim nu khoti pucchi** ciratarakālam puññakiriyāya paribhāvitasantānatāya, paccekabuddhesu ca gāravabahumānatāya. **Duggatehipi sakkā kātunti** duggatehipi yathāvibhavaṃ katā kuṭi tumhākaṃ vasitum sakkāti pucchi.

Hatthakammaṃ dethāti hatthakammaṃ katvā dethāti attho. **Ānisaṃsaṃ ācikkhitvāti** “tādisānaṃ mahesīnaṃ kataṃ veyyāvaccam amhākampi dīgharattam hitāya hoti, āvāsadānañca nāma mahapphalaṃ mahānisaṃsaṃ nibbattaṭṭhāne mahāsampatti-āvaham bhavissatī”ti-ādina ānisaṃsaṃ ācikkhitvā. **Gāḷhena ovādena tajjetvāti** “imesu nāma karontesu tvaṃ kasmā na karosi, mama jeṭṭhakadāsassa bhariyabhāvaṃ na jānāsi, sabbehipi kariyamānassa hatthakammassa akaraṇe tuyhaṃ idañcidañca dikkham āgamissatī”ti bhayena tajjetvā. **Sataṃ sataṃ hutvāti** sataṃ sataṃ dāsaputtā ekajjhaṃ hutvā ekañca ekañca kuṭim katvā adāsi. **Caṅkamanādiparivāranti** caṅkamanarattiṭṭhānadivāṭṭhānabhojanādiparivāraṭṭhānasahitaṃ. **Jaggitvā** upaṭṭhāpetvā. **Vissajjāpesīti** pariccajāpesi. **Parivattāpetvāti** cetāpetvā. **Ticīvarānīti** saḥassagghanikāni ticīvarāni katvā adāsi. **Kālena kālanti** kāle kāle, kismiñci kāleti attho. **Rajje ṭhitassāti** sabbabhūtupakāraraḷḷe ṭhitassa.

Nandakattheropīti tadā jeṭṭhakadāso etarahi nandakatthero pabbajitvā arahattam patto. **Jeṭṭhakadāsīdhītā -pa-** aggamahesiṭṭhāne ṭhitāti mahāpajāpatigotamim sandhāya vadati. **Ayamāyasmā nandakoti** ayameva samudāgamato āyasmā nandakatthero. **Etāva tā bhikkhuniyoti** etāvatā samudāgamato pañcasatā bhikkhuniyo.

399. **Hetunā**ti ñāyena aviparītaṭṭhiyā. Pubbabhāgā hi purimā purimā paṭipadā pacchimāya kāraṇaṃ. **Yāthāvasarasato diṭṭhanti** yathābhūtasabhāvato paccakkhaṃ viya.

401. **Taṃsabhāvaṃ taṃsabhāvanti** tassā vedanāya paccayabhāvena anurūpaṃ.

403. **Paṭhamataraṃyeva aniccā**ti tassāpi chāyāya aniccabhāvo paṭhamataraṃyeva siddho. Na hi kadāci aniccaṃ nissāya pavattaṃ kiñci niccaṃ nāma atthīti.

404. **Anupahanitvā**ti avināsetvā. Kathaṃ pana maṃsakāyaṃ cammakāyañca avināsetvā itaresaṃ kantaṃ hotīti byatirekamukhena dassetuṃ “**tatthā**”ti-ādi vuttaṃ. **Cammaṃ alliyāpentoti** camme laggāpento cammapaṭibaddhaṃ karonto. **Cammaṃ baddhaṃ baddhaṃ katvā**ti vivarakāle na phārento cammabaddhe katvā. **Evaṃ akatvā**ti evaṃ maṃsacammakāyānaṃ vināsaṃ akatvā, vilimaṃsādivikantaṃ añañamañaṃ vivecetvā. Tatha **vilimaṃsanti** cammanissitamaṃsaṃ, paṭicchannakilomakanti ca vadanti. **Nhārūti** sukhumanhāru. **Bandhananti** cammamāṃsaṃ sambandhaṃ. Tenāha “**sabbacamme laggavilipanamāṃsamevā**”ti. **Antarakilesamevā**ti antare citte jātattā sattasantānantogadhatāya abbhantarabhūtakilesameva.

405. **Tajjaṃ vāyāmaṃti** nidassanamattaṃ datṭhabbaṃ. Tathā hi purisena kuṭhārinā chejjaṃ chindite chejjaṭṭhānassa sallakkhaṇaṃ icchitabbaṃ, tassa paṭighātabhāvo icchitabbo, kāyapariḷāhābhāvo icchitabbo, tassa avatṭhānaṃ icchitabbaṃ, kiccantare ajjupekkhaṇaṃ icchitabbaṃ, evaṃ paññāya kilese chindantassa yogino vīriyabalena saddhiṃ satipītipassaddhisamādhī-
upekkhāsambojjhaṅgaṃ icchitabbanti āha “**evaṃ na vinā chahi -pa-sakkoti**”ti.

407. **Tena kāraṇenā**ti yena tāsā bhikkhunīnaṃ sā dhammadesanā sappāyā, āsevanamandatāya pana ajjhāsayena paripuṇṇasaṅkappā na jātāyeva, puna tathā desanāya satī āsevanabalavatāya paripuṇṇasaṅkappā bhavissanti, tena kāraṇena tvampi tā bhikkhuniyo teneva ovādena ovadeyyāsīti.

415. **Sabbapacchimikā**ti sabbāsaṃ kaniṭṭhā sotāpaṇṇā, anariyā tattha kāci natthīti attho. Tenāha “**sesā pana -pa- khīṇāsavā cā**”ti. **Yadi evanti** akhīṇāsavāpi tādisā bhikkhunī atthi, evaṃ sati sukkhavipassakabhāvenapi sati khīṇāsavabhāve ariyassa vinaye aparipuṇṇasaṅkappāvāti adhippāyena codeti “**kathaṃ paripuṇṇasaṅkappā**”ti. Itaro ajjhāsayapāripūriyāti kāraṇaṃ vatvā “**yassa hī**”ti-ādinā tamatthaṃ vivarati. **Ajjhāsayapāripūriyāti** tattha adhippāyapāripūriyā, na sabbaso guṇapāripūriyāti adhippāyo. Tenāha “**kadā nu kho**”ti-ādi. Etena pāḍakajjhānasammasitajjhānānaṃ visadisatāya puggalassa vipassanākāle pavatta-ajjhāsayavasena ariyamagge bojjhaṅgamaggaṅgajhānaṅgānaṃ visesatāti ayamattho dīpitoti veditabbo. Sesāṃ suviññeyyameva.

Nandakovādasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

5. Rāhulovādasuttavaṇṇanā

416. **Vimuttiṃ paripācentī**ti kilesānaṃ paṭippassaddhivimuttibhūtaṃ arahattaṃ sabbaso pācenti sādheti nibbāpentīti **vimuttiṃ paripācanīyā**. **Dhammā**ti kāraṇadhammā. Tenāha “**visuddhikāraṇavasenā**”ti, arahattasaṅkhātāya visuddhiyā sampādanavasenāti attho. Saddhindriyādayo visujjhamānā maggapaṭipāṭiyāva sabbaso assaddhiyādīhi cittaṃ vimocentā aggaphalavimuttiṃ sampādentī. Tesāṃ pana visuddhi bālaparivajjanena paṇḍitapayirupāsanena pasādāvahadhammapaccavekkhaṇāya ca hoti, tato idha pannarasa dhammā adhippetāti dassento “**vuttaṃ hetan**”ti-ādimāha.

Tattha **assaddhe puggaleti** saddhārahite puggale. Te hi nissāya na kadāci saddhā sambhavati, tesāṃ pana diṭṭhānugati-āpajjanena aññadatthu asaddhiyameva vaḍḍhati, tasmā te paṭibhayamaggo viya dūrato vajjetabbā. **Assaddhiyanti** ca saddhāya paṭipakkhabhūtā asaddheyyavatthusmiṃ adhimuccanākārena pavattā saṅkilesadhammā veditabbā. **Saddhe puggaleti** saddhāsampanne puggale. Te hi nissāya saddheyyavatthusmiṃ anuppannā uppajjati, uppannā bhiyyobhāvaṃ

vepullaṃ āpajjati. **Saddheyyavattthūti** ca buddhādīni ratanāni kammakammaphalāni ca. **Sevatoti** labbhamānaṃ saddhāsampadaṃ uppādetuṃ vaḍḍhetuṃ nisevato. Sesapadāni tasseva vevacanāni. Atha vā **sevato** upasaṅkamato. **Bhajato** tesaṃ paṭipattiyaṃ bhattiṃ kubbato. **Payirūpāsato** tesaṃ ovādānusāsani karaṇavasena upaṭṭhahato. **Pasādanīyasuttantā** nāma buddhādiguṇapaṭisaṃyuttā pasādāvahā sampasādanīyasuttādayo. Te hi paccavekkhato buddhādīsu anuppannā pasannā uppajjati, uppannā bhiyyobhāvaṃ vepullaṃ āpajjati. **Imehi tīhākārehīti** imehi yathāvutthehi tīhi kāraṇehi. Paṭipakkhadūrībhāvato paccekaṃ sūpahārato ca āsevanāṃ bhāvanāṃ labhanti. **Saddhindriyaṃ vusujjhati** maggaphalāvahabhāvena acchati visuddhiṃ pāpuṇāti. Iminā nayena sesapadesupi attho vedītabbo.

Ayaṃ pana viseso—**kusītetī** alase sammāpaṭipattiyaṃ nikkhattadhure. **Āraddhavīriyeti** paggaḥitavīriye sammāpaṭipanne. **Sammappadhāneti** anuppannānaṃ akusalānaṃ anuppādanādivasena pavatte cattāro upāyappadhāne. **Paccavekkhato** paṭipattiṃ avekkhato. Te hi paccavekkhato līnaṃ abhibhavitvā sammadeva ārambhadhātu-ādi anuppannānaṃ vidhinā satisampadāya uppādāya bhiyyobhāvāya saṃvattati. **Asamāhite** bhantamigabhantaḡasappaṭibhāge vibbhantacitte. **Samāhite** upacārasamādhinā appanāsamādhinā ca sammadeva samāhitacitte. **Jhānavimokkheti** savitakkasavicārādijhānāni paṭhamādivimokkhe ca. Tesaṃ hi paccavekkhaṇā uparūpari accantameva samādhānāya saṃvattati. **Duppaññeti** nippaññe, ariyadhammassa uggahaparipucchāsavanasammasanābhāvena sabbaso paññārahite ca. **Paññavanteti** vipassanāpaññāya ceva maggapaññāya ca samannāgate. **Gambhīraññācariyanti** gambhīraṃ khandhāyatanadhātusaccapaṭiccasamuppādādibhedāṃ ñāṇassa caritabbaṭṭhānaṃ, yattha vā gambhīraññāṇassa caritaṃ pavattati. Tattha hi paccavekkhaṇā sammohaṃ vidhamati, anuppannāya paññāya uppādāya bhiyyobhāvāya saṃvattati. **Suttantakkhandheti** suttasamūhe.

Pubbe saddhindriyādīnaṃ visuddhikāraṇāni “vimutti-paripācanīyā dhammā”ti vuttānīti idha saddhādike aññe ca dhamme dassento “**aparepī**”ti-ādimāha. Tattha saddhādīnaṃ vimutti-paripācanīyatā dassitā eva,

aniccasaññādīnaṃ pana vimutti-paripācanīyatāya vattabbameva natthi vipassanābhāvato. Tenāha “**ime pañca nibbedhabhāgiyā saññā**”ti. **Kalyāṇamittatādayoti** kalyāṇamittatā sīlasaṃvaro abhisallekhakathā vīriyārambho nibbedhikā paññā ime kalyāṇamittatādayo pañca dhammā. Ayamettha saṅkhepo, vitthāro pana **Meghiyasuttasaṃvaṇṇanāyaṃ**¹ vuttanayena veditabbo. **Lokaṃ volokentassāti** buddhaveneyyasattalokaṃ buddhacakkhunā visesato olokentassa.

419. Āyasmato rāhulassa indriyānaṃ paripakkattā saddhiṃ paṭṭhapitapattanaṃ devatā udikkhamānā tiṭṭhanti “kadā nu kho uttari āsavānaṃ khaye viñessatī”ti, yadā pana satthā evaṃ parivitakkesi, tāvadeva samānājjhāsayatāya sabbakālaṃ taṅkhaṇaṃ āgamentiyo tā devatāyo taṃ samavāyaṃ disvā ekasmiṃ andhavanasmimīyeva sannipatitā. Upālissa gahapatino dīghanakhaparibbājakassa catusaccadhammesu dassanakiccena pavatto sotāpattimaggoti tesu suttesu² **paṭhamamaggo “dhammacakkhun”ti vutto** tassa dassanattassa sātisayattā, brahmāyuno pana phalañāṇāni heṭṭhimāni tīṇi sātisayānīti **brahmāyusutte**³ **tīṇi phalāni “dhammacakkhun”ti vuttāni**. Idaṃ panettha āyasmato rāhulassa maggañāṇaṃ phalañāṇaṃ dassanatto sātisayo, tāhi ca devatāhi yaṃ ñāṇaṃ adhigataṃ, taṃ sātisayamevāti vuttaṃ “**imasmim sutte catāro maggā cattāri ca phalāni dhammacakkhunti veditabbāni**”ti. Kiṃ pana sāvakanāṃ saccābhisamayañāṇe atthi koci visesoti? Āma atthi, so ca kho pubbabhāge vuṭṭhānagāminivipassanāya pavattiyākāravisesena labheyya kāci visesamattā. Svāyamattho **abhidhamme** “no ca kho yathā diṭṭhippattassā”ti saddhāvimuttato diṭṭhippattassa kilesappahānaṃ pati visesakittanena dīpetabbo. Kiṃ pana āyasmā rāhulo viya tā devatā sabbā ekacittā pageva cattāri phalāni adhigaṇhimsūti? Noti dassento “**tattha hī**”ti-ādimāha. Kittakā pana tā devatāti āha “**tāsañca panā**”ti-ādi.

Rāhulovādasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

1. Udāna-Ṭīha 200 piṭṭhādīsu. 2. Paṭisaṃ-Ṭīha 2. 217 piṭṭhe. 3. Ma 2. 334 piṭṭhe.

6. Chachakkasuttavaṇṇanā

420. **Ādimhi kalyāṇanti** ādikoṭṭhāse kalyāṇam etassāti vā ādikalyāṇo, tam **ādikalyāṇam**, ādikalyāṇabhāvo ca dosavigamena icchitabbo. Yam hi sabbaso vigatadosam, tam paripuṇṇaguṇameva hotīti **“niddosan”**ti vuttam. **Katvāti** ca padam **“kalyāṇam katvā bhaddakam katvā”**ti purimapadadvayenapi yojetabham. Desanākāro hi idha kalyāṇasaddena gahito. Tenevāha “desetabbadhammassa kalyāṇatā dassitā hotī”ti, dutiye pana atthavikappe desetabbadhammassa kalyāṇatā mukhyeneva kathitā itarassa atthāpattito. **Majjhekalyāṇam pariyosānakalyāṇanti** etthāpi eseva nayo. Ayañca desanāya thomanā buddhānam āciṇṇasamāciṇṇavāti dassetum **“iti bhagavā ariyavaṁsan”**ti-ādi vuttam. Dhammaggaḥaṇampi desanāya thomanā evāti **“navahi padehi”**ti vuttam.

Vedanā yāthāvato jānanam, tañca maggakiccam, tassa upāyo vipassanāti-āha **“sahavipassanena maggena jānitabbāni”**ti. Pariññābhisamayādikiccena nibbattiya asammohato ca paṭivijjhitabbo. **Tebhūmakacittameva kathitam** sammasanaṭṭhānassa adhippetattā. Esa nayo dhammāyatanādīsupi. Dhammāyatanassa vā āyatanabhāvato **bahiddhāgahaṇam**, na sabbaso anajjhatabhāvato. **Vipākavedanāpaccayā javanakkhaṇe uppannataṇhāti** chattiṁsavipākavedanam nissāya evam assādentī anubhaveyyanti akusala javanakkhaṇato uppannataṇhā.

422. **Pāṭiyekko anusandhīti** yathānusandhi-ādīnam asambhavatoti adhippāyena vuttam. **Heṭṭhāti** viññāṇaphassavedanātaṇhānam paccayāyattavuttibhādanena cakkhāyatanādīnam rūpāyatanādīnañca paccayāyattavuttitā dīpitā apaccayuppannassa paccayābhāvato, yañca paccayāyattavuttikam, tam aniccam uppādasambhavato, yadaniccam tam dukkham, yam dukkham tadanattāti khandhapañcake ca channam chakkānam vasena ghanavinibbhogakaraṇena atthato anattalakkhaṇam vibhāvitam, na sarūpatoti sarūpatopi tam vibhāvetukāmo teneva chachakkānam vasena ghanavinibbhoganayena byatirekato ca anvayato ca dassento bhagavā **“cakkhu attāti yo vadeyya”**ti-ādimāhāti

yathānusandhikāva desanā vibhāvitā. Tenāha **“heṭṭhā kathitānaṃ hī”**ti-ādi. Heṭṭhā pana channaṃ chakkānaṃ vasena vinibbhogadassanamattam, na anattalakkhaṇaṃ¹ vibhāvitam, idha pana sarūpato anattalakkhaṇaṃ vibhāvitanti adhippāyena anusandhantarabhāvajotana. Yadipi anattabhāvo nāma catūsupi saccesu labbhateva, sabbepi hi dhammā anattā, ime panettha dvepi nayāsammasanavasena pavattāti vuttam **“dvinnam saccānam anattabhāvadassanattam”**ti. Na upapajjati upapattisaṅkhātayuttiyā na sametīti ayamettha atthoti āha **“na yujjati”**ti. Attavādinā **“nicco dhuvo sassato”**ti abhimato, cakkhuṅca uppādavantaṭāya aniccaṃ, yaṃ paccayāyattavuttitā, tasmā **“cakkhu attāti yo vadeyyam, tam na upapajjati”**ti-ādi. Sakkāyavattu cakkhu anattā aniccabhāvato seyyathāpi ghaṭo, cakkhum aniccaṃ paccayāyattavuttibhāvato seyyathāpi ghaṭo, cakkhu paccayāyattavutti uppādādisambhavato seyyathāpi ghaṭo. **Vigacchatī**ti bhaṅga-uppattiyā sabhāvāvigamena vigacchati. Tenāha **“nirujjhati”**ti.

424. Yasmā kilesavaṭṭamūlakaṃ kammavaṭṭam, kammavaṭṭamūlakaṃ vipākavaṭṭam, kilesupatti ca taṇhādiggāhapubbikā, tasmā **“tiṇṇam vā gāhānam vasena vaṭṭam dassetun”**ti āha. Yasmā pana taṇhāpakkhikā dhammā samudayasaccaṃ, cakkhādayo dukkhasaccaṃ, tasmā vuttam **“dvinnam saccānam vasena vaṭṭam dassetun”**ti. **Taṇhāmānadiṭṭhiggāhāva veditabbā** sakkāyagāminipaṭipadāya adhippetattā. **“Etaṃ mamā”**ti-ādinā gahaṇamevettha anupassanāti āha **“gāhattayavasena passati”**ti.

Tiṇṇam gāhānam paṭipakkhavasenati taṇhādiggāhapaṭipakkkhabhūtānaṃ dukkhāniccānattānupassanānaṃ vasena, tāhi vā tiṇṇam gāhānam paṭipakkhavasena viniveṭhanavasena anuppādanavasenaṭi attho. Paṭipakkhavasena vivaṭṭam dassetunti yojanā. **Sakkāyanirodhagāmini paṭipadāti** ettha nirodhadhammo sarūpeneva dassitoti āha **“nirodho -pa-dassetun”**ti. **Paṭisedhavacanānī**ti paṭikkhepavacanāni.

425. Taṇhādīnaṃ anupādiyanavacanāni **taṇhādiṭṭhivaseneva vuttāni** taṇhādiṭṭhīnaṃyeva abhinandanādivasena pavattisabbhāvato. Appahīnattho

anusayatthoti āha “**anusetīti appahīno hotī**”ti. Ariyamaggena hi appahīno thāmagato rāgādikilesa anusayo kāraṇalābhe sati uppajjanārahabhāvato. Yaṃ panettha vattabbaṃ, taṃ heṭṭhā vuttameva.

Vaṭṭadukkhakilesadukkhassāti vaṭṭadukkhassa ceva kilesadukkhassa ca. Sa-upādisesanibbānaṃ hi kilesadukkhassa antakaraṇaṃ, anupādisesanibbānaṃ vaṭṭadukkhassa.

426. **Tesanti** anusayānaṃ. **Paṭikkhepavasenā**ti pajahanavasena, appavattikaraṇavasenāti attho. **Avijjāṃ pajahitvā**ti anavasesato avijjāṃ appavattidhammataṃ āpādetvā. Kāmaṃ heṭṭhimamaggañāṇampi avijjāpahāyini vijjā eva, taṃ pana ñaṇaṃ avijjāya anavasesappahāyakaṃ na hoti, aggamaggañāṇe pana uppanne avijjāya lesopi nāvasissatīti tadeva avijjāya pahāyakanti āha “**arahattamaggavijjāṃ uppādetvā**”ti.

427. Sayameva tathāgate attano buddhānubhāvena desente saṭṭhi bhikkhū arahattaṃ pattāti **anacchariyametam**, atha kiṃ acchariyanti āha “**īman**”ti-ādi. **Kathentepī**ti ettha itisaddo pakārattho, imināva pakārenāti attho. **Pattā evā**ti saṭṭhi bhikkhū arahattaṃ pattā evāti yojanā. **Etampi anacchariyaṃ**, satthu sammukhā sāvakā samudāgamā mahābhīṇā pabhinnaśambhidā tathā tathā sappāṭihāriyaṃ dhammaṃ desentīti. Tenāha “**mahābhīṇāpattā hi te sāvakā**”ti.

Mahāmaṇḍapeti lohapāsādassa purato eva mahābhikkhusannipāto jātoti tesam pahonakavasena kate mahati sāṇimaṇḍapeti¹ vadanti. **Tesupi ṭhānesū**ti tesu yathāvuttamahāmaṇḍapādīsu ṭhānesu. Mahāthero atthīti padaṃ ānetvā sambandhitabbaṃ. Devattherassa guṇe sutvā pasannamānaso mahāthero, tathāpi vattasampattiya pasīditvā “**tvaṃ pana nhāpehī**”ti āha.

Heṭṭhāpāsādeti ca kalyāṇiyamahāvihāre uposathāgāre heṭṭhāpāsāde ekadā, uparipāsāde ekadā kathesīti. Cūlanāgassa tathā mahatī parisā devatānubhāvena abhiññāpādanaṃ ahoṣīti

1. Sāvakamaṇḍapeti (Ka)

keci. Thero pana mahiddhiko ahosi, tasmā tāva mahatim parisam abhiññāpesīti apare.

Tato tatoti tassam tassam disāyam. **Ekovāti**¹ekacco eva, na bahuso, katipayāva puthujjanā ahesunti attho. Sesam heṭṭhā vuttanayattā suviññeyyameva.

Chachakkasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

7. Mahāsaḷāyatanikasuttavaṇṇanā

428. Mahantāni saḷāyatanāni adhikicca pavattattā **mahāsaḷāyatanikam**, mahantatā ca tesam mahantaṃ lokasannivāsam abhibyāpetvā ṭhitattā ayoniso gayhamānānaṃ mahato anattāya samvattanato, yoniso gayhamānānaṃ mahato attāya hitāya sukhāya samvattanato ca daṭṭhābbā. **Jotakanti** bodhakaṃ.

429. Sikhāpattāya vipassanāya jānanampi yathābhūtajānanameva maggena jānanassa āsanna-kāraṇabhāvatoti āha “**sahavipassanena maggena ajānanto**”ti. **Vuḍḍhiṃ gacchanti**ti paccayasamodhānena bhavayonigatiṭṭhitisattāvāsapāḷiyā aparāparaṃ parivuddhiṃ gacchanti. Evaṃbhūtā paguṇabhāvamāpādītā samathavipassanādhammā viya suṭṭhutarāṃ vasībhāvaṃ pāpitā jhānābhīññā viya ca vasībhūtā hutvā uparūpari brūhentīti āha “**vasībhāvaṃ gacchanti**”ti. Tathā hi te kadāci bhavapatthanāya anuppāditāyapi appahīnabhāvenevassā tiṭṭhanti, akusalā dhammāva yebhuyyena dassanāyatanena vināsadassanato pavattanti parivaḍḍhanti ca. **Pañcadvārikadarathā**ti pañcadvārikajavanasahagatā akusaladarathā. Evaṃ **manodvārikadarathā** veditabbā. **Santāpā**ti darathehi balavanto sampayuttadhammānaṃ nissayassa ca santāpanakārā². **Parīlāhā**ti tatopi balavatarā tesamyeva paridahanakārā³.

430. **Pañcadvārikasukhaṃ**, na kāyappasādasannissitasukhameva. **Manodvārikasukhanti** manodvārikacittasannissitasukhaṃ, na yaṃ kiñci cetasikasukhaṃ tassa

1. Ekekova (Aṭṭhakathāyaṃ.)

2. Santāpanākārā (Ka)

3. Paridahanākārā (Ka)

kāyikasukhaggahaneneva gahitattā. **Pañcādvārikajavanena samāpajjanam vā vuṭṭhānam vā natthīti** idam manodvārikajavanena tassa sambhavam dassetum maggassa vasena vuttam, na pana tappasaṅgasaṅkānivattanattham. Viññattimattampi janetum asamattam samāpajjanassa katham paccayo hoti, buddhānam pana bhagavantānam hotīti ce? Tathāpi tassa āsannaṭṭhāne pañcadvārikacittappavattiyā asambhavo eva tādisassa pubbābhogassa tasmim kāle asambhavato. Eteneva yā kesañci ariyadhamme akovidānam ghaṭasabhāvādīsu buddhitulyakāritāpatticodanā, sā paṭikkhittāti daṭṭhabbā taṁtaṁpurimābhogavasena tena tena pañcadvārikābhiniyatamanoviññāṇassa parato pavattamānamanoviññāṇena tasmim tasmim atthe vaṇṇasaṇṭhānādivisesassa vinicchinitabbato. **Uppannamattakameva hotīti** pañcadvārikajavanam tādisam kiñci atthanicchayakiccam kātum na sakkoti, kevalam uppannamattameva hoti. **Ayanti** “ādīnavānupassino”ti-ādīnā vuttā.

431. Kusalacitta -pa- bhūtassāti

vuṭṭhānagāminivipassanāsahagatakusalacittassa sampayuttacetosukhasamaṅgībhūtassa. **Pubbasuddhikāti** magguppattito, vipassanārambhatopi vā pubbeva suddhā. Tenāha “**ādito paṭṭhāya parisuddhāva hontī**”ti. **Sabbatthakakārāpakaṅgānīti** silavisodhanassa cittasamādhānassa vipassanābhīyogassa maggena pahātabbakilesapahānassāti sabbassapi maggasambhārakiccassa kārāpakaṅgāni. **Aṭṭhaṅgiko vāti** paṭhamajjhāniko vā aṭṭhaṅgiko, dutiyajjhāniko vā **sattaṅgiko hoti**.

Imameva suttapadesam gahetvāti “yā tathābhūtassa diṭṭhī”ti-ādīnā sammādiṭṭhī-ādīnam pañcannāmyeva tasmim ṭhāne gahitattā lokuttaramaggo pañcaṅgikoti vadati. **Soti** tathā vadanto vitaṇḍavādī. **Anantaravacanenevāti** “yā tathābhūtassa diṭṭhī”ti-ādivacanassa “evamassāyan”ti-ādīnā anantaravacanena. **Paṭisedhitabboti** paṭikkhipitabbo. “Ariyo aṭṭhaṅgikomaggo”ti hi idam vacanam ariyamaggassa pañcaṅgikabhāvam ujukameva paṭikkhipati. Yadi evam “yā tathābhūtassa diṭṭhī”ti-ādīnā tattha pañcannam eva aṅgānam gahaṇam kimatthiyanti āha “**uttari cā**”ti-ādi. **Sammāvācam bhāveti** ariyamaggasamaṅgī. Tenāha “**micchāvācam pajahatī**”ti. Yasmim

hi khaṇe sammāvācā bhavanāpāripūriṃ gacchati, tasmim̐yeva micchāvācā pajahīyatīti. **Saheva viratiyā pūrenti** samucchavedaviratiyā vinā dukkhapariññādīnaṃ asambhavato. **Ādito paṭṭhāya parisuddhāneva vaṭṭanti** parisuddhe sīle paṭiṭṭhitasseva bhāvanāya ijjhanato. Yathāvuttamattham ganthantarenapi samatthetum “**subhaddasuttepi cā**”ti-ādi vuttam. **Anekesu suttasatesu aṭṭhaṅgikova maggo āgato**, na pañcaṅgikoti adhippāyo.

Sammāsati maggakkhaṇe kāyānupassanādicatukiccasādhikā hotīti taṃ catubbidham katvā dassento “**maggasampayuttova cattāro satipaṭṭhānā**”ti āha, na catumaggasampayuttatāvasena. Esa nayo **sammappadhānā**disupi. Aññamaññānativattamānā yuganaddhā yuttā viya ariyamaggayuganaddhā aññamaññam paṭibaddhāti yuganaddhā. Tenāha “**ekakkhaṇikayuganandhā**”ti. Ariyamaggakkhaṇe eva hi samathavipassanā ekakkhaṇikā hutvā samadhuraṃ vattanti. Tenevāha “**ete hī**”ti-ādi. **aññasmiṃ khaṇe samāpatti, aññasmiṃ vipassanā**ti idaṃ tesam tattha tattha kiccato adhikabhāvaṃ sandhāya vuttam, na aññathā. Na hi paññārahitā samāpatti, samādhirahitā ca vipassanā atthi. **Ariyamagge pana ekakkhaṇikā** samadhuratāya ekarasabhāvenāti attho. **Phalavimuttīti** arahattaphalavimutti. Sesam heṭṭhā vuttanayattā suviññeyyameva.

Mahāsaḷāyatanikasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

8. Nagaravindeyyasuttavaṇṇanā

435. **Samavisamaṃ carantīti** kāyasamādiṃ samaññeva, kāyavisamādiṃ visamaññeva caranti karonti paṭipajjanti. Taṃ pana samavisamaṃ aññamaññam viruddhattā visadisattā na ekasmiṃ kāle sambhavatīti āha “**kālena samaṃ kālena visaman**”ti. **Samacariyampi hi etanti** pubbe samacariyāya jotitattā vuttam.

437. Ākaronti adhippetamattham nāpenti pabodhentīti **ākārā**, nāpakakāraṇanti āha “**ke ākārāti kāni kāraṇāni**”ti.

Anubuddhiyoti anumāṇāñāṇāni. Taṃ hi yathādiṭṭhamatthaṃ diṭṭhabhāvena anveti anugacchatīti “anvayā”ti vuccati. **Haritatiṇacampakavanādivasenā**ti haritakambalādisadisatiṇādivasena vitthāritakanakapaṭādisadisavikāsitaṇacampakavanādivasena. Ādi-saddena cettha kīcaveṇusaddamadhurasaphalāphalavasena saddarasānaṃ atthibhāvo veditabboti. Campakavaseneva pana phassagandhānampi atthibhāvo vuttoti. Tenāha “**rūpādayo pañca kāmaguṇā atthī**”ti. “**Itthirūpādīni sandhāyetaṃ kathitaṃ**”ti vatvā indriyabaddhā vā hontu rūpādayo anindriyabaddhā vā, sabbepi cete kilesuppattnimittatāya kāmaguṇā evāti codanaṃ sandhāya visabhāgitthigatā rūpādayo savisesaṃ kilesuppattnimittanti dassento “**tāni hī**”ti-ādimāha.

Tattha **tāni**ti rūpādīni. **Hi**-saddo hetu-attho. Tena yathāvuttamatthaṃ samattheti “yasmā purisassa cittaṃ pariyādāya tiṭṭhanti, tasmā “itthirūpādīni sandhāya etaṃ kathitaṃ”ti. **Purisassa cittanti** purisassa catubhūmaṃ kusalacittaṃ **pariyādāya** gahetvā antomuṭṭhigataṃ viya katvā. “Hatthikāyaṃ pariyādiyitvā”ti-ādīsu¹ hi gahaṇaṃ pariyādānaṃ nāma, “aniccasaññā bhāvitā bahulīkatā sabbaṃ kāmārāgaṃ pariyādiyati”ti-ādīsu² khepanaṃ pariyādānaṃ, idha ubhayampi vaṭṭati. Idāni yathāvuttamatthaṃ sutteneva sādhetuṃ “**yathāhā**”ti-ādi vuttaṃ. Tattha “**nāhaṃ bhikkhave**”ti-ādīsu **na-kāro** paṭisedhattho. **Ahanti** bhagavā attānaṃ niddisati. **Bhikkhave**ti bhikkhū ālapati. **Aññanti** idāni vattabbaṃ itthirūpato aññaṃ. **Ekarūpampī**ti ekampi rūpaṃ. **Samanupassāmī**ti ñāṇassa samanupassanā adhippetā, heṭṭhā **na-kāraṃ** ānetvā sambandhitabbaṃ. Ayaṃ hettha attho “ahaṃ bhikkhave sabbaññutaññāṇena sabbaso olokeno aññaṃ ekarūpampi na samanupassāmī”ti. **Yaṃ evaṃ purisassa cittaṃ pariyādāya diṭṭhatī**ti yaṃ rūpaṃ rūpagarukassa purisassa sabbampi kusalacittaṃ pavattituṃ appadānavasena pariyādiyitvā gahetvā khepetvā ca tiṭṭhati. **Yathayidaṃ itthirūpanti** itthiyā rūpakāsaṃ. **Rūpa**-saddo khandhādi-anekatthavācako, idha pana itthiyā catusamuṭṭhāne rūpāyatane vaṇṇadhātuyaṃ daṭṭhabbo. “Ittirūpaṃ bhikkhave purisassa cittaṃ pariyādāya

1. Saṃ 1. 85 piṭṭhe.

2. Saṃ 2. 126 piṭṭhe.

tiṭṭhati”ti idaṃ purimasseva dalhīkaraṇatthaṃ vuttaṃ, purimaṃ
 “yathayidaṃ bhikkhave itthirūpan”ti idaṃ opammavasena vuttaṃ, idaṃ
 pariyaḍānabhāve nidassananti daṭṭhabbaṃ. Sesaṃ suviññeyyameva.

Nagaravindeyyasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

9. Piṇḍapātapārisuddhisuttavaṇṇanā

438. Dhammasenāpatino paṭisallīyanassa adhippetattā, upari ca pāliyaṃ
 “suññatāvihārena kho ahaṃ bhante etarahi bahulaṃ viharāmi”ti¹ vuttattā
 “paṭisallānāti phalasamāpattito”ti āha.

Vipprasannānīti visesato pasannāni. **Okāsavasena**ti indriyānaṃ
 patiṭṭhitokāsavasena. Nanu tāni indriyāni sabhāvato vipprasannāni hontīti?
 Saccaṃ honti. Na hidaṃ tādisaṃ pasannataṃ sandhāya vuttaṃ, idaṃ pana
 santapaṇītasamāpattisamuṭṭhitānaṃ paccupaṭṭhitānaṃ cittajarūpānaṃ vasena
 sesatisantatirūpānaṃ seṭṭhataraṃ paṇītabhāvāpattiṃ sandhāya vuttaṃ.
Phalasamāpattitoti suññatānupassanāvasena samāpannaphalasamāpattito.
 Mahantānaṃ buddhādīnaṃ purisānaṃ vihāro **mahāpurisavihāro**. Tenāha
 “buddha -pa- vihāro”ti. **Vihārato paṭṭhāyā**ti parikkhitte ca vihāre
 parikkhepato paṭṭhāya, aparikkhitte ca parikkhepārahaṭṭhānato paṭṭhāya.
 Keci pana “vihārabbhantarato paṭṭhāyā”ti vadanti. **Yāva gāmassa indakhilā**ti
 gāmassa abbhantarindakhīlo. **Gehapaṭipāṭiyācaritvā**ti piṇḍāya caritvā.
Yāvanagaradvārena nikkhamanāti nagaradvārena yāva nikkhamanapadesā.
Yāva vihārāti yāva vihārabbhantarā. **Paṭikkantamaggoti** nivattanamaggo.
 Ārammaṇe paṭihaññānakārena pavattamānampi paṭighasampayuttaṃ citte
 paṭihanantaṃ viya pavattatīti āha “**citte paṭihaññānakilesajātan**”ti.
Divasañca rattiñca anusikkhantenāti etaṃyeva rāgādippahāyiniṃ
 sammāpaṭipattiṃ divā ca rattiñca anu anu sikkhantena uparūpari
 vaḍḍhentena.

440. **Pahīnā nu kho me pañca kāmagaṇā**ti ettha kāmagaṇāppahānaṃ
 nāma tappaṭibaddhachandarāgappahānaṃ. Tathā hi vuttaṃ “tiṭṭhanti citrāni
 tatheva

1. Ma 3. 343 piṭṭhe.

loke, athettha dhīrā vinayanti chandan”ti. **Ekabhikkhusa paccavekkhaṇā nānāti** ekasseva bhikkhuno “pahīnā nu kho me pañca kāmaguṇā”ti-ādinā pāliyaṃ āgatā nānāpaccavekkhaṇā honti. **Nānābhikkhūnanti** visum visum anekesaṃ bhikkhūnaṃ. **Paccavekkhaṇā nānāti** vuttanānāpaccavekkhaṇā. Idāni tameva saṅkhepato vuttamatthaṃ vitthārato dassetuṃ “**kathan**”ti-ādi vuttaṃ. Tattha “**paccavekkhati**”ti vuttaṃ, kathaṃ pana paccavekkhati āha “**pahīnā nu kho**”ti-ādi. **Vīriyaṃ paggayhāti** catubbidhasammappadhānavīriyaṃ ārabhitvā vipassanaṃ vadḍhetvā. **Maggānantaraṃ anāgāmiphalaṃ** patvāti vacanaseso. **Phalānantaraṃ maggan**ti tasmim anāgāmimagge t̥hito pahalasamāpattito vuṭṭhāya aggamaggatthāya vipassanaṃ ārabhitvā tasmimyeva āsane na cireneva vipassanaṃ ussukkāpetvā arahattamaggaṃ gaṇhanto nirodhadhammānuppattiya vipassanāparivāsābhāvato phalānantaraṃ maggappatto nāma hotīti katvā.

Tato vuṭṭhāyāti maggānantaraphalato vuṭṭhāya. Maggānantarato hi vuṭṭhito maggato vuṭṭhito viya hotīti tathā vuttaṃ. “**Phalānantaraṃ maggan**”ti ettha phalaṃ anantaraṃ etassāti phalānantaraṃ. “Phalānantaraṃ maggan”ti padadvayenapi anāgāmimaggaphalāni ceva vadatīti evamettha attho daṭṭhabbo. **Nīvaraṇādīsupi eseva nayoti** ettha “pahīnā nu kho me pañca nīvaraṇā”ti-ādinā yojanā veditabbā. **Etesanti** ettha etesaṃ nīvaraṇapañcupādānakkhandhasatipaṭṭhānādīnaṃ. **Pahānādīnīti** pahānapariññābhāvanāsacchikiriyā. **Nānāpaccakkhaṇā hotīti** tā paccavekkhaṇā nānāti adhippāyo. **Etāsu pana paccavekkhaṇāsūti** etāsu kāmaguṇapaccavekkhaṇādīsu dvādasasu paccavekkhaṇāsu. **Ekam paccavekkhaṇaṃ paccavekkhati** dvādasasu nāyesu ekeneva kiccāsiddhito. **Añño** bhikkhu. **Ekanti**¹aññaṃ paccavekkhati. Aññattho hi ayaṃ **eka**-saddo “ittheke”ti-ādīsu² viyāti. Nānābhikkhūnaṃ pana ekā paccavekkhaṇā, nānābhikkhūnaṃ nānāpaccavekkhaṇāti evaṃ catukkapaccavekkhaṇampi ettha sambhavati, imassa pana dvayassa vasena abhisamayo natthīti tadubhayaṃ atthakathāyaṃ na uddhamṭaṃ. Sesam suviññeyyameva.

Piṇḍapātapārisuddhisuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

1. Ekantikato (Ka)

2. Ma 3. 18, 22 piṭṭhesu.

10. Indriyabhāvanāsuttavaṇṇanā

453. **Evamñāmaketi** “gajaṅgalā”ti evaṃ itthiliṅgavasena laddhanāmake majjhimapadesassa mariyādaṭṭhānabhūte nigame. **Suveḷu nāma** nicalarukkhoti vadanti. Tato aññaṃ evāti pana adhippāyena “**ekā rukkhajātī**”ti vuttaṃ. Cakkhusotānaṃ yathāsakavisayato nivāraṇaṃ damanaṃ indriyabhāvanā, tañca kho sabbaso adassanena asavanenāti āha “**cakkuhā rūpaṃ na passati, sotena saddaṃ na suṇāti**”ti. Sati hi dassane savane ca tāni adantāni abhāvitānevāti adhippāyo. Cakkhusotāni ca asampattaggāhitāya durakkhitānāti brāhmaṇo tesamīeva visayaggahaṇaṃ paṭikkhipi. **Asadisāyāti** aññatitthiyasamayehi asādhāraṇāya. **Ālayanti** kathetukāmatākāraṇti attho.

454. **Vipassanupekkhāti** āraddhavipassakassa vipassanāññaṇena lakkhaṇattaye diṭṭhe saṅkhārānaṃ aniccabhāvādivicinane majjhatabhūtā vipassanāsaṅkhātā upekkhā. Sā pana yasmā bhāvanāvisesappattiyaṃ heṭṭhimahi vipassanāvārehi santā ceva paṇitā ca, pageva cakkhuviññāṇādisahagatāhi upekkhāti, tasmā āha “**esā santā esā paṇitā**”ti. **Atappikāti** santapaṇitabhāvanārasavasena tittim na janeti. Tenevāha—

“Suññāgāraṃ pavittṭhassa, santacittassa bhikkhuno.
Amānusī ratī hoti, sammā dhammaṃ vipassato”ti¹.

Ititi evaṃ vakkhamānākārenāti attho. **Ayaṃ bhikkhūti** ayaṃ āraddhavipassako bhikkhūti yojanā. **Cakkhudvāre rūpārammaṇamhīti** cakkhudvāre āpāthagate rūpārammaṇe. **Manāpanti** manāpabhāvena pavattanakaṃ. **Majjhatte manāpāmanāpanti** iṭṭhamajjhatte manāpabhāvena amanāpabhāvena pavattanakaṃ manāpāmanāpaṃ nāmāti. Tenāha (“Neva manāpaṃ na amanāpan”ti)². Iminā manāpabhāvo gahito, “neva manāpan”ti iminā manāpabhāvo majjhatto ca ubhayaṃ ekadesato labbhatīti “**manāpāmanāpan**”ti vuttaṃ. Evaṃ ārammaṇe labbhamānavisesavasena tadārammaṇassa cittassa pākatikaṃ pavatti-ākāraṃ dassetvā idāni tappaṭisedhena

1. Khu 1. 67 piṭṭhe Dhammapade.

2. () Ayaṃ pāṭho Aṭṭhakathāyaṃ natthi.

ariyassa vinaye anuttaraṃ indriyabhāvanāṃ dassetuṃ “**tassa rajjituṃ vā**”ti-
ādi vuttaṃ. Tatrāyaṃ yojanā—tassa cittaṃ iṭṭhe ārammaṇe rajjituṃ vā
aniṭṭhe ārammaṇe dussituṃ vā majjhatte ārammaṇe muyhituṃ vā. **Adatvā**ti
nisedhetvā. **Pariggahetvā**ti pari jānana vasena ñāṇena gahetvā
ñātati raṇa paḥāna pari ñāhi pari jāniti vā. **Vipassanaṃ majjhatte ṭhapeti**
anukkamena vipassanu pekkhaṃ nibbattetvā taṃ saṅkhāru pekkhaṃ pāpetvā
ṭhapeti. **Cakkhumā**ti na pasāda cakkhuno atthitā mattajotanaṃ, atha kho tassa
atisayena atthitā jotanaṃ “sīlavā”ti-ādīsu viyāti āha “**cakkhumā**
sampannacakkhu visuddhanetto”ti.

456. **Īsakaṃ poṇeti** majjhe uccaṃ¹ hutvā īsakaṃ poṇe, na antantena
vaṅke. Tenāha “**rathīsā vāya uṭṭahitvā ṭhite**”ti.

461. **Paṭikū**leti amanuñṇe ārammaṇe. **Appaṭikūlasaṇṇī**ti na
paṭikūlasaṇṇī. Taṃ pana appaṭikūlasaṇṇitaṃ dassetuṃ “**mettāpharaṇena**
vā”ti-ādi vuttaṃ. Tattha paṭikūle aniṭṭhe vatthusmiṃ sattasaṇṇite
mettāpharaṇena vā dhātuso upasāmhārena vā saṅkhārasaṇṇite pana dhātuso
upasāmhārena vāti yojetabbaṃ. **Appaṭikūlasaṇṇī viharatī**ti hitesitāya
dhammasabhāvacintanāya ca nappaṭikūlasaṇṇī hutvā iriyāpathavihārena
viharatī. **Appaṭikūle** iṭṭhe vatthusmiṃ sattasaṇṇite kesādi-
asucikoṭṭhāsamattamevāti **asubhapharaṇena vāti** asubhato
manasikāravasena. Idaṃ rūpārūpamattaṃ aniccaṃ saṅkhatanti **aniccato**
upasāmhārena vā. Tato eva “dukkhaṃ vipariṇamadhammaṃ”ti manasi
karonto **paṭikūlasaṇṇī viharatī**. **Sesapadesū**ti “paṭikūle ca appaṭikūle cā”ti-
ādinā āgatesu sesesu dvīsu padesu. Tattha hi iṭṭhāniṭṭhavatthūni ekajjhaṃ
gahetvā vuttaṃ yathā sattānaṃ paṭhamāṃ paṭikūlato upaṭṭhitameva pacchā
gahaṇākāravasena avatthantarena vā appaṭikūlato upaṭṭhātī. Yañca
appaṭikūlato upaṭṭhitameva pacchā paṭikūlato upaṭṭhātī, tadubhayepi
khīṇāsavo sace ākaṅkhati, vuttanayena appaṭikūlasaṇṇī vihareyya
paṭikūlasaṇṇī vāti.

1. Papañcaṃ (Ka)

Tadubhayaṃ abhinivajjetvāti sabhāvato bhāvanānubhāvato ca upaṭṭhitaṃ ārammaṇaṃ paṭikūlasabhāvaṃ appaṭikūlasabhāvaṃ vāti taṃ ubhayaṃ pahāya aggahetvā. Sabbasmim vatthusmim pana **“majjhatto hutvā viharitukāmo kiṃ karotī”**ti vatvā tattha paṭipajjanavidhim dassento **“iṭṭhāniṭṭhesu -pa- domanassito hotī”**ti āha. Idāni yathāvuttamattham paṭisambhidāmaggaṭṭhiyā vibhāvetum **“vuttaṃ hetan”**ti-ādimāha. Tassattho heṭṭhā vuttanayo eva. **Satoti** sativepullappattiyā satimā. **Sampajānoti** paññāvepullappattiyā sampajānakārī. **Cakkhunā rūpaṃ disvāti** kāraṇavasena cakkhūti laddhavohārena rūpadassanasamatthena cakkhuvīññāṇena, cakkhunā vā kāraṇabhūtena rūpaṃ passivā. **Neva sumano hoti** gehassitasomanassapaṭikkhepena nekkhammapakkhikāya kiriyāsomanassavedanāya.

Imesu cāti “aññathā ca paṇānanda ariyassa vinaye anuttarā indriyabhāvanā hotī”ti-ādinā¹, “kathañcānanda sekho hoti paṭipado”ti-ādinā², “kathañcānanda ariyo hoti bhāvitindriyo”ti-ādinā³ ca āgatesu tividhesu nayesu. **Manāpaṃ amanāpaṃ manāpāmanāpanti** ettha **manāpaggahaṇena** somanassayuttakusalākusalānaṃ, **amanāpaggahaṇena** domanassayutta-akusalānaṃ, **manāpāmanāpaggahaṇena** tabbidhurupekkhāyuttānaṃ saṅgahitattā paṭhamanaye **“saṃkilesaṃ vaṭṭati, nikkilesaṃ vaṭṭati”**ti vuttaṃ. Paṭhamanaye hi puthujjanassa adhippetattā saṃkilesakilesavippayuttampi yujjati. Dutīyanaye pana **“so -pa- aṭṭiyati”**ti-ādivacanato **“paṭhamam saṃkilesaṃ vaṭṭati”**ti vuttaṃ. Sekkhassa adhippetattā cassa appahīnakilesavasena **“saṃkilesampi vaṭṭati”**ti vuttaṃ. Tatiyanaye arahato adhippetattā **“tatiyam nikkilesameva vaṭṭati”**ti vuttaṃ. Sekkhavāre pana “cakkhumā puriso”ti-ādikā upamā ekameva atthaṃ ṇāpetum āha, tasmā cakkhudvārassa uppanne rāgādike vikkhambhetvā vipassanupekkhāya paṭiṭṭhānaṃ ariyā indriyabhāvanāti. Paṭhamanayo vipassakavasena āgato, dutiyo sekkhassa vasena, paṭhamadutiyo ca sekkhaputhujjanānaṃ mūlakammaṭṭhānavasena, tatiyo khīṇāsavassa

1. Ma 3. 348 piṭṭhe.

2. Ma 3. 350 piṭṭhe.

3. Ma 3. 351 piṭṭhe.

ariyavihāra vasena āgato. Paṭhamanaye ca puthujjanassa vasena, dutiyanaye sekkhassa vasena kusalam vuttam, tatiyanaye asekkhassa vasena kiriyaabyākataṃ vuttanti ayaṃ viseso veditabbo.

Papañcasūdaniyā majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Indriyabhāvanāsuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

Niṭṭhitā ca saḷāyatanavaggavaṇṇanā.

Uparipaṇṇāsāṭikā samattā.

Majjhimapaṇṇāsāṭṭikāya

Saṃvaṇṇitapadānaṃ anukkamaṇikā

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[A]		[A]	
Akaṭṭavidhā	108	Addhuvo	144
Akammaneyyaṃ	34	Adhikarūpo	190
Akālikam	184	Adhisīle	115
Akūṭakaraṇam	164	Anañjitaṃḍito	31
Akkhabaddho	149	Anatthasaṃhitam	49
Akkharappabhedā	167	Anavacchindanam	164
Akkhitto	190	Anavayo	167
Agathito	26	Anindābhūtam	21
Aggatalam	171	Aniyyānikam	204
Acittakam	28	Aniyyānikapakkhe	47
Acelo	43	Aniyyānikā	30
Accayo	71	Anucchavikam	21
Accukkaṭṭham	179	Anuttaram	18
Aṭṭhakanāgaro	7	Anudhammam	307
Aṭṭhāṇiyakathā	49	Anunayo	162
Aṭṭhisīsā	176	Anupakkuṭṭho	190
Ataccham	49	Anupakkhandāni	83
Atithim	150	Anuyogam	40
Atithi	197	Anulomikāni	84
Atināmeti	179	Anuviccakāram	35
Atekiccho	47	Anussavī	111
Atthattthitam	33	Anussukkā	76
Attharaso	8	Anūpakhetto	34
Atthasādhikā	157	Anomajjati	107
Adūsake	32	Antarā	198
Addhagato	144	Antavā	65

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[A]		[A]	
Antojātakā	4	Avajāto	183
Apassayapīṭham	10	Avassayo	36
Apahattā	74	Avinibbhogasaddam	78
Apāpapurekkhāro	192	Avhātabbā	180
Apāpe	192	Asammissabhāvam	101
Apuccaṇḍatā	18	Asitam	196
Apehi	33	Asucīni	106
Appakasireneva	126	Assako	76
Appaccayo	94	Ahīnaṅgatāya	182
Appahāya	101		
Appāṭihīrakataṁ	131	[Ā]	
Appātaṅkaṁ	83	Ākappo	44
Appābādhatā	83	Ākāro	21
Abaddhassa	42	Ākāsaṅgaṇe	33
Abhibhavitvā	25	Ācārena	44
Abhibhāyatanaṁ	121	Ājīvikāya	81
Abhisāṅkharitvā	45	Ādīnavo	38
Abhisāṅkhāsi	155	Ābhicetasikāni	17
Abhisaddahanto	146	Ābhidosiko	141
Abhisamparāyo	44	Ābhisamācārikaṁ	83
Abhisaranti	197	Āvaṭṭanī	29
Abhūtaṁ	49	Āvāsiko	83
Amarāvikkhepaṁ	111	Āvuto	206
Amarisaṇaṁ	142	Āvedhitaṁ	34
Ayamuggaraṁ	60	Āsanaṁ	21
Ayo	34	Āsavā	72
Ayojjhaṁ	128		
Arūpasaññī	122	[I]	
Allagomayena	10	Iñjitaṁ	78
Avacāpalyena	83	Iṭṭho	38

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[I]		[U - Ū]	
Isisattamassa	42	Usumajātahadayo	31
Issattaṁ	201	Usūyamāno	31
Issariyaṁ	182	Ussaṅkhā	173
Issaro	190	Ussannā	1
[U]		Uḷāraṁ	162
Uggatabhāvaṁ	180	Ūrubalī	145
Uggatassa	103	[E]	
Uggahituṁ	127	Ekantasukhaṁ	132
Ucchiṭṭhagehe	33	Ekāgāriko	53
Uṇhaṁ	13	Ekāsanabhojanaṁ	70
Uttiṭṭhapiṇḍaṁ	33	Etaparamaṁ	2
Udakadānaṁ	178	[O]	
Udakādhānaṁ	59	Ogāhanto	27
Udaggaḥcittaṁ	39	Oṭṭhavaṭṭiyā	113
Udañcaniko	132	Otallako	33
Uddhaccapakatiko	83	Ottappati	15
Upadahitvā	10	Opaṇaviyā	90
Upadhānaṁ	10	Opāṭeti	192
Upadhi-anudhāvanakā	77	Opārambho	161
Upaṇisinnakathā	17	Opuñchāpetvā	10
Upavadanto	21	Orambhāgiyāni	66
Upasumbheyya	23	Oloketvā	60
Upahacca	35	Ovadanto	21
Upahārako	75	Osaṭasaṅgāmo	48
Upāsakassa	30	Osaṭā	14
Ubhatobhāgavimutto	84	Osarati	113
Umāpupphaṁ	124	Osaranti	197
Ummārato	114	Ohitaṁ	173
Urulhavā	60		

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Ka]		[Ka]	
Kakkhaḷo	6	Kularogo	162
Kaṅkhati	170	Keṭubhaṃ	166
Kaṇḍiyyeneva	101	Koṭṭhāsaṃ	195
Kaṭaggaho	52	[Kha]	
Kaṇṭakavuttikā	55	Khaṇasi	34
Kaṇhaṃ	45	Khaṇḍakhaṇḍitaṃ	40
Katabhaṇḍavuttihi	32	Khārasaṃyuttaṃ	150
Kanto	38	Khippābhiñño	62
Kappaṭṭho	47	Khīrapaṇṇino	66
Kappasīsā	176	Khīramaṇimūlaṃ	33
Kammaḍāyādā	46	Khuraneminā	53
Kammavipāko	158	Khemiyambavanaṃ	188
Kammasarikkhakam	176	[Ga]	
Karamarānītā	4	Gacchaṃ	66
Kaliggaho	52	Gaṇā	32
Kallacittam	38, 39	Gaṇībhūtā	32
Kāmagaru	133	Gatī	36
Kāmaggasukhaṃ	133	Gandhakalalaṃ	105
Kāmasaṇṇā	130	Gandhagandho	20
Kāyanvayatā	101	Gandhadāmaṃ	10
Kārakabhāvaṃ	4	Gandhabbapaṇhaṃ	187
Kālikam	84	Gabbhamūḷhāya	156
Kāḷakam	45	Gambhīraguṇassa	42
Kicchati	170	Gambhīro	179
Kiñcanakārako	202	Garu	167
Kipillikā	200	Gahaṇī	144
Kukkurācāraṃ	44	Gāmūpacāre	103
Kucchimatī	154	Gundāvane	151
Kuthitaṃ	150		
Kunthā	200		

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Ga]		[Cha]	
Guhā	107	Chinnassarāpi	175
Gedhabhūto	21	Chekaṃ	107
Gehaṅgaṇe	33	Chetvā	208
Gehayaṭṭhiyo	76		
Gehassitāni	50	[Ja]	
Gocittaṃ	44	Janapadatthāvariyaṭṭatto	168
Gopo	196	Janikā	187
Govataṃ	44	Janitasmiṃ	19
Govatiko	43	Jamma	33
Gosilaṃ	44	Jayakhandhāvāraṭṭhānaṃ	31
		Jallaṃ	174
[Gha]		Jātiṃ	156
Ghaṭitā	193	Jāyikā	76
Gharasandhi	53	Jino	110
		Jivitaṃ	34
[Ca]		[Jha - Ña - Tha]	
Cakkavattī	167, 168	Jhānacittamayā	58
Cakkhubhaṇḍaṃ	175	Jhāyituṃ	13
Catucārī	11	Ñātidāsī	141
Catujjātiyagandhehi	10	Ñāti	197
Candaṃ	33	Ṭhiti	143
Cammaṅgehe	33		
Cammena	173	[Ta]	
Cayo	76	Takkī	209
Cariyaṃ	135	Tacagandho	20
Cittakūṭaṃ	150	Tacchetvā	106
Cittattharaṇaṃ	10	Taṇḍulapāli	196
Cintayanti	43	Taṇhāmucchanāya	26
		Tantipadaṃ	42
[Cha]			
Chāyaṃ	171		
Chāyārūpaṃ	171		

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Ta]		[Da]	
Tannibandhā	84	Dīghattā	27
Talunā	173	Dukūlacumbaṭakena	12
Tāṇaṃ	36	Dukkhaṭikkūlaṃ	5
Tāyitum	145	Duggandhāni	106
Tāvatisā	148	Duppayutto	49
Tiṇṇavicikicchā	40	Dummavāsī	33
Titthakarā	113	Devagabbhasadisam	103
Tilakāni	126	Devatākaraṇīyaṃ	197
Tumbasīsā	176	Devo	131
Tulayanto	90	Dosako	71
Tusitassa	41	Doso	38
Tevijjā	198	[Dha]	
[Tha]		Dhanakkītā	4
Thaketi	27	Dhammacetiyāni	163
Thālīpāke	187	Dhammadhātu	49
Thutivasena	69	Dhammarājā	168
Thullakoṭṭhikam	139	Dhammasabhāvo	49
Therehi	138	Dhammānusārī	88
[Da]		Dhammiko	147, 168
Dakkhiṇeyye	34	Dhammena	147
Daḍḍo	155	Dhammosāraṇaṃ	17
Dantaṃ	104	Dhīro	41
Daliddo	76	Dhuraṃ	28
Dassanaṃ	51	Dhuravahā	79
Dassanīyo	190	[Na]	
Dāruṇo	6	Nātitanūni	104
Dāsabyaṃ	4	Nikhaṇḍu	166
Disā	158	Nighaṇḍu	166
		Niccāturaṃ	143

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Na]		[Pa]	
Niṭṭhā	167	Paṭivedhapaññāya	7
Nindāghaṭṭanā	21	Paṭisaranti	19
Nipako	3	Paṭihaññati	13
Nipajjamānaṃ	44	Paṭihanti	13
Nimittaṃ	141	Paṇītatṭhena	51
Nillopo	53	Paṇḍaro	151
Nivuto	206	Paṇḍito	40
Niveseti	194	Paṇhi	171
Nissaraṇapañño	26	Patanti	32
Nihataṃ	148	Patito	33
Nīharitvā	171	Patirūpaṃ	21
Nekkhammagaru	133	Pattakāle	150
Nettikā	158	Pattagandho	20
Nemimaṇikā	172	Pattadāmaṃ	10
Nerayiko	47	Pattamattam	43
[Pa]		Pathaddhuno	34
Paṃsukūlikā	114	Pathavīkameṇa	73
Pakataṃ	33	Padako	167
Paggaṇhissāmi	32	Padavicchedo	177
Paggahitavīriyo	15	Padahati	116
Pacanaṃ	53	Padahasi	34
Paccosakkitvā	180	Padānupadiko	61
Pañcakaṅgo	50	Padhāniyaṅgāni	153
Pañcasataṃ	9	Pantaseṇāsanaṣṣa	42
Paññapemi	128	Pannako	110
Paññāvāhī	88	Papaṭikagandho	20
Paṭaṅgā	200	Pabbajitakiccaṃ	81
Paṭicchadaṃ	162	Pabbhārasīsā	176
Paṭiññātā	198	Payirupāsati	194
		Payuttaṃ	142

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Pa]	
Paramparāsaṁsattā	193
Parāyaṇaṁ	36
Paricchinnaṛūpaṁ	63
Parinibbāyati	73
Paripuṇṇatāya	182
Paripuṇṇā	63
Paribbajo	188
Paribhāsaṁ	62
Paribhogam	25
Parilāho	22
Palikuṇṭhitvā	43
Pallaṅkapīṭhaṁ	10
Pavattayitabbo	155
Pasannacittaṁ	39
Pasanno	188
Passaṁ	171
Pahūtabbhāvaṁ	171
Pahossati	140
Pāṭihāriko	147
Pārijuṇṇāni	143
Pāriṁgaṁ	178
Pāsādikāni	162
Pāsādiko	190
Piṭṭhipāde	173
Pitāmahayugā	190
Piyajātikā	160
Piyo	140
Piḷeyya	113
Putake	138
Pupphagandho	20

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Pa]	
Pubbapetakaraṇīyaṁ	197
Purimāni	113
Pūtilatāya	75
Pūtīni	106
Pesitatto	47
Pessā	4
Poriseyyaṁ	24
Posetum	140
[Pha]	
Phalagandho	20
Phalasīsā	176
Phuliṅgāni	32
Pheggugandho	20
[Ba]	
Bandhanāgāriko	6
Bahalalepanena	66
Bahutāya	22
Beluvamattabhatahārā	113
Bodhi	153
Byākaraṇaṁ	167
Byābhaṅgī	196
Brahmajā	151
Brahmanimmitā	151
Brahmabhūto	184
Brahmavacchasi	191
Brāhmaṇā	198
Brūhetabbaṁ	103

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Bha]		[Ma]	
Bhattakosanena	113	Mahāmatto	189
Bhavaṃ	124	Mahāyāgaṃ	53
Bhūtakammato	45	Mukhadvāre	11
Bhūtavigataṃ	117	Mukhapariyante	171
Bhūtikāmo	57	Muṇḍapīṭhaṃ	10
Bhūnahuno	103	Muducittaṃ	39
Bhogānaṃ	36	Mūlagandho	20
[Ma]		Megha-utuṃ	153
Maggānubodho	195	Morahatthako	172
Maṅgalikā	152	[Ya]	
Mañjughoso	175	Yakkhassa	42
Maṇḍape	33	Yavalakkhaṇaṃ	173
Maṇḍale	73	Yasaṃ	33
Matakabhatte	187	Yāpeti	72
Mathitā	93	Yugassa	73
Madhubhaṇḍaṃ	12	Yojanāvaṭṭe	10
Madhuro	179	Yojanikaṃ	12
Manāpo	38	[Ra]	
Manujassa	41	Raṅgakkhamo	40
Manena	126	Rajanaṃ	39
Mantitaṃ	159	Rajo	174
Mandapañño	111	Ramme	13
Mandasassāni	197	Rasagandho	20
Mandahasitaṃ	135	Rasaggasaggī	174
Mahaccā	162	Rahāyati	162
Mahaddhano	190	Rājakaraṇīyaṃ	197
Mahantatuṭṭhino	82	Rājabhoggaṃ	189
Mahādāṭhiko	81	Rājābhiniṭā	81
Mahāpaññaṃ	34	Rāsikataṃ	193

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Ra]		[Va]	
Riñcati	52	Vassiko	104
Ruciro	41	Vākkaraṇaṃ	191
Rūpaṃ	143	Vācāvikkhepaṃ	111
Rūpasammuditaṃ	104	Vācuggatā	33
Rūpārāmaṃ	104	Vādento	33
Rohanīyaṃ	90	Vāpitasiro	185
[La]		Vāyamati	194
Lakkhaṇaṃ	176	Vālabījaṇī	172
Lakkhaṇānisamsaṃ	176	Vālamigāni	13
Laggāpeyyuṃ	195	Vikūjitamattā	128
Lahuṭṭhānaṃ	83	Vigacchissati	79
Lāmakabhāvo	38	Vighātaṃ	101
Liṅgaṃ	21	Vighāto	22
Luddo	6	Vicaritā	89
Leṇaṃ	36	Vijitavijayaṃ	202
Leṇatthaṃ	13	Vijitāvī	168
Lesakappaṃ	79	Viññeyyo	179
Lesavādino	48	Vinivijjhitaṃ	19
Lokāyataṃ	167	Vinīvaraṇacittaṃ	39
Loko	65	Vipassituṃ	13
Lobhanīyā	194	Vibhattāni	21
Lohakūṭavassaṃ	35	Virajaṃ	39
[Va]		Viravamāne	143
Vacanaṃ	21	Vilīvamañcako	76
Vacībhedeneva	200	Vivaṭṭetvā	169
Vaḍḍhamānaṃ	172	Vivicca	81
Vaḍḍhitappamāṇāni	122	Visamvāditā	67
Vaṇakāyaṃ	143	Visamagatassa	36
Vatasamādānena	44	Visikhā	108
Vasanaṭṭhānaṃ	21	Vissaṭṭho	179

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Va]		[Sa]	
Vihāre	13	Sadukkham	45
Vihesaṃ	101	Saddahato	33
Vītamalaṃ	39	Saddhājāto	89
Vīmaṃsaṃ	40	Saddho	153, 188
Vīmaṃsanti	55	Santaṭṭhena	51
Vīmaṃsī	209	Santā	5
Vuṭṭhiyo	13	Santatavuttino	3
Vūpakatṭho	47	Santhambhanti	9
Veṇupadarena	34	Santharanti	10
Veyyākaraṇo	42	Santhāgāraṃ	9
Verajjakā	185	Sandassesi	14
Vesārajjam	40	Sandiṭṭhiko	184
Vehāyasaṃ	34	Sapāko	33
Vohāro	21	Sappatissena	82
[Sa]		Sappāṭihāriyaṃ	114
Samkilissanaṃ	38	Sappitena	6
Samghā	32	Sabbapāliphullo	11
Samyojanāni	66	Sabbavāridhuto	31
Samvidhāya	10	Sabbavāriphuṭo	31
Samvutaṃ	104	Sabbavārivārito	31
Samhatā	189	Sabhavavādī	186
Samharitvā	155	Samaṇo	14
Samkhalikhitaṃ	140	Samadhigayha	129
Samghātaṃ	31	Samayo	127
Sajjhāyanti	55	Samavāpakaṃ	76
Sanṭhanti	174	Samavepākini	144
Sanho	66	Samādapesi	14
Satatasīlā	3	Samānaya	170
Sattussado	174	Samijjheyya	151
Satthadhammaṃ	195	Samuttejesi	14

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Sa]		[Sa]	
Samparāyaguṇaṃ	163	Sukāraṇaṃ	135
Sampiṇḍitā	43	Sukkaṃ	45
Sampiṇḍito	179	Sukkhāpetvā	91
Sampahaṃsesi	14	Sukhaṭṭhena	51
Sayaṃvasī	106	Sukhatthaṃ	13
Sarājikaṃ	140	Sukhaparibhato	140
Sarīsape	13	Sukhī	105
Savanīyo	179	Sukhedhito	140
Sassato	65	Suggahito	52
Sahakathī	94	Sudassanakūṭaṃ	20
Sākiyamaṇḍale	14	Sunikkantaṃ	23
Sākuṇiko	54	Sundaradhammehi	15
Sāgarantena	146	Suparāmaṭṭho	52
Sātthakaṃ	108	Suppaṭividdhaṃ	49
Sānuggahā	188	Subhāvitā	63
Sāragandho	20	Subho	125
Sārattarattā	188	Suruci	182
Sālohitā	197	Suvaṭṭitā	206
Sāvajjo	161	Susaṅkhataṃ	181
Sāhuḷi	107	Sūrakākā	76
Sikkhamāno	61	Sūrā	169
Sikkhitā	198	Setṭhappattassa	42
Sinānaṃ	136	Sotaṃ	194
Sinehavantaṃ	90	Sotthi	136
Sirivaccho	172		
Sisire	13	[Ha]	
Sītaṃ	13	Hatthattharaṇā	10
Sīlasaṃyamena	53	Hatthācariyassa	1
Sīhahanu	175	Hirīyati	15

Uparipaṇṇāsatikāya

Saṁvaṇṇitapadānaṁ anukkamaṇikā

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[A]		[A]	
Agāravo	243	Anudhāriyamāne	339
Aghā	336	Anunayo	277
Āngasubhatāya	371	Anupadaṁ	274
Ajjhattikāni	292	Anupayo	278
Aññāṇupekkhā	384	Anupavajjaṁ	420
Aṭṭhānaṁ	292	Anupasamasamvattanikaṁ	241
Atāṇaṁ	400	Anupahanitvā	426
Atītaṁ	366	Anumajjanaṁ	277
Atthaṅgataṁ	366	Anuyantā	357
Adukkhalābhī	325	Anuvijjivā	363
Adhikaraṇāni	243	Anusayā	282
Adhiciṇṇaṁ	241	Antarabhogikānaṁ	394
Adhiṭṭhānaṁ	397	Antarahitā	363
Adhipatittā	371	Andhakārā	336
Adhimuccati	322	Apanītakasāvaṁ	399
Adhimuccanassa	254	Aparantakappikā	218
Adhimokkho	277	Aparāmasanto	392
Adhivacanaṁ	219	Aparitassanattamaṁ	418
Anajjhositā	401	Apalibuddhaṁ	311, 391
Anapāyo	278	Appattaṁ	366
Analaṁ	249	Appamādo	379
Aniccā	251	Appesakkho	376
Anu-āvattanti	329	Apphoṭanaṁ	341
Anugatā	218	Abhiyappā	351
Anuññātā	379	Abhinivisanti	348
Anuddhamseyya	249		

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[A]		[I]	
Abhivādanam	408	Itṭhānam	382
Abhihato	363	Itthirūpaṃ	436
Amatadvāram	306	Indriyasamvaro	423
Ariyam	305	Isisamghanisevitam	418
Arogo	219	Issāmanako	376
Avāpuraṇam	345	[U]	
Avokiṇṇam	348	Ukkūlam	323
Asappuriso	267	Uṭṭhāhakam	367
Asamāhite	428	Uttaritarā	402
Asaraṇībhūtam	400	Uttāsabahulo	274
Assaddhiyam	427	Udakavattīyo	339
Ahatam	406	Uddeso	366
[Ā]		Upakkosanto	376
Ākāra	435	Upaccagum	404
Ākāśacetiyaṃ	364	Upacchedakakammena	375
Āgatanandano	356	Upaṭṭhānam	277
Ācikkhanā	405	Upaddavo	288
Ātāpanam	367	Upadhī	403
Ādikalyāṇam	430	Upadhisamkhayo	250
Ādibrahmacariyako	369	Upanayhanti	349
Ādiyanato	281	Upanisam	305
Āneñjūpagam	254	Upaparikkhitvā	357
Āpādetā	406	Upayā	282
Ābandhanam	282	Upavijaññā	339
Ābhā	348	Upasaggo	288
Āyūhitam	400	Upasamasukham	325
Ālayo	378	Upādānam	258
Āsanne	380	Upādānā	282
		Uposathiko	355